

Francisco Solanes: teoria política i pràctica
de govern a Nàpols durant el virregnat austríac
(1707-1734)

Neus Ballbé Sans

TESI DOCTORAL UPF / 2017

DIRECTOR DE LA TESI: Dr. Joaquim Albareda Salvadó

INSTITUT D'HISTÒRIA JAUME VICENS VIVES /

DEPARTAMENT D'HUMANITATS

*Als qui m'han precedit i han marcat, de maneres
diverses, cadascuna de les passes que he fet fins aquí.
Els m'han ensenyat el valor de cada petit gest, de cada
paraula, per poder comprendre la nostra vida
i la nostra història.*

Agraïments

Atès que aquesta tesi tracta, en bona part, de dret i de justícia, no podria començar-la sense provar de ser justa jo mateixa i agrair el suport i els consells de totes les persones que, en aquest llarg recorregut, m'han fet costat.

En primer lloc, el meu més sincer i sentit agraïment a Joaquim Albareda, director d'aquesta tesi, per animar-me a iniciar les primeres passes en la recerca històrica després de conèixer-nos, un ja llunyà 2005, en un congrés dels *Octubre* a València. Des de llavors, ha estat, sobretot gràcies a ell, que aquella represa dels estudis d'Humanitats a la UOC, que havia de servir, inicialment, només perquè no se'm rovellessin les neurones, m'ha dut fins aquí, i espero que continuï encara. La seva paciència, la seva confiança, els seus consells, la seva generositat, la seva capacitat d'aixecar-me els ànims quan jo ja quasi ho donava tot per perdut, i per transmetre'm sempre, malgrat tots els obstacles que ha tingut aquest procés, el seu suport i la seva fe en el meu treball, són mostres de l'alt valor del seu mestratge i de la passió per la recerca que ha estat capaç d'encomanar-me profundament.

Agraeixo a Giovanni Muto el seu acompanyament acadèmic en les meves llargues estades napolitanes, el seu permanent interès en els meus progressos – i entrebancs – i el seu encoratjament constant.

Als mestres que m'han acompanyat en diverses etapes d'aquest llarg camí d'estudi que, malgrat que va estar força temps interromput, va començar fa ja molts i molts anys. A José Manuel Rodríguez, un professor apassionat per la història que va ser capaç de desvetllar-me, en els foscos anys de la dictadura, – i ho continua fent, sortosament, encara – un interès per aprendre sempre. A

Daniel Nomen, que en la meua primera represa dels estudis em va descobrir la fascinació per la llengua i la literatura que, avui, afortunadament, continuem compartint i que, en els complicats darrers mesos de redacció, s'ha recordat molt sovint de "posar-me les piles". A M. Adela Fargas, que em va introduir en l'estudi de l'apassionant període de la història moderna i que, en bona part, és la "culpable" que hagi arribat fins aquí. A Vicent Sanz, que va dirigir amb una professionalitat esquisita el meu primer treball de recerca. Sobretot a ells, però també a Laia Miralles, Pep Valsalobre, Oriol Olesti i Pau Gerez, per despertar-me la curiositat, per ensenyar-me a qüestionar-ho tot i per descobrir-me que en els dubtes constants s'hi troba sempre la clau de volta per resoldre els problemes.

A Tomàs de Montagut, Jacint Berenguer, Antonio Romano, Domenico Antonio d'Alessandro, Mauro Gambini de Vera d'Aragona, Saverio Russo, Antonio di Vittorio, Jordi Buyreu, Marcello Verga, Antonio Álvarez-Ossorio, Attilio Antonelli, Roberto Ricci, Xevi Camprubí, Maria Sirago i José María Iñurritegui, dec els seus consells sempre pertinents i la informació que m'han facilitat i que ha omplert alguns buits en el meu treball. A Juan Carlos Garavaglia (*in memoriam*) per haver estat capaç, en una simple conversa informal, de desencallar l'atzucac en el qual em trobava i que em va permetre continuar amb més claredat l'escriptura del text. A Josep Capdeferro, per la seva paciència i la seva capacitat de resoldre tots els meus dubtes "jurídics".

A Imma Ascione, Gaetano Damiano, Carolina Belli, Carmen Cuollo, Fausto De Mattia, Ferdinando Salemme, Maria Pia Iovino i Catello Lubrino, de *l'Archivio di Stato di Napoli, la mia più sincera gratitudine per il loro aiuto, i loro suggerimenti e il loro interessamento nel procurarmi sempre nuovi documenti per la ricerca. A tutto il personale dell' Archivio, per la loro amicizia e cordialità, per tutti i momenti di distrazione che mi hanno regalato, per tutti i caffè condivisi e per avermi fatto sentire parte di una "famiglia" speciale e sempre accogliente a cui sarò legata per sempre.* A M. Rosaria Strazzullo, della *Soprintendenza Archivistica della Campania, per il suo accompagnamento nel percorrere gli*

archivi ecclesiastici napoletani. Al personal dels diferents arxius i biblioteques catalanes on he treballat, especialment a Jordi Tor, de l'Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona, i als bibliotecaris dels fons de reserva de la Biblioteca de Catalunya i de la biblioteca de la Universitat de Barcelona.

Als col·legues predoctorands i postdoctorands amb els quals he pogut intercanviar punts de vista sempre interessants i també moments de distensió i de rialles: M. Betlem Castellà, Eduard Martí, Koldo Trapaga, Yasmina Ben-Jessef, Lizbeth Chaviano, Marcel Farinelli, Walter Arias, Mohamed El Mhassani, Juan Carlos Sarazua, Camilo Triana, Vivi Velasco, Pablo Rodríguez, Mario Etchechury, Gualtiero Tessari, Manuel Castellano, Vincenzo Ferrillo, Elliot Fernandez, Cristina Bravo, Roberto Quirós, Ida Mauro, Ramon Dilla, Mariona Lloret i, de manera molt i molt especial, a Núria Sallés i a Evangelina de los Ríos.

A Salomé Alamillo i Cinty Campos, secretàries de l'Institut d'Història Jaume Vicens Vives, i a Jordi Morell, de la biblioteca del mateix Institut, pel seu suport administratiu i bibliogràfic, respectivament, i a Àngels Bertran, secretària del programa de Doctorat del Departament d'Humanitats. A tots ells, per atendre sempre amablement les meves nombroses consultes, i resoldre-les.

A Giuseppe Giannuzzi-Savelli (*in memoriam*) per la seva amistat i per totes les facilitats logístiques en les meves primeres estades a Nàpols.

I, de manera molt particular, he de donar les gràcies a quatre persones que han estat els quatre puntals que m'han sostingut i sense les quals no hauria pogut arribar fins aquí. A la mare, perquè has patit, quasi tant com jo, els darrers mesos d'aquest procés i no has defallit ni un sol dia en encoratjar-me per seguir endavant, provant d'ajudar-me sempre des del punt de vista anímic, logístic i domèstic. A l'Arnau i en Pol, pel vostre respecte de les meves clausures i estades llunyanes i per perdonar-me – espero – tot el temps que no us he pogut dedicar. A l'Arnau, a més, per ajudar-me en tots aquells aspectes tècnics

als quals jo era incapaç de fer front, i per molt més que això. A Gaetano, per il tuo aiuto professionale negli ambiti archivistico e bibliotecario, per riempire i miei giorni di allegria e per aver avuto sempre la capacità e la forza di farmi ridere, pure nei momenti di disperazione. Senza di te questo lavoro sarebbe stato molto più povero e la mia vita molto più vuota.

Finalment, un agraïment als grups de recerca dels quals he format part durant el llarg procés d'elaboració d'aquesta tesi – “Grup d'Estudi de les Institucions i la Societat de la Catalunya Moderna (segles XVI-XIX)” (SGR-318 de la Generalitat de Catalunya), “España y los Tratados de Utrecht (1712-1714)” (HARD2011-26769 del Ministerio de Economía y Competitividad), “Grup d'Estudi de les institucions i de les cultures polítiques (segles XVI-XXI)” (SGR 1369 de la Generalitat de Catalunya) i “La política exterior de Felipe V y su repercusión en España (1713-1740)” (HARD 2014-52645-P del Ministerio de Economía y Competitividad) – per la seva empara i el seu suport logístic.

Aquesta tesi s'ha desenvolupat en el marc d'una beca-contracte del programa FPU (2010-2014) del Ministerio de Cultura, Educación y Deportes que va possibilitar, a més, una beca addicional per la realització d'una estada de quatre mesos de recerca a Nàpols, entre setembre de 2011 i gener de 2012.

Sant Genís de Palafolls, 3 de febrer de 2017

Resum

Francisco Solanes fou un dels màxims exponents del cos de juristes catalans que, a cavall dels segles XVII i XVIII i, sobretot, en el context de la guerra de Successió, vetllà pel manteniment de l'ordenament jurídic propi del Principat de Catalunya. Enviat a Nàpols com a agent de l'arxiduc Carles d'Àustria tot just conquerit el regne, continuà la seva carrera judicial i política en terres italianes, mostrant sempre una fidelitat absoluta als dos principis que van marcar la seva carrera: l'escrupolosa observança del dret i la fidelitat al príncep, que ja havia posat a bastament de manifest en la seva teoria política, exposada a *El Emperador político y política de emperadores*. La seva carrera institucional, desenvolupada en dues circumstàncies polítiques ben diferents, permet analitzar una trajectòria coherent i de conviccions fermes, reflex d'una generació de juristes compromesos amb els principis de la justícia, del bé comú i del compliment de la llei.

Riassunto

*Francisco Solanes fu uno dei massimi esponenti del corpo di giuristi catalani che, tra Seicento e Settecento e, soprattutto nel contesto della guerra di Successione, vegliò per il mantenimento de l'ordine giuridico proprio del Principato della Catalogna. Inviato a Napoli come agente dell'arciduca Carlo d'Austria appena conquistato il regno, continuo la sua carriera giuridica e política in terre italiane, mostrando sempre assoluta fedeltà ai due principi che segnarono la sua carriera: lo scrupoloso rispetto del diritto e la fedeltà al principe, come aveva già reso manifesto nella sua teoria política, esposta nell'opera *El Emperador político y política de emperadores*. La carriera istituzionale del Solanes, sviluppata in due circostanze politiche assai diverse, permette analizzare un percorso coerente e di ferme convizioni, riflesso di una generazione di giuristi legati con i principi giuridici della giustizia, il bene comune e il compimento della legge.*

Índex

INTRODUCCIÓ	1
CAPÍTOL 1. ALGUNES QÜESTIONS PRÈVIES	12
1. El llenguatge polític	12
2. El dret i els corrents de pensament polític a l'Europa Occidental	17
3. La societat catalana de finals del segle XVII: aspectes econòmic i socials	35
4. Els juristes i el dret a Catalunya, de la guerra de Secessió a la guerra de Successió	43
4.1. El pensament dels juristes catalans de la guerra i la postguerra de Secessió	43
4.2. Els juristes del temps de la guerra de Successió	52
CAPÍTOL 2. UNA MIRADA A LA SOCIETAT NAPOLITANA DEL 1700	63
1. Societat, economia i feudalitat en el canvi de segle	65
1.1. La societat meridional	65
1.2. La ciutat de Nàpols en el conjunt del regne	73
1.3. Les estructures i la producció econòmiques	76
1.4. El pes de la feudalitat	90

2.	Una situació de complexitat política	102
2.1.	Alguns aspectes determinants	102
2.2.	La revolució de 1647-1648	103
2.3.	Les principals institucions polítiques a Nàpols	108
2.4.	Les principals institucions polítiques en els altres territoris italians conquerits per la Corona d'Aragó:	
	A. Sardenya	122
	B. Sicília	130
3.	Sota l'ombra de la Santa Seu	143
4.	El pes dels juristes en les propostes de renovació política i econòmica del regne en el camí de la Il·lustració: de Francesco D'Andrea a Gaetano Filangeri	157

CAPÍTOL 3. JURISTES CATALANS A NÀPOLS

1.	Domènec Aguirre	193
2.	Josep Aguirre	208
3.	Lleó Peyrí	213
4.	Francisco Solanes	217

CAPÍTOL 4. FRANCISCO SOLANES: ENTRE EL DRET I LA POLÍTICA

1.	Teoria política	
1.1.	Aspectes generals	221
1.2.	El tercer volum del <i>Emperador polític</i> i les Corts de 1705-1706	247
1.3.	El <i>Emperador polític</i> i el <i>Teatro Monárquico</i> de Pedro de Portocarrero: una anàlisi comparativa	256
2.	Pràctica de govern	270

CONCLUSIONS/CONCLUSIONI	329
FONTS I BIBLIOGRAFIA	373
APÈNDIX DOCUMENTAL	
I. Màximes de <i>El Emperador político</i>	415
II. Estadístiques i altres dades sobre <i>El Emperador político</i> i el <i>Teatro Monárquico</i>	495

Abreviatures utilitzades

Biblioteques:

BC – Biblioteca de Catalunya

BICAB – Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona

BUB – Biblioteca de la Universitat de Barcelona

SNSP – Società Napoletana di Storia Patria

Arxius:

AHCB – Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona

AHPNB – Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona

ASNa – Archivio di Stato di Napoli

AV – Archivio dei Viceré

CC – Consiglio Collaterale

CS – Consiglio di Spagna

RCS – Regia Camera della Sommaria

SGG – Segreteria di Grazie e Giustizia

SRC – Sacro Regio Consiglio

HHStA – Hauf-, Hof- und Staatsarchiv Wien

NK – Neapel Korrespondenz

Altres:

f. – foli

l·lig. – lligall

ms. – manuscrit

pàg. – pàgina

r – *recto*

Res. – reserva

s.d. – sense data

s.f. – sense foliació

s.l. – sense lloc

s.n. – sense nom

s.p. – sense paginació

ss. – següents

v – *verso*

vol. – volum

INTRODUCCIÓ

L'agost de 1707, Francisco Solanes s'instal·lava a Nàpols, menys d'un mes després que les tropes austríaques conquerissin el Regne, i hi va restar fins a la nova conquesta de Carles de Borbó la primavera de 1734, ocupant diversos càrrecs en els diferents tribunals napolitans. La seva estada a Nàpols planteja un seguit de preguntes que, fins ara, no han tingut resposta. En els primers anys de la guerra de Successió en terres hispàniques, quan les circumstàncies eren favorables als aliats, per què l'Arxiduc va decidir prescindir d'un dels més brillants juristes catalans del moment i no el va incorporar al seu govern? Per què el va enviar a Nàpols, on ja hi havia un grup de notoris juristes amb càrrecs destacats en els diversos tribunals que podien aplicar una política favorable als seus interessos? ¿Era, potser, una persona incòmoda a Catalunya, malgrat la seva indubtable fidelitat a la monarquia habsbúrgica? ¿El seu nomenament responia, contràriament, al seu bagatge en el complex camp polític català (manca de Corts concloses, guerres constants amb França amb les consegüents i repetides ocupacions territorials, constants vulneracions de les constitucions per part de les institucions de la monarquia...) i pretenia ser un instrument de conciliació entre els interessos de la monarquia i els del regne de Nàpols (tribunals, barons feudals, Església)? ¿Tenia a veure amb la constitució aprovada a les Corts de 1705-1706 que volia recuperar per a la Corona d'Aragó els territoris de Nàpols i Sicília que, des del 1556, formaven part del Consell d'Itàlia de la monarquia hispànica? A la seva arribada, ¿hi va haver una reacció adversa per part dels poders locals, tal com va succeir en el cas de Domènec Aguirre? Com es va integrar en l'entramat institucional del Regne? Quina va ser la seva posició al llarg dels vint-i-set anys de virregnat austríac? Què va fer quan, la primavera del 1734, la pèrdua del Regne era imminent? I, d'altra banda, ¿quin és el contingut de la seva obra *El emperador político y política de*

emperadores i per què és important en el context de la literatura jurídica hispànica?

Aquestes són algunes de les preguntes que el present treball pretén respondre, resseguint la carrera política d'un dels més destacats juristes catalans a cavall dels segles XVII i XVIII.

La important carrera de Solanes, tanmateix, no és un cas aïllat, i forma part de la darrera generació de juristes catalans de l'època moderna que tingué una destacada rellevància política. El seu paper en el desenvolupament del pensament polític del tombant del segle XVIII s'insereix plenament en un corrent d'àmbit europeu que es desenvolupa des d'abans de les revoltes i les revolucions de la dècada de 1640, que beu de fonts comunes (bàsicament, romanes i cristianes), i que traspua un "republicanisme" sempre en termes cívics,¹ basat en el respecte a la llei de la *res publica*, que organitza la societat, i en l'obediència al rei, que respecta la llei, sense qüestionar, en general, la pervivència de la institució monàrquica.

Parlar dels juristes, en el període que ens ocupa, significa explorar la seva rellevància en els importants canvis polítics que, com a acció i reacció a les teories de la raó d'Estat, s'esdevingueren en bona part de l'Europa occidental, i analitzar el seu paper com a màxims responsables de bona part de l'entramat institucional dels diversos països i com a intèrprets privilegiats del dret.

És en aquest àmbit general on les característiques del sistema polític de la Corona d'Aragó i la cultura jurídica pròpia, i com a resultat de la manca de convocatòria de Corts, facilitaren el desenvolupament de tot un *corpus* històric i jurídic de defensa del pactisme i del constitucionalisme com a única via per a possibilitar el progrés polític, econòmic i comercial, com a marc de relacions

¹ A. DE BENEDICTIS, *Politica, governo e istituzioni nell'Europa moderna*, Bolonya, 2001, *passim*. En el capítol següent, tracto més detalladament aquest aspecte.

amb la Monarquia, i com a mecanisme de fre a les possibles aspiracions absolutistes del monarca.²

P. Fernández Albaladejo, J. M. Iñurritegui, I. M. Vicent, J. Arrieta, E. Serra, X. Gil, T. de Montagut, X. Torres, A. Simon i J. Albareda, entre d'altres, han parat atenció al desenvolupament de les idees polítiques a Catalunya tot al llarg del segle XVII i començaments del XVIII, i n'han assenyalat el component contractual, de tons “republicans”, que impregna la seva concepció de la política. El desenvolupament del contractualisme anava de bracet amb el redreçament econòmic i l'emergència de nous grups socials, els quals tenien participació en les institucions, des de les Corts fins als consells municipals.³

En conseqüència, les aportacions de juristes com Francisco Solanes sens dubte resulten aclaridores, sobretot tenint en compte el context europeu d'avenç de les monarquies i de les estructures estatals (Estats-nació). En aquest sentit, cal tenir en compte la influència del corrent de l'iusnaturalisme, dels pensadors antiabsolutistes francesos del segle XVII, veure les continuïtats i les diferències de plantejaments amb la generació anterior, representada per juristes com Llorenç Mateu Sanç i Cristòfor Crespí que, fruit de la conjuntura específica de la postguerra dels Segadors, representen l'adopció de la via del pactisme moderat, i contemplar la situació catalana com un element més d'aquest moviment contractualista europeu que es reflecteix en les diferents revoltes i revolucions esdevingudes al continent en aquest mateix període, en la major part de les quals, el paper dels juristes va ser molt destacat. A partir d'aquí, es tracta de constatar, en definitiva, quins van ser els ancoratges teòrics i quins els punts de referència intel·lectuals que van orientar les aportacions de Francisco Solanes, a Espanya i a Nàpols.

² V. FERRO, *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, pàg. 429-460

³ J. FONTANA, *La formació d'una identitat, Una història de Catalunya*, Vic, Eumo, 2014, 2a. ed., 181-198

Tot i que iniciada en les institucions polítiques i jurídiques catalanes, la pràctica política de Francisco Solanes es va desenvolupar, principalment, en els anys del virregnat austríac de Nàpols, durant els quals va ocupar càrrecs rellevants en els vint-i-set anys de dominació habsbúrgica del Regne.

En contrast amb el sistema que va sorgir de la Unió de Corones – *aecque principaliter* – que significava, en la pràctica, la preservació de les lleis, privilegis i institucions de cadascun dels territoris de la Corona d'Aragó, en el cas de Nàpols ens trobem amb una unió accessòria, en la qual el regne agregat o conquerit passà a regir-se pel dret del conqueridor, tot i que, com veurem, amb tota mena de matisos. Alfons el Magnànim va introduir al regne napolità algunes de les institucions pròpies de la Corona d'Aragó – el parlament –, tot i que amb representació i funcions molt més limitades, en va mantenir d'altres d'origen anterior i, tot i el posterior domini hispànic, algunes de les institucions que s'implantaren en altres territoris – per exemple, la Reial Audiència a Sardenya – no es van desenvolupar a Nàpols. També el sistema polític i institucional de Sicília manté les seves particularitats, ben diverses de les napolitanes, les sardes i les catalano-aragoneses, amb magistratures que es renovaven cada dos anys (en els altres territoris italians eren perpètuas), i amb només tres càrrecs que podien ocupar persones de fora del regne: virrei, consultor del virrei i inquisidor.

Després d'un període de gairebé dos-cents anys de virregnat espanyol sobre el territori meridional d'Itàlia, l'arribada dels austríacs, el juliol de 1707, juntament amb la circulació de noves idees jurídiques, polítiques i econòmiques que recorrien tota l'Europa occidental, va significar un intent de modernització cultural, política i econòmica. Diversos historiadors italians (A. Di Vittorio, R. Ajello, I. Ascione, S. Russo, entre d'altres) han assenyalat com en els anys transcorreguts des de la fi del segle XVII fins a l'arribada de Carles de Borbó, el 1734, existeixen diverses propostes de transformació profunda en les estructures del virregnat, malgrat que la major part no arriben a bon fi, per la curta durada de la dominació austríaca i pels forts llasts que, en tots els àmbits

de la vida del territori, s'arrossegaven del període anterior, i només veuran la seva implementació, tot i que amb molta tebior, en l'ulterior període borbònic, amb la reinstauració d'un regne independent. Les més importants – el fre al poder de l'Església i de la feudalitat – hauran d'esperar l'arribada dels napoleònics el 1806.

La tesi que presento s'estructura en dues parts: una, composta dels capítols primer, segon i tercer, que tracten, d'una banda, de l'evolució del dret a l'Europa occidental, en general, i a Catalunya, en particular, de l'altra, de les característiques generals del regne de Nàpols entre finals del segle XVII i finals del segle XVIII, amb uns breus apunts comparatius amb Sardenya i Sicília, i, finalment, el perfil biogràfic de quatre destacats juristes que estigueren vinculats al regne napolità. La segona part, composta pel capítol quart, presenta, en primer lloc, una anàlisi de les idees polítiques de Francisco Solanes, tot contrastant-les amb altres autors del període, i, a continuació, el seguiment de la seva pràctica política en les diferents responsabilitats que va ocupar entre 1707 i 1734. Aquesta divisió pretén contrastar dos sistemes polítics, econòmics i socials diferents – el català i el napolità – a fi de poder emmarcar i comprendre la teoria i la pràctica polítiques de Francisco Solanes.

En el primer capítol es fa una anàlisi del context històric de l'Europa occidental en relació amb la interpretació del dret davant del reforçament del poder de les monarquies, derivat de les teories de la raó d'Estat, la circulació dels nous corrents de pensament i les repercussions en l'àmbit català, per entendre el punt de partença de Francisco Solanes i, encara que sense aprofundir en el seu estudi, dels altres juristes catalans tractats en aquest treball.

En l'àmbit territorial europeu, entre els segles XII/XIV i XVIII, els països es regien per l'*ius commune*, un sistema de conceptes, mètodes, institucions i preceptes que responien als interessos concorrents, tant de les monarquies que es reforçaven, com de les burgesies urbanes. Els pilars d'aquest sistema eren el dret civil romà (compilació de Justinià: *Codex* i *Digest*, del segle VI, i

revisió de Bolonya, del segle XI, que va derivar en el dret natural), el dret canònic (impulsat per la reforma gregoriana del segle XI i *corpus* del XVI) i el dret feudal (relacions de subjecció personal i patrimonial).

En aquest sistema jurídic existien, a més, els *iura propria*, prerrogatives del monarca i que, en la pràctica, funcionaven com a *excepcions, particularitats, concrecions o esmenes* al règim jurídic general del continent. Era el cas de Catalunya, on el *corpus* jurídic estava format per textos normatius d'ús general (*Usatges, Constitucions i Capítols de Cort*), textos normatius de dret especial (emanats de l'actuació personal del monarca), jurisprudència judicial, jurisprudència doctrinal, i dret municipal i senyorial (reculls de costums i privilegis; dret municipal generat pel propi municipi: ordenances). En els regnes hispànics amb *iura propria* la fixació, el desenvolupament i la modificació de les institucions i de les normes es feia en Corts, i les pragmàtiques i altres disposicions reials eren supervisades per les institucions en allò que feia referència a llur adequació a la jurisdicció i a l'ús del territori.⁴

La manca de Corts concloses des de 1599 i fins a 1701-1702 va significar un bloqueig de tots els mecanismes de decisió política, contrastat i resolt només des de la interpretació i la resposta donada pels juristes, que van passar a ocupar un primer pla en l'àmbit polític. La paràlisi de la Cort general, que era l'organisme de govern i de fixació legislativa, va comportar que el rei recorregués als expedients institucionals i, com a conseqüència, restava a les institucions representatives del Principat, "la defensa merament negativa de la legalitat".⁵ Per això, la producció jurídica catalana del període, ja siguin manuals, reculls de sentències, o altres de caire més teòric, tingué un desenvolupament notable durant aquests anys.

⁴ J. FONTANA, "La guerra de Successió i les Constitucions de Catalunya: una proposta interpretativa", a J. Albareda, *Del patriotisme al catalanisme...*, pàg. 13-29; T. DE MONTAGUT, "El principi de l'imperi del dret i el control de la seva observança a la Catalunya medieval i moderna", a R. Ferrero Micó; L. Guia Marín (coord.), *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó: unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, 2008, pàg. 559-568

⁵ V. FERRO, *El Dret Públic...*, pàg. 440

D'altra banda, he cregut necessari dedicar un breu apartat a presentar la situació econòmica i social de Catalunya en les vigílies de la guerra de Successió perquè em sembla que ajuden a entendre, no solament l'opció presa majoritàriament pels catalans en el conflicte, sinó també moltes de les resolucions que es van aprovar en les dues convocatòries de Corts celebrades en els primers anys del segle XVIII.

Al mateix temps, faig una anàlisi, encara que necessàriament breu, de l'evolució del pensament i dels plantejaments dels juristes catalans entre la guerra de Secessió i la guerra de Successió que permetrà, en el capítol quart, comparar-los amb els de Francisco Solanes.

En el capítol segon presento, primerament, les característiques generals del regne de Nàpols a l'arribada dels austríacs: l'estructura social i econòmica, el feudalisme persistent, les principals institucions polítiques i de govern, les relacions amb la Santa Seu, elements, tots ells, que conformen un model polític completament diferent del català, fruit d'una particular evolució, determinada per les diferents dominacions estrangeres que, almenys des del segle XII, introduïren canvis profunds en les formes de govern i, sobretot, de la política seguida durant el llarg virregnat hispànic que va trasbalsar els fonaments del regne en tots els àmbits – polític, social, econòmic, cultural – i que va significar un endarreriment general del *Mezzogiorno* respecte a la resta de la Península italiana i, evidentment, de l'Europa occidental.

També, en aquest mateix capítol, analitzo les principals propostes de renovació política i econòmica endegades durant el virregnat austríac, unes propostes que arribaren de la mà de persones provinents de l'àmbit jurídic, que pretenien contrastar la línia seguida anteriorment, i que havien de situar el regne en la posició de prosperitat – econòmica, però també moral – que els seus recursos permetien, inserida plenament en el conjunt de l'imperi.

El darrer apartat d'aquest segon capítol presenta, de manera necessàriament sumària, la situació institucional dels altres dos territoris italians que havien format part de la Corona d'Aragó – Sardenya i Sicília – a fi de destacar els trets comuns i els trets diferencials entre aquests territoris que, entre els segles XIV i XVIII, havien seguit camins distints, però que tenien un origen comú en la corona catalano-aragonesa.

Un cop caracteritzat el context, dedico el capítol tercer a analitzar el grup de juristes catalans que, durant més o menys anys, van estar vinculats als tribunals napolitans o a d'altres organismes que tenien alguna potestat sobre el territori. Es tracta de Francisco Solanes, Domènec Aguirre, Josep Aguirre i Lleó Peyrí, els tres darrers amb vincles familiars. Més que no pas biografiar-los en el sentit més estricte, tot i fer-ho en els trets més essencials, la pretensió és resseguir la seva trajectòria política i, en el cas de Domènec Aguirre, destacar les principals idees polítiques que va deixar escrites en les seves obres publicades a Viena. De Francisco Solanes, en aquest apartat, només n'assenyalo algunes dades biogràfiques mínimes perquè l'estudi de la seva teoria política i de la seva pràctica de govern ocupa la part central de la tesi.

El capítol quart conforma aquesta segona part, ben diferenciada de l'anterior, i constitueix la base de la recerca d'aquest treball. L'obra teòrica escrita per Solanes, en l'anàlisi de la qual se centra la primera part d'aquest capítol, és constituïda pels tres volums de *El Emperador político y política de emperadores*, on l'autor ofereix les seves principals propostes en el camp del pensament polític. N'analitzo el plantejament, les fonts, la base teòrica en la que es fonamenten les seves propostes, i les idees més rellevants que aporta, tot comparant-lo amb altres autors del període. En aquest sentit, és interessant constatar com les seves idees trobaren un reflex en les Corts de 1705-1706. A fi de valorar millor les seves aportacions, establiré la comparació dels seus postulats als dos primers volums del *Emperador político* amb els del *Teatro monárquico de España*, publicat de manera gairebé simultània.

L'apartat següent d'aquest mateix capítol ressegueix la pràctica de govern de Francisco Solanes, sobretot a partir de les diferents responsabilitats que va tenir en els diversos tribunals i institucions de Nàpols, o relacionades amb el regne (Consell d'Espanya a Viena), i aborda l'anàlisi, tant de la seva pràctica de govern, com de l'evolució política i institucional del *Mezzogiorno* al llarg de tot el virregnat austríac, ja apuntada, de manera genèrica, en el capítol tercer.

En la línia de donar resposta a les preguntes que iniciaven aquesta introducció, la tesi persegueix, sobretot, dos objectius. D'una banda, l'estudi aprofundit de les idees polítiques d'un dels principals juristes catalans a cavall dels segles XVII i XVIII, i autor de la declaració d'exclusió dels Borbons a la successió de la monarquia hispànica aprovada en les Corts de 1705-1706, amb la particularitat que la seva carrera política permet confrontar la teoria i la pràctica, a partir de l'anàlisi de la feina desenvolupada en les principals institucions napolitanes. D'aquesta manera, a més, es pot establir la comparació del paper desenvolupat per Francisco Solanes en dues situacions diverses i en dos territoris diferents, per poder entendre fins a quin punt les circumstàncies particulars poden alterar, o no, la correspondència entre teoria i pràctica.

D'altra banda, la recerca aporta una anàlisi del funcionament polític del regne de Nàpols durant el virregnat austríac, anàlisi necessària per entendre el conjunt de propostes de millora i de modernització que es van formular durant aquell període. Fins ara, disposàvem d'interessants estudis,⁶ sobretot, de l'àmbit econòmic i jurídic, però mancava una visió política general del virregnat que aquest treball pretén aportar, i que permet entendre el fort impacte que hi va tenir la Il·lustració, en el moment en què es recuperà la independència del regne.

Pel que fa a la documentació utilitzada, la part més important prové de l'*Archivio di Stato di Napoli*. Els fons consultats són, principalment, els de les institucions del virregnat – *Consiglio Collaterale*, *Archivio dei Viceré*, *Regia*

⁶ Les referències d'aquests treballs es podran trobar en els capítols corresponents.

Camera della Sommaria i *Sacro Regio Consiglio* – però també del *Consiglio di Spagna* i, en menor mesura, de diferents fons privats custodiats en el mateix arxiu. Igual que a la resta d'arxius d'Estat, la part més important de la documentació que s'hi conserva es refereix a les diverses institucions oficials del regne, del qual Nàpols en fou la capital, mentre que els arxius privats que s'hi conserven han estat donats o cedits en dipòsit per algunes de les principals famílies meridionals. Roman encara un misteri, tanmateix, l'existència en aquest arxiu de l'extens fons – 297 lligalls – del *Consiglio di Spagna*, una part del qual, certament, fa referència a afers relacionats amb el *Mezzogiorno*, però que, per la lògica dels procediments de relacions institucionals entre la cort vienesa i el virregnat, haurien de ser conservats a Viena. Encara més estrany resulta, però, que sigui a Nàpols l'altra part d'aquest fons, ja que es tracta de documentació produïda en els anys de la guerra de Successió, amb origen a Barcelona o València i, en alguns casos, es tracta de documents que res tenen a veure amb el regne, i l'origen i la destinació dels quals no hauria hagut de sortir de l'àmbit territorial de la Corona d'Aragó.⁷ Malgrat l'abundosa documentació existent en aquest arxiu, hi ha, però, buits importants en alguns dels fons, deguts a la destrucció que patiren durant la Segona Guerra Mundial.⁸

D'altra banda, he analitzat la correspondència que, des de Nàpols, va mantenir Francisco Solanes amb diferents personalitats de la cort de Viena, sobretot amb el secretari del Despatx Universal Ramon de Vilana Perlas, marquès de Rialp, conservada al *Hauf-, Hof- und StaatsArchiv* de Viena.

Per la part catalana, he treballat en diversos arxius amb la intenció de trobar informació biogràfica d'aquests juristes, tot i que amb resultats més aviat escadussers. Així ha estat, sobretot, en els diversos arxius eclesiàstics barcelonins (Arxiu Diocesà de Barcelona, Arxiu Capitular de Barcelona, Arxiu

⁷ Una de les possibles vies d'arribada, segons em van comentar responsables de l'arxiu, hauria pogut ser que hagués format part del dot – ben estrany, però – de Maria Carolina d'Àustria, esposa de Ferdinando I de Borbó.

⁸ R. FILANGERI, "Rapporto sulla distruzione degli Archivi di Napoli", a Commissione Alleata, Sottocommissione per i monumenti belle arti e archivi, *Rapporto sugli archivi*, Roma, Istituto poligrafico dello Stato, 1946, pàg. 54-57 i 76-83

parroquial de Santa Maria del Pi, Arxiu parroquial dels Sants Just i Pastor). Algunes informacions provenen de l'Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona, dels fons de reserva de la biblioteca de la Universitat de Barcelona i de la Biblioteca de Catalunya, i de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona.

CAPÍTOL 1. ALGUNES QÜESTIONS PRÈVIES

1. El llenguatge polític

Una de les primeres prevencions que cal tenir present en abordar qualsevol estudi històric és l'ús adequat de les paraules. De vegades, es tendeix a la utilització de conceptes des de la seva accepció actual, o des de la perspectiva de la historiografia romàntica del segle XIX, però els significats polítics d'aquests conceptes han evolucionat al llarg del temps. És per això que dedico aquest apartat a aproximar-ne el significat, a fi d'evitar anacronismes i perquè les paraules són l'única eina que tenim per donar sentit a la reconstrucció d'un període social i polític ben divers del nostre.⁹

Des del punt de vista d'una identitat política, el terme *nació* no tenia una significació gens especial als segles XVI i XVII, més enllà de designar una certa procedència o filiació, i tampoc no apareix freqüentment en la documentació, ni en la personal ni tampoc en la oficial; no era una idea política.¹⁰ Això no obstant, que el mot en qüestió no designés una idea política no significa que aquesta idea no existís, només vol dir que s'anomenava diferentment: pàtria, terra, província, tractant-se, sempre, d'un subjecte de drets.¹¹

⁹ X. TORRES, *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la Monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pàg. 69

¹⁰ X. TORRES, "Identitat i vocabulari: nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria", *Pedralbes*, 23-I, 1993, pàg. 41-58; J. R. LLOBERA, *El Dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en la Europa occidental*, Barcelona, Anagrama, 1996, pàg. 19: «Uno de los problemas de la concepción moderna es precisamente que presenta la nación como si fuera una realidad creada ex nihilo. Esto es aceptable sólo si suponemos que la nación es una invención política del período moderno – la Ilustración – que cobra existencia a partir de la Revolución Francesa... Pero sabemos perfectamente que en el momento en que tratamos de operar desde esta perspectiva estamos desvirtuando la dimensión cultural de la nación y su historicidad.»

¹¹ TORRES, *Naciones sin nacionalismo...*, pàg. 89

Al segle XVII, la pàtria no és, doncs, solament el lloc natural d'origen, sinó un col·lectiu polític, i el patriotisme «è *l'amore per la costituzione e le istituzioni politiche che garantiscono la libertà.*»¹² La pàtria comportava un sentit de deure i de compromís.¹³

Un altre conjunt de termes que em sembla important de contextualitzar és el format per *llibertats*, *privilegis* i *Constitucions*. Els *privilegis* es referien als drets polítics d'una determinada comunitat o col·lectiu en el marc d'un àmbit territorial,¹⁴ una característica del dret obtinguda com a *ius singulare*. Es tractava de drets que, en llur dimensió més específicament política, s'anomenaven *llibertats*: “*La definizione del privilegio come libertà era propria, comunque, della dottrina del privilegio, che la usava in riferimento al «privilegio convenzionale» come libertà concessa con patti, condizioni e contratti...*”¹⁵

Les Constitucions, en el cas català, eren les lleis “fictíciament dictades pel rei”, però que responien a un mecanisme de negociació previ en el marc de les Corts i, per tant, eren fruit d'un pacte entre rei i regne¹⁶ i en la sessió de cloenda de les Corts, el rei jurava respectar tot l'ordenament que se'n derivava: observança del dret i, per tant, obligació de compliment de la llei.¹⁷ Les Constitucions es fonamentaven en un pactisme jurídic, en contrast amb els furs, fonamentats en un pactisme històric.¹⁸ J. Fontana analitza l'evolució del

¹² M. VIROLI, *Per amore della patria. Patriotismo e nazionalismo nella storia*, Roma, Laterza, 2001, pàg. 58

¹³ X. GIL “Un rey, una fe, muchas naciones. Patria y nación en la España de los siglos XVI y XVII”, a A. Álvarez-Ossorio i B.J. García (ed.), *La Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2004, pàg. 39-76

¹⁴ TORRES, *Naciones sin nacionalismo...*, pàg. 151

¹⁵ DE BENEDICTIS, *Política, governo...*, pàg. 280-284

¹⁶ E. SERRA, “La vida parlamentària a la Corona d'Aragó: segles XVI i XVII: una aproximació comparativa”, a J. Sobrequés (coord.), *Actes del 53è Congrés de la Comissió per a l'Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Museu d'Història de Catalunya, 2005, pàg. 501-536

¹⁷ El 1383, Francesc Eiximenis ja escrivia que «Com lo bon estament de la cosa pública requer que los majors observen les lleis principalment». F. EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, Barcelona, Barcino, 1980, ed. P. Daniel de Molins de Rei (ed. Original 1927), pàg. 71

¹⁸ Diferència destacada per J. LALINDE, “Los ordenamientos jurídicos de la Corona de

sistema de govern català, «que tenia com a base i fonament les constitucions», remarcant com, des de les Corts de 1480-1481 fins a les de 1706

ha experimentat una democratització gradual, motivada per la necessitat de trobar suport contra els atacs de què era objecte per part de la monarquia dels Àustries, però també per la conveniència d'adaptar-se a l'evolució d'una societat que creixia i es transformava.¹⁹

Segons V. Ferro, la funció de defensa de la legalitat – lligada als acords establerts en Corts – es va anar perfeccionant en funció dels esdeveniments polítics i van permetre que el sistema anés millorant de forma constant.²⁰ Podem afirmar, seguint aquest autor i també E. Serra,²¹ que el punt culminant d'aquest procés de salvaguarda de les lleis arribà amb l'aprovació, en les Corts de 1701-1702, del Tribunal de Contrafaccions,²² que significà la millora dels mecanismes existents prèviament i que garantia l'escrupolós respecte de l'ordenament jurídic vigent per part de tots els organismes de la monarquia, des del rei fins als darrers oficials dels tribunals baronials,

És evident que la representació estamental era el reflex d'una societat jeràrquica i privilegiada, però bona part de l'ordenament jurídic derivat de les

Aragón”, a *Foralismo, derechos históricos y democracia*, Madrid, 1998, pàg. 21-47 i recollida per J. Albareda a l'estudi introductori a *Constitucions, capítols i actes de cort 1701-1702 i 1705-1706*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, “Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums”, II/10, pàg. XVIII: “la diferència rau en el fet que el dret (les Constitucions) equival a una normativa general del poder o amb el poder, mentre que el fur respon a privilegis i llibertats assolits enfront del poder.”

¹⁹ J. FONTANA, *La formació d'una identitat. Una història de Catalunya*, Vic, Eumo, 2014, 2a. ed., pàg. 173-174

²⁰ V. FERRO, *El Dret Públic...*, pàg. 272

²¹ E. SERRA, “El sistema constitucional català i el dret de les persones entre 1702 i 1706”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. XXVI (2015), pàg., 47-63

²² Sobre el funcionament d'aquest tribunal, vegeu J. CAPDEFERRO I PLA; E. SERRA I PUIG, *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2015, “Textos Jurídics Catalans, Sentències”, 2. Dela mateixos autors, *Casos davant del Tribunal de Contrafaccions de Catalunya (1702-1713)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2015, “Textos Jurídics Catalans, Sentències”, 3

Corts beneficiava el conjunt de la societat, per exemple, en matèria de garanties processals, de control d'allotjaments de tropes i d'abusos dels oficials reials, fiscalitat i economia, entre d'altres. Tal com ha destacat G. Colás, en la societat de l'Antic Règim, “*el pactismo es un régimen privilegiado como lo es el absolutismo*”²³, amb la diferència que en el primer existeixen certs mecanismes de control del poder reial, mentre que en el segon aquests mecanismes no hi són: “el constitucionalisme, sovint aristocràtic i oligàrquic en caràcter... fins i tot quan defensava només les llibertats dels pocs, aquest fet podia ajudar, amb el pas del temps, a salvar les llibertats dels molts.”²⁴

Utilitzo els termes d'*absolutisme* i *constitucionalisme* amb les prevencions derivades del fet que, en el període estudiat, no existien (són neologismes encunyats en el segle XVIII) i eren

Il·luny de constituir – en la teoria i en la pràctica del govern – uns sistemes contraposats i incompatibles,... Absolutisme i constitucionalisme eren dues branques d'un tronc comú – el regiment de la res publica -que, a més, tenia moltes altres ramificacions i “accents” intermedis.²⁵

Per tant, el concepte de república, al qual s'al·ludeix sovint en els textos del període que ens ocupa, no es refereix, normalment, al sistema polític contemporani, oposat a la monarquia, sinó al conjunt de privilegis, contractes i

²³ G. COLÁS, “El pactismo en Aragón. Propuestas para un estudio”, a E. Sarasa i E. Serrano, *La Corona de Aragón y el Mediterráneo siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, pàg. 269-293

²⁴ J. H. ELLIOTT, “Catalunya dins d'una Europa de monarquies compostes”, *Pedralbes*, 13, 1993, pàg. 11-23

²⁵ A. SIMON, “Catalunya en el procés de construcció de l'Estat modern espanyol (segles XVI-XVIII). Una aproximació interpretativa”, *Catalan Historical Review*, 7, 2014, pàg. 141-157. També X. GIL va incidir en la importància de la correcta utilització d'aquests conceptes, “La Corona de Aragón a finales del siglo XVII: a vueltas con el neoforalismo”, a P. Fernández Albaladejo, *Los Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, Marcial Pons / Casa de Velázquez, 2001, pàg. 97-115

acords, que estaven compresos en el dret vigent d'una comunitat, i que en regulava les relacions polítiques i jurídiques, tant internes com externes.²⁶

La seva utilització respon, generalment, al concepte genèric de “cosa pública” o, de manera més precisa, que

implicava no només una protecció de les llibertats i immunitats oligàrquiques en contra del poder de les lleis fiscals i criminals de l'Estat, sinó també una corresponsabilització de les elits polítiques en l'ordenament de la vida pública del país.²⁷

Parlem, per tant, de republicanisme monàrquic,²⁸ tot i l'aparent contradicció de l'expressió, “en el sentit de voluntat de poder polític de base àmplia i no autoritari.”²⁹

²⁶ DE BENEDICTIS, *Política, governo...*, pàg. 383-384

²⁷ J. P. RUBIÉS, “El constitucionalisme català en una perspectiva europea: conceptes i trajectòries, segles XV-XVIII”, *Pedralbes*, 18-II, 1998, pàg. 453-474; A. IGLESIA, “Sobre el concepto de Estado”, a A. Iglesia i S. Sánchez-Lauro, *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII / Homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadía*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1990, pàg. 213-240: “Bodin utiliza fundamentalmente el término republique, que aparece en el título de su obra, para calificar aquella realidad que Maquiavelo denominó Estado...”

²⁸ DE BENEDICTIS, A., “Guerra, tirannide e resistenza negli scritti politici catalani”, a *Actes del Congrés L'aposta catalana a la guerra de Successió (1705-1707)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, Centre d'Història Contemporània de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, 2007, pàg. 65-71

²⁹ E. SERRA, “La informació diplomàtica sobre el sistema polític català entre 1599 i 1713”, a R. Ferrero i L. Guia, *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pàg. 363-384

2. El dret i els corrents de pensament polític a l'Europa occidental

La societat del segle XVII, tant la catalana com la d'altres territoris de l'occident d'Europa, és marcadament jurídicista, en la qual el iuscentrisme hi tenia un paper decisiu: «Qualsevol diferència entre subjectes o universitats s'exterioritza i es resol en clau de Dret – de forma coherent amb la mentalitat de l'època, on el poder s'expressa en termes de *iurisdictio*», tal com destaca J. Capdeferro.³⁰ B. Clavero ha ressaltat com la jurisprudència catalana havia integrat expressament i particularment les seves pròpies institucions i normes en el sistema general de l'*ius commune* en un grau que no havia assolit cap altre dels territoris no castellans de la Península.³¹

El procés de formació de la ciència jurídica tingué un gran impacte en la vida política i social europea, sobretot perquè va provocar el sorgiment de l'estament dels juristes, al qual es va responsabilitzar de la resolució de les controvèrsies socials amb el recurs a una tècnica racional.³² El dret havia penetrat de manera capil·lar en la societat de l'Antic Règim, de manera que tota l'estructura social s'expressava mitjançant el dret, tant pel que fa a la jurisdicció i la justícia, en el cas dels lletrats, com pel que fa a la quotidianitat de les persones: totes les situacions socials (patrimonials, personals i simbòliques) eren regulades jurídicament i, àdhuc, *“la propia vida se expresaba según la metáfora del proceso judicial, culminando en un acto típicamente forense, el Juicio Final.”*³³

³⁰ J. CAPDEFERRO, *Els assessors ordinaris de la Diputació del General de Catalunya als anys previs a la revolució de 1640*, Treball d'iniciació a la recerca inèdit, IUHJVV-UPF, 1999, pàg. 55. V. FERRO, *El Dret Públic...*, pàg. 10, defineix la societat catalana com a judicialista

³¹ B. CLAVERO, *Temas de Historia del Derecho: Derechos de los Reinos*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1999, pàg. 234; DE BENEDICTIS, *Política, governo...*, pàg. 88, *“Secondo una diffusa concezione medievale, questi ordinamenti conferivano al diritto una posizione di vero sovrano...”*

³² DE BENEDICTIS, *Política, governo...*, pàg. 265

³³ A. M. HESPANHA, *Cultura jurídica europea. Síntesis de un milenio*, Madrid, Tecnos, 2002, pàg. 27-28. També a A. M. HESPANHA, *História das instituições. Épocas medieval e moderna*, Coimbra, 1982, pàg. 312; A. M. HESPANHA, *Vísperas del Leviatán. Instituciones y poder*

En el cas català, destaquen els estudis de J. S. Amelang sobre l'ascens dels juristes en el món polític, en un context majoritàriament mediterrani, de J. L. Palos sobre l'important paper dels juristes catalans en el debat entre absolutisme i constitucionalisme, de V. Ferro sobre l'evolució del dret públic català fins als decrets de Nova Planta, i de J. Capdeferro.³⁴ Tanmateix, la defensa del bé comú i la direcció dels afers públics no estaven només en mans dels juristes i de les classes dirigents. L. R. Corteguera va posar de manifest com, en els anys anteriors a la guerra de Secessió, el «caràcter polifacètic» de la política popular – aquella representada, sobretot, per artesans i menestrals – va tenir repercussions en l'alta política, en la defensa dels privilegis dels “no privilegiats”.³⁵

És a partir, sobretot, del segle XVI, que el marc teòric comença a canviar, fruit de dos aspectes concrets: d'una banda, les guerres de religió entre catòlics i protestants i, de l'altra, la lluita per l'hegemonia europea entre les cases d'Àustria i de Borbó. El paper que va desenvolupar el conflicte religiós és divers segons els països: mentre que en el cas dels territoris alemanys es contempla la perspectiva del procés de formació de les confessions religioses com un reforç de l'autoritat sobirana dels prínceps, alhora que un debilitament de l'Imperi, a Anglaterra i als Països Baixos va ser precisament el conflicte confessional el que va propiciar la legitimació de la resistència política contra

político (Portugal, siglo XVII), Madrid, Altea / Taurus / Alfaguara, 1989, pàg. 232: “*la literatura jurídica constituye, con la teológica, el mayor legado de la civilización antigua, medieval y moderna de la Europa Occidental... Ningún otro género literario se difundió de tal modo, produjo tanto, conformó en tal medida la mentalidad y las instituciones.*”

³⁴ J. S. AMELANG, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986; J. S. AMELANG, «*Gent de la Ribera*» i altres assaigs sobre la Barcelona moderna, Vic, Eumo, 2008, pàg. 127-155; J. L. PALOS, *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic, Eumo, 1997; J. L. PALOS, “Quin va ser el paper dels juristes catalans en el debat entre absolutisme i constitucionalisme?”, *Manuscrits*, 15, 1997, pàg. 53-57; V. FERRO, *El dret públic...*, passim; J. CAPDEFERRO, “Joan Pere Fontanella (1575-1649?). el dret al servei de la pàtria”, a J. Albareda, *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, pàg. 51-70; J. CAPDEFERRO, *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona*, [recurs en línia], Universitat Pompeu Fabra, Departament de Dret, 2010, <<http://www.tdx.cat/handle/10803/7324>>

³⁵ L. R. CORTEGUERA, *Per al bé comú. La política popular a Barcelona, 1580-1640*, Vic, Eumo, 2005, passim

un poder monàrquic considerat tirànic o, almenys, arbitrari.³⁶ Emergeix aleshores tot un *corpus* teòric sobre la funció i els límits de l'autoritat reial que configura els dos corrents de pensament polític principals del període:³⁷ el que defensa la sobirania absoluta del monarca i el patrimonialisme reial, com a manera de fer front a les amenaces internes i externes (absolutisme), i el que aposta per unes restriccions d'aquestes aspiracions de poder absolut, com a "línia de defensa més efectiva contra els intents reals o imaginats d'interferir en els seus drets i privilegis"³⁸, entenent que l'exercici del poder reial és sempre fruit d'un pacte amb els súbdits que són els que, en darrer terme, ostenten la titularitat d'aquest poder (contractualisme o pactisme). El contractualisme fou defensat pels jesuïtes de l'Escola de Salamanca – Juan de Mariana i Francisco Suárez, principalment – i, en paral·lel, en el món protestant.

A partir de Maquiavel, com a resposta a les seves idees i per superar l'estreta dependència del poder polític respecte del religiós, es desenvolupà la teoria de la raó d'Estat,³⁹ que nasqué d'una concepció negativa de la naturalesa humana, i que va produir una revolució en el concepte de política, configurant un conjunt de mètodes i de mitjans que no tenien en compte les regles jurídiques ni els valors morals, i que canviaren també el llenguatge de la política:

Lo stesso linguaggio comune della politica aveva abbandonato, assieme al latino, i termini della «filosofia civile» - respublica,

³⁶ R. G. ASCH; H. DUCHHARDT, *El absolutismo (1500-1700), ¿un mito?*, Barcelona, Idea Books, 2000, pàg. 19-20. És el cas dels calvinistes francesos, que van desenvolupar les teories monarcòmaques.

³⁷ Q. SKINNER, *Los fundamentos del pensamiento político moderno*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1985-1986, *passim*

³⁸ ELLIOTT, "Catalunya dins d'una Europa ..."

³⁹ Vegeu l'interessant recull de P. SCHIERA (ed.), *Ragion di stato e ragioni dello Stato (secoli XV-XVII)*, Nàpols, L'Officina Tipografica, 1996, on diversos historiadors aporten diferents visions sobre les arrels, la teorització i el desenvolupament de la raó d'Estat. També D. QUAGLIONI, "Il pensiero politico dell'assolutismo", a A. Andreatta i A. E. Baldini, *Il pensiero politico dell'età moderna. De Machiavelli a Kant*, Torí, UTET, 2008, pàg. 99-125

potestas, patria, civitas, civis – *per adottare i nuovi – signoria, Stato, sovranità, principi, sudditi, e, appunto, ragion di Stato...*⁴⁰

Tant Botero com Lipsius, moderaren el discurs de Maquiavel. El primer, defensà la submissió de l'Estat a la llei divina i natural.⁴¹ El segon, afirmà que el governant ha d'estar sotmès a la justícia i al dret.⁴² L'objectiu final a assolir en tots ells era la conservació del poder, sempre, però, limitat pel dret i la moral.

Si per als teòrics de l'absolutisme i de la raó d'Estat, el poder derivava directament de Déu cap al sobirà, alguns pensadors establiren que, entre Déu i el sobirà, hi ha el poble, que és la corretja transmissora d'aquest poder mitjançant un contracte amb el sobirà, lliure en el moment d'estipular-lo i de compliment obligatori un cop conclòs. Així ho manifestà, per exemple F. Suárez, jesuïta i membre de l'Escola de Salamanca, a *De Legibus* (1612).⁴³ Aquesta limitació, que està implícita en la mateixa concepció de pacte, és el que va fer establir una clara diferència entre pacte i llei a J. Bodin, un dels principals pensadors de la raó d'Estat, establint que la llei depèn de qui té la sobirania - que Bodin concep il·limitada, excepte per Déu i per la natura -, és a dir, el monarca, que pot obligar tots els súbdits, però no pas a ell mateix, mentre que el pacte és mutu, entre príncep i súbdits, i obliga recíprocament ambdues parts.⁴⁴ Juan de Mariana, també jesuïta i integrant de l'esmentada Escola de

⁴⁰ V. I. COMPARATO, "Il pensiero politico della Controriforma e la ragion di Stato", a A. Andreatta i A.E. Baldini, *Il pensiero politico dell'età moderna...*, pàg. 127-168

⁴¹ G. BOTERO, *Diez libros de la razón de Estado con tres libros de la grandeza y magnificencia de las ciudades*, Madrid, Dirección de Estudios y Documentación, Departamento de Publicaciones, Secretaría General del Senado, 2001 (ed. Original: Madrid, Luis Sánchez, 1593)

⁴² J. LIPSIO, *Políticas*, Madrid, Tecnos, 1997 (trad. B. De Mendoza)

⁴³ Y. M. BERCÉ *et al.*, *Les monarchies espagnole et française du milieu du XVIe siècle à 1714*, Paris, CNED-SEDES/HER, 2000, pàg. 31: "... *suposita translatione hujus potestatis in regem, jam gerere vicem Dei et naturale jus obligare ad parentum illi. Sicud quando unus homo privatus se vendit et tradit alteri in servum, dominium illud ab homine simpliciter est. Illo vero contractu supposito, jure divino et naturali obligatur servus parere domino [...] Quocirca translatio hujus potestatis a republica ein principem non est delegatio, ser quasi alienatio seu perfecta largitio totius potestatis quae erat in communitate [...] Ratio a posteriori est, quia potestas regia et suprema translata est a tota communitate perfecta in personam regis, ita ut tota potestas regendi communitatem, quae in ipsa erat, in regem transmissa fuerit.*"

⁴⁴ D. QUAGLIONI, *I limiti della sovranità. Il pensiero di Jean Bodin nella cultura politica e giuridica dell'età moderna*, Pàdua, CEDAM, 1992, pàg. 29-30; DE BENEDICTIS, *Política*,

Salamanca, es posiciona clarament per un govern mixt moderat, amb la participació dels representants de la comunitat i subjecte al dret, i destaca la necessitat de compliment de la llei per part de tothom, inclòs el monarca.⁴⁵

Ara bé, V. Ferro ja va assenyalar que aquesta teoria contractualística defensada pels juristes jesuïtes castellans, si bé en el pla teòric s'avenia amb el sistema jurídic i polític català, a Castella, on

no havien arribat a quallar unes normes positives d'elaboració paccionada i de defensa eficaç de la legalitat, com les que hi havia a diversos països de dintre i fora de la península, hi féu molt vulnerable aquesta concepció davant de la teoria absolutista de la sobirania de Jean Bodin, que sostenia la incompatibilitat entre aquest atribut de la potestat pública i la imposició de condicions al *pactum subjectionis*

de manera que esdevingué una teoria abstracta, ben lluny de la protecció de la doctrina jurídica catalana, i que, a Castella, facilità la penetració de les teories absolutistes, igual com havia succeït, precedentment, a França.⁴⁶

governo..., pàg. 293: [sobre Jean Bodin] “*non bisognava quindi confondere legge e contratto: la legge indicava un rapporto di comando gerarchico (la “sovrantà”), mentre il contratto indicava una relazione di parità.*”

⁴⁵ J. de MARIANA, *La dignidad real y la educación del rey (De Rege et regis Institutione)*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1981, pàg. 93 i 107-108:

“*Si la potestad del rey es mayor que la de la comunidad*

En mi opinión, la potestad regia, en cuanto es legítima, ha sido establecida por el consentimiento de los ciudadanos; así, los primeros reyes o gobernantes fueron elevados por este medio al ejercicio del poder, y por ello estimo que debió ser limitado por leyes o normas que se estimaron necesarias para que el poder no se salga de sus límites, en perjuicio de los que están sometidos, y degeneren en tiranía...

... sepa el príncipe que las sacrosantas leyes en que descansa el bienestar público serán sólo estables si las sanciona él mismo con su ejemplo. Debe establecer como norma de su vida no consentir nunca que ni él ni otro puedan más que las leyes... Los príncipes legítimos no deben obrar jamás de modo que parezcan ejercer una soberanía absoluta desvinculada de la ley.”

També s'hi refereix H. MÉCHOULAN, “*République et monarchie chez Mariana*”, a Y. C. Zarka, *Monarchie et république au XVIIe siècle*, París, Presses Universitaires de France, 2007, pàg. 261-276.

⁴⁶ FERRO, *El dret públic...*, p. 432-433

En la defensa del iusnaturalisme i de la relació contractual, la política del món protestant es deslligava de la religió i de la moral. Tres autors que visqueren entre finals del segle XVI i finals del XVII, destacaren la importància del compliment dels pactes establerts entre el rei i el regne, com a única fórmula de convivència social. Hobbes, en el *Leviathan*, publicat el 1651, plantejava la necessitat d'un pacte social com a únic mètode per tal de garantir el correcte funcionament de la vida col·lectiva.

Grotius anava més enllà de la idea de contracte, que també defensà, i alliberà de tota implicació teològica el concepte de raó, característica de la fase moderna del iusnaturalisme - les normes de la raó natural serien vàlides encara que Déu no existís -, en una aposta ferma pel valor de la raó humana com a base de tots els aspectes essencials de l'home i del seu món. Les seves paraules són clares en aquest sentit:

*el poder civil, manifestado en leyes y juicios, reside primordial y esencialmente en la propia república... el monarca no es dueño de la soberanía, sino que está obligado a utilizar los derechos de gobierno que le ha dado el pueblo para administrar justicia en beneficio del bien común.*⁴⁷

En el cas d'incompliment del pacte per part del sobirà, Spinoza plantejava la necessitat de resistència quan aquest esdevenia un tirà, moment en el qual els súbdits, emparant-se en el dret de guerra, podien defensar-se legítimament de l'extralimitació i l'arbitrarietat del príncep que, en la seva formulació, però, havia de ser mitjançant els seus magistrats. El dret de resistència contra els abusos de la tirania havia estat ja teoritzat, sense aquesta prevenció de Spinoza, per diversos juristes del segle XIV, entre els quals Luca di Penne i Bartolo.⁴⁸

⁴⁷ M. van GELDEREN, "Hugo Grocio sobre la monarquía. Del rechazo republicano a una tolerancia con reservas", a A. Álvarez-Ossorio i B. J. García, *La monarquía de las naciones...*, pàg. 765-776; N. BOBBIO, "Il giusnaturalismo moderno", a A. Andreatta i A. E. Baldini, *Il pensiero politico nell'età moderna...*, pàg. 169-196

⁴⁸ DE BENEDICTIS, "Guerra, tirannide..."; DE BENEDICTIS, A., *Tumulti. Multitudini ribelli in età moderna*, Bolonya, Il Mulino, 2013, pàg. 115-116

Tanmateix, fou Locke qui, a partir del concepte de dret natural (que ell associava a la llei divina d'acord amb les tradicions estoica i medieval), reservà als homes la capacitat de constitució de la societat política, en la qual el poble continuava conservant la facultat de suprimir o alterar el poder legislatiu.⁴⁹ Es tractava, doncs, que la societat civil, a través del parlament, esdevingués un element actiu en la gestió de la vida pública.

Ara bé, ¿com repercutí aquest pensament a Catalunya?

Als regnes de la Corona d'Aragó, el contractualisme i la defensa dels *iura propria* van estar ben arrelats des de l'Edat mitjana, predominaren en el camp del pensament polític i, fins a cert punt, van ser model per a d'altres territoris. Així, per exemple, C. Magoni, destaca com diversos discursos a França, Anglaterra, Holanda, Estats Units i, naturalment, a Espanya, s'articularen al voltant dels orígens i les lleis fonamentals del regne aragonès, com a model de monarquia electiva i de respecte i manteniment de les lleis pròpies.⁵⁰

També Spinoza va recollir, al *Tratado político*, l'estreta relació que es donava als territoris de la Corona d'Aragó entre el pactisme i la fidelitat al monarca, i fa una clara defensa de la monarquia electiva dels aragonesos:

Quienes sostienen que el rey, por ser señor del Estado y poseerlo en derecho absoluto, puede entregarlo a quien quiera y elegir por sucesor a quien quiera, y que por consiguiente, el hijo del rey es por derecho heredero del Estado, están claramente equivocados... la voluntad del rey sólo tiene fuerza de derecho mientras mantiene la

⁴⁹ G. BEDESCHI, "Locke e le origini del costituzionalismo", a A. Andreatta i A. E. Baldini, *Il pensiero politico nell'età moderna...*, pàg. 257-287; J. LOCKE, *Assaig sobre el govern civil precedit de la Carta sobre la tolerància*, Barcelona, Laie, 1983, (ed. J. Ramoneda), pàg. 109: "La llibertat de l'home, dins la societat, consisteix a no estar sotmès a cap altre poder legislatiu que l'establert per conveni a la comunitat, ni a cap voluntat ni llei restrictiva que no hagi estat promulgada pel poder legislatiu d'acord amb la tasca que hom li ha confiat..."

⁵⁰ C. MAGONI, *Fueros e libertà. Il mito della costituzione aragonese nell'Europa moderna*, Roma, Carocci, 2007, pàg. 9 i 92-134

*espada de la sociedad, puesto que el derecho del Estado se mantiene por su solo poder.*⁵¹

El pactisme català tenia les seves arrels en la franquesa i en la llibertat, i

la intervenció del país en la sobirania es palesà en el control de les quantitats monetàries ofertes al rei i en la vigilància activa de les responsabilitats concretes pel Poder i els seus ministres en l'exercici de llurs càrrecs i del dreturer compliment de les lleis i constitucions.⁵²

Els diversos escrits polítics catalans escrits en els segles XVII i XVIII mostren clarament com la defensa de les lleis pròpies esdevé un argument compartit transversalment pel conjunt de la societat i com, en els casos més extrems d'incompliment del pactisme per part de les institucions depenents del poder reial, aquesta defensa de l'ordenament jurídic se situa per damunt de la fidelitat deguda al monarca.⁵³ D'altra banda, V. Ferro ha destacat la recepció que va tenir a Catalunya la teoria política dels grans teòlegs castellans del segle XVI.⁵⁴

En aquest punt cal situar el vell debat sobre si les Constitucions i privilegis representaven un fre per a la *modernitat*, que encarnaven els incipients Estats-nació, o, ben al contrari, situaven els interessos públics i comuns per sobre dels individuals. J. H. Elliott i R. García Cárcel, entre d'altres, han interpretat la revolució de 1640 com un moviment en defensa d'uns principis i unes

⁵¹ B. SPINOZA, *Tratado político*, Madrid, Alianza, 2004, (ed. A. Domínguez), pàg. 161. En el mateix sentit s'havia manifestat G. BOTERO, *Relationi universali*, Vincenza, Heredi di Perin Libraro, 1595, parte prima, libro I, f. 3: [els catalans tenien] "*molti privilegi, con una certa spetie di libertà, non riconoscendo il Re, se non molto condizionatamente.*"

⁵² J. VICENS i VIVES, *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Editorial Àncora, 1960, 2a. ed., pàg. 112

⁵³ X. TORRES (ed.), *Escrips polítics del segle XVII*, Tom I: *Notícia Universal de Catalunya, de Francesc Martí Viladamor*, Vic, Eumo, 1995 "Jaume Caresmar", 8; E. SERRA I PUIG (ed.), *Escrips polítics del segle XVII*, Tom II: *Secrets Públics, de Gaspar Sala, i altres textos*, Vic, Eumo, 1995, "Jaume Caresmar", 8; J. ALBAREDA (ed.), *Escrips polítics del segle XVIII*, Tom I: *Despertador de Catalunya i altres textos*, Vic, Eumo, 1996, "Jaume Caresmar", 9; J. ALBAREDA (ed.), *Escrips polítics del segle XVIII*, Tom V: *Escrips del moment republicà de 1713-1714*, Vic, Eumo, 2011, "Jaume Caresmar", 9

⁵⁴ V. FERRO, *El Dret Públic...*, pàg. 432-433, 271-272

institucions ancorades en el passat, «*como una lucha entre antiguos y modernos, entre la resistencia legalista y el fatalismo del progreso*»,⁵⁵ mentre d'altres autors han manifestat que, precisament, les Constitucions i el sistema pactista oferien unes majors possibilitats de desenvolupament polític, econòmic i social.⁵⁶

Aquesta mateixa qüestió de defensa dels privilegis com a retorn al passat o, pel contrari, com a garantia d'uns drets “antics”, se suscità durant la revolució napolitana de 1647-1648. En aquest sentit, R. Villari parla de contradiccions i d'exigències objectives de canvi en la societat del moment, en una particular manera d'entendre innovació i conservació:

*... non sempre la conservazione o il richiamo alla tradizione significano puro e semplice immobilismo: non si può considerare immobilistica la tendenza a conservare e rafforzare l'autorità di una istituzione alla quale sono legate le aspettative di giustizia e di sicurezza, presupposti essenziali della libera dinamica sociale...*⁵⁷

⁵⁵ J. H. ELLIOTT, *La rebelión de los catalanes (1598-1649). Un estudio sobre la decadencia de España*, Barcelona, Siglo XXI de España Editores, 1999; R. GARCÍA CÁRCEL, “La revolución catalana: problemas historiográficos”, a W. Thomas i W. de Goof, *Rebelión y resistencia en el Mundo Hispánico del siglo XVII*, Leuven, 1992, pàg. 122-134

⁵⁶ J. ALBAREDA, “Proyectos políticos enfrentados en una guerra más que civil”, a A. Álvarez-Ossorio *et al.*, *La pérdida de Europa. La guerra de Sucesión por la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2007, pàg. 271-292; A. GARCÍA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic, Eumo, 2004, “Referències”, 44; J. FONTANA, “La guerra de Successió: causes i motius” a *Actes del Congrés Internacional L'aposta catalana en la guerra de Successió (1705-1707)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, Centre d'Història Contemporània de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, 2007; J. FONTANA, “Representativitat política i progrés social. Una proposta interpretativa”, a J. Sobrequés, *Actes del 53è Congrés de la Comissió...*, pàg. 85-96; E. LLUCH, “El programa polític de la Catalunya austriacista”, a J. Albareda, *Del patriotisme...*, pàg. 129-167; E. SERRA I PUIG, *Les Corts catalanes, una bona font d'informació històrica, Discurs de recepció com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica*, llegit el dia 27 de novembre de 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003

⁵⁷ R. VILLARI, *Elogio della dissimulazione. La lotta politica nel Seicento*, Roma-Bari, Giuseppe Laterza & Figli, 1987, p. 16; R. VILLARI, *Rebeldes y reformadores del siglo XVI al XVIII*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1981, p. 49: “*en el período que estamos estudiando la referencia al pasado no excluye en absoluto la aspiración a la renovación política, institucional y social; una aspiración no sólo latente e involuntaria, sino también, y tal vez más a menudo, voluntaria y consciente.*”

En ambdós casos, es tracta de la defensa d'un ordenament jurídic que tenia els seus orígens en el període medieval, que s'havia anat consolidant al llarg dels segles i que continuava essent una eina útil per a la preservació d'uns drets adquirits que beneficiaven el conjunt de la societat i que, a més, suposaven un fre a les tendències absolutistes de la monarquia.

Per al cas aragonès, G. Colás i J. A. Salas apunten que la història del regne d'Aragó en l'edat moderna es pot resumir "*en la lucha mantenida entre súbditos y reyes, aquéllos por defender la ley, éste por hacer inoperantes los fueros.*"⁵⁸ Pel que fa al regne de València, C. Pérez Aparicio ha posat de relleu el contrast entre el sistema institucional vigent abans de 1707 i aquell absolutista sorgit del decret de Nova Planta després de la conquesta del regne per part de les tropes borbòniques.⁵⁹

En el cas català, el pactisme significava una doctrina que recollia el «conjunt de principis estructuradors del Principat»⁶⁰ que va comportar una clara tensió amb el monarca i les seves instàncies a Catalunya, per la tendència cap a l'autoritarisme reial i la centralització de la monarquia i cap a un règim jurídic com el de Castella, i perquè va sorgir tot un cos doctrinal a Castella que defensava la idea d'una monarquia composta però d'orígens similars i paral·lels que, necessàriament, havia de tendir cap a la unificació política i jurídica.⁶¹ Mentre la Corona d'Aragó defensava la pervivència de la monarquia composta, la dinàmica imperial hispànica pretenia avançar en la direcció de la unificació, influenciada pel creixement territorial derivat de la unió accessòria dels dominis

⁵⁸ G. COLAS LATORRE; J. A. SALAS AUSENS, *Aragón bajo los Austrias*, Zaragoza, Librería General, 1977, p. 14

⁵⁹ C. PÉREZ APARICIO, *Canvi dinàstic i guerra de Successió. La fi del regne de València*, València, Tres i Quatre, 2008, 2 vol.

⁶⁰ Estudi introductori de T. de Montagut a L. de PEGUERA, *Practica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Cathalunya, y materias incidentes en aquellas*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 1998, pàg. XVIII

⁶¹ A. SIMON, *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005, pàg. 98-117

colonials.⁶² El pactisme de la cultura política catalana i, sobretot el seu vocabulari, eren compartits per persones de tendències tan diverses com Lluís de Peguera o Ramon Dalmau de Rocabertí, notori filipista.⁶³ És en aquest context de visions jurídico-polítiques contraposades que sorgirà la revolució de 1640, en el marc dels canvis que la dinàmica imperial de la monarquia hispànica va provar d'aplicar en els diversos territoris que la conformaven, intentant aplicar el model d'unió accessòria que s'havia dut a terme als dominis colonials americans.⁶⁴

Malgrat l'avenç de la teoria de l'absolutisme, la seva aplicació es veia limitada. D'una banda, per l'existència d'ordenaments jurídics que n'impediien el seu ple desenvolupament – com és el cas dels regnes de la Corona d'Aragó – i, d'altra banda, perquè el seu assoliment comportà – en el cas francès, paradigma del triomf de l'absolutisme – greus costos al conjunt de la societat: la consideració de la guerra com el factor que explicava la construcció i el funcionament de l'Estat,⁶⁵ i la constatació que les solucions conjunturals preses en situacions d'urgència bèl·lica (i, per tant, provisionals) esdevingueren les mateixes estructures de l'absolutisme.⁶⁶ En contrast amb el cas francès, la Gloriosa Revolució anglesa de 1688, va significar una modernització de l'Estat, la transformació i professionalització de l'exèrcit, i una acceleració econòmica basada en el pas de la preeminència agrària a la industrial.⁶⁷

⁶² J. ARRIETA ALBERDI, "Las formas de vinculación a la Monarquía y de relación entre sus reinos en la España de los Austrias. Perspectivas de análisis", a B. J. García García; A. Álvarez-Ossorio Alvaríño (ed.), *La monarquía de las naciones...*, pàg. 303-326

⁶³ X. GIL, "El discurs reialista a la Catalunya dels Àustries fins al 1652, en el seu context europeu", *Pedralbes*, 18-II, 1998, pàg. 475-487

⁶⁴ ARRIETA, "Las formas de vinculación..."

⁶⁵ J. CORNETTE, *Le roi de guerre. Essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle*, París, Payot&Rivages, 2000, pàg. 13

⁶⁶ J. CORNETTE, *Histoire de la France. Absolutisme et lumières 1652-1783*, París, Hachette, 1993, pàg. 3

⁶⁷ S. PINCUS, *1688 The First Modern Revolution*, New Haven-Londres, Yale University Press, 2009, pàg. 3-10

Superat en bona mesura el debat sobre l'anomenada crisi del segle XVII,⁶⁸ sí que hi ha uns elements compartits pels diversos territoris que conformen l'espai que he definit com a marc d'aquest treball: un episodi sobtat de refredament global (la *petita Edat de gel*), la caiguda del règim demogràfic provocat per anys seguits de males collites, per la propagació d'epidèmies i per guerres contínues, el sorgiment d'ideologies radicals en algunes d'aquestes societats, l'augment per part dels governs de la pressió social i fiscal (i religiosa, per part de l'Església),⁶⁹ i una intensa circulació d'idees polítiques i econòmiques que recorregueren tot el continent.

Sense entrar en l'estudi aprofundit de les diverses revoltes i revolucions europees per raons polítiques, fiscals, o ambdues, el que m'interessa destacar són alguns elements de coincidència en els processos polítics que tingueren lloc a Europa en el segle XVII, i que es fonamentaren en el dret, en els que el llenguatge utilitzat fou, bàsicament, el jurídic, i on els protagonistes – visibles o en segona línia – foren sovint juristes.⁷⁰ El punt de partida és que la relació entre rei i regne es basa en un contracte, incompatible amb les teories de la sobirania absoluta. Així es constata en el cas de Catalunya, però també L. Stone ho destaca per al cas anglès; J. Cornette per al cas francès, A. Tenenti per als Països Baixos, P. L. Rovito per a Nàpols, R. Mackay per al cas de Castella, on és palès també en el *Manifiesto del Almirante de Castilla de 1703*.⁷¹

⁶⁸ Per a una exposició dels elements principals del debat i de les aportacions posteriors de la historiografia, vegeu les interessants síntesis de F. BENIGNO, *Specchi della rivoluzione. Conflitto e identità politica nell'Europa moderna*, Roma, Donzelli editore, 1999 i de X. GIL, *Tiempo de política. Perspectivas historiográficas sobre la Europa moderna*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2006.

⁶⁹ G. PARKER, "La crisis de la Monarquía Hispánica en la época de Olivares. ¿Un problema de los Austrias o un problema mundial?", a A. Álvarez-Ossorio i B. J. García, *La Monarquía de las naciones...*, pàg. 777-810

⁷⁰ És significativa l'opinió d'AMELANG, «*Gent de la Ribera*»..., pàg. 152-153: "En molts aspectes, la sublevació catalana de 1640, com la lluita del Parlament anglès o la Fronça francesa del mateix decenni, va ser una revolta d'advocats..."

⁷¹ L. STONE, "La Revolución inglesa", a R. Forster i J. P. Greene (recop.), *Revoluciones y rebeliones en la Europa Moderna*, Madrid, Altaya, pàg. 67-121; L. Stone a l'estudi introductori de J. MILTON, *El título de reyes y magistrados*, Madrid, Escolar y Mayo 2009, pàg. 14 i 28, recull com John Milton recorre com a font de dret al codi de Justinià i al *Digest*; J. CORNETTE, *La monarchie entre Renaissance et Révolution 1515-1792*, París, Seuil, 2000, pàg. 207; A.

En aquest camp, és important també l'existència d'una constitució antiga que justifica la llibertat originària de la nació; ho hem vist en el cas català, però també ho trobem en altres casos: Aragó, Anglaterra, França, Escòcia...⁷² En el cas napolità, no podent-se remuntar a les llibertats medievals del regne, Giulio Genoino va adreçar el moviment antifiscal i antinobiliari de 1647 cap a la restauració de la paritat entre poble i noblesa en l'administració de la ciutat, garantida per un privilegi de Ferran I d'Aragó, revocat per Frederic II, i ressuscitat per Ferran II el 1505,⁷³ i vers el reconeixement dels privilegis i lleis fonamentals del regne fixades per Carles V.⁷⁴ En canvi, la sublevació de Madrid de 1676, com ho havia estat l'andalusa de 1641, va representar la defensa de les llibertats senyorials enfront de qualsevol sistema que els pogués fer de contrapès, i la lluita de l'estament aristocràtic per reforçar el seu poder en el si de l'Estat.⁷⁵ El mateix que, salvant les distàncies, es produí al regne de Nàpols el 1701 durant la *congiura di Macchia*, que pretenia retornar a la noblesa del

TENENTI, *Dalle rivolte alle rivoluzioni*, Bolonya, Il Mulino, 1997, pàg. 55-56; RUBIÉS, "El constitucionalisme català...", estableix una bona comparació entre el cas català i els Països Baixos; P. L. ROVITO, *Il vicereame spagnolo di Napoli. Ordinamento, istituzioni, culture di governo*, Nàpols, Arte Tipografica Editrice, 2003, pàg. 211; R. MACKAY, *Los límites de la autoridad real. Resistencia y obediencia en la Castilla del siglo XVII*, Salamanca, Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Turismo, 2007, pàg. 200-201: malgrat l'absència de revoltes, els castellans "se las arreglaron para dejar meridianamente claro que su lealtad de vasallos no era incondicional, que sus deberes nacían de un pacto y que tal pacto ennoblecía a todos"; M. L. GONZÁLEZ MEZQUITA, *Oposición y disidencia en la Guerra de Sucesión española. El Almirante de Castilla*, Valladolid, Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Comercio, 2007, pàg. 430-431: "¿Habrá quien ignore que es un contrato mutuo, el que se ejecuta con la solemnidad del acto de jurar los vasallos fidelidad a su Príncipe, y el de jurar el Príncipe las leyes, privilegios y exenciones de sus vasallos, defenderlos y conservarlos en justicia?"

⁷² MAGONI, *Fueros e libertà...*; H. KEARNEY, *Las Islas Británicas. Historia de cuatro naciones*, Madrid, Cambridge University Press, 1999, pàg. 162; MILTON, *El título de reyes...*, pàg. 117. VILLANUEVA, *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, Universitat d'Alacant, Servei de Publicacions, 2004, pàg. 70: "En cada país había aparecido un mito histórico consistente en suponer un pueblo autóctono e invicto, que se constituye como tal mediante una victoria militar frente al extranjero o el déspota y que establece unos pactos fundacionales con su primer soberano."

⁷³ V. I. COMPARATO, "Barcelona y Nápoles en la búsqueda de un modelo político: analogías, diferencias, contactos", *Pedralbes*, 18-II, 1998, pàg. 439-452. El tema de la revolució napolitana, però, el reprendré en el proper capítol d'aquest treball.

⁷⁴ F. BENIGNO, *Specchi della rivoluzione...*, pàg. 200

⁷⁵ M. AVILÉS, "La sublevación de Madrid de 1676", a W. Thomas i B. de GROOF, *Rebelión y Resistencia...*, pàg. 135-143

regne un paper polític protagonista, tot alineant-se a favor de l'opció austríaca en el conflicte de la guerra de Successió.⁷⁶

En segon lloc, la necessitat de limitació del poder. En els dos moments analitzats breument per al cas català – les guerres de Secessió i de Successió – hi trobem una aferrissada defensa del paper de les Corts com a mecanisme de control de les tendències autoritàries del monarca i dels seus ministres i regulador de la *res publica*. En el cas de la Fronda, es desenvolupà una teoria del Parlament, considerat com a substitut dels Estats Generals, hereu, com aquests, de l'antiga assemblea general dels francs, erigit en organisme mitjancer entre el rei i el regne, amb una “*fonction de vigilance critique, une fonction qu'on pourrait qualifier de “constitutionnelle”*.”⁷⁷

El cas paradigmàtic en aquest sentit fou la Gloriosa Revolució anglesa, que va aconseguir una àmplia transferència de poders al Parlament i que aquest esdevingués un mecanisme clar de decisió política.⁷⁸

En tercer lloc, es constata un canvi de llenguatge polític, basat en el patriotisme com a lluita per la llibertat política: l'*amor a la pàtria* esdevé la defensa d'una comunitat d'individus sota el govern de la llei, i és l'amor per la constitució i les institucions polítiques que garanteixen la llibertat, és la defensa de la república en base a la seva significació cívica.⁷⁹ És important la manera com es desenvolupen aquestes argumentacions, en quines fonts es basen i com s'estenen arreu de l'Europa occidental. C. Hill ja va demostrar que una

⁷⁶ T. CARAFA, *Memorie di Tiberio Carafa Principe di Chiusano*, Nàpols, Società Napoletana di Storia Patria / Archivio di Stato di Napoli, 2005, 3 vol., edició d'Antonietta Pizzo, vol I, llibre quart, p g. 219-389; N. BALLBÉ; G. DAMIANO, “La guerra de Successió vista amb ulls napolitans”, a O. Jané; E. Miralles; I. Fernández (cur.), *Memòria personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra: Universitat Aut noma de Barcelona, 2013, “Monografies Manuscrites”, núm. 8, p. 111-121 [recurs en línea] <<http://ddd.uab.cat>>

⁷⁷ STONE, “La Revolución anglesa”...; CORNETTE, *La monarchie entre Renaissance ...* El dret a l'elecció, el control i la deposició del rei eren tesis que ja havien estat defensades pels autors monarc macs del segle XVI (Hotman, de B ze, Junius Brutus...).

⁷⁸ PINCUS, *1688...passim*

⁷⁹ VIROLI, *Per amore della patria...*, p g. 5-16

revolució no es pot dur a terme sense idees,⁸⁰ i R. Villari va denunciar que s'ha tendit a veure les diferents revolucions com a compartiments estancs, «*como si no existiese aún Europa, con una circulación de ideas propia y una relativa convergencia de tendencias, pese a las divisiones y a las significativas diferencias.*»⁸¹ En el rerefons de la majoria de les revolucions d'aquest període es va intentar conciliar la institució monàrquica amb la defensa de les llibertats polítiques i la supeditació a la llei, en la línia d'un republicanisme cívic compromès amb el bé comú. Com intentaré demostrar més endavant, aquest és el cas de Francisco Solanes i, també, dels diversos juristes napolitans entre la fi del segle XVII i finals del segle XVIII.

En alguns casos, tanmateix, sí que hi ha propostes que van més enllà de l'aplicació dels principis *republicans* a la monarquia: així s'esdevé en les teories de John Milton, de James Harrington o dels *Levellers*⁸², o de les pràctiques republicanes (no teòriques) en el cas dels catalans resistents en els darrers mesos de la guerra de Successió.⁸³

Un quart punt es refereix als protagonistes i, en aquest sentit, tot i que, de vegades, els protagonistes comparteixen demandes, conflueixen, o es

⁸⁰ C. HILL, *Los orígenes intelectuales de la revolución inglesa*, Barcelona, Crítica, 1980, pàg. 18-19: “*los hombres, pues, no rompen a la ligera con el pasado: para romper con las pautas convencionalmente aceptadas han de sentirse apoyados por un sistema alternativo de creencias.*”

⁸¹ R. VILLARI, *Rebeldes y reformadores...*, Barcelona, 1981, pàg. 7-8. En el mateix sentit s'ha pronunciat TORRES, *Naciones sin nacionalismo...*, pàg. 171-176, destacant com, des de la revolta dels Països Baixos contra Felip II, el llenguatge patriòtic va circular per tot Europa. En el cas català, ja hem vist la importància del dret propi i de les teories més radicals de la neoescolàstica (Vitoria, Mariana, Suárez, Bellarmino), però J. ARRIETA, “Austriacismo, ¿qué hay detrás de ese nombre?”, a P. Fernández Albaladejo, *Los Borbones...*, pàg. 177-216, hi afegeix encara tot el corrent de literatura jurídica mediterrània del segle anterior (Borrell, Dexart, Giurba, Tapia, Frasso).

⁸² Y. C. ZARKA, “John Milton: la république contre la monarchie”, a Y. C. Zarka, *Monarchie et république...*, pàg. 31-46; J. HARRINGTON, *La república de Océana*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1987; The LEVELLERS, *Los debates de Tutney. En las raíces de la democracia moderna*, Madrid, Capitán Swing Libros, 2010, “Historia Profana”, 4, *passim*. L. Stone a l'estudi introductor de J. MILTON, *El título de reyes...*, pàg. 9-11, destaca com, després de l'execució de Carles I i de l'abolició de la Cambra dels Llocs, «*el pueblo de Inglaterra y de todos los dominios y territorios de su pertenencia, constituyen ahora una República y un Estado Libre, gobernados únicamente por los representantes elegidos por el pueblo.*»

⁸³ ALBAREDA (ed.), *Escritos políticos del segle XVIII, Tom V...*

confonen, crec que aquests diversos episodis revolucionaris es poden dividir en tres grups: revoltes fonamentalment nobiliàries (Madrid, Andalusia, Fronda), revoltes institucionals i populars (Catalunya, Nàpols, Palerm), i revoltes generals (Anglaterra), la resolució dels quals beneficià uns estaments determinats, que no foren necessàriament aquells als quals s'atribuí el protagonisme de la revolta, i que comportaren uns nous equilibris – polítics i socials – de poder.

Hem vist en els paràgrafs anteriors com les revoltes de Madrid i d'Andalusia foren clarament protagonitzades per la noblesa, que pretenia reivindicar el paper preeminent de l'aristocràcia en el govern de la monarquia.

En el cas de la Fronda francesa, A. Jouanna ha fet una anàlisi ben detallada del paper que la noblesa tradicional va tenir en la revolta, en oposar-se a l'autoritarisme reial i, sobretot, als cardenals Richelieu i Mazarin, i que significaven la seva pèrdua de poder real. En els diversos escrits justificatius d'aquesta revolta s'apel·lava al bé públic, als contractes entre el rei i les províncies, al respecte a la llei, als arguments “constitucionals”, a l'elevada pressió fiscal per tal de finançar les guerres..., però la revolta posà de manifest, també, “*la dualité de la noblesse française, divisée en noblesse de robe et noblesse d'épée*”, situació en què la primera havia aconseguit major projecció política i social que la segona, l'argument moral i religiós adreçat a l'opinió pública a fi d'obtenir el suport del poble, però, alhora, la reivindicació del paper de l'antiga noblesa en la constitució i formació de l'Estat.⁸⁴

La resolució del conflicte derivà, en aquest cas, en un nou pacte entre la monarquia i la vella noblesa, que s'incorporà a la cort del rei (per tant, desenvolupant el paper que havia tingut en els seus inicis), i allunyant-la, d'aquesta manera, de la resta de la societat.

⁸⁴ A. JOUANNA, *Le devoir de révolte. La noblesse française et la gestation de l'État moderne, 1559-1661*, París, Fayard, 1989, pàg. 281-392. La cita és a la pàg. 392.

En el segon grup, l'espurna que fa saltar la revolta deriva de diversos elements: una elevada pressió fiscal, l'augment desmesurat de les contribucions i de les taxes, o dels insuportables allotjaments militars que colpeixen la població. Inicialment, sorgeixen com a mostra del descontentament popular però, al darrere, hi ha, sovint, els interessos d'una classe intermèdia – formada, principalment, per representants dels diversos tribunals o institucions territorials – que veu perillar el seu *status quo*. Les raons que justifiquen la revolta són compartides amb les del grup anteriori – bé públic, defensa del dret vigent, extralimitacions per part dels organismes de la monarquia, elevada pressió fiscal – però, en el fons, es tracta de la reivindicació de la importància que aquest estament intermedi representa per a la quietud dels diversos regnes.⁸⁵

En aquest cas, el reequilibri deriva de dos compromisos: el que la monarquia reestableix amb les institucions dels diversos regnes (Catalunya, Nàpols, Palerm), i el que la mateixa monarquia renova amb els representants de la feudalitat (Nàpols, Palerm).

En el tercer grup hi trobem la revolució anglesa de 1648, en la qual els protagonistes foren juristes, militars i institucions, i que comportà un clar trencament amb l'ordenament polític anterior, àdhuc amb l'execució del monarca. En aquest cas, hi hagué amb un clar capgirament de totes les estructures precedents, amb uns plantejaments republicans radicals que, tanmateix, conduïren, el 1660, després del govern de Cromwell, a la restauració de la monarquia i, posteriorment, a la Gloriosa Revolució.⁸⁶

Un cinquè aspecte és el de la formació dels Estats-nació, posant fi a les monarquies compostes. En el cas de l'*Act of Union* de 1707 entre Escòcia i Anglaterra, hi ha visions contraposades. D'una banda, Andrew Fletcher i George Lockhart argumentaven que la consideració pròpia d'una conquesta

⁸⁵ VILLARI, *La rivolta antispagnola...*; P. L. ROVITO, *Respublica dei togati: giuristi e società nella Napoli del Seicento*, Nàpols, Jovene, 1981

⁸⁶ A. TENENTI, *Dalle rivolte...*, p. 99-171

precedia la posterior proposta d'incorporació,⁸⁷ en el sentit que es tractaria d'una unió accessòria, mentre que el comte de Robres presentava aquesta unió com a model d'*igualtat*, enfront de la *reducció* que significava la univocació del govern amb Castella en el cas hispànic.⁸⁸ Malgrat que el precedent de Gal·les sempre havia estat una temptació per als anglesos,⁸⁹ la unió entre Anglaterra i Escòcia era *aeque principaliter*, i Escòcia tenia tots els atributs d'una monarquia i, per damunt de tot, com que tenia la seva corona separada, tenia una llei de successió pròpia. Aquesta unió es considerava un tractat, i la seva justificació era la utilitat del poble; era, per tant, condicionada.⁹⁰

En el cas napolità, la unió del regne, ja sigui a la Corona d'Aragó, primer, i de Castella, després, o a l'imperi austríac, posteriorment, va ser clarament derivada d'una conquesta i, per tant, el territori conquerit se sotmetia a les lleis i institucions del conqueridor. Tanmateix, com veurem en el capítol següent, es van mantenir algunes de les institucions existents, se n'introduïren de noves que eren pròpies de la Corona catalano-aragonesa, i algunes que eren

⁸⁷ E. CRUICKHANDKS, "La unión con Escocia y el problema de la identidad nacional escocesa", a C. Russell i J. A. Gallego, *Las monarquías del Antiguo Régimen, ¿monarquías compuestas?*, Madrid, Editorial Complutense, 1996, pàg. 57-64

⁸⁸ A. LÓPEZ DE MENDOZA Y PONS, *Memorias para la historia de las guerras civiles de España*. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006, ed. de J. M. Iñurrategui. pàg. LIV-LVI (Introducció). IÑURRITEGUI, "1707: la fidelidad y los derechos", a P. Fernández Albadalejo, *Los Borbones...*, pàg. 245-302, assenyala que el comte de Robres planteja "*su retrato y figuración del unionismo británico como espejo que refleja una fórmula de composición más acorde con lo que pudiera tenerse por histórico, como modelo entonces de una "convención nacional" exenta de motivo y "razón para que se crea sepultado el nombre de escocés o de inglés en la unión de las dos naciones, antes la hay para entender ambos confundidos en el de británicos, nombre antiguo común de los dos pueblos, no llamándose el parlamento unívoco de Inglaterra ni de Escocia, sino de la Gran Bretaña"*."

⁸⁹ C. RUSSELL, "Gran Bretaña a comienzos del siglo XVII: monarquía compuesta y reino múltiple", a C. Russell i J.A. Gallego, *Las monarquías del Antiguo Régimen...*, pàg. 31-43: "*Hasta 1536, Inglaterra y Gales podían considerarse como un caso de monarquía compuesta. Desde las leyes de Enrique VIII... habían sido un estado único. Gales era a todos los efectos una nación: tenía su propia lengua, su propio territorio claramente delimitado y un profundo sentido de su nacionalidad. Pero carecía de los atributos de un estado. Su ley, su iglesia, su parlamento y su consejo eran los de Inglaterra.... A efectos prácticos, Inglaterra y Gales constituían un solo estado.*"

⁹⁰ J. ROBERTSON, "The Conceptual Framework of Anglo-Scottish Union", *RIEV Cuadernos*, 5, 2009, pàg. 125-137; J. ARRIETA, "Forms of Union: Britain and Spain, a Comparative Analysis", *RIEV Cuadernos*, 5, 2009, pàg. 23-52

comunes a tots els territoris de la Corona catalano-aragonesa, primer, i de Castella, després, mai no es van instaurar al regne de Nàpols.⁹¹

3. La societat catalana de finals del segle XVII: aspectes econòmics i socials

Als efectes negatius de la guerra de Secessió, que va coincidir amb una greu epidèmia de pesta i amb anys de males collites recurrents, cal sumar-hi un estat de guerra quasi permanent entre França i Castella, que tenia com a escenari principal el territori del Principat. Les conseqüències sobre la població, sobretot de l'àmbit rural, eren destacables: el pes dels allotjaments, amb els subsegüents abusos de tota mena, i les contribucions extraordinàries amb què es gravava els habitants, a més de la desconfiança en la possibilitat de defensa del territori per part de l'exèrcit castellà,⁹² i que van provocar, per exemple, la revolta dels Barretines (1687-1689), que es desencadenà, precisament, fruit de la càrrega que representaven els allotjaments en contra del que establien les Constitucions.⁹³ Sobre el pes que allotjaments i contribucions tenien damunt la pagesia, n'informen nombroses memòries del període editades en els darrers anys.⁹⁴ També el text de *Luz de la Verdad*⁹⁵ fa esment de l'injust repartiment d'aquestes càrregues i a l'exempció de què gaudien els grups privilegiats:

⁹¹ F. SENATORE, "Parlamento e luogotenenza generale. Il regno di Napoli nella Corona d'Aragona", a J.A. Sesma Muñoz (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia (1208-1458). La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa, Gobierno de Aragón / Grupo CEMA, 2010, p. 435-478; G. D'AGOSTINO, *Parlamento e società nel Regno di Napoli secoli XV-XVII*, Napoli, Guida, 1979; G. MUTO, "Alla vigilia della rivoluzione: istituzioni di governo, congiuntura economica, ceti sociali", a R. Ferrero Micó; L. Guia Marín (ed.), *Corts i parlaments...*, p. 413-427

⁹² J. ALBAREDA, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, 1993, pàg. 21

⁹³ J. ALBAREDA, "Centelles contra el mal govern. L'inici de la revolta dels Barretines (1687)", a J. M. Delgado et al. (ed.), *Antoni Saumell i Soler. Miscel·lània in memoriam*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2007, pàg. 313-327

⁹⁴ A. SIMON i TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, 1993; R. GINEBRA i MOLINS, *Guerra, pau i vida quotidiana en primera persona*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2005; S. SOLER i SIMON, *Memòries d'una família pagesa: els Anglada de Fonteta*, La Bisbal d'Empordà, Curbet Edicions, 1994; S. CASANOVAS i CANUT, *El manuscrit de Palau-Saverdera. Memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII*, Figueres,

“Injustas, porque pagaban lo que no debían, injustas por el modo en que las hacían pagar, que era más de esclavos que de vasallos, maltratando a la gente con obras y palabras. Intolerables porque sobrepujaban al caudal de los pobres que los pagaban, porque los ricos ya se eximían comprando con dineros un privilegio de militar. Con lo cual la más poderosa y mayor parte de las haciendas de Cataluña venía a ser o de los eclesiásticos o de los militares, y con eso, daba el peso todo sobre los hombros flacos de los pobres...”

La guerra dels Nou anys (1689-1697), que succeí immediatament després de la revolta dels Barretines, va fer augmentar la tensió amb la monarquia pels allotjaments i pel manteniment de les tropes reials, va provocar diversos bombardejos de la ciutat de Barcelona, i va agreujar el generalitzat sentiment antifrancès de la població catalana.⁹⁶

En el pla econòmic, sembla força evident que els models triats pels catalans eren l'anglès i l'holandès, que compaginaven un fort desenvolupament econòmic i comercial amb una limitació dels poders del monarca a través d'estructures representatives tradicionals. Així ho destaquen autors com J. Fontana i E. Lluch, entre d'altres,⁹⁷ i així ho veien ja els catalans de finals del segle XVII que havien triat el sistema polític que “implicava un creixement comercial – industrial, més tard – i un sistema polític representatiu: dos

Carles Vallès editor, 1986; F. DOMÈNECH, *Treballs y desdixas que àn succeït en lo present Principat de Chatalunya y en particular a nostre bisbat de Gerona (1674-1700)*, Girona, CCG, 2001

⁹⁵ ALBAREDA (ed.), *Escrits polítics del segle XVIII*. Tom I: *Despertador...*, pàg. 11

⁹⁶ ALBAREDA, “Política, economia i guerra”, a J. Albareda (coord.), *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2012, pàg. 43-95; ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010, “Serie Mayor”, pàg. 38-39

⁹⁷ J. FONTANA, “Representativitat política i progrés social...”, a J. Sobrequés, *Actes del 53è. Congrés...*, pàg. 85-96; J. FONTANA, “En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII”, *Barcelona Quaderns d'Història*, 7, 2002, pàg. 13-21; E. Lluch a J. AMOR DE SORIA, *Aragonesismo austriacista (1734-1742)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2000, edició i estudi introductor E. Lluch, pàg. 175-176

elements estretament lligats.”⁹⁸ Aquest model serà, també, el triat pels anomenats “*afrancesados*” a Nàpols, a la fi del segle XVII i en la primera meitat del XVIII, com a única via possible per treure el *Mezzogiorno* de la crisi general en què es trobava.

Sense voluntat de presentar un panorama exhaustiu, que tampoc no és l'objecte d'aquesta tesi, sí que em sembla necessari apuntar alguns aspectes de la societat catalana de finals del segle XVII amb l'objectiu d'assenyalar els canvis que s'hi van produir, tant en l'aspecte econòmic com en el social, i que poden ajudar a entendre l'aposta que els catalans van prendre majoritàriament durant la guerra de Successió.

El darrer terç del segle va significar una especialització econòmica i un comerç creixent, en el que la burgesia catalana va optar pel model anglès i holandès, i que va permetre situar el país en una bona posició comercial en el marc de l'Europa occidental. És destacable la recuperació econòmica al camp, amb una important expansió agrícola, seguida de la del sector tèxtil, amb la introducció de noves tècniques i de nous teixits, com també d'un fort increment del comerç internacional. Es tractava d'una xarxa articulada de ciutats i una economia territorial integrada.”⁹⁹

Les relacions comercials catalanes amb Anglaterra, Holanda i Gènova, entre d'altres, van propiciar la presència de comerciants estrangers a Catalunya, i Barcelona va esdevenir el motor d'aquest desenvolupament econòmic. Els més destacats comerciants estrangers foren, a més, cònsols dels seus diversos països a la ciutat i, en conseqüència, les relacions polítiques i personals que establiren amb la burgesia catalana foren molt importants i clarament decisives en el moment del conflicte successori. Els estudis realitzats per A. Garcia Espuche sobre la l'activitat econòmica d'aquest període i l'impacte d'aquest

⁹⁸ FONTANA, “La guerra de Successió i les Constitucions...”

⁹⁹ FONTANA, *La formació...*, pàg. 195

comerç en el conjunt de Catalunya són ben aclaridors en aquest sentit.¹⁰⁰ La xarxa dels comerciants catalans s'estenia, d'una banda, cap al nord d'Europa i, de l'altra, cap al Mediterrani occidental, sense oblidar altres centres importants (Lió, Cadis, Lisboa o Madrid, per exemple).

Un dels principals sectors que van esdevenir claus per al desenvolupament de l'economia catalana va ser el de l'especialització productiva i l'exportació d'aiguardent, que va significar un impuls productiu destacat a la zona del camp de Tarragona i de la costa compresa entre el Baix Penedès i el Maresme.¹⁰¹ L'exportació de l'aiguardent era complementada amb importacions de teixits, drogues i bacallà, i va permetre el desenvolupament de l'activitat agrícola – vinya, però també cereals – i de tot un seguit d'activitats manufactureres que hi estaven relacionades (boters, serradors, pellaires, fusters, vidriers, mariners...)¹⁰²

La manca de grans capitals catalans disponibles per a la inversió va tenir un clar efecte sobre l'economia que es començava a desenvolupar en aquest darrer terç del segle, i va ser compensada amb l'associació de diversos petits capitals que van crear companyies més fortes que podien encarar amb més possibilitats d'èxit el repte econòmic que significaven les inversions necessàries i, alhora, van propiciar una diversificació de l'activitat d'aquest burgesos que invertien quantitats més modestes en negocis de caire ben divers.¹⁰³ Per tal de garantir l'èxit de les activitats comercials, va sorgir una teranyina de xarxes familiars, que s'estenien des de Barcelona cap a tot el territori català: «funcionava a Barcelona un complex conjunt de relacions familiars, de negoci i de confiança, una densa "troca", molts fils de la qual sortien del compacte nucli

¹⁰⁰ A. GARCIA ESPUCHE, "A tall d'introducció", a J. Albareda (coord.), *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2012, pàg. 12-39. Més àmplia és l'anàlisi del mateix autor a *Barcelona entre dues guerres...*

¹⁰¹ J. ALBAREDA, "Política, economia i guerra"...

¹⁰² GARCIA ESPUCHE, "A tall d'introducció" ...; ALBAREDA, "Política, economia i guerra"...

¹⁰³ P. VILAR, *Manual de la Companyia Nova de Gibraltar*, Reus, Edicions del Centre de Lectura de Reus, 1990; FONTANA, *La formació...*, pàg. 195

barceloní i arribaven fins a punts econòmicament clau de tot Catalunya.»¹⁰⁴ Aquesta diversificació econòmica de les activitats de la burgesia abastaven diversos camps: «botigues de teles, adrogueries, negoci de l'aiguardent, assegurances, proveïments a l'exèrcit, arrendament de la neu i d'altres tipus d'arrendaments.»¹⁰⁵ La intensa activitat existent, a més de donar lloc a aquest important grup de negociants, va significar una expansió urbana destacable i un augment de la capacitat de consum, no solament econòmic, sinó també cultural. Malgrat que el nucli dirigent de l'economia se situava a Barcelona i en el seu entorn més immediat, P. Vilar ja va explicar que la represa va ser més important al camp que a les ciutats, ja que tenia una base agrícola i manufacturera fonamentalment rural, gràcies a una producció orientada a la comercialització i a canvis en els conreus.¹⁰⁶

Un clar exemple de l'ascens de l'oligarquia catalana està representat per la família Dalmases, no gaire divers d'altres famílies que conformaven aquesta puixant burgesia mercantil. El primer Dalmases que s'instal·là a Barcelona era un pare de Sant Martí de Sesgueioles que, el 1655, tenia una botiga de teles a la ciutat, amb dos socis més. Paral·lelament, havia iniciat el comerç amb Sardenya, on exportava robes de llana i des d'on importava llana en brut, cuiros i pesca salada. Més endavant, el fill, a partir de la societat familiar, va ampliar el negoci amb nous mercats i nous productes: al comerç mediterrani tradicional (Sardenya, Gènova, Marsella) s'hi van afegir els mercats atlàntics (Cadis, Lisboa, Amsterdam); es van continuar exportant productes tèxtils – als quals se sumà el comerç de l'aiguardent – i, a més de la importació de productes mediterranis (blat, sèmols i tonyines), n'importaven de colonials (tabac, sucre, esclaus negres). Tot això era possible, en bona part, gràcies a una extensa xarxa de corresponsals comercials que va arribar a ser de 94 persones en el

¹⁰⁴ GARCIA ESPUCHE, "A tall d'introducció"...

¹⁰⁵ ALBAREDA, "Política, economia i guerra"...

¹⁰⁶ P. VILAR, *Catalunya dins l'Espanya moderna: recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, Crítica, 1987 (3a. ed.), 4 vol., vol. II; N. FELIU DE LA PENYA, *Fènix de Catalunya*, Barcelona, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya, 1983 (edició original: 1683)

tombant de segle. Com altres exponents de l'emergent burgesia mercantil, els Dalmases participaren en l'arrendament de subministraments i monopolis públics de la ciutat.¹⁰⁷

La recerca social d'aquest grup dirigent català, explicant la fusió entre la vella noblesa i la nova burgesia, va ser analitzada acuradament per J. S. Amelang.¹⁰⁸ Aquesta oligarquia ocupava importants llocs de rellevància política, ja fos en el Consell de Cent barceloní o en la Diputació del General,¹⁰⁹ i, de fet, va aconseguir que una part important de les seves demandes fossin contemplades i aprovades en les Corts de principis del segle XVIII. Pel que fa a l'àmbit estrictament econòmic i comercial, els resultats van ser satisfactoris. Concretament, en les celebrades el 1701-1702 sota Felip V, van obtenir

el permís per erigir una casa de port franc a Barcelona, la concessió d'enviar dos vaixells a l'any a Amèrica i la formació d'una Companyia Nàutica mercantil..., la unificació de les declaracions fiscals dels vaixells que arribaven al Principat, el retorn a la Generalitat de la col·lecta del dret de guerra..., la consolidació de la lliure exportació de vi, aiguardent i productes agrícoles, sense recàrrec..., la imposició de drets especials sobre els vins i aiguardents importats per mar, així com la regulació de la percepció de drets dels cònsols espanyols als ports estrangers.¹¹⁰

La deriva cap a l'absolutisme de l'aparell reial i virregnal a Catalunya, juntament amb les perspectives de millora política i econòmica que significava l'opció dels aliats – molt més properes als anhels catalans en ambdós àmbits – va comportar que, malgrat haver prestat obediència a Felip V, els catalans

¹⁰⁷ N. BALLBÉ, "Pau Ignasi de Dalmases Ros", a J. Albareda (coord.), *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Barcelona, 2012, pàg. 199-219

¹⁰⁸ AMELANG, *La formación de una clase dirigente...*; AMELANG, *Gent de la Ribera...*

¹⁰⁹ E. MARTÍ, *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714). Una institució decisiva en la política catalana*, Lleida, Pagès, 2008

¹¹⁰ J. ALBAREDA, "Les Corts de 1701-1702 i 1705-1706. La represa del constitucionalisme"...

s'alcessin contra ell al cap de tres anys, el 1705, gràcies a la pressió anglesa després del Pacte de Gènova. Aquest "canvi de bàndol" majoritari va ser propiciat, a més, per l'arribada a Barcelona de Carles III l'Arxiduc i, consegüentment, per la convocatòria de Corts sota el nou rei. Les mesures econòmiques adoptades en aquesta nova convocatòria (1705-1706) seguien, bàsicament, les de les Corts anteriors, però s'emfasitzava en la prohibició de l'entrada de productes francesos, alhora que es permetia que artesans estrangers (sempre que no fossin francesos) ensenyessin noves tècniques a aprenents catalans. A més, s'eliminaren traves fiscals, es passà de dos a quatre vaixells anuals a Amèrica, sense la necessària incorporació a la flota de Cadis, entre d'altres. Aquestes mesures, algunes proteccionistes (aquelles referides al comerç amb França) i d'altres que perseguïen bastir una economia més competitiva, van significar un pas important a favor de la manufactura catalana, diversificant la seva producció.¹¹¹ Pot semblar, a primer cop d'ull, que només beneficiaven l'oligarquia mercantil catalana. Tanmateix, A. Garcia Espuche ens refereix "el cúmulo d'interessos econòmics, que baixaven en cascada des dels grans mercaders als membres de molts diversos oficis, o fins als petits productors de vi i d'aiguardent... [amb] interessos oposats als del país veí...",¹¹² i J. Albareda recorda "l'entramat d'interessos diversos que hi havia al seu darrere, una xarxa que implicava sectors populars vinculats al negoci de l'aiguardent i branques diferents de la producció artesanal..."¹¹³

Aquest creixement va ser possible, des del darrer terç del segle XVII malgrat el pes constant de la guerra, amb les càrregues i l'endeutament que comportava, i la tensió permanent amb la monarquia.

En les Corts de 1701-1702 el tema dels allotjaments va quedar pendent de resoldre; en les de 1705-1706, s'estipulà l'aportació de la Diputació i dels municipis en les despeses de la presència dels exèrcits, que s'haurien d'allotjar

¹¹¹ ALBAREDA, "Les Corts de 1701-1702...", pàg. XXXIII-XXXVIII

¹¹² GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres...*, pàg. 323

¹¹³ ALBAREDA, "Les Corts de 1701-1702...", pàg. XXVI-XVII

en casernes, i es posava fre als abusos de les tropes.¹¹⁴ En aquest sentit, és destacable, almenys, la intenció de Carles III l'Arxiduc per reduir els abusos de les tropes sobre la població, aspecte que trobarem també reflectit en el cas del regne de Nàpols.

El curs de la guerra de Successió va provocar que moltes de les constitucions aprovades en aquestes Corts no es poguessin complir, tant en l'àmbit econòmic com en el polític i el social. Les bases de l'economia catalana, això no obstant, eren prou sòlides com perquè, pocs anys després del 1714, i en unes circumstàncies generals ben adverses, el comerç i la indústria del Principat poguessin reprendre el seu curs.

¹¹⁴ ALBAREDA, "Les Corts de 1701-1702...", pàg. XXVIII

4. Els juristes i el dret a Catalunya, de la guerra de Secessió a la guerra de Successió

La delicada situació política catalana entre 1640 i 1701, conseqüència de la guerra de Secessió, del tractat dels Pirineus i per la tensió creixent amb la monarquia, sobretot per les noves demandes fiscals i militars, va comportar que els juristes, com a únics intèrprets capaços de la llei, assolissin un paper destacat, marcat, però, per les delicades característiques del moment, sobretot per la temptació de les monarquies de tendir sempre més cap a polítiques autoritàries i centralitzadores.

4.1. El pensament dels juristes catalans de la guerra i la postguerra de Secessió

Jon Arrieta ha assenyalat com la crisi catalana de 1640 es pot considerar fruit de l'enfrontament dels grans blocs jurídic-territorials peninsulars i de les pretensions uniformistes que, des de l'entorn d'Olivares, es volien imposar a tots els territoris que formaven part de la monarquia hispànica. De fet, des de 1585 i fins a 1605, l'autor constata com els actes coactius per part dels oficials de l'Audiència, d'una banda, i de la Diputació, de l'altra, havien conduït a una situació de tensió entre les diverses institucions, en la que hi havia mútues acusacions d'usurpació de la jurisdicció de cadascuna per part de l'altra. Entre 1621 i 1626, es produeixen tres fets importants que eleven encara més aquesta tensió: el nomenament del virrei Joan Sentís, sense que el nou rei Felip IV hagués jurat les Constitucions, el nomenament com a president del Consell d'Aragó d'un no natural de la Corona d'Aragó, i la «*Unión de Armas*», als quals es va afegir amb intensitat el debat sobre les regalies. Amb l'aixecament del 7 de juny de 1640,

la disputa por la jurisdicción regia se resolvía, por el momento, por la desaparición de una parte de los titulares que la pretendían ejercer

*preferentemente. La Diputación quedaba como única dueña de la situación. Però la parte opuesta... [era] ahora el ejército castellano que había empezado a entrar en el Principado... La disputa política y doctrinal por la jurisdicción había dejado de existir o, tal vez, había pasado a ser, lisa y llanamente, bélica.*¹¹⁵

En aquest marc, agreujat per la manca de Corts concloses des de finals del segle anterior (les darreres foren, com he dit anteriorment, el 1599), el paper dels juristes va ser molt destacat. V. Ferro els atribueix un important paper en la fixació i aprofundiment de la tradició jurídica i institucional catalana,¹¹⁶ opinió compartida per J. L. Palos, que va assenyalar com l'ascens social dels advocats es devia, més que a llur pràctica professional, al fet que eren els únics capaços de fer funcionar l'organització política i social col·lectiva.¹¹⁷

Aquest paper es representà en dos escenaris diferents: les diverses institucions de govern, i "l'opinió pública", esdevenint, en moments de conflicte, mobilitzadors socials. I és en aquest doble vessant que trobem els juristes en el conflicte de 1640, tenint en compte, en paraules de J. Capdeferro, que cal

¹¹⁵ J. ARRIETA, "La disputa en torno a la jurisdicción real en Cataluña (1585-1640): de la acumulación de la tensión a la explosión bélica", *Pedralbes*, 15, 1995, pàg. 33-94; CAPDEFERRO, *Els assessors ordinaris...*: "... els quaranta anys que precedeixen la revolució de 1640 ens apareixen com un període d'insatisfacció al Principat i als Comtats. La inoperància de la cort general, l'òrgan legislatiu ordinari, paraitzarà la província. Farà estèril qualsevol proposta de millora del mecanisme de contrafaccions, impedirà l'aprovació de lleis que reflecteixin el creixement econòmic del segle precedent i la mobilitat de les classes que n'haurà derivat."

¹¹⁶ V. FERRO, *El dret públic...*, pàg. 15. A la pàg. 449, ens diu que "Les dates de nombroses disposicions citades en aquest llibre – i llur contingut – són el més clamorós desmentiment de qualsevol afirmació de decadència institucional de Catalunya (per contraposició amb la innegable decadència política) en el període que va dels darrers decennis del segle XV fins als primers anys del XVIII... l'adhesió integral i sense fissures dels encarregats de fer complir la llei o de custodiar-la a l'ordre jurídic heretat del passat i la puresa doctrinal dels juristes en llurs tractats i al·legacions eren testimonis d'una vitalitat subterrània i refrenada en la seva expansió natural. I quan l'atzar de les vicissituds dinàstiques donà ocasió al funcionament d'una de les seves institucions bàsiques, la Cort General, tota l'energia continguda rebrotà,... amb noves lleis, més madures i perfectes que les anteriors, i que, recollint l'experiència i els plantejaments d'un segle llarg, n'eren la continuació i la superació..."

¹¹⁷ PALOS, "Quin va ser el paper dels juristes catalans..."

“defugir l'encasellament dels juriconsults catalans en bàndols perfectament delimitats”.¹¹⁸

J. H. Elliott va destacar l'habilitat dels líders catalans de 1640 per posar en joc un elevat grau de sofisticació política, aprofitant la situació internacional i fent un ús efectiu de les lleis i institucions del Principat per mantenir la seva identitat nacional intacta, malgrat el fracàs final que l'autor atribueix al ressorgiment de la lluita de faccions del segle anterior.¹¹⁹ En canvi, J. L. Palos no comparteix aquest punt de vista, i defensa que aquesta anàlisi ha menystingut el paper jugat per “una sèrie de conceptes ideològics bàsics que varen nodrir l'especulació jurídica i que donaren forma al discurs polític.”¹²⁰ E. Serra ressalta la vitalitat i la capacitat de resposta política catalana en situacions d'excepcionalitat, esmentant, per exemple, les convocatòries de cort al marge de la regalia de convocatòria, com la Junta de Braços (o parlament o cort de Pau Claris), que compensaren a bastament el possible buit de poder que es pogués produir.¹²¹ Aquesta habilitat i capacitats polítiques, però, estaven fonamentalment en mans dels juristes.¹²² La continuïtat del funcionament institucional al Principat, malgrat la manca de convocatòria de Corts i els freqüents intents d'ingerència per part dels ministres de la monarquia, fou conseqüència de la solidesa dels òrgans de govern propis i de

l'adhesió integral i sense fissures dels encarregats de fer complir la llei o de custodiar-la a l'ordre jurídic heretat del passat i la puresa

¹¹⁸ CAPDEFERRO, “Joan Pere Fontanella...”

¹¹⁹ J. H. ELLIOTT, *España y su mundo 1500-1700*, Madrid, Alianza Editorial, 1990, pàg. 119

¹²⁰ PALOS, *Els juristes i la defensa...*, pàg. 146

¹²¹ E. SERRA, “Entre la ruptura i la continuïtat. Algunes consideracions a propòsit de la capacitat institucional de Catalunya durant la Guerra dels Segadors”, a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, pàg. 160-167

¹²² PALOS, *Els juristes i la defensa...*, pàg. 79-80: “... tot es reduïa a una qüestió d'operativitat: dins d'un debat polític cada cop més impregnat de conceptes jurídics, els diputats ben poca cosa podien fer que no fos posar-se en mans dels seus assessors...”

doctrinal dels juristes en llurs tractats i al·legacions eren testimonis d'una vitalitat subterrània i refrenada en la seva expansió natural.¹²³

En el context bèl·lic, i pel que fa a la justificació de la revolta, trobem textos de dos tipus. D'una banda, els que defensen el pensament constitucionalista, representats, sobretot, per Joan Pere Fontanella. Lluny del sector més radical que defensava la idea d'una monarquia electiva, Fontanella entenia que el rei ho era

iure proprio per successió de pare a fill... plantejament perfectament compatible amb la reivindicació d'una llei règia... que distingia entre prínceps de potestat absoluta, amb facultat de fer i desfer lleis, i de potestat ordinària, amb poders limitats pels pactes constitutius de l'Estat.¹²⁴

D'altra banda, el text amb referències històriques esdevé una arma política de primer ordre: "es continua escrivint per legitimar els privilegis del Principat, però el lèxic esdevé molt més agressiu i contundent..."¹²⁵ De la mateixa manera que durant la crisi entre la Monarquia i el Regne d'Aragó el 1591 va sorgir el mite dels *Fueros de Sobrarbe*, analitzat per C. Magoni,¹²⁶ durant el conflicte de 1640, es reprèn la tesi que havia emergit pels volts de 1588 sobre el fet que la reconquesta fou un acte d'alliberament realitzat pels naturals del país, al qual seguiria el lliurament a la protecció de Carlemany, és a dir, la invencibilitat de la nació i l'elecció del sobirà a canvi de determinats pactes que limitaven el seu poder. El procés d'elaboració d'aquesta tesi s'inicia el 1622 per part de Felip

¹²³ FERRO, *El dret públic...*, pàg- 449

¹²⁴ PALOS, *Els juristes i la defensa...*, pàg. 71-72. Per al coneixement de la figura i l'obra de J.P. Fontanella, vegeu J. CAPDEFERRO, "Aggiornamento biogràfic de Joan Pere Fontanella (1575-1649)", a J. Valsalobre i G. Sansano, *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona, Documenta Universitaria, 2009, pàg. 125-162; J. CAPDEFERRO, *Joan Pere Fontanella...*

¹²⁵ X. BARÓ QUERALT, *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009, "Textos i Estudis de Cultura Catalana", 150, pàg. 156

¹²⁶ MAGONI, *Fueros e libertà...*, *passim*

Vinyes¹²⁷ i és utilitzada pels propagandistes de la subjecció a França durant el conflicte dels Segadors, procés que ha estat estudiat acuradament i àmplia per J. Villanueva.¹²⁸ Aquest discurs, però, té fortes implicacions jurídiques: davant les tesis defensades per alguns autors castellans de l'entorn d'Olivares en el sentit que els catalans eren una nació conquerida, *“la apelación a la nación “nunca conquistada” venía a ser una réplica al discurso autoritario de la monarquía y sus representantes.... pero a la vez, más allá de esto, el término podía adquirir connotaciones constitucionales...”*

El que canvia durant la primera part del regnat de Felip IV i fins a arribar a la revolta de 1640 és que es posa en dubte la sobirania del rei, de manera que els teòrics del trencament amb la monarquia ofereixen una nova fonamentació del règim polític català: l'origen popular de la sobirania i els pactes fundacionals, amb totes les conseqüències jurídiques i polítiques que se'n deriven.¹²⁹ Diversos historiadors de l'època – Corbera i Pujades - s'encarregaren de restituir la coherència cronística i narrativa del relat tradicional per posar al descobert la lògica de la sobirania. J. P. Rubiés ha destacat la continuïtat de la historiografia com a forjadora d'identitats nacionals “entorn a una simbiosi patriòtica-constitucional-catòlica... [en la que] és aclaparadora la continuïtat des dels col·loquis de Cristòfor Despuig a mitjans del segle XVI fins a l'obra de Feliu de la Peña al tombant del segle XVIII”, amb una coincidència de fonts jurídiques i historiogràfiques sobre la problemàtica de la legitimitat del poder a Catalunya.¹³⁰ No obstant això, sembla evident que “cap governant del segle

¹²⁷ J. ARRIETA, *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1994, pàg. 182: “Felipe Viñes representa, posiblemente, el máximo nivel de adhesión y defensa de la jurisdicción real, que intentó mantener en Cataluña, incluso durante la guerra, con sus esfuerzos para que siguiera actuando la Audiencia.”

¹²⁸ J. VILLANUEVA, *Política y discurso histórico...*; ARRIETA, “Las formas de vinculación...”, conclou que “los discursos fundacionales persiguen el propósito de afirmar la existencia de un inicio de la “trayectoria vital” del reino en cuestión que, a su vez, fundamente su personalidad individual como sujeto político.”; TORRES, *Escritos políticos...*, on Viladamor justifica la submissió del Principat al rei francès; TORRES, “Guerra justa y guerra santa: la apologética católica en la revuelta catalana de 1640”, a A. De Benedictis; C. Magoni, *Teatri di guerra: rappresentazioni e discorsi tra età moderna ed età contemporanea*, Bolonya, Bononia University Press, 2010, pàg. 173-190

¹²⁹ VILLANUEVA, *Política y discurso histórico...*, pàg. 67-68 i 80-81

¹³⁰ RUBIÉS, “El constitucionalisme català...”. Aspecte destacat també per V. I. COMPARATO,

XVII, fos quin fos l'àmbit de la seva jurisdicció, no podia proposar un canvi de lleialtats polítiques, com van fer els catalans, sense oferir cap mena de justificació.”¹³¹

En aquest sentit són reveladors els escrits de Gaspar Sala i de Francesc Martí i Viladamor,¹³² entre d'altres, defensors de la tesi de la monarquia electiva, de la subjecció del príncep a les lleis, i de la defensa dels drets legítims que duen el Principat a aixecar-se contra el seu rei, no pas per rebel·lia, sinó en legítima defensa,¹³³ tot i que poden significar “un pas endavant en el procés de radicalització ideològica que situa els arguments en un nou marc de referència conceptual... destinada a donar cobertura a les decisions adoptades per la Generalitat.”¹³⁴ És interessant l'anàlisi de l'obra de Martí Viladamor que fa A. De Benedictis, en la que destaca “*la totale estraneità della storia catalana dalla esperienza della tirannide*”, i on es posa de relleu el recurs del jurista català a dos coneguts comentaris de dues lleis del Codi de Justinià: d'una banda, la *Lex devotum*, comentada per Luca da Penne i, de l'altra, la *Lex prohibitum*, comentada per Bartolo, dos textos del segle XIV fonamentals en la defensa del

“Barcelona y Nápoles...”

¹³¹ J. L. PALOS, “Sala i Berart, Gaspar, *Proclamación católica a la magestad piadosa de Filipe el Grande*” [ressenya sobre l'edició d'A. Simon i K. Neumann], *Pedralbes*, 22, 2002, pàg. 181-185

¹³² G. SALA I BERART, *Proclamación católica a la magestad piadosa de Filipe el Grande Rey de las Españas y emperador de las Indias nuestro Senyor. Los Conselleres y Consejo de Ciento de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, Base, 2003; E. SERRA (ed.), *Escrits polítics del segle XVII. Tom II...*; X. TORRES (ed.), *Escrits polítics del segle XVII. Tom I...* Per a una aproximació a la figura de Francesc Martí i Viladamor, vegeu J. ANTÓN PELAYO i M. JIMÉNEZ SUREDA, “Francisco Martí i Viladamor: un pro-francés durante la Guerra dels Segadors”, *Manuscrits*, 9, 1991, pàg. 289-304; J. CAPDEFERRO, *Francesc Martí Viladamor (1616-1689): un catalan (trop) fidèle au roi de France*, Roma, École Française de Rome, 2007. GIL, “El discurs reialista...” remarca que F. Martí i Viladamor “va experimentar una creixent inclinació cap a l'autoritat borbònica, ara regnant al Principat... a *Cataluña en Francia, Castilla sin Cataluña y Francia contra Castilla* (1641), feia tot un panegíric a Lluís XIII, que alarmà les autoritats catalanes per la seva escassa sensibilitat pactista...”

¹³³ X. TORRES, “A vueltas con el patriotismo. La revuelta catalana contra la Monarquía Hispánica (1640-1659), a A. Álvarez-Ossorio i B. J. García, *La monarquía de las naciones...*, pàg. 811-844: “*En este caso, la “defensa natural” se asimilaba a la noción de “guerra justa”, de manera que los catalanes podían sentirse más que legitimados para ofrecer resistencia armada.*” El patriotisme, a més, va legitimar la transferència de sobirania a un nou monarca, renovant, immediatament després, la retòrica dinàstica i la conciliació de les nocions polítiques de pàtria i rei.

¹³⁴ PALOS, “Sala i Berart, Gaspar, *Proclamación católica...*”;

dret de resistència en l'època moderna.¹³⁵ La mateixa autora assenyala el recurs a aquests textos que es dona en el *Despertador de Catalunya*, escrit el 1713.¹³⁶

Molts dels dirigents de la revolució catalana es van exiliar al Rosselló, on reprengueren les funcions polítiques al servei de Lluís XIV, i alguns d'ells – els juristes Josep Fontanella i Francesc Segarra - reberen la confiança del monarca francès per dur a terme la primera política d'assimilació dels Comtats després del tractat dels Pirineus (1659), fent part de l'elit de juristes que van aplicar, als antics territoris catalans cedits a França, la important política d'assimilació posada en marxa pel govern de París.¹³⁷

Després de la restitució del Principat a la monarquia hispànica, el 1652, la Diputació perdé pes polític i l'Audiència recuperà la centralitat institucional del Principat,¹³⁸ de manera que

... el buit institucional creat per la manca de sessions completes de les Corts entre 1599 i 1702 augmentà el poder de decisió del tribunal. Aquest bloqueig dels canals tradicionals de legislació afavorí la funció de la interpretació judicial com un substitut de la legislació positiva...¹³⁹

¹³⁵ DE BENEDICTIS, *Tumulti. Multitudini...*, pàg. 173-184. El primer text es referia a la no atribució al príncep del domini eminent sobre els béns dels privats, de manera que aquests podien foragitar els oficials reials que abusaven de les seves funcions (pàg. 102-105). El segon, permetia que, en cas que el príncep hagués dut a terme una acció il·lícita, l'afectat pogués convocar parents i amics que l'ajudessin a resistir (pàg. 115). Ambdós van servir de fonament teòric i jurídic de diverses revoltes esdevingudes a Itàlia durant els segles XVI i XVII.

¹³⁶ DE BENEDICTIS, "Guerra, tirannide..."

¹³⁷ Ò. JANÉ, "El Rosselló i França. L'altra via catalana de 1640-1660", *Afers*, 48, 2004, pàg. 419-439; N. SALES, *Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)*, a P. Vilar (dir.), *Història de Catalunya*, Vol IV, Barcelona, Edicions 62, 1989, pàg. 409-438

¹³⁸ SERRA, E., "El pas de rosca en el camí de l'austriacisme", a J. Albareda (ed.), *Del patriotisme...*, pàg. 71-103 J. CAPDEFERRO, "Práctica y desarrollo del derecho en la Cataluña moderna: a propósito de la jurisprudencia judicial y la doctrina", a S. de Dios *et al.*, *Separata Juristas de Salamanca, siglos XV-XX*, Salamanca, 2009

¹³⁹ AMELANG, «Gent de la Ribera»..., pàg. 153

El 1652 es retornà, doncs, al que havia estat el normal funcionament del dret i de les institucions, atenent les circumstàncies del moment,¹⁴⁰ gràcies a les “fondes arrels que el constitucionalisme pactista mantenia en el cos social i polític català.”¹⁴¹

Els juristes més destacats de la postguerra ocuparen places d'alt nivell en les institucions de la monarquia i oferiren propostes que intentaven superar les qüestions que, durant la guerra, havien generat fortes controvèrsies.¹⁴² Un d'ells fou Rafael Vilosa que, el 1655, va arribar a ser regent de la Cancelleria i, el 1663, regent del Consell d'Aragó, per passar, el 1670 a terres italianes: Gran Canceller de Milà i membre del Consell Col·lateral de Nàpols. Les seves *Dissertationes* són un exercici d'argumentació sobre diverses qüestions de dret que van tenir un significat polític especial en la seva època, algunes relacionades amb la guerra, com la traïció, la subversió organitzada contra l'ordre establert, o la disputa diplomàtica i territorial generada pel tractat dels Pirineus. Entre els temes tractats, Arrieta destaca els referits a la fidelitat a la monarquia, la insaculació de ministres reials per a la Diputació, o la defensa del Conflent com a part de la Cerdanya i no pas del Rosselló i que, per tant, no formaria part dels territoris cedits a França, i remarca l'adopció, per part de Vilosa, d'una clara postura de regalisme moderat,¹⁴³ que significava que “ni la llibertat del poble es veia limitada pel seu deure d'obediència, ni la potestat reial es veia afectada pel fet de reconèixer certs límits en el seu exercici.”¹⁴⁴

Un altre autor de la postguerra va ser Cristòfor Crespí de Valldaura. Tot i que el 1626 ja havia assistit a les Corts valencianes, fou entre 1652 i 1671, des de la seva condició de vice-canceller del Consell d'Aragó, que escrigué sobre el funcionament de la institució i, seguint la línia de Lluís de Peguera, destacà que

¹⁴⁰ ARRIETA, “Las formas de vinculación...”

¹⁴¹ SIMON, *Construccions polítiques...*, pàg. 344

¹⁴² ARRIETA, “Las formas de vinculación...”

¹⁴³ J. ARRIETA, “Derecho e historia en ambiente postbélico: las “Dissertationes” de Rafael Vilosa (1674)”, *Pedralbes*, 13-I, 1993, pàg. 183-196

¹⁴⁴ GIL, “El discurs reialista...”

“como objetivo general, en Cortes se propone, debate y estatuye lo que resulte positivo para el bien público.” És en aquest sentit que sostenia que la paràlisi parlamentària no afavoria el rei, atès que generava l'emergència d'un poder paral·lel per part de diputacions i juntes de braços. Un dels aspectes destacats de les tesis defensades per Crespí fou la necessitat de resoldre els afers en Corts i no pas a la Cort, d'acord amb la tradició de la Corona d'Aragó del “Rei en Corts”. Aquesta concepció jurisdiccional deriva del fet que el regne és un subjecte col·lectiu que es reuneix amb el monarca per a tractar qüestions d'interès general, i que els actes de cort són impulsats pels braços, esdevenint un text consensuat i que acaba esdevenint fur.¹⁴⁵ Això no obstant, considera la Cort “*patria común y universal*” para el tratamiento de todos los negocios de cada provincia por tribunales supremos, pero separados.”¹⁴⁶

Seguint aquesta tesi de pactisme moderat, trobem Llorenç Mateu i Sanç, que partia igualment de la idea que el rei, en el regne, tenia potestat legislativa absoluta, però com que els braços feien els furs en Corts i mitjançant el lliurament de diners, els transformaven en contracte,¹⁴⁷ els quals no podien ser

¹⁴⁵ J. ARRIETA, “Cristóbal Crespí y su generación ante los fueros y las cortes”, a R. Ferrero i L. Guia, *Corts i parlaments...*, pàg. 43-67. En clar contrast amb el que s'esdevenia en altres contrades hispàniques, tal com destaca J. J. RUIZ IBÁÑEZ, “Tiempo de guerra, tiempo de cambio. Resistencias, realidades y representaciones en los comienzos de la transición al pleno absolutismo en el reino de Murcia (1642-1669)”, a Mario Rizzo *et al.*, *Le forze del principe. Recursos, instrumentos y límites de la práctica del poder soberano en los territorios de la Monarquía hispánica*, Murcia, Universidad de Murcia, 2003, 2 vol., vol. II, pàg. 633-695: “[a partir de 1652]... los regidores habían comprendido que, más que nunca, el verdadero espacio de negociación era la Corte.” Per a una aproximació biogràfica de Crespí, Mateu i Sanç i Llop, vegeu V. PONS ALÓS, “Aportación a la historia familiar de tres juristas valencianos: Cristóbal Crespí de Valldaura, Llorenç Mateu y Sanz y Josep Llop”, a R. Ferrero i L. Guia, *Corts i parlaments...*, pàg. 19-42.

¹⁴⁶ J. ARRIETA, “La idea de España entre los vascos de la Edad Moderna”, a E. Belenguer *et al.*, *Idea de España en la Edad Moderna*, València, Real Sociedad de Amigos del País, 1998, pàg. 37-61. J. ARRIETA, “Austriacismo,...”, pàg. 177-216, destaca que “*La Monarquía se contempla, desde esta perspectiva, como patria común en la que sus integrantes tienen el núcleo de referencia que comparten, pero sin que se produzca confusión entre ellos. Debe mantenerse la distinción según la provincia de la que proviene la causa, de modo que los tribunales de la Corona de Castilla no se entremetan en las causas provenientes de otras provincias...*”

¹⁴⁷ ALBAREDA, *La Guerra de...*, pàg. 123, assenyala com Mateu i Sanç defensava el pactisme de manera decidida, transcrivint les pròpies paraules del jurista valencià: “*no admite duda, que los fueros de Aragón y Valencia, así como las constituciones de Cataluña son leyes paccionadas que pasaron a ser contrato, y tienen toda su fuerza, por haberse establecido en Cortes, con recíproca obligación de Rey y Reino; de que resulta quedar irrevocables, sino es,*

revocats pel príncep, llevat que la seva observança «*repugne a la utilidad pública, pues el Rey no está entonces obligado, aunque los jure.*»¹⁴⁸ J. Albareda assenyala que Mateu constitueix

*el representante más conspicuo de la corriente de pensamiento que, en la difícil coyuntura de la posguerra, defendió los intereses realistas sin renegar del pactismo... intentó buscar el difícil equilibrio... después de la ruptura entre Cataluña y la monarquía, como lo harían Crespí de Valldaura y Rafael Vilosa.*¹⁴⁹

4.2. Els juristes en temps de la guerra de Successió

Els juristes que conformaren aquesta generació van iniciar la seva activitat durant el darrer quart del segle XVII, admetent com a vàlides les propostes de síntesi i de conciliació formulades, sobretot, per Crespí de Valldaura i Mateu i Sanç.¹⁵⁰ Tanmateix, els conflictes permanents entre Castella i França dels darrers decennis de la centúria, que tenien per escenari bèl·lic prioritari el territori català i en els que, consegüentment, tot sovint les autoritats de la monarquia vulneraven les Constitucions en matèria d'allotjaments militars i de contribucions extraordinàries, i la successió dels esdeveniments posteriors a la mort sense descendència de Carles II, van marcar, indubtablement, el seu posicionament polític.¹⁵¹

que el Reino junto en Cortes consienta en la revocación, como principal contrayente.”

¹⁴⁸ J. LALINDE, “El pactismo en los reinos de Aragón y Valencia”, a *El pactismo en la historia de España*, Madrid, Instituto de España, 1980, pàg. 113-139

¹⁴⁹ ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión...*, pàg. 40-41. GIL, “La Corona de Aragón a finales del siglo XVII...”: “*las obras del gran tratadista valenciano Lorenzo Matheu y Sanz... denotan una creciente aceptación de un principio monárquico firme en el marco siempre contractual, donde el beneplácito real adquiriría una relevancia decisiva en la creación del Derecho foral.*”

¹⁵⁰ ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión...*, pàg. 40-41

¹⁵¹ No és objecte d'aquest treball l'anàlisi dels fets propis del desenvolupament de la guerra de Successió, que ha estat analitzada a bastament per diversos autors i en els seus diferents aspectes més concrets. La producció bibliogràfica és amplíssima i impossible de detallar en aquest espai. En l'apartat de bibliografia hi ha relacionades les obres d'aquests autors. Destaco només que, en el camp del pensament i les opcions polítiques, són molt interessants els

Cal reiterar novament la seva importància, en aquests primers anys del segle XVIII, ateses les circumstàncies de paràlisi del principal mecanisme legislatiu del Principat des de finals del segle XVI:

*habida cuenta del realismo jurídico y el positivismo histórico en el que se fundó el pactismo catalán, mediante la jurisprudencia, supliendo la falta de legislación a causa de la no convocatoria de Cortes desde 1599.*¹⁵²

En les Corts de 1701-1702, presidides per Felip V, els catalans van obtenir resultats força significatius, tant pel que fa al desplegament legislatiu, com a aspectes de manteniment i millora del sistema polític;¹⁵³ la nova monarquia s'avenia, ni que fos a contracor, a mantenir l'ordenament vigent. Si bé, doncs, en un primer moment, el país acceptà el nou rei, les posteriors violacions de les Constitucions i les extralimitacions del virrei Velasco provocaren que el Principat fes costat, majoritàriament, a l'Arxiduc, en el moment en què esclatà el conflicte internacional per la successió de la monarquia hispànica, més encara quan, el juny de 1705, el representant de la reina Anna d'Anglaterra, mitjançant el pacte de Gènova, es va comprometre a defensar les Constitucions catalanes, fos quin fos el resultat de la guerra, a canvi del suport

treballs de J. Albareda, J. Arrieta, P. Fernández Albadalejo, R. García Cárcel, J. M. Iñurrategui, V. León, E. Lluch o I. M. Vicent; en el camp de la diplomàcia i la dimensió europea del conflicte, la producció de L. Bély, J. Bérenger, L. Frey, M. Frey, F. Edelmayer, M. A. Ochoa Brun o D. Ozaman; en el camp de la relació entre política i economia, J. Fontana, A. Garcia Espuche, E. Lluch i B. Oliva; en el camp de la repressió borbònica, J. M. Torras i Ribé, E. Giménez López, i A. Muñoz i J. Catà; en l'anàlisi del funcionament de les institucions, J. Albareda, E. Martí Fraga, J. Capdeferro, A. Alcoberro i E. Serra; en el camp de l'opinió, R. M. Alabrús i Xevi Camprubí; en l'àmbit de la vida quotidiana, A. García Espuche.

¹⁵² ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión...*, pàg. 174

¹⁵³ Així ho recull J. Albareda en l'estudi introductori a *Constitucions, capítols...*, pàg. XXVII-XXVIII: a més de millores econòmiques i fiscals, els acords de les Corts abastaven aspectes com eren: control de les finances i prevenció del frau i de la corrupció, obertura de la vice-règia, reserva d'oficis als naturals i, sobretot, la creació del Tribunal de Contrafaccions, organisme que hauria de vetllar pel compliment de l'ordenament jurídic per part dels oficials reials. ARRIETA, "Austriacismo,..." en referir-se a aquestes Corts, destaca que "*parece razonable llegar a la conclusión de que estas Cortes representan una línea de continuidad en cuanto al mantenimiento del orden institucional y normativo. Y no sólo eso, sino que obligan a tomar seriamente la posibilidad de que se hubiera podido llegar a una cierta conformidad de los "austriacos" y, por ende, a una cierta conciliación entre los dos partidos.*"

dels catalans al bàndol aliat.¹⁵⁴ Així, doncs, l'agost de 1705 Carles III l'arxiduc, que havia estat prèviament proclamat a Viena com a successor de Carles II, desembarcà a Barcelona i instal·là la seva cort a la ciutat.

Les Corts de 1705-1706, convocades per Carles III l'arxiduc, contenen un element molt important per al tema que ens ocupa: la Constitució primera, que exclouïa expressament els Borbons de la successió al comtat de Barcelona i, consegüentment, significava la seva no acceptació com a rei legítim de la monarquia.¹⁵⁵ En les Corts anteriors, Felip V havia proposat esborrar el nom de l'Arxiduc de tota pretesa successió, però els juristes catalans «*celantes*» s'hi havien oposat. Ara foren alguns d'aquests juristes – Miquel Calderó i Francisco Solanes –¹⁵⁶ els qui van preparar el text finalment aprovat, “*una de las cotas textuales más elevadas y decisivas de la literatura política y constitucional de la guerra civil*”, que representava la reinterpretació de la història política més recent del Principat, mitjançant “*una operación de comprensión constitucional*

¹⁵⁴ La mateixa actitud de defensa de les Constitucions es produí després de la signatura del tractat d'Utrecht entre les potències europees, l'abril de 1713, tal com destaca FONTANA, “La guerra de Successió i les Constitucions...”: “... els seus dirigents [catalans] sostinguessin que aquella pau, pactada entre reis, no els afectava, perquè ells no combatien tan sols per tenir un o altre rei, “sinó també per la conservació de las llibertats, privilegis y prerrogatives dels Cathalans, que nostres antecessors a costa de sa sanch gloriosament alcansaren, y nosaltres devem axí mateix mantenir” [Proclama dels Diputats del General, del 14 de juliol de 1713]...”

¹⁵⁵ Aquesta “infidelitat” al monarca al qual s'havia jurat i reconegut com a tal, també es va produir a Castella, i n'és una prova ben significativa, sobretot per la importància política del seu autor, el *Manifiesto* de l'Almirall de Castella. GONZÁLEZ MEZQUITA, *Oposición y disidencia...*, pàg. 429, recull com l'Almirall argumenta de forma clara el trencament d'aquesta fidelitat: “*Siendo en Castilla y Aragón ley fundamental de los reinos la exclusión de la línea francesa en la sucesión de la monarquía española, cuando Felipe juró respetar las leyes de estos reinos juró contra sí mismo porque se obligó a guardar una ley que lo excluía y a conservar esta exclusión de donde se deduce que los reinos no tienen rey legítimo y el rey rige a quienes no puede mirar como vasallos, encontrándose éstos por tanto libres de la obligación del juramento de reciprocidad y fidelidad al duque de Anjou.*”. I. M. VICENT, “La cultura política castellana durante la Guerra de Sucesión: el discurso de la fidelidad”, a P. Fernández Albaladejo, *Los Borbones...*, pàg. 217-243, també analitza el trencament de la fidelitat a Castella: “... por la actitud de Felipe V que lejos de comprometerse desde un comienzo por el respeto a las instituciones y sujetos que conformaban el Reino y su gobierno, intentó... modificar las costumbres que salvaguardaban la constitución patrimonial de la Corona castellana desde fines del siglo XV, intentando de un modo despótico convertir sus virtudes políticas en derechos dominicales, y sacar provecho de la imagen que situaba a sus antecesores como origen de la constitución del territorio, leyéndola en términos patrimoniales.”

¹⁵⁶ J. M. IÑURRITEGUI, “Las virtudes y el jurista: el *Emperador político* de Francisco Solanes y el amor a la patria”, *Pedralbes*, 24, 2004, pàg. 285-310: “*la trascendencia que Solanes otorga a la materia jurídica en el seno de la guerra civil... no rebajaba ni tan siquiera un ápice su arraigada convicción sobre la necesidad de sentar las bases de toda una política.*”

que promovía la consideración y recalificación del mandato de Felipe V como un gobierno de facto pero no de iure”, amb la conseqüent anul·lació de les Corts de 1701-1702.¹⁵⁷

En ambdues convocatòries de Corts, el sistema polític català va recuperar el terreny perdut des de 1652. Però, a més, les mesures econòmiques de les Corts de 1705-1706 s'adequaven a una ferma recuperació econòmica i acostaven els nous sectors socials en puixança – burgesia i sectors socials vinculats a activitats econòmiques emergents – cap a l'austriacisme, de manera que, malgrat atendre a interessos estamentals, com era propi d'una societat de l'Antic Règim que es basava en el privilegi, beneficiava transversalment el conjunt de la societat.¹⁵⁸

En el camp polític, es van aprovar un conjunt de Constitucions i capítols de cort destinats a evitar la pràctica reiterada d'abusos per part dels agents reials, indicadora de fins a quin nivell s'havia malmès el pactisme durant el primer regnat de Felip V, ahora que hi ha un *“avance notable en el ámbito de las garantías de la libertad civil”*,¹⁵⁹ i una clara defensa de la supremacia de la llei.¹⁶⁰ Aquestes darreres Corts significaren que

les institucions de Catalunya... culminen així en uns procediments que realitzen en mesura gairebé insuperable les aspiracions

¹⁵⁷ J. M. IÑURRITIGUI, “1707: la fidelidad y los derechos”, a P. Fernández Albadalejo, *Los Borbones...*, pàg. 245-302.

¹⁵⁸ ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión...*, pàg. 126-127

¹⁵⁹ ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión...*, pàg. 183. A la pàg. 174 llegim: “Sea como fuere, existía un amplio consenso en la defensa de las Constituciones, objetivo que era compartido por todos los estamentos, aunque desde intereses particulares y a veces contrapuestos. La existencia de un cuerpo jurídico e institucional propio que definía unos privilegios generales..., además de los específicos de cada estamento o colectivo, frente al poder real... constituía uno de los elementos de cohesión de la comunidad nacional, uno de los pilares del patriotismo catalán...”

¹⁶⁰ SERRA, “El sistema constitucional català...”

implícites en totes elles: preservació del principi de la llibertat sota l'imperi del dret.¹⁶¹

El govern de Carles III l'Arxiduc, en el qual hi havia una nova generació de juristes vinculats, tots ells i en més o menys intensitat, amb Ramon de Vilana Perlas, va estar fortament condicionat per la guerra. Un dels moments més delicats es va produir el 1711, quan Francesc Grases i Gralla va publicar l'*Epítome...*,¹⁶² unes consideracions sobre l'equilibri entre el poder del rei i el de les Corts, que va provocar divergències serioses entre els Braços i l'entorn immediat de Carles III l'Arxiduc, fruit, probablement, de les circumstàncies pròpies del moment, tal com apunta J. Albareda, que assenyala una continuïtat entre Grases i els juristes Crespí i Mateu, seguint J. Arrieta.¹⁶³ V. León ha estudiat àmpliament el funcionament del govern de Carles III l'Arxiduc, remarcant que, més que no pas canviar la manera de governar, el que pretenia era millorar-la, mitjançant una major qualificació del personal dels Consells i una lluita més contundent contra la corrupció i els mals de l'anterior administració,¹⁶⁴ mentre que J. Arrieta apunta que "*los "celantes" austriacistas, dueños totalmente de la situación en la Corte y tribunales del Archiduque, tenían la oportunidad de hacer realidad "la observancia de las leyes".*"¹⁶⁵ En tot

¹⁶¹ FERRO, *El dret públic...*, pàg. 450; T. DE MONTAGUT, "El principi de l'imperi del dret i el control de la seva observança a la Catalunya medieval i moderna", a R. Ferrero Micó; L. Guia Marín, *Corts i parlaments...*, pàg. 559-568

¹⁶² F. GRASES I GRALLA, *Epítome, o compendi de les principals diferències entre les lleys generals de Catalunya, y los capítols del redrés, o ordinacions del General de aquella*. Barcelona: per Rafael Figaró, estamper, 1711

¹⁶³ J. ALBAREDA, *El "Cas dels Catalans". La conducta dels aliats arran de la guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, "Estudis", 32, pàg. 62-64; ARRIETA, "Austriacismo,..."; J. ARRIETA, "Conversaciones con Ernest Lluch acerca del austriacismo", a E. Serrano, *Felipe V y su tiempo*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2005, vol. II, pàg. 235-256. Sobre la consideració d'aquest fet com a mostra d'un suposat absolutisme de la Casa d'Àustria, les paraules d'E. Lluch són ben clares: "*Hace falta un cierto descaro para comparar por este importante episodio a Carlos III con Felipe IV de Cataluña y Aragón. El primero rectificó por la presión de los comunes en contra de su mantenido parecer y del segundo es imposible recordar ninguna rectificación.*" (Estudi introductor a J. AMOR DE SORIA, *Aragonésismo austriacista (1734-1742)*, Saragossa, 2000, pàg. 75)

¹⁶⁴ V. LEÓN, *Entre Austrias y Borbones. El Archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*, Madrid, Sigilo, 1993, pàg. 45-46

¹⁶⁵ J. ARRIETA, "Austriacistas y borbónicos entre los altos magistrados de la Corona de Aragón (1700-1707)", *Pedralbes*, 18, 1998, pàg. 275-297

cas, la dinàmica de la guerra va impossibilitar poder comprovar l'aplicació del programa austriacista, tant en el camp polític com en l'econòmic, en una situació de normalitat.

És ampli el volum de producció de textos justificatius de l'actitud presa pels catalans durant el conflicte i, sobretot, de defensa de l'ordenament polític i jurídic vigent. Ja cap al final del segle XVII, es va publicar *Luz de la verdad* (1698), un panegíric en defensa de la fidelitat dels catalans al príncep, «basat en la idea contractual que regula la relació entre el rei i els súbdits», i que defensa el caràcter electiu de la monarquia a Catalunya un cop expulsats els sarraïns, seguint la línia argumental que he apuntat per als escrits del temps de la guerra de Secessió, i que fa una crítica al poder absolut:

«de dos maneras puede uno poseer el reino: o absolutamente o condicionalmente. Absolutamente, como cuando él con sus armas y dinero gana alguna provincia injustamente ocupada, como lo hizo el rey D. Jaime con los reinos de Valencia y Murcia. Entonces de tal manera es señor que, como guarde la ley natural y divina, cumple que las positivas las puede hacer y deshacer a su gusto. Condicionalmente, cuando los que lo poseen lo eligen con algunas condiciones de que les ha de guardar sus fueros. Que entonces es contrato, y está obligado a ello, y no puede hacer ni deshacer sin su consentimiento, y en caso que lo haga, pierde el derecho al reino.»

166

Unes idees coincidents amb les de Leibniz que, en el seu *Manifiesto en defensa de los derechos de Carlos III, rey de España, y de los justos motivos de su expedición* (1703), identificava clarament la Casa de Borbó amb una forma de domini despòtic, convertint el regne en una simple propietat dinàstica,

¹⁶⁶ J. ALBAREDA (ed.), *Escritos políticos del segle XVIII*. Tom I..., pàg. 43

i l'acusava d'haver incomplert el tractat dels Pirineus i la llei fonamental que exclouïa de la successió els descendents de les infantes casades amb reis francesos durant el segle XVII. Leibniz argumentà els drets dels Habsburg a partir de raons polítiques, jurídiques, d'equilibri europeu i, fins i tot, morals o religioses, i arribà a plantejar dubtes més que raonables respecte del darrer testament de Carles II.¹⁶⁷ Aquest posicionament contra la Monarquia Universal borbònica, compartit per Leibniz, Solanes o Amor de Soria, entre d'altres, significà que la defensa de la *llibertat catalana* va esdevenir la defensa de la *llibertat d'Europa* enfront de les desmesurades ambicions de França.¹⁶⁸

També J. Villanueva remarca una «coloració» diferent respecte al discurs de 1640, amb la idealització conceptual de paraules com *llibertat*, *opressió*, *esclavitud*, *poble*, i amb un horitzó que significa la contraposició entre llibertat i absolutisme, deixant en un segon pla l'argumentació històrica i primant els efectes pràctics avantatjosos del sistema vigent, seguint les tesis del republicanisme cívic.¹⁶⁹ Igualment interessant és l'anàlisi que ha fet R. M. Alabrús de la publicística catalana durant la guerra, particularment la publicada els anys 1705-1706, d'una banda, i durant el setge de Barcelona, de l'altra.¹⁷⁰

A partir de 1713, amb l'abandonament dels catalans per part dels aliats, després de la signatura dels tractats d'Utrecht, i la impossibilitat de recuperació de la monarquia per part dels Àustries, sorgí la idea de crear una república a Catalunya, idea que els ambaixadors catalans a Londres i a Viena proposen a

¹⁶⁷ G. W. LEIBNIZ, *Escritos de filosofía jurídica y política*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2001, pàg. 291-323; M. VERGA, «*Finis saeculi nova rerum faciem aperuit*» (Leibniz). Guerre di Successioni, Stati, popoli e culture della rappresentazione nell'Italia del XVIII secolo», *Studia Borromaica*, 24, 2010, pàg. 7-17

¹⁶⁸ IÑURRITEGUI, «1707: la fidelidad...»

¹⁶⁹ VILLANUEVA, *Política y discurso histórico...*, pàg. 224-225

¹⁷⁰ R. M. ALABRÚS, *Escrits polítics del segle XVIII. Tom IV. Cròniques de la Guerra de Successió*, Vic, Eumo, 2006, «Jaume Caresmar», 9. De la mateixa autora: «La publicística de la guerra», *L'Avenç*, 206, 1996, pàg. 40-45; «Les relacions informatives i l'opinió política a la guerra de Successió», a C. Mollfullada; N. Sallés (ed.), *Els tractats d'Utrecht. Clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya / Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, Universitat Pompeu Fabra, 2015, pàg. 307-316

ambdues corts.¹⁷¹ Fou aleshores quan les formulacions de patriotisme i la defensa del constitucionalisme esdevingueren encara més clares, sempre, però, recolzades en argumentacions jurídiques.¹⁷² El *Despertador de Catalunya*, de novembre de 1713, per exemple, defensava que el pactisme i les lleis i privilegis dels catalans no existien per gràcia del príncep, sinó que es basaven en la justícia, i justificava el trencament de la fidelitat a Felip V per la seva inobservança repetida de les Constitucions, enteses com a contracte, sorgides de les Corts de 1701-1702. Els arguments utilitzats es basaven en que tot jurament ha de ser just, legal i lliure, “requisits que els canonitza necessaris i substancials la corrent dels doctors, tant teòlegs, com civils i canonistes, per a què sia obligatori.”¹⁷³ A l’anònim *Lealtad catalana*, publicat el 1714, s’apel·lava a la defensa d’un règim jurídic que res tenia a veure amb la subjecció que Felip V pretenia imposar als catalans:

No puede haber mayor mal para Cataluña que verse sujeta a todos los males, que, no siendo en ella naturaleza como en los demás que en ellos se crían, les había de ser insoportable. A toda esta esclavitud venía a quedar sujeta Cataluña; por más que hubiese convenido a la sujeción, haciendo cuantos esfuerzos puede para conservar, usando sus derechos, la libertad, no puede quedar sujeta

¹⁷¹ ALBAREDA, *El “Cas dels Catalans”...*, pàg. 146-158. Pau Ignasi de Dalmases ho demanà a les dues cambres del Parlament britànic el 28 de juny de 1713 i a Crowe [el plenipotenciari de la reina anglesa que havia signat el pacte de Gènova] el juliol de 1714. Per la seva banda, Felip Ferran de Sacirera havia fet arribar la mateixa demanda al rei Jordi I, el 18 de setembre de 1714. En l'apèndix documental de la mateixa obra (pàg. 277), s'inclou un document del HHStA (c. 1714), on s'especifiquen els articles que caldria tractar en un futur congrés de pau entre l'Emperador i la cort d'Espanya, i on es planteja la possibilitat que Catalunya, Mallorca i Eivissa formessin una república. N. BALLBÉ, “Pau Ignasi de Dalmases Ros”, a J. Albareda (coord.), *Política, economia i guerra: Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2012, pàg. 199-219

¹⁷² IÑURRITIGUI, “1707: la fidelidad...”: “*el argumento jurídico no precede a la decisión política, sino que la justifica.*”

¹⁷³ J. ALBAREDA (ed.), *Escritos políticos del siglo XVIII...*, pàg. 22; J. ALBAREDA, a “Por la Patria y sus Libertades. El discurso del austriacismo catalán del final de la guerra de Sucesión (1713-1714)”, a A. De Benedictis (ed.), *Teatri di guerra...*, pàg. 239-264, analitza el discurs de patriotisme i republicanisme cívic dels escrits del tram final de la guerra. Aquesta mateixa argumentació és utilitzada a *Aviso cristiano. Atalaya de la fee. Destierro de heréticas ignorancias contra el desengaño Cathólico del cura de S. Andrés*, BNM, Ms. 6680: “*Para la revalidación de los juramentos... son necesarias cuatro cosas: Libertad, Verdad, Justicia y necesidad...*”

*a peor mal, porque no le hay: luego en fuerça desta razón había de entender el Congreso que, sujetándose, se acarrea el mayor mal, por ser el mismo que podía venirle no habiéndose sujetado, y así que debía defenderse, haciendo lo posible para librarse antes que sujetarse.*¹⁷⁴

Un cop finalitzada la guerra, el pensament constitucionalista de l'austriacisme va continuar donant els seus fruits. Des de l'exili, Josep Plantí va defensar la condició dels catalans de poble lliure i no subjecte a cap príncep, ni a Felip V perquè havien reconegut com a rei legítim l'Arxiduc, ni a aquest perquè els havia abandonat; per tant, "Catalunya, en qualitat de lliure, no està subjecta al dret de res ni de ningú, sinó al seu propi dret."¹⁷⁵

De l'exili estant, la persona que va elaborar una teoria política més consistent i adaptada als temps va ser Juan Amor de Soria, estret col·laborador de Ramon de Vilana Perlas, secretari del Despatx Universal de Carles III, i que també va marxar a l'exili vienès. J. A. Maravall ja va destacar que Amor de Soria "mantiene "tesis democráticas" al sostener la ilegitimidad del poder real absoluto, la participación popular en las Cortes "según ley fundamental del Reino", y el "respeto a las libertades"."¹⁷⁶

Però qui va estudiar en profunditat els escrits polítics – i econòmics – d'Amor de Soria va ser E. Lluç, que en destacà la profunda anàlisi que féu de la situació en el conjunt dels territoris de la monarquia hispànica per, a continuació,

¹⁷⁴ J. ALBAREDA (ed.), *Escritos políticos del siglo XVIII*. Volum V..., pàg. 163

¹⁷⁵ ALBAREDA, *El "Cas dels Catalans"...*, pàg. 223-224. Albareda destaca la continuïtat entre els diferents documents de defensa del pactisme i les llibertats catalanes, des de *Luz de la Verdad*, de 1697, fins al *Despertador de Catalunya* (1713) i *Lealtad catalana* (1714), passant per l'*Emperador político* (1700-1706) de Francisco Solanes i per la *Historia de las guerras civiles de España* (1708) del comte de Robres (pàg. 226-227). A. ALCOBERRO, "Memòria, història i pensament polític a l'exili austriacista. La crònica de la guerra de Successió de Josep Plantí", *Pedralbes*, 23, 2003, pàg. 325-344

¹⁷⁶ J. A. MARAVALL, "Las tendencias de reforma política en el siglo XVIII español", a J.A. Maravall, *Estudios de historia del pensamiento español (siglo XVIII)*, Madrid, Ediciones de Cultura Hispánica, 1983-1984, pàg. 70; E. LLUCH, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996

proposar els remeis a aquesta *Enfermedad crónica*, també per a tot el territori, sempre tenint en compte el marc constitucional i de respecte de les lleis, i establint els mecanismes de funcionament dels òrgans representatius dels diversos territoris i dels comuns del regne, en una “*visión española integral*”¹⁷⁷ a més de propostes de tipus econòmic i comercial certament innovadores.¹⁷⁸ Com destaca J. P. Rubiés, Juan Amor de Soria el 1741, igual com Diego Saavedra Fajardo un segle abans, van ser «els encarregats de demostrar que constitucionalisme catalano-aragonès i un reformisme federalista capaç d'assumir reptes imperials no eren incompatibles.»¹⁷⁹

¹⁷⁷ ARRIETA, “Austriacismo...”, destaca que “*Amor no sólo es austriacista, sino que lo es en el sentido más propio e intenso de la expresión, como enemigo declarado de la Casa de Borbón.*”

¹⁷⁸ Estudi introductor d'E. Lluç a AMOR DE SORIA, *Aragonesismo austriacista...*, pàg. 137-163.

¹⁷⁹ RUBIÉS, “El constitucionalisme català...”; E. LLUÇ, *L'alternativa catalana 1700-1714-1740. Ramon de Vilana Perlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Vic, Eumo, 2001

Encara els anys 1734 i 1736 es van publicar dos opuscles antiborbònics en defensa de les llibertats catalanes: *Via fora els adormits* i *En record de l'Aliança feta al Sereníssim Jordi August, rei de la Gran Bretanya*, d'autors desconeguts. Vegeu, a més: J. M. TORRAS i RIBÉ, *Escrips polítics del segle XVIII*, Tom II: *Documents de la Catalunya sotmesa*, Vic, Eumo, 1996; E. LLUÇ, *Escrips polítics del segle XVIII*, Tom III: *Via fora als adormits*, Vic, Eumo, 2005; L. ROURA, “Fidelidad y voluntad particularista catalanas: la sana política de este siglo ilustrado”, a *El mundo hispánico en el Siglo de las Luces*, Madrid, Editorial Complutense, 1996, 2 vol., vol. II, pàg. 1149-1161

CAPÍTOL 2.

UNA MIRADA A LA SOCIETAT NAPOLITANA DEL 1700

A començaments del segle XVI, Nàpols va perdre l'espai de centralitat política i cultural de què havia gaudit durant el regnat d'Alfons el Magnànim, i que havia situat la ciutat i el regne com un dels centres més importants dels territoris de la corona catalano-aragonesa. La reconquesta per part de Ferran el Catòlic dels territoris meridionals, després d'uns anys de domini angeví, va significar l'inici d'un canvi radical en les relacions entre les dues bandes del Mediterrani, que va incidir en tots i cadascun dels aspectes de la vida del *Mezzogiorno*. Aquesta mutació es va aprofundir encara més quan, gràcies al descobriment de les terres americanes i llurs riqueses, els interessos de la monarquia van deixar d'estar centrats en el Mediterrani per girar-se cap a l'Atlàntic.

Malgrat que, en el cas del regne de Nàpols, probablement no és del tot correcte parlar del seu status com de colònia,¹⁸⁰ sí que hi ha alguns aspectes comuns amb altres territoris conquerits per la corona de les Espanyes que s'hi acosten: un govern dirigit a distància des del centre del poder d'una monarquia llunyana, controlat per un virrei estranger; un fort control institucional per part d'aquesta monarquia, que situa en els seus tribunals més importants un nombre destacat de persones que no provenen de les elits locals; la marginació de la noblesa del regne de les tasques militars; l'abandonament de la promoció de les activitats comercials i productives; una pressió fiscal sempre en augment que

¹⁸⁰ La major part de la historiografia coincideix a assenyalar com a elements importants de l'endarreriment del *Mezzogiorno* la pèrdua de la centralitat del Mediterrani per a la monarquia hispànica i l'absència d'un monarca propi. Tanmateix, sí que hi ha alguns autors que recolzen la tesi que, a partir dels inicis del segle XVI, el territori del sud de la Península italiana, per aquestes dues i per altres raons, passà d'una situació de regne independent a la de colònia. És el cas, per exemple, de G. PEPE, *Il Mezzogiorno d'Italia sotto gli Spagnoli. La tradizione storiografica*, Florència, G. C. Sansoni, 1952

no reverteix en benefici del territori. Les conseqüències que aquests canvis van comportar a nivell social van ser molt destacables i poden explicar el sorgiment de diverses propostes que, sobretot entre finals del segle XVII i començaments del segle XIX, plantejaven solucions per relançar l'economia del regne, per millorar la situació de la seva població, i per deixar enrere el llast que suposaven, tant la dependència d'una nació estrangera, com els poders feudals i eclesiàstic.¹⁸¹

¹⁸¹ G. GALASSO, *Storia del Regno di Napoli*, vol. II "Il Mezzogiorno spagnolo, 1494-1622", vol. III "Il Mezzogiorno spagnolo e austriaco, 1622-1734", Torino, UTET, 2006

1. Societat, economia i feudalitat en el canvi de segle

1.1. La societat meridional

Com tota societat d'Antic Règim, el conjunt social es componia de grups que tenien una estructura vertical. Això succeïa en totes les capes socials: en les classes altes (nobles i alts representants de la burocràcia estatal) i mitjanes, però també en les classes inferiors de la societat del regne, que tendien a formar-se, separar-se o refer-se seguint clarament interessos de tipus personal, familiar o corporatiu.¹⁸² Hi ha, a més, l'ascens en la escala social d'especuladors, detentors de fiscals alienats, alguns comerciants..., casos particulars, sovint lligats a un cop de fortuna o a virtuts individuals i, per tant, no generalitzables. Es donaven importants diferències de mentalitat i de modes de vida en una mateixa classe social, a més d'econòmiques, i això comportava que les subdivisions fossin també horitzontals en tots els nivells: no era el mateix un noble de *seggi* que un *fuori piazza* o que el president d'algun dels tribunals del regne; ni artesans o jornalers que formaven part d'una classe intermèdia, en la que s'hi incloïen, també, notaris, metges, advocats, mercaders o buròcrates de nivell; potser en el nivell més baix és on aquestes diferències són menys marcades, entre aquells que viuen al dia, treballant ara aquí, ara allà i refiant-se, sovint de la caritat.¹⁸³ Allò que unia tots els habitants per igual era el fet de tenir la ciutadania napolitana, que comportava l'hegemonia sobre els habitants de les províncies.

En l'estament intermediari era important pertànyer al *popolo*, referit no pas a la plebs «*assopita nell'ignoranza e degradata nella schiavitù*», sinó com a grup

¹⁸² SODANO, *Il miracolo nel Mezzogiorno d'Italia dell'età moderna. Tra Santi, Madonne, guaritrici e medici*, Napoli, Guida, 2010, pàg. 54, diu que era “una società largamente dominata da rapporti di inimicizie personali e da vendette private.”

¹⁸³ A. MUSI, “Classi inferiori, conflitti, assistenza sociale”, a L. De Rosa e L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 69-71; LEPRE, *Storia del Mezzogiorno d'Italia*, Nàpols, Liguori, 1986, 2 vol., vol. I, pàg. 106

social de pes, format per advocats, magistrats, metges, rics mercants, algunes categories d'artesans (els propietaris de tallers, comerciants minoristes, venedors ambulants, mestres, treballadors i aprenents manufacturers), contraposat a la noblesa i que podia assumir la representació d'altres grups de població.¹⁸⁴

Les diferències entre les condicions de vida de la població de Nàpols i la de la resta del regne eren notables. La ciutat havia estat redimensionada – des del punt de vista administratiu, però també social – per tal d'evitar els problemes al regne. Gaudia de franquícies i exempció d'impostos, disposava de serveis, i era el centre polític i jurídic. Malgrat la duresa de la vida a la ciutat per a les classes més baixes, no es podia comparar amb la patida a la resta del territori. Filangeri digué que, a banda de la llibertat de què gaudien alguns nobles i eclesiàstics, *«il resto della nazione è composta di schiavi attaccati al suolo, ove nascono, che non conoscono né la proprietà reale, né la personale, che coltivano un terreno che non è loro, e i frutti del quale vanno interamente a colare tra le mani del tiranno che li opprime.»*¹⁸⁵

Mentre que la transmissió de bens en la noblesa havia estat històricament regulada, en el cas de les famílies burgeses i camperoles es podia heretar fins al setè grau de parentiu, ja fos en línia ascendent, descendent o transversal, de manera que es pot considerar que hi havia llibertat en la transmissió dels bens. Això no obstant, en el cas de vendes de propietats, aquestes romanien sempre a l'interior del mateix grup familiar.¹⁸⁶

Molt sovint, hi havia un agrupament residencial de les famílies, que podia fins i tot donar nom a un barri, de manera que fins a finals del segle XVIII, els *casali*

¹⁸⁴ LEPRE, *Storia del Mezzogiorno...*, I, pàg. 104; la citació és de Mario Pagano, recollida per l'autor.

¹⁸⁵ G. FILANGIERI, *Scienza della legislazione*, Napoli, Stamperia Raimondiana, 1783, vol. II, pàg. 143-144

¹⁸⁶ DELILLE, *Famille et propriété dans le Royaume de Naples (XVe-XIXe siècle)*, Rome-Paris, École Française de Rome / Éditions de l'École de Hautes Études en Sciences Sociales, 1985, pàg. 89 i 121

esdevenen la base del sistema administratiu de les viles. Però, al mateix temps, són la base de l'enfrontament entre famílies rivals pel control de l'espai econòmic, amb la posada en escena de tot allò que caracteritzava la societat meridional: guerres privades, venjances, regles i actes simbòlics...¹⁸⁷ A partir de les anàlisis de Delille, veiem com molt sovint la majoria de llurs habitants representen, una concreta especialització professional, és a dir, tots els habitants de cadascun dels *casali* es dediquen a la mateixa activitat econòmica. A més, el repartiment de la propietat en el territori és, també, el reflex de la distribució familiar a la vila.¹⁸⁸ Tres elements eren fonamentals per mantenir la continuïtat dels llinatges: que els beneficiats fossin els fills mascles, mentre que les filles havien d'anar a viure a casa dels marits; que, si no era imperatiu (com en el cas d'una única filla hereva), la dot no inclogués bens territorials i immobiliaris; que els canvis de propietat fossin el més reduïts possible, a fi de no capgirar tot el sistema. En tot cas, una norma fonamental era que les terres no es venguessin fora del propi grup familiar. Per això també, en aquesta franja de població, s'extengué clarament el fideïcomís, com a assegurança de la continuïtat de les propietats a mans de la mateixa família.¹⁸⁹

Per tal de conèixer el nombre d'habitants del regne i llur distribució, només es pot comptar amb les diverses numeracions dels focs que, teòricament, s'havien de fer cada quinze anys, a fi de distribuir els impostos que calia satisfer. Això no obstant, les xifres no poden ser mai exactes; d'una banda, per la possibilitat de "desviacions" en les declaracions i, de l'altra, i més important, perquè la ciutat de Nàpols, on es concentrava la major part de la població meridional, estava exempta d'aquesta contribució. Tanmateix, les dades – tot i que aproximades – que ens forneixen aquestes numeracions, ens orienten d'algunes tendències demogràfiques generals. Així, per exemple, entre les numeracions de 1732 (virregnat austríac) i 1737 (regne independent de Carles de Borbó) es veu un clar descens de la població en les diverses províncies,

¹⁸⁷ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 108

¹⁸⁸ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 111-118

¹⁸⁹ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 120-122

resultat, molt probablement, i com havia succeït en els decennis precedents, d'una forta migració interna cap a la capital. Vegem la taula següent:¹⁹⁰

Província	1595	1645	1669 191	1732	1737	Variació absoluta 1732-1737	Variació percentual 1732-1737
Terra di Lavoro	67.319	63.150	56.990	68.674	51.999	16.675	- 24,3
Principato Citra	51.560	49.563	30.130	43.719	34.363	11.356	- 26,6
Principato Ultra	35.206	32.144	19.118	32.818	21.016	11.802	- 36,0
Molise	17.119	15.129	12.876	15.366	12.627	2.739	- 17,8
Abruzzo Citra	29.515	27.739	23.256	21.709	20.961	748	- 3,4
Abruzzo Ultra	48.534	44.994	39.196	36.909	33.551	3.355	- 9,1
Capitanata	23.405	22.779	17.090	23.470	18.489	4.981	- 21,3
Terra di Bari	53.513	49.345	39.923	37.402	37.405	3	0,0
Terra d'Otranto	56.737	54.607	46.705	40.357	37.047	3.310	- 8,2
Basilicata	45.881	39.266	27.795	37.421	27.717	9.704	- 25,0
Calabria Citra	50.288	46.636	34.791	42.584	31.080	11.704	- 27,0
Calabria Ultra	61.079	56.850	46.851	44.445	46.108	1.663	+ 3,7

És important assenyalar que la mortalitat infantil era molt elevada, de manera que només un sobre cada 4 o 5 nats arribava al primer any de vida. Tot i que a

¹⁹⁰ G. DA MOLIN, "Evoluzione della popolazione e meccanismi demografici", a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1560-1760)*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, 2 vols., vol II, pàg. 7-36 (les xifres corresponen a focs, no pas a habitants). Entre 1595 i 1669, la reducció global de població, exclosa Nàpols i els casals, va ser del 28%, al voltant de 800.000 habitants.

¹⁹¹ La gran disminució en el nombre de focs té relació, sobretot, amb la gran mortalitat produïda per l'epidèmia de pesta del 1656. Pel que fa a la incidència de l'epidèmia a la capital, les xifres oscil·len, segons les fonts, entre 400.000 i 600.000 persones, dels entre 600.000 i 700.000 habitants estimats, al voltant del 75% de la població de la ciutat. Pel que fa al conjunt del regne, l'estimació volta les 900.000 víctimes mortals: DA MOLIN, "Evoluzione della popolazione..."

principis del segle XVIII desapareix pràcticament la pesta, eren freqüents les epidèmies de verola, de tifus o de grip, a més d'alguns episodis aïllats de carestia alimentària i de diversos i successius terratrèmols en diferents llocs del regne, el més important dels quals fou el 1731 a Foggia, de 9 graus a la escala de Mercalli i nombroses rèpliques, que va destruir dos terços de la ciutat i va provocar un nombre considerable de morts.¹⁹²

Pel que fa a l'estructura familiar, la majoria de les famílies eren de tipus nuclear, és a dir, compostes dels pares i els fills, amb un nombre que rarament supera els 4 o 5 membres, un nombre d'integrants que està estretament lligat a la riquesa del nucli familiar, sobretot pel fet que els fills de les famílies riques tenien un índex de supervivència més alt que no pas el de les pobres. Era normal que els fills mascles treballessin a partir dels 12 anys – de vegades fins i tot abans – però continuaven vivint amb la família, contribuint, així, als ingressos familiars. La tutela dels fills era responsabilitat, únicament, del pare. Les dones solteres acostumaven a servir com a personal domèstic, vivint de manera estable en les cases de les persones que les contractaven, ja fossin burgesos, professionals liberals o eclesiàstics, i el seu era un treball mal vist socialment, per la qual cosa acostumaven a ser joves que pertanyien a les classes socials més desafavorides.¹⁹³

Amb les profundes reformes dutes a terme pel virrei Pedro de Toledo a mitjan segle XVI, s'apartà l'aristocràcia de qualsevol responsabilitat militar i de defensa del regne¹⁹⁴ i es limità la seva activitat política al govern de les ciutats, tot apartant dels consellers de capa nobles del *Collaterale*. Això va abocar la

¹⁹² S. RUSSO, "Il terremoto di Foggia del 1731", a S. Russo; N. Guasti, *Il Vicereame austriaco (1707-1734). Tra capitale e provincia*, Roma, Carocci, 2010, pàg. 125-136. L'autor ha estudiat les fonts contemporànies dels fets, en els que les xifres de morts varien, d'una a l'altra, entre els 1.000 i els 3.600, pels efectes, també, de la seqüència de rèpliques des del 20 de març fins al 17 d'abril.

¹⁹³ G. DA MOLIN, "Evoluzione della popolazione..."

¹⁹⁴ RIBOT, *El arte de gobernar. Estudios sobre la España de los Austrias*, Madrid, Alianza Editorial, 2006, pàg. 97 i 100: "Los tercios de españoles simbolizaban de forma permanente la contradicción de un planteamiento defensivo que implicaba el dominio de los españoles; preferentemente castellanos."

noblesa a viure, majoritàriament, de les rendes parasitàries, atès que van entrar plenament en el sistema de compra-venda de fiscals i càrrecs alienats per la monarquia. Mentre en altres societats europees la noblesa tenia tradicionalment funcions de govern que, juntament amb la vida i la disciplina militar, contribuïen a donar-li prestigi i sentit d'utilitat social – l'exaltació de *la plume et l'épée* francesa, per exemple –, a Nàpols es va perdre la lògica de la noblesa antiga, creant en les mentalitats nobiliars “*risultati di profonda alienazione*.”¹⁹⁵ El 1709, Paolo Mattia Doria va assenyalar que la situació general del regne venia determinada per la manca d'un sistema defensiu propi, on es mirava malament qualsevol iniciativa de desenvolupament, i amb una societat que no tenia cap model positiu on emmirallar-se.¹⁹⁶ Pocs anys més tard, el diplomàtic Labiche descrivia així la societat meridional:

Les gents y sont aussi propres qu'aucune autre nation de l'Europe pour la guerre, pour les sciences et pour la navigation, mais le gouvernement espagnol n'a rien oublié depuis Charles quint pour les en détourner, en temoignant du mepris pour les gents de guerre, dont en apparence il ne fesoit aucun cas à Naples: en fomentant l'ignorance, la vaine gloire, et le faste parmi la noblesse; en détruisant les ports, et empechant la construction des bâtiments, ce qui a aboli le commerce qu'ils pouvaient faire dans le pays étrangers, n'y aiant presque de bâtiments de transport que per fournir des

¹⁹⁵ I. ASCIONE, “I «Notamenti» del Collaterale redatti da Niccolò Fraggianni”, *Frontiera d'Europa*, anno XIV, 2008, 1-2, pàg. 113-305. L'autora recull la descripció feta per l'ambaixador venecià Girolamo Ramusio el 1597: “*Tutti i nobili napoletani s'arrogano il nome di cavaliere, se ben non hanno alcun grado di cavalleria.[...] Attendono li predetti cavalieri, com'essi stessi dicono, a vacanziare, avendo la vana pompa delle cose apparenti corrotto i costumi loro, per il che applican sempre l'animo a passeggiare, far l'amore, andar tutto il giorno essi con la bachetta, e li paggi con la scopetta, cavalcando per Napoli, or coll'inchinarsi a dame, or col salutar cavalieri. [...] Pochi son litterati.[...] Nascono ambiziosi, vendicosi, addulatori, loquacissimi, di tutto si burlano e con tutti fanno complimenti vani, affettati, non affettuosi. [...] Sendo nudi della cognizione di tutte le cose, vogliono sempre l'avvocato.[...] I plebei] del nobile non li fanno alcuno onore, anzi, che s'un plebeo vilissimo vedrà un prencipe, lo mirerà fiso in faccia né si vorrà levar la beretta. [...] In novanta doi anni è stato governato il regno da 25 ministri regi [...] con grandissimo lor profitto [ragion per cui] il napoletano più stima la piazza [di togato] che il titolo.*”

¹⁹⁶ SCHIPA, “Il Regno di Napoli descritto nel 1713 da P. M. Doria”, *Archivio Storico per le Province Napoletane*, XXIV, 1899, pàg. 25-84 i 329-350

*vivres, et les autres choses necessaires des côtes du Roïaume á la ville de Naples...*¹⁹⁷

El 1640, un segle més tard de les reformes toledanes, el virrei Medina de las Torres va enviar una relació a Madrid en la qual, a més de ressaltar que el regne no podia ser només una reserva financera i de forniment militar per a les guerres continentals d'Espanya, apuntava diversos elements que calia tenir en compte per conservar i consolidar el regne. Per tenir tranquil i satisfet el poble menut – deia – n'hi havia prou amb tres condicions: abundància de menjar, una administració de justícia igualitària i el bon exemple dels superiors, condicions que eren ben lluny de ser acomplertes en el moment d'enviar aquesta relació. L'altra part del poble la componia la “*gente más civil*”, ocupada en la vida pública i en l'aparell governatiu i, per tant, més proclius a la fidelitat a la monarquia. Pel que fa a la noblesa, l'altra de les dues classes en què divideix els naturals del regne, també és dividida en dos subgrups: els “*caballeros particulares*” i els “*barones de mayor consecuencia*”. Als primers, els acusa de perseguir sempre el privilegi i la vanitat, l'aplaudiment públic, la constant persistència per ser integrats als *seggi* de la capital, centre real del poder a Nàpols, i de no fer altra cosa “*que contradecir el Servitio del Rey sin ninguna consideración y las mas veces con gran daño del beneficio publico.*” El nivell més alt de la noblesa el constituïen els membres d'antic llinatge, que posseïen feus i que, sovint, entraven en conflicte amb els ministres reials. Malgrat que el virrei apunta com a solució integrar-los en la vida estatal mitjançant el govern i l'administració de les províncies, es mostra convençut de la no acceptació per part d'uns barons que preferien ampliar la jurisdicció feudal, explotant els vassalls i obstaculitzant el comerç de les províncies, i proposa la seva integració en la societat de cort madrilenya i, atenent a la seva qualitat i al seu prestigi, els jutja idonis “*para mayordomos de Su Mg. y de la Reyna.*”¹⁹⁸

¹⁹⁷ A. FIADINO (ed.), *Mémoires sur le Royaume de Naples. Una relazione sul Regno di Napoli del diplomatico Labiche per Vittorio Amedeo II di Savoia (1718-1720) con quindici tavole delle piazzeforti del regno*, Pescara, Carsa Edizioni, 2014, pàg. 34-35

¹⁹⁸ A. MUSI, *La rivolta di Masaniello nella scena politica barocca*, Napoli, Guida, 2002, 2a. edició, pàg. 55-57

No deixa de ser curiós que les propostes que planteja denoten un profund desconeixement de la que era la realitat napolitana des de les reformes de Toledo. La tendència a uniformitzar els sistemes político-socials dels diversos regnes de la monarquia, a partir de les propostes de reducció d'Olivares al sistema de Castella, marquen l'anàlisi de Medina de las Torres. Sense tenir en compte, tanmateix que, precisament en el moment de transmetre el seu parer a Madrid, la relació entre la noblesa de *Piazza* i el ministeri suprem napolità passava per uns moments d'estreta col·laboració.¹⁹⁹

Un estament particular el conformaven els juristes, gràcies a la preeminència que obtingueren al llarg del virregnat espanyol per tal d'esdevenir un fre a les aspiracions de la noblesa del regne. Els *sacerdotes juris* no podien ser citats a judici sense el seu consentiment, no podien patir tortura ni pena de remys, podien dur armes i, en cas de ser condemnats a mort, eren justiciats amb l'espasa i no pas amb la força; eren exempts dels impostos feudals, no havien de dur a terme els oficis baronials ni patir allotjaments militars.²⁰⁰ Però aquesta noblesa de toga no era hereditària, i l'única possibilitat de conservació dels feus, era emparentar amb famílies de noblesa antiga, tot i mantenint clares les distàncies entre tots dos grups pel que fa a l'àmbit burocràtic.²⁰¹ Tanmateix, i malgrat l'aparent protagonisme dels togats per damunt de la noblesa, l'actuació dels juristes s'havia de moure sempre en l'àmbit del compromís històric que regulava les relacions entre monarquia i feudalitat "*dopo la decisa affermazione della monarchia quale potere sovrano ed egemone e del re quale "padrone" del Regno.*"²⁰²

¹⁹⁹ MUSI, *La rivolta...*, pàg. 57

²⁰⁰ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 115-116

²⁰¹ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 118-120

²⁰² GALASSO, "La nobiltà e la sua evoluzione", a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1560-1760)*, Napoli, 1997, 2 vols., vol II, pàg. 37-56. La importància d'aquest estament en el període objecte d'aquesta tesi el tractaré més àmpliament en les pàgines següents.

1.2. La ciutat de Nàpols en el conjunt del regne

A mitjan segle XVII, la capital comptava amb 300.000 habitants. Era, de llarg, la primera ciutat de la Península italiana i una de les tres urbs europees més poblades, juntament amb París i Londres. Colpida greument per la pesta del 1656, va veure reduïda la seva població a gairebé la meitat per, posteriorment, iniciar una lenta recuperació: 186.000 habitants el 1688, 220.000 el 1707, 292.000 el 1742 (als quals calia afegir prop de 100.000 forasters, més de 12.000 persones que vivien en monestirs, convents, conservatoris i col·legis, i les tropes establertes a la ciutat).²⁰³ Galanti descrivia la població de la ciutat d'una manera ben eloqüent:

*[dels seus] 300 mila abitanti soltanto 50 mila circa lavoravano e partecipavano al processo produttivo, mentre tutti gli altri erano parassitari, o perché sottoproletari, o perché speculatori, o perché nobili nullafacenti; ciò che spingeva interi agglomerati urbani a trasferirsi nella capitale, dove non avevano nemmeno un modesto tetto e un rudimentale giaciglio, ma erano almeno al sicuro dalle persecuzioni fiscali e dalle angherie baronali e potevano liberamente militaren el grande esercito del pauperismo e del parassitismo.*²⁰⁴

A més de ser el centre governatiu i judicial, havia atret, d'una banda, les principals famílies aristocràtiques del regne, que tenien un clar interès a ser a prop del poder i, en la mesura del possible, poder exercir la seva influència en alguns dels seus organismes polítics, malgrat mantenir llurs interessos en les propietats feudals del territori. De l'altra, una allau imparable de persones del "poble menut", que arribaven a la capital fugint de la misèria de la vida camperola, dels abusos dels senyors feudals i de l'elevada pressió fiscal que

²⁰³ ORLANDI, "Il Regno di Napoli nel Settecento. Il mondo di S. Alfonso Maria de Liguori", *SHCSR*, 44, 1 (1996), pàg. 5-389

²⁰⁴ P. ALATRI, "Un convegno su illuministi e giacobini a Napoli", *Studi Storici*, 23 (1982), pàg. 444 i ss.

patien les províncies.²⁰⁵ Però la ciutat no tenia recursos per absorbir el gran nombre de persones que, en molts casos, malvivien als seus carrers. Els il·luministes del segle XVIII van descriure el regne com una criatura amb un gran cap que ho xuclava tot d'un cos exhaust i dèbil, “*sacrificando le potenzialità di crescita delle province alle esigenze della monarchia e della metropoli, strumento del potere regio.*”²⁰⁶

A la capital, les diferències de classe social eren molt evidents, amb una clara divisió en quatre nivells: nobles i alts representants de la burocràcia estatal; notaris, advocats, metges, buròcrates dels altres nivells i mercants; artesans i petits comerciants; els *lazzari*, que vivien al dia, fent ara una cosa i ara una altra i que, sovint, havien de viure de la caritat. A més d'estar perfectament delimitats els barris en funció de l'extracció social dels seus habitants, a la ciutat convivia, a mitjan segle XVII, luxosos palaus de set plantes amb els minúsculs baixos i barraques on habitava una part important del poble menut, en les àrees on també, sovint, es duia a terme la vida econòmica: el mercat, l'activitat artesanal i manufacturera. Aquesta particular configuració de l'espai urbà i de les activitats artesanals significava un empitjorament de les condicions higièniques i de salubritat de les classes més inferiors, els anomenats “*mangiafoglia*” o “*mangiamaccheroni*”.²⁰⁷ L'enorme i continuada afluència de persones provinents de les províncies cap a la capital va comportar una anarquia en la construcció, absolutament il·legal, i l'ocupació de zones fora del perímetre de la ciutat i que, amb els anys, acabarien desenvolupant-se de tal manera que assolirien les muralles de Nàpols.²⁰⁸

²⁰⁵ R. AJELLO, “La tradizione giuridica meridionale nel quadro europeo”, *Frontiera d'Europa*, anno XIV, 2008, 1-2, pàg. 1-112, destaca com «*Il continuo afflusso incrementava disordini, reattività caotica, indisciplina, una libertà quasi anarchica: disgregazione delle regole, mutuo soccorso, cordialità e vivacità intellettuale, differenze e distanza tra i livelli napoletani di vita rispetto alle province.*»

²⁰⁶ E. PANICCIA, *Francesco Imperato. Napoli e la rivoluzione di Masaniello*, Napoli, Archigrafica, 2010, pàg. 10

²⁰⁷ MUSI, “Classi inferiori...”

²⁰⁸ PANICCIA, *Francesco Imperato...*, pàg. 18-19

En una ciutat tan poblada i amb un nombre elevat de persones pobres i mendicants, s'anà construint una xarxa d'hospitals i de centres d'assistència que tenia, com a funció principal, el control de l'espai social urbà quan es tractava de fundacions estatals, o la caritat i l'assistència privada, derivada de l'herència medieval, en el cas d'institucions privades. A partir de la pesta del 1656 es produeix una certa especialització hospitalària: pobres mendicants i vagabunds a San Pietro e Gennaro; hospici per a nens abandonats per parts clandestins, conservatori per a nenes expòsites, hospital major (infermeria, febreros, plagues guaribles, aigües sulfuroses de Pozzuoli, convalescència, a la Casa Santa dell'Annunziata; malalts majoritàriament crònics, a Gli Incurabili; Mariners malalts de febre a San Nicola al Molo. Musi, en el cas del gran complex de l'Annunziata, indica que, per al seu finançament, comptaven amb feus, edificis en propietat a la ciutat, interessos sobre fiscals i arrendaments, lloguers (immobiliaris i de terrenys), herències, dots, interessos sobre les taxes..., fet que els convertia en lloc d'afirmació del poder popular, en ser bàsicament els membres designats pel Popolo els qui s'ocupaven de llur gestió, entrant en la dialèctica política de la capital. Es tractava, en definitiva, d'un sistema assistencial que conjugava gestió pública i privada, essencial per a mantenir el control de l'espai social urbà, mitjançant

*la carità, l'assistenza tradizionale, l'organizzazione corporativa, grandi istituzioni come l'Annunziata e gli Incurabili, piccoli ospedali affidati alla responsabilità e alla gestione dei singoli.*²⁰⁹

²⁰⁹ MUSI, "Classi inferiori..." L'autor assenyala que, a principis del segle XVIII, l'hospital degli Incurabili ocupava més de 500 persones: eclesiàstics, oficials, personal de neteja, monges, serventes, personal mèdic, altres oficials de la secretaria, de l'oficina de comptabilitat, de la escripània, de l'arxiu, etc.

1.3. Les estructures i la producció econòmiques

Els més de 100.000 quilòmetres quadrats del territori meridional eren descrits pels viatgers dels segles XVII i XVIII, de manera general i des del punt de vista de les condicions naturals, com un regne caracteritzat per un clima suau i per la riquesa dels productes agrícoles i naturals. Aquestes condicions, però, no eren uniformes: mentre la Campania i algunes zones de la Puglia eren molt fecundes, hi havia altres zones estèrils, rocalloses, amb pocs rius, pluges irregulars o zones d'aiguamolls. En línies generals, a la Campània hi dominava el conreu arbusti, amb petites propietats; a la segona, els latifundis, amb cultius extensius de blat, i la ramaderia ovina.²¹⁰ La major part de la costa estava despoblada, sobretot pel perill de les incursions barbaresques, i els habitants s'havien desplaçat a zones més internes i elevades. Això comportà, en la major part del territori, una agricultura que lluitava per obrir-se espais en l'aspror de les muntanyes, pràcticament d'autoconsum, amb nuclis reduïts de població – tret de les capitals de les províncies –, i sense serveis.²¹¹ A una llarga línia de torres de vigilància d'època anjoïna, s'hi anaren afegint algunes fortificacions que cobrien els punts més estratègics. Sobre l'organització del sistema defensiu del territori que, llevat dels límits amb l'Estat eclesiàstic (defensats per la fortalesa de Capua), la resta eren marítims, és interessant la notícia recollida en una informació que el diplomàtic Labiche envià a Vittorio Amedeo II de Savoia durant la seva missió a Nàpols, entre 1718 i 1720: segons Labiche, de totes les ciutats fortificades del regne, només vuit es mantenien en bones condicions (Capua, Gaeta, Baia, Crotone, Brindisi, Otranto, Pescara i Civitella del Tronto), mentre les 298 torres de guaita litorals i les antigues fortificacions costaneres (Amantea, Cosenza, Gallipoli, S. Cataldo, Taranto, Bari, Trani, Monopoli, Barletta, Tremiti, Manfredonia i Vieste) no tenien cap importància des del punt de vista defensiu. Igualment assenyalava les poques possibilitats que hauria tingut la capital en cas d'atac d'una potència armada,

²¹⁰ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 377-378

²¹¹ G. ORLANDI, "Il Regno di Napoli nel Settecento..."

malgrat que estava emmurallada, disposava de tres castells (S. Elmo, Castel Nuovo i Castel dell'Ovo) i de diverses torres, del tot insuficients.²¹²

Les vies de comunicació terrestre eren poques, deficientes i sense manteniment; fins a la meitat del segle XVIII el transport es feia amb mules o cavalls, i no va ser fins llavors que es començaren a usar els carros, coincidint amb una petita millora de la xarxa de camins. La major part de la costa era d'aiguamolls i deserta, i la navegació marítima esdevenia difícil, tant pels vents com pel perill de pirates i corsaris.

En les societats d'Antic Règim, la relació entre agricultura i demografia era ben estreta; en el regne de Nàpols, l'enorme pes que tenia la capital repercutí directament sobre les províncies, sobretot pel seu sistema d'avituallament alimentari i pel creixent pes fiscal fora de la ciutat. A aquest element, cal afegir-ne d'altres que, al llarg del segle XVII, van complicar de manera particular la situació al *Mezzogiorno*. D'una banda, l'impacte de la crisi general viscuda a Europa que, en el cas del regne, repercutí de manera més forta en aquelles zones on el sistema de producció agrari estava més endarrerit tècnicament, mentre que en l'àrea que envoltava la capital es va aconseguir mantenir la renda agrària i feudal fins als anys quaranta, no tant des del punt de vista tècnic, que era igualment deficient, sinó, bàsicament, per l'elevat pes demogràfic de la ciutat. En segon lloc, la revolució de 1647-48 i la pesta de 1656, van significar el pitjor moment d'aquesta recessió, amb un descens importantíssim de la població i l'abandonament de camps i conreus, una situació que no començà a remuntar fins als anys vuitanta, tot i que amb dificultats que no se superarien fins a la dècada de 1720. Aquest dos esdeveniments – revolució (crisi política) i pesta (crisi demogràfica) – van

²¹² A. FIADINO (ed.), *Mémoires sur le Royaume de Naples...*, pàg. 9. Sobre les torres de guaita, Labiche explica que inicialment serviren per allunyar el perill de turcs i barbarescos, que estaven ben guardades i els soldats cobraven regularment, "*mais presentement il y a un grand desordre, puisque outre qu'ils sont rarement païés, ont a vendu aux particuliers... la garde de ces tours, avec lesdroits qui en dependent, ou qu'ils ont usurpé, en maniere qu'ils ne s'attachent qu'a en exiger les revenants bons, et a faire des vexations, et des contrebandes.*" (pàg. 36)

significar, per al *Mezzogiorno*, un agreujament de la crisi general del segle XVII.²¹³ En tercer lloc, la gran diferència regional existent dins del regne, tant pel que fa a la demografia com als efectes i variacions de la demanda interna i externa.²¹⁴

A la zona de la Puglia tenia gran importància la transhumància, que durant el segle XVI visqué una etapa molt fructífera, abaixant notablement el rendiment durant el segle següent i, tot i una certa represa a finals del segle, no va recuperar els nivells del Cinc-cents. Villari, a partir dels estudis de John Marino, aporta unes dades que són ben significatives: entre 1550 i 1612, hi havia, aproximadament, 1.800.000 caps de bestiar oví; entre 1612 i 1686, 630.000; entre 1686 i 1806, 720.000.²¹⁵ Al contrari del que havia succeït en altres sectors, la pesta va significar la represa de la ramaderia ovina, perquè els grans propietaris – senyors feudals i grans ens eclesiàstics – van transformar els camps de conreu en pastures, que necessitaven molta menys mà d'obra per treballar-les. Aquesta represa fou deguda, a més, a la intervenció eficient de la *Regia Dogana delle Pecore di Puglia*.²¹⁶ La seva transformació es feia, bàsicament, en l'àmbit rural, integrada amb l'activitat agrícola, i va resistir les crisis periòdiques que afectaren altres sectors productius, com el de la seda,

²¹³ M. A. VISCEGLIA, "Commercio estero e commercio peninsulare", a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione*, vol. I, Napoli, 1997, pàg. 73-125

²¹⁴ P. VILLARI, "L'agricoltura", a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, vol. I, Napoli, 1997, pàg. 9-25

²¹⁵ VILLARI, "L'agricoltura"... L'autor assenyala que els petits propietaris ramaders eren el 39% entre 1550 i 1611, passant al 76% entre 1612 i 1686, per baixar al 63% entre el 1686 i el 1806.

²¹⁶ VISCEGLIA, "Commercio estero...": Aquesta organització política «regolava l'integrazione di uomini e risorse tra aree spaziali economicamente ed ecologicamente diversificate (la montagna abruzzese e la pianura pugliese che costituivano i due poli della transumanza foggiana), realizzando un equilibrio e una coerenza tra gli interessi sovrapposti, intrecciati, spesso divergenti di allevatori e coltivatori.» Sobre el funcionament de la *Dogana*, vegi's M.C. NARDELLA, "La tentata riforma della Dogana nel Viceregno austriaco", a S. Russo; N. Guasti, *Il Viceregno austriaco...*, pàg. 108-124; sobre l'evolució del mercat llaner, R. ROSSI, "Il mercato laniero nel Regno di Napoli durante il Viceregno austriaco. Persistenze e mutamenti", al mateix volum, pàg. 137-153

bàsicament perquè estava orientada a satisfer les necessitats de la demanda local i, sovint, comptava amb la intervenció “capitalista” del feudatari.²¹⁷

L'economia agrària del regne es basava en quatre productes: gra, vi, oli i seda, dels quals només el darrer constituïa un producte semi-elaborat i els altres tres estaven sotmesos a les constants oscil·lacions del mercat, ja fos per causes climàtiques, polítiques, sanitàries o militars.²¹⁸

Pel que fa als cereals, principal conreu meridional, hi havia producció per a l'autoconsum i per a la comercialització, convivint grans extensions de conreu (a la Puglia, Basilicata, plana de Crotone...) amb una producció destinada al comerç, i petites explotacions pageses d'on els feudataris – nobles, comerciants o juristes – extreïen una part de la producció que també s'adreçava al mercat. La comercialització del blat abastia, sobretot, la capital i només una petita part anava a l'exterior del regne. Aquesta comercialització dels excedents estava a mans de barons i d'especuladors, de manera que els seus beneficis no repercutien directament en l'economia del regne, igual com succeïa en els casos sicilià i grec, sinó, pel contrari, en paraules de F. Galiani,

*il commercio del grano di Morea e di Sicilia fa fiorire sotto le montagne della riviera di Genova, gli ulivi, gli aranci, i gelsi. Il commercio dei grani di Polonia fa fiorire i tulipani in Olanda, mentre quello stesso grano non fa fiorire nulla né sulle rive della Vistola, né sulle piane di Sparta e di Agrigento.*²¹⁹

²¹⁷ ZILLI, “L'industria e il suo rinnovamento”, a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione...*, vol. I, pàg. 47-72”

²¹⁸ VISCEGLIA, “Commercio estero...”. L'autora ha analitzat l'evolució del comerç d'aquests quatre productes entre els segles XVI i XVIII, ressaltant la dependència dels països del *Mezzogiorno* dels del Nord i els factors endògens que propiciaren l'endarreriment de la producció meridional (pes de la capital, restricció de la demanda peninsular per expansió cerealística al nord d'Itàlia, arribada de gra del nord italià als mercats que, tradicionalment, compraven la producció del regne), i incidint en la greu crisi del segle XVII que, en el cas que ens ocupa, va tenir conseqüències més greus que a la resta de l'Europa occidental.

²¹⁹ F. GALIANI, *Dialogues sur le commerce des bleds*, Milano-Napoli, 1959, pàg. 206, a VISCEGLIA, “Commercio estero...”

L'endarreriment tècnic i la manca de bones llavors provocaren que, entre 1640 i 1690, tant en la producció per autoconsum com en l'especulativa, hi hagués una recessió general, factors als quals cal afegir una fiscalitat molt elevada i, en el període immediatament posterior a la pesta de 1656, una clara manca de mà d'obra per a l'explotació dels camps.²²⁰

A finals del segle XVII, hi hagué una disminució del conreu especulatiu de cereals, coincidint amb una etapa de certa represa que començà, sobretot, en les petites propietats pageses, gràcies al treball de tots els membres del grup familiar i a una diversificació dels conreus; el blat continuà essent el conreu més important, però s'hi afegí la vinya, els llegums i el blat de moro. Això fou afavorit, a més, per un creixement demogràfic i per la substitució del lloguer de les terres pel cens i l'emfiteusi, normalment concedida per trenta anys. Aquesta va ser una mesura necessària per als senyors a fi de garantir que les seves terres eren cultivades. Malgrat aquestes modificacions, les estructures i les limitacions tècniques de l'agricultura del *Mezzogiorno* no es modificaren.²²¹

Pel que fa referència a l'oli, aquest tenia usos alimentaris però, alhora, constituïa una primera matèria industrial, tant per la manufactura de la llana com del sabó. La seva comercialització i exportació, sobretot de l'oli de la Puglia, estava a mans de comerciants venecians, almenys fins als anys trenta del segle XVII. En la segona meitat del segle es produí un fort increment de la demanda anglesa, propiciada per diversos factors: una producció molt abundant, un joc de preus favorable i, sobretot, la possibilitat d'utilitzar el *Mezzogiorno* com a àrea privilegiada de comerç i d'exportació de la draperia produïda a Anglaterra, a més d'aprofitar la situació estratègica del regne per ampliar el comerç amb Grècia i Turquia, substituint la república de Venècia com a principal importador d'oli. El circuit mercantil anglès passava per Livorno i Nàpols fins arribar al port de Gallipoli, on es carregava l'oli produït en les províncies adriàtiques, i funcionava amb un sistema de comissionats, amb una

²²⁰ VILLARI, "L'agricoltura"

²²¹ VILLARI, "L'agricoltura"

rígida jerarquia entre comerciants anglesos, comissionats napolitans i grans propietaris, i, per tant, relegant l'element mercantil local a un rol completament subaltern i marginal. Tot amb tot, el volum de les exportacions d'oli del regne va minvar considerablement entre els segles XVI i XVIII: 79.166 *salme*²²² (principis del segle XVI), 237.500 (finals segle XVI), 35.202 (entre 1717 i 1720), 40.842 (entre 1722 i 1726).²²³

En el camp manufacturer, l'elaboració de la seda fou afavorida per anjous i aragonesos, i va ser un sector en expansió fins al 1635, any en el que inicià una forta davallada. A la fi dels anys setanta del segle XVII, per efectes de la guerra i de la conjuntura internacional, l'emprobriment de la població va afectar de manera significativa aquest sector, on Galasso hi situa, el 1701, vint-mil aturats, en un procés llarg de decadència.²²⁴ Tot i els intents que durant el virregnat austríac es dugueren a terme a fi de redreçar el sector, aquest no aconseguí remuntar fins als nivells de producció que havia tingut un segle abans.²²⁵

Diversos autors de principis del segle XVIII – Paolo Mattia Doria, Giovan Battista Pacichelli – palesaven la decadència de les manufactures del regne. Alguns anys més tard, Galanti i Giustiniani certificaven també aquesta decadència i la lligaven a la «*politica di "rapina" adottata dalla Spagna*»; tanmateix, l'objectiu d'aquests autors era contrastar la recent represa iniciada en el sector a partir, sobretot, de l'arribada de Carles de Borbó, oposant-la al període final del virregnat espanyol, caracteritzat per una clara crisi productiva. Bianchini, el 1856, assenyalava que hi havia massa qualificacions en els oficis i que, després del 1647, havien bloquejat el sistema corporatiu del regne. Aquest sector, més encara que no pas l'agrari, va patir profundament la crisi del segle XVII. A partir de Benedetto Croce, els estudis sobre l'economia meridional han incidit més sobre aspectes més globals per explicar la crisi del

²²² Una *salma* equivalia a 270 litres.

²²³ VISCEGLIA, "Commercio estero..."

²²⁴ GALASSO, *Napoli spagnola dopo Masaniello. Politica, cultura, società*, Florència, Sansoni Editore, 1982, pàg. 730-742; VISCEGLIA, "Commercio estero..."

²²⁵ ZILLI, "L'industria..."

segle XVII al regne, minimitzant força l'impacte negatiu de la política espanyola.²²⁶ Va ser, però, Di Vittorio qui va reivindicar l'important paper que les propostes econòmiques van tenir durant el virregnat austríac, com a eix vertebrador de totes les reformes que calia fer també en altres àmbits; unes propostes que arribaren tant per part de les autoritats centrals vieneses com de la mà de diversos juristes napolitans.²²⁷

El que sembla fora de dubte és que el sector manufacturer havia viscut un període de desenvolupament a finals del segle XVI, tot i que a un nivell menor que altres zones europees. Ja en la primera meitat del segle XVII, la conjuntura internacional, el pas del regne a la marginalitat de l'imperi espanyol, i la impossibilitat d'aprofitar la pertinença a aquest imperi per afavorir les exportacions, amb el canvi en els mercats internacionals que va suposar la creixent preponderància del comerç atlàntic i el pràctic abandonament del mediterrani, van abocar el sector manufacturer – tant urbà com rural – a una crisi profunda, agreujada encara més per la pesta del 1656.²²⁸

Aquest sector, que hauria pogut esdevenir un dels pilars sobre el qual recolzar una possible recuperació econòmica, vist que els efectes de la greu crisi agrària esdevinguda a cavall dels segles XVI i XVII encara eren visibles molt de temps després, seguia un model de producció senyorial d'Antic Règim, amb un baix nivell tecnològic, que en limitava la productivitat i les possibilitats de comercialització. La dèbil recuperació que cap a finals del segle XVII es produí en les manufactures va comportar que la seva comercialització externa fos a mans d'operadors estrangers, per la manca de capacitat financera dels productors locals. En alguns casos, aquesta dificultat se superava quan diversos artesans funcionaven en forma de cooperativa, reduint la inversió, els costos i amb un soci que s'ocupés de la sortida comercial dels productes. Però

²²⁶ I. ZILLI, "L'industria..." L'autora apunta que L. De Rosa ha trobat 265 estatuts, reglaments i capítols de corporacions i professions diverses.

²²⁷ DI VITTORIO, *Gli austriaci e il Regno di Napoli 1707-1734. Le finanze pubbliche*, Nàpols, Giannini, 1969, *passim*

²²⁸ ZILLI, "L'industria..."

era un comerç que abastava curtes distàncies; el de llarga distància era controlat, sobretot, per mercants genovesos, venecians i florentins.²²⁹

El darrer terç del segle XVII, coincidint amb la represa econòmica viscuda a la major part de l'Europa occidental, significà el naixement d'una petita i mitjana burgesia agrària que, malgrat l'intent d'influir en les diverses províncies del regne, no va aconseguir, tanmateix, superar la pressió de les estructures feudals i, per tant, es desenvolupà en condicions socials, culturals i econòmiques del tot desavantajoses, i que determinaren l'evolució futura de l'endarreriment en aquest àmbit. Aquesta burgesia agrària era composta per membres dels diversos oficis del regne que aprofitaren la situació de compra-venda de feus i oficis i la inflació de títols per tal d'accedir al control de la terra i a la seva classe dirigent que, això no obstant, continuà bàsicament sota el control de les grans famílies feudals. També en l'àmbit rural es produïren associacions de masovers o d'artesans amb la finalitat de maximitzar els recursos econòmics que posseïen individualment, però la dependència del baró feudal continuà de manera molt notable, ja fos pel capital o pels mitjans de producció.²³⁰

Quant al sector metal·lúrgic, el regne no comptava amb reserves mineres importants. Igual que les salines, l'explotació minera estava controlada des de la Regia Camera della *Sommaria*.²³¹ El poc ferro que s'extreia de les mines de Calàbria o de la Terra di Lavoro es treballava amb tècniques antigues i cobria la demanda local d'armes i la producció d'eines d'ús local. De la mateixa manera, la ceràmica – llevat de la fàbrica de porcellana de Capodimonte que, però, és posterior – servia per abastir el mercat local.²³²

²²⁹ PANICCIA, *Francesco Imperato...*, pàg. 15-16

²³⁰ GALASSO, "La nobiltà..."; MUSI, "Classi inferiori..."

²³¹ TINCHERA, *Degli archivi napoletani*, Nàpols, Stamperia del Fibreno, 1872 (edició anastàtica, Nàpols, Archivio di Stato di Napoli, 1995), pàg. 401

²³² ZILLI, "L'industria..."

Fins a ben entrat el segle XVIII, en tota la producció del regne manquen les novetats, tant quantitatives com qualitatives, i el sistema continua funcionant amb esquemes antics. Les manufactures de la seda i de la llana van sobreviure a la greu crisi del segle XVII, però les tècniques utilitzades i l'organització del treball vigent van limitar enormement la seva capacitat de penetració en el mercat, tant intern com extern. En el conjunt de l'economia europea, el regne va tenir un rol completament marginal i subaltern respecte als Estats avançats del continent. Passada la meitat del segle XVIII, les mercaderies en trànsit al port de Nàpols, segons apunta Zilli, "*rispechiavano la crescente caratterizzazione "coloniale" del Regno.*" Malgrat algunes innovacions introduïdes ja en període borbònic, cap al 1760 el regne encara arrossegava una clara situació d'endarreriment respecte a d'altres països europeus pel que fa al comerç de productes elaborats, i continuava sent un país exportador d'excedents agrícoles i de primeres matèries.²³³

Darrera Sicília, el regne de Nàpols esdevingué "*il secondo soggetto contributivo del complesso imperiale*".²³⁴ Mentre el regne i, sobretot els súbdits, es trobaven en una situació econòmica molt complicada i davant la impossibilitat de fer front als nous requeriments fiscals de la monarquia, derivats de la guerra dels Trenta Anys, l'altra cara de la moneda era l'enriquiment de ministres i funcionaris, que aconseguïen embutxacar-se recursos de patrimonis públics i privats: "*A Filippo IV avrebbe bastata la restituzione delle "nove parti dell'Intrate di questo Regno rubate da' Ministri, et haverà dinaro per far guerra cento anni*".²³⁵

Les necessitats fiscals de la monarquia es feren cada vegada més importants i un dels mecanismes més eficients per a la recaptació de diners era *l'appalto*: l'arrendament de tot allò que podia comportar una entrada a l'erari públic, ja fossin oficis, jurisdiccions, instituts, que es concedien per un temps determinat i que permetia disposar anticipadament dels diners. Posteriorment, el 1649 es

²³³ ZILLI, "L'industria..."

²³⁴ A. MUSI, *L'Europa moderna fra imperi e stati*, Milano, Guerini, 2006, pàg. 38

²³⁵ ROVITO, *Il viceregno...*, pàg. 258

cediren els principals impostos (duanes, arrendaments, entre d'altres, que sumaven un total de cinquanta-sis), que aportaren a la monarquia “*appena un’annua somma di ducati trecentomila.*”²³⁶ El pressupost públic del regne, a partir d’aquesta reforma, seguia el model presentat per De Rosa, que assenyala que gairebé sempre (entre 1650 i 1750) hi hagué dèficit, i que l’Estat fou constret a mantenir – o augmentar – el deute públic i a agreujar la pressió fiscal.²³⁷

Entrate	Uscite
Imposte sui Comuni (o fiscali)	Spese per la difesa
Imposte indirette, dazzi e diritti vari (o arrendamenti) non ceduti a privati	Spese per le ambascerie di Spagna e di Roma
Contributo di 300 mila ducati annui per la Cassa militare corrisposto dagli arrendamenti alienati	Spese per la Corte
Adoe	Spese per l’amministrazione, la giustizia, la sanità e l’Università
Donativi	
Ricavato dalla repressione del contrabbando e dalla confisca di navi e carichi di pirati	
Disavanzo	Debito pubblico

La partida més gran dels ingressos provenia de les universitats. En no existir registres ni cadastre, el sistema impositiu era indirecte i es feia sobre els focs – unitats familiars – de manera que colpiva per igual rics i pobres. En funció del nombre de focs de cada universitat es determinava la quantitat que aquesta

²³⁶ L. BIANCHINI, *Storia delle finanze del Regno delle due Sicilie*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1971, pàg. 427-428. En l’apartat dedicat a les institucions m’ocuparé novament d’aquest tema; L. DE ROSA, “L’azienda e le finanze”, a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d’Italia nell’età della transizione...*, pàg. 127-148

²³⁷ DE ROSA, “L’azienda...” Les xifres aportades per l’autor corresponen a anys diversos i només es refereixen a dos dels conceptes especificats en aquest model. No obstant això, em sembla interessant de reflectir-les. A partir de la numeració dels focs del 1666-67, s’assignà al conjunt de les universitats (llevat de la ciutat de Nàpols) una càrrega de 1.560.570 ducats; el donatiu biannual s’establí, l’any 1650, en 1.200.000 ducats. Pel que fa a l’*adoba*, bona part de les partides havien estat alienades; respecte als ingressos provinents de confiscacions foren irrelevantes degut a la poca dotació naval napolitana. Quant a les sortides, l’autor no fa referència a cap xifra i només n’enumera les partides.

havia de pagar i que, òbviament, carregava als seus habitants. El sistema admetia tota mena de fraus i d'omissions:²³⁸ *“mancava qualsiasi criterio di proporzionalità del carico tributario, e si prescindeva da qualsiasi riferimento al criterio della capacità contributiva.”*²³⁹ Com que moltes universitats no tenien capacitat per fer front a aquest pagament, l'Estat també va alienar una part dels ingressos que hauria hagut de rebre amb aquest impost, amb la taxa d'interès habitual que era del 7%, que es mantenia invariable encara que el comprador oferís per adquirir-la una quantitat inferior a la inicialment marcada.²⁴⁰

Malgrat que el 1666 el govern va intentar recomprar una part dels impostos cedits (per exemple, els que gravaven el ferro a les províncies d'Otranto, Bari i Basilicata), la guerra de Messina (1674-1678) va obligar-lo a continuar l'endeutament estatal, amb la cessió de *“nuove quote delle entrate derivanti dalle fiscali, dalle adoe e dalla quota di imposte indirette assegnata alla Cassa militare”*, cedides, per la urgència de la guerra, a preus baixíssims. A aquesta ja complicada situació cal afegir-hi les constants fluctuacions monetàries, la necessitat de comprar grans quantitats de plata per encunyar nova moneda, l'establiment de nous impostos – sobre el consum de la sal –, sense aconseguir, tanmateix, frenar la devaluació de la moneda que fou del 30% entre 1689 i 1691.²⁴¹

A partir de 1707, l'arribada dels austríacs trobà les arques públiques exhaurides i, per tant, el govern va recórrer a nous donatius i nous impostos, augmentant la

²³⁸ BALLBÉ, “Les Junes: institucions representatives a Nàpols durant el virregnat austríac (1707-1734)”, a M. B. Castellà i Pujols (coord.), *Poders a l'ombra: les comissions de les institucions parlamentàries i representatives (segles XV-XX)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Universitat Pompeu Fabra, “Testimonis parlamentaris”, 36, 2014, pp. 229-239

²³⁹ F. ASSANTE, *Giovan Battista Maria Jannucci. L'uomo e l'opera*, Napoli, Giannini Editore, 1981, pàg. 213

²⁴⁰ DE ROSA, “L'azienda...”: *“La differenza tra i citati 1.000 ducati [que és l'exemple que cita l'autor] e quanto effettivamente veniva sborsato per acquistare la rendita costituiva l'alaggio, che poteva anche raggiungere percentuali elevate. Negli anni che precedettero immediatamente la rivolta di Masaniello l'alaggio toccò in alcuni momenti, e per alcune rendite, anche il 90%. Il che significava che, con la spesa di 100 ducati, l'acquirente si assicurava una rendita annua di 70 ducati [que corresponia al 7% dels 1.000 ducats de valor inicial], cioè un interesse ben superiore al 7% indicato.”*

²⁴¹ DE ROSA, “L'azienda...”

pressió fiscal directa i indirecta, que van permetre la contenció del desequilibri pressupostari, l'augment de les entrades efectives i la contenció del deute públic.²⁴² Això significava, d'una banda, una certa millora de l'economia general del regne, reflectida en la vitalitat de diversos arrendaments,²⁴³ però calia atribuir-ho, també, a la desaparició de les gran epidèmies, el progrés mèdic i la millora de la higiene, que afavoriren un augment de la població, un revifament del consum i un augment dels ingressos associats als bens de consum. De fet, ja el 1711, les entrades estatals van igualar les despeses: tres anys seguits de bones collites van permetre que l'agricultura es recuperés, que es pogués cobrir la gran demanda de la capital i tornar a exportar blat, sobretot a Catalunya per cobrir les necessitats de la població en guerra. Malgrat l'endarreriment tècnic, la productivitat del camp augmentà en els anys següents, i es començaren a crear instruments per a la revitalització del comerç: la *Giunta di Commercio* (1710), la *Giunta delle Arti* (1711), discussió sobre política portuària (1711-14). En aquesta dècada hi hagué també una certa represa de l'activitat manufacturera, a més d'un augment de la circulació bancària. Represa general que, tanmateix, es veié frenada entre 1718 i 1720 per la guerra de Sicília, que representà per al regne un nou i considerable esforç tributari, tot i que, a partir de 1722, es recuperà la tendència al creixement i, a partir de 1723,

si assiste a una fase di risveglio dell'economia regnicola che culminerà negli anni 1727-1729... Sono questi gli anni del "boom" minerario in Calabria, del piano Sinzendorf per lo sviluppo delle manifatture del Regno, dello spiccato interesse per le esigenze portuali del Mezzogiorno, dell'ampiamiento – con progetti e trattati di commercio – dell'area commerciale del paese, dello sviluppo della

²⁴² DE ROSA, "L'azienda..."

²⁴³ DI VITTORIO, *Gli austriaci...*, pàg. 106

*marineria, militare e mercantile, di cure prestate al servizio postale e infine di riforme finanziarie...*²⁴⁴

De Rosa destaca que, malgrat aquesta situació favorable,

*senza la proprietà, il controllo e la riscossione diretta delle entrate fiscali, nessuna politica economica e finanziaria statale sarebbe stata praticabile. Bisognava ricondurre allo Stato quanto era stato alienato in materia di imposte...*²⁴⁵

Fou així que, el 1726, es constituí el *Banco di San Carlo* (tot i que no va començar l'activitat fins al 1728), amb l'objectiu de recomprar tots els impostos que havien estat alienats.

Tot aquest conjunt d'iniciatives s'inserien en un pla global de desenvolupament econòmic dels diversos territoris depenents de Viena, el que Verga va definir com a nova dimensió mediterrània de l'imperi: la situació estratègica del *Mezzogiorno* al centre de la Mediterrània permetria l'establiment d'un sistema de ports francs que havia d'anar des de Trieste fins a Ostenda, fomentant l'economia i el comerç. Des de Trieste es podrien exportar els productes de l'interior de l'imperi – austríacs i bohemis – i importar-ne d'orientals, després de la pau amb la Porta del 1718; es podria donar sortida als productes dels regnes de Nàpols i Sicília; des d'Ostenda seria possible, a més, el comerç atlàntic. Es tractava d'una aposta clarament mercantilista derivada d'una visió unitària del territori, que pretenia explotar les potencialitats de cadascun dels seus integrants.²⁴⁶

²⁴⁴ A. DI VITTORIO, "Economia e finanza pubblica nel Mezzogiorno austriaco", a S. Russo; N. Guasti, *Il Vicereame...*, pàg. 53-76

²⁴⁵ DE ROSA, "L'azienda..."

²⁴⁶ M. VERGA, "Il «sogno spagnolo» di Calo VI. Alcune considerazioni sulla monarchia asburgica e i domini italiani nella prima metà del Settecento", a C. Mozzarelli; G. Olmi, *Il Trentino nel Settecento fra Sacro Romano Impero e antichi stati italiani. Annali dell'Istituto storico italo-germanico*, Quaderno 17, Bologna, 1985, pàg. 203-261; M. VERGA, "Il «Bruderzwist», la Spagna, l'Italia nelle lettere del duca di Moles", *Cheiron*, 21, 1994, pàg. 13-53

Els tres grans projectes financers del període – institució de la Junta de les Universitats (1729), constitució del *Banco di San Carlo* (1726), numeració dels focs (1732) – perseguïen resoldre les finances locals, recomprar els fiscals alienats i actualitzar el nombre de focs a efectes fiscals. Malgrat que cap dels tres va aconseguir l'objectiu pel qual havia estat creat, estaven interconnectats i se situaven en el conjunt de mesures que, des del 1711, Carles VI havia volgut emprendre amb la finalitat de sanejar les finances de l'imperi, prioritzant, per damunt de la incidència de l'instrument tributari sobre les finances públiques, la millora general de l'economia del regne:

In sostanza, mercantilismo e tentativi di riformismo rappresentano un binomio che caratterizzò la presenza di Vienna nel Mezzogiorno. Se gli strumenti e gli incentivi allo sviluppo delle attività minerarie, manifatturiere, mercantili, maritime e i tentativi di riforma finanziaria non valsero, per una serie di ragioni, a trarre il Mezzogiorno fuori dal suo stato di miseria e di arretratezza tipici del periodo spagnolo, non è da sottovalutare il preciso disegno di Vienna volto all'inserimento del Mezzogiorno nel più vasto contesto imperiale.²⁴⁷

Malgrat aquesta clara tendència a la recuperació i racionalització econòmiques, nous preparatius bèl·lics derivats del tractat de Sevilla (1729), amb la possibilitat del retorn dels espanyols al regne, van significar la interrupció dels programes econòmics en marxa i la concentració dels esforços en la preparació de la guerra. L'any 1731, responent a la demanda d'un donatiu per tal de fer front a les despeses de la guerra, els diputats de la ciutat de Nàpols van enviar un memorial a l'Emperador, en el qual descrivien la deplorable situació general en què es trobava el regne.²⁴⁸

²⁴⁷ DI VITTORIO, "Economia e finanza..."

²⁴⁸ ANÒNIM, *Racconto di varie notizie 1700-1732*, Napoli, 1997, pàg. 251-257

1.4. El pes de la feudalitat

il Machiavelli, tra gli altri,... aveva descritto i nobili napoletani come “inimici d’ogni civiltà”, buoni soltanto ad attingere “abbondantemente” dai lori patrimoni», però «fu con l’arrivo degli spagnoli che il declino divenne un vero e proprio precipicio.»²⁴⁹

L’allunyament de les funcions de govern i militars va representar un procés d’adaptació a la nova situació que els va colpir, a més, en l’aspecte psicològic i cultural.²⁵⁰

En la transició de l’Edat medieval a la moderna, la feudalitat fou un fre al desenvolupament de l’Estat modern. Durant el primer període, la feudalitat havia obtingut, com a contrapartida al suport, sobretot militar, al sobirà, una sèrie de prerogatives i la delegació d’algunes funcions públiques sobre els territoris que els havien estat concedits. Partint del dret romà, es considerà que la jurisdicció criminal era potestat només del príncep i que, solament en casos excepcionals, podia ser delegada a un feudatari; per contra, el feudatari podia rebre en concessió, juntament amb el domini de la terra, la jurisdicció civil, el *mixtum imperium*.²⁵¹

Al regne de Nàpols, mentre els juristes s’esforçaven a delimitar els espais jurisdiccional, defensant la teoria regalista, creixia la pressió de la feudalitat. Diversos juristes – Lanario, Capobianco i Novario, sobretot – tractaren dels límits de la sobirania i de la feudalitat, sempre sotmeses a la llei: la monarquia esta limitada des de dalt – llei divina – i des de baix –lleis i privilegis del regne – i al baró feudal li corresponien tres funcions – “*imperandi, regendi, iustitiam ministrandi*” – derivades del domini de la terra i, en conseqüència, detentaven

²⁴⁹ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg.122

²⁵⁰ R. AJELLO, *Una società anomala. Il programma e la sconfitta della nobiltà napoletana in due memoriali cinquecenteschi*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1996, pàg. 123

²⁵¹ A. MUSI, *Il feudalesimo nell’Europa moderna*, Bolonya, Il Mulino, 2007, pàg. 49

només la justícia civil. Això no obstant, el *merum et mixtum imperium* havia estat concedit als feudataris en època anjoïna, reforçats en període aragonès i, posteriorment, Carles V va assumir els feus com a un element integratiu de l'aparell ministerial, fent que els barons esdevinguessin «*iudex ordinarius loci*». Tot amb tot, però, els tractats jurídics dels primers decennis del segle XVII – un període marcat per la intensificació dels abusos feudals – insistien en el fet que la justícia pertanyia sempre al sobirà i que, malgrat la delegació en els barons, aquests no podien ultrapassar certs límits. Alhora, tractaren sobre els greuges que els barons exercien sobre els vassalls. Així, per exemple, Novario, en el seu tractat *De vassallorum gravaminibus tractatus*, publicat a Nàpols el 1634, establí tres tipus de greuge: la potència, tot i considerar-la en els límits del dret; la força, i el seu braç executor, l'abús, considerats violents i contra la llei. Atorgava al vassall el dret de demanar l'alliberament del seu feudatari, considerant els greuges com una vulneració dels drets i els bens dels vassalls, i dels costums, com una lesió a la justícia, i considerava el feu com un servei públic, de manera que els barons no podien imposar sobre els súbdits res que conduís solament a llur propi servei privat.²⁵² Tot al llarg del segle XVII s'amplià l'esfera jurisdiccional de la feudalitat, al mateix temps que augmentaren els conflictes entre barons i comunitats per una tendència clara per part dels primers de sostroure prerrogatives a les universitats, a defensar els seus interessos privats i a l'usurpació dels bens demaniales: “*lo “stato” signorile si configurò sempre più e meglio come centro di potere e di gestione amministrativa.*”²⁵³ La delegació de responsabilitats administratives comportava la gestió i comercialització dels diversos oficis provincials: batllia, *mastrodattia*, passos, molins, portolanies... Un Estat llunyà, i dèbil en el territori, no tenia més remei que arribar a pactes i equilibris amb la classe dominant.²⁵⁴ Aquest

²⁵² A. MUSI, “Feudalesimo mediterraneo e Europa moderna: un problema di storia sociale del potere”, *Mediterranea.- ricerche storiche*, Anno IX, 24, 2012, pàg. 9-22

²⁵³ MUSI, *Il feudalesimo...*, pàg. 194

²⁵⁴ A. MUSI, “Feudalesimo mediterraneo...”

compromís mutu entre monarquia i feudalitat va ser un dels trets importants que definiren el que Musi anomena “la via napolitana cap a l’Estat modern”.²⁵⁵

Aquesta anomalia meridional és destacada també per Rovito; l’autor remarca com la força insuficient de l’Estat absolut per tancar el passat va forçar la monarquia a pactar amb la feudalitat, fent-ne una institució pròpia, malgrat la paradoxa que això representava:

*favorendo infeudazioni e feudalità, il regime distrueva les ultime vestigia del medioevo feudale. Ma, nello stesso tempo, innestava nel cuore dello Stato assoluto un elemento obiettivamente anomalo che, alla lunga, avrebbe costituito un fattore di ristagno politico ed economico.*²⁵⁶

Gérard Delille va analitzar acuradament els mecanismes de la transmissió dels feus, i les diverses estratègies seguides per les famílies importants del regne a fi de no perdre llurs propietats. Són molt interessants les maniobres de les grans famílies del regne per tal d’esquivar les lleis restrictives que Frederic II havia establert a les Constitucions de Melfi del 1231, però queden, evidentment, molt lluny de l’àmbit cronològic d’aquesta tesi.²⁵⁷ Val la pena, però, constatar que, en la segona meitat del segle XVI, hi hagué un important canvi de la monarquia respecte a les transmissions i vendes dels feus; l’Estat

²⁵⁵ A. MUSI, “Intégration et résistance dans l’Italie espagnole aux XVIIe et XVIIIe siècles”, a P. Blicke (dir.), *Résistance, représentation et communauté*, París, Presses Universitaires de France, 1998, pàg. 400-418: “*Cette relation dialectique complexe dépendait de nombreuses conditions spécifiques, entre autres du fait que la domination espagnole dans l’Italie méridionale était tributaire du contexte international, de la puissance des barons, de l’affirmation difficile de groupes capables d’acquérir une autonomie réelle à l’égard du baronnat, et encore du profil irrégulier d’un appareil bureaucratique qui n’était en mesure de s’interposer qu’en certaines circonstances, agissant comme un contrepoids au pouvoir féodal. Telles étaient les conditions qui obligèrent la monarchie et les barons à instaurer un régime où prévalait le respect réciproque des limites, des obligations et des intérêts de chacun des partenaires... Ceci conféra au contrat monarcho-féodal de Naples une plus grande longévité et une logique interne plus rigoureuse qu’ailleurs.*”

²⁵⁶ ROVITO, “Funzione pubbliche e capitalismo signorile nel feudo napoletano del Seicento”, *Bollettino del Centro di Studi Vichiani*, vol. XVI, 1986, pàg. 95-156

²⁵⁷ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 31-58

necessita diners i, de retruc, feudataris que siguin solvents, i, per tant, deixa de controlar les vendes de feus i el sistema de transmissions, donat que no li interessava en absolut que, per manca de descendència o per impossibilitat de vendre's, els feus retornin a la Corona. És veritat – destaca Delille – que l'Estat hauria pogut revendre els feus retornats i renovar socialment la noblesa, però hauria hagut de vèncer les resistències d'un estament que, en cas necessari, podia tancar totes les portes d'accés, i l'únic interès que tenia – seguint una lògica de poder de tipus colonial – era de poder aconseguir el màxim de diners per al finançament de les seves guerres, reforçant un sistema d'impostos directes i indirectes que pesaven sobre els pagesos i confiant al baronatge el paper d'intermediari administratiu i policial, de manera que, com he apuntat més amunt, el feu esdevé “*un ensemble économique, administratif et juridique complet et cohérent.*” D'aquesta manera, l'autorització reial per a les vendes de feus esdevé un simple formalisme i, al contrari del que succeïa amb les restriccions medievals, qualsevol possibilitat, “*parfois les plus extravagantes*” estava permesa.²⁵⁸

Això no va impedir, tanmateix, que en el mateix període, i sempre amb l'objectiu d'aconseguir entrades per a la monarquia, es venguessin feus a estrangers. I no pas uns feus qualssevol, sinó sovint els majors productors de cereals, acabaren a mans de comercians genovesos. Ambdós tipus de feudataris eren ben diversos i representaven dos mecanismes diferents de dominació social i d'acumulació de riquesa: “*rentes foncières, droits féodaux et droits de justice pour la noblesse d'épée, commerce et spéculations financières pour les “nouveaux-riches.”*”²⁵⁹

Si fins a la primera meitat del segle XVI els feus més antics passaven a l'hereu i els més recents als altres fills, en la segona part del segle i, sobretot, en els primers anys del següent, els bens feudals anaven al primogènit i els bens alodials als altres; a més a més, com a estratègia davant l'ampliació del mercat

²⁵⁸ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 64-65

²⁵⁹ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 67-69

dels feus i com a defensa davant els grups socials emergents, i per evitar l'endeutament i la ruïna patrimonial, cada cop amb més freqüència es lligava el patrimoni al fideïcomís, fins i tot en el cas dels fills menors que seguien una carrera militar o eclesiàstica. D'aquesta manera es garantia la continuïtat de les grans propietats feudals, seguint un costum ben arrelat en altres indrets de l'Europa occidental.²⁶⁰ La política matrimonial constituïa una altra important estratègia de conservació patrimonial, establint un circuit endogàmic pràcticament tancat en el propi llinatge i que, al començament del període modern, podia implicar línies cosines.²⁶¹

Existien clares diferències en el conjunt de la feudalitat. Hi havia un nucli històric, de noblesa antiga, que ocupava les posicions més rellevants. Però el conjunt havia anat creixent des d'època aragonesa, amb la incorporació d'estrangers – aragonesos, castellans, genovesos, toscans – mitjançant les concessions sobiranes, en els cas dels primers, o la compra de feus, sobretot en el cas de comerciants. Altres incorporacions provenien de famílies napolitanes de juristes. També eren feudataris dels regne importants famílies italianes – els Farnese o els Medici – o romanes. Els grans feus, tot i que en part s'havien reduït, continuaven subsistint al costat de molts altres de dimensions molt més reduïdes, a mans de la petita feudalitat. La noblesa ciutadana, llevat de la de la ciutat de Nàpols, es considerava de menor categoria, i la distància que separava la capital de les ciutats provincials va anar creixent, sobretot des del punt de vista polític i administratiu, de manera encara més notable després de deixar-se de convocar el Parlament del regne el 1642.²⁶²

També la noblesa de la capital tenia la seva jerarquitació. Hi havia la noblesa *di seggio* i la noblesa *fuori piazza* a la capital; i senyors titolats, barons i nobles

²⁶⁰ DELILLE, *Famille et propriété...*, pàg. 70-73

²⁶¹ MUSI, *Il feudalesimo...*, pàg. 198-199

²⁶² G. GALASSO, "La nobiltà... ",

de ciutat a les províncies.²⁶³ Tanmateix, hi havia nombrosos encreuaments entre les diverses esferes i, per exemple, un noble *di seggio* podia ser alhora senyor titular. També entre els diversos *seggi* de Nàpols hi havia diferències entre els més rics i nombrosos – Capuana i Nido – i els de Montagna, Porto i Portanova, amb una noblesa d'origen mercantil i burgès.²⁶⁴ Però al llarg del segle XVI es va produir un “tancament” dels *seggi* napolitans, impedit l'agregació dels nombrosos nobles que volien formar part d'un dels grups socials més potents del regne.²⁶⁵

Mitjançant els barons, la monarquia llunyana podia controlar, de forma capilar, tot el territori, sobretot allunyant-los de la dialèctica política i confiant-los una part delegada del poder central.²⁶⁶

Va ser Villari a afirmar que, durant el segle XVI i els primers decennis del XVII, es produí un procés de refeudalització, a partir de la compra de terres, jurisdiccions i drets feudals per part de grans especuladors enriquits amb l'adquisició dels impostos alienats per la monarquia, però també de juristes, ministres regis i comerciants.²⁶⁷ Tanmateix – i probablement no és del tot contradictori amb l'anterior –, Galasso hi veu un nou equilibri de poders entre la monarquia i la feudalitat, amb l'ampliació que suposa la incorporació a aquesta darrera de les classes mercantil i togada, i que representa una major contribució – tant de recursos com de contribucions – a les necessitats de la primera:

Nei primi anni del governo di Olivares, tutti sono nel Regno più forti e vitali: la monarchia, i baroni, i togati, i mercanti e gli altri embrioni di

²⁶³ PANICCIA, *Francesco Imperato...*, pàg. 20. La distinció entre *nobiltà di seggio* i *nobiltà fuori piazza* tenia, també, conseqüències de lucre econòmic, atès que els diversos *seggi* es repartien una sisena part de totes les mercaderies que entraven a la ciutat, ja fos per mar o per terra.

²⁶⁴ R. VILLARI, *La feudalità e lo Stato napoletano nel secolo XVII*, Roma, Tipografia Ambrosini, 1965, pàg. 15

²⁶⁵ GALASSO, “La nobiltà...”

²⁶⁶ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 94

²⁶⁷ VILLARI, *La rivolta antispagnola a Napoli. Le origini (1585-1647)*, Roma, Laterza, 1967

*ceti “borghesi”, e questo è possibile perché il Regno è cresciuto nelle sue dimensioni economiche e sociali e gli spazi di potere da occupare sono correlativamente aumentati.*²⁶⁸

Però es produí, també, un canvi genètic en les files de la feudalitat històrica, de manera que constituí una ràpida via d'ascens social i, també, un augment de la rapacitat dels titulars.²⁶⁹ L'augment de llurs poders va ser gràcies a la major pressió sobre “*vasallos, campesinos, municipios y sobre la burguesía de la capital.*”²⁷⁰ Dels 51 barons de principis del segle XVI, es passà al miler de mitjans del segle XVII, la majoria dels quals eren oficials i “civils”,²⁷¹ és a dir, funcionaris, i comerciants i especuladors que hi accediren, no pas per la via de la sang, sinó per la compra de propietats i títols feudals.

Els abusos per part dels feudataris sobre els vassalls es feren cada vegada més intensos, fins al punt que enyoraven els antics senyors “*quando essa terra stava opulenta, ed il barone pretendeva quache gallina, qualche quantità minima di uova, un capretto, un agnello et alia similia*”, mentre que, amb aquesta ampliació del nombre de feudataris, aquests interferien en els afers de les universitats, elegien càrrecs administratius, els competia la portolania, la jurisdicció sobre pesos i mesures, l’“*assisa*” sobre queviures (impost vectigal), podia prohibir l’exportació de mercaderies o exercitar-ne el dret de prelatió, impedir-la construcció de forns o, en certes condicions, obligar els vassalls a usar el seu molí, podia reservar-se el dret de pesca, apropiar-se dels boscos i de terres poc cultivades, podia fer pasturar el bestiar a les terres dels seus vassalls, tallar llenya dels boscos comunals i recollir-ne els fruits. Els vassalls li devien prestacions de treball, fins i tot amb els animals. Li era consentit gravar els súbdits amb tota mena de tributs: *decima praedialis fructuum*, drets de

²⁶⁸ GALASSO, “La nobiltà...”

²⁶⁹ CIRILLO, “Il rapporto città-contado negli stati italiani nei secoli XVI-XVII. Il recente dibattito storiografico”, a C. Cremonini; E. Riva (ed.), *Il Seicento allo specchio. Le forme del potere nell’Italia spagnola: uomini, libri, strutture*, Roma, Bulzoni, 2011, pàg. 35-65

²⁷⁰ RIBOT, *El arte de gobernar...*, pàg. 157-158

²⁷¹ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 78

camera riservata (tribut per l'autonomia acordada a la universitat), *adiutoria* (tribut exigit als vassalls en circumstàncies particulars, com la compra de feus, matrimoni o per enviar les filles a un convent,...).²⁷²

Un exemple dels drets que tenien els feudataris en el territori ens el dóna el contingut d'una consulta de la *Sommaria*, en la qual Lleó Peyrí sol·licita la infeudació de les terres de Presicci i Spizzano (província de Lecce) a nom del seu fill Pietro, en virtut d'una concessió sobirana feta a la seva mare difunta, Clemencia Aguirre. A més de la descripció del feu, dels conreus i del palau baronial, del mode de vestir dels pagesos del lloc i de la seva misèria, detalla tots els drets de justícia que pertoquen al possessor del feu:

*la giurisdizione delle prime, e seconde cause, civili, criminali, e miste, mero e misto imperio cumglady potestate, le quattro lettere arbitrarie,²⁷³ banco di giustizia, ed altre facoltà, e prorogative, soliti concedersi a signori di simili feudi, per la qual giurisdizione gode l'emolumenti, e proventi, ed anco la facoltà di componere li delitti, e pene corporali in pecuniarie, e quelle rimettere in tutto, o in parte, sodisfatte prima le parti offese... per causa della sudetta giurisdizione possiede la mastro d'attia... L'annui docati cento venti, che se li pagano dall'università di detta terra di Presicci per causa della convenzione avuta con quella per la portolania... ili us dell'estaglio. Che s'esigge da diversi cittadini di detta terra, cioè esazione per festa...*²⁷⁴

²⁷² ROVITO, "Funzioni pubbliche..."

²⁷³ Instituïdes per Robert d'Anjou i adreçades inicialment només als oficials regis, foren concedides per Alfons d'Aragó als barons, juntament amb el *merum et misto imperii*, a canvi del pagament de l'*adoa* (tribut feudal que suplia l'obligació de prestar el servei militar), del *relevio* (tribut feudal al rei que es pagava en dues ocasions: en l'acte de la primera investidura i en el moment de la successió feudal, nascut al voltant del segle X, en època normanda). Les *quattro lettere arbitrali* concedien als barons quatre prerogatives: la commutació de les penes, imposar-ne de superiors a aquelles establertes per la llei, procedir d'ofici per a alguns delictes, i torturar el reu sense límit de temps: G. GALASSO, *Storia del Regno di Napoli...*, vol. I, pàg. 15-30

²⁷⁴ ASNa, C.S., llig. 89, f. 1r-48v, Consulta de la *Sommaria* a S.M. sobre feus de Presicci i Spicciano

Durant les dècades dels anys 30 i 40 del segle XVII s'intensificà la creació de nous feus, procedents de la venda de terres i ciutats demaniales.²⁷⁵ Les necessitats financeres de la monarquia van forçar aquesta via d'obtenció de fons, tot i provocar un greu conflicte entre les institucions de govern de Madrid i de Nàpols. La *Sommària*, en tant que tribunal econòmic del regne, s'oposà fermament a aquesta possibilitat, entenent que la delegació per administrar les províncies concedida a la feudalitat tenia uns límits precisos: no es podien concedir als barons i a llur arbitri les ciutats que eren seu d'institucions ministerials o tenien instal·lacions militars; es desaconsellava també la venda dels casals, ja que eren els polmons econòmics dels centres propers més grans i poblats. A més – al·legava – la venda de ciutats, casals i terres, rescatades a títol oneros en el passat, o que havien obtingut el demani com a recompensa pels serveis prestats, «*ledeva l'essenza stessa del potere magistratuale, lo privava d'ogni credibilità.*» Després d'anys d'estira i arronsa entre les dues capitals, de la infeudació d'alguns demanis, de l'ofertament de les comunitats amenaçades de pagar al rei el mateix que hauria pagat un privat, el sistema esdevingué caòtic i el Consell d'Itàlia va revocar bona part de les vendes ja fetes, tot i que finalment una part destacable del demani es posà a la venda, justificada per la decisió d'una junta de teòlegs convocada pels espanyols el 1638. Més enllà de la successió particular dels fets, explicada en detall per Rovito, és interessant la defensa del demani feta per un jurista que tingué un paper rellevant en la revolució, Francesco Censuale, que afirmava que el príncep no podia perjudicar els drets dels seus súbdits sense llur consentiment explícit i, en absència d'aquest, qualsevol contracte d'alienació hauria estat nul. Davant la posició dels que defensaven la facultat del sobirà d'alienar els demanis atenent a la pública i urgent necessitat, el jurista apel·lava al principi superior de la justícia distributiva: si les necessitats eren comunes a tothom, tothom hi havia de concórrer. La *Sommària* s'adreçà directament al rei, demanant-li si era lícit prescindir dels principis de la justícia distributiva i d'incomplir els contractes lliurement estipulats: “*Manco par cosa decente a Sua*

²⁷⁵ ALVAREZ-OSSORIO, “De la conservación a la desmembración. Las provincias italianas y la monarquía de España (1665-1713)”, *Studia Historia. Historia Moderna*, 26 (2004), pp. 191-223

*Maestà venir contra tante circostantie di clausole, promesse e giurate, quali ancorché siano di suoi antecessori, tiene obbligo d'osservare.*²⁷⁶

Sobretot des de mitjan segle XVII, s'incrementà notablement el fenomen de la usurpació de terres demanials per part dels feudataris. Aquest fenomen era facilitat pel control que els barons, tot i ser sovint absents del territori, exercien sobre capitans, jutges i governadors. Constituïa, a més, una pràctica que permetia accentuar el control i la submissió dels pagesos, a banda de la utilització exclusiva de bens comunals. Això no obstant, en els primers anys del segle XVIII s'incrementaren de forma notable els recursos jurídics de les universitats per tal de denunciar aquestes pràctiques.²⁷⁷

Però la comercialització dels feus determinà una clara diferència entre dues classes *“qui mettent en place des mécanismes différents d'accumulation de la richesse et de domination sociale”*: d'una banda les rendes territorials, drets feudals i drets de justícia per la noblesa antiga, i comerç i especulació per la nova, trencant els lligams entre llinatge i terra,²⁷⁸ és a dir, l'essència mateixa del feudalisme i, quan es tractava de ministres togats, la necessària separació entre jutge i part. Cal afegir, a més, que els barons feudals havien deixat de ser un grup social homogeni, amb costums i espais de sociabilitat comuns, i el conjunt del baronatge havia esdevingut una barreja de doctors en lleis, medicina o cirurgia, notaris, clergues beneficiats i personatges de tota procedència: *“se il feudo medievale significava nobiltà, quello “moderno” indicava soprattutto ricchezza e – perché no? – intraprendenza”*, o s'arribava a la condició de noble *“attraverso la concessione di un feudo.”*²⁷⁹ Es feu palesa,

²⁷⁶ ROVITO, “Funzioni pubbliche...”: *“Il principio secondo cui “pacta sunt servanda” era fondamentale nello statuto costituzionale non solo del Regno ma di tutti i grandi Stati d'Europa. La norma giustificava la funzione delle grandi magistrature, viste come garanti della legalità control e tentazioni arbitrarie della monarchia.»* L'autor situa aquest procés de venda del demani com un dels detonants de la revolució i com un element més de l'esperit antiespanyol: *«Su questo campo lo ius resistentiae rivendicato dai rivoluzionari, trovò ampie giustificazioni.»*

²⁷⁷ G. CORONA, “La lotta per la terra: un sondaggio ed alcune ipotesi”, a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione....*, vol. I pàg. 27-45

²⁷⁸ DELILLE, *Famiglie e proprietà....*, pàg. 69

²⁷⁹ ROVITO, *Il viceregno....*, pàg. 99-100 i 102-103

així, la diferència entre feu medieval i feu modern, atès que “*se il primo indicava nobiltà, quello moderno indicava ricchezza.*”²⁸⁰

Després de la revolta de 1647-48, i d’haver sofocat els disturbis de les àrees rurals, el baronatge es va presentar com a garantia de de l’estabilitat del regne dins la monarquia.²⁸¹ La monarquia havia desenvolupat una estratègia de conveniència recíproca amb la feudalitat, de manera que es produí un desenvolupament simultani d’aquesta, de la noblesa i el poder senyorial.²⁸² Per la manca d’una classe burgesa forta, la feudalitat va continuar mantenint privilegis i rendes feudals, a més de beneficiar-se de les rendes parasitàries, del control dels propis tribunals, i de l’impagament sistemàtic de les taxes que els pertocaven sobre els béns alodials, el que continuava situant-la com a classe dominant i en una situació de clar avantatge respecte a les altres. En el darrer terç del segle XVII, hi hagué una transformació d’aquesta classe dirigent: una certa pèrdua de connotacions gentilícies medievals que, malgrat aprofitar-se de les estructures feudals i, en certa mesura doncs, reforzar-les, sembla dirigir la noblesa cap a la gestió patrimonial i no tant cap als aspectes polítics originals que n’havien conformat l’essència.²⁸³

Durant tot el període modern, dins del conjunt de la feudalitat, es produeix un equilibri entre tradició i canvi, en un exercici per mantenir privilegis i propietats i, de fet i en general, la coexistència pacífica dels nous barons amb l’aristocràcia històrica, fins a la supressió de la feudalitat a començaments del segle XIX.²⁸⁴ Galanti, a la fi del segle XVIII, definia la feudalitat del regne d’aquesta manera: “*la classe che chiamassi baronaggio*” es distingia “*dal resto dei cittadini per i suoi titoli, per le sue preminenze, per le sue particolari leggi, per i suoi diritti*

²⁸⁰ ROVITO, “Funzione pubbliche...”

²⁸¹ ALVAREZ-OSSORIO, “De la conservación...”

²⁸² MUSI, *L’Europa moderna...*, pàg. 115

²⁸³ GALASSO, “La nobiltà...”

²⁸⁴ MUSI, *Il feudalesimo...*, pàg. 218

sopra i sudditi e sopra le terre, infine per la sua opulenza”,²⁸⁵ i, sobretot, perquè basaven la seva força, sobretot en la primera meitat del segle XVII, en el control dels drets i impostos alienats per la monarquia.²⁸⁶

²⁸⁵ G. GALASSO, “L’ultimo feudalesimo meridionale nell’analisi di Giuseppe Maria Galanti”, *Rivista storica italiana*, XCV, 1983, pàg. 283 i ss. Citat per MUSI, *Il feudalesimo...*, pàg. 240

²⁸⁶ ROBERTSON, *The case for the Enlightenment. Scotland and Naples 1680-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005 , pàg. 78-79

2. Una situació de complexitat política

2.1. Alguns aspectes determinants

A partir de la reconquesta del regne per part de Ferran el Catòlic, la direcció de la vida política napolitana va patir dos canvis importants. D'una banda, el centre de decisió política es traslladà de Nàpols a Espanya, i, de l'altra, la seva dependència va passar de la Corona aragonesa a la castellana, amb la seva inserció al Consell d'Itàlia.²⁸⁷ De fet, la influència de Castella en la vida civil del regne va ser molt important, i les institucions es van anar modificant al llarg del virregnat espanyol, com exposaré més endavant.

Malgrat l'existència d'un "*sottosistema Italia*", durant el virregnat espanyol els dominis italians de la Monarquia no van constituir mai una unitat política, civil, econòmica o cultural, i esdevenen un "*laboratorio politico*", i, precisament per això, no existeix una política a mig i llarg termini, sinó una gestió de la immediata allunyada de qualsevol planificació.²⁸⁸

D'altra banda, el regne de Nàpols havia passat d'una centralitat geogràfica, estratègica i econòmica,²⁸⁹ mantinguda fins a mitjan segle XVI, a una terra de "*frontera disarmata*"²⁹⁰ A aquesta posició, defensada per Ajello, s'hi contraposa l'anàlisi de Spagnoletti, que considera que durant tot aquest segle la monarquia mantenia encara la capacitat de defensa de les costes meridionals.²⁹¹ No obstant, a partir del moment en què el perill turc deixà de ser tant amenaçador, també en aquest àmbit es constata la inexistència d'una concepció estratègica concreta i coherent per part de la Monarquia:

²⁸⁷ GALASSO, *Alla periferia dell'impero*, Torí, Einaudi, 1995, p. 17

²⁸⁸ MUSI, *L'Europa moderna...*, pàg. 87

²⁸⁹ MUSI, *L'Europa moderna...*, pàg. 43

²⁹⁰ R. AJELLO, *Una società anomala...*

²⁹¹ A. SPAGNOLETTI, "La frontiera armata. La proiezione mediterranea di Napoli e della Sicilia tra XV e XVI secolo", a B. Anatra; G. Murgia (ed.), *Sardegna, Spagna e Mediterraneo. Dai Re Cattolici al Secolo d'Oro*, Roma, Carocci, 2004, pàg. 17-31

*Más bien, fueron respondiendo a los sucesivos peligros y conflictos a partir de una serie de ideas y principios genéricos, como la conciencia de que la pérdida de alguno de los territorios que la integraban sería claramente perjudicial para los intereses – e, incluso, la supervivencia – de la propia Monarquía.*²⁹²

Amb els canvis realitzats en el govern del regne per part de Pedro de Toledo el 1542, que implicaren, també, canvis en el sistema defensiu, les costes del *Mezzogiorno* van patir l'auge del corsarisme nord-africà, en la seva part occidental i, sobretot al segle XVI, de la pirateria otomana, en l'oriental, afavorides, sovint, per la Corona francesa, en la seva intenció de controlar el comerç mediterrani.²⁹³

2.2. La revolució de 1647-48

No és objecte d'aquesta tesi fer el seguiment de la revolució napolitana, sinó que voldria apuntar només algunes de les seves principals motivacions, característiques i conseqüències.

En l'esclat de la revolució té molta importància l'elevada pressió fiscal i humana, derivada de la guerra dels Trenta Anys i de la política d'Olivares, en part responsable dels aixecaments de Nàpols i Sicília a finals dels anys 40 del segle XVII. Igual com havia succeït a Catalunya durant el mateix període, el pes dels allotjaments i la pretensió d'implicar aquests territoris, financerament i humanament, en les guerres llunyanes de la monarquia foren un element de pes – però no l'únic – en les motivacions de l'aixecament contra la monarquia.²⁹⁴ Però en el context de les revoltes simultànies de Catalunya i

²⁹² L. RIBOT, "Las provincias italianas y la defensa de la Monarquía", a A. Musi (ed.), *Nel sistema imperiale. L'Italia spagnola*, Napoli, 1994, pàg. 67-92

²⁹³ Sobre l'evolució de les defenses del Sud d'Itàlia, vegeu RIBOT, *El arte de gobernar...*, pàg. 93-118

²⁹⁴ RIBOT, "Las provincias..."; RIBOT, *El arte de gobernar...*, pàg. 113-117

Portugal que es produïren el 1640, la pressió fiscal encara es va fer més pesant, juntament amb un elevat creixement del deute públic.²⁹⁵

Pocs mesos abans de l'explosió revolucionària, el virrei duc d'Arcos va enviar una relació al Consell d'Itàlia advertint del perill d'una sublevació, atenent a les condicions econòmiques generals del regne, tal com recull Musi:

*La situazione internazionale del Regno è disastrosa: tutte le "rentas reales" sono vendute; le entrate del "donativo" dal 1º ottobre 1646 al marzo '47 sono interamente "consegnate" agli "asentistas". In pochi anni... l'imposizione ha gravato "sobre todos quantos generos se puede imaginar asi comestibles como de mercancia además de las gabelas antiguas". Introdurre altre bagelle significherebbe "alterar al pueblo que lo tengo grato y afecto al servicio de S.M.".*²⁹⁶

L'autoritarisme de la monarquia havia dut les exigències financeres a una situació insostenible. Rovito recull el contingut d'una *Relazione* que la ciutat de Nàpols envià, el 1639, a Madrid que és ben eloqüent:

*mentre un debito di quattordici milioni di ducati gravava sulle finanze cittadine, il baronaggio s'era ridotto "in bassissimo stato di povertà" e la gente emigrava in Turchia o si dava al banditismo "per la medesima disperazione", il viceré proseguiva il prelievo fiscale "con suoi viglietti e senza Parlamento".*²⁹⁷

A les conseqüències materials d'aquesta pressió fiscal, s'hi afegiria un important component de defensa, per part de diversos juristes (Imbene, Moltesio, Vincenzo D'Andrea, entre d'altres), dels pactes establerts i del deure del sobirà de governar segons les lleis, s'apel·lava al dret de resistència davant

²⁹⁵ MUSI, *L'Europa moderna...*, pàg. 87

²⁹⁶ MUSI, *La rivolta...*, pàg. 88

²⁹⁷ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 266

les il·legalitats comeses per la monarquia i, en els cercles de la cultura napolitana, es començava a parlar de republicanisme.²⁹⁸

El setembre de 1647, en una reunió al *seggio del Popolo*, es discutí una nova legislació en cinquanta-vuit capítols que el Consell d'Itàlia va considerar inacceptable, en tant que atacava el principi de les regalies. L'ordenament jurídic dissenyat s'acostava clarament al del senat d'una *respublica iurisconsultorum*, que situava al cim del poder la burocràcia de toga – també com a garant dels drets civils – i noblesa i institucions nobiliàries perdien clarament terreny d'influència. S'establí la paritat entre nobles i populars en l'administració ciutadana, totes les càrregues oficials serien per a regnícoles, es donaven normes per al compliment rigorós de l'administració de justícia i de l'ordre públic, es recuperaven els impostos sobre actes jurisdiccionals i els que tocaven magistrats i oficials públics. És a dir, es proposava un règim jurídic on «*voluntas principis e presenza nobiliare avessero un ruolo marginale.*»²⁹⁹

Un mes més tard, el 27 d'octubre, i quan les armes de Felip IV ja havien arribat a Nàpols, en un edicte públic enviat a totes les ciutats del regne es deia: «*poiché le monarchie che si erano succedute avevano reso il Regno "afflitto e miserabile", il "Fidelissimo Popolo" s'era costituito in repubblica, per "ridursi a stato franco e libero d'ogni travaglio e servitù".*» De manera quasi simultània a la revolta de la ciutat de Nàpols hi va haver l'aixecament a tot el regne, sublevat principalment contra l'opressiu sistema feudal.³⁰⁰

En el rerefons de la revolta, però, hi havia altres motivacions, que anaven des de les frustracions d'unes expectatives de millora general mai acomplertes durant el viregnat espanyol, que durava ja gairebé un segle i mig, fins a les

²⁹⁸ ROVITO, *Il viceregnò...*, pàg. 268-271. El jurista Tommaso Imbene, oposat absolutament al sistema fiscal espanyol, considerava que el donatiu era il·legítim i arbitrari i que el sobirà, a fi de no esdevenir un tirà, estava obligat a mirar pel regne i no en contra.

²⁹⁹ ROVITO, *Il viceregnò...*, pàg. 309-311

³⁰⁰ ROVITO, *Il viceregnò...*, pàg. 323 i 348. Altres publicacions del mateix moment, acusaven la tirania als espanyols de la situació i animaven els revolucionaris a expulsar-los.

dificultats econòmiques i institucionals, passant per lluites de poder, interessos transversals dels diversos grups socials, o revenges familiars.³⁰¹ Villari ja va apuntar que havia estat una revolució ideològicament molt preparada, que no tenia solament un aspecte antifiscal, sinó que hi havia, també, un moviment antifeudal que volia oposar-se al procés de refeudalització del regne – sobretot fora de la ciutat de Nàpols – i que, en conjunt, no es podia aïllar de la resta de revolucions europees del mateix període.³⁰² Va ser Rovito a donar a la revolució un interpretació “constitucional” segons la qual l’anomenat *ceto civile* va controlar-ne les regnes, i que pretenia reinstaurar la força de l’aparell burocràtic de l’Estat, com un punt intermig entre les tendències absolutistes de la monarquia i les institucions de la noblesa feudal, comptant amb el recolzament popular, tant de la capital com de la resta del regne.³⁰³ I, segurament, la revolució va ser un compendi de tots els elements destacats pels diversos historiadors que se n’han ocupat.³⁰⁴ Els fets de 1647-48 van ser un episodi complex en el qual van confluïr molts dels elements que configuraven la societat meridional. Va ser quasi una guerra d’alliberament, liderada pels estaments intermedis en tot moment però, tanmateix, destinada a apagar-se pel caràcter compromisari de la monarquia espanyola i per altres factors imponderables.³⁰⁵ Però Musi apunta altres consideracions interessants, i d’un abast més ampli:

La costituzione materiale del Regno fu il risultato non univoco e convergente di un sistema di almeno quattro compromessi: quello fra la Monarchia e il baronaggio feudale, quello fra la Corona asburgica e la Capitale del Regno (in cui senz’altro entrarono come partner civili e togati), quello fra finanza pubblica e finanza privata, quello fra

³⁰¹ ROVITO, *Il viceregno...*, pàg. 354

³⁰² R. VILLARI, *La rivolta antispagnola...*

³⁰³ RIBOT, *El arte de gobernar...*, pàg. ????????

³⁰⁴ Entre d’altres, BENIGNO, *Specchi...*, pàg. 199-285; VILLARI, *La rivolta...*, MUSI, *La rivolta...*, ROVITO, *Il viceregno...*

³⁰⁵ ROVITO, *Il viceregno...*, pàg. 369

*gli interessi dello Stato e gli interessi della Chiesa (soprattutto dopo il Concilio tridentino)*³⁰⁶

Un cop sofocada la revolució, la repressió va ser política i no pas massiva, colpint els caps més visibles, tant a la capital com a les províncies. La coincidència temporal amb una persistent crisi alimentària probablement no permetia assumir els riscos que, per a l'ordre públic, hauria pogut representar una repressió més àmplia.³⁰⁷

D'aquesta situació revolucionària n'emergí un mite que va recórrer Europa: el de Tommaso Aniello, el pescador Masaniello que, durant deu dies, va mantenir en peu de guerra la plebs napolitana i va esdenenir un cabdill popular. Si es té en compte que la situació revolucionària va durar des del 7 de juliol de 1647 fins al 5 d'abril de l'any següent, resulta fins a un cert punt paradoxal la rellevància del personatge. Masaniello va aconseguir mobilitzar i unir dos grups ciutadans numèricament molt rellevants: "*la plebe pobre no organizada y el pueblo inferior perteneciente a los gremios.*"³⁰⁸ I potser va ser precisament aquest el motiu pel qual fou traït i assassinat, deu dies després d'iniciada la revolució, dins de l'església del Carmine, davant la qual tot havia començat. En les línies precedents he provar de dibuixar el quadre de les principals motivacions que dugueren els diversos grups socials a revoltar-se. Tots tenien llurs raons, i tots van aprofitar l'esclat de la revolució per reivindicar-les. Però el rerefons intel·lectual que sustentava les diverses protestes i reclamacions només era a mans de l'anomenat *ceto civile* que pretenia modificar la situació política general del regne. Masaniello va esdevenir un mite, en els mesos posteriors a la revolució (per exemple, durant la revolta de Palerm del 1648), però també ha estat presentat en aquest sentit, des dels temps de l'efímera revolta napolitana del 1799 i fins a alguns historiadors molt més recents.³⁰⁹

³⁰⁶ MUSI, *La rivolta...*, pàg. 260

³⁰⁷ MUSI, *La rivolta...*, pàg. 238

³⁰⁸ RIBOT, *El arte de gobernar*, pàg. 160

³⁰⁹ BENIGNO, *Specchi...*, pàg. 237-241: "*Per Villari Burke è caduto vittima del mito di Masaniello, un mito creato da fattori diversi, trac ui non va trascurata "la decisione conscia del*

Com en tota situació de fort conflicte, hi hagué vencedors i vençuts. Els primers, la monarquia espanyola; algunes destacades individualitats amb gran habilitat política, com el virrei comte d'Oñate o el jurista Vincenzo D'Andrea; les classes lligades a la màquina estatal; i la capital del regne. Els perdedors foren, clarament, les zones rurals i els pagesos del regne que, a més d'homes i energies, perderen també en el camp de la fiscalitat: la reducció de la pressió fiscal a la capital es compensà amb una major pressió a les províncies.

La forta epidèmia de pesta del 1656, amb una mortalitat de tres cinques parts de la població del *Mezzogiorno*, va significar “*la fine di un mondo*”, no solament en sentit humà, sinó també material, cultural i polític, anul·lant qualsevol possibilitat de modernització.³¹⁰

2.3. Les principals institucions polítiques a Nàpols

Amb la finalitat de poder entendre el funcionament polític-econòmic del regne, cal fer un apunt sobre les seves principals institucions.

A diferència dels altres regnes que havien format part de la corona catalano-aragonesa, en aquest període el parlament de Nàpols ja no existia. Introduït per Alfons el Magnànim, no va tenir mai un pes polític comparable al de les Corts aragoneses i catalanes i, com assenyala Senatore, “*baroni e sindaci delle città demaniali... non ebbero mai, come corpi politici, una funzione “costituzionale”, né nel parlamento, come bracci o stamenti dello stesso, né al di fuori da esso.*”³¹¹

governo, delle classi dirigenti e di una sezione degli stessi leaders popolari di stendere un velo sulla partecipazione di gruppi intellettuali e borghesi”. La qualificazione di Masaniello operata da Burke come di un leader sanculotto senza supporto aristocratico o borghese reitera così una distorsione del passato: quella per cui, da secoli, la pittoresca figura del leader popolare incarna una protesta sterile e priva di significato politico, una rivolta “senza capo né coda”.

³¹⁰ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 432

³¹¹ SENATORE, “Parlamento e luogotenenza generale...”

No hi havia, doncs, *pactisme* en el sentit clàssic del terme, ni tampoc Alfons i el seu fill van fer-hi el solemne jurament de respecte als usos i costums del regne, com era indispensable en les Corts ibèriques. Des del punt de vista jurídic, les concessions sobiranes que responien a les demandes dels barons del regne no eren lleis pactades, ni responien a la contrapartida, de les contribucions fiscals ordinàries i extraordinàries.

Aquest funcionament diferent de la resta dels parlaments de la corona posa de manifest la tendència al reforçament de la monarquia, i així ho manifestà el mateix Magnànim en va declarar, als ambaixadors de les Corts catalanes de 1450, que el sistema polític de Nàpols li permetia administrar millor la justícia sense la nosa dels costums i usatges catalans.³¹²

Inicialment, només hi participaven els barons i, a partir del 1449, també els representants de les ciutats demanials (el que equivaldria a l'estament reial de les Corts catalano-aragoneses). Senatore destaca, a més, que les actes de les diverses sessions parlamentàries no tenien res a veure amb l'escrupolositat amb la que es registraven els treballs en les sessions parlamentàries catalanes i aragoneses, i la major part de la informació prové de fonts indirectes: de la correspondència interna sobreviscuda, a Nàpols i a Barcelona, i dels despatxos dels ambaixadors catalans i italians que eren presents a Nàpols.³¹³ Els braços no actuaven de la mateixa manera que en els altres parlaments de la Corona d'Aragó, deliberant separadament, sinó que ho feien com un sol cos, de manera col·legiada. A més, els eclesiàstics només hi podien participar en tant que possessors de feus. L'estructura del Parlament era el reflex de l'estructura social i política del *Mezzogiorno*:

La prevalenza nobiliare, la scarsa incisività della presenza e dell'azione delle città demaniali, l'assenza del clero, l'invadenza della Capitale che tende ad accentrare il complesso di funzioni e

³¹² SENATORE, "Parlamento e luogotenenza..."

³¹³ SENATORE, "Parlamento e luogotenenza..."

*attribuzioni di tutta l'assemblea nelle mani dei propri deputati ed a costituirsi come interprete e rappresentante delle esigenze e degli interessi collettivi del Regno.*³¹⁴

A Nàpols la força de la monarquia es basava en una clientela règia de caràcter internacional (catalans, castellans, sicilians, napolitans), que ocupava l'administració del regne i n'explotava els recursos.

Durant el llarg virregnat espanyol (1516-1707),³¹⁵ i fins el 1642, el parlament es reunia regularment cada dos anys i la seva funció era determinar l'entitat i el repartiment de les càrregues tributàries.

A aquesta manca de contingut polític, cal sumar-hi la intensificació del control virregnal. En aquest sentit, entre la data d'expedició de la carta reial de convocatòria i l'inici efectiu dels treballs transcorria un temps variable en el qual es posaven en marxa les acurades i primmirades atencions del virrei, majors o menors segons les persones i les circumstàncies, per fer per manera que en l'assemblea confluïssin elements "segurs" que no reservessin sorpreses i que s'adherissin a les peticions ja avançades en nom del rei, de la manera més pacífica i satisfactòria,³¹⁶ a més de la facultat d'intervenir en l'elecció dels dotze diputats baronials, que havien de ser preelegits d'una llista preventivament preparada i feta arribar als barons electors, obligant els feudataris i els governadors de les terres demaniales a delegar en els regents del *Collaterale* i en el secretari del regne.³¹⁷ A això cal afegir que procuraven tenir un síndic a la capital que els fos particularment devot i que des del 1548 designaven el mateix electe del *Popolo* al govern de la ciutat, de manera que el control del virrei representava un gran obstacle per al funcionament parlamentari.

³¹⁴ D'AGOSTINO, *Parlamento e società...*, pàg. 125

³¹⁵ Segurament seria més correcte anomenar-lo virregnat castellà, però és com a virregnat espanyol com apareix a la documentació i a la bibliografia que s'hi refereix i, per tant, utilitzaré aquesta denominació.

³¹⁶ D'AGOSTINO, *Parlamento e società...*, pàg. 20-21

³¹⁷ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 244-245

Després de la desaparició del parlament el 1642, quan ja havia estat buidat de tot contingut real, la discussió política es desenvolupava en les institucions locals, principalment en el *Collaterale*.³¹⁸

Abans he parlat del compromís de la monarquia amb la feudalitat com un dels dos pilars que articulaven la particular via napolitana cap a l'Estat modern; el segon compromís de la monarquia fou amb la ciutat capital, a qui reconegué el dret de representació de tot el regne.

Amb l'abolició dels organismes d'administració règia governats per l'aristocràcia feudal, els Set Grans Oficis del regne,³¹⁹ l'aristocràcia d'espasa es va tancar en els *seggi* i en el govern de la ciutat capital, mentre emergia una burocràcia togada, formada en el dret comú, i sense orígens en la noblesa.³²⁰

En els segles XVI i XVII, i mentre funcionà el Parlament, el síndic napolità “aveva una funzione eminente, inusuale nel panorama europeo, di “coordinatore-presidente” dell’assemblea”, precedia barons i altres síndics, presidia els treballs del parlament i de la comissió especial (la Diputació per a les mercès), formada a parts iguals per barons i ciutadans napolitans, encarregada de formular les peticions al sobirà. Era el síndic a respondre el discurs del virrei, mentre que en els parlaments aragonesos aquesta funció corresponia al protonotari del Regne.³²¹

L'origen del Tribunal de San Lorenzo es remunta a l'edat tardo-antiga, amb una jurisdicció “absoluta”, la qual cosa havia comportat un gran respecte per part de

³¹⁸ R. AJELLO, “Lo Stato e la società degli Austriaci e dei Borboni. La transizione dalla repubblica dei togati all'assolutismo”, a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, 1997, pàg. 189-237

³¹⁹ Aquests oficis eren: *Gran Conestabile, Grande Almirante, Gran Protonotario, Gran Giustiziere, Gran Camerlengo, Gran Cancelliere, Gran Siniscalco*. R. SICILIA, *Un Consiglio di spada e di toga. Il Collaterale napoletano dal 1443 al 1542*, Nàpols, Guida, 2010, “Passaggi e percorsi”, 16, pàg.33

³²⁰ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 48

³²¹ SENATORE, “Parlamento e luogotenenza...”

totes les dinasties que havien dominat el regne perquè, a més, i en desconvocar-se el Parlament, havia esdevingut representatiu de tot el regne.³²²

L'administració de la ciutat, doncs, era gestionada per una junta de sis membres - els electes -, cinc designats per la noblesa (corresponents a les *piazze* de Capuana, Nido, Porto, Montagna i Portanova) i un pel *Popolo*.³²³ Per a poder ser elegits com a membres del tribunal, calia que els nobles estiguessin inscrits a alguna de les *piazze* de la ciutat. La noblesa que vivia a la capital, tanmateix, no estava tota inscrita als *seggi*, de manera que a Nàpols hi havia, també, els *nobili fuori seggi* que, entre finals del segle XV i començaments del XVI, van demanar l'"agregació" a alguna de les *piazze* de la ciutat. Entre els anys 20 i 40 del segle XVI, amb el considerable augment de titulats, la noblesa antiga va tancar l'accés a qualsevol noble que no pogués provar els quatre quarts de noblesa per descendència patrilínea, que fos nascut legítimament, que residís en el territori del *seggi* i que hi tingués parents.³²⁴

El virrei Pedro de Toledo (1532-1553) va aconseguir que la designació de l'electe del *Popolo* depengués de l'autoritat virregnal, transformant-lo així en un instrument per al control regi de la vida político-administrativa de la ciutat.³²⁵

A diferència del parlament, l'assemblea dels electes no era convocada pel sobirà, sinó que es reunia per pròpia iniciativa. Això li va consentir romandre, durant tot el domini hispànic, com un òrgan polític de la noblesa i de la baronia. El govern de cadascun dels *seggi* o *piazze* (escons, o districtes, per fer-ho més clar) era confiat amb rotació semestral a sis diputats, cavallers del districte votats entre aquells que tenien més de vint anys; cadascun dels districtes

³²² ROVITO, *Il vicerregno...*, pàg. 145-146

³²³ Com he indicat anteriorment, el *Popolo* era format per advocats, magistrats, metges, rics mercants, i algunes categories d'artesans.

³²⁴ ROVITO, *Il vicerregno...*, pàg. 153-154

³²⁵ G. MUTO, "Il patriziato napoletano e il governo della città capitale", a G. Muto, G.; E. Capasso Torre Delle Pastene; P. Sanfelice Di Bagnoli (ed.), *Patriziato napoletano e governo della città*, Nàpols, Capella del Tesoro, 2005, pàg. 17-23

elegia, a més, cada sis mesos, el propi representant, l'electe, a l'administració ciutadana, el *Tribunale di S. Lorenzo*.

Els sis electes eren al capdavant d'un complex i mastodòntic aparell comunal, organitzat en diputacions i oficis. Les diputacions – comissions – eren òrgans col·lectius, compostos de nobles i populars, que desenvolupaven funcions específiques; algunes, a més de deures d'administració activa, exercitaven també funcions jurisdiccionals. Altres diputacions estaven desproveïdes de l'exercici de la jurisdicció però tenien un fort pes polític; a aquestes diputacions ordinàries sovint en seguien moltes d'extraordinàries creades per a la resolució de problemes concrets i de durada sovint breu. Al costat de les diputacions, operaven una sèrie d'oficis, cadascun dels quals tenia un sol titular, però una inacabable xarxa burocràtica que involucrava diversos centenars de persones.

La importància política dels *seggi*, augmentarà des de 1642 quan, després de la manca de convocatòria del parlament general del regne, van ser ells a discutir i votar el donatiu biennal ordinari d'1.200.000 ducats. Aquest fet comporta no tant un problema de representativitat com un canvi en el significat de la representació política.³²⁶ La transferència de l'escenari parlamentari al municipal va significar el redimensionament de la gran noblesa titulada i l'aliança del poder regi amb el patriciat ciutadà o, més concretament, amb aquella part del patriciat napolità menys dotat de recursos econòmics, de feus i de capacitat política i, per tant, més fàcilment controlable per part del virrei. Això no obstant, la condició de patrici *di seggio* no és incompatible amb la de senyor titulat.³²⁷ El ràpid ascens a la condició de noblesa de persones alienes a l'estament, però, va comportar un tancament de l'aristocràcia en el règim matrimonial, que va esdevenir quasi endogàmic, a més de crear els *Monti di*

³²⁶ MUTO, "Alla vigilia della rivoluzione..."

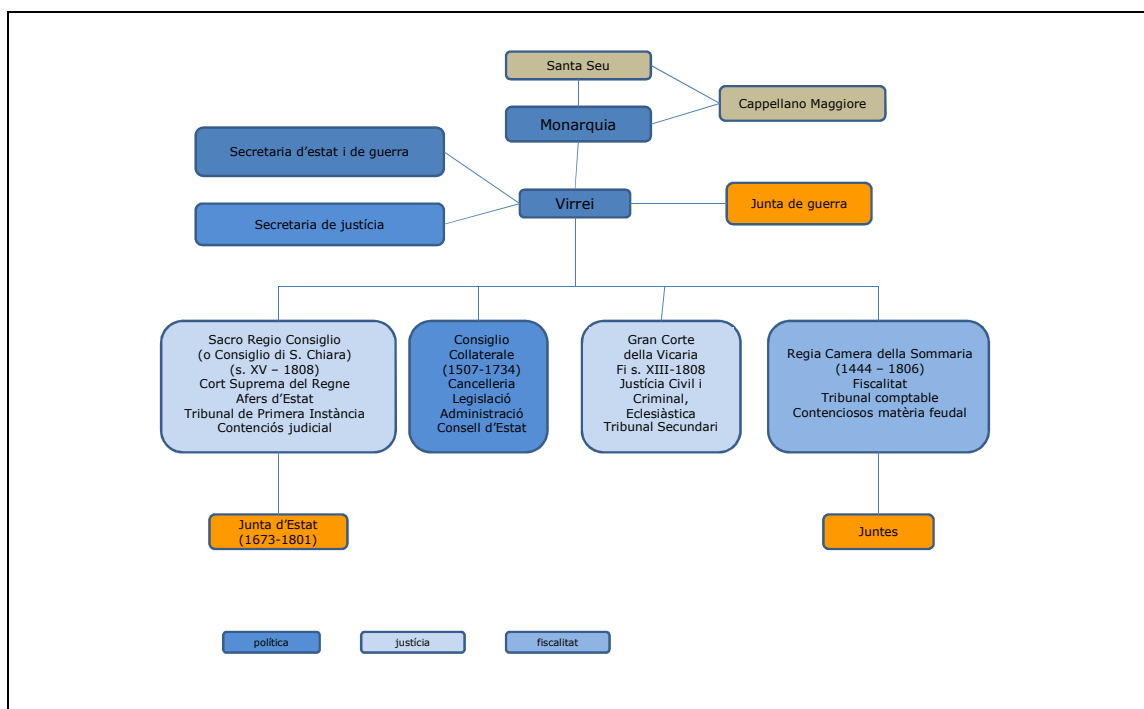
³²⁷ MUTO, "Il patriziato napoletano...", pàg. 20. I no només això. El 30 de maig de 1713 seran els representants municipals els que, al·legant antics costums i privilegis del Regne, i en nom d'aquest, protestaran davant de l'Arxiduc per la nòmina d'un català – Domènec Aguirre – com a president del Consell de Santa Clara, com també per la nominació de bisbes no regnícoles. Els signants del document són els representants dels *seggi* de la capital. (ASNa, *Consiglio Collaterale, Affari diversi II*, llig. 251, s.f.)

famiglia, que beneficiaven únicament els seus membres, en lloc del sistema comunitari – dotals per a les noies, i per a formació militar per als nois – existents fins aleshores.³²⁸

La ciutat havia anat reunint un seguit de privilegis, i tenia una diputació que s'ocupava de la seva observança. Això no obstant, el 1713, Paolo Mattia Doria opinava que

*I privilegi (...) son grandissimi; ma non seriamente pensati al momento della richiesta. Perché se fossero interamente osservati, interdirebbero quasi in tutto l'autorità reale, col disordine del governo e danno degli stessi napoletani. Ma gli spagnuoli, concedendoli con larghissima mano, ad ogni occasione di donativo, seppero bene tenerne oppressa la Deputazione...*³²⁹

Passem ara a ocupar-nos de les principals institucions del regne.

³²⁸ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg.127-128

³²⁹ M. SCHIPA, "Il Regno di Napoli..."

La persona encarregada d'executar les directrius polítiques en el territori era el virrei, l'*alter ego* del sobirà, representant directe del monarca que, per a desenvolupar les seves funcions se servia de dues secretaries ben diferenciades: una d'Estat i de guerra i una altra de justícia, que no tenien cap mena de jurisdicció, i a través de les quals circulaven totes les providències i ordenaments, inclosa la instrucció de les qüestions que s'havien de tractar al *Consiglio Collaterale*. Aquests funcionaris no eren ministres, en el sentit que no tenien una posició pública en l'esquema constitucional napolità.

El *Consiglio Collaterale* assistia el virrei en tots els temes de govern: civils, militars, eclesiàstics, financers, polítics, judicials i jurisdiccionals. "*Ridotti i sette uffici del Regno a semplici cariche onorifiche, fu unita al Consiglio una Cancelleria, in sostituzione dell'antica cancelleria del Regno...*"³³⁰

Tenia funcions de consell d'Estat i, en cas de mort o absència del virrei, assumia la direcció del govern. Es reunia pràcticament cada dia i les qüestions tractades eren discutides i aprovades, generalment, per votació. Com assenyala F. Trincherà,

*Il Consiglio Collaterale in principio si occupò delle regalie e degli affari pubblici del regno, ma in seguito si versò anche nelle controversie private di giustizia, e per la facoltà contenziosa godè preminenza sopra tutti gli altri Tribunali, ed esercitò supremo potere col mero e misto impero sopra tutti i cittadini ed abitanti. Il presidente del S[acro] C[onsiglio], il luogotenente della Sommaria, il reggente della Gran Corte della Vicaria ed altre autorità andavano a farvi relazione delle qüestions più astruse ed importanti.*³³¹

³³⁰ J. MAZZOLENI, *Le fonti documentarie e bibliografiche dal sec. X al sec. XX conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli*, Napoli, 1974, pàg. 94

³³¹ F. TRINCHERA, *Degli archivi...*, pàg. 296

Inicialment, una part dels seus membres eren representants de la noblesa – els anomenats consellers de capa i espasa – però, a partir de 1542, es componia només de regents togats.³³² No obstant això, en el cas d'*Interegno*, és a dir, en absència del virrei, ja fos per mort o per manca de nomenament, es convocava el *Collaterale*..., que els incloïa tots. L'autoritat d'aquest tribunal va anar creixent de forma ràpida, fins al punt d'aconseguir sostreure-la fins i tot a la figura del mateix virrei que, a finals del segle XVI, havia esdevingut només simbòlica.³³³

Els afers tractats al *Collaterale* concernien tots els temes d'Estat i de justícia que volien l'atenció del virrei, ja fossin legislatius, administratius, econòmics, de seguretat, ja fossin secrets.³³⁴

El nombre de ministres, que a finals del segle XVI eren tres, en el període estudiat havia arribat fins a set. I. Ascione apunta que

*L'incremento dei posti in uffici di ogni tipo da parte dei governi centrali fu un fenomeno generale. Dovuto non tanto ad esigenze funzionali, quanto all'utilità della Corte di reperire, in modo rapido e segretissimo, le forte somme di danaro erogate dagli aspiranti (...). Se il posto non era per il momento disponibile si creavano «sopranumerari», ossia legittimi pretendenti ad occuparlo al più presto (...). Il fenomeno della venalità della giustizia, palese e quasi ufficiale in Francia ed in altri Paesi, fu nel Regno circondato da un segreto molto severo, che era espressione di un modo generale di comportarsi, in cui le forme erano tanto rispettate formalmente quanto in sostanza tradite.*³³⁵

³³² ROVITO, *Il viceregno...*, pàg. 52

³³³ ROVITO, *Il Viceregno...*, pàg. 56

³³⁴ ASCIONE, "I "Notamenti" ..."

³³⁵ ASCIONE, "I "Notamenti" ..."

Aquest sistema de venda de càrrecs ministerials es va iniciar, a Nàpols, en els darrers anys de la regència de Mariana d'Àustria, restringint-se inicialment a les places no togades de la *Regia Camera della Sommaria*. En la dècada de 1680, però, la venalitat es va estendre a les fiscalies i a les places de president togat del *Sacro Regio Consiglio*; cap a 1705, s'havien venut gairebé tots els principals llocs dels tribunals: conseller togat de S. Chiara, president togat de la *Sommaria*, president de capa curta del mateix tribunal, com també un elevat nombre de places supernumeràries d'aquests tribunals.³³⁶

La secretaria del *Collaterale* estava dirigida pel secretari del regne que era una persona diferent de les que ocupaven les secretaries del virrei, i la seva secretaria es componia de quatre cancellers que expedien les actes, del protonotari, el guarda-segells, el correu major, encarregat de l'organització del servei dels correus, i altres oficials menors. El càrrec de secretari del *Collaterale* era molt important atès que aquest tribunal esdevenia punt de referència per a totes les altres institucions, i “*non può stupire perciò che il Segretario del Regno, essendo un soggetto politico intrinseco al supremo tribunale, divenisse anche egli, per le proprie competenze, un centro motore.*”³³⁷ Era l'encarregat d'escriure els *Notamenti*, que reflectien l'activitat del tribunal. El càrrec de secretari era un ofici vendible, de fet l'ofici venal més important del regne i, conseqüentment, el més costós.³³⁸

Amb l'augment d'impostos, taxes i regalies es van ampliar els organismes financers. La *Regia Camera della Sommaria* era el més important i tenia competència específica sobre les qüestions econòmiques més rellevants, sobre els contenciosos en matèria feudal i cadastral del regne, ampliant-se posteriorment les seves funcions, que inclogueren els comptes i els arrendaments de les universitats, i l'exercici de l'administració de control:

³³⁶ A. ÁLVAREZ-OSSORIO ALBARIÑO, “La venta de magistraturas en el Reino de Nápoles durante los reinados de Carlos II y Felipe V”, *Chronica Nova*, 33, 2007, pàg. 57-94

³³⁷ F. DI DONATO, “La Segreteria del Regno e Niccolò Fraggianni (1725-1733)”, *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 59, 1989, pàg. 247-309

³³⁸ ASCIONE, “I “Notamenti”...”

*In questo Tribunale agitavansi le quistioni, in cui il Fisco era attore o reo, o chiamato in garantia auctor laudatus; quelle de' conti del regio tesoro; de' ricevitori provinciali e di altri, cui era commessa la cura del pubblico danaro; quelle intorno alla cattiva amministrazione degli Ufficiali pubblici; quelle in appello dalla Regia Dogana di Foggia e dalla Doganella di Abruzzo; quelle delle prestazioni fiscali, cioè de' tributi e vettigali; quelle delle Università, che cercavano esimersi dalla giurisdizione de' Baroni; quelle di devoluzioni di feudi e di contribuzioni feudali, cioè adoa, relievo etc. Le cause civili e criminali degl'impecati addetti al Tribunale; ed altre infine relative a tesori, miniere, saline, strade pubbliche, ponti ec.*³³⁹

De la *Sommaria* depenien, a més, les juntes que, en principi, tenien una articulació institucional extraordinària, en el sentit que no tenien origen en la legislació particular del regne, sinó en ordres directes reials o virreials, però, alhora, molt difosa en el sistema administratiu d'Antic Règim i amb una estabilitat i longevitat que, en alguns casos, es mantindrà inalterada, donant-li una característica d'ordinarietat.³⁴⁰

Els magistrats d'aquest tribunal comptable gaudien d'un doble sou, atès que a banda del que els corresponia per la seva feina, rebien propines "*adeguate agli affari che trattavano*", a més de tenir la possibilitat d'invertir en sectors financers gestionats per ells mateixos. Com a cap de la *Sommaria* hi havia el lloctinent; els altres membres s'anomenaven tots presidents, sis de toga i tres idiotes, i

³³⁹ TRINCHERA, *Degli archivi...*, pàg.401

³⁴⁰ G. DAMIANO, fitxa sobre "Libro maggiore dell'introito, e esito de' fondi addetti per l'espurgo de regij lagni che si dispongono dalla Regia giunta eretta da Sua Maestà per attendere alle suddette opere (1785)", a A. Buccaro; F. De Mattia (ed.), *Scienziati-artisti. Formazione e ruolo degli ingegneri nelle fonti dell'Archivio di Stato di Napoli e della Facoltà d'Ingegneria di Napoli*, Napoli, 2003, pàg. 136

Sobre el funcionament de dues d'aquestes juntes, vegeu BALLBÉ, "Les Juntes..."

comptava, a més, amb un advocat fiscal que havia de ser el referent directe de la cort central.³⁴¹

El *Sacro Regio Consiglio* fou creat per Alfons el Magnànim, i s'anomenava Sacro perquè, en principi, era el rei que el presidia. Les dificultats derivades de la guerra amb els genovesos, però, va fer que s'hagués de nomenar un altre president i és per això que, per grau i per doctrina, aquest era el càrrec més destacat entre els membres dels tribunals napolitans. Amb la creació del *Collaterale*, just després de la conquesta del regne per part de Ferran el Catòlic, però,

*non rimase al Supremo Tribunale... altro che il carico dell'amministrazione della Giustizia e dell'alta giudicatura nelle controversie de' sudditi. Quanto di grandezza e di splendore venne acquistando il Consiglio Collaterale, tanto ne andò perdendo il S.C....*³⁴²

Malgrat la transferència de part de les seves atribucions al *Collaterale*, el prestigi d'aquest tribunal es va mantenir. Es componia de vint membres, dividits en quatre *ruote* (seccions), i al president li corresponia la delegació de la Reial Jurisdicció, això és, la vetlla pel interessos patrimonials del monarca.

El *Sacro Regio Consiglio* s'anomenava, també, de *Santa Chiara*, pel nom del monestir on es reuní fins al 1540, o *Consiglio di Capuana*, perquè el virrei Pedro de Toledo va concentrar a Castel Capuano totes les jurisdiccions de la capital.

El segon tribunal central que s'ocupava de temes de justícia era la *Gran Corte della Vicaria*, creada en temps dels angevins, es dividia en dues branques: civil i criminal. Un aspecte que sorprèn és que

³⁴¹ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 63-67

³⁴² TRINCHERA, *Degli archivi...*, pàg. 592

*mentre le appellazioni si sogliono praticare con la trasmissione degli atti al Giudice superiore, per le cause della Gran Corte della Vicaria non s'inviavano i soli atti al Sacro Consiglio per la revisione, ma doveva ancora recarsi alla presenza di quel Tribunale il Giudice di Vicaria Commissario della causa, per la quale si era appellato...*³⁴³

El regne de Nàpols estava dividit en dotze províncies, en cadascuna de les quals hi havia un tribunal anomenat audiència, amb un president que era al capdavant d'una administració formada per un *caporuota*, tres auditors, un fiscal i un advocat dels pobres. Aquestes audiències s'ocupaven de discutir les apel·lacions de les sentències dels tribunals baronials (en els feus dotats de jurisdicció, o sigui de l'anomenat "*mero e misto impero*") i de les dels tribunals dels governadors de les ciutats i terres demanials.³⁴⁴ Les audiències, sense prou forces de policia i de control, escampades en un territori molt ampli, eren "*come isolotti emergenti dal burrascoso oceano feudale, dal quale rischiavano d'essere sommerse*", malgrat ser la primera línia de foc del sistema judicial.³⁴⁵

Derivat del caràcter plenament feudal del regne, un altre element a considerar és el particular "estat jurisdiccional", és a dir, la coexistència de diversos poders en els mateixos territoris i en els mateixos àmbits de competència, amb la consegüent manca d'una autoritat capaç de coordinar el govern de les províncies: "*Lo straordinario potere giurisdizionale dei baroni, conseguito grazie alla cessione di potere politico, impedì che le udienze provinciali sviluppassero un ruolo simile a quello delle intendenze francesi.*"³⁴⁶

El reduït nombre de ciutats demanials va fer que tot el procés institucional es jugués entre monarquia, feudalitat, estaments togats i places (*seggi*)

³⁴³ TRINCHERA, *Degli archivi...*, pàg. 596

³⁴⁴ SCHIPA, "Il Regno di Napoli..."; ASCIONE, "I "Notamenti"..."

³⁴⁵ ROVITO, *Il vicereame...*, pàg. 71-72

³⁴⁶ A. MUSI, prefacio a A. DI FALCO, *Il governo del feudo nel Mezzogiorno moderno (secc. XVI-XVIII)*, Avellino, Terebinto Edizioni, 2012, p. X.

napolitanes. Mentre que en altres estats territorials d'Itàlia les ciutats dominants van concentrar la jurisdicció amb el monopoli de la justícia i la supervisió de la normativització,

*nel Regno di Napoli (...) le due sfere della giurisdizione e dell'amministrazione nell'Età moderna non sono ben delineate, anzi si sovrappongono (...) la jurisdicció non rimane prerogativa del potere centrale (della città dominante), ma viene delegata alla feudalità; inoltre il baronaggio, attraverso la titolarità della giurisdizione civile delegata ab origine alla concessione del feudo, finisce per acquisire anche importanti parti della sfera dell'amministrazione.*³⁴⁷

De fet, des de la fi del segle XVII i els primers decennis del XVIII, diversos barons titulars són investits de competències, per part de la *Sommaria*, en contenciosos de l'esfera administrativa. Aquesta fragmentació, i el debilitament d'audiències i universitats en favor del barons per exemple, en el cobrament dels donatius), comporta, de retruc, una pressió del baronatge en la nominació dels jutges della bagliva, responsabilitat de les universitats, tendeixen a elegir directament síndics i parlaments, i les financen amb préstecs continus.³⁴⁸

M. Schipa, en la introducció sobre la descripció que P. M. Doria va fer de la situació en què es trobava el regne a l'inici del període austríac, escriu que el problema derivava del

perpetuo stridore del contrasto fra la dottrina del diritto, messa a base di ciascuno de' pubblici poteri, e l'ingiustizia che inquina tutta la pratica della vita. Ma, se de' tribunali regi l'autore ammira l'istituzione, biasimandone il funzionamento, de' magistrati ecclesiastici, come de' baronali, condanna il funzionamento e

³⁴⁷ G. CIRILLO, *Virtù cabaleresca e antichità di linaggio. La Real Camera di Santa Chiara e la nobiltà del Regno di Napoli nell'età moderna*, Roma, Pubblicazioni degli Archivi di Stato, 2012, pàg. 11

³⁴⁸ CIRILLO, "Il rapporto..."

*l'istituzione, intesa a interrompere la giustizia, a guastare i buoni ordini, a violare le leggi.*³⁴⁹

Un ofici particular en l'organigrama administratiu és el del Cappellano Maggiore, per la seva teòrica doble dependència del poder eclesiàstic i del poder monàrquic. De fet, el titular era nomenat pel rei corresponent i es demanava només l'aprovació posterior a la Santa Seu. Les seves funcions comprenien la supervisió de les capelles reials, intervenia en els judicis per temes de reial patronat, era el prefecte dels estudis (com a tal, conservava la matrícula d'estudiants i professors),³⁵⁰ i tenia jurisdicció administrativa a les escoles privades.

2.4. Principals institucions polítiques en els altres territoris italians conquerits per la Corona d'Aragó: Sardenya i Sicília

A. Sardenya

Alguns elements importants diferencien el parlament i, en general, l'estructura político-administrativa sarda, de la resta de regnes italians de la Corona. A Nàpols i a Sicília hi havia una tradició política anterior a la incorporació a la corona catalano-aragonesa,³⁵¹ i aquesta, *nolens volens*, s'hi hagué d'adaptar i transformar-la en la mesura que les pressions dels poders existents ho

³⁴⁹ SCHIPA, "Il Regno di Napoli..."

³⁵⁰ I. ASCIONE, *Seminarium doctrinarum. L'Università di Napoli nei documenti del '700. 1690-1734*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane 1997, *passim*

³⁵¹ L. GUIA, *Sardenya, una historia próxima. El regne sard a l'època moderna*, Catarroja-Barcelona, 2012, pàg. 86. L'autor assenyala (pàg. 116) com "aquests regnes, malgrat la seva vinculació inicial a la corona fins a la creació del Consell d'Itàlia, varen conservar sempre unes característiques pròpies, hereves d'una sòlida tradició històrica anteriori bastant diferents de les que s'havien consolidat als territoris històrics de la Corona d'Aragó, inclosa Sardenya." Per a un major aprofundiment, vegeu L. GUIA, "El "Regent la Reial Tresoreria" al regne de Sardenya. Un ofici emblemàtic de la Corona d'Aragó en la crui"lla deis canvis dinàstics del segle XVIII", *Saitabi*, 2010-2011, Núm. 60-61, pàg. 395-419; L. GUIA, "Les rendes de Sardenya i l'exili valencià a la Guerra de Successió", *Saitabi*, 2008, Núm. 58, pàg. 251-275, entre d'altres contribucions del mateix autor.

permetien. Contràriament, a Sardenya l'organització partí de zero i, per tant, no hi hagué reclamacions d'antics privilegis, ni de lleis i constitucions precedents, que s'exigia que el monarca respectés. L'organització política i administrativa, fiscal i econòmica i, fins i tot, social, es dissenyà afavorint la Corona i els col·lectius que havien contribuït a la conquesta de l'illa. Molt probablement, com que al segle XIV el model català era eficient, s'adoptà en el disseny polític i administratiu de Sardenya. Aquest s'organitzà en base a tres elements principals: el control de l'espai rural mitjançant la concessió de feus als qui havien participat en la conquesta; una administració autònoma dels centres urbans més importants que, en la seva categoria de "ciutats règies", s'incorporaren al demani; la introducció de les Corts (1355), amb el corresponent pactisme, i, com en el cas català, dividit en tres braços. El parlament sard, que fins a la darrera convocatòria, el 1698, es reunia cada deu anys, va modificar profundament l'arquitectura institucional del Regne, "*sino a diventare elemento portante della sua storia giuridico-istituzionale, cifra "identitaria" del popolo sardo.*"³⁵² Però això va succeir més endavant, quan el règim político-administratiu en general, i el parlament en particular, ja havien fet un llarg recorregut i, sobretot, quan les pressions de la monarquia, principalment fiscals, a mitjan segle XVII, van provocar les protestes als parlaments de la major part dels regnes.

Fins llavors, en el parlament sard, els interessos de la monarquia estaven garantits, sobretot perquè els braços representats a les Corts havien obtingut d'aquesta grans concessions, ja fossin feus i títols (braç militar), privilegis (braç reial) o patronatge reial (braç eclesiàstic). En tot cas, les possibles relacions crispades es produïren dins dels diversos braços, ja fos entre noblesa territorial i noblesa no feudatària de les ciutats, en el braç militar, o entre Càller i la resta de ciutats i viles sardes, en el cas del braç reial, que moltes vegades eren induïdes o potenciades des de monarquia a fi d'aconseguir una resistència més dèbil als seus requeriments, sobretot en el terreny fiscal. Però "mai els

³⁵² O. SCHIENA, "Il regno di Sardegna e Corsica", a I. Lazzarini; A. Gamberini (ed.), *Lo Stato del Rinascimento in Italia 1350-1520*, Roma, Viella, "La Storia. Saggi", 5, pàg. 53-68

estaments no s'arriscaren a plantejar una ruptura que hagués fet perillar l'estabilitat de les relacions amb la monarquia, en la qual es recolzava la seva estabilitat com a grups privilegiats.”³⁵³

En el segle XV, es van fer algunes modificacions per adaptar aquest sistema a les necessitats d'una monarquia que pretenia exercir més control directe sobre els diversos territoris, sense, però, modificar-ne els aspectes més bàsics.

Sobretot durant els regnats d'Alfons el Magnànim i de Ferran II, l'illa de Sardenya va viure un moment de creixement econòmic i comercial, constituint un element bàsic de l'expansió mediterrània de la corona catalano-aragonesa³⁵⁴.

Des del punt de vista de l'organització política, Ferran el Catòlic va instaurar a Sardenya un ordenament institucional que va durar dos segles.³⁵⁵ El Magnànim havia fet ja alguns canvis significatius en l'estructura político-administrativa de l'illa. D'una banda, havia reforçat la figura del virrei, considerada fins llavors com una excepcionalitat, i havia introduït el càrrec de procurador reial. La política duta a terme per Ferran es caracteritzà pel reforçament del poder reial, amb l'objectiu de reordenar tots els sectors de la vida política sarda: convocatòria i presidència del parlament per part del virrei que, gradualment, regularitzà les seves funcions i sessions; instauració del regent de la Reial Cancelleria, que havia de ser un expert en dret per assessorar el virrei, i que acabà esdevenint “*l'elemento strategico dell'intero ingranaggio burocratico e delle sue relazioni con i ceti privilegiati dell'isola dentro e fuori del parlamento*”; potenciació dels oficis financers: a més del procurador reial ja existent, s'institueixen el mestre racional i els *recevidors*. Aquesta política, a més,

³⁵³ GUIA, *Sardenya, una historia...*, pàg. 88-103. La citació és a la pàg.103.

³⁵⁴ SCHIENA, “Il regno di Sardegna...” L'autora esmenta una imatge que proposà Ciro Manca (“Colonie iberiche in Italia nei secoli XIV e XV”, *Anuario de Estudios Medievales*, 10, 1982, pàg. 5) i que situava la Càller del segle XV al centre d'un triangle que tenia per vèrtex Barcelona, Palerm i Nàpols.

³⁵⁵ B. ANATRA, “Istituzioni e società nella Sardegna spagnola”, a A. Musi (dir.), *Nel sistema imperiale. L'Italia spagnola*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1994, pàg. 165-172

aconseguí ampliar el patrimoni regi i contenir la jurisdicció baronial, reformar la fiscalitat i el funcionament dels règims urbans, introduint el mecanisme de la insaculació.³⁵⁶ El 1492-93 es va introduir el tribunal de la Inquisició i quan, l'any següent, l'illa s'incorporà al recent creat Consell d'Aragó

*si presenta tecnicamente attrezzata all'aggancio con la nuova strumentalizzazione del sistema polisnodale... Così entrarono in funzione, quasi in contemporanea, due canali fondamentali per il sistema spagnolo, di collegamento con il centro, quello per il controllo ideologico e quello per il controllo politico amministrativo.*³⁵⁷

Durant el regnat de Carles V només es va incorporar com a novetat la posada en marxa de les visites generals, la missió de les quals era controlar la feina de funcionament de l'administració regional. En temps ja de Felip II s'instituí la Reial Audiència (1564), un òrgan consultiu, col·legial i permanent, que en primera instància pretenia allunyar el perill que representava el fet que al governador de Càller li corresponia ocupar *in interim* la vicerègia en cas de vacant; tanmateix, l'objectiu darrer era tenir una bona justícia i administració. Segons Anatra, aquesta és l'única significativa novetat des de Ferran II, i és

*il risultato della metamorfosi della consulta viceregia, dalla quale escono i tre alti funzionari con competenze quasi unicamente amministrative (al procuratore reale e al mastro rationale, da metà secolo, si è aggiunto il reggente [de] la tesoreria generale...), sostituiti di altrettanti dottori.*³⁵⁸

L'Audiència va representar un element important en la progressiva afirmació del poder reial, amb àmplies atribucions judicials, administratives i de control de l'activitat governativa. A més de ser la cort d'apel·lació, tenia funcions

³⁵⁶ SCHIENA, "Il regno di Sardegna..."; ANATRA, "Istituzioni e società..."

³⁵⁷ ANATRA, "Istituzioni e società..."

³⁵⁸ ANATRA, "Istituzioni e società..."

polítiques, administratives i de control del govern, i sense el seu parer favorable esdevenien inútils els poders del virrei. Igual com succeí a Nàpols, el poder del virrei fou dimensionat a favor “*di una maggiore articolazione delle strutture organizzative, giudiziarie e di governo del Regno*”. Amb la incorporació dels doctors en lleis en la seva estructura, apareix un nou estament social, el dels juristes, als quals la monarquia confia la política uniformitzadora dels poders estatals.³⁵⁹

Tal com explica Guia, també a Sardenya, el marc polític-institucional segueix un patró comú a tots els regnes de la Corona d'Aragó i uns mecanismes de funcionament similars: les institucions municipals, les institucions delegades del poder reial (virrei, audiència, governacions, mestre racional, juntes patrimonials...) i les institucions representatives del regne (Corts i estaments).³⁶⁰ L'única institució que no s'implementà a l'illa fou la Diputació permanent, que es demanà que fos de 18 membres triats pels estaments, encarregada de vetllar pels privilegis acordats i de controlar l'administració tributària. La Corona, tanmateix, ho rebutjà cada vegada que les Corts ho demanaren, perquè no volia “*estendere alla Sardegna un'istituzione come la Diputació che era, di fatto, divenuta il cane da guardia delle libertà costituzionali catalane*.”³⁶¹

Va ser sota el regnat de Felip II quan van començar a canviar les relacions entre els estaments i la Corona, perquè aquesta pretenia que les Corts servissin només com a simple formalitat per definir les càrregues tributàries, amb una forta ingerència virregnal, mentre que, per als estaments, el parlament constituïa un fre a les tendències clarament autoritàries de la monarquia. Malgrat l'aparent respecte del monarca cap a les Corts i cap al sistema constitucional dels regnes de la Corona catalano-aragonesa, la monarquia va posar en marxa els instruments jurídics i polítics per reduir els privilegis locals,

³⁵⁹ A. MATTONE, “Centralismo monarchico e resistenze stamentarie. I Parlamenti sardi del XVI e del XVII secolo”, *Acta Curiarum Regni Sardiniae*, Sassari, 1989, 2a ed., pàg. 127-179

³⁶⁰ GUIA, *Sardenya, una historia...*, pàg. 120

³⁶¹ MATTONE, “Centralismo monarchico...”

per buidar de significat les sessions parlamentàries i per obtenir ràpidament el *servicio*. Aquesta tendència cap a l'absolutisme, però,

*fallì proprio per i vizi e i limiti che stavano all'origine dello sviluppo dello Stato moderno spagnolo. Le riforme politiche, fiscali, istituzionali rimasero, quindi, aspirazioni generiche e propositi vaghi che finirono per ripiegare, negli ultimi anni del Seicento, nel consueto e poco convinto rispetto dell'"autonomia" tradizionale del Regno.*³⁶²

Al llarg del segle XVI es va reforçar l'equilibri entre els dos poders de l'illa: una

*persistente, snervata vitalità delle "libertà provinciali" e il potenziato, ma demotivato, apparato burocratico: snervata l'una e demotivato l'altro in consonanza con lo strisciante debilitamento generale del sistema spagnolo e con l'allentamento della situazione economica e della appetibilità mercantile della Sardegna.*³⁶³

El memorial d'Olivares del 1624 preveia, per a Sardenya, l'increment de l'extracció fiscal, que havia de passar dels 125.000 ducats del 1592 a 150.000, a més de substancioses contribucions extraordinàries; la implicació en la defensa militar de Sardenya, amb torres costaneres i una petita flota de galeres; un impuls a l'enfortiment de l'estructura de l'Estat fiscal-militar, sobretot en el sentit de contrastar tendències particularistes. Però la realitat de l'illa era pobre econòmicament i dèbil demogràficament, de manera que molt difícilment podia fer front a la pressió fiscal que se li imposava. És en aquestes circumstàncies que es produí una defensa aferrissada de l'ordenament constitucional i de la natura contractual dels capítols de cort.³⁶⁴

³⁶² MATTONE, "Centralismo monarchico..."

³⁶³ ANATRA, "Istituzioni e società..."

³⁶⁴ MATTONE, "Centralismo monarchico..."

Igual com havia succeït a Nàpols, amb l'estagnació dels ingressos fiscals, les estructures de govern virregnals prengueren, per compte del sobirà, la percepció, gestió i distribució del rèdit. Amb taxes, venda de càrrecs i títols de noblesa, concessió de drets, pensions, arrendaments del patrimoni regi, assignació de feus... constituïen, al voltant de l'Estat, "*un formicolare di attività lecite e illecite, di speculazioni, d'interessi...* [de manera que] *lo sviluppo delle istituzioni politiche e amministrative del Regno rafforzò soprattutto il ceto togato e quello nobiliare.*" A mitjan segle XVII, l'estament togat va substituint de manera rellevant a la noblesa en els càrrecs administratius i judicials, i en la direcció dels afers públics del regne.³⁶⁵

Entre l'inici del conflicte de la guerra de Successió i el 1720, Sardenya visqué diversos canvis de dominació. Fins el 1708, va acceptar la subordinació a Felip V, justificat pel convenciment que calia mantenir la vinculació amb la monarquia hispànica, tot i que aquest fet comportà la configuració de dos bàndols entre les elits locals, que aprofitaren – i aprofundiren – la divisió ja existent amb anterioritat.³⁶⁶ El juliol de 1708, els aliats conqueriren l'illa, que passà a ser regida per l'Arxiduc. Hi hagué una continuïtat institucional i jurídica i el regne va tornar a dependre del Consell d'Aragó (després d'un breu parèntesi en què Felip V el va lligar al Consell d'Itàlia) i, posteriorment, de l'hereu d'aquest, el Supremo Consejo de España a Viena), amb alguns canvis administratius duts a terme pel nou govern: la creació de la figura de l'intendent de la caixa militar, adjunt al virrei, i de les juntes de les primeres veus, que evitaven haver de convocar les Corts amb la finalitat d'obtenir el donatiu:

Aquestes novetats es produeixen amb plena compatibilitat de l'ordenament jurídic i polític i, fins i tot, neixen, com en el cas de les juntes, de la transformació d'aquest ordenament. No provoquen, en suma, cap trasbalsament de l'estructura interna del regne; això sí, són la conseqüència d'un progressiu avanç de l'absolutisme

³⁶⁵ MATTONE, "Centralismo monarchico..."

³⁶⁶ GUIA, *Sardenya, una història...*, pàg. 122-124

monàrquic i, per tant, són la continuïtat natural d'un procés protagonitzat per la monarquia hispànica durant els segles XVI i XVII.³⁶⁷

Però Sardenya esdevingué, en els anys de configuració de l'equilibri europeu, una peça de canvi de la política internacional. El 1717 l'illa patí una nova invasió, en aquest cas per part de Felip V. En aquest cas, sí que hi hagué una alteració de l'estructura constitucional, mitjançant l'aplicació d'una Nova Planta. En el cas sard, això es justificà, no pas com un càstig, com en el cas dels territoris de la Corona d'Aragó peninsulars i Mallorca, sinó com un programa de reformes que havien de conduir a la integració de Sardenya en el conjunt de la monarquia borbònica. Es va restituir l'audiència i es creà la intendència general, únic element de la reforma que es mantingué en el govern posterior dels Savoia.³⁶⁸ La Nova Planta de Sardenya seguí, en els seus trets bàsics, el model aplicat a Catalunya, tot i que amb alguns matisos, i tenia la intenció reformadora i unificadora que ja s'havia utilitzat a la Península ibèrica,³⁶⁹ que, almenys des del punt de vista teòric, perseguïen una racionalitat política i jurídica.³⁷⁰

El tractat de L'Haia de 1720, que posà fi a la guerra de la Quàdruple Aliança, obligava Felip V a retornar Sardenya a la Casa d'Àustria, tot i que l'emperador la cedí a Víctor Amadeu de Savoia, intercanviant-la per Sicília. Aquesta cessió als Savoia exigia el respecte de "tot el marc jurídic, institucional i polític", majoritàriament bastit sota la Corona d'Aragó, un marc que, tot i les tendències clarament autoritàries dels Savoia, es mantingué vigent fins al 1847, quan s'unificaren els territoris peninsulars i insulars piemontesos.³⁷¹

³⁶⁷ GUIA, *Sardenya, una història...*, pàg. 131, 135-136 i 138 (citació)

³⁶⁸ GUIA, *Sardenya, una història...*, pàg. 142-143

³⁶⁹ J. L. BERMEJO CABRERO, "Un decreto más de Nueva Planta", *Revista del Departamento de Historia Política, UNED*, 5, 1979-1980, pàg. 129-144

³⁷⁰ E. SAN MIGUEL PÉREZ, *La instauración de la monarquía borbónica en España*, Madrid, Comunidad Autónoma de Madrid, Servicio de Documentación y Publicaciones 2001, pàg. 136-137

³⁷¹ GUIA, *Sardenya, una història...*, pàg. 145-146

B. Sicília

Sicília, igual com Nàpols, i a diferència de Sardenya, tenia un marc políticoinstitucional consolidat quan, el 1282, amb la revolta antifrancesa de les Vespres sicilianes, l'illa va passar a la Corona catalano-aragonesa. L'aspecte fiscal havia estat un dels principals motius de la revolta contra els angevins, i va continuar essent, durant els segles següents, a la base de totes les revoltes contra la corona, primer catalano-aragonesa i, després, hispànica.

A partir de 1415, sota el regnat de Ferran I d'Aragó, al vèrtex de l'aparell polític hi havia el virrei, que era al capdavant de tota la maquinària administrativa del virregnat. Al seu costat, el President del regne – el vicari – que el substituïa en cas d'absència i presidia el parlament. Normalment, es tractava de nobles o d'eclesiàstics sicilians amb prestigi, mentre que la figura del virrei fou ocupada generalment per persones d'origen catalano-aragonès, primer, i castellà, després. El 1487, Ferran el Catòlic va introduir el Tribunal de la Inquisició, amb les mateixes característiques i funcionament que tenia en terres ibèriques, a més d'iniciar una política uniformitzadora, sobretot mitjançant el virrei Hug de Moncada. L'any 1516, a Palerm, s'inicià un cicle de revoltes, que continuarà durant els segles XVI i XVII. Els revoltats – aristocràtics palermitans – apel·laven a la relació contractual que lligava el regne a la corona, mantenint-se, sobretot durant els regnats dels reis Trastàmara, el sentiment d'independència a Sicília. Aquesta tradició estava lligada a la fiscalitat, principalment pel que feia al donatiu: en temps d'Alfons el Magnànim, el rei atribuï la meitat del donatiu als feudataris, i l'altra meitat als vassalls dels mateixos feudataris; el donatiu va perdre el caràcter esporàdic per esdevenir un tribut ordinari. Els revoltats sicilians que, en temps de Ferran II visqueren la cota més elevada de pressió fiscal, recordaven al rei que *“i contributi fiscali dei sudditi siciliani altro non erano che un “dono grazioso” e che, quindi, non*

*potevano essere richiesti a piacimento.*³⁷² Entre els segles XVI i XVII, com a la resta de territoris de la monarquia, es produí el pas d'un model estructural d'Estat patrimonial al d'Estat fiscal (és a dir, de construcció de l'Estat), amb un notable increment de la pressió sobre els diversos territoris, i que fou un dels detonants de les revoltes simultànies que, en els anys 40 del segle XVII, s'esdevingueren en el conjunt del «*sistema imperiale spagnolo*».³⁷³

El parlament de Sicília fou instaurat el 1130 pel normand Roger II, just després de la conquesta i la fundació del regne que, fins llavors, estava en mans dels àrabs. En la seva primera sessió foren convocats eclesiàstics, barons i civils privats, i s'establí que tots els sobirans haurien d'aconseguir el reconeixement per part de l'assemblea abans de ser coronats. Inicialment, hi eren representats barons i prelats per, més endavant, admetre els representants de les ciutats demanials,³⁷⁴ i les seves funcions es limitaven a reconèixer el nou sobirà, a tenir coneixement de les lleis emanades del rei, sense cap participació parlamentària en llur elaboració, i a sufragar les seves decisions en matèria fiscal. Com havia succeït a Nàpols, el parlament era més un espai de relació amb la monarquia que no pas de negociació política; només més endavant aconseguiria tenir alguna funció legislativa. Inicialment, doncs, el parlament sicilià fou «*organo di semplice promulgazione degli atti regi, strumento di cognizione e quindi di comunicazione e di intermediazione nei confronti del popolo.*»³⁷⁵ Una particularitat del parlament sicilià que, d'altra banda també es donava en les Corts de la Corona d'Aragó, és que, malgrat la capitalitat de la ciutat de Palerm, sovint es convocava de manera itinerant, en funció de les

³⁷² S. GIURATO, *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico. Tradizioni politiche e conflitto tra Quattrocento e Cinquecent* pàg. 60 (1468-1523), Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2003, pàg. 7

³⁷³ A. GIUFFRIDA; F. D'AVERNIA; D. PALERMO, *La Sicilia nel '600. Nuove linee di ricerca*, Palerm, Mediterranea-Ricerche storiche, 2012, pàg. 6-7

³⁷⁴ Fou el 1220 quan Frederic II va convocar-hi els representants de les ciutats demanials.

³⁷⁵ S. DI MATTEO, *Storia dell'antico Parlamento di Sicilia (1130-1849) con un inedito del Machese di Villabianca* I Parlamenti più clamorosi del Regno (1189-1798), Palerm, Mediterranea Ricerche Storiche, 2012, pàg. 15

circumstàncies del moment i, també, de la voluntat del sobirà d'allunyar-lo dels indrets on podia tenir més oposició per part del barons.

Fou Frederic II, el 1220, qui va promulgar, en vint capítols, el *pro bono statu Regni*,

l'espressione giuridica di uno Stato di diritto³⁷⁶ che allora nasceva, assestato su una codificazione ordinata, laica e autoritaria, sulla saldezza della legislazione precedente, sul fondamento del diritto dei popoli, sulla compressione dei diritti nobiliari, sul principio del rigido contenimento dell'autocrazia dei baroni..., sulla forza delle istituzioni, sugli obiettivi della retta amministrazione e della restaurazione finanziaria e patrimoniale del Regno.

Uns anys més tard (1231), el mateix emperador, a Melfi, va promulgar les noves *Constitutiones Regni Siciliae*. Era un text que significava una important novetat per l'època, en tant que, entre d'altres coses, s'ocupava de les magistratures, de la jurisdicció, de les garanties judicials, de les finances de l'Estat, alhora que de normes de dret penal, feudal, privat, delineant un Estat que es fundava en el dret i en un clar esperit de justícia. Era el parlament d'un monarca autoritari, sí; que confirmava el dret diví en la seva constitució, també; que promulgava les seves lleis en un parlament que no tenia capacitat de negociació, àdhuc; que promulgà unes normes que enfortien el poder del monarca i de l'Estat, igualment; però contemplava, cosa realment estranya per l'època, el dret públic i el dret dels súbdits, abolia la jurisdicció penal dels feudataris (als que posava sota jurisdicció de la *Magna Regia Curia*), regulava una vida civil honorable, i delimitava el luxe i el joc, entre d'altres disposicions. Però fou Frederic III d'Aragó, fill de Pere III, qui va donar un paper eminent al parlament, establint una deliberació conjunta de rei i parlament per a la promulgació de les lleis i confirmant el paper de les ciutats demanials en el mateix, perfeccionat encara en temps de Martí el Jove, que li va donar la forma

³⁷⁶ S. DI MATTEO, *Storia dell'antico...*, pàg. 19. Tractant-se d'un text de començaments del segle XIII, probablement és exagerat parlar d'Estat de dret, malgrat els avenços que significava i les garanties que oferia.

definitiva: un parlament representat per tres braços, que actuava de la mateixa manera que les corts de la corona catalano-aragonesa.³⁷⁷

Amb l'arribada al tron dels representants de la dinastia dels Trastàmara, es va acabar la independència del regne, esdevenint tan sols un virregnat, on el rei no tenia cap obligació de rebre el reconeixement del parlament sicilià. Malgrat que els successius virreis juraven, formalment, l'observança dels estatuts i dels capítols del regne, el paper del parlament va ser cada cop menor, i servia, bàsicament, per a negociar la contribució siciliana a la monarquia. El monarca no en presidia les sessions, triennals, i en nom seu ho feia el virrei o, sovint, el protonotari del regne, la missió principal del qual era negociar sense massa problemes l'import i la distribució del donatiu. El parlament no tenia, doncs, en època moderna, cap mena de poder legislatiu, i l'única motivació de les seves convocatòries, era la negociació del donatiu. Les successives dominacions dels Savoia i dels Àustries de Viena no van canviar aquesta situació en la qual el parlament servia, només, per a confirmar els donatius, ordinaris i extraordinaris, de Sicília.³⁷⁸

Durant el regnat de Felip II, el 1569 es dugué a terme una reforma de les principals magistratures del regne. Amb aquesta reforma, a l'illa hi actuaven tres tribunals: el *Tribunale della Regia Gran Corte*, amb tres presidents togats, que s'ocupava de la justícia civil i criminal; el *Tribunale del Regio Patrimonio*, que tutelava les finances públiques i els temes fiscals; el *Tribunale della Sacra Regia Coscienza*, tribunal d'apel·lació de les sentències de la *Regia Gran Corte*, en seu civil, i del tribunal del *Regio Patrimonio*. Els magistrats dels diversos tribunals tenien càrrecs amb durades diferents: els jutges i capitans locals, que conduïen els processos i redactaven les sentències o administraven la justícia baronial, respectivament. i els senadors i jurats, per la part econòmica, tenien una durada temporal d'un any; els jutges del Tribunal de la Gran Cort i del Consistori de la *Sacra Regia Coscienza*, eren bianuals; els

³⁷⁷ DI MATTEO, *Storia dell'antico...*, pàg. 19-37

³⁷⁸ DI MATTEO, *Storia dell'antico...*, pàg. 47-82

presidents dels tribunals i magistrats, racionals, i altres ministres del Reial Patrimoni, consellers del Magistrat de Comerç, advocats fiscals i altres oficis menors, eren perpetus. Aquesta temporalitat posava els magistrats a mercè dels barons feudals, que eren llurs majors clients i que, un cop acabat el termini del servei, els podien oferir feina en l'advocacia.³⁷⁹ Segons Sciuti, els

*inconvenienti di questa fatale temporalità dei giudici potava in sé: sentenze pronunciate a capriccio, rinvii ingiustificati, interminabile durata dei liti, insomma corruzione, e quindi "ricusazioni" dei giudici con relative opposizioni, spreco di tempo e di denaro per i "poveri litiganti".*³⁸⁰

El procés d'afirmació i d'enfortiment de l'administració règia, impulsat sobretot a partir de Ferran II, perseguia dos objectius: d'una banda, intentar frenar la posició de preeminència assolida per la feudalitat, a la qual, com havia succeït en els altres territoris italians, se li havien atorgat precedentment àmplies prerrogatives, sobretot en l'àmbit de la justícia; d'altra banda, pretenia reduir el marge d'actuació de la Diputació del regne que, amb la reforma de Felip II, quedà força afeblida.³⁸¹

³⁷⁹ R. CANCELLA, *Autorità sovrana e potere feudale nella Sicilia moderna*, Palermo, Mediterranea-Ricerche storiche, 2013, "Quaderni" 24, pàg. 40-41. Sciuti escriu que "il baronaggio, che con la biennialità aveva potuto garantirsi di fatto il controllo sul ceto togato, creando un asse feudalità-ministero, una sorta di diarchia politica."

³⁸⁰ V. SCIUTI RUSSI, "Stabilità ed autonomia del ministero siciliano in un dibattito del secolo XVIII", *Rivista Storica Italiana*, 1975, pàg. 60

³⁸¹ CANCELLA, *Autorità sovrana...*, pàg. 41; D. LIGRESTI, "La Sicilia di Filippo II" a J. Martínez Millán (dir.), *Felipe II (1527-1598): Europa y la monarquía católica*, Madrid, 1998, vol. I, tom I, pàg. 473-484: "Con l'istituzione del Consiglio d'Italia aumenta la capacità di controllo del territorio italiani, dei viceré, dei funzionari, del patronage da parte del "centro"; in Sicilia vengono riformate le strutture amministrative, si razionalizza il processo decisionale, si definisce il sistema fiscale e contributivo, si attribuiscono importanti competenze agli organi del governo palermitano, sottraendole alla Deputazione del Regno di origine parlamentare." Pel que es refereix a la feudalitat, vegi'e R. CANCELLA, "Merum e mixtum imperium nella Sicilia feudale", Palerm, *Mediterranea-Ricerche storiche*, anno V, desembre 2004, pàg. 469-504; R. CANCELLA, "Per la retta amministrazione della giustizia. La giustizia dei baroni nella Sicilia moderna", Palerm, *Mediterranea-Ricerche storiche*, anno VI, agost 2009, pàg. 315-352

La política uniformitzadora endegada per la monarquia, tanmateix, va tenir dues conseqüències importants a nivell polític i social. Per un costat, un bloqueig institucional, amb un tancament corporatiu dels estaments privilegiats, que aconseguiren incrementar el poder de les administracions urbanes, controlades pels patricis, amb una ampliació dels privilegis i l'adquisició de drets de gestió patrimonial i d'imposició fiscal, a més de l'atribució de funcions fiscals a la Diputació. Per l'altre, s'abandonaren les reivindicacions fiscals envers la feudalitat, es feren noves concessions de feus i de *mero e misto impero*, s'establí la salvaguarda patrimonial davant dels creditors i es potencià l'ennobliment i l'autonomia de l'estament togat.³⁸² La causa principal fou la colonització feudal, sobretot entre 1590 i 1650, d'àrees marginals i no cultivades, pel creixement de la demanda cerealística i per les necessitats financeres de la corona: "*la licentia populandi si accompagnava generalmente alla vendita del mero e misto impero, ormai accessibile a tutti coloro che volessero comprarlo.*"³⁸³

Aquesta aparent contradicció d'interessos, però, no és tal. No hi hagué una competició entre centre i perifèria, entre l'aparell governamental i les jurisdiccions illenques – feudal, ciutadana, eclesiàstica – i tots els sectors s'expandiren de manera simultània, perquè "*tutti concorrono alla costruzione e al rafforzamento dello "Stato".*" Es reforçà el poder de la monarquia, sí, i, en paral·lel, es configurà plenament l'elit siciliana, beneficiant tres col·lectius: els senyors feudals, el patriciat urbà i l'estament togat, configurant una situació en la qual "*ormai c'è una parte della società che è tutta dentro le istituzioni, ed una parte che è fuori delle istituzioni.*"³⁸⁴ Podem dir que, en unes societats sempre basades en el privilegi, com eren les de l'Antic Règim, hi havia dues vies per a la defensa dels drets col·lectius: la "catalana", que he tractat al capítol anterior,

³⁸² LIGRESTI, "La Sicilia di Filippo II"

³⁸³ CANCELLA, *Autorità sovrana...*, pàg. 47-48. L'autora, a la pàg. 49, apunta que "A metà Seicento il giurista Mario Cutelli [a *Codicis legum sicularum libri IV*, Messina, 1636, pàg. 256] denunziava come "de tantas almas que viven" nel Regno "no tiene Vuestra Magestad el cinco por çiento que sean súbditos suyos", essendo numerosi coloro che per varie ragioni non erano sottoposti alla giurisdizione ordinaria."

³⁸⁴ LIGRESTI, "La Sicilia di Filippo II"

on existien mecanismes per garantir certs drets al conjunt de la societat, i la que es donà a Sicília, on la conformació d'una societat privilegiada, basada en unes estructures socials i econòmiques que afavorien els interessos de les classes privilegiades i, també, i sobretot, de la monarquia, i en la qual aquesta classe dirigent no va ser capaç de representar i defensar els interessos de les classes excloses d'aquest règim de privilegis, provocant *“una decadenza “rallentata”,... ma soprattutto un regno che si divide: tra privilegiati e non, tra ricchi e poveri, tra sviluppo e crisi, tra città e campagna.*³⁸⁵

Malgrat la pèrdua inicial de poder de la Diputació a favor dels diversos tribunals reials, aquesta continuà essent un element molt important en la política fiscal perquè s'encarregava de la coordinació de la gestió del donatiu, d'acord amb les garanties dels privilegis del regne, que exercitava en nom i per compte del parlament.³⁸⁶ De fet, el canvi de model fiscal va enfortir el parlament, que aprovava les contribucions fiscals i, de retruc, la Diputació, que s'encarregava de determinar la imposició i de repartir-la entre els contribuents. A més, Felip IV va reforçar el seu paper quan li va concedir la possibilitat d'enviar dos agents, un a Madrid i l'altre a Roma, per tractar dels assumptes del regne. Això no obstant, la situació general de Sicília era força més complicada, a primers del segle XVII:

Una situazione complessa nella quale s'intrecciano: le debolezze strutturali dei patrimoni delle università, le carenze amministrative delle strutture incaricate della riscossione, il conflitto tra Deputazione del Regno e il governo delle università, il rifiuto dei comuni a collaborare per portare a compimento il censimento (rivelo) del Regno e quindi una diversa ripartizione del carico fiscale tra gli stessi, la presenza di aree di esenzione del pagamento delle gabelle quale quella degli ecclesiastici e, infine, il delicato tema dell'intreccio della giurisdizione del re con le altre quali quella dell'Inquisizione.

³⁸⁵ LIGRESTI, “La Sicilia di Filippo II”

³⁸⁶ GIUFFRIDA; D'AVERNIA; PALERMO, *La Sicilia nel '600...*, pàg. 6

Les conseqüències d'aquesta situació foren, entre altres, que, entre els anys 30 i 40, es feu una emissió de deute públic que beneficià, principalment, els especuladors financers, que la Diputació va estrènyer una relació d'aliança amb la ciutat de Palerm i amb els tribunals centrals del regne, i que, en el parlament, es visualitzà un clar conflicte entre dues Sicílies, representades per Palerm i Messina, respectivament.³⁸⁷ La revolta a Palerm del 1647, inserida, com he dit, en el marc de les revoltes en altres territoris de la corona, partia d'una complicada conjuntura política i econòmica, que serví de detonant d'una sèrie d'aixecaments a l'illa i, molt probablement, anava més enllà dels problemes inherents a Sicília, i podia enquadrar-se en la fase de fallida general del sistema imperial espanyol.³⁸⁸

La greu crisi financera general de la corona hispànica que, també a Sicília, havia dut a l'alienació de les rendes estatals, va significar la puixança de nous grups dominants. A partir de la meitat del segle XVII, aquest grup havia anat accedint a parcel·les de poder i determinà "*un deterioro de la classe política y las estructuras administrativas de la isla*". A aquest fet, ja per ell sol destacable, cal afegir-hi una situació econòmica en una clara fase de recessió i una sobrecàrrega impositiva que pesava damunt la població. La desconfiança mútua entre governants i governats, a més a més de desencadenar les revoltes sicilianes del segle XVII, significà un major control de la vida política, mitjançant un més acurat sistema de promoció a les magistratures, l'exclusió dels sicilians del càrrec de virrei, i la conversió del tribunal de la Inquisició que, a banda de continuar duent a terme la tasca de depuració política postrevolucionària, esdevingué l'aparell central del poder a l'illa.³⁸⁹

³⁸⁷ A. GIUFFRIDA, "*Sangue del povero e trabaglio dei cittadini*. La Deputazione del Regno e le scelte di política fiscale nella Sicilia di Filippo IV", a A. GIUFFRIDA; F. D'AVERNIA; D. PALERMO, *La Sicilia nel '600*, pàg. 8-54

³⁸⁸ D. PALERMO, "Sicilia in rivolta", a A. GIUFFRIDA; F. D'AVERNIA; D. PALERMO, *La Sicilia nel '600*, pàg. 115-168

³⁸⁹ RIBOT, *El arte...*, pàg. 194-195

A diferència del regne de Nàpols, on la capital concentrava la majoria de la població, a Sicília hi havia un clar policentrisme, amb un fenomen de concentració urbana que, al segle XVI, convertí l'illa en l'àrea més urbanitzada d'Europa. Més de la meitat de l'aproximadament un milió d'habitants que poblaven l'illa a finals del segle XVI residien en ciutats de més de 5.000 habitants, divuit de les quals superaven els 10.000. Cadascun d'aquests centres tenia funcions administratives, civils, religioses, comercials i industrials, però aquest fenomen de concentració urbana fou, alhora, l'origen de les tensions i dels conflictes que portaren a les revoltes del segle XVII.³⁹⁰ Messina, per exemple, tenia 137.712 habitants el 1613, mentre que Palerm arribava a les 129.367 persones el 1625.³⁹¹

Les dues principals ciutats de l'illa – Palerm i Messina – representaven dos models econòmics i territorials clarament diferenciats. La rivalitat entre ambdues ciutats, animada sovint des de la institució virregnal,³⁹² fou constant durant tot el període modern, i naixia del

particolare modello di relazioni tra città e corona istauratosi nell'isola in periodo aragonese; nel differente tessuto economico e sociale che caratterizzava le due città e che, più in generale, differenziava la Sicilia orientale da quella occidentale; nel carattere policentrico della

³⁹⁰ MUSI, "Intégration et résistance..."

³⁹¹ A. LO FASO DI SERRADIFALCO, *Ordine con cui intervennero li tre bracci nel Parlamento celebrato in Messina nel mese di marzo di 1639*, Milà, 2006, pàg. 3

³⁹² M. AYMARD, "Palermo e Messina", a M. GANCI; R. RUGGIERO (ed.), *Governare il mondo. L'impero spagnolo dal XV al XIX secolo*, Palerm, Società Storia Patria, 1991, pàg. 143-164. L'autor passa de manifest "le contraddizioni apparenti di una politica che avrebbe dovuto e voluto unificare, e che sceglie invece di dividere, confermando gli antichi privilegi e concedendone di nuovi per meglio attizzare le vecchie rivalità o gelosie fra le città e all'interno di ciascuna di loro fra elementi opposti... Non si deve però dimenticare che le condizioni stesse di questo gioco contribuiscono, a modo loro, a dare vita a un'altra forma d'unità, fondata sull'esistenza e il funzionamento di una serie di reti interpersonali che collegano le città o almeno i gruppi dirigenti della periferia col centro dell'impero, colla corte e con gli uffici e con i consigli di Madrid o di Valladolid."

*realità isolana e nella mancanza di una coerente spinta centralizzatrice dei sovrani asburgici.*³⁹³

Palerm era el centre del comerç del blat, el lloc de residència dels grans feudataris i dels grans comerciants genovesos, catalans i toscans, encarregats de la seva exportació, a més de seu de les institucions de govern i dels tribunals del regne. Messina, en canvi, controlava estratègicament el tràfic entre el Tirrè i l'Adriàtic, i entre el Mediterrani occidental i el Llevant, amb el valor afegit que evitava a les naus haver de costejar el Nord de l'Àfrica i el perill dels corsaris. El comerç del port de Messina se centrava en l'eix Florència-Livorno-Venècia, però comunicava també amb Àmsterdam i Polònia. Aymard ha destacat com l'oposició entre les dues ciutats va molt més enllà de la simple divisió de tasques, i respon a dues economies i dues societats completament diverses i "*quasi contrapposte*". Els latifundis cerealístics són la base del poder dels barons i de l'Església, que representen la Sicília del feu, amb grans viles en les que poques velles famílies formen la classe mitjana i controlen una població formada, principalment, de bracers. En canvi, l'extensió del conreu de les moreres va permetre la consolidació d'una petita i mitjana propietat pagesa, amb formes més estables d'establiment en el territori, configurant una xarxa densa de viles més petites en les quals el pes de la feudalitat era molt menor, i amb una estructura política diversa:

essi conservarono fino al '600 inoltrato una struttura più "democratica", di cui due indici significativi sono una gestione politica fondata su assemblee più larghe dei capi di casa (senza la chiusura oligarchica che si generalizza invece, dalla metà del '500 in poi, nel resto dell'isola), e una divisione del peso fiscale che conserva, malgrado tutte le sollecitazioni del governo centrale favorevole alle

³⁹³ F. BENIGNO, "La questione della capitale: lotta politica e rappresentanza degli interessi nella Sicilia del '600", *Società e storia*, XLVII, 1990, pàg. 27-59

*“gabelle”..., il suo posto alla tassa, cioè all'imposta diretta proporzionale al patrimonio e al “reddito” delle famiglie.*³⁹⁴

Malgrat la importància comercial de Messina, la ciutat fou marginada del procés especulatiu de les finances del segle XVII, tant dels *asientos*, com dels préstecs a la cort i dels contractes de forniments militars. En contrast, exercia un rol de certa supremacia intel·lectual, segurament derivada del fet que *“la sua struttura e il suo ideale politico rimangono però quelli di una piccola repubblica governata da un patriziato aperto ai mercanti, ai banchieri ed agli armatori: non quelli del caput regni.”*³⁹⁵

Aquest marcat dualisme emergí, també, durant les revoltes del segle XVII: mentre el 1647, amb la revolta iniciada a Palerm, la ciutat de Messina va declarar-se fidel al sobirà, va armar-se per tal de controlar l'ordre públic en el seu territori, i va criticar clarament el comportament dels palermitans, el 1674, quan foren els messinesos a revoltar-se, Palerm va actuar exactament igual.³⁹⁶ Malgrat que les causes immediates de les revoltes es donaven en ambdues ciutats en tots els episodis revolucionaris dels segles XVI i XVII, en cap cas les dues ciutats s'alcen de forma simultània, essent innecessari al virrei la posada en pràctica de la divisió.³⁹⁷

La revolta de Messina significà un pas endavant per part de la monarquia en la política d'imposició de la política reial i de l'ordre públic, i s'emmarca clarament en l'aplicació de la *ira regis*, juntament amb la persecució de l'objectiu de privilegiar sempre una capital per damunt de les altres ciutats dels diversos territoris. La repressió a Messina va anar, tanmateix, més enllà de l'aplicació d'una Nova Planta administrativa, amb l'abolició de tots els seus privilegis. Una

³⁹⁴ AYMARD, “Palermo e Messina”

³⁹⁵ AYMARD, “Palermo e Messina”

³⁹⁶ Sobre els detalls de l'evolució de les revoltes la bibliografia és extensa. Cito, a tall d'exemple, GIUFFRIDA; D'AVERNIA; PALERMO, *La Sicilia nel '600...*; AYMARD, “Palermo e Messina”; L. A. RIBOT GARCÍA, *La Monarquía de España y la guerra de Mesina (1674-1678)*, Madrid, 2002; RIBOT, *El arte de gobernar...*

³⁹⁷ AYMARD, “Palermo e Messina”

part molt important de les seves famílies més destacades va marxar a l'exili, s'obligà la ciutat a pagar la construcció d'una ciutadella per ser controlada, es confiscaren la major part de les seves rendes i se l'obligà a pagar a la Regia Cort totes les gabelles i els donatius corresponents, igual com tota la resta de ciutats de l'illa, excepte Palerm. El declivi de la ciutat es va reflectir en diversos àmbits, a més del polític i administratiu, amb la pèrdua del voltant del 30% de la seva població i la caiguda de l'exportació de seda, a la qual cal sumar els canvis de finals del segle en l'àmbit del comerç marítim i amb el control de l'economia mediterrània per part d'anglesos i holandesos, que relega la posició estratègica de Messina a un clar segon pla.³⁹⁸

Sicília, igual com havia succeït a Sardenya a l'inici de la guerra de Successió, continuà vinculada a la corona hispànica, sota Felip V, sense que es produís cap canvi en el marc jurídic, polític i institucional vigent fins aleshores. En virtut dels tractats d'Utrecht, tanmateix, l'illa passà a mans de Víctor Amadeu de Savoia. La guerra de la Quàdruple Aliança, que significà un dur enfrontament entre els exèrcits espanyol i austríac en terres sicilianes, en el qual "*città, cittadelle, piazzeforti, furono distrutte o seriamente danneggiate*,"³⁹⁹ es concloué, com he apuntat en parlar de Sardenya, amb el tractat de l'Haia que preveia l'"intercanvi" de les dues illes italianes entre les cases de Savoia i d'Àustria. Fou així com, des del 1720 i fins al 1734, Sicília formà part de l'imperi austríac, esdevenint un territori que va passar de ser terra de frontera a inserir-se plenament en el nou disseny general de l'imperi, tal i com he explicat en l'apartat de l'economia del regne de Nàpols, no solament des del punt de vista estratègic i com a punt de pas del comerç en la xarxa de ports francs dissenyada des de Viena, i que garantia un control del Mediterrani, sinó, també, en la potenciació de la indústria i l'artesania, de la mineria i de l'agricultura.⁴⁰⁰ Des del punt de vista polític, Sicília era controlada des de Viena, com la resta de territoris italians dels Habsburg, pel Supremo Consejo de España. L'interès

³⁹⁸ AYMARD, "Palermo e Messina"

³⁹⁹ F. GALLO, *Sicília austríaca. Le istruzioni ai viceré (1719-1734)*, Nàpols, Jovene, 1994, pàg. XIX

⁴⁰⁰ GALLO, *Sicília austríaca...*, pàg. XX-XXIII

del govern central estigué dirigit a buscar i trobar el consens de tots els estaments del regne (no solament dels privilegiats) per tal que acceptessin el canvi de govern i facilitessin la posada en marxa de les reformes proposades.⁴⁰¹ Pel que fa referència al funcionament polític i institucional de Sicília sota domini habsbúrgic, en parlaré més àmpliament en el capítol quart.

Malgrat que Nàpols, Sardenya i Sicília formaren part de la Corona d'Aragó, els models polític-institucional presentaven diferències:

	NÀPOLS	SARDENYA	SICÍLIA
PARLAMENT	1443 - 1642	1355 -1698	1130 ⁴⁰² - 1849
Braç reial	Sí	Sí	Sí
Braç militar	Sí	Sí	Sí
Braç eclesiàstic	No	Sí	Sí
Capacitat legislativa	No	Sí	Sí ⁴⁰³
REIAL AUDIÈNCIA	No ⁴⁰⁴	Sí	No ⁴⁰⁵
DIPUTACIÓ	No	No	Sí
REIAL CANCELLERIA⁴⁰⁶	No	Sí	Sí
TRIBUNAL DE LA INQUISICIÓ	No	Sí	Sí
DEPENDÈNCIA CONSELL	Itàlia	Aragó	Itàlia

⁴⁰¹ GALLO, *Sicília austríaca...*, pàg. XXXII

⁴⁰² Establert durant el període normand, tot just conquerida l'illa als àrabs

⁴⁰³ Inicialment, no; es dota d'aquesta capacitat a partir de Frederic III d'Aragó, fill de Pere III, tot i que va ser limitada progressivament a partir dels monarques Trastàmara.

⁴⁰⁴ La Reial Audiència no existí com a tal, però les seves funcions de màxim tribunal d'apel·lació les cobria el Consiglio *Collaterale*.

⁴⁰⁵ Com en el cas napolità de la nota precedent, a Sicília hi havia el *Tribunale della Sacra Regia Coscienza*.

⁴⁰⁶ O Consultor del virrei, a Sicília

3. Sota l'ombra de la Santa Seu

Des del període normand, al segle XII, la titularitat del regne pertanyia a la Santa Seu, tot i que en algunes dissertacions de caràcter històrico-jurídic es fa remuntar aquest dret sobre Nàpols i Sicília a les primeries del segle IX.⁴⁰⁷ Com a feu pontifici que era, doncs, corresponia al Papa atorgar-ne la investidura cada vegada que hi havia un canvi de monarca i cedir-ne el control a canvi d'un tribut anual, anomenat *chinea*. Aquesta particularitat comportà no pocs conflictes entre tots dos poders – papal i reial – al llarg de la història: un dels més destacats es produí durant la guerra de Successió, quan no se celebrà la cerimònia d'investidura de Felip V per negativa papal, servint aquest fet per justificar el posterior reconeixement de l'arxiduc Carles III com a successor dels territoris de la monarquia hispànica – inclòs el regne de Nàpols – per part de Roma.⁴⁰⁸ Per tant, *de facto* entre 1700 i 1707, Felip V no va ser mai considerat *de iure* com a legítim monarca de Nàpols.

A la Biblioteca de Catalunya es conserva un manuscrit,⁴⁰⁹ la traducció al català d'una protesta contra la pretensió del duc d'Anjou de fer prestar jurament de fidelitat durant la seva visita a Nàpols el 1702, on es fa referència a aquesta investidura

Corra la veu que lo Serenicim Duch de Anjou lo qual se troba en aquesta Ciutat de Napols es per obligarnos a prestar lo Jurament de fidelitat, com si ell ne fos lo lilegitim Senyor y Rey. y perque aco es quantra los privilegis, y constitucions del Regne, los quals privan que nos puga donar ni prestar tal Jurament, sens que primer precehesca

⁴⁰⁷ Hauria estat Ludovic, fill de Carlemany, que hauria donat ambdós regnes al papa Pasqual I: D. MARTÍN MARCOS, *El Papado y la Guerra de Sucesión española*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2011, pàg. 63

⁴⁰⁸ Pròleg de L. RIBOT, MARTÍN MARCOS, *El Papado...*, pàg. 11-16

⁴⁰⁹ BC, ms. 3613, f. 23r-25v, amb el títol *Protesta stipolada per ma de un nott publich en aquesta Ciutat de Napols secretament eximirse de la violencia lo dia de Abril 1702= de un gran numero de Nobles, certs Ciutadans, y difedisim Poble de la Ciutat i Regne de Napols, i feta estempar per Universal Noticia es traduïda del Italia en Catala en Barcelona.*

la investidura de la santa Seda y no sian convocats los Parlements Generals de tot lo Regne y es expressament prohibit per los Batllas dels Sommos Pontifices, que no puga de algu, sots pena de excomunio, ser reconegut per Rey de Napols sino aquell que primer ha tingut la investidura, lo que no a succeït en la persona del sobredit Serenisim Duch de Anjou.

Malgrat aquesta teòrica dependència de la Santa Seu, alguns juristes napolitans posaven en dubte la seva sustentació jurídica. Va ser important la contundència amb la que ho va fer Giannone:

*la questione storica è inutile, vi si dice; la pretesa della Santa Sede sulle due Sicilie è quella medesima che ebbe per tanto tempo sulla Francia, sull'Inghilterra e sopra altri Stati, questi se ne sono liberati da un pezzo; noi Napoletani e Siciliani in questo riguardo ci troviamo addietro, liberiamoci anche noi, giacché il vassallaggio è incompatibile colla sovranità secondo il moderno diritto pubblico.*⁴¹⁰

En els territoris hispànics, el Sant Ofici conciliava poder civil i poder religiós, sumant al control de les consciències el control dels comportaments. A Nàpols, precisament per la impossibilitat d'establiment d'aquest tribunal, malgrat els reiterats intents tant per part de la monarquia hispànica com de la Santa Seu, aquesta confusió de poders no va tenir mai lloc, però els conflictes entre ambdues jurisdiccions – civil i eclesiàstica – van ser constants i, alhora,

affermare l'autonomia della giurisdizione civile [per part d'un sector dels juristes napolitans] non significava soltanto sottrarsi alle spinte egemoniche del vicino Stato pontificio, le cui pretese erano destinate a fallire finché lo scontro fra sfera civile ed ecclesiastica, animato dai giuristi, si conservava vivace: tener desta la dialettica fra le due

⁴¹⁰ F. SCADUTO (*Stato e Chiesa nelle due Sicilie*, Palermo, 1887), esmentat a MUSI, *L'Europa moderna...*, pàg. 124

*autonome sfere giurisdizionali consentiva inanzi tutto di escludere, senza prender partito, il modello spagnolo di organizzazione dello Stato, permetteva di respingere implicitamente una struttura di potere che avrebbe di certo snaturato nel profondo i caratteri della società e della vita cittadina, a Napoli già forti, ben definiti e radicati agl'inizi del Cinquecento.*⁴¹¹

El poder econòmic, social i, òbviamet espiritual, que l'estament eclesiàstic tenia al regne era enorme. No solament no pagaven cap tipus d'impost, sinó que, a més a més, moltes de les seus episcopals i alts responsables d'ordes religiosos tenien com a titulars persones absents (establerts, normalment, a Roma) que, tanmateix, extreien del regne els beneficis derivats del càrrec. La política beneficiària fou un dels principals, però l'únic, cavalls de batalla que, a partir de 1707 i, sobretot, el 1708, lliuraren els juristes anticurialistes napolitans, i que inicià a Napoli una "guerra de plomes" amb els defensors de la política eclesiàstica vigent al regne: Caravita, Argento, Riccardi i Grimaldi, per la part contrària als privilegis de l'Església, i Bortone i Maiello, per la part eclesiàstica.

Gaetano Argento, al *De re beneficiaria...*, defensava que els beneficis havien de concedir-se només als regnícoles i residents al regne, tant per raons econòmiques com disciplinàries; també en el mateix sentit s'expressaven Alessandro Riccardi, a *Ragioni del regno di Napoli nella causa de suoi benefici eclesiastici*, i Constantino Grimaldi, a *Considerazioni teologico-politiche*, on advertia l'Arxiduc que les sortides monetàries anuals derivades dels beneficis concedits a estrangers voltaven els dos milions de ducats. Niccolò Caravita, a *Nullum jus Pontificis Maximi in Regno Neapolitano: Dissertatio historico-juridica...*, a més de tractar el tema dels beneficis, anava un pas més enllà, negant que la Santa Seu tingués cap dret jurisdiccional al regne, una tesi que, com hem vist més munt, fou represa per Giannone. Per la banda de la defensa del *status quo*, les respostes vingueren de Giovanni Bortone, a la *Risposta allà*

⁴¹¹ R. AJELLO, "Gli «afrancesados» a Napoli nella prima metà del Settecento. Idee e progetti di sviluppo", a M. Di Pinto (ed.), *I Borboni di Napoli e i Borboni di Spagna. Un bilancio storiografico*, Napoli, 1985, vol. I, pàg. 115-192

*scrittura pubblicata addì 18 giugno 1708 col titolo “Ragioni del regno di Napoli”,..., i de Carlo Maiello, amb Regni Neapolitani religió adversus calumnia anonymi vindicata.*⁴¹²

Un pas important en la defensa de la política regalista fou la pragmàtica publicada el 8 de juny de 1708, el text de la qual fou redactat per Gaetano Argento, que ordenava el segrest de totes les rendes dels eclesiàstics absents del regne i instava els bisbes a complir tots els edictes del sobirà.⁴¹³ A més a més, es prohibia l'extracció de diners des del regne cap a territoris de l'Estat eclesiàstic:

Essendo pervenuto a notizia di S. M. (...) quanto grave danno si sia caggionato a suoi Fedelissimi Vassalli per la grossa somma di danaro, che di continuo si sono andate estraendo da questo Regno per tutto il Dominio Ecclesiastico, e che coll'aumento dell'estrazione sudetta sia diventando il danno intollerabile, e necessitosi d'opportuno rimedio per evitare, non abbia a restar per tal via il Regno totalmente impoverito colla total ruina di detti suoi Fedelissimi Vassalli (...).

*Che qualunque persona di qualsivoglia stato, grado, e condizione ancorche privilegiata non ardisca per se, ne per interposta persona diretta, ne indirettamente estrarre da questo Regno alcuna sorte di denaro in qualunque quantità, specie, o moneta di qualsisia Dominio per trasportarlo a Roma, o in altro qualsisia luogo dello Stato Ecclesiastico (...) sotto pena (...) non solo della perdita della Moneta sodetta venendo intercettata, ma del quatruplo a beneficio del Regio Fisco (...)*⁴¹⁴

⁴¹² F. STRAZZULLO, *Edilizia e urbanística a Napoli dal '500 al '700*, Nàpols, Arturo Berisio Editore, 1968, pàg. 221-222

⁴¹³ F. CAMMISA, “Nobili e togati nel Consiglio *Collaterale* napoletano: il dibattito costituzionale nell'interregno del 1710”, *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 1984, pàg. 235-262

⁴¹⁴ BC, Reserva, Toda 16-IV-14/67

Segons apuntà Nicolini, sembla que aquesta dura posició política que el govern de Barcelona prengué enfront de l'Església l'any 1708 pretenia, a més, forçar el reconeixement papal de Carles III l'arxiduc com a rei de les Espanyes i provocà una escalada d'ordres, decrets i cartes, emanades tant des de Roma com des del palau virregnal de Nàpols, amb serioses amenaces. Des de la Santa Seu, s'ordenava al cardenal Pignatelli, arquebisbe de Nàpols, que comunicés al govern napolità que, en virtut de l'esmentada pragmàtica i del seu procés d'execució, en el qual s'havien involucrat el virrei, el *Collaterale*, el Capellà Major i el seu consultor, havien incorregut en la "scomunica maggiore". La situació no va millorar amb l'arribada del nou virrei, el cardenal Grimani, ferm opositor del pontífex, que ordenà enviar una "lettera ortatoria" a tots els bisbes del regne amb l'advertiment que, en cas d'obstaculitzar l'execució dels edictes regis, es procediria al segrest de les rendes i del patrimoni dels bisbats – la *mensa vescovile* – i al desnonament del prelat desobedient i l'empresonament dels seus parents. La nova resposta que arribà des de Roma anà, aquesta vegada, adreçada als bisbes, amenaçant-los en cas de col·laborar en l'execució de les ordres del virrei o de no oposar-s'hi. Fou, però, el ràpid avenç de les tropes austríaques, que s'acostaven a la frontera nord de l'Estat pontifici, el que va obligar el Papa a rebre el marquès de Priè i a acceptar el reconeixement de l'Arxiduc.⁴¹⁵

El 28 d'agost de l'any següent, una nova pragmàtica autoritzava la represa del comerç amb l'Estat eclesiàstic, "restando solamente fermi li editti & ordini antecedentemente dati & osservati nella materia dell'estrazione della moneta".⁴¹⁶

La "guerra de plomes" a la qual feia referència anteriorment, va tenir encara altres conseqüències. D'una banda, al febrer de 1710, des de Roma es condemnaren els escrits anticurialistes de Riccardi, Grimaldi i Argento, i, com a

⁴¹⁵ F. NICOLINI, *Uomini di spada di chiesa di toga di Studio ai tempi di Giambattista Vico*, Milano, 1942, pàg. 252-263

⁴¹⁶ BC, Reserva, Toda 16-IV-14/70

resposta, l'agost del mateix any, la cort de Barcelona va condemnar les de Bortone i Maiello, a més de l'expulsió de Bortone del regne.⁴¹⁷

El problema de la política beneficiària i de les exempcions de què gaudia l'Església al Regne, però, venien de més enrere. Dos destacats juristes de finals del segle anterior – Serafino Biscardi i Francesco D'Andrea – ja havien denunciat el poder extraordinari que l'Església tenia al regne i la necessitat de posar fre a la sagnia que representava per a l'economia del *Mezzogiorno*. El primer, fou elegit el 1691 diputat del poble contra la Inquisició i, l'any següent, autor d'un programa, que incloïa aspectes econòmics, molt hostil a l'Estat pontifici:

Il Regno (...) s'impoverisce per l'«estrazione» verso Roma di somme «esorbitanti» di danaro, «frutto delle rendite ecclesiastiche» conferite a personaggi che non vivono nel Mezzogiorno. Ne derivano conseguenze economiche di carattere generale (...).

Uns anys més tard, el 1697, a *Juris responsum pro regio fisco*, Biscardi tractava temes fiscals i tributaris, referits als eclesiàstics, apuntant que haurien de pagar, almenys, el mateix que pagaven els barons (que gaudien d'un tractament ben favorable).⁴¹⁸

Francesco D'Andrea, per la seva banda, havia advertit clarament que domini papal i exempcions als eclesiàstics eren dues pretensions que “*i Re che ne sono liberi difficilmente possono accomodarsi*”, que calia imposar a tots els súbdits la pròpia justícia, i que es necessitava, a més d'una intervenció en la política beneficiària, una actuació ferma en el camp dels enormes avantatges materials de què gaudia l'Església.⁴¹⁹ A més, els forts desencontres dels representants de l'assimilació de la filosofia atomista, de la qual formava part

⁴¹⁷ STRAZZULLO, *Edilizia e urbanística...*, pàg. 223

⁴¹⁸ AJELLO, “Gli «afrancesados»...”

⁴¹⁹ R. AJELLO, “Stato moderno e critica dell'ontologismo a proposito di un testo classico del libertinismo”, *Frontiera d'Europa*, 1995, 2, pàg. 5-36; ASCIONE, *Seminarium Doctrinarum...*

D'Andrea, de la clara separació jurisdiccional, de la preeminència de l'Estat sobre l'Església, van ser constants amb les institucions eclesiàstiques durant el període que ens ocupa. La forta topada entre D'Andrea i els seus amics amb l'Església, va provocar que el 1688, des de Roma, se'ls obrís un procés, tancat el 1697: el procés als *ateisti*, instigat, sobretot, pels jesuïtes, no solament per posar en dubte el dogma de l'Eucaristia, sinó perquè, en l'aspecte social i cultural, podia induir a desconfiança "*nei confronti di una serie organica di verità e di credenze che la tradizione portava con sé e soprattutto nei rapporti con colei che amministrava questa tradizione, cioè la gerarchia ecclesiastica.*"⁴²⁰ Els atacs es van dirigir, no tan sols contra les seves idees (les acusacions deien que negaven l'existència de Déu, la immortalitat de l'ànima i els miracles), sinó també contra els seus suposats costums (sodomia, homosexualitat...), portant el tema, no pas a la discussió acadèmica o doctrinal, sinó a l'esfera d'una suposada vida personal llibertina.⁴²¹

Uns anys més tard, el 1723, també Pietro Giannone, en publicar la seva *Storia civile del Regno di Napoli*, va ser acusat de seguir les doctrines atomistes i d'anar contra l'Església, en un procés que li va costar el seu llarg exili del regne de Nàpols. L'obra, que era una clara denúncia de la dependència del regne de la Santa Seu, una defensa de l'Estat davant l'Església i de la validesa de l'ordenament jurídic i civil en detriment de l'eclesiàstic, suscità greus atacs per la banda dels defensors de Roma, i una tèbia defensa per part dels juristes napolitans, malgrat que, des de l'inici del govern austríac, s'havia actuat decididament per posar fre a les pretensions de manteniment dels privilegis eclesiàstics.⁴²²

⁴²⁰ L. OSBAT, *L'Inquisizione a Napoli. Il processo agli ateisti (1688-1697)*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1974, "Politica e storia" pàg. 247-248

⁴²¹ A. BORRELLI, *D'Andrea atomista. L'«Apologia» e altri inediti nella polemica filosofica della Napoli di fine Seicento*, Nàpols, Liguori, 1995, pàg. 17-18

⁴²² P. GIANNONE, *Istoria civile del Regno di Napoli*, Milà, Marzorati Editore, 1971, 7 vol. Introducció d'A. Marongiu, vol. I, pàg. 5-12

I és que, com diu J. Ma^a Iñurritegui,⁴²³

Nápoles no sólo era entonces el único territorio de la monarquía católica que sostenidamente se venía poblando de aguerridos defensores de la libertas philosophandi configurándose así un singular capítulo de la querelle des anciens et modernes. El asalto a la fortaleza escolástica bajo las proclamas de la superioridad de los moderni frente a los antichi se entrelazaba allí con una poderosa polémica antifeudale y anticuriale estimulada por el ceto civile que, al tiempo de quebrar la comprensión de una monarchia in ecclesia, otorgaba a la consideración del derecho natural un protagonismo y una vitalidad que ni se insinuaban en otras latitudes monárquicas (...)

Tot al llarg del virregnat austríac, la polèmica anticurialista es mantingué ben viva, amb alguns episodis de fortes tensions entre les institucions eclesiàstiques i les civils. Alguns exemples són força significatius: l'agost de 1713, diversos soldats ocuparen el carrer on hi ha situat el palau episcopal i alguns membres de la cúria foren expulsats del regne; el desnonament del nunci i el tancament del palau de la nunciatura, el novembre de 1717; el conflicte que enfrontà la ciutat amb el virrei Althann per la publicació, sense el preceptiu *imprimatur* del *Collaterale* de les conclusions del sínode de 1725 realitzat a la ciutat. En aquest darrer cas, tot i l'extensió, em sembla interessant reproduir el contingut de dues cartes derivades de l'afer i que posen de manifest l'enfrontament jurisdiccional existent i que, aquí, esdevé més greu encara en tractar-se de les dues persones que tenien més responsabilitat en els afers polítics del regne. La primera és de l'emperador i s'adreçava al virrei cardenal Althann; l'altra, és la seva resposta. L'emperador escrivia:

⁴²³ J. M. IÑURRITEGUI, "Reescribiendo a Grocio. El *Derecho natural innato* de Diego Vincenzo Vidania", *Hispania*, 2015, vol. LXXV n° 249, enero-abril, pàg. 95-122

Voi tenete il viceregno in guisa affatto opposta a quella che m'attendevo dalla vostra prudenza e fermezza. Vi siete allontanato da ogni norma di buon governo e dalla linea di condotta che vi avevo tracciata. Il vostro atteggiamento di fronte al primo ricorso presentato dalla Città al delegato della real giurisdizione è altamente riprovevole. Più riprovevole l'ordine mandato a quest'ultimo di desistere da qualunque passo per inibire la pubblicazione del sinodo. Degno poi del rimprovero più acerbo la scusa allegata nel vostro rapporto, e cioè che volete evitargli una censura ecclesiastica, che vi avrebbe costretto a destituirlo. Codesti vostri scrupoli religiosi sono affatto incompatibili con l'energia che avreste dovuto mostraren ella difesa delle regalie.

No menys contundent fou la resposta del virrei:

La giurisdizione deriva al papa e ai vescovi direttamente da Dio, che essi rappresentano. Impedirne o limitarne l'esercizio a beneficio di quella laica val come porre voi, sacro romano imperatore, avanti Dio, di fronte al quale voi e il più umile contadino siete eguali. Conseguentemente, le massime anticurialistiche, che professano in Napoli il delegato della real giurisdizione e i reggenti del Collaterale, sono vere e proprie eresie, e meritevoli, pertanto, di severo castigo. Voi stesso, sacro romano imperatore, avete mani e piedi legati da una rea catena, che vi ha segregato dalla verità: onde soltant un miracolo potrà salvarvi dai vostri nemici palesi e occulti.⁴²⁴

Hi hagué dos àmbits en els quals el xoc entre Estat i societat, d'un costat, i Església, de l'altre, es feren evidents en el període que ens ocupa. D'una banda, l'asil eclesiàstic, és a dir, la protecció de què gaudien tots aquells que es refugiaven en edificis de l'Església i optaven per ser jutjats per un tribunal

⁴²⁴ NICOLINI, *Uomini di spada...*, pàg. 294, 317 i 329-345

episcopal. En el cas de la Itàlia meridional, el dret d'asil s'aplicava a qualsevol tipus de delictes, per greu que fos:

*Nel primo Settecento la situazione a Napoli era divenuta drammatica: le chiese pullulavano di malfattori che ne avevano fatto il loro covo e da lí partivano per commettere altri reati, rientrandovi poi col bottino, organizzando altri colpi, circondandosi di parenti, fiancheggiatori, squaldrine (...)*⁴²⁵

Aquest important afer tindrà com un dels seus lluitadors més incansables, entre d'altres, Francisco Solanes que, com veurem més endavant, va defensar sempre l'absoluta separació de jurisdiccions.

L'altre afectava, directament, el creixement i la vida social de la capital, i es referia a l'expansió urbanística duta a terme per les diferents institucions religioses presents a la ciutat, de manera que la construcció, cada vegada més freqüent, d'edificis annexos a monestirs o institucions pies, posava en greus dificultats la possibilitat d'accés a un habitatge mínimament digne per part de la sempre més nombrosa població que s'instal·lava a la ciutat. Eren dos fenòmens que corrien paral·lels i de forma contradictòria: d'una banda, l'augment de la població que, des de les províncies, continuava arribant a la capital; de l'altra, mitjançant compres, donacions, herències, etc., els eclesiàstics continuaven expandint els seus convents a l'interior de la ciutat i, a més, no pagaven per llurs propietats cap tipus d'impost, fet que repercutia directament sobre la resta de població que patia les taxes. Malgrat que el 28 de març de 1708, mitjançant una pragmàtica, s'establí el fre a l'expansió constructora de les institucions eclesiàstiques, mentre restava bloquejada la possibilitat de construccions civils, sembla que la situació no es resolgué del tot perquè, en la dècada del 1710, diverses foren les veus que denunciaren aquesta situació: el 1712, per exemple, els ambaixadors napolitans presentaren davant la reina una demanda concretada en dos punts: que, un cop els

⁴²⁵ ASCIONE, "I "Notamenti" ..."

eclesiàstics tinguessin accés a béns dels laics, en paguessin els mateixos impostos, i que, en cas de venda de béns immobles per part de laics a ens eclesiàstics, fos preceptiva la llicència del *Collaterale* i, en cas de venda fraudulenta, que l'immoble anés a subhasta. Demandes que es repeteixen el 1714, el 1717-1718...:

Il blocco dell'edilizia eclesiastica era indilazionabile, la forza numerica del clero esorbitante e dannosa agli interessi economici del regno... nel 1717 concesse la sospirata grazia di poter costruire liberamente e senza gravami fiscali, restando vincolate soltanto le aree prossime ai castelli e ai presidi militari... Il 1º luglio 1718 la R. Camera della Sommara pubblicò l'atesissimo bando che aboliva il blocco dell'edilizia civile...

Malgrat les disposicions, el cert és que sembla que la situació no va canviar massa, atès que, ja en els primers anys del regnat de Carles de Borbó, un memorial anònim feia palesa la dualitat de la situació del regne:

*da una parte un popolo in misèria, scarse risorse economiche nelle province ridotte tutte ad aree depresse; dall'altra un clero rico ed essente dalle tasse, badie dotate da pingui rendite, molti ed opulenti monasteri. Se non voleva offendere la povertà del suo popolo, il re doveva far giustizia... abolendo i secolari privilegi degli ecclesiastici*⁴²⁶

El darrer terreny de conflicte es referia a la publicació de llibres. Des dels anys 80 del segle XVII, Nàpols gaudia, en aquest sentit, de gran llibertat, i s'imprimien llibres de tot tipus, comptant amb un gran nombre d'impressors, molts dels quals gestionaven impremtes de dimensions molt petites. Les relacions personals entre alguns magistrats i editors permetien, fins i tot, que es poguessin publicar secretament textos prohibits per l'Església romana (per exemple, importants obres prohibides de Galileu, Gasendi, o dels mateixos

⁴²⁶ STRAZZULLO, *Edilizia e urbanística...*, pàg. 225-236

advocats napolitans). El problema més greu que es produí en el període austríac, va tenir lloc quan el virrei cardenal Althann (1723-1728), que va destacar-se sempre per una política favorable a Roma en contra dels interessos de l'Imperi i per ser capaç de reunir en contra seva tots els ministres del *Collaterale*, va prohibir que es publicués cap llibre sense la seva llicència. Els regents del Consell el van informar que la pragmàtica *De impressione librorum* establia el procediment a seguir: un control preventiu per part d'un revisor i la comprovació que el text imprès corresponia a l'original i que no s'hi havia afegit res més.⁴²⁷

Finalment, un aspecte interessant de la vida de la societat del *Mezzogiorno* era la convivència entre reminiscències de creences paganes i una exacerbada religiositat catòlica, circumstància aprofitada i incentivada per part dels representants dels diversos ordes religiosos per divulgar els miracles i atraure els fidels cap als seus monestirs o parròquies. Sobretot a la capital, a començaments del segle XVII hi hagué una gran difusió del fenomen del miracle, afavorida per diversos motius: la Contrarreforma, que els transformà en instrument per a la reconquesta catòlica; i la forta crisi econòmica patida pel regne em quest període, marcada per forts desequilibris econòmics, diverses devaluacions monetàries i per l'intent d'ordenar el sistema financer públic. En plena crisi econòmica i social, doncs, es desenvoluparen a la ciutat les grans devocions populars – per exemple la del Rosari – que servien per controlar la tensió social, dirigint l'agitació popular cap a comportaments no violents.

El miracle era el "*rifugio consolatorio ai drammatici problemi della vita quotidiana*" i els pics més elevats de devoció es corresponen exactament amb els períodes més convulsos del segle: 1619-1622, per una greu estagnació econòmica; i 1651-1660, iniciat en la meitat dels anys quaranta, per la revolució del 1647-48, la guerra amb França fins al 1651, i la greu pesta de 1656.⁴²⁸ Precisament sobre a qui calia atribuir l'alliberament de la ciutat de Nàpols de la

⁴²⁷ ASCIONE, "I "Notamenti" ..."

⁴²⁸ G. SODANO, *Il miracolo nel Mezzogiorno...*, pàg. 25-29, la citació és a les pàg. 26-27.

pesta, sorgí una gran rivalitat entre jesuïtes i teatins; els primers defensaven la intervenció de sant Francesc Xavier, de qui deien que tres anys abans ja havia anunciat l'epidèmia, quan una imatge seva s'havia tornat pàl·lida, girant els ulls, primer a la gent present i, després, a la Maredeu; mentre els segons atribuïen a sant Gaetano el guariment, al·legant que, precisament el dia de la seva festivitat, el 7 d'agost, després que els malalts dels llatzeret de San Gennaro i del Loreto, els més grans de la ciutat, haguessin pres la comunió, hi hagué una davallada sobtada del nombre de morts. El miracle, doncs, esdevenia un arma bàsica en la rivalitat dels ordes religiosos.⁴²⁹ Però servia, també, per demanar l'auxili diví en cas de catàstrofes naturals – sequeres, excés de pluja, tempestes, erupcions volcàniques, terratrèmols... –, casos en els que a cada sant o marededéu li corresponia una “especialitat”.⁴³⁰

En tot cas, en un territori fronterer amb l'Estat pontifici, amb una llarga història de relacions i d'influència religiosa, en una societat que, a banda de mantenir certes reminiscències paganes, sostenia – potser contradictòriament – un intens fervor religiós, que creia en els miracles; en aquesta societat, doncs, esdevenia molt difícil que el pes de la nombrosa comunitat religiosa establerta en el territori i la proximitat – i les amenaces – de Roma no colpissin fortament una població que, majoritàriament, era fàcilment influenciable. Malgrat tots els intents, malgrat tota la literatura jurídica, malgrat totes les pragmàtiques, esdevenia certament difícil sostraure's de la forta influència de l'Església. A tall d'exemple, potser és prou eloqüent la repercussió que tingué la publicació de la *Istoria civile* de Pietro Giannone: era certament un text que anava contra els privilegis de l'Església (no més, però, que alguns dels textos que he esmentat anteriorment), que defensava la supremacia de la vida civil i de les regalies. Les acusacions a Giannone tragueren les seves afirmacions de context (per exemple, se l'acusà de defensar el concubinat a partir de les pàgines que parlaven d'aquesta pràctica entre els antics romans), que negués l'ordenament dels bisbes, que considerés els pelegrinatges inútils, que fes mofa dels hàbits

⁴²⁹ SODANO, *Il miracolo...*, pàg.46-47

⁴³⁰ SODANO, *Il miracolo...*, pàg. 62-65

dels monjos, però, més enllà de tot això, que ja va ser suficient per posar en contra seu els eclesiàstics del regne, el que esdevingué, finalment, i per paradoxal que pugui semblar, l'element definitiu que condemnà, tant l'autor com l'obra, fou l'acusació que negava el miracle de la líquefacció de la sang de San Gennaro, considerada un veritable sacrilegi a ulls del poble napolità.⁴³¹

⁴³¹ P. GIANNONE, *Vita scritta da lui medesimo*, Napoli, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici / Generoso Procaccini, 1998, 3 vol., edició de G. de Martino, vol. II, pàg. 111-118. A la pàg. 118 diu: "*Questi maligni interpretavano da ciò [l'explicació d'un assetjament francès a la ciutat de Nàpols, que van haver de retirar-se colpits per la pesta, i com aquell any no es produí el miracle de Sant Gennaro i, malgrat això, no va ser un any de calamitats] che io negassi il miracolo, e così aveano dato a credere allà semplice e superstiziosa plebe, la quale non poteva ricredersi il contrario, come quella che si tira più coll'orecchie che colla ragione. A tutto ciò aggiungevan che il santo, per questa mia tenacitat e bestemmia, erasi sfegnato e che in pena di tanto oltraggio non avrebbe, nell'avvenire, fatto il miracolo, togliendo con ciò s' Napoletani la sua protezione ed aiuto, lasciandogli in continue calamita e miserie.*"

4. El pes dels juristes en les propostes de renovació política i econòmica en el camí de la Il·lustració: de Francesco D'Andrea a Gaetano Filangeri

L'àmbit econòmic i l'àmbit polític no es poden tractar de manera separada, com si fossin dos compartiments estancs. Igual com havia succeït a Catalunya des de finals del segle XVII, quan les propostes de renovació s'emmirallaven en els models comercials més avançats – l'anglès i l'holandès –, ideologia política i desenvolupament econòmic anaven estretament lligats. I aquesta era també la línia que pretenia seguir el govern austríac, i que defensaven la major part dels intel·lectuals napolitans.⁴³²

El llegat de l'humanisme del període d'Alfons el Magnànim va esdevenir a Nàpols, durant el segle XVI, una cultura de resistència, circumscrita gairebé exclusivament – però no només, atès que hi eren representats membres de professions liberals – en l'àmbit jurídic, que va cultivar la filosofia i s'obrí als nous corrents científics. A finals d'aquest segle, es despertà un gran interès pels filòsofs radicals antiaristotèlics. Bernardino Telesio, Giambattista della Porta, Giordano Bruno i Tommaso Campanella situaren el regne de Nàpols al centre de la filosofia heterodoxa.⁴³³

Després de la revolució de 1647-1648 i, sobretot, en els darrers vint anys del segle XVII, es formà, dins de l'estament civil del regne, una generació de juristes que seguia les noves línies de pensament – econòmic i social – que recorrien l'Europa occidental i que pretenien col·locar Nàpols en l'avantguarda del continent. Les particulars condicions en què es trobava el territori no foren les més adients a aquest propòsit; malgrat això, algunes de les propostes formulades en els anys del virregnat austríac es van dur a terme en els primers

⁴³² Vull fer notar que hi ha una clara absència entre els pensadors d'aquest període napolità: es tracta de Giambattista Vico. No l'he inclòs perquè el seu pensament era molt més teòric – o metafísic – que no pas pràctic, i he preferit prioritzar els autors que oferien solucions factibles per tal que el *Mezzogiorno* pogués sortir de la situació d'endarreriment en què es trobava.

⁴³³ ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 119

anys del regne, ja independent, de Carles de Borbó. El nou pla de renaixement polític i econòmic del *Mezzogiorno* va ser, en part, executat per alguns d'aquests juristes, col·locant el regne de Nàpols en el camí de la Il·lustració.

En el si de les dues acadèmies de la ciutat de Nàpols – *l'Accademia degli Investiganti* (1663-1670) i *l'Accademia Medina Coeli* (1698-1700) – els intel·lectuals napolitans formaren un grup obert als nous pensaments i coneixements que recorrien Europa. La primera d'aquestes acadèmies fou fundada per iniciativa de Tommaso Cornelio, autor de treballs de física i de matemàtiques, i en van formar part el físic Leonardo di Capua, l'anatomista Luc'Antonio Porzio i el jurista Francesco D'Andrea, que mantenien contactes freqüents amb altres acadèmies italianes i amb membres de la *Royal Society* de Londres.⁴³⁴ *L'Accademia Medina Coeli* tenia com a patró Luis de la Cerda, novè duc de Medinaceli i virrei entre 1695 i 1702, i reunia homes de lletres per celebrar, inicialment, esdeveniments lligats a la monarquia, amb recitals de poesia. Entre els seus membres, hi havia Gregorio Caloprese, Paolo Mattia Doria, Niccolò Capasso, Niccolò Cirillo i Giambattista Vico.⁴³⁵

El paper que les acadèmies van jugar a Nàpols a cavall dels segle XVII i XVIII, fou importantíssim per a la divulgació de les noves idees i dels nous coneixements científics. En aquests “espais de llibertat” es tractaven les novetats que arribaven d'altres ciutats d'Europa, es tenia contacte amb altres acadèmies de fora, s'estava al corrent de les noves publicacions científiques. Fou en l'acadèmia *degli Investiganti* on Tommaso Cornelio va introduir per primer cop les obres de Descartes, fent sortir la filosofia dels claustres, Leonardo di Capua el seu coneixements dels progressos de la medicina, Lucantonio Porzio les seves investigacions filosòfiques. Dissolta l'acadèmia,

⁴³⁴ A. GATTI, *Inglese a Napoli nel vicereame austriaco. Joseph Addison, Lord Shaftesbury, George Berkeley*, Napoli, 2000

⁴³⁵ J. ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 102-104

molts dels seus membres van continuar difonent els coneixements a les càtedres universitàries que ocupaven.⁴³⁶

Donades les condicions d'endarreriment econòmic del regne, és significatiu el primer escrit en el qual s'apunta cap a la possible successió austríaca a la monarquia hispànica, atesa la inoperància de la monarquia en el regne fins a aquell moment. En el *Discorso politico intorno alla futura successione della monarchia di Spagna* de D'Andrea, redactat entre 1695 i 1698, s'alertava del risc d'una eventual unió de les corones francesa i espanyola, i s'apostava pels models econòmics més productius.⁴³⁷ D'Andrea, influenciat pel francès Jacques Cujas, difongué també a Nàpols el pensament de Groci i la seva llei natural, i seguí els principis de la teoria atomista.⁴³⁸ Fou precisament el grup d'intel·lectuals del que formava part D'Andrea els que van donar un nou sentit a la paraula *civil*, que “usciva così dai limiti di un ordine e si identificava con le necessità stesse della respublica.” La defensa de la vida civil així formulada permetia als juristes presentar-se com a classe de govern, com a classe culta i educada, ben diferenciada, tant de l'aristocràcia com de la plebs.⁴³⁹

En els mateixos anys, l'escocès Andrew Fletcher escrivia el seu *Discorso delle cose di Spagna*,⁴⁴⁰ on recomanava l'increment del comerç i de l'agricultura, la reorganització de la justícia i de la disciplina militar, el repoblament dels territoris depenents de la Corona i la tolerància en matèria religiosa.

⁴³⁶ GIANNONE, *Storia civile...*, vol. VII, pàg. 132-134

⁴³⁷ I. ASCIONE, “La Francia di Luigi XIV nella coscienza politica napoletana”, a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio, *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 103-138; I. ASCIONE, “«Le virtù e i pregi dell'imperator Federico». F. D'Andrea e la nascita del partito austriaco a Napoli (1692-1698)”, *Archivio Storico per le Province Napolitane*, CXI, 1993, pàg. 131-172

⁴³⁸ BORRELLI, *D'Andrea atomista...*, *passim*.

⁴³⁹ V. CONTI, “Vita civile e governo civile”, a *Paolo Mattia Doria fra rinnovamento e tradizione*, Lecce, Università degli Studi di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filosofia, 1985, “Testi e Saggi”, 7, pàg. 213-226

⁴⁴⁰ A. FLETCHER, *Discorso delle cose di Spagna*, Napoli, 1698

Probablement, una part de les reflexions de Fletcher van ser elaborades després de la seva estada a Nàpols.⁴⁴¹

Els textos escrits per diferents membres de les institucions del regne (Biscardi, Riccardi, Valignani, Broggia, Contegna, Pallante, Doria...) se centren a analitzar la situació econòmica i a proposar mesures per a resoldre-la, tractant en profunditat el binomi productivitat-parasitisme, des del punt de vista de les teories econòmiques i polítiques dels països més avançats d'Europa:

*Produrre significava da un lato combattere gl'impedimenti ed ostacoli feudali, ecclesiastici, burocratici; dall'altro comportava di sostenere e promuovere le manifatture, l'agricoltura, il commercio e di proiettarsi coraggiosamente all'estero, sui mercati europei, africani, asiatici, addirittura americani...*⁴⁴²

Eren homes que consideraven l'economia com a ciència i no pas com un simple instrument de recaptació de diners, que propugnaven una bona distribució dels recursos, que creien en el comerç, en el bon ús de l'erari públic, en l'òptima administració de la justícia, en la redistribució de la població en el territori, que entenien l'economia pública inseparable de la virtut civil. Respecte a la primera generació d'intel·lectuals napolitans, de la qual D'Andrea en fou el màxim exponent, els *afrancesados* del període del virregnat austríac feren un pas endavant important: mentre en els primers prevalien els aspectes metodològics i científics i, per tant, la discussió teòrica, en els segons hi havia una clara voluntat de transformar els nous coneixements en realitats que ajudessin a resoldre la situació d'endarreriment en què es trobava el regne.⁴⁴³

Aquest interès per l'economia es va manifestar en diverses iniciatives: la polèmica beneficiària, la creació d'una junta per a la potenciació del comerç i de

⁴⁴¹ ASCIONE, "«Le virtù e i pregi...»"

⁴⁴² AJELLO, "Gli «afrancesados»..."; AJELLO, "Lo Stato e la società..."

⁴⁴³ AJELLO, "Gli «afrancesados»..."; G. GALASSO, *La filosofia in soccorso de' governi. La cultura napoletana del Settecento*, Nàpols, Guida, 1989

les arts, l'ordenament de les duanes, l'intent d'intervenir sobre les rendes parasitàries amb la creació del Banco di S. Carlo, la nova numeració dels focs del regne, la junta per al bon govern de les universitats..., iniciatives que es van veure frenades per les poques possibilitats econòmiques del govern vienès i per les nombroses traves posades per la feudalitat i pels especuladors financers.⁴⁴⁴

La importància que alguns juristes napolitans van tenir, primer en el govern de l'Arxiduc a Barcelona i, posteriorment i ja com a Emperador, a Viena, i la intenció de Carles VI d'incloure el regne de Nàpols de manera plena en el conjunt de l'imperi, van afavorir l'acord inicial entre les institucions centrals i les locals en la direcció de millorar l'economia i les institucions del regne:

*L'ingresso nell'ambito della monarchia imperiale viennese attribuì al Regno un'importanza ed un'opportunità di relazioni con il mondo europeo incomparabilmente maggiore. Il governo austriaco era ben consciente che la Penisola italiana costituiva una sua radice preziosa. Immersa nel centro del Mediterraneo, essa avrebbe potuto creare un flusso produttivo a vantaggio dell'intero Impero centroeuropeo.*⁴⁴⁵

Es tracta del que, com he assenyalat anteriorment, M. Verga defineix com a nova "dimensió" mediterrània de la monarquia,⁴⁴⁶ que preveia, entre altres mesures, l'establiment d'una xarxa portuària que, des del les costes del nord de l'Adriàtic i fins a l'extrem més septentrional del Regne en el mar Tirrè, havia de permetre el comerç i la distribució de totes les mercaderies – ja fossin

⁴⁴⁴ AJELLO, "Lo Stato e la società..."; ASCIONE, "I «Notamenti»..."; R. AJELLO, "Riformatori all'alba dell'Illuminismo. Il pragmatismo di una teoresi debole", *Frontiera d'Europa*, anno VII, 2001, núm. 1-2, pàg. 23-150

⁴⁴⁵ AJELLO, "Stato moderno..."

⁴⁴⁶ M. VERGA, "Il «Bruderzwist», la Spagna, l'Italia dalle lettere del duca di Moles", *Cheiron*, 21, 1994, pàg. 13-53; R. AJELLO, "Presentazione", a ANÒNIM, *Racconto di varie notizie 1700-1732*, Napoli; 1997, pàg. III-XIII

productes naturals o manufacturats – ja fossin procedents del *Mezzogiorno* o de l'interior del propi imperi.

En la *Idea del governo politico ed economico del Regno*, Serafino Biscardi, hereu intel·lectual de Francesco D'Andrea i magnífic intèrpret de les idees mercantilístiques difoses a Europa, proposava, a finals de 1707, un complet programa de govern, ben acollit pels ministres de Carles III, i que, igual com altres propostes del període, se centraven en els problemes econòmics i de desenvolupament de la societat del regne, i es basava, sobretot, en la promoció del comerç.⁴⁴⁷ A ell se li atribueixen dues de les iniciatives de govern més rellevants del període que van provocar fortes oposicions, tant per part de l'Església com dels barons: d'una banda, la política beneficiària i, de l'altra, la política comercial que, amb la creació de la junta del Tabac, pretenia acabar directament amb el contraban i, conseqüentment, atacava els interessos dels barons.⁴⁴⁸

L'estiu del mateix any 1707, Alessandro Riccardi contraposava el model francès, que extreia riquesa tant de la venalitat dels oficis com de l'activitat mercantil, a l'espanyol, improductiu, i, en el cas de Nàpols, assenyalava que els pocs diners que produïa el regne marxaven entre Roma i Castella. Segons ell, calia seguir els models anglès, holandès i francès, potenciant la producció i el comerç, recuperant l'antiga tradició de les repúbliques marineres del regne.⁴⁴⁹ Proposà l'establiment d'un port franc, la constitució d'una assemblea de mercaders per assessorar en matèria de comerç, i mesures que el fessin atractiu a nobles i advocats; manifestà la conveniència de recuperar el parlament i la independència del regne, que permetria explotar els recursos propis i potenciar la política comercial.⁴⁵⁰

⁴⁴⁷ AJELLO, "Gli «afrancesados»..."

⁴⁴⁸ ASCIONE, "La Francia di Luigi XIV..."; S.MASTELLONE, *Francesco D'Andrea. Politico e giurista (1648-1698). L'ascesa del ceto civile*, Florència, Leo S. Olschki, 1969

⁴⁴⁹ AJELLO, "Gli «afrancesados»..."

⁴⁵⁰ ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 185-186. G. GIARRIZZO, "Un regno governato in provincia", a *Paolo Mattia Doria fra rinnovamento e tradizione*, Lecce, Università degli Studi di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filosofia, 1985, "Testi e Saggi", 7,

L'interès de la major part dels intel·lectuals napolitans se centrava en l'economia, en la política i en el pensament, però fou Paolo Mattia Doria qui, fent un pas endavant en la tutela de la societat civil. Som ben lluny encara dels plantejaments de la Il·lustració, i l'obra de Doria, cal emmarcar-la en la racionalització del sistema absolutista que es donà en altres països europeus:

già il fatto di fondare una cultura del riformismo su una visione storica complessiva della Napoli moderna, spagnola e post-spagnola, da un lato, e dell'assolutismo europeo, dall'altro lato, era una lezione destinata a non perdersi nei riformatori ed illuministi napoletani piú rilevanti.

En els darrers escrits, publicats després de 1734, després d'un període de reflexió i de dedicació a la filosofia, reprengué els problemes del comerç i de desenvolupament del regne, condemnà el sistema mercantil i la guerra, i constatà, un cop més, la greu crisi econòmica meridional. Era conscient que l'èxit de les reformes només seria possible si s'iniciaven des de baix i des de l'agricultura, creant una sòlida base que permetria, després, poder abordar reformes de més gran abast, una idea que serà recollida més endavant per Genovesi, Grimaldi i Galanti, entre d'altres.⁴⁵¹ La reflexió abastà també l'àmbit polític, amb fortes crítiques a la raó d'Estat, a l'absolutisme tirànic, a l'avidesa de conquesta dels prínceps, que governaven contra el dret de gents,⁴⁵² i on plantejà un règim polític fisiocràtic:

in cui il re possa piú regnare che governare e lo Stato si fondi, per la política e l'amministrazione, su una classe di intellettuali selezionati

pàg. 311-325: «uscire dalla condizione di provincia è necesario, se si vuole diventare una società di mercanti (e di produttori) invece che una società di redditieri parassiti, se gli uffici civili debbono andaré ai regnicoli e se i benefici ecclesiastici non debbono essere un'emorragia inarrestabile.»

⁴⁵¹ G. GALASSO, "P.M. Doria: cultura e filosofia del riformismo", a *Paolo Mattia Doria fra rinnovamento e tradizione*, Lecce, Università degli Studi di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filosofia, 1985, "Testi e Saggi", 7, pàg. 289-309

⁴⁵² AJELLO, "Gli «afrancesados»..."

*ad hoc e in grado sia di ispirare il governo agli alti principii della loro cultura e della loro virtù che di ottenere il rispetto e il consenso dei cittadini.*⁴⁵³

Per la seva banda, Pietro Contegna, assenyalava que calia tenir en compte l'estreta relació entre economia i jurisdicció, i resoldre-la a partir d'una anàlisi estrictament política. Era deixeble del radical Alessandro Riccardi, de qui heretà l'interès per l'economia, i del conservador Nicola Capasso, de qui prengué l'interès per als problemes culturals i la importància de l'ensenyament per a formar les noves generacions.⁴⁵⁴ Compartia amb Biscardi i Doria, seguint les teories de D'Andrea, la idea que les majors dificultats provenien de l'extrapoder jurídic i econòmic dels eclesiàstics que depenien de Roma, agreujat per la facultat de triar els eclesiàstics a beneficiar per part de la Santa Seu. Aquest aspecte – la política beneficiària – va ser un dels grans problemes entre Viena i Roma, tal com ja he assenyalat en parlar de les difícil relacions entre ambdues corts.⁴⁵⁵

Contegna va ser, a més, l'ideòleg de la institució del Banco di S. Carlo, creat el 1726, amb l'objectiu de recomprar dels impostos alienats i que va significar l'intent més important de reforma emprès pel govern habsburg al regne de Nàpols. La seva idea inicial, per a poder disposar del capital mínim necessari per posar en marxa el banc, era aconseguir-lo mitjançant l'expropiació de l'Església, amb la confiscació de la mà morta; a canvi, haurien rebut del banc una renda del tres per cent sobre els immobles confiscats. Les resistències dels eclesiàstics, però, van fer que el govern adoptés un projecte més moderat.⁴⁵⁶ Malgrat que la teranyina d'interessos locals va provar d'aturar el funcionament del banc, aquesta iniciativa s'inseria clarament en el conjunt de mesures que,

⁴⁵³ GALASSO, "P.M. Doria: cultura..."

⁴⁵⁴ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 83

⁴⁵⁵ AJELLO, "Gli «afrancesados»..."

⁴⁵⁶ AJELLO, "Dal giurisdizialismo..."

per tal de reformar les finances de l'Imperi en general, i del regne en particular, va posar en marxa Carles VI.⁴⁵⁷

Els posicionaments ben diversos entre *veteres* i *novatori* es manifestaren plenament en el debat que, a partir del 1714, se suscità sobre la reforma dels estudis de la Universitat de Nàpols. Es tracta d'un debat de molt llarga durada i que reflecteix, no solament un canvi rellevant en l'àmbit de les idees, expressades per alguns dels seus protagonistes, sinó també la importància de disposar d'un instrument que calia adaptar als nous temps i als nous corrents de pensament que recorrien el continent, i que incidien profundament en diversos aspectes molt característics de la cultura política napolitana: el seu marcat anticurialisme i l'estreta relació entre justícia, política i economia.

Aquest debat va tenir com a protagonistes principals Pietro Contegna, Diego Vincenzo Vidania, Capellà major, i Filippo Caravita, consultor del Capellà major, en els seus inicis, i Celestino Galiani, substituït de Vidania, al final del virregnat. En aquesta ocasió, Pietro Contegna, com a advocat de la Ciutat, va escriure el memorial presentant les demandes de reforma, on era ben explícit el seu interès pels problemes econòmics, la influència dels corrents de pensament europeus més avançats, i un clar anticurialisme, i on denunciava les greus carències dels estudis, que frenaven qualsevol iniciativa d'un "*popolo ingegnoso come quello napoletano*." Les principals propostes de reforma presentades pel sacerdot incloïen que les càtedres fossin adjudicades per concurs a estudiosos ben preparats, en un tribunal format pels regents del *Collaterale*, pel president i quatre degans del *Sacro Regio Consiglio*, pel lloctinent i el degà de la *Sommaria*, pel Capellà major i el seu consultor, i per dos docents primaris de la facultat a la qual pertanyia la càtedra, amb l'exclusió dels regents de les Religions que, fins llavors, participaven en els tribunals. Calia, a més, que als docents se'ls pagués puntualment, a fi que

⁴⁵⁷ DI VITTORIO, *Gli austriaci e il Regno di Napoli...*, pàg. 79. ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, a la pàg. 331, destaca que el virregnat austríac respongué a les demandes dels reformadors econòmics amb dues mesures: l'establiment, el 1710, de la *Giunta di Commercio*, per a promoure el comerç intern i extern del regne, i la creació del Banc de S. Carlo, per a la recompra dels béns fiscals alienats.

desenvolupessin acuradament la seva feina, alhora que proposava prohibir que poguessin fer lliçons privades,⁴⁵⁸ es defensava la llibertat de càtedra, lligada a la perpetuïtat del càrrec (si no fos així, els professors s'exposaven a ser expulsats per llurs idees), es posava de manifest la necessitat que la universitat disposés d'una biblioteca pública, i es proposava que es reduïssin les taxes de matrícula. Propostes, totes elles, que havien de conduir a una millora general del món acadèmic i a exaltar-ne la funció social.⁴⁵⁹ En aquesta proposta de reforma

Infundida por el anhelo de renovación del orden educativo del reino que venía madurándose desde las décadas finales del Seiscientos, Contegna no circunscribía su propuesta a las novaciones formales y procedimentales de las que ya se había hecho eco un reglamento aprobado durante el virreinato del Marqués de Villena, el De regimine studiorum de 1703, de vigencia además muy efímera, al ser derogado en la estela del cambio dinástico de 1707, y en cuya gestión Vidania había sido marginado, tanto por su vinculación con la Casa de Austria en la cuestión sucesoria, como por la voluntad entonces mostrada por el Consiglio Collaterale para afianzar su control sobre la Universidad a costa de la privación al Capellano maggiore de algunas de las funciones que tradicionalmente le eran propias. Desplegando en su exposición un minucioso diagnóstico de los males que lastraban al pubblico studio, y un no menos preciso enunciado de los remedios que entendía capacitados para sanarlos, Contegna ni omitía ni menospreciaba

⁴⁵⁸ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 23-27: “I peggiori nemici e piú agguerriti rivali dell’insegnamento nello Studio di Napoli furono... i professori stessi. Sia i laici che gli ecclesiastici dedicavano all’insegnamento “ufficiale” un tempo molto limitato, mentre profondevano tutto il loro impegno nelle lezioni private, che naturalmente richiamavano un gran numero di studenti...” Val a dir que, com remarca l'autora, en el camp de l'ensenyament de les matèries jurídiques, “è evidente che nelle scuole private, lontano da occhi indiscreti, i lettori riuscivano ad affrontare branche del diritto – come appunto lo jus Regni – ritenute inutili e pericolose.”

⁴⁵⁹ D. LUONGO, “Il dibattito sulla riforma dell'Università di Napoli (1714-1733)”, a D. Luongo (ed.), *All'alba dell'Illuminismo. Cultura e pubblico studio nella Napoli austriaca*, Nàpols, Fridericana Editrice Universitaria, 1997, pàg. 9-75

aquel género de cuestiones. Pero aún teniéndolas bien presentes, y aún dispensándoles su debida atención, daba también un paso al frente y cargaba con énfasis sus tintas críticas sobre la falta de porosidad evidenciada por la Universidad ante los «recientes adelantos de la sólida y provechosa ciencia.»⁴⁶⁰

L'oposició de Vidania al projecte fou radical en alguns aspectes. El seu conservadorisme no li permetia acceptar demandes com eren la llibertat d'ensenyament, ni que es proposés, per part dels *novatori*, cap reforma del contingut dels estudis que, defensava, s'havien de recolzar en les autoritats tradicionals. En aquest aspecte, Ascione remarca el desconeixement que Vidania tenia del gran trasbals que, en la cultura europea, havien significat els nous plantejaments en l'àmbit científic i del coneixement, provant d'evitar, així, l'enfrontament que hauria suposat amb la Cúria romana.⁴⁶¹ Es va oposar fermament a la reforma de la composició dels tribunals per als concursos,⁴⁶² al fet que els docents no poguessin impartir classes particulars i a la reducció de les taxes. Tan sols coincidia en la importància del puntual pagament dels sous i de convertir la biblioteca de S. Angelo a Nido com a biblioteca universitària.⁴⁶³

Més innovadora era la proposta que Caravita va presentar en la seva consulta sobre la reforma dels estudis sol·licitada des de Viena, en la que seguia els corrents de pensament més moderns de la cultura jurídica, i que significava un completa reforma de l'organització dels estudis jurídics, amb la creació de dos

⁴⁶⁰ IÑURRITIGUI, "Reescribiendo a Grocio..."

⁴⁶¹ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg, 92, 94-95

⁴⁶² ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg, 91, explica les raons d'aquesta oposició a canviar la composició dels tribunals. No es tractaria de defensar la presència dels religiosos pel conservadorisme de Vidania; al contrari, es mostrava completament en contra que hi intervinguessin, però adduïa raons d'ordre legal: mentre el 1703 n'havien estat exclosos, posteriorment fou l'Emperador qui els concedí aquesta facultat i que, per tant, tractant-se d'una ordre sobirana, no es podia canviar el procediment.

⁴⁶³ LUONGO, "Il dibattito sulla riforma..." La importància d'aquesta biblioteca rau en el fet que, a proposta de Contegna, disposava d'exemplars de tots els llibres publicats a Nàpols. Anteriorment, només calia fer-ne arribar una còpia a la biblioteca del monestir d'El Escorial; ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg, 86. Contegna, abans de ser nomenat advocat de la Ciutat, havia estat bibliotecari de S. Angelo a Nido.

nous ensenyaments: el dret criminal i el *Jus Regni*. En el marc del formalisme jurídic que imperava en la majoria de les universitats europees, aquests estudis, juntament amb les matèries comercial i financera, havien estat sovint negligits.⁴⁶⁴ Cal destacar la preeminència que el consultor donava als ensenyaments institucionals, recuperant la naturalesa de “*scuola di Stato*” amb què havia nascut la universitat fundada per Frederic II.⁴⁶⁵ L'anticurialisme es manifestava també en les propostes de reforma de l'ensenyament del dret canònic, confiant-ne la responsabilitat als catedràtics que estaven més ben pagats, i que significava

*un maggior impegno nella difesa dello Stato dalle prevaricazioni ecclesiastiche e questo impegno doveva tradursi, in primo luogo, nel fornire ai giovani una preparazione istituzionale di diritto canonico diretta ad evitare che avessero seguito presso di essi le tesi più favorevoli alla Chiesa.*⁴⁶⁶

Gaetano Argento, president del *Sacro Regio Consiglio* i destacat anticurialista va recolzar, amb matisos sobre alguns punts, la proposta de Caravita, insistint en la prohibició de les lliçons privades i, sobretot, que solament es concedís a supernumeraris degudament autoritzats pel Capellà major l'ensenyament en altres estudis del Regne, a fi d'impedir que llecs – frares i capellans – no ho aprofitessin per combatre les regalies.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ LUONGO, “Il dibattito sulla riforma...”

⁴⁶⁵ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 18-19

⁴⁶⁶ LUONGO, “Il dibattito sulla riforma...”

⁴⁶⁷ NICOLINI, *Uomini di spada...*, pàg. 300-301. Nicolini afegeix: «*laddove si consigliava d'allargare la libertà d'insegnamento nel campo della filosofia, la si voleva ristretta in quello del diritto pubblico.*» De fet, l'opinió de Nicolini sobre Argento no és massa positiva, tot assenyalant que les importants passes fetes en el seu anticurialisme es frenaren considerablement en els darrers anys de la seva carrera, sense tenir la determinació de dur les seves idees fins a les darreres conseqüències, com havien fet Riccardi, Grimaldi, Giannone o Caravita. Com a president del *Sacro Regio Consiglio* va pesar més en ell el fet de servir els diversos virreis que no pas la cosa pública.

Les propostes de reforma de Caravita no acabaven en l'àmbit dels estudis de dret, i incloïen importants canvis, també, en medicina i filosofia. Tanmateix, destaquen, sobretot, la seva oposició contundent a la participació dels regents de les Religions en els tribunals concursals, perquè eren hostils a qui defensava la jurisdicció reial, i la seva rigorositat envers les escoles privades, com *“un modo di riaffermare il carattere laico e statale dell'istituzione, di limitare l'egemonia culturale degli ecclesiastici.”*⁴⁶⁸

Malauradament, les propostes per reformar la universitat es van anar ajornant en el temps.⁴⁶⁹ En les diverses ocasions en què es tractà aquest tema en el *Collaterale*,⁴⁷⁰ aquest no prengué una posició concreta sobre la matèria. El projecte de reforma que, el 1732, presentà Celestino Galiani com a nou Capellà major va encendre un fort debat en el consell entre *veteres* i *novatori*, sobre les propostes de supressió de la càtedra de Scoto i la creació de tres nous ensenyaments jurídics: *Jus Regni*, dret natural i de gents, i institucions feudals.⁴⁷¹ Francesco Ventura, nebot i hereu intel·lectual de Gaetano Argento, que el 1714 havia defensat aferrissadament la reforma de la universitat, s'oposà als obstacles del conservadors, va argumentar la seva posició al·legant que a tot Europa hi havia hagut un canvi en el mètode de les ciències, que totes les universitats havien reformat els seus estudis i que, també a Nàpols, calia adaptar-s'hi, tal com proposava Galiani, *«per non infradiciar noi soli nel marciume della barbarie e della ignoranza.»*⁴⁷² Les innovadores propostes de reforma formulades per Galiani van ser rebutjades pel *Collaterale* que, només, i en una maniobra de carregar les responsabilitats sobre el

⁴⁶⁸ LUONGO, “Il dibattito sulla riforma...” En medicina, reivindicà la llibertat de pensament, l'ensenyament de la ciència herbàcia, i la separació dels ensenyaments de cirurgia i l'anatomia. En filosofia, plantejava l'alliberament del jou d'Aristòtil.

⁴⁶⁹ Sobre la situació de la universitat entre 1717 i 1725, vegi's ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 107-186

⁴⁷⁰ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 209-332, transcriu els *Notamenti* del *Collaterale* on es tractà d'afers relacionats amb la universitat, entre 1690 i 1734.

⁴⁷¹ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 24 destaca que, el 1691, Francesco Moles, duc de Parete, en aquell moment protector de la universitat, es queixava que en les classes privades s'ensenyaven *“materie nuove e non utili, quali sono de jure Regni et de feudis”* deixant de banda *«le materia solite, cavate dalla legge comune”*.

⁴⁷² ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 190-191

Capellà major – “che regolasse le lezioni come meglio trovava espediente” - consentí un ingrés “semi-clandestino” dels estudis de *Jus Regni* i *Jus Naturale* a la universitat.⁴⁷³

Fou només en els primers anys del regnat de Carles de Borbó quan es pogué dur a terme, parcialment, la renovació dels estudis universitaris. Galiani atribuí la responsabilitat del fracàs de la seva proposta de 1732 directament als regents del Consell d'Espanya, “*essendo essi per la maggior parte sforiniti di ogni buona letteratura e prevenuti per l'antica maniera scolastica e barbara di studiare.*”⁴⁷⁴ L'arribada a Nàpols, després de la conquesta borbònica, del marquès de Salas va suposar per al Capellà Major un estímul en la represa de la seva tasca reformadora.⁴⁷⁵

El punt àlgid de l'anticurialisme, però, va ser protagonitzat per Pietro Giannone que, el 1723, va publicar la *Storia civile del Regno di Napoli*, que significà un clar atac a la política de la Santa Seu al regne. La publicació es produí en un moment en què el govern austríac estava fent passes en la direcció d'afirmar el seu poder enfront de l'Església,⁴⁷⁶ i seguia la línia de defensa – que tenia els precedents en Caravita, Grimaldi, Biscardi, entre d'altres – de la necessitat de

⁴⁷³ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 193

⁴⁷⁴ LUONGO, “Il dibattito sulla riforma...” El 4 de febrer de 1715, «*si concluse che essa aveva bisogno di matura riflessione per poter adeguatamente rispondere a Sua Maestà*». En la sessió del 30 de juny de 1725, la radical diversitat d'opinions entre els seus membres va bloquejar la proposta d'instituir una càtedra d'història eclesiàstica. Sobre l'acusació de Galiani, es pronuncià també en aquest sentit Pietro Giannone en el seu *Parere intorno alla riforma de' Regj Studj di Napoli*, del 1733, que explica Luongo: «*il Consiglio di Spagna aveva mostrato di avere “troppa alta idea della corte di Roma” e “troppo basso concetto de' professori napoletani, anzi dell'istesso Cappellano Maggiore.*»

⁴⁷⁵ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 203

⁴⁷⁶ GIANNONE, *Storia civile...*, al vol. I, pàg. 22-23, hi ha la dedicatòria de l'obra a l'Emperador, de qui destaca la seva actuació en aquest àmbit: “*Ma il maggior pregio dobbiamo gli alteri nel suo felicissimo Regno, è l'aver Ella col decoro dell'imperial maestà sostenute e fatte valer tra noi ed a nostro pro i suoi regali diritti e le seu alte e supreme regalie, affinché piú non si confondessero, come già fu, i confini tra'l sacerdocio e l'impero. Sotto i vostri auspicii furono queste due potenze ridotte ad una perfetta armonia e corrispondenza; e prendendo lodevolmente la cura dell'esterior polizia ecclesiastica, vi mostrate tutto volto a restituir la disciplina nella Chiesa, di cui per istituzion divina siete protettore ed avvocato; tal che oggi ammirasi la giustizia e la giurisdizion ecclesiastica nel suo giusto punto, lasciandosi al sacerdocio quel ch'è di Dio, ed all'impero quel ch'è di Cesare.*”

limitar tant el poder que la Santa Seu tenia al regne, a la qual negaven la pretensió de fer-lo dependre de Roma, com també els privilegis i els interessos morals i materials dels eclesiàstics.⁴⁷⁷ L'obra és un extens tractat històric sobre l'evolució de les lleis civils del regne de Nàpols des del període romà; però, a efectes d'aquesta tesi, crec interessant ressaltar-ne dos aspectes: l'aferrissada defensa que fa l'autor de la separació entre els poders civil i eclesiàstic, i la lloança a la línia de canvi de la jurisprudència napolitana a partir de Francesco D'Andrea.

Giannone acusa clarament els espanyols, primer, i la Cort romana, en segon lloc, d'haver vulnerat el principi de la concessió dels beneficis eclesiàstics només a regnícoles. A més, el 1709 i des de Roma, es feren nous intents d'introduir la Inquisició en el regne, institució que havia estat rebutjada, sempre i de manera rotunda, per les institucions i habitants meridionals, durant els regnats de Ferran II, Carles V, Felip II, Felip IV i Carles II.⁴⁷⁸ La resposta de Carles III l'Arxiduc a aquesta pretensió va ser clara i, des de Barcelona, ordenà al virrei Grimani *"che non si desse esecuzione alcuna a qualunque bolla, breve o altra provvisione che venisse da Roma, concernente affari d'Inquisizione, o che avessero la minima, anzi la piú remota connessione con l'idea d'introdurla nel Regno."*⁴⁷⁹ De fet, Giannone lloa el canvi de política que, en relació a l'Església, significà el govern de Carles VI i que pretenia acabar amb els

⁴⁷⁷ GIANNONE, *Storia civile...*, vol. VII, pàg. 140: *"Per tanti e sí innumerabili fonti sono derivate in noi sí vaste e smisurate ricchezze degli ecclesiastici, le quali sono un'evidente cagione della nostra miseria. I pubblici pesi si soffrono da'secolari solamente, e si rendono ora assai insopportabili, perché passando continuamente i beni, che prima erano in poter de' laici, in mano degli ecclesiastici viene a cadere tutto il peso che prima era ripartito, soprail rimanente che resta sotto al dominio de' laici. si fa conto da' piú esperti, e da coloro che fanno lo stato del regno, che delle tre parti delle rendite, presso che due si trovano nelle mani degli ecclesiastici, dalle quali non possono mai ritornare in potere de' laici, per le leggi strettissime fatte a lor beneficio... poiché essi hanno del suolo quasi la metà del tutto, e sopra il rimanente per li legati, ed altri doni consimili ne hanno un'altra e mezza, poiché neun muore senza che lasci qualche legato a qualche chiesa o convento."*

⁴⁷⁸ GIANNONE, *Storia civile...*, vol. VI, pàg. 32-77

⁴⁷⁹ GIANNONE, *Storia civile...*, vol. VI, pàg. 77-78. Les ordres donades al virrei, en la carta del 28 d'agost, eren clares, i no havien de permetre *"de ninguna manera, que en las causas pertenecientes a nuestra Santa Fe procedan, si no los Arzobispos, y demás Ordinarios de esse Reyno, como Ordinarios, con la via ordinaria, que se practica en los otros delitos, y causas criminales ecclesiasticas."*

abusos i les ingerències eclesiàstiques en la vida civil, mantenint amb fermesa les regalies: els prelats que no observaren les normatives els foren segrestats els béns i, els contumaços, expulsats del territori meridional; s'acceptà la immunitat de les esglésies només fins on permetien els canons i les lleis del regne, i s'establí que tota provisió que arribés de Roma havia de comptar amb *exequator* regi. El balanç d'aquest canvi de política que fa l'autor és ben positiu:

*Furono i vescovi contenuti ne' loro limiti, e tolti molti abusi che s'erano introdotti nelle loro diocesi. Le franchige e l'immunità degli ecclesiastici furono mantenute secondo il prescritto dei canoni e delle nostre leggi, e riparato alle frodi: talché fu ridotta la giustizia e giurisdizione ecclesiastica al suo giusto punto.*⁴⁸⁰

La *Storia civile del Regno di Napoli* va suposar un veritable terratrèmol polític. Els dos puntals fonamentals de l'obra de Giannone – la superioritat del poder de l'Estat respecte a l'Església i el seu convenciment de la importància de l'ordenament jurídic “*come tessuto connettivo della società*” - van suposar una reacció ràpida i contundent de l'Església, amb l'excomunicació feta per la cúria arquebisbal napolitana,⁴⁸¹ i una certa tebiesa en la defensa per part del *Collaterale* i d'una part considerable dels col·legues de professió.⁴⁸² Ell mateix, explica com en *Collaterale*, a proposta del virrei Althann, es decidí la suspensió de la venda dels exemplars de l'obra, perquè entre la població napolitana s'havia fet córrer la veu, per part de frares i religiosos de diversos ordes, que en l'obra es posava en dubte el miracle de la sang de San Gennaro, i calia evitar

⁴⁸⁰ GIANNONE, *Storia civile...*, vol. VII, pàg. 137

⁴⁸¹ Un dels responsables de la valoració dels continguts de l'obra de Giannone, per encàrrec d'aquesta cúria, fou Giulio Niccolò Torno. En la seva anàlisi, no considera que la *Storia civile* pugui ser considerada herètica, però sí perillosa, i que fou escrita “*sotto l'influsso della sua passione politica e con l'odio nel cuore verso la Santa Sede e la Chiesa*”, malgrat que Torno manifestà diverses vegades la seva convicció que Giannone era un escriptor catòlic: O. PACIA, *Giulio Niccolò Torno. Un teologo e giurista del Settecento napoletano*, Nàpols, Liguori, 1999, pàg. 173-179

⁴⁸² Introducció d'A. Marongiu a GIANNONE, *Storia civile...*, vol. I, pàg. 8-9

que a la ciutat es produís cap tipus d'aldarull.⁴⁸³ Giannone, que havia treballat com a advocat amb Argento i el considerava un dels seus referents, prova, a la *Vita*, de justificar la poca implicació del seu mestre en la defensa de l'obra, adduint que el virrei d'aquells moments, no el tenia massa en compte i que la seva avançada edat tampoc no era un element favorable per emprendre grans discussions jurídiques.⁴⁸⁴

Pel que fa a la importància i influència de la jurisprudència napolitana, lligada sempre a un univers més ampli que incloïa altres disciplines com la filosofia, la història i el progrés científic en general, situa l'inici dels seus progressos en el regnat de Carles II, moment en què, principalment a través de Francesco D'Andrea, arribaren a Nàpols els nous corrents de pensament europeus. Giannone destaca el coneixement, l'erudició i l'eloqüència d'alguns juristes napolitans: l'esmentat D'Andrea, però també Serafino Biscardi, Niccolò Caravita, Amato Danio, Pietro di Fusco, Flavio Gurgo, i altres que no esmenta *“li quali durando ancor fra noi, e collocati ne' primi onori del magistrato temerei offendere la lor modestia in favellandone”*, a més de lloar el canvi en els mètodes d'ensenyament del dret introduïts a la universitat per Domenico Aulisio.⁴⁸⁵ Tant a les càtedres com als tribunals, *“si cominciarono ad insegnar leggi con nuovi metodi, ed a disputare gli articoli legali secondo i veri principii della nostra giurisprudenza, e secondo l'interpretazioni de' piú eruditi giureconsulti.”*⁴⁸⁶

⁴⁸³ GIANNONE, *Vita scritta...*, vol. I, pàg 113-118. A la pàg. 118 escriu: «... così aveano dato a credere alla semplice e superstiziosa plebe, la quale non poteva ricredersi del contrario, come quella che si tira più coll'orecchie che colla ragione. A tutto ciò aggiungevan che il santo, per questa mia tenacità e bestemmia, erasi sdegnato e che in pena di tanto oltraggio non avrebbe, nell'avvenire, fatto il miracolo, togliendo con ciò a' Napoletani la sua protezione ed aiuto, lasciandogli in continue calamità e miserie.»

⁴⁸⁴ GIANNONE, *Vita scritta...*, pàg. 119-120; Introducció d'A. Marongiu a GIANNONE, *Storia civile...*, vol. I, pàg. 11. Giannone, seguint els consells d'alguns amics, decidí marxar cap a Viena, on se li concedí una pensió mínima per sobreviure, per, el 1734 i un cop conquerit el regne pels borbònics, passar els seus darrers anys entre Venècia, Ginebra i diversos llocs de la Llombardia, on, enganyat, fou detingut i morí presoner a la ciutatella de Torí, el 1748.

⁴⁸⁵ GIANNONE, *Storia civile...*, vol. VII, pàg. 130. Només esmenta, dels vius, l'erudició i els amplis coneixements de Gaetano Argento, de qui Giannone havia estat deixeble.

⁴⁸⁶ GIANNONE, *Storia civile...*, vol. VII, pàg. 129

Amb el títol de *Riflessioni sopra il commercio del regno di Napoli*, i en els darrers anys del virregnat, Federico Valignani sosté la responsabilitat del govern dels espanyols en el malmès comerç del regne, que fonamenta en els forts impostos marítims, en l'augment dels requisits per dur-lo a terme, i en la introducció de la pràctica forense en els contractes, mesures que perseguien produir el desànim de qui tingués intenció de dedicar-s'hi. A fi de superar l'endarreriment evident del regne en aquest àmbit, proposava crear a Nàpols una magistratura de comerç – que ell anomenà Direzione del Commercio – seguint el model de les llotges holandeses, i formada per nobles i mercants, dirigida per un regent de capa i espasa del *Collaterale*.⁴⁸⁷

La cultura de govern dels *novatori* durant el període del virregnat austríac, les propostes presentades i el debat polític reflectien

*la vivacità di una cultura aperta agli stimoli delle correnti più avanzate del pensiero europeo... La forte presenza delle correnti innovatrici smentisce la diagnosi vichiana di crisi e di decadenza. Gl'innovatori erano prevalenti nella cultura e nel ministero della capitale. Il loro compito di rinnovamento era difficile perché ogni novità era contrastata da vecchie e potenti istituzioni e perché le idee acquisite avevano il vantaggio del loro radicamento nelle abitudini e negli usi ambientali*⁴⁸⁸

Foren anys en els quals, l'expansió i l'èxit evident de les nacions marítimes havien difós nous models filosòfics, ideològics, polítics i socials, que són en la base cultural dels *togati* napolitans més avançats.⁴⁸⁹

⁴⁸⁷ AJELLO, "Gli «afrancesados»..." Valignani era un noble dels Abruzzi i, en les seves reflexions, atorgà a la noblesa un paper preminent, perdut gairebé dos segles abans, però denota, al mateix temps, una molt diversa actitud de la noblesa en relació amb el comerç, que ara s'emmirallava en l'aristocràcia holandesa i anglesa.

⁴⁸⁸ LUONGO, "Il dibattito sulla riforma..."

⁴⁸⁹ R. AJELLO, "Potere ministeriale e società al tempo di Giannone. Il modello napoletano nella storia del pubblico funzionario", a R. Ajello (ed.), *Pietro Giannone e i suo tempo. Atti del convegno di studi nel tricentenario della nascita*, Nàpols, Jovene, 1980, 2 vol., vol 2, pàg. 449-536

Rafaele Ajello va sintetitzar de manera claríssima la situació general del *Mezzogiorno* després de la conquesta borbònica: un nombre enorme d'eclesiàstics, endarreriment general de la noblesa – inculta, improductiva, vivint per sobre de les seves possibilitats, inútil econòmicament –, parasitisme estatal notable, una desmesurada quantitat de persones desarrelades que vivien a la capital provinents de la resta del regne, interessos de classe en l'estament togat,..., en definitiva, “*la prevalenza della gente improduttiva... e la debolezza della cultura critica.*” Si bé el govern austríac s'havia recolzat en els juristes “moderns”, afavorint el pensament crític i confiant en ells l'aplicació dels canvis en la política governativa, les condicions generals de la societat napolitana – fonamentalment el parasitisme dels capitalistes i la feudalitat, però també la forta oposició dels magistrats conservadors – frenaven el desenvolupament de qualsevol iniciativa.⁴⁹⁰

Amb l'adveniment borbònic, Joaquín de Montealegre, marquès de Salas i primer secretari d'Estat, s'alià amb les tesis reformistes dels *togati*, entre els quals Francesco Ventura i Pietro Contegna. Obviant l'esforç de la noblesa per recuperar poder polític, en la segona meitat dels anys 30 del segle XVIII, s'inicià un procés de reforma que incloïa una centralització de l'administració tributària i un cens fiscal, la reforma dels tribunals, i restriccions a la immunitat eclesiàstica, tant fiscals com legals.⁴⁹¹

En els primers anys de la nova dinastia la col·laboració entre el govern i els exponents de la cultura napolitana va ser plena. Les dues persones que eren al capdavant de la política borbònica – Patiño i Montealegre – compartien els principis del neomercantilisme i del liberalisme, i eren conscients que calia un trencament del cercle econòmic involutiu del regne, derivat del mode de producció feudal i del parasitisme estatal.⁴⁹² Els intents de reforma foren

⁴⁹⁰ R. AJELLO, “Carlo di Borbone, re delle Due Sicilie”, a I. Ascione (ed.), *Carlo di Borbone. Lettere ai sovrani di Spagna*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, 2001, 3 vols., vol I, pàg. 13-64; AJELLO, “Lo Stato e la società...”

⁴⁹¹ ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 332-333

⁴⁹² AJELLO, “Lo Stato e la società...”

afavorits per l'esperit emprenedor de Montealegre i per la influència i la protecció d'Elisabetta Farnese, que des de Madrid i fins a la mort de Felip V el juliol 1746, va mantenir un fort lligam amb Nàpols. Aquests primers foren els anys dels projectes innovadors: l'ordenament del sistema judicial, per tal de controlar el poder feudal; creació del Suprem Magistrat de Comerç i de consolats de terra i mar en diverses províncies; es van promoure les manufactures locals (vidre, porcellana, seda, draps, armes, tapissos, brodats, sabó...); s'establí una xarxa d'ambaixades a l'estranger; es creà la Superintendència d'Hisenda, a fi de controlar els arrendaments; es posà en marxa un programa d'obres públiques, que incloïa ports i camins; es construï el teatre de San Carlo; es reformà la universitat, amb la institució de noves càtedres; se signà un concordat amb la Santa Seu, que va posar fi als motius de desacord entre l'Estat i l'Església; es permeté que els hebreus s'establissin al regne per a desenvolupar-hi llurs activitats econòmiques.⁴⁹³ Entre 1742 i 1746, la política de Montealegre va trobar serioses dificultats per continuar avançant. A la ja clàssica oposició de tots aquells que pretenien seguir mantenint un *status quo* que els beneficiava, sobretot la noblesa feudal i els gestors de les rendes feudals, s'hi afegiren altres elements de relleu. D'una banda, la pretensió d'ocupar un espai important en el Mediterrani va provocar un canvi en els equilibris i les condicions de privilegi de les grans nacions. En segon lloc, l'expansió de l'economia i del comerç requeria poder disposar d'una armada capaç de defensar-se, sobretot dels corsaris nord-africans. En tercer lloc, els recursos de què disposava l'Estat no eren suficients i tan sols podien provenir de la mà morta de l'Església. Foren les reaccions internacionals – de París, Londres i Roma – les que afavoriren notablement la caiguda de Montealegre. Per part francesa, els ressentiments venien determinats per les iniciatives empeses a Nàpols, principalment, per l'acord de pau estipulat entre Nàpols i la Porta otomana, per la repressió del contraban francès al regne, per la cerca d'implicació d'emprenedors estrangers – anglesos, suïssos, austríacs – per tal de crear una companyia marítima encarregada de comerciar amb les Índies orientals, i per l'espionatge i reclutament feta a Lió que causava danys a

⁴⁹³ AJELLO, "Carlo di Borbone,..."

les seves manufactures i artesans. Per part dels anglesos, una amenaçant expedició naval que arribà fins als peus del palau reial, va obligar Carles III a pensar a prescindir de Montealegre. Un tercer punt de pressió provenia de l'Església; els acords amb la Porta i amb les regències nord-africanes, i el retorn dels hebreus, eren motius suficients per jugar fort la carta de la influència que els eclesiàstics tenien sobre els reis.⁴⁹⁴ El predomini de la raó i de la practicitat van donar pas, de nou, al sistema antic; la situació la descriu Ajello, a partir de les paraules de Genovesi, de manera eloqüent: “*Secondo Genovesi “la ragione non è utile, se non quando è divenuta pratica e realtà”, altrimenti crea “una certa vanità d’indegno” e sostituisce alle “cose utili le speciose”.*”⁴⁹⁵

D'entre totes aquestes reformes posades en marxa, la més important fou la institució, el 1739, del Supremo Magistrato di Commercio, la composició del qual era mixta i, al costat dels jutges togats, en el seu organigrama hi havia experts en comerç, nobles i mercants. D'ell en depenien els diversos consolats de terra i de mar que van difondre en el territori una nova manera d'entendre la justícia, guanyada a la jurisdicció feudal, i basada en valors de eficiència i pragmatisme. Fou en el si del tribunal que van néixer nous projectes: fer navegables alguns rius, poblar Barletta, Cosenza i Salerno, establint-hi tres universitats d'estudis i, en el cas de Barletta, establir-hi la Dogana de Foggia, per la facilitat en l'embarcament de la llana i dels formatges.⁴⁹⁶

Montealegre va tornar a Espanya un mes abans de la mort de Felip V. La seva substitució per Giovanni Fogliani d'Aragona, col·laborador obedient però amb un

⁴⁹⁴ AJELLO, “Gli «afrancesados»...” Un cop més, l'Església napolitana va jugar la carta de fomentar la superstició del poble: “*Le voci diffuse tra il popolo napoletano, secondo cui la regina non avrebbe avuto figli maschi finché gli ebrei e Montealegre non fossero stati espulsi dal Regno, riproducevano un clima d’intimidazione e di minacce che già Pietro Giannone aveva sperimentato, ed a cui sarebbe stato vano resistere. Erano esponenti che facevano appello a quella sfera del sortilegio, del diabolico e del magico che ha sempre avuto spazio e capacità di suggestione nello spirito degli italiani e dei meridionali in particolare. E non si comprende il significato ultimo del razionalismo degli afrancesados se non si tiene conto di questo oggetto specifico del loro impegno diretto ad affermare la libertà piena e totale del pensiero critico contro ogni forma di superstizione.*”

⁴⁹⁵ AJELLO, “La tradizione giuridica...”

⁴⁹⁶ AJELLO, “Carlo di Borbone,...”; ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 333

nivell intel·lectual modest, i l'ascens de Tanucci, poc amant del pensament preil·lustrat però ferm anticurialista, van suposar al retorn a un sistema de govern a l'antiga. Ajello destaca que, just en el moment en què el moviment il·lustrat s'ampliava i avançava, s'instaurava una fractura profunda entre la monarquia i l'elit cultural napolitana, que es veié obligada a traslladar les seves idees des de la cort cap a la societat.⁴⁹⁷ Però no per aquest motiu els intel·lectuals napolitans van deixar d'emprendre iniciatives adreçades a la millora general de les condicions del regne que, amb el canvi d'orientació del govern i el desmesurat – àdhuc escandalós – augment de les despeses de la cort, van empitjorar considerablement.⁴⁹⁸

En els primers anys de la dinastia borbònica, foren diverses les propostes de reforma de l'economia del regne. Gregorio Grimaldi reprengué el paper de la noblesa en el comerç, que havia iniciat Valignani, en les *Considerazioni intorno al commercio del regno di Napoli*, on explica les concessions fetes pel govern de Lluís XIV als nobles francesos per tal que es poguessin dedicar a les activitats comercials sense perdre la condició aristocràtica. El tractat barreja suggeriments proteccionistes – l'obligació de vestir draps treballats al regne – amb d'altres pròpies del liberalisme – reducció de taxes, creació de ports i ports francs, companyies de comerç – i compartia la necessitat d'instituir una junta o tribunal que s'ocupés dels temes comercials, fora de l'àmbit d'actuació dels tribunals existents.⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ AJELLO, "Carlo di Borbone,..." En les relacions entre cultura i política «*il crollo fu verticale: si ebbe il trionfo de l'antiquaria ed il rapido annullamento di tutte le riforme 'strategiche', poste in essere nel primo decennio. Il re Carlo, privo di mentalità critica, eppure deciso a governare in prima persona, non era adatto a realizzare una politica 'moderna', ossia di sostegno al rinnovamento... fui l tipico interprete di una gestione aulica, all'antica, in cui la salus populi risiedeva tutta nelle deliciae principis.*»

⁴⁹⁸ AJELLO, "Carlo di Borbone,..." , destaca com les grans despeses de la cort pesaven sobre els problemes econòmics i financers del regne i que, per exemple, la despesa prevista per al palau reial de Caserta, «*avrebbero potuto dar vita ad una flotta potente, di molte centinaia di legni piccoli, medi e grandi, ed avrebbe assicurato alle Sicilie una presenza meno passiva nel Mediterraneo, un minimo di difesa dell'economia, e quindi un diverso modello di sviluppo. Certo, era più facile e meno pericoloso costruire palazzi che competere con antagonisti intelligenti ed efficienti.*»

⁴⁹⁹ AJELLO, "Gli «afrancesados»..."

Retrobem de nou, Pietro Contegna, un sacerdot que, paradoxalment, representava “*l’ala extrema dell’anticurialismo napoletano*” i que demanava al nou govern una diversa política econòmica, que havia de comportar una millora en les comunicacions terrestres i marítimes, amb la construcció de camins i de ports per tal d’afavorir el comerç d’un país que, amb la sagnia fiscal del temps de Felip IV, continuava empobrit, alhora que denunciava el contrast que representava la gran riquesa a mans de l’Església, suggerint que, en la negociació del concordat, es tinguessin en compte les restriccions necessàries a la jurisdicció eclesiàstica.⁵⁰⁰

En la *Memoria per la riforma del Regno*,⁵⁰¹ Giovanni Pallante posava en evidència la necessitat de compilar un *corpus* de lleis comuns, breu i actualitzat, com també un còdex de les lleis del regne, eliminant-ne glosses, comentaris, decisions i sentències, de reduir els temps dels processos, de fer eficaç la burocràcia jurídica. Un aspecte ben novedós de la seva obra és la proposta de separació de poders, que representava un primer intent en la racionalització dels poders de l’Estat, referits a justícia, seguretat, milícia i finances, que serveix per denunciar les males pràctiques d’aquells que haurien de controlar els mecanismes jurídics per aturar abusos i corrupcions, i les usurpacions feudals: “*viceré, baronaggio, nobiltà e ministero avevano stipulato un accordo segreto, una “lega”, che ha “avuto due secoli di tempo per fare il fatto” suo.*”⁵⁰² Pallante feia una anàlisi de la situació de l’economia agrícola i artesanal del regne i en subratllà les mancances, denuncià la inferior situació en què es trobava pel que feia al comerç, i atacà un sistema de contribució fiscal absolutament injust.⁵⁰³ Per a reconduir l’aspecte fiscal, proposava que fos una Diputació la que controlés tots els impostos del regne, de manera que el

⁵⁰⁰ AJELLO, “Gli «afrancesados»...”

⁵⁰¹ G. PALLANTE, *Memoria per la riforma del Regno. «Stanfone» (1735-1737)*, Nàpols, 1996, ed. d’I. Ascione

⁵⁰² PALLANTE, *Memoria per la riforma...*, pàg. 44

⁵⁰³ PALLANTE, *Memoria per la riforma...*, pàg. 245: “... se il baronaggio possiede i feudi; se i particolari posseggono ufficij lucrosi, arrendamenti, fiscali e simili; se i preti, le chiese, i monasteri posseggono de’ beni e delle rendite, ingiusto è che questi siano esenti da pesi...”

control de les entrades fiscals⁵⁰⁴ deixés d'estar a mans d'especuladors i retornés sota les regnes de la Corona.⁵⁰⁵

En el camp estricte de la política, Pallante diferenciava clarament entre “*la giusta e santa monarchia e 'l dispotismo che, con improprio nome, suol chiamarsi tirannide.*”⁵⁰⁶ Seguint la línia de D'Andrea, de Giannone i de Contegna, culpà el *malgoverno* espanyol de la difícil situació econòmica en què es trobava el regne.⁵⁰⁷ Fou molt dur enfront de l'Església, apostant per la superioritat del rei enfront del poder eclesiàstic – “*egli è il principe di tutto il suo popolo, così ecclesiastico che laico*” - i, remetent-se a Locke, justificà que cap persona pot colpir la llibertat, la vida o els béns d'una altra només pel fet de pertànyer a una Església o professar una fe diferent.⁵⁰⁸

La literatura política i econòmica de la segona part del segle XVIII introduí al *Mezzogiorno* el concepte “d'estat nacional”, ja no identificat en la persona del monarca, sinó “*come un ente organico capace di esprimere la vita di tutta la comunità*”. Homes com Broggia, Fortunato, Genovesi, Intieri, Galiani, Dragonetti o Jannucci insistiren en l'aspecte moral de l'activitat econòmica, atribuïnt a l'Estat competències que anaven més enllà dels interessos

⁵⁰⁴ PALLANTE, *Memoria per la riforma...*, pàg. 249: “*questi ufficj [vendibles] sono la peste dello Stato. Bisogna dunque per necessità abolirli e supprimerli interamente,,,*”

⁵⁰⁵ PALLANTE, *Memoria per la riforma...*, pàg. 45-59. “*Se si vuole agire con efficacia... è necessario che il Principe ponga in campo tutta la sua autorevolezza, intervenendo in un'area difficile e impopolare: quella di una più equa e “proporzionale” distribuzione dei pesi fiscali.. bisogna disradicare dal Regno questo maledetto uso che il danaro e la roba non si metta in traffico e in commercio, e che la gente viva alla poltrona, col capo sul cuscino.*” (la citació és a les pàg. 52 i 59)

⁵⁰⁶ PALLANTE, *Memoria per la riforma...*, pàg. 127. Per altres aspectes relacionats amb les obligacions del príncep, remeto al capítol sobre l'obra teòrica de Francisco Solanes.

⁵⁰⁷ AJELLO, “Gli «afrancesados»...”: els espanyols van treure “*a' nazionali ogni pensiero del commercio, collo sguarnire ed atterrare i porti, sotto la causa di esser poco sicuri da' corsari per difetto della milizia marittima. [Inoltre favorirovo] le cavillazioni forensi, accioché la gente, specialmente dello stato mezzano, lasciando il pensiero di trovare altrove il suo conto, si applicasse alle liti. [Ma inanzi tutto, mentre] gravavano la città ed il Regno d'imposizioni, dazi, gabelle ed offizi, li vendevano con orribile soperchieria ed alienavano, ed i regnicoli, non avendo miglior partito per impiegar lor danaro con vantaggio, corsero a gara per comprarne, facendo loro propria causa il mantenimento del dominio del venditore.*”

⁵⁰⁸ PALLANTE, *Memoria per la riforma...*, pàg. 199-201

individuals o de categoria, i introduint dos conceptes nous en el llenguatge polític: felicitat dels súbdits i tutela dels interessos de la col·lectivitat.⁵⁰⁹

Tant Doria com Broggia van assenyalar que la dificultat del flux de capitals derivava del fet que qui el posseïa preferia invertir-lo en deute públic, que garantia la possibilitat de recuperar-lo amb escreix. Broggia insistia que calia invertir la situació d'endeutament públic i recuperar les entrades fiscals alienades, reformar urgentment el sistema tributari per fer pagar a més a qui més tenia, i dirigir l'aristocràcia cap al comerç, traient-la del model espanyol i conduint-la cap als models europeus més productius, proposant, fins i tot i com a mesura de força, l'expropiació total de llurs béns immobles a fi que esdevinguessin una classe productiva.⁵¹⁰

Reprement algunes de les idees de P. M. Doria sobre la preeminència del sector agrari,⁵¹¹ seguint les tesis defensades per Jean-François Melon en el seu *Essai politique sur le commerce* del 1734, i la polèmica Melon-Dutot-Voltaire, Bartolomeo Intieri va donar un fort impuls als estudis econòmics. Ell va intuir que calia reduir els obstacles a l'exportació del blat, en ser un dels principals productes conreats al regne i que generava excedents que, venuts fora, podien generar substancioses entrades a l'empobrida economia meridional. Intieri, juntament amb Celestino Galiani, formaren part de

⁵⁰⁹ G.B.M. JANNUCCI, *Economia del commercio del regno di Napoli*, Napoli, 1981, edició de F. Asante, 7 vol., F. Asante, vol I, "L'uomo e l'opera", pàg. LXV-LXVII. Són interessants les propostes de Jannucci pel que fa a la ciutat de Nàpols, que calia transformar en un ens productiu: "... non era sufficiente bloccare la crescita... Necessitava, invece, rendere economicamente attivo quel ceto borghese che, da un lato sarebbe diventato uno strumento di sostegno alla Corona, e dall'altro avrebbe consentito la creazione di occasioni di lavoro nel settore terziario... soltanto con lo sviluppo dei traffici e dei commerci sarebbe stato possibile avviare un proceso di sviluppo. Inanzitutto occorreva superare l'inveterato pregiudizio di casta ancora presente all'epoca, per cui gli appartenenti alle classi nobili si sarebbero dovuti tenere lontani dall'attività commerciale... nel regno non esisteva quello spirito di iniziativa e di imprenditorialità, caratteristico delle classi medie, essenziale per tradurre sul piano dei fatti le teorie dei mercantilisti..." (pàg. XCIX-CI)

⁵¹⁰ AJELLO, "Gli «afrancesados»..." La seva obra va rebre crítiques de part de totes les classes del regne, perquè les seves propostes revolucionàries anaren acompanyades d'altres que pretenien reglamentar tota la vida pública fins als nivells més minúsculs, i que van abocar-lo al descrèdit.

⁵¹¹ Les obres de Doria que tractaven sobre el comerç eren *Del commercio del regno di Napoli* i *Il commercio mercantile*.

l'Accademia delle Scienze, que pretenia posar el coneixement científic al servei del progrés econòmic.⁵¹²

Al costat d'Intieri, uns altres dos intel·lectuals s'interessaren pel comerç i l'economia: Ferdinando Galiani i Antonio Genovesi. El primer, autor del tractat *Della moneta* (1751), aprofundia els arguments de Melon i defensava que la "conservació" de la societat depenia de la disponibilitat de moneda suficient, i que, com més important fos la seva circulació, més ràpid, millor i més ben distribuït seria el moviment econòmic de les transaccions comercials. Segons ell, la quantitat de moneda existent al regne era suficient, però estava mal distribuïda i circulava lentament, perquè era retinguda en mans de comerciants – "*the tyrans of commerce*" - i oprimia pagesos i grangers, forçant-los a pagar en espècies, d'on derivava llur ruïna, en rebre preus baixos de la producció. A més a més, identificava els dos grans problemes que frenaven el flux monetari: la desproporcionada mesura de la capital, i el gran nombre de magistratures i tribunals.⁵¹³

El sacerdot Antonio Genovesi fou qui, en el *Discorso sopra il vero fine delle lettere e delle scienze*, publicat el 1753, va lligar l'economia a l'ètica i a la política. En els seus raonaments, aplicava al regne les cinc condicions establertes per Xenofont a fi que una nació assoleixi riquesa i grandesa. En primer lloc, que el seu govern sigui a mans d'un príncep propi. Segon, el sòl i el clima fan el regne fèrtil, ric no solament per a cobrir les necessitats vitals de la població, sinó també en articles de luxe, com ara seda, vins, fruites i menjars delicats. En tercer lloc, la situació del regne és ideal per al comerç, envoltat de mar, amb indrets idonis per a la construcció de ports, i amb països veïns interessats a obtenir els seus productes. Només cal, a parer de Genovesi, que els napolitans entenguin que el comerç és un art, que l'apreguin i el practiquin.

⁵¹² ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 340-343. Segons Melon, la producció de gra havia de revertir en el conjunt de la població, alhora que proporcionar diners per dedicar al comerç. Per a ell, el comerç era l'instrument més important per a fer créixer la nació, per damunt de guerres i conquestes.

⁵¹³ ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 347-349

La quarta condició també es complia: el nombre d'habitants del regne era suficient per explotar-ne els avantatges. Només en la cinquena condició – la indústria dels habitants – el regne era clarament deficient, i estimava imperatiu que s'hi posés solució. A aquestes cinc condicions de Xenofont, Genovesi n'afegia una sisena: calien bons costums en la nació. Amb l'esperança d'estimular l'esperit industrial, adreçava la part final del seu discurs a tres classes en particular. La primera era la noblesa, a qui reclamava que renovés els lligams amb els seus súbdits, esdevenint exemple de justícia, confiança, honestat i coneixement. La segona era el clergat, el qual, des dels seus llocs d'ensenyament, disposaven de temps i de mitjans per estudiar agricultura i comerç, i de traspassar aquests coneixements al poble. La tercera, en la qual Genovesi posa les seves més grans esperances, eren els joves estudiants, que haurien de ser el *terzo mezzo* de la reforma del regne. S'adreçava particularment a les institucions i acadèmies d'ensenyament de Nàpols, que podrien contribuir a formar joves que, després, apliquessin els coneixements apresos a llurs territoris d'origen.⁵¹⁴ Gràcies a la subvenció d'Intieri, a partir de 1754 ocupà la càtedra de mecànica i comerç, introduint en les seves concorregudes classes la llengua italiana, en lloc del llatí, i un nou mètode d'ensenyament, basat en la gravitació de Newton, i allunyat del saber incompreensible i de qualsevol forma de màgia,⁵¹⁵ que colpí els ensenyaments filosòfics tradicionals. La seva pretensió era incidir en el progrés de la cultura mitjana, desvetllar l'esperit crític i de recerca en els seus estudiants, com a únic remei per fugir de la situació de servitud.⁵¹⁶ Una nova concepció moral i racional de la societat - política, econòmic i comercial – requeria necessàriament el respecte dels drets de l'home, i el comerç – matèria objecte

⁵¹⁴ ROBERTSON, *The Case for the Enlightenment...*, pàg. 353-354

⁵¹⁵ AJELLO, "La tradizione giuridica..." Per exemple, respecte al temor als "turcs", "... cercò di correggere questo modo di pensare che, dando giustificazioni religiose alle paure, le alimentava. Al contrario, egli apprezzava il coraggio e lo spirito d'iniziativa dei nordafricani, che non avevano altri mezzi di sussistenza se non darsi alla pirateria, e così esportare i loro sottosviluppo; perciò, anche in questo, fu anticipata la visione globale dei problemi."

⁵¹⁶ R. IOVINE, "Il collasso funzionale della giustizia. Niccolò Fraggianni dalla difesa della tradizione al libero pensiero", *Frontiera d'Europa*, anno XIV, 2008, n. 1-2, pàg. 308-387. A nivell privat, tenia una escola de lògica i metafísica, els ensenyaments de la qual, juntament amb Galiani, volien traslladar a la universitat. Malgrat la demanda d'un grup d'estudiants i la tenacitat dels dos promotors, les pressions dels eclesiàstics n'impediren la posada en marxa.

de les lliçons de Genovesi – havia d'estar “sottoposto alle leggi del tutto e servire all'ingrandimento e conservazione della civile società.”⁵¹⁷ Plantejà una nova manera d'analitzar la llei natural, mitjançant la ciència i la raó, que posava els drets de l'home com a element central i com a base d'una nova ciència de la moral, que s'havia de reflectir e una nova manera de governar que superés de manera definitiva la raó d'Estat: “Ogni politica, ogni economia che non è fondata sulla giustizia, sulla virtù e sull'onore distrugge se medesima.”⁵¹⁸

En clar contrast amb les idees de Genovesi, la il·lustració moderada, representada pels seus deixebles Francescantonio Grimaldi (*Riflessioni sopra l'iniquaglianza tra gli uomini*, 1779) i Giuseppe Maria Galanti (*Elogio di Niccolò Machiavelli*, 1779), recuperà la validesa de les teories maquiavelianes, de les quals tots dos autors en defensaren la vigència. El primer, en contraposició amb les idees d'igualtat que defensaven Rousseau, els republicans nord-americans i Filangeri, i que havia defensat també Genovesi, afirmava que era necessari “accomodare l'eguaglianza alla giustizia stabilita, non già stabilire la giustizia sopra le massime dell'eguaglianza.” En la mateixa línia, Galanti admetia – i trobava justa – la clara diferència establerta per Maquiavel entre política i moral: “La prima “giudica quale l'uomo è nella società”. La seconda indica agli uomini “com'essi debbono essere, o quali sarebbero a desiderare che fossero”.”⁵¹⁹

*Devo darvi qualche breve ragguaglio di carattere generale circa un uomo egregio che ho conosciuto in questi giorni... Egli fa parte di quei giovani degni di stima che hanno di mira la felicità degli uomini, non disgiunta da un'onorevole libertà.*⁵²⁰

⁵¹⁷ V. FERRONE, *La società giusta ed equa. Republicanesimo e diritti dell'uomo in Gaetano Filangeri*, Roma-Bari, Gius. Laterza & Figli, 2003, pàg. 326-327

⁵¹⁸ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 132-133. La citació, a la pàg. 133, és d'A. Genovesi, (*Della diceosina o sia della filosofia del giusto e dell'onesto*, Milà, 1973, ed. de F. Arata, pàg. 58).

⁵¹⁹ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 128-129

⁵²⁰ J.W. GOETHE, *Viaggio in Italia*, Milà, 1997, pàg. 212

Així descrivia Goethe, el 5 de març de 1787, la seva primera trobada amb Gaetano Filangeri a Nàpols.

I és que Filangeri representa, segurament millor que ningú, la Il·lustració napolitana. Reprement els fonaments establerts, sobretot, per Genovesi, la seva *Scienza della legislazione*, publicada a partir de 1780, reflecteix una concepció de la societat, de la política i de l'economia que supera les limitacions dels intel·lectuals napolitans del segle XVIII, i que està clarament influenciada per Rousseau, per Locke, pels republicans americans, i per la seva pertinença a la maçoneria. L'obra de Filangeri significa un canvi important en l'anàlisi de les relacions entre l'home i la societat, i l'inici del constitucionalisme il·lustrat napolità en el període intermedi entre les dues grans revolucions del segle XVIII:⁵²¹ fa els ciutadans majors d'edat i els atorga drets i deures, i és aquesta igualtat entre tots els homes, el que el porta a criticar durament la societat napolitana en la que viu, una societat que es basava clarament en el privilegi, en tots els seus àmbits: polític, jurídic, econòmic, social i, àdhuc, religiós. Amb l'objectiu de resoldre aquesta realitat meridional, la seva *Scienza della legislazione*, aportà noves i interessants propostes en tots aquests aspectes que significava una radical reforma legislativa de l'Antic Règim, basada en els drets de l'home.⁵²²

Filangeri proposava un règim de monarquia constitucional que havia de garantir la llibertat civil de tots els ciutadans i en la qual l'únic càrrec hereditari podia ser el del rei. Regulava el paper que nobles i magistrats havien de tenir en la societat, eliminant els privilegis de la sang i basant en el talent i en el mèrit el dret a exercir qualsevol càrrec. La seva era una proposta que naixia del principi republicà – en el sentit de cosa pública heretat del dret romà – i, per tant, anava de baix a dalt.⁵²³ Reclamava la transparència i la publicitat de la política – “la

⁵²¹ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 226

⁵²² FERRONE, *La società giusta...*, *passim*

⁵²³ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 61-63; E, LO SARDO, *Il mondo nuovo e le virtù civili. L'epistolario di Gaetano Filangeri 1772-1788*, Napoli, 1999, pàg. 51-52: També els líders de la

politica andava sempre fatta alla luce del sole” – perquè havia d’implicar el conjunt de la ciutadania, i reconeixia uns drets i deures universals a tots els membres del cos social, alguns dels quals esdevenien veritablement revolucionaris en el context napolità de final de segle: el dret a la felicitat de tots els ciutadans,⁵²⁴ la llibertat de premsa, un sistema d’educació pública que havia de permetre la participació lliure de tots els ciutadans en els afers polítics, l’establiment de garanties judicials universals, o la restricció de la immunitat i del poder temporal de l’Església, secularitzant bona part de les seves propietats.⁵²⁵

El l’ànbit econòmic, les seves propostes no eren menys radicals. Aferrissat defensor del lliure comerç que havia de comportar una millora en la circulació dels productes, la fi dels privilegis i la garantia de la igualtat de totes les nacions, coordinant les diverses economies d’Europa a fi que totes en sortissin beneficiades, aplicà els mateixos principis en l’ànbit intern dels Estats.⁵²⁶

El nou model de societat definit per Filangeri va influir notablement en l’esperit de la revolució que esclatà a Nàpols el 1799. Seguint les seves propostes, el seu deixeble Francesco Mario Pagano va elaborar, entre 1787 i 1799, dos textos fonamentals de la Il·lustració napolitana, que partien del

revolució americana havien preferit el model mixt romà, que oferiria *“la garanzia... sia contro il potere autocratico, sia contro un’illimitata democrazia popolare.”*

⁵²⁴ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 335-339. El tema de la felicitat ja havia estat tractat per alguns autors anteriors (Ludovico Antonio Muratori o François-André Pluquet, per exemple), però se situava sempre en el marc del paternalisme del príncep que vetllava pels seus súbdits. Filangeri, en canvi, copià l’esperit del model nord-americà, la situava en el que avui anomenem drets socials i la lligava a un nou model econòmic: *“quando ogni cittadino di uno Stato può con un lavoro discreto di sette o di otto ore per giorno comodamente supplire a’ bisogni suoi e della famiglia, questo Stato sarà il più felice della terra, egli sarà il modello d’una società ben ordinata; in questo Stato le ricchezze saranno ben distribuite; in questo Stato finalmente non ci sarà l’eguaglianza delle facoltà che è una chimera, ma l’eguaglianza della felicità in tutte le classi, in tutti gli ordini, in tutte le famiglie che lo compongono, eguaglianza che deve essere lo scopo della politica e delle leggi.”*

⁵²⁵ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 145-154 (pàg. 339)

⁵²⁶ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 330-331: *“Di fronte ai privilegi e alle disuguaglianze dell’antico regime, il mutamento dell’ordine economico che stava rapidamente delineandosi in Europa rappresentava una grande occasione storica da assecondare e guidare politicamente con saggezza e lungimiranza per impedire nuove e più drammatiche forme di dominio. In ogni settore egli invitava ad agire in funzione della “massima libertà.”*

programa dissenyat en la *Scienza della legislazione*. En el primer – *Considerazioni sul processo criminale* – es proposa plantejament absolutament nou de l'àmbit jurídic, que implicava tots els ciutadans en l'exercici de la justícia, substituint la pràctica del procés inquisitorial vigent i reprenent les pràctiques processuals de la república romana.⁵²⁷ El segon, el *Progetto costituzionale della Repubblica napoletana*, que “*rappresenta forse il capolavoro del pensiero politico e giuridico dell'Illuminismo italiano e certamente la conclusione più alta e solenne di tutto un modo di pensare alla tradizione tradizione repubblicana e costituzionale da parte del mondo dei Lumi nella penisola*” i que té la base en els quatre textos més significatius d'aquest moviment: la *Diceosina* de Genovesi, la *Scienza della legislazione* de Filangeri, i els *Saggi politici* i les *Considerazioni sul processo criminale* del propi Pagano.⁵²⁸

Ajello considera un error definir la política borbònica entre 1746 i 1776 com despotisme il·lustrat perquè no hi hagué pràcticament cap col·laboració entre el govern i els intel·lectuals del període: llurs consells “*furono formalmente richiesti, sostanzialmente disattesi e quasi sempre distorti, utilizzati solo a fini di torchiamento e di spoliazione fiscale.*”⁵²⁹

La deriva absolutista del govern de Ferdinando IV i Maria Carolina es visualitzà en un procés creixent de militarització i de corrupció, d'enfortiment del poder de les magistratures civils a partir de personatges “*ambigui e mediocri, mentre uomini come Filangeri venivano regolarmente esclusi e tenuti ai margini della sfera pubblica.*”⁵³⁰ A partir de 1778, el “*dispotismo poliziesco*” fou el règim

⁵²⁷ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 206-208

⁵²⁸ FERRONE, *La società giusta...*, pàg. 230-231

⁵²⁹ AJELLO, “Lo Stato e la società...”

⁵³⁰ LO SARDO, *Il mondo nuovo...*, pàg. 132. El nivell de deteriorament de la monarquia es reflecteix en les paraules que l'autor dedica a la reina Maria Carolina: “*La Regina, avendo constatato che Carlo III non aveva la forza di detronizzarla, decise comunque di offrire all'opinione pubblica internazionale una immagine meno screditata di sé e del suo governo. Era un'operazione di pura facciata: le garanzie giuridiche dei sudditi, il funzionamento della giustizia, il governo dell'economia erano tutti orientati alla personale soddisfazione dei bisogni*”

polític instaurat al regne i el preludi de la Revolució napolitana de 1799,⁵³¹ un despotisme que marginà, i fins i tot humilià, tota una generació de gent capaç de fer propostes que superessin els esquemes que abocaven el conjunt de la població a un estat de misèria, no solament econòmica, sinó també política, social i moral.

De la sordesa de la monarquia enfront de les dificultats socials, se'n lamentà el mateix Filangeri en molt bona part de la seva correspondència. En transcripció, només a tall d'exemple, dos fragments. En una carta enviada el 3 de febrer de 1781 a Domenico Pepe, president d'una societat de lectura i del Liceu de Mola, a la província de Bari, es referia als problemes del regne:

... Faccia Iddio che questa verità pervenga fino all'orecchia del mio re. Io l'ho enunciata con coraggio nel mio libro, ma lo spirito di lettura non è lo spirito del nostro amabile sovrano. Bisognerebbe che un cittadino illuminato gliela comunicasse con la viva voce, forse piú efficace degli scritti; ma i veri cittadini rare volte circondano il trono, e se la sorte ve li avvicina i cortegiani han pur troppo l'arte d'allontanarneli. Noi non possiamo dunque sperare la nostra redenzione che da' progressi della pubblica istruzione. Quando tutto il popolo comincia a conoscere le cause de' mali che l'opprimono, i principi, loro malgrado, son costretti a curarli... In questo terzo tomo la feudalità sarà urtata di fronte. Le persecuzioni di alcuni mostri, che si chiamano baroni, invece di scoraggiarmi, mi hanno inasprito. Io mostrerò che i loro pretesi diritti sono incompatibili colla sicurezza privata e colla civile libertà... È ormai tempo che questa pianta barbara sia interamente svelta dalle culte nazioni dell'Europa. Se ne sono, è vero, recisi molti rami; ma il tronco che ne è rimasto, è

della corte, tanto che in quegli stessi mesi per rimpinguare le esauste finanze pubbliche il governo aveva deliberato la risoluzione pecuniaria delle condanne capital dietro assenso reale!

⁵³¹ AJELLO, "Lo Stato e la società..."

*bastante a isterilire il terreno sul quale è piantato. Bisogna dunque indurre i governi a estirparne anche le radici...*⁵³²

Cinc anys més tard, e una carta adreçada al bisbe luterà danès Friedrich Münter, reiterava la difícil situació que es vivia a la ciutat:

*... Il nostro paese, o per meglio dire questa immensa città, non è fatta per me. Io vi sono, e vi sarò sempre infelice. La mia vita molto ritirata non mi garantisce dal contatto degli ipocriti, e de' malvagi di professione. Lo spettacolo dell'impostura, e dell'ignoranza costantemente trionfante è troppo vicino per poter essere con indifferenza osservato. La colonia straniera, che ci domina, e ci disprezza, e che s'ingrandisce e si consolida sempre di più, si è assolutamente resa insopportabile più pe' suoi individui, che pel suo capo...*⁵³³

De la correspondència intercanviada amb Benjamin Franklin es palesa l'admiració que Filangeri sentia pel procés d'independència nord-americà i el seu interès a poder col·laborar personalment en la definició institucional del nou Estat. Mentre s'iniciaren les negociacions per a l'establiment d'un consolat napolità als Estats Units que pogués afavorir les relacions comercials entre ells, Filangeri, que com hem vist no se sentia gens còmode a Nàpols, va escriure a Franklin per valorar les possibilitats d'un viatge i d'un ulterior establiment a Filadèlfia amb la seva esposa. La resposta detallava els inconvenients d'un viatge tan llarg, recomanant-li que el fes sol a fi de poder fer-se una idea de la realitat del nou país. Les negociacions comercials no avançaren en la línia de les expectatives de Filangeri.⁵³⁴ La darrera carta de l'epistolari de Filangeri l'adreça Charlotte Filangeri Frendel a Franklin, el 27 de setembre de 1788:

⁵³² LO SARDO, *Il mondo nuovo...*, pàg. 200-201

⁵³³ LO SARDO, *Il mondo nuovo...*, pàg. 292-294. El seu *capo* era John Acton, polític britànic i favorit de Maria Carolina.

⁵³⁴ LO SARDO, *Il mondo nuovo...*, pàg. 125-127

Monsieur,

Attribuez ce long délai a mon douleur et partagez mes justes regrets. Le chevalier Gaetano Filangeri mon epoux, mon ami n'est plus, une maladie cruelle l'ha emporté le 21 julliet a la fleur de son âge et avec lui toute ma felicité; il a laissé trois enfants sans autre fortune che celle de la memoire de ses vertus, et de sa réputation. Si la lettre que vous lui aviez adressée sous la dâte du 14 octobre 1787 ne lui fut parvenue che le premier julliet qui étoit le prémier jour de sa maladie, il se serait empressé de vous écrire, Monsieur, et de vous remettre les copies de la Science de la legislation que vous lui aviez demandé. J'executerai moi-meme ce qu'il auroit fait, et vous recevrez par le canal que vous lui aviez indiqué tout ce que vous désirez. Le peu qu'il nous reste de son ouvrage immortele va être imprimé, et je me farais un devoir de vous le mander de même des qu'il aura paru, outre de plus j'y joindrai l'histoire de sa vie et ce qu'il y aura de meilleur de sa composition sur ce triste événement.

Agréez Monsieur mes assurances de la haute consideration et di sincers respects qui vous est du a tant de titres avec les quels j'ai l'honneur d'être

Monsieur.

Naples le 27 settembre 1788⁵³⁵

El fracàs de la revolució napolitana del 1799, inspirada en les noves propostes de canvi analitzades en les pàgines precedents, i clarament influenciada per la Revolució Francesa, i la posterior – i brutal – repressió duta a terme per Ferdinando IV, van allunyar qualsevol possibilitat de canvi per millorar les condicions de vida del *Mezzogiorno*. Només el parèntesi del decenni francès, entre 1805 i 1815, va aconseguir abatre dos dels més importants pilars que mantenien encara dempeus la política de l'Antic Règim – la noblesa i l'Església – amb la definitiva abolició de la feudalitat i amb la confiscació dels béns eclesiàstics dels “*ordini possidenti*”, és a dir, els que no eren mendicants. Les

⁵³⁵ LO SARDO, *Il mondo nuovo...*, pàg. 298

possessions feudals foren considerades béns privats, i els béns privatius – aquells que els barons havien usurpat al demani en benefici propi – van retornar al patrimoni estatal. Els béns eclesiàstics confiscats van acabar formant part de l'Estat, ja fos directament o mitjançant la seva venda.⁵³⁶ Al costat d'aquestes dues importants mesures, s'implementà un disseny més racional de tota l'administració del regne que, malgrat el retorn de la monarquia borbònica el 1815, continuà tenint vigència. Els efectes del llarg procés de reflexió i de participació activa en la presentació de projectes que poguessin resoldre la situació d'endarreriment del regne, i malgrat la marginació a què havien estat sotmesos llurs autors, sembla, doncs, que havia donat els seus fruits.

El més destacat de l'evolució del pensament polític i econòmic entre la generació de Francesc d'Andrea i la de Gaetano Filangeri, els dos juristes que limiten temporalment aquest espai d'anàlisi, és el fet que es produí un canvi d'objectiu molt important: es passà de la defensa del dret a la defensa dels drets.

⁵³⁶ ASNa, Collezione delle leggi e dei decreti originali: núm. 1, llei de 2 d'agost de 1806 d'abolició de la feudalitat, signada per Giuseppe Bonaparte; núm. 27, llei de 7 d'agost de 1809, signada per Gioacchino Murat, de supressió de tots els ordes religiosos *possidenti*

CAPÍTOL 3.

JURISTES CATALANS A NÀPOLS

1. Domènec Aguirre

Domènec Aguirre era natural de Barcelona, fill de Francisco i Mònica Aguirre. El pare, pintor i ciutadà de Barcelona, hi arribà formant part de l'exèrcit de Felip IV durant la guerra de Secessió, segons es desprèn d'un memorial enviat pel mateix fill a l'Arxiduc entre els anys 1705 i 1706 sol·licitant el reconeixement de noblesa:

dize que descende de una família Noble de los Reynos de Castilla del mencionado apellido; y que por haverlos dexado sin conveniencias su padre; que de allí pasó a Cathaluña sirviendo al Sr. Rey Felipe quarto... en las guerras del año 1640 al de 1652 no se pudo tratar como tal, y hallandose tan sumamente decorado por V. Mag^d y decano oy de aquel Concejo.

Suplica sea V. Mag^d servido declarar la Nobleza del dicho franciscà Aguirre su padre, que lo recibirà à merced.⁵³⁷

El 17 d'abril de 1683 s'estipularen els capítols matrimonials entre Domènec Aguirre i Dorotea Homs i Fornells, filla de Jeroni (mercader, ciutadà de Barcelona, difunt) i Teresa Baró i Fornells, casada en segones núpcies amb Salvador Baró, doctor en ambdós Drets. Per aquests capítols, l'esposa constituïa i aportava en dot al marit "l'ofici d'alcaid i guarda del Palau del Rei i

⁵³⁷ ASNa, CS, Consulte decreti memoriali, llig. 146 (1705-1706), f. 184, s.d.

obra nova de la presó”.⁵³⁸ Aquest ofici l’havia exercit Jeroni Homs que, en el seu testament, nomenà hereves universals les seves filles Dorotea, de cinc anys, i Clemència Jerònima, de tres mesos, “volent que lo ofici que jo tinc de guarda del Palau Reial de la present ciutat no el puguin vendre, sinó que si la filla major lo vol li sia donat lo dia que contractarà matrimoni, i si no a l’altra filla”.⁵³⁹

Entre la mort de Jeroni Homs i la presa de possessió de l’ofici per part d’Aguirre, aquest havia estat exercit per Pacià Vesià, segons indica Montagut.⁵⁴⁰

Domènec i Dorotea Aguirre van tenir, almenys, un fill i tres filles: Josep, jurista com el seu pare; Clemència, casada amb el també jurista Lleó Peyrí; Josepa i Maria, ambdues casades amb dos advocats napolitans que, com a dot, obtingueren una magistratura en el Regne.

El 1673 inicià la seva llarga carrera en el camp del dret,⁵⁴¹ però fou en la dècada següent que desplegà una intensa activitat com a consultor de la Diputació del General i del Consistori de Diputats i Oïdors de comptes del General,

patrocinant causes de persones eclesiàstiques, de nobles i de ciutadans en litigis que el van acreditar com un bon jurista i que li van atorgar fama com especialista en dret successori i,

⁵³⁸ AHPNB, Isidre Famades, *Primum Liber Capitulum*, 1672-1691, 813/36, s.f.

⁵³⁹ AHPNB, Pau Pi, *Primum Liber Testamentorum*, 1660-1677, 781/76, f. 111r-113r, 7 de novembre de 1672. Aquest és un exemple de la patrimonialització d’alguns càrrecs que denota que, amb anterioritat, hauria estat venut.

⁵⁴⁰ T. DE MONTAGUT, “El jurista Domènec Aguirre i la memòria del dret públic català”, *Ivs Fvgit*, 13-14 (2004-2006), pàg. 231-249

⁵⁴¹ AHCB, Arxiu del Veguer, XV, Matrícula de jurisperits, 2 de juliol de 1673

especialment, pel que fa a la problemàtica que plantejaven els fideïcomisos.⁵⁴²

L'any 1686 va haver de transferir el seu ofici d'alcaid del Palau Reial en ser nomenat assessor subrogat del Consistori a causa de la incompatibilitat en l'exercici simultani de dos oficis del General. El 1691 era catedràtic de Codi a la Universitat de Barcelona.⁵⁴³ Malgrat que Torres Amat i Pere Voltes el situen com a catedràtic de lleis d'aquesta universitat fins al 1723,⁵⁴⁴ és força improbable que, ateses les sempre més grans responsabilitats, pogués continuar en l'ensenyament i, en tot cas, és segur que no ho fou a partir de la primavera de 1713, quan marxà definitivament de Catalunya acompanyant l'emperadriu. El març de 1694 jurà el càrrec de ministre del Criminal de la Reial Audiència de Catalunya, essent promogut a ministre de la Sala del Canceller de la mateixa Reial Audiència el 30 de maig de 1698.⁵⁴⁵

Castellví informa que era un dels magistrats del suprem Reial Senat de Catalunya que, a la mort de Carles II, es manifestaren a favor del manteniment de les constitucions, lleis i privilegis de Catalunya.⁵⁴⁶ Posteriorment, el 1704 fou un dels jutges que intervingué en la causa del conseller de Barcelona Honorat de Pallejà, que pretenia, aprofitant la protecció del virrei Velasco, retornar al càrrec del qual havia estat expulsat per revelació del secret de les deliberacions

⁵⁴² MONTAGUT, "El jurista...". Les al·legacions jurídiques conservades, tant a la Biblioteca de Catalunya (F.Bon. 12719, 12018; BerRes. 43/18 Fol.) com a la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (07 C-239/1/7.11, 07 XVIII-6081-27, 07 B-38/1/1-5) i a la Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona (339-8, 513-2, 507-10, 513-3), fan referència, principalment, a conflictes relacionats amb propietats immobiliàries, entre 1699 i 1703.

⁵⁴³ MONTAGUT, "El jurista..."

⁵⁴⁴ F. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, [recurs en línia] <<http://www.lluïsvives.com/servlet/ServeObras/jlv/80294985101696386754491/ima0048.htm>> [data de consulta: agost 2013]; P. VOLTES BOU, *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1963, 2 vol., vol. II, pàg. 19

⁵⁴⁵ AHCB, Manuscrit A-21 [Serra Postius], I – *Nomina o catalogo de los Virreyes y Capitanes Generales del Principado de Cataluña y Condados de Rossellon y Cerdaña*

⁵⁴⁶ F. DE CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas desde el año 1700 al 1725*, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo de Pércopo, 1997-2000, 4 vol., edició de J. M. Mundet i Gifré i J. M. Alsina Roca, vol. I, pàg. 273; MONTAGUT, "El jurista Domènec Aguirre..."

del Consell de Cent. La resposta de Velasco va ser citar tres d'aquests jutges – Cristòbal Potau, Pere Amigant i Josep Moret – a Madrid, mentre que Domènec Aguirre va ser desterrat a Mataró.⁵⁴⁷

El 1706 fou nomenat regent del Consell d'Aragó i, com a tal, acompanyà Carles III en la campanya de Castella.⁵⁴⁸ Formà part, els anys 1706 i 1707, de la junta d'Estat i guerra creada per l'Arxiduc a València que, presidida pel príncep de Liechtenstein en representació del monarca, s'ocupà de qüestions polítiques, administratives i militars.⁵⁴⁹ L'any següent, atenent el gran volum de feina que comportaven les places vacants al Consell d'Aragó, sol·licità el cobrament de l'equivalent al sou dels dos regents catalans i del fiscal.⁵⁵⁰ Novament el 1708, reiterà la sol·licitud, al·legant que en aquell moment només cobrava sobre el Regne de Mallorca i que no era suficient per sustentar la seva nombrosa família.⁵⁵¹ Malgrat que se li respongué “*Como pide*”, el 9 de gener de l'any següent, el Consell d'Aragó demanà que es paguessin els sous endarrerits:

De salarios ordinarios se debe al regente Dⁿ Domingo de Aguirre la mitad desde el abril del año 1707 en que el enemigo ocupó Valenzia; pero espera cobrarla con brevedad en fuerza de la Real Grazia que V.M. le concedió, avindoselo asignado en Mallorca...

El Consejo de Aragón suplica a V.M. se digne mandar que de las rentas R[ea]^{tes} de Mallorca, Menorca y Ibiza y de lo que producen los sequestros y confiscaciones de estas islas, y también los de este Principado, se paguen los salarios de sus Consejeros, Secretarios y

⁵⁴⁷ CASTELLVÍ, *Narraciones Hstóricas...*, vol. I, pàg. 468-469; FELIU, *Anales...*, Tom III, pàg. 522

⁵⁴⁸ ASNa, CS, Consulte decreti memoriali, llig. 153 (1705-1707), f. 17r-19v, s.d. També a ASNa, CS, *Diversorum Officialium Hispaniae*, llig. 130, f. 118v-112v, 22 de juliol de 1706, on es diu que havia estat auditor general regi servint el lloctinent i capità general de Catalunya, que entre 1692 i 1696 va participar en expedicions bèl·liques, i que el 1697 era a l'administració de justícia.

⁵⁴⁹ V. LEON SANZ, *Entre Austrias y Borbones...*, pàg. 53

⁵⁵⁰ ASNa, CS, Consulte decreti memoriali, llig. 151 (1706-1707), f. 423, s.d.

⁵⁵¹ ASNa, CS, Consulte decreti memoriali, llig. 158, f.136, 28 de febrero de 1708

*Oficiales con antelación a cualesquiera*⁵⁵² *Acreedores y Librancistas.*

Amb la partença de Carles III per prendre possessió del tron imperial, el setembre de 1711 es nomenà una Junta de Gabinet per assistir al despatx de la reina sobre els afers més importants, i del que formaren part cinc ministres:

*como consejero de Estado con mayor antigüedad, el duque de Parete, a quien se había excluido del consejo de Italia; por la Grandeza, al almirante de Aragón y conde de Cardona, Josep Folch de Cardona, a la sazón, mayordomo mayor de la reina; para regular los asuntos militares, el mariscal conde Guido von Starhemberg; y como representantes de los dicasterios territoriales españoles, los decanos Domingo de Aguirre, del consejo de Aragón, y Joseph de Gurpegui, del de Castilla. La asistencia “en el despacho de la Reyna” se complementó con la participación del marqués de Rialp, quien veía reconocida en su persona la dirección de la secretaría del Despacho Universal barcelonès.*⁵⁵³

El 26 de setembre del mateix any, com a conseqüència del nomenament anterior, Josep Moret el substituï com a assessor al Consell de Guerra⁵⁵⁴ i, a finals del mateix any, rebé les instruccions per negociar amb el nunci el proveïment de les places vacants a Catalunya.⁵⁵⁵

Aguirre marxà de Catalunya amb l'Emperadriu, a qui acompanyà fins a Milà, des d'on es traslladà a Nàpols, amb una ajuda de costa,⁵⁵⁶ per ocupar la plaça

⁵⁵² ASNa, CS, Consulte decreti memoriali, llig. 165, f. 82r-86v

⁵⁵³ QUIRÓS ROSADO, R., *Constantia et fortitudine. La Corte de Carlos III y el gobierno de Italia, 1706-1714*, Tesi doctoral inèdita, Madrid, UAM, Facultad de Filosofía y Letras, Departamento de Historia Moderna, 2015, pàg. 147

⁵⁵⁴ ASNa, CS, Dispacci lettere e ordini reali, llig. 235, f. 53r-54v

⁵⁵⁵ ASNa, CS, Dispacci lettere e ordini reali, llig. 232, f. 13v-15r, 5 de desembre de 1711

⁵⁵⁶ ASNa, CS, Dispacci lettere e ordini reali, llig. 243, f.244r-245r, 10 de març de 1714

de president del *Sacro Regio Consiglio*.⁵⁵⁷ En una carta adreçada al marquès de Rialp, datada el 29 de juny de 1713, l'emperadriu feia referència, de manera indirecta, a aquest nomenament: "*Aguirre se halla consolado, me es de gran gusto: que lo atribuye a sus méritos y no a mí porque nada he hecho en esto, porque alabar sus obras y prendas es justicia.*"⁵⁵⁸

El nomenament d'Aguirre per ocupar aquest càrrec "*debía abrir una nueva etapa en la vida de los españoles de aquel reino*",⁵⁵⁹ però, des del 30 de maig i fins al 14 de juliol del 1713, en diversos documents, la ciutat de Nàpols protestà reiteradament per aquest nomenament, "*allegando antichi privilegi del Regno che assegnavano [que el president] fosse naturale di detto Regno*".⁵⁶⁰ Aquestes protestes es repetiren els dies 2 de juny, 4 i 14 de juliol del mateix any.⁵⁶¹ Això no obstant, el 30 d'agost es confirmà el nomenament, no solament com a president del *Sacro Regio Consiglio* sinó, a més, com a protonotari del Regne.⁵⁶²

Malgrat que la protesta pel nomenament d'Aguirre no fou l'única que la ciutat va presentar a l'emperador, basant-se en els antics privilegis del regne, davant l'allau d'exiliats que arribaren a la ciutat entre 1713 i 1714,⁵⁶³ sembla que en la base de la ferma oposició a la disposició sobirana, hi havia una *vendetta* per la negativa d'Aguirre, el 1712, a concedir les mercès sol·licitades pels ambaixadors napolitans a la cort de Barcelona.⁵⁶⁴ Els representants napolitans

⁵⁵⁷ ASNa, CC, Cancelleria, Officiorum Suae Maiestatis, llig. 61, f. 86v-89r, 6 de juny de 1713. Signat pel virrei, conte de Daun: «*Exc^a di Real Priv^o con il quale sua Cesarea e Cattolica Maestà conferisce il posto di Presidente del Sacro R[egio] Cons[igli]o di Sta Chiara di questa Città e Regno di Napoli in persona del... Regte d. Domco Aguirre*»

⁵⁵⁸ V. LEÓN, *Carlos VI El emperador que no pudo ser rey de España*, Madrid, 2003, pàg. 283

⁵⁵⁹ QUIRÓS, *Constantia...*, pàg. 386

⁵⁶⁰ ASNa, CC, Segreteria, Affari diversi II, llig. 251, s.f., 30 de maig de 1713

⁵⁶¹ ASNa, CC, Segreteria, Risoluzioni e proposte, llig. 157, f. 25v, 114r-v i 153r-158r, respectivament

⁵⁶² ASNa, CC, Segreteria, Risoluzioni e proposte, llig. 158, f. 93v-94v

⁵⁶³ QUIRÓS, *Constantia...*, pàg. 414, es refereix a una situació similar, sorgida la tardor de 1714, quan calia nomenar un nou Secretari d'Estat i de guerra.

⁵⁶⁴ QUIRÓS, *Constantia...*, pàg.530-531

al-legaven, a més, que no tenia “*la menor noticia de la lengua italiana, ni de las constituciones prácticas y ritos del reyno de Nápoles, un manejo que incluye las vidas y las haciendas*” i de ser “*presunto filorromano*”.

La, probablement inapropiada, resposta d’Aguirre criticant les llibertats jurídiques napolitanes, va merèixer la reprovació per part de la Junta d’Itàlia i la recerca d’una solució que apaivagués els ànims.⁵⁶⁵ Fou així que, per resoldre l’afer, i en una clara maniobra de dissimulació, pocs mesos després d’aquest episodi de protestes, la Junta d’Itàlia el proposà com a regent tocat per Sardenya al recent creat Consell d’Espanya a Viena.⁵⁶⁶ El 19 de gener es demanà al virrei de Nàpols que remetés la terna per ocupar la plaça de president del Consell de *Santa Chiara*, que quedaria vacant.⁵⁶⁷ Per tal que es pogués desplaçar a Viena, se li concedí una nova ajuda de costa.⁵⁶⁸ L’agost del mateix any, s’ordenà al virrei el pagament a Aguirre del sou de president del *Sacro Regio Consiglio* pel període transcorregut entre el cessament en aquest càrrec i el jurament com a regent del Consell d’Espanya.⁵⁶⁹ El 1717, fou nomenat regent forani per Nàpols,⁵⁷⁰ i l’any següent l’emperador li concedí el títol de comte de Massot.⁵⁷¹

El 1721, àdhuc les filles de Domènec Aguirre reberen la gràcia de l’emperador:

Conzedo a cada una de las tres hijas del Regente Aguirre quinientos ducados en feudo que vacaren y devolvieren a la Cámara

⁵⁶⁵ QUIRÓS, *Constantia...*, pàg. 531-532

⁵⁶⁶ ASNa, CC, Segreteria, Risoluzioni e proposte, llig. 160, f. 81v-82v, 6 de febrer de 1714; ASNa, C.S., *Diversorum, Officialium Sardiniae*, llig. 135, f. 12v-18r. També a ASNa, SRC, *Libri delle Consulte*, llig. 776, f. 115r, 13 de gener de 1714

⁵⁶⁷ ASNa, CS, *Memoriali ed accordi*, llig. 282, f. 7r-v

⁵⁶⁸ ASNa, RCS, *Carte reali*, pandetta 47 (1701-1714), pàg. 440

⁵⁶⁹ ASNa, CS, *Memoriali ed accordi*, llig. 282, f. 121v-122r. El mateix es reflecteix, amb data 5 de setembre, a ASNa, CC, Segreteria, *Risoluzioni e proposte*, llig. 162, f. 105r-v, i a ASNa, RCS, *Carte reali*, pandetta 50 (1714-1721), pàg. 48.

⁵⁷⁰ ASNa, CS, *Dispacci lettere e ordini reali*, llig. 241, f. 26v-27r, 29 de març

⁵⁷¹ ASNa, CC, Segreteria, *Risoluzioni e proposte*, llig. 227, s.f., 1 d’octubre de 1718

*de Nápoles; y entretando corresponderá esta los quinientos ducados a cada una u a sus sucesores desde el día que contraygan matrimonio.*⁵⁷²

El 3 de juliol de 1723 s'ordenà al virrei de Nàpols, des del Consell d'Espanya, el pagament de 500 ducats anuals “*en feudos devolutos o que devolvieren a esta mi Regia Camara con la circunstancia de que solo entrassen en el gozo quando fuessen colocadas en matrimonio*”.⁵⁷³ En la mateixa data,

*concede al Regente Conde Dⁿ Domingo de Aguirre que en falta de descendencia de sus tres hijas suceda el conde o su heredero u herederos de sangre en los feudos que le están concedidos en Nápoles y también la gracia de que se le pague en nombre de Dª Josepha e Dª Maria la anualidad de esta merced desde el día de la concesión.*⁵⁷⁴

La filla gran de Domènec Aguirre es va casar amb Lleó Peyrí i les altres dues amb dos juristes napolitans, que provenien de famílies nobles – Saverio Garofalo i Ferdinando Porcinari –⁵⁷⁵ i que com a dot van obtenir una plaça en els tribunals napolitans, el primer com a jutge de la Vicaria Civil; el segon, com a conseller del *Sacro Regio Consiglio*. En ser napolitans, es van poder beneficiar de l'amnistia concedida per Carles de Borbó, i continuaren exercint la carrera judicial en els tribunals del regne. A la *Biografia dei magistrati*,⁵⁷⁶

⁵⁷² ASNa, CS, Consulte di stato e di guerra, llig. 176, f. 131r, 30 d'octubre; ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 197, s.f., 6 de novembre

⁵⁷³ ASNa, CS, Diversorum Neapolis, llig. 63, f. 16r-18v

⁵⁷⁴ ASNa, CS, Diversorum Neapolis, llig. 65, f. 29r-38v

⁵⁷⁵ V. SPRETI *et al.*, *Enciclopedia storico-nobiliare italiana*, Bolonya, Forni ed., 1969, 6 vol., vol. III, pàg. 369-370, Garofalo; vol. V, pàg. 464-465, Porcinari

⁵⁷⁶ Aquest lligall està compost per una sèrie de documents que semblen respondre a una forma d'enquesta anònima – per tant, de difícil identificació dels autors – realitzada, molt probablement, entre els càrrecs inferiors dels diversos tribunals del regne, a l'arribada de Carles de Borbó, La informació que s'hi reflecteix segueix el mateix format en les seves planes, tot i que escrit de mans diverses i, també, amb opinions diferents.

redactada just després de la conquesta del Regne per part de Carles de Borbó, i pel que fa a Porcinari, hi consten diverses notes:

Piuttosto dotto in Legge, scaltro, non si può star sicuro sulla sua parola, ed intrinsecamente piuttosto odiato, che amato.

Essendo buon Avvocato fu fatto Cons[iglie]^{re} perché sposò una figlia del Reggente Aguirre, che stava in Vienna, e sorella del luogotenente della Camera Aguirre, ora uscito da Napoli. È uomo puntuale, capace, ed onorato.

È cognato de Perÿ, e d'Aguirre che sono partiti col Viceré Visconti. È uomo dotto, ma la sua condotta non è applaudita da nessuno.

... quantunque ben riportato da alcuni per capace, non è tale, ottenne la toga in dote per aver presa per moglie la sorella del Reggente Pery spagnolo (...)⁵⁷⁷

Marito d'una figlia del Reggente Aghir Pensionato dell'Imperatore, a lui affezionatissimo, p[er] altro poco stimato.

... era buon avvocato, e fu fatto Consigliere perchè sposò una figlia del Reggente Aguirre, che stava in Vienna, sorella del luogotenente d'Aguirre, dalla quale oltre la toga ebbe in dote una mercede di 500 scudi annui (...). È uomo dotto, puntuale, ed onorato, ma piuttosto odiato, che amato (...)⁵⁷⁸

Sobre Saverio Garofalo, hi trobem dues anotacions:

⁵⁷⁷ És evident la confusió de qui escriu, perquè la muller era germana de Josep Aguirre i, per tant, cunyada de Lleó Peyrí.

⁵⁷⁸ ASNa, Segreteria di Grazia e Giustizia, Biografia dei magistrati, llig. 1, f. 43r-v, 89r, 101v i 232V-233r

Di poca abilità ma onorato. Questo è marito di D. Maria Aguirre sorella del Conte Aguirre la quale gli diede per dote la toga di Presid[en]te di Camera quando vacasse la Piazza, che non è vacata da due mesi sono, e frattanto quella di Giudice di Vicaria con la mercede d'annui ducati 500.

Egli è figlio del celebre March[es]e della Rocca, che morì Proveditor Generale delle Truppe Cesaree in Calabria nell'ultima guerra di Sicilia. Dopo di avere qualche tempo servito nelle Regie Udienze passò a Vienna, dove si accasò con Dª Maria Aguirre Figlia del Reg[en]te del Consiglio di Vienna Aguirre, e n'ebbe in dote la carica di giudice di Vicaria, un'annua mercede di 500 ducati, e la futura d'un Presidentato de Camera (...). non ha grande abilità, ma è onesto, puntuale, e ben veduto dal Pubblico.»⁵⁷⁹

Pel que fa als feus concedits per l'emperador, o al pagament del valor equivalent mentre no retornessin a la *Sommaria* algunes propietats, tan sols he localitzat informació sobre la filla Clemència en una llarga consulta d'aquest tribunal,⁵⁸⁰ iniciada a partir de la sol·licitud de Lleó Peyrí, el maig de 1731, per tal que s'intestessin els feus de Pressice i Spicciano a nom del seu primogènit Pietro, atès que la mare havia mort recentment, deixant quatre fills. En espera que hi hagués algun feu d'aquest valor, els 500 ducats anuals dels quals gaudia Clemència Aguirre se li situaren "*sopra l'arrendamento del Protomedicato*".⁵⁸¹

⁵⁷⁹ ASNa, Segreteria de grazia e giustizia, Biografia dei magistrati, llig. 1, f. 83v-84r i 209v

⁵⁸⁰ ASNa, C.S., Diversorum Neapolis, llig. 89, f. 1r-48v, Consulta de la *Sommaria* a S.M. sobre feus de Presicci i Spicciano

⁵⁸¹ D. GENTILCORE, "Il Regio Promedicato nella Napoli Spagnola", *Dynamis : Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque. Historiam Illustrandam*, 1996, 16, p. 219-236: "Invece di diventare una burocrazia o una magistratura stabile nel campo medico, il Regio Protomedicato Napoletano dipendeva dalla persona che era protomedico pro tempore. L'incarico dava molto prestigio, coinvolgendo i medici più potenti del Regno, ma non ebbe un impatto notevole sulla sanità pubblica del paese. Le funzioni del Protomedicato erano soprattutto di natura fiscale: la riscossione dei diritti e delle multe dai praticanti non dottorati e le visite agli speciali, il tutto dato in appalto a esattori privati."

Aquesta extensa consulta proporciona diversa informació sobre les característiques d'aquest feu, i ens ofereix una completa descripció de les característiques del lloc i de la vida dels seus habitants. En primer lloc, sobre els drets de l'exercici de la jurisdicció. Segonament, hi ha la descripció dels dos feus, amb els diversos tipus de conreu (oliveres, vinyes, horts, cereals, juntament amb una part molt reduïda de terra destinada al pasturatge) i dels rendiments que se'n deriven un cop deduïda l'adua. La renda anual d'aquests rendiments, juntament amb la del lloguer de diverses dependències annexes al palau baronial, se xifra en poc més de 190 ducats anuals, de manera que la resta, fins als 500, continuen situats sobre el *promedicato*, fins a l'assignació d'un altre feu per aquest valor. El valor global del patrimoni – immobiliari i agrícola –, de les rendes derivades i de la jurisdicció es va establir en 13.000 ducats. És també indicatiu de la poca rendibilitat del feu el fet que, en aquesta causa instruïda per la *Sommaria*, en la qual es determinà un termini abans de traspasar el títol per si hi havia alguna reclamació de concessions anteriors, hi comparegué el procurador de la comtessa de la Corzana, al·legant una mercè feta al pare, el juliol de 1726, de 6.000 ducats anuals sobre feus retornables, però que la comtessa renunciava a litigar “*per essere di rendida tenuisissima, e che più sarebbe la spesa del mantenimen^{to} de Ministri, che il frutto di essi.*” A més, el feu era molt llunyà de la capital, i a 18,2 milles de la capital de la província (Lecce).

D'altra banda, el document ens informa sobre la població que hi vivia, i les condicions en les quals ho feia. Mentre Spicciano era un feu deshabitat, a Presicci hi vivien 750 persones:

quasi tutti bracciali, che attendono la cultura de campi... ed alcuni pochi a pascere animali... Pochissimi ornamenti vi sono d'oro e d'argento, per essere la maggior parte di essi Cittadini miserabili, eccetto però che cinquè Cittadini... vi sono in detta Terra due Dottori di legge, e Fisici n° 4, due Notari, due Barbieri, due Sartori, quattro calzolari, due falegname, e due ferrari... Vi è in detta Terra una

Speziaria di Medicina, quale tiene anche robba manuale come anche vi sono due Botteghe lorde, da vendere Pane, vino et altro

L'únic producte amb el que podien comercialitzar era l'oli, que venien a les ciutats veïnes, on compraven la resta de productes que necessitaven.

Finalment, en el document es descriuen els tres edificis principals de la ciutat: l'església, el palau baronial i el convent, i la plaça principal de la ciutat, on hi havia una columna dedicada al patró, Sant Andreu. Pel que fa a l'església, dedicada al mateix sant, descriu la distribució i les diverses capelles. El més interessant de tot és la descripció de l'altar major – *“viè un famosissimo quadro del martirio di S. Andrea con molte figure e cornice indorata”* - com també el fet que disposava d'un orgue i que, davant l'altar major, hi havia la sepultura senyorial. La resta de quadres que s'esmenten, situats a les diverses capelles del temple, no sembla que tinguin cap rellevància destacable. Per a l'atenció de la parròquia i de les seves ànimes, hi havia 1 arxiprest, 9 sacerdots, uns altres 5 no oficiants, 1 diaca, 18 clergues cèlibes i 3 casats. És a dir, gairebé el 5 % del total de la població.

El palau baronial, situat a tocar de l'església, era distribuït en dues plantes: en la planta baixa hi havia els estables, les reserves d'oli, el molí, la presó i un pati amb un pou d'aigua; la planta noble era reservada per residència del feudatari i tenia un accés directe a l'església. En la relació presentada es fa referència a nombrosos quadres – tots sobre temàtica religiosa – que penjaven de les parets del palau, però no sembla que cap fos digne de ressaltar.

Seguint el carrer principal, hi havia el convent dels frares carmelites, amb 17 habitacions, ocupades per *“13 Padri cioè sei sacerdoti, un professo, e sei laici, quali vivono con le loro entrate.”*

El Consell d'Espanya concedí a Pere Peyrí “*exceptuarle de los d[e]r[ech]os Reales de expedicion por el Assenso, q[ue] se le ha expedido p[or] la intestacion de los Feudos de Presici, y Spacciano.*”⁵⁸²

No he pogut trobar la data exacta de la mort de Domènec Aguirre, tot i que devia produir-se aproximadament el mes d'octubre de 1725, atenent al nomenament de Francisco Solanes per a substituir-lo al Consell d'Espanya, de desembre del mateix any. Després de la seva mort, es van concedir 3.500 florins anuals a la seva vídua.⁵⁸³ Malgrat que la documentació referida als pagaments fets per la *Regia Camera della Sommaria* és incompleta i no hi són documentats tots els anys, hi consten tres pagaments per aquest concepte, que es feien bimensualment. El primer correspon a març i abril de 1727:

*All'III[ustr]f^e Contessa Dª Dorotea de Aguirre vidua del difunto Reg[en]t^e D. Domenico de Aguirre conte di Massot – trècento cinq^a p[er] marzo et apr^e 1727 a conto di 2.100 [ducats] p[er] anno valore delli fiorini 3.500... e comanda che se li liberino e paghino... 350».*⁵⁸⁴

Els altres dos pagaments corresponen a l'any 1733, i són de 700 ducats (28 de setembre) i 350 (10 de desembre), constant pel mateix concepte.⁵⁸⁵

Domènec Aguirre va escriure el *Tratado historico-legal del Real Palacio Antiguo y su quarto nuevo de la Excelentissima Ciudad de Barcelona y de los officios de sus alcaydes o conserjes*, una obra publicada a Viena l'any 1725 amb dos objectius. El primer, la defensa dels drets de l'ofici de guarda del palau que Aguirre havia obtingut en dot, com he assenyalat anteriorment, i que va ser

⁵⁸² ASNa, CS, Memoriali ed accordi, llig. 285, f. 199r, Viena, 15 de setembre de 1732

⁵⁸³ ASNa, CC, Segreteria, Risoluzioni e proposte, llig. 219, s.f., 24 de maig de 1726

⁵⁸⁴ ASNa, RCS, Cedole di Tesoreria, llig. 569 (gener-juny 1727), f. 43r-v

⁵⁸⁵ ASNa, RCS, Cedole di Tesoreria, llig. 580 (juliol-desembre 1733), f. 14r i 20v

motiu d'un plet per a defensar aquest privilegi.⁵⁸⁶ El segon, com explica el mateix Aguirre en el pròleg al lector,

*... esta obra, que concluia en 5 de enero 1700 y que jamas tuve intencion de darla a la publica luz; (...) però han sobrevenido tantos accidentes, que por ellos seria facil el extravio, y perdida destes papeles; (...) y assi determiné darles a la impression, sin embargo del oppuesto Systema de Barcelona, en que subvertido el orden natural, y civil; han muerto los Officios, en vez de los Oficiales (...). Porque no he escrito, para adquirir tu aplauso: sino meramente para dexar una llave a mis Sucessores, con que puedan abrir los Archivos, las Historias, los Textos, y Doctrinas, para defender sus Derechos (...).*⁵⁸⁷

És a dir, amb la intenció de deixar memòria escrita d'un sistema jurídic que havia estat abolit amb la Nova Planta i que potser en el futur es podria reivindicar com a garantia d'uns drets dels quals els catalans havien estat privats el 1716.

L'altra obra que va publicar a Viena el 1721, tot i que ja estava escrita el 1692, va ser *Discursus super Officiis venalibus Generalitatis Cathaloniae*,⁵⁸⁸ i fent-ho a l'exili i quan tot ja estava perdut, els seus postulats adquirien un valor superior si es té en compte que no eren fruit d'una situació de conflicte, sinó que “*sirve para desvelar los proyectos de salvaguarda de las constituciones libertarias*”.⁵⁸⁹

⁵⁸⁶ VOLTES, *Barcelona durante el gobierno...*, vol. II, pàg. 19

⁵⁸⁷ MONTAGUT, “El jurista Domènec Aguirre...”

⁵⁸⁸ D. AGUIRRE, *Tractatus de Tacita Onerum & Conditionum Repetitione, quo Tacita Repetitio, ad Aequivoco Conjecturalis Repetitionis vindicatur, & earum respective Substantiae, & Regulae discernuntur;*... *Discursus super Officiis Venalibus Generalitatis Cathaloniae: pro servanda quoque Rei Patriae Notitia*

⁵⁸⁹ J. VIEJO YHARRASSARRY, “Domingo de Aguirre: la defensa de una constitución de libertades”, a *El mundo hispánico...*, vol. II, pàg. 1343-1348: «*todo el edificio reposaba, sin embargo, en una distinción de primera importancia: la que existía entre un “Dominio Propietario, con una libre capacidad de disposición, quale habet rei Dominus, vel Proprietarius y un “Dominio Jurisdiccional”, quale quilibet supremus Princeps habet in Regno suo, encaminado al bien común y encargado de administrar los bienes de los súbditos.*»

Aguirre “*distingue entre validez y justicia, y admite que puede haber actuaciones sin causa o en lesión de derechos de terceros, las cuales conducirán a resoluciones que serán válidas, aunque injustas.*”⁵⁹⁰

El pensament de Domènec Aguirre es fonamentava en tres puntals: la supremacia de la llei i de la justícia, la defensa de la monarquia composta com a forma d'organització política “pluralista i coordinada” i la institució de la Generalitat de Catalunya com a garant de l'observança del dret.⁵⁹¹ En aquest sentit de voler deixar memòria del funcionament del dret públic català, en la seva obra dedicada al funcionament de la Generalitat, hi ha una frase més que eloqüent: «*pro servanda quoque rei patriae notitia*»,⁵⁹² sobretot pel lloc on consta dins del conjunt de l'obra: a la portada, sota el títol. Però reprendré alguns aspectes del seu pensament polític en el capítol següent.

⁵⁹⁰ ARRIETA, “Austriacismo, ¿qué hay detrás...”

⁵⁹¹ MONTAGUT, “El jurista Domènec Aguirre...”, a més de destacar la importància que tenia com a administració tributària.

⁵⁹² AGUIRRE, *Tractatus de Tacita Onerum...*, portada de l'obra

2. Josep Aguirre

Fill de Domènec Aguirre, va seguir les passes del seu pare en el camp del dret, estudiant a la Universitat de Barcelona. L'any 1699, amb motiu de l'acabament del seu quart any d'estudi, va llegir un panegíric dedicat a Sant Tomàs d'Aquino.⁵⁹³ El 1706 obtingué el títol de doctor en Dret civil,⁵⁹⁴ i ocupà la càtedra de Prima de Lleis, substituint Francisco Solanes. Tres anys més tard, passà a la de Prima de Cànon, a la qual va renunciar l'any següent en ser nomenat jutge de Cort a la Reial Audiència de Barcelona.⁵⁹⁵

Tot i que Castellví diu que va romandre a Barcelona durant el setge i va ser després del final de la guerra que va marxar a l'exili,⁵⁹⁶ el seu nom apareix en una llista d'exiliats de començaments de 1714, recollida per Alcoberro.⁵⁹⁷

La primera referència de la seva presència al *Mezzogiorno* és el seu nomenament com a conseller del *Sacro Regio Consiglio*, el 19 de març de 1715,⁵⁹⁸ però la part més important de la seva carrera política al regne fou a la

⁵⁹³ *Sol ardents et lucens panegyris omnium virtutum lampadi, haereticorum malleo, praeceptorum angelico D. T.A. sacra / cujus orator extitit Josephus Aguirre et Oms, quartae classis alumnes, inter solemnities ejusdem D. T. die 20 mensis Martij 1699*, Barcelona, Rafael Figueró, 1699

⁵⁹⁴ ASNa, CS, *Diversorum Hispaniae*, llig. 1, f. 76r-78r, 7 de febrer de 1706: "V. Mag^d constituyete Doctor en Derecho Civil a Joseph Aguirre natural deste Principado."

⁵⁹⁵ RAMIS BARCELÓ, R., "La Facultad de Leyes y Cánones de la Universidad de Barcelona a principios del siglo XVIII", *AHDE*, tom LXXXVI, 2016, pàg. 385-408. El document de nomenament per a aquesta plaça és del 9 de setembre de 1711: ASNa, CS, *Consulte decreti memoriali*, llig. 161, f. 346r-351v

⁵⁹⁶ CASTELLVÍ, *Narraciones históricas...*, vol. III, pàg. 706; ASNa, CS, *Diversorum Officialium Hispaniae*, llig. 130, f. 251v-253r, 20 de setembre de 1707

⁵⁹⁷ A. ALCOBERRO, *L'exili austriacista (1713-1747)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2002, "Textos i Documents", 36, 2 vol., vol. II, pàg. 27-38, "Llista d'exiliats segons llur qualitat". A la pàg. 35 hi trobem "Don Joseph de Aguirre, catalán, hijo de don Domingo de Aguirre, juez del criminal en Cataluña; està en Viena"

⁵⁹⁸ ASNa, CS, *Consulte uffici e parti*, llig. 173, f. 107r; ASNa, CC, *Cancellaria, Officiorum suae Maiestatis*, llig. 62, f. 100v-102v; ASNa, CC, *Notamentorum*, llig. 124, p. 514-515

Regia Camera della Sommaria, primer com a president⁵⁹⁹ i, posteriorment, com a lloctinent, amb grau de regent del Collaterale.⁶⁰⁰

Durant els anys que va ser a Nàpols, a banda dels càrrecs esmentats, va ser membre de la junta del Banco di San Carlo⁶⁰¹ i delegat de la Marina del Regne, un cop suprimida la junta que s'ocupava d'aquest afer.⁶⁰²

D'altra banda, com a lloctinent que era de la *Regia Camera della Sommaria*, li corresponia la presidència de totes les juntes de caire econòmic que es constituïssin al Regne. En aquesta responsabilitat, va presidir les dues juntes més importants del virregnat austríac: la de la numeració dels focs i la del bon govern de les universitats que, tot i els nombrosos obstacles que tingueren i la manca de conclusions efectives, van significar un clar intent de resoldre dos dels més importants problemes que, en els àmbits econòmic i fiscal, afectaven el regne.⁶⁰³

Entre el juny de 1730 i el març de 1732, va protagonitzar una disputa amb el marquès Paternò que ens ofereix una clara idea de la importància que tenien els aspectes cerimonials.⁶⁰⁴ Aquest afer està recollit en un expedient de gairebé setanta pàgines amb al·legacions d'una part, rèplica de l'altra, intervenció del secretari del virrei i resolució final del Col·lateral. Es tractava d'esbrinar qui tenia la precedència en la Junta *della Zecca* i, mentre Aguirre al·legava que hi

⁵⁹⁹ ASNa, CS, Consulte uffici e parti, llig. 173, f. 107v, 4 d'abril de 1716. Els diversos membres de la *Sommaria* rebien el nom de presidents i el seu màxim responsable el de lloctinent. DI VITTORIO, *Gli austriaci e il Regno di Napoli...*, pàg. 77

⁶⁰⁰ ASNa, CC, Risoluzione e proposte, llig. 249, f. 102v; ASNa, CS, Consulte di uffici e parti, llig. 174, f. 153v, 18 d'abril de 1730

⁶⁰¹ ASNa, CS, Dispacci di uffici, llig., 268, f. 436r-439r.

⁶⁰² ASNa, CS, Dispacci lettere ed ordini reali, llig. 241, f. 94r-v. Sobre els projectes i la realitat de la marina del regne, vegeu M. SIRAGO, "La ricostruzione della flotta napoletana e il suo apporto alla difesa dei mari nel primo periodo del vicereame austriaco (1707 – 1720) Il Mediterraneo in fiamme tra fine '600 e inizi '700: la prima "guerra di Morea"" (en premsa)

⁶⁰³ BALLBÉ, "Les Juntes..."

⁶⁰⁴ A. ANTONELLI (ed.), *Cerimoniale del vicereame austriaco di Napoli 1707-1734*, Nàpols, Prismi Editrice Politecnica Napoli, 2014; A. ANTONELLI (ed.), *Cerimoniale del vicereame spagnolo e austriaco di Napoli 1650-1717*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2012

havia un acord d'alternança entre ambdós, Paternò sostenia que el seu càrrec de conseller del Sacro Regio Consiglio era més important que el de lloctinent de la Sommaria. Finalment, el Collaterale va decidir que “*senza pregiudizio dalle ragioni di ambe le parti continui (...) il Sr Luog[otenen]^{te} a precedere al Sig^r Paternò.*”⁶⁰⁵ Més enllà de la transcendència de la disputa en sí, que sovint era força insignificant, aquest cas posa de manifest l'enorme importància que les formes tenien en el funcionament institucional, que tenia unes regles cerimonials perfectament establertes, amb uns canals i unes jerarquies de comunicació que calia seguir de manera estricta. Veurem, en el capítol següent, com també Solanes va protagonitzar un incident d'aquest tipus.

La greu situació econòmica i la imminència de la guerra situaren Josep Aguirre com a màxim destinatari de les ordres de Viena en l'àmbit financer, i en diverses relacions seves adreçades al virrei, i que arribaren a Viena, posà de manifest els greus problemes que travessava el regne. A tall d'exemple, el febrer de 1731, Aguirre informava de la situació en la qual es trobava el reial patrimoni,⁶⁰⁶ i, el juliol de 1733, sobre la impossibilitat de fer pagaments de la caixa militar per absència de fons.⁶⁰⁷ Paral·lelament, els diputats de la ciutat de Nàpols, davant la sol·licitud d'un donatiu extraordinari per al finançament de les necessitats de l'exèrcit, l'any 1731 escrigueren un llarg memorial a l'emperador, en el qual descrivien la depauperada situació de l'economia de la ciutat i del regne, la poca importància de les activitats industrials i manufactureres, l'excessiu pes dels impostos, i la misèria dels seus habitants que, de cap manera podien fer front a les quantitats demanades.⁶⁰⁸

Va sortir de Nàpols davant la imminència de la pèrdua del Regne i va participar en el darrer consell de guerra a Ancona, on demanà permís al virrei per marxar a Roma. D'allà va anar cap a Màntua on, el 1742, fou nomenat director de les

⁶⁰⁵ ASNa, CC, Consulte originali, llig. 11, doc. Núm. 21, f. 455-527

⁶⁰⁶ ASNa, CS, Consulte di uffici e parti, llig. 174, f. 181v. 9 de febrer de 1731

⁶⁰⁷ ASNa, CS, Consulte di uffici e parti, llig. 174, f. 234v, 9 de juliol de 1733

⁶⁰⁸ ANÒNIM, *Racconto di varie notizie...*, pàg. 251-257

finances del ducat, substituint el marquès Odoardo Valente,⁶⁰⁹ “*quello che si può prender ad esempio del cosmopolita funzionario asburgico... già impiegato in cariche finanziarie a Napoli ed altrove*”.⁶¹⁰ El 1743, va formar part de la junta interina de govern, instituïda per l'absència del lloctinent imperial Luca Pallavicini, governador del ducat. Va morir el 9 de juliol de 1744 a l'abadia benedictina de San Benedetto di Polirone,⁶¹¹ a l'edat de 59 anys, i fou enterrat a la basílica de S. Andrea de Màntua.⁶¹²

D'ell hi ha dues anotacions en la *Biografia dei magistrati*,⁶¹³ totes dues força negatives:

È catalano. È uscito molto ricco dal Regno col Visconti con piacere del Pubblico, a cui si era reso odioso in questi ultimi tempi per il grande ammasso denaro che ha fatto per gli Tedeschi; i

*è un catalano, che è uscito dal Regno con grande piacere di tutti, perché si era reso odiosissimo per il grande ammasso di denaro che aveva fatto per se, e per gli tedeschi ancora negli ultimi tempi del loro Governo.*⁶¹⁴

El perfil polític de Josep Aguirre, almenys a partir de la documentació estudiada, sembla més aviat baix i, tot i no poder dubtar dels seus mèrits ni, encara menys, de la seva fidelitat a la casa d'Àustria, dóna la sensació que va viure fins a cert punt de la fama i el prestigi del seu pare, arribant, això sí, a

⁶⁰⁹ S. MORI, *Il ducato di Mantova nell'età delle riforme (1736-1784): governo, amministrazione, finanze*, Màntua, 1998, pàg. 46

⁶¹⁰ O. CALABRESE, *Mantova nel Settecento: un ducato ai confini dell'impero*, Màntua, 1983, pàg. 16

⁶¹¹ DD.AA., *Dizionario biografico degli italiani*, vol. I, pàg. 152

⁶¹²- ANÒNIM, *Memorie intorno alla vita e le virtù della nobilissima dama M. T. Cavriano, nata contessa Peyrí*, Màntua, Tipografia all'Apollò di F. Elmucci, 1837, pàg. 298

⁶¹³ ASNa, Segreteria di grazia e giustizia, *Biografie dei Magistrati*, llig. 1, f. 174r i 206r, respectivament

⁶¹⁴ Aquesta afirmació té a veure, amb tota probabilitat, amb l'encàrrec que rebé de Viena a fi de trobar diners per tal de finançar la guerra.

convertir-se en un molt bon funcionari habsbúrgic, tant a Barcelona, com a Nàpols i Màntua, sense arribar a tenir, tanmateix, cap transcendència política més enllà de la derivada dels càrrecs que va ocupar que, tractant-se d'institucions de gestió econòmica sense possibilitat de cap tipus d'iniciativa pròpia i que seguien les directrius que arribaven de Viena, no permetia gaire més marge que l'acompliment les ordres rebudes. Tampoc de la correspondència enviada a Viena⁶¹⁵ se'n desprèn res de rellevant, donat que són simples cartes formals sense cap interès des del punt de vista polític o econòmic.

Sobre Josep Aguirre, apunto la hipòtesi, naturalment pendent de comprovació, que fos eclesiàstic, a partir de tres fets. El primer, que fou professor de dret canònic a Barcelona i, tot i que no era imprescindible que fos eclesiàstic, era molt freqüent que qui ocupés aquest lloc tingués aquesta condició.⁶¹⁶ El segon, que en un dels documents de protesta de la ciutat de Nàpols pel nomenament del seu pare com a president del Sacro Regio Consiglio, un dels arguments adduïts per a no acceptar-lo era que s'havia oposat que els beneficis eclesiàstics del regne es donessin només a regnícoles i es fa referència a haver "*tenido un figlio prete*".⁶¹⁷ Tenint en compte que, documentalment, només he pogut trobar tres filles i un fill, crec que necessàriament s'havien de referir a Josep Aguirre. El tercer indicatiu és la seva mort, relativament jove (59 anys), en una abadia benedictina, com he dit una mica més amunt.

⁶¹⁵ HHStA, NK, llig. 190

⁶¹⁶ Agraeixo a Josep Capdeferro els seus aclariments en aquest sentit.

⁶¹⁷ ASNa, C.C., Notamentorum, llig. 122, p. 433

3. Lleó Peyrí

Lleó Peyrí segueix una trajectòria força paral·lela a la de Josep Aguirre. També havia estat jutge de la Reial Audiència de Catalunya⁶¹⁸ i, segons Castellví, també marxà després de la caiguda de Barcelona, concretament el 12 de setembre “*al anochecer con grande riesgo*”, juntament amb el protonotari Joan Francesc de Verneda, embarcant-se cap a Mallorca.⁶¹⁹ Sobta, però, que malgrat aquesta informació sobre la seva fugida de Barcelona en aquesta data, consta en un document anterior – del 18 d’agost – com a naturalitzat a Nàpols, juntament amb altres persones d’origen català.⁶²⁰ Segons ens diu un Anònim, dedicat a glorificar les virtuts de la seva néta,⁶²¹ era patrici de Tarragona.

El trobem documentat en relació a Nàpols, per primera vegada, el 6 de maig de 1719, quan és nomenat conseller del Sacro Regio Consiglio,⁶²² tot i que es trobava a Viena, des d’on, el 14 d’octubre, va fer poders a favor de Francisco Solanes a fi que, en nom seu, prestés el jurament de conseller, obtenint-ne el permís un mes després.⁶²³

⁶¹⁸ CASTELLVÍ, *Narraciones históricas...*, vol. III, pàg. 307

⁶¹⁹ CASTELLVÍ, *Narraciones históricas...*, vol. IV, pàg. 353. Verneda portava el missatge de Viena de lliurar Mallorca als britànics a canvi de protegir Barcelona.

⁶²⁰ ASNa, Casa Reale Antica, Segreteria di Casa Reale, llig. 894, s.f., 18 d’agost de 1714. En la relació hi consten, entre d’altres: Pau Vilana Perlas, Josep d’Asprer, Llorenç Tomàs i Costa, Pau Llinàs, Juan Antonio de Alvarado y Colomo, el comte Ferran de Sacirera, el marquès de Callús, el marquès de Poal, Pedro Bolaños. Tot i que, per exemple, Llorenç Tomàs i Costa i d’altres eclesiàstics que hi consten, van ser expulsats de Catalunya, per decret del duc de Berwick, el 2 d’octubre de 1714, es possible que haguessin marxat ja abans.

ALCOBERRO, *L’exili austriacista...*, pàg. 35: “*Don León Peyx, juez del criminal en Cataluña, de donde es natural; està en Mahón*”. Es tracta de la mateixa llista en la qual apareix Josep Aguirre, i hi apareixen anotats l’un darrere l’altre. En una segona llista, “Llista d’exiliats recents, amb indicació del lloc on es troben”, datada a Viena el 6 de desembre de 1714, tornem a trobar el seu nom amb la indicació que es troba a Maó (pàg. 49)

⁶²¹ ANÒNIM, *Vita della celebre matrona Maria Teresa Cavriani nata contessa de’ Peyri*, Verona, Tipografia Libanti, 1841

⁶²² - ASNa, CS, Consulte di stato e guerra, llig. 176, f. 39r

⁶²³ ASNa, SRC, Notamenti, llig. 778, f. 65r-66v, documents de 14 octubre i de 15 de novembre de 1719

Posteriorment, a més a més, va contraure matrimoni amb una de les germanes de Josep Aguirre, Clemència. A l'exili napolità, va ser conseller del Sacro Regio Consiglio, secretari d'Estat i de guerra, i regent del *Consiglio Collaterale*.

El virrei Althann va demanar-lo com a secretari d'Estat i de guerra, tot just arribat a Nàpols, potser seguint les “subtils” indicacions del marquès de Rialp que, tot just havent pres possessió del càrrec de virrei, l'escrigué per felicitar-lo i per recomanar-li els seus homes presents a l'administració napolitana,⁶²⁴ sobretot el mateix Peyrí. El nomenament arribà, però, l'abril de 1724⁶²⁵ i fins a la fi del virregnat del Cardenal fou la seva mà dreta. Ajello diu que mantenia correspondència privada i sovint xifrada amb el marquès de Rialp.⁶²⁶

L'any 1725 hi ha constància de diversos pagaments en concepte de “*spese segrete del Real Servizio*”, de 2.000 ducats cadascuna.⁶²⁷ Quan encara era secretari d'Estat i de guerra se li va concedir una plaça supernumerària al *Consiglio Collaterale*,⁶²⁸ que va ocupar en substitució de Llorenç Tomàs i Costa,⁶²⁹ nomenat Comissari general de la Croada per Sicília.⁶³⁰ Entre 1728 i 1734, coincidint amb la seva regència al Collaterale, fou, a més, magistrat del tribunal *dell'Annona*.⁶³¹

⁶²⁴ AJELLO, “Il viceré...”

⁶²⁵ ASNa, CS, Consulte di stato e guerra, llig. 176, f. 217v

⁶²⁶ AJELLO, “Il viceré...”. Estic pendent de poder analitzar aquesta correspondència que, probablement, podrà aportar alguna llum per a l'estudi d'un dels períodes més “complicats” del virregnat.

⁶²⁷ ASNa, RCS, Cedole di Tesoreria, llig. 766, f. 116r i 127r

⁶²⁸ ASNa, CC, Segreteria, Officiorum, llig., 68, f. 62v-66r, 19 de juny de 1728

⁶²⁹ Sobre Llorenç Tomàs i Costa, vegeu N. BALLBÉ, “Entre l'Església i l'exili: el paper polític de Llorenç Tomàs i Costa (1664-1738)”, a C. Boada; J. Brugués (ed.), *L'Església a Catalunya durant la guerra de Successió*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2015, pàg. 43-52; N. BALLBÉ, “Les ecclésiastiques *austriacistes* pendant la guerre de Succession d'Espagne: le cas de Llorenç Tomàs i Costa, chancelier de la Principauté de Catalogne (1705-1714)”, en: Gracia Dorel-Ferré (coord.), *Comme une étoffe déchirée. Les Catalognes avant et après le Traité des Pyrénées*, Canet: Editions Trabucaire, 2012, pàg. 37-53

⁶³⁰ ASNa, CC, Risoluzione e proposte, llig. 254, f. 137v-138r

⁶³¹ ASNa, Tribunale dell'Annona, Introducció a l'inventari del *Tribunale dell'Annona*: “*Dapprima i suoi compiti erano esclusivamente limitati allà materia dell'approvvigionamento annonario, ma andavano gradualment ampliandosi (...). Il Grassiero divenne così il supremo organo giuridiscente dell'amministrazione giudiziaria municipale, composto da una plètorà di piccole*

Alguns historiadors del dret consideren que, mentre va ser en aquest càrrec, formà part, juntament amb el regent Francesco Ventura, del grup dels “moderns”, és a dir, del grup de juristes que propugnaven reformes que havien de reforçar el paper de les institucions i de la mateixa monarquia en el regne i, de fet, tots els conflictes que havia tingut amb els regents del tribunal quan ocupava la plaça de secretari d'Estat, foren més derivats del propi càrrec que ocupava – protocol·laris, per tant – que no pas de divergències polítiques importants.⁶³²

Durant els anys en els quals fou secretari d'Estat i de guerra, atès que el virrei era un eclesiàstic, i seguint el protocol establert per a les cerimònies oficials, l'esposa del secretari havia d'acompanyar el virrei, tal i com consta en una certificació del cap de protocol virregnal, feta a petició del mateix Lleó Peyrí:

*Certifico como, habiendo reconocido de los libros de mi oficio... “Quando el Virrey no es casado se acostumbra que la muger del secretario, habiendo fiestas en Palacio, se alle en ellas... y ultimamente se combidava la condessa Peyrí, en tiempo que era secretario de Guerra el conde Peyrí su marido...”*⁶³³

Perdut el Regne, va marxar cap als territoris del Nord que encara formaven part de la casa d'Àustria. Va ser, primer, senador a Milà⁶³⁴ i, posteriorment,

corti di giustizia ed in poco tempo estese le sue funzioni fino as un effettivo controllo del governo cittadino.”

⁶³² ASCIONE, “I “Notamenti””; ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 180-181

⁶³³ ANTONELLI, *Cerimoniale del viceregno austriaco*, pàg.324-325. La certificació té data del 27 de setembre de 1729.

⁶³⁴ ALCOBERRO, *L'exilli austriacista...*, p. 245. En un informe secret, datat a Viena entre l'estiu i la tardor de 1734, “a causa de la pèrdua dels regnes de Nàpols i de Sicília, es proposen diverses mesures per atendre els exiliats...”, consta el nom de Lleó Peyrí per ocupar una plaça de senador foraster a Milà.

president del Suprem Consell de Justícia de Màntua.⁶³⁵ Va morir el 15 de març de 1760 a l'edat de 80 anys.⁶³⁶

En la Biografia dei Magistrati hi ha dues notes sobre ell. La primera diu: “*catalano, odioso, ignorante*”. La segona: “*è catalano, e dopo d’aver fatto gran danno al Pubblico è partito col viceré Visconti con gran consolazione di tutti.*”⁶³⁷

No en tenia pas millor opinió Giannone, que el considerava el “*simbolo della fortuna della burocrazia catalana sotto gli austriaci*”.⁶³⁸ En canvi, en una Memòria anònima de 1733,⁶³⁹ el comentari que se'n fa és en sentit absolutament contrari:

Il Conte Peyri, che dapprima fu Consigliere e poi segretario di Guerra sotto il cardinal Althan e alla fine reggente, è per natura puntuale e temperato nelle sue passioni, e volentieri si accomoda al costume del Paese a riguardo della sua prudenza e dell’intelligenza che tiene da cui, per essersi reso pratico per li ministeri esercitati, si puo prendere ogni saggio consiglio, e servirsene volentiere, e sicuramente del di lui sentimento.

Com a curiositat, apunto que el seu nét Luigi va formar part de les tropes napoleòniques que conquistaren el regne de Nàpols a primers del segle XIX i va lluitar també a Catalunya, durant la guerra del Francès, a la batalla de Montserrat. Va arribar al grau de general i Napoleó li concedí el títol de *Baron de l’Empire*, el 2 de març de 1811.⁶⁴⁰

⁶³⁵ ANÒNIM, *Storia di Mantova dalla sua origine fino all’anno 1860, compendiosamente narrata al popolo*, Màntua, Tipografia Benvenuti, 1865, pàg. 317

⁶³⁶ Segons consta en la làpida de la seva tomba a la basílica de S. Andrea de Màntua. ANÒNIM, *Memorie...*, pàg. 298

⁶³⁷ ASNa, Segreteria di grazia e giustizia, *Biografia dei magistrati*, llig. 1, pp. 101r i 156r

⁶³⁸ ANTONELLI, *Cerimoniale del viceregnoaustriaco*, pàg. 221

⁶³⁹ ANÒNIM, *Memoria per eccell.mo sig.r Conde d. Giulio Visconti destinato da S.M.C.C. per viceré nel Regno di Napoli*, 1733, pàg. 122

⁶⁴⁰ J. TULARD, *Napoléon et la noblesse d’Empire*, París, 2001, pàg. 269

4. Francisco Solanes⁶⁴¹

Encara que nascut a Barcelona, la família de Francisco Solanes procedia d'Oliana, localitat del Pre-Pirineu català que, segurament no per casualitat, era la mateixa d'on provenia la família de Ramon de Vilana Perlas que, tot i haver-se instal·lat a Barcelona, continuava mantenint estrets contactes amb la vila d'origen.⁶⁴² De fet, la trajectòria d'ambdós juristes discorre de manera entrelaçada i, com veurem més endavant, malgrat que un era a Viena i l'altre a Nàpols, mantingueren una abundosa i regular correspondència.

Fill d'un corredor d'orella – Jeroni Solanes – i de Mariàngela Solanes Bransi,⁶⁴³ no he pogut localitzar la data del seu naixement, però m'atreveixo a apuntar que degué ser entre 1670 i 1675, atenent al que ell mateix escrigué en el pròleg al lector del primer tom de *El emperador político* i que, en el moment d'aquesta publicació, ja havia finalitzat els seus estudis de Dret: “*admirarás que en mis pocos años quiera descifrar temerario lo que tal vez se oculta al juicio mas maduro*”.⁶⁴⁴

Fou doctor en ambdós drets de la Universitat de Barcelona, i ocupà diverses càtedres en aquesta universitat: càtedra de vespres de lleis, del Digest vell⁶⁴⁵ i de Prima de lleis, entre 1700 i 1706, a més d'exercir com a advocat en els Reials Consells de Catalunya.⁶⁴⁶

⁶⁴¹ Apunto, aquí i tan sols, poques referències biogràfiques, atès que tant la seva teoria com la seva pràctica política seran objecte d'amàlisi em els apartats següents.

⁶⁴² A. GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic, 2004, pàg. 199-260

⁶⁴³ Dada estreta del testament de la seva germana, Maria Capdevila Solanes. AHPNB, Lluís Cases, Llibre de testaments, 1676-1714, 828/13, s.f., 8 de gener de 1709. Agraïxo a Xevi Camprubí que em facilités aquesta informació.

⁶⁴⁴ SOLANES, *El emperador...*, vol. I, s.p.

⁶⁴⁵ AHCB, Estudi General, 1B:XVIII-9

⁶⁴⁶ F. SOLANES, *El emperador político y política de emperadores. Vida del emperador Ulpio Trajano, sacada del panegyrico de Plinio Menor, y otros autores. Il·lustrada con varias máximas políticas y Morales*, Barcelona: Josep Llopis, 1700-1706, 3 vol., vol. I, s.p., Aprovació de fra Salvador Feliu; RAMIS, “La Facultad de Leyes...”. És molt probablement d'aquest període el text titulat *Jurisprudentiae theatrum in quatuor imperialium institutionum libros diserta palestra*.

La relació entre Solanes i Vilana era estreta i de molta confiança, com es desprèn de la correspondència intercanviada entre Nàpols i Viena, però ni Garcia Espuche el situa entre els seus col·laboradors en l'àmbit professional abans que Vilana iniciés la seva carrera política, ni probablement això hauria estat compatible amb l'ocupació de catedràtic a la universitat i d'advocat en els Reials Consells.

Durant les Corts de 1701-1702, va ser advocat del Braç militar i una de les persones que més destacaren, com diu Castellví,⁶⁴⁷ en la defensa de l'observança de les lleis. El mateix autor l'assenyala com al defensor, el 1702, del comerciant i cònsol holandès Arnold Jäger, en la causa de la seva expulsió decretada pel virrei.⁶⁴⁸ Jäger, establert a Barcelona des dels anys seixanta del segle XVII, estava casat amb una catalana i havia obtingut el títol de ciutadà honrat.⁶⁴⁹ La proposta d'expulsió que li arribà de les autoritats borbòniques aixecà un gran enrenou en les institucions catalanes, fins al punt que el seu cas va ser tractat en el Tribunal de Contrafaccions,⁶⁵⁰ com una clara vulneració de les Constitucions recentment ratificades en les Corts de 1701-1702, presidides per Felip V. I és justament el fet que el cas arribés a aquest tribunal el que va comportar la implicació de Solanes, "que es demostraria ferm des dels primers conflictes jurisdiccionals amb l'aparell de Felip IV", en tant que jurista de la Diputació durant el trienni de 1701.⁶⁵¹

Tomus Primus, que devia utilitzar a les seves lliçons, conservat a la Biblioteca de Catalunya, ms. 251.

⁶⁴⁷ CASTELLVÍ, *Narraciones Históricas...*, vol. I, pàg. 277; FELIU, *Anales...*, vol. III, pàg. 467

⁶⁴⁸ CASTELLVÍ, *Narraciones históricas...*, vol. I, pàg. 363: "Desazonó a los barceloneses el despacho que en 31 de octubre se publicó dirigido del Consejo de Aragón al virrey mandando que Arnaldo Yager, holandés católico, casado con mujer catalana, desde luego saliese de los dominios de España. Representaron al virrey los tres comunes suspendiese el decreto de ejecución. Esta diligencia no logró suspensión. Empezóse el litigio. Defendía la causa de Arnaldo el Dr. Francisco Solanes, catedrático de vísperas, sujeto muy conocido por su grande literatura,"

⁶⁴⁹ GARCIA ESPUCHE, *Barcelona entre dues guerres...*, pàg. 292-293

⁶⁵⁰ CAPDEFERRO I PLA; SERRA I PUIG, *El Tribunal de Contrafaccions...*, pàg. 116-258 i 514-516

⁶⁵¹ CAPDEFERRO I PLA; SERRA I PUIG, *El Tribunal de Contrafaccions*, pàg. 181-182 (la cita és a la pàg. 182). Faig notar que, en aquest paràgraf, Felip V i Felip IV són la mateixa persona:

Però el seu protagonisme assoleix el màxim nivell en les Corts de 1705-1706, convocades i presidides per l'Arxiduc perquè, com tractaré més endavant, va ser el responsable, juntament amb Miquel Calderó, de la redacció de la primera Constitució, aquella llei que exclouia per sempre els Borbons de la successió al comtat de Barcelona.

El juny de 1706 el seu és un dels noms que es troben a la bossa d'advocats de la ciutat de Barcelona per substituir els insaculats i nomenats per Felip V.⁶⁵²

Segons diu Castellví,⁶⁵³ el 1713 va traduir a l'italià el text del *Despertador de Cataluña, destierro de la ignorancia, antídoto contra la malicia y pusilanimidad. Público manifiesto de las leyes, honores y privilegios de Cataluña.*⁶⁵⁴

Poques setmanes després de la conquesta del regne per part de les tropes austríaques, es nomenà Solanes per ocupar una plaça de conseller del Sacro Regio Consiglio de Nàpols,⁶⁵⁵ i allà transcorrerà la major part de la seva carrera política. Aquesta etapa la reprendré al capítol següent, però crec important destacar que no pot ser considerat, almenys entre 1707 i 1714, com a un exiliat, a diferència dels altres catalans que van arribar als territoris italians sota dominació habsbúrgica després dels tractats d'Utrecht del 1713 – com Domènec Aguirre – o de la desfeta de Barcelona – com Lleó Peyrí i Josep Aguirre. La seva arribada a Nàpols sembla respondre a l'interès del govern austríac de disposar, al regne tot just conquerit, d'un alt funcionari fidel i preparat, que pogués servir d'enllaç entre la realitat partenopea i el govern de Barcelona, i que no estigués vinculat a cap de les nombroses xarxes de

era V de la monarquia hispànica, però IV si prenem com a referent la numeració de la Corona d'Aragó, com han fet els autors d'aquesta obra.

⁶⁵² ASNa, CS, Curiae, llig. 112, f. 139r

⁶⁵³ CASTELLVÍ, *Narraciones históricas...*, vol. III, pàg. 583-584. Es conserva un exemplar italià d'aquesta obra a la *Biblioteca Nazionale di Napoli*, amb el títol de *Svegliarino di Catalogna per bando dell'ignoranza, antidoto contro la malizia, fomento della pazienza e rimedio alla pusillanimità in publico manifesto. Tradotto dall'Idioma Catalano nella Italiana favella*, Nàpols: Felice Mosca, 1714

⁶⁵⁴ ALBAREDA, *Escrits polítics del segle XVIII, Tom I...*, pàg. 121-192

⁶⁵⁵ ASNa, CC, Segreteria, Risoluzioni e proposte, llig. 133, f. 63v

relacions establertes entre representants dels tribunals de la capital del *Mezzogiorno* i alguns ministres meridionals que actuaven als consells de govern de Barcelona, com foren Rocco Stella o Giuseppe de Moles.⁶⁵⁶

⁶⁵⁶ QUIRÓS ROSADO, *Constantia...*, p. 98-109, explica detalladament com va funcionar el control institucional del *Mezzogiorno*, des de Barcelona, per part de Stella i de Moles.

CAPÍTOL 4.

FRANCISCO SOLANES: ENTRE EL DRET I LA POLÍTICA

1. Teoria política

1.1. Aspectes generals

Absolutisme vs contractualisme? En els primers anys del segle XVIII, Felip V i Carles III supeditaren el respecte, per part del monarca, als privilegis dels diversos regnes amb ordenament jurídic propi al jurament de fidelitat, brandant l'amenaça de la *Ira Regis* en el cas de trencament d'aquest jurament per part de les institucions del Regne. Però, què succeeix quan és el príncep qui no compleix allò solemnement estipulat en Corts? Aquest trencament del pacte per part del sobirà, o dels oficials i les institucions que el representen, ¿justifica un canvi polític per part dels súbdits?

L'aplicació de la *Ira Regis* en l'àmbit de la monarquia hispànica, només tenia un precedent: el de la repressió posterior a la revolta de Messina de 1674-78, aplicada per Carles II.⁶⁵⁷ Ni tan sols en el cas de les diverses revolucions dels anys 40 del segle XVII, en ple procés iniciat per part de Felip IV cap a l'avançament de l'absolutisme, s'havia desfermat un càstig que impliqués la supressió de l'ordenament jurídic existent, i la monarquia aconseguia sempre restablir nous compromisos amb les elits dels territoris, que significaven el manteniment del *status quo*. No va ser fins a la conquesta dels diversos territoris de la Corona d'Aragó que Felip V instaurà sistemàticament una Nova

⁶⁵⁷ RIBOT, *La Monarquía de España...*, *passim*

Planta – els anys 1707 a València i Aragó, el 1716 a Catalunya⁶⁵⁸ – que esborraren tot l'edifici polític preexistent.

En canvi, en la literatura política dels segles medievals i moderns hi ha teòrics – Bartolo, Luca da Penne, Antonio Gómez, Francesc Martí Viladamor, Diego de Covarrubias – que justificaren el dret de resistència de les comunitats polítiques quan el monarca violava reiteradament l'ordenament vigent que, com hem vist al segon capítol d'aquesta tesi, es feia derivar d'un acord entre el rei i el regne: és a dir, es rebel·laven perquè les autoritats s'havien comportat de manera injusta.⁶⁵⁹

La defensa de la via contractual entre el monarca i el regne, pròpia dels territoris de la Corona d'Aragó, és el que, en els primers anys del segle XVIII, Solanes plantejà i provà de resoldre en dues ocasions. La primera, durant les Corts de 1705-1706 quan, juntament amb Miquel Calderó, redactà la *Llei d'exclusió dels Borbons*, justificant el trencament del jurament fet a Felip V com a conseqüència de les reiterades violacions de les constitucions i dels pactes establerts.⁶⁶⁰ La segona, clarament relacionada amb l'anterior, com veurem, en les pàgines del tercer volum del seu *Emperador político*, sortit de la impremta tot just concloses aquelles Corts on, prenent les paraules de Plini, reiterà que «*El príncipe no es superior a la ley, las leyes sí son superiores al príncipe*»⁶⁶¹ i que és el monarca el primer que ha de donar exemple en el seu compliment.⁶⁶² Recordava al monarca, a més, i en virtut de la justícia commutativa, que

⁶⁵⁸ Ja hem vist anteriorment com, malgrat dissenyar l'aplicació d'una Nova Planta també a Sardenya, l'efímer govern borbònic a l'illa i els esdeveniments derivats de la guerra de la Quàdruple Aliança en feren impossible l'aplicació.

⁶⁵⁹ DE BENEDICTIS, *Tumulti...., passim*

⁶⁶⁰ FELIU, *Anales...*, III, pàg. 549-550

⁶⁶¹ F. SOLANES, *El emperador...*, tom III, pàg. 27

⁶⁶² IÑURRITEGUI, "Las virtudes y el jurista..."; J. M. IÑURRITEGUI, *Gobernar la ocasión. Preludio político de la Nueva Planta de 1707*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008

“lo soberano del cetro no dispensa al príncipe de la igualdad de la conmutación; civil y naturalmente, está obligado el rey a cumplir los contratos que él o sus antecesores han celebrado con sus inferiores.”⁶⁶³

Les propostes polítiques de Solanes estan recollides en els tres toms de *El emperador político y política de emperadores. Vida del emperador Ulpio Trajano, sacada del Panegyrico de Plinio Menor, y otros autores. Ilustrada con varias máximas políticas y morales*. Els dos primers volums es van publicar el 1700, tot just després de la mort de Carles II, tot i que havien passat la censura entre maig i setembre d'aquell mateix any, i, el tercer, el 1706.

L'extensió total de l'obra és de 1145 pàgines de text, a més dels índexs de cada volum, distribuïda a raó de 439 en el primer tom, 397 en el segon i 309 en el tercer. En els dos primers se segueix, aproximadament, el mateix patró estructural: la divisió ve marcada, en cada apartat, per breus aforismes de text del Panegíric de Trajà, escrit per Plini el Jove, i, a continuació, i relacionades amb el tema introduït, Solanes enuncia i desenvolupa tot un seguit de màximes que tenen a veure amb aquests textos introductoris. Les màximes es justifiquen amb diversos exemples històrics i/o de la Bíblia, amb el suport d'un aparell d'autoritats que abasten tots els temps, a partir de les quals, i intercalades entre els diversos exemples, l'autor va exposant les seves reflexions per, en el paràgraf, o paràgrafs, final, fer-hi constar una breu conclusió. Al tercer volum, en canvi, malgrat que en el desenvolupament de cadascun dels apartats hi ha, també, la corresponent justificació històrica, no hi ha ni el text introductor, ni l'enunciat de cada màxima.

Els dos primers toms són dedicats a la memòria de Carles II, un monarca acabat de traspasar, i que, malgrat totes les dificultats del seu regnat, havia mantingut vigent l'edifici polític-jurídic de la Corona d'Aragó. Estan patrocinats

⁶⁶³ SOLANES, *El emperador...*, III, pàg. 60-61

pel duc de Medina Sidonia,⁶⁶⁴ del consell d'Estat, i compten amb la censura del pare Francisco Mora (jesuïta), amb data de 13 de maig de 1700, i de fra Salvador Feliu⁶⁶⁵ (mercedari), del 20 de setembre del mateix any. El tercer volum, aparegut la primavera de 1706, està dedicat a Carles III l'arxiduc, patrocinat pel príncep de Liechtenstein, del consell d'Estat, i compta amb la censura del Dr. Bonaventura Tristany,⁶⁶⁶ cavaller de l'Orde de Montesa, i de fra Josep Estampa, rector del Col·legi de Sant Pere Nolasc (mercedari).

Mentre que les censures dels dos primers volums eren molt breus, en aquest cas són més extenses i, per part de Bonaventura Tristany, plena d'elogis a l'autor:

*... atendiendo su nombre del Autor SOLANES, de quien sale puro anagrama AN ES SOL podría preguntarle, ya por sus doctos escritos, como por su mesmo nombre,... Podría (digo)... dezir, leídas sus obras, oído su nombre de este autor: AN ES SOL? Eres sol en la jurisprudencia, qual otro Bartolo; ù eres sol en la política, qual otro Tácito; ù eres sol en la eloquencia, en la sutileza, ù en la discreción, qual otro Demóstenes, Scoto, ò Tertuliano, ù finalmente eres universal maestro en todas las sciencias (...)*⁶⁶⁷

⁶⁶⁴ Es tracta de Juan Claros Pérez de Guzmán y Fernández de Córdoba, XI duc de Medina-Sidonia, fill de Gaspar Pérez de Guzmán y Gómez de Sandoval, protagonista de la conspiració a Andalusia de 1641. Era un filipista moderat, que es va oposar a l'aplicació de la Nova Planta als regnes d'Aragó i València el 1707: BACALLAR Y SANNA, V., *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Felipe V, el Animoso*, Madrid, Atlas, 1957, ed. C. Seco Serrano, pàg. 145.

⁶⁶⁵ Es tracta del germà de Narcís Feliu de la Penya. B. OLIVA I RICÓS, *La generació de Feliu de la Penya...*, pàg. 140

⁶⁶⁶ Jurista. Barcelona, segle XVII — Barcelona, 1714. Era cavaller de Montesa i de Sant Jordi d'Alfama i sacerdot. Fou membre de l'Audiència de Barcelona i assessor jurídic de l'orde benedictí. Recopilà en tres volums les decisions de l'audiència barcelonina: *Sacri supremi regii senatus Cathaloniae decisiones* (1688), i deixà obres de tema religiós, com *Corona benedictina* (1677) i *Escudo montesiano...* (1703), sobre el seu orde. [recurs en línia] <<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0067693.xml>> [data de consulta: 10 octubre 2016]

⁶⁶⁷ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 4

Una primera lectura del *Emperador político* ens situa davant d'un text que aporta tots els elements indispensables perquè el governant esdevingui un príncep òptim: els fonaments teòrics basats en nombroses autoritats antigues i modernes, les eines per a un bon govern, però també, i derivat de l'anterior, els necessaris advertiments al sobirà en el sentit que, per a ser respectat i obeït, ha de ser el primer en respectar i complir les lleis. Per això cal remarcar que, malgrat seguir l'esquema clàssic dels tractats per a prínceps, Solanes fa alguns plantejaments originals, sobretot en el tercer tom, en la defensa del dret i de la justícia.

Els tres volums semblen respondre a la clàssica divisió aristotèlica dels tres àmbits de l'ètica (el govern d'un mateix), de l'economia (el govern de la casa) i de la política (el govern de la comunitat), divisió que ja havia estat utilitzada en alguns tractats polítics medievals com, per exemple, *De regimine principum*, d'Egidio Romano, escrit entre 1277 i 1279 per a Felip IV de Valois.⁶⁶⁸ El mateix Solanes en deixa constància:

*Tres son los ríos que nacen del océano de la filosofía moral: la primera, regla de las costumbres; la segunda, guía de la familia; y la tercera, Norte de la república. De todos tres raudales ha de estar bañado el entendimiento del monarca.*⁶⁶⁹

En l'obra, el jurista relaciona i argumenta totes aquelles virtuts i coneixements que hauria de reunir el príncep que volgués regnar tenint com a màxim i darrer objectiu l'establiment d'un govern just i preocupat pel bé comú, seguint el model dels textos clàssics romans (Plini, però també Ciceró i Sal·lusti, entre d'altres) sense perdre de vista, però, tota la literatura religiosa que podia reforçar aquests arguments. L'ús dels textos bíblics, de Sant Tomàs i Sant Agustí, i d'altres, no es fa en el mateix sentit en què havien estat utilitzats en la literatura política castellana del Sis-cents, quan l'actuació política se supeditava

⁶⁶⁸ DE BENEDICTIS, *Política, governo...*, pàg. 257

⁶⁶⁹ SOLANES, *El emperador...*, vol I, pàg. 234

absolutament a la religió, sinó en el sentit que, llevat de Sant Tomàs, esdevenen un complement, necessari, certament, però no en són la base fonamental: per a Solanes, el príncep òptim ha de ser un bon cristià, sí, però això no significa que la religió ho justifiqui tot, ni que sigui el darrer objectiu del seu govern, sinó que es tracta d'una idea més terrenal de la política.⁶⁷⁰ Això no obstant, sí que podem dir que el text té un fort component moral, en el sentit apuntat per A. De Benedictis: “*La realtà del politico... era sempre condizionata da pretese morali, e anche la sua conoscenza era possibile solo come rifrazione che tenesse conto del giudizio morale.*”⁶⁷¹

No podem perdre de vista el context en el qual va ser escrita l'obra de Solanes, ni quins havien estat els fonaments intel·lectuals de la seva formació. Així, doncs, l'amplitud i la profunditat dels arguments que Solanes utilitza en el seu text es basen de manera gairebé exclusiva en premisses històricament compartides pels més destacats teòrics de la literatura política – des d'Aristòtil fins als republicans anglesos – que, m s enllà de les circumstàncies particulars de cada moment, beuen dels textos polítics més significatius de tots els temps amb l'objectiu ben clar de dibuixar el perfil del millor príncep possible que pugui treballar de manera òptima per al bé de la *res publica*, aix   s, de tota la comunitat.

Pel que fa al contingut, i seguint els objectius de la triple divisió que he apuntat anteriorment, els dos primers volums tracten, respectivament, de la formació i de les virtuts que han d'acompanyar un bon príncep, mentre que el tercer est  dedicat íntegrament a la justícia, amb un contingut polític molt més elevat que els anteriors.⁶⁷²

⁶⁷⁰ I NURRITEGUI, *Gobernar la ocasión...*, pàg. 102

⁶⁷¹ DE BENEDICTIS, *Politica, governo e istituzioni...*, p g. 244

⁶⁷²  s per aquest motiu, i per l'estreta relació que té amb algunes de les constitucions aprovades en les Corts de 1705-1706, en les quals va participar activament Solanes, que diversos aspectes d'aquest tercer volum els tractar  en un apartat separat.

A partir dels aforismes del text de Plini, Solanes detalla totes i cadascuna de les ciències que un príncep òptim ha de conèixer, perquè, com ens diu l'autor, recollint un pensament d'Alfons el Magnànim que pren encara més sentit en una època de consolidació de monarquies absolutes, "*el monarca sin letras no es más que un asno coronado.*"⁶⁷³

En el primer volum, les màximes que Solanes hi desgrana ens permeten copsar la imatge d'un príncep educat, disciplinat, bregat en la guerra, agraït amb la pàtria i amb els seus avantpassats, coneixedor dels costums, savi, valeros, que coneix i sap valorar els càrrecs de responsabilitat del govern, que pot donar sempre exemple als altres..., un príncep al qual l'autor vol saber de les ciències principals: gramàtica, poesia, història, retòrica, filosofia, filosofia moral, matemàtica, aritmètica, música, geometria, astrologia, màgia, medicina, jurisprudència i teologia. En definitiva, una persona que sigui capaç de congeniar els valors militars amb amplis coneixements de totes les ciències, una persona coratjosa però, alhora, educada convenientment en totes aquelles disciplines que el podien fer esdevenir millor governant.

En el segon, i seguint Aristòril, s'ocupa de l'anàlisi dels diversos sistemes de govern – monarquia, aristocràcia i democràcia – que primer descriu i valora:

Tres son las especies del gobierno político; tres son las líneas que miran al centro de la política sociedad: monarquía, aristocracia y democracia. Es la monarquía el imperio de uno sólo sin igual y compañero en el mando; es la aristocracia o república un gobierno de muchos. Es la democracia, o gobierno popular, un mando común sin distinción de personas. Todos son buenos para la utilidad pública; todos son aptos para la conservación de un estado, si según las leyes de cada cual son dirigidos. (...) Sólo la duda recae cuál de estos gobiernos es el más útil para la política humana. Poca dificultad contiene la democracia: ésta, como popular imperio, es un

⁶⁷³ SOLANES, *El emperador...*, vol. I, pàg. 186

*monstruo disforme [deforme] compuesto de muchas cabezas. Dígalo Inglaterra en sus mudables parlamentos. Entre la monarquía y la república es la lid por quien se ha de levantar con la corona. Ya casi el común aplauso de los autores a la monarquía le ha concedido el imperio.*⁶⁷⁴

Solanes no critica solament el sistema de l'Anglaterra republicana, sinó que l'estén també a la política holandesa, incorporant-hi un altre element per a ell negatiu, l'heretgia, sumant a la crítica política la confessional:

*Más libertad hay en las monarquías que en las repúblicas. En aquellas, los súbditos tienen un solo rey y señor; en estas cuantos superiores hay, tantos reyes y señores... Nunca es más agradable la libertad que cuando está bajo el mando de un monarca piadoso Vuelvan los ojos las alborotadas provincias de Holanda al dichoso gobierno que antes tenían. Cotejen la libertad que ahora tienen con la libertad que antes gozaban... antes la demasiada libertad les dio impulso para sus tumultos, ahora la envejecida esclavitud les da aliento para tanta carga. ¡Oh, ciega república! Cuáles pueden ser tus estabilidades si ha sido tu primer fundamento la herejía.*⁶⁷⁵

Aquesta opinió, defensat clarament la monarquia enfront de la república, contrasta amb la que tenia Pau Ignasi de Dalmases, l'ambaixador de la ciutat de Barcelona a Londres entre març de 1713 i setembre de l'any següent. En la petició d'ajut que adreçà al Parlament britànic, a finals de juny de 1714, lloava el seu sistema polític i establia un paral·lelisme, sens dubte exagerat, amb el sistema constitucional català, tenint en compte que la reina havia fet la Revolució Gloriosa. En l'escrit que presentà Dalmases hi deia:

⁶⁷⁴ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 51-52

⁶⁷⁵ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 64-65

*... en consideración de que siendo este país tan libre y tan amante de la libertad debía proteger otro país, que con sus prerrogativas podía llamarse libre, el qual solicitaba su protección y amparo, añadiendo que las leyes, privilegios y Libertades son en todo parecidas y casi iguales a las de Inglaterra.*⁶⁷⁶

Amb la mort de la reina Anna i l'ascens al tron de Jordi I de Hannover, l'agost de 1714, es reprengué l'esperança d'una solució favorable al llarg setge de Barcelona per la bona predisposició del nou govern britànic. L'ambaixador català a La Haia, Felip Ferran i Sacirera, desconeixent la caiguda de la ciutat a mans borbòniques, va proposar al nou monarca, en l'audiència del 18 de setembre de 1714, tres alternatives per tal de resoldre la situació dels catalans:

*Que sea unida Cataluña con toda España a la Augustísima Casa de Austria, o que Cataluña, con los reinos de Aragón y Valencia, sean cedidos a S. M. Imperial y Católica, o una de las Serenísimas Archiduquesas, y cuando eso no se pueda lograr, que Cataluña, con las islas de Mallorca y Ibiza sea erigida en República bajo la protección de V. M., de la Augustísima Casa de Austria y altos aliados,...*⁶⁷⁷

En la carta que Dalmases envià a Ferran sobre aquest afer, es mostrà contrari a l'establiment d'un sistema monàrquic a Catalunya, "pues las repúblicas àman y vòlan o dehuen voler y amar sos semblants", al·legant, a més, "lo gasto cassi

⁶⁷⁶ ALBAREDA, *El "Cas dels catalans"...*, pàg. 146. Anteriorment, el 28 de juny de 1713, havia estat rebut en audiència per la reina Anna, a qui va lliurar un llarg memorial, on recordava els compromisos adquirits pels anglesos amb el Pacte de Gènova i demanava l'ajut britànic per tal que, en els tractats de pau que s'estaven negociant, es mantinguessin intactes els privilegis del Principat: SERRA, E. (coord.), *La Junta General de Braços de 1713. L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2008, "Textos Jurídics Catalans, Lleis i Costums", II/11, pàg. 410-416

⁶⁷⁷ ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión...*, pàg. 408

insuportable per a Barcelona y Cataluña de mantener la casa y govern tot a nostras costas.⁶⁷⁸

Solanes aborda, també, el tema de si la monarquia ha de ser hereditària o electiva. En aquest sentit, esmenta, primer, els arguments favorables d'Aeneas Silvio Piccolomini a l'elecció del monarca per, a continuació, exposar els seus a favor de l'herència:

Opinión fue de un antiguo político que era más conveniente a una corona el ser electiva que heritaria. Dar el cetro por elección lo consideró más útil que el concederle por herencia. Nacer uno rey es gran dignidad, però es mayor el hacerse digno de la corona... pero más útil es a la monarquía, más conveniente es al gobierno político, la elección hereditaria que la herencia electiva: aquella propia dádiva de Dios, ésta bachiller capricho de los hombres; aquella seguridad constante de un imperio, ésta mudable destrucción de una monarquía.

Epiloguemos los inconvenientes que se derivan de una electiva corona... La ambición humana aspira más facilmente al imperio, los votos de los electores se dejan más facilmente corromper del oro, los inflexibles vacilan dudosos en el acierto. La plebe novelera elige casi siempre al más indigno; al mismo paso que le entroniza le depone...

Mejor sabrá manejar la corona el príncipe hereditario, practicado en las experiencias de su padre, que el monarca electivo engolfado en un nuevo piélago de negocios...⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ SERRA, *La Junta General de Braços...*, pàg. 570

⁶⁷⁹ SOLANES, *El emperador...*, vol. I, pàg. 70-88

Fa èmfasi en les virtuts que han d'acompanyar un bon príncep i, com en el primer tom, desgrana una sèrie de màximes que condueixen, finalment, a descriure aquestes virtuts: fe, religió, esperança, caritat, penitència, prudència (en els seus diversos vessants: monàstica o privada, pública o poliàrquica), imprudència. En aquest volum, Solanes ens presenta un príncep cristià, guiat pels principis de la religió, sense que aquests, però, esdevinguin un objectiu en ell mateix sinó simplement un camí per arribar a ser un príncep òptim.

El darrer volum representa la part pràctica dels dos anteriors, això és, l'aplicació en el govern dels coneixements i les virtuts exposats el 1700, i es basa en el que Solanes considera els fonaments de la tasca del governant: la justícia i la fortalesa. Per això, està dedicat a aquells aspectes propis de la política: justícia, pietat, observança, veritat, venjança judicial, liberalitat, equitat, fortalesa, magnanimitat, magnificència, paciència, perseverança..., aspectes que, juntament amb tot l'apuntat en els volums precedents, ens mostra clarament la imatge d'aquell príncep òptim que Solanes, amb totes les autoritats a les quals recorre, i amb tota la seva experiència de jurista, és capaç de presentar.

Malgrat que se serveix de totes les autoritats a la seva disposició, des d'Aristòtil fins a la contemporània literatura jurídica i política, el que destaca del seu plantejament és l'allunyament, tant de les argumentacions confessionals de les obres castellanques – des dels *Emblemas* de Solórzano Pereira, que també cita en la seva obra, fins al *Teatro Monárquico* de Pedro Portocarrero –, com d'aquelles posicions de defensa mítica dels privilegis representada per l'abundosa literatura política aragonesa i catalana que, des de finals del segle XVI i durant el període de la guerra de Secessió, emergí amb força – des dels *Fueros de Sobrarbe* fins a les obres de Martí i Viladamor i Gaspar Sala, entre d'altres -,⁶⁸⁰ en el sentit que, sobretot en el tercer volum, exposa uns plantejaments menys teòrics que en els anteriors toms, més pràctics per a la

⁶⁸⁰ MANGONI, *Fueros e libertatà...*; SERRA, *Escrips polítics del segle XVII*, Tom II...; TORRES, *Escrips polítics del segle XVIII*, Tom II...; Iñurritegui, "Las virtudes y el jurista..."

configuració d'una societat política equilibrada i, en molts aspectes, aproximats a la realitat catalana del 1706, com provaré de demostrar en l'apartat següent.

El fet de recórrer a Plini com a base del seu discurs respon a la pretensió de presentar un model de bon governant “universal”, és a dir, allunyat de la realitat històrica pròpia més recent, que, a més, representa el moment de major grandesa i extensió d'un imperi, i que, finalment, li permet posar en la base de la seva teoria política el dret romà, fonament de l'equilibri entre la fortalesa del govern i el progrés del bé comú. Com ell mateix escriu,

Pasemos a lo político: máxima es del gran Cornelio Tácito: que ninguna cosa debe desear el príncipe tanto como el entendimiento capaz del derecho divino y humano para hacer justicia a sus vasallos...El rey ha de mirar como a primer fundamento de su monarquía que se establezcan las leyes necesarias para el buen gobierno... Para este fin no hay ciencia que le importe más que la de las leyes... en ninguna ciencia la hallará más clara que en la antigua jurisprudencia de los romanos: con ella dilataron los límites de su imperio desde el uno al otro polo, con ella fueron pasmo y terror de todo el universo.⁶⁸¹

És en el model de príncep ideal que representa Trajà, en aquesta reivindicació de la importància del dret romà, on tenen un lloc privilegiat uns valors que conferien a la seva obra un “paisaje cívico y patriótico”,⁶⁸² on Solanes pot exposar més còmodament el compromís necessari del príncep – i de la col·lectivitat – amb l'amor a la pàtria i la defensa de les seves llibertats. Diu Iñurritegui:

Comenzar, como comenzaba sus letras el Emperador político, con el motivo del amor a la patria y la defensa de la libertad, proseguir con

⁶⁸¹ SOLANES, *El emperador...*, vol. I, pàg. 275-277

⁶⁸² IÑURRITEGUI, *Gobernar la ocasión...*, pàg. 103-107. La cita és a la pàg. 107.

*la subordinación de los intereses privados y faccionales frente a los intereses comunes, para desembocar luego en la virtud del príncipe, una vez asentado que la estima del pueblo por el monarca es el elemento decisivo que permite transformar el amor a uno mismo en amor a la patria, constituía una vía de abordaje y planteamiento de la cuestión al menos no muy frecuentada hasta ese momento ni en el universo hispano ni en el propiamente catalán.*⁶⁸³

I és que, de fet, ja des de les primeres planes, l'*Emperador político* se'n presenta de forma ben diversa dels tractats de prínceps habituals del període, malgrat compartir-ne algunes característiques (objectius, fonamentació històrica, recomanacions). La diferència fonamental rau, precisament, no pas en l'estructura i el recorregut del relat, que segueix els formalismes d'aquest tipus de textos, sinó en la intenció última que persegueix, i en el seu esforç per aprofundir sobre la importància de l'imperi de la llei. Tal com havien fet uns anys abans els republicans anglesos, la pretensió és servir-se d'experiències, teories i raons que, ancorades en plantejaments més clàssics, podien esdevenir més objectius i menys passionals i que, igualment, eren útils per a plantejar la defensa de les seves argumentacions polítiques i constitucionals.⁶⁸⁴

D'aquesta manera, la intenció, el plantejament i una part de les autoritats a les quals recorre Solanes, tenen similituds amb els *specula principum* que, entre els segles IX i XV, tingueren gran difusió a les corts europees. També el *Emperador político* és una obra adreçada al monarca amb la intenció d'aconsellar-lo per tal que pugui esdevenir un bon príncep, sobretot pel que fa als dos primers toms de l'obra. Ell mateix ho diu al pròleg al lector: «*Es el assumpto, la Vida del Emperador más Político, para poder formar un Príncipe perfecto*». Una de les primeres diferències entre l'obra de Solanes i els tractats per a prínceps es troba, precisament, en els referents utilitzats. Mentre que els

⁶⁸³ IÑURRITEGUI, "Las virtudes y el jurista..."

⁶⁸⁴ És el cas, per exemple, de Parker, Milton i Harrington, dels quals més endavant establiré algunes breus comparacions amb el text de Solanes.

specula principum d'aquest període recolzaven principalment en autoritats religioses, des dels textos bíblics fins a l'escolàstica, amb algunes referències gregues i romanes, el ventall de referents que trobem en Solanes abasta des de l'Antiguitat clàssica fins als seus contemporanis, entre els quals hi ha nombrosos pensadors protestants i d'altres que provenen de l'àmbit de les ciències, com també dels principals reculls de jurisprudència que eren al seu abast. Inevitablement, el conjunt de l'obra és ple de referències cristianes. Al llarg de les seves pàgines, l'autor anomena totes les virtuts que ha de tenir el príncep òptim i que segueixen la divisió de la doctrina cristiana en teològals – virtuts que miren directament a Déu – i morals (cardinals i capitals), que són aquelles que inclinen i determinen a obrar conforme a la justa raó.⁶⁸⁵ Les virtuts presenten, tanmateix, un doble vessant: s'utilitzen alhora com un recurs de recorregut i com un de contingut. No es pot negar, en un text de les primeries del segle XVIII, en una nació catòlica, la importància que l'aspecte religiós tenia en la societat, en la política i en el dret, i, segurament, Solanes no podia escriure el text d'una altra manera, i, per tant, reposa sobre un indefectible i lògic contingut cristià. Però l'ús d'aquest fil conductor condueix a unes conclusions que tenen, de vegades, un important contingut polític, a més del religiós. Vegem alguns exemples d'aquesta significació de les virtuts. Escriu sobre l'esperança:

*Es el príncipe artífice de la máquina de sus provincias. Es la esperanza... la columna de cualquier humano edificio. Si quiere asegurar la estabilidad de tan real máquina; si quiere afianzar la firmeza de su corona, asíéntela sobre las indefectibles columnas de la divina esperanza.*⁶⁸⁶

⁶⁸⁵ R. LASALA Y LOCERA, *Catecismo menor de la doctrina christiana*, Cervera, 1792, pàg. 55-64

⁶⁸⁶ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 209

De la mateixa manera, la caritat es contempla en un sentit més ampli que l'estrictament confessional i, tal vegada, més enllà que la concepció amorosa del príncep catòlic:

Por muchas causas debe el monarca amar con todo afecto a sus vasallos. Por hombre, le obliga el precepto natural de la ley. Por rey, le precisa la majestad real. Por padre, le impele el paterno amor. Y por pastor, le incita el cuidado de su oficio. Hágale esa obligación castigador de los inicuos, defensor de los inocentes y protector de los oprimidos. Procure la conveniencia de sus ciudadanos, deséeles los provechos y mire por sus utilidades comunes. (...) Ese cuidado ha de ser la piedra fundamental de su reino, y la conservación de la monarquía.⁶⁸⁷

Igualment, la prudència troba en el text de Solanes una aplicació pràctica encaminada al bon govern:

La prudencia política (...) es aquélla con que los ministros reales, observando las leyes, gobiernan acertadamente una provincia. Poco importaría que el monarca se desvelase en hacer leyes si se dormían sus ministros en hacer observarlas. La ley, de si es pesada, por lo que trae consigo anexo de obediencia. Para dorarle las amarguras es necesario el oro de la política; para suavizarle el peso es importante del ministro la prudencia. (...) no ha de ser tampoco la prudencia del ministro tan de ministro que quiera hacer observar las leyes con medios no debidos ni proporcionados. Con la suavidad conseguirá más que con la aspereza. Con la blandura negociará mejor que con el rigor. No porque la ley sea del monarca ha de procurar que se observe el ministro. Sólo la ha de hacer cumplir, porque encierra en sí utilidad y razón. Si considera el ministro que la ley no se conforma con la razón, puede advertirlo a su príncipe. Si el

⁶⁸⁷ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 220

*gusto del monarca no se parangona con la ley, debe desengañarle de su opinión.*⁶⁸⁸

En aquest mateix sentit, és significatiu que el text cristià més citat al llarg de les més de mil pàgines del *Emperador político* sigui el llibre dels Reis de l'Antic Testament, que forneix diversos exemples de l'actuació política d'un príncep que se subjecta a la religió catòlica, alhora que persegueix els ideals de justícia i de benestar del conjunt dels seus regnes.

En annex, he inclòs la relació de totes les autoritats que serveixen de base a Solanes, classificades per matèries de coneixement. Aquí, voldria esmentar, només, les principals, dividides en sis grups:

⁶⁸⁸ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 325-326

<p>Clàssics grecs</p> <p>Apol·lodor Aristòtil Cal·listrat Demòstenes Diodor Sícul Dògenes Laerci Estrabó Eurípides Herodot Hesiodor Homer Isòcrates Menandre Pitàgores Plató Sòfocles Xenofont</p>	<p>Clàssics llatins</p> <p>Alexandre Sever Apuleu Cassiodor Ciceró Pròsper d'Aquitània Horaci Justinià Juvenal Titus Livi Plaute Plini Plutarc Polibi Sal·lusti Sèneca Suetoni Tàcit Virgili</p>	<p>Pares de l'Església</p> <p>Orígenes Sant Gregori Nazianzè Sant Agustí d'Hipona Sant Ambrós de Milà Sant Basili de Cesarea Sant Cebrià de Cartago Sant Gregori el Gran Sant Jeroni Sant Joan Crisòstom Tertul·lià</p>
<p>Catalans</p> <p>Miquel Calderó Pere Miquel Carbonell Francisco de Moncada Ramon Muntaner Lluís de Peguera Joan Lluís Vives</p>	<p>Contemporanis estrangers</p> <p>Giovan Battista Birago Trajano Boccalini Enrico Caterino Davila Philippus Cominaeus Albertus Johannes Cranzius Jacobus Cuiacius Ludovicus Dolce Paolo Giovio Just Lipsi García Mastrillo Luois Moréri Paris de Puteo Carolus Pascalius Lorenzo de Peyrinis Filippo Picinelli Pietro di Ravena Nicolas Reusneus Joannis de Sylveira</p>	<p>Contemporanis hispanics</p> <p>Pedro Abarca Diego de Albornoz Francisco de Amaya Marín Azpilcueta Nicolás Causino Sebastián de Covarrubias Farminio Estrada Baltasar Gracián Juan de Mariana Pedro Messía Antonio Mira de Amescua Luis de Molina Francisco de Quevedo Diego Saavedra Fajardo Antonio Solís Rivadeneyra Juan Solórzano Pereira Juan de Zabaleta Jerónimo Zurita</p>

Seguint un clàssic del pensament catòlic, en alguns passatges es presenta el monarca com a *pater familiae*, que ha d'exemplificar els valors que espera dels súbdits, i que té autoritat per premiar-los o castigar-los en funció del seu comportament; el príncep es presenta com un model de virtuts, capaç d'aplicar correctament la justícia, amb les seves derivades de la clemència i del càstig, en un marc clar de relació jeràrquica perfectament establerta, com era propi d'una societat estamental de l'Antic Règim, en el qual *La senda amorosa del Derecho*⁶⁸⁹ hi és ben present. Tot al llarg de les pàgines del *Emperador político* hi trobem nombroses referències a aquesta relació d'amor que ha d'existir entre el príncep i els seus súbdits, recolzada, principalment, en Sant Tomàs i que utilitza referents clarament cristians per determinar aquestes relacions. Conceptes com són liberalitat, gràcia, misericòrdia, perdó, clemència, caritat, penitència, tenen, en l'escolàstica, de manera clara, el punt de referència com a sistemes de relacions polítiques i socials.

Si bé en els aspectes d'actitud hi ha aquest predomini de les autoritats cristianes, en aquells referits a les relacions, podríem dir-ne, cíviques, amb un contingut més polític, els referents canvien clarament i s'orienten cap a les autoritats romanes i, en menor mesura, humanistes, al costat de reculls de jurisprudència i de citacions de destacats juristes.⁶⁹⁰

D'entre l'ampli repertori d'autoritats citades per l'autor, i centrant-nos només en les parts de l'obra amb un més alt contingut polític, podem extreure'n tres clars referents: d'una banda, els juristes romans, principalment Ciceró; d'una altra, Sant Tomàs i, a través d'ell, Aristòtil; finalment, els humanistes i els jesuïtes espanyols. Si hom compara les autoritats més citades en el conjunt de l'obra (Annex II), amb les que apareixen en els fragments de l'Annex I, s'adonarà que, llevat de Sant Tomàs, no hi ha coincidències. Aquesta diferència es pot

⁶⁸⁹ A. M. HESPANHA, "La senda amorosa del Derecho. *Amor y iustitia* en el discurso jurídico moderno", a C. Petit (ed.), *Pasiones del jurista. Amor, memòria, melancolia, imaginación*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1997, pàg. 23-73

⁶⁹⁰ En l'Annex I, s'hi poden trobar els aspectes més destacables de cadascun del apartats de l'obra, des del punt de vista de contingut polític, i he inclòs entre claudàtors els referents citats per Solanes.

entendre a partir de la constatació que Solanes recorre a tres tipus d'autoritats: les etimològiques o conceptuals (Langius, Peirinis, Textor i, en menor mesura, Tesauro), les que suporten la seva teoria (Sant Tomàs, Aristòtil, Plató, juristes romans, Pares i Doctors de l'Església, Saavedra, humanistes) i, finalment, les que reforcen tota l'extensa exposició històrica que presenta en cada apartat (i que comprenen pràcticament tots els llibres de la Bíblia, historiadors i escriptors de tots els temps, científics i militars).

Malgrat aquesta amplitud d'autors i d'obres citats, és destacable la poquíssima freqüència amb la qual Solanes recorre a quatre dels principals intel·lectuals dels segles moderns:⁶⁹¹ Groci i Lipsi, però també Bodin i Maquiavel. A Groci, que apareix citat tan sols una vegada, li critica la negació que fa de la prohibició de la usura pel dret natural. Recorre a Lipsi en cinc ocasions: en la defensa de l'humanisme del príncep, en la defensa de la monarquia, en la importància que el príncep respecti la religió, en la defensa de la religió catòlica, i en la precoç separació entre l'Església i l'Estat. A Bodin s'hi refereix en tres ocasions: per atacar el sistema de govern republicà que aquest defensa, per criticar la seva opinió que el monarca no ha d'acumular tresors, i en la necessitat que el príncep jutgi totes les causes que afectin els seus vassalls. Pel que fa a Maquiavel, la seva crítica és ferotge, com és habitual en la literatura política del món catòlic. Amb referència bibliogràfica és citat una sola vegada, mentre que, en les altres quatre, el seu nom apareix a l'interior del text per ser blanc de les crítiques de Solanes a la seva raó d'Estat. Vegem-ho:

La última parte de la filosofía moral es la política: ciencia civil la llamó el príncipe de la elocuencia. Su fin es la felicidad de la vida. Sin ella no pueden sustentarse los reinos, sin ella se destruyen las coronas, y sin ella no pueden vivir en quietud los mortales. Con ella floreció tanto la Grecia; con ella Roma extendió su imperio desde el uno al otro polo. De todas las ciencias, ésta es la más conveniente a

⁶⁹¹ Alguns d'aquests quatre autors són esmentats altres vegades (per exemple, Lipsi), però aquí només tinc en compte les cites que apareixen en els fragments més polítics del conjunt de l'obra de Solanes, i que són els inclosos en l'Annex I.

*un monarca: máxima es, que no la negará el más versado en materias de estado político. Todo lo que los reyes hacen, todo lo que los príncipes obran, se dice que es por razón de Estado y política. Éstas, a veces, suelen ser políticas de Maquiavelo. No las siga el monarca, si sólo las que se fundan en razón natural y en la verdadera religión católica.*⁶⁹²

*Máxima fue de algún político*⁶⁹³ *que cuando un príncipe nuevo se siente inferior para conservar la corona ha de procurar el dar los cargos y puestos a personas forasteras. Pensaba que con tal medio podría el príncipe asegurarse en su monarquía. Pero se engañó el autor de esa impía y detestable política. Ese consejo, en lugar de levantar al príncipe, sería el que le despeñase más presto a la ruina.*⁶⁹⁴

*No faltó política del impío Maquiavelo, que persuadía al príncipe fingir la religión según su razón de estado. Con su propia muerte nos dio el desengaño de su máxima desvanecida.*⁶⁹⁵

*Políticos ha habido, en la escuela de Maquiavelo, que pusieron toda la razón de estado en el engaño, que fundaron todo el arte de reinar en los recatos de la astucia. Poco segura es esa máxima, poco católico es ese documento.*⁶⁹⁶

Política fue del pérfido Maquiavelo que el príncipe no debía guardar ni la palabra que ofrece, ni el juramento con que se obliga. Veleta le

⁶⁹² SOLANES, *El emperador...*, vol. I, pàg. 241-242

⁶⁹³ Es refereix a Maquiavel.

⁶⁹⁴ SOLANES, *El emperador...*, vol. I, pàg. 340-34

⁶⁹⁵ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 153-154

⁶⁹⁶ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 381

*quería, que supiese mudarse según los vientos de su propia utilidad.*⁶⁹⁷

El que justifica aquesta profunda animadversió cap a la doctrina de Maquiavel rau en que Solanes, a més d'enfonsar les seves arrels en el dret romà, va seguir la tendència d'Erasme⁶⁹⁸ i de l'escolàstica, en el sentit de prioritzar la formació d'un governant cristià, amb un alt contingut ètic, sotmès a la llei i preocupat pel bé públic, a diferència de l'utilitarisme teoritzat pel florentí.⁶⁹⁹

L'ampli aparell de referents desplegat en les pàgines del *Emperador polític* no significa que no hi hagi una clara preeminència – en la influència i en l'ús que Solanes en fa – dels antics autors romans que reforcen les seves tesis políticament més innovadores. Perquè l'autor reprèn el model polític romà, matisat, però, amb aportacions posteriors, sobretot pel dret natural, de manera que el seu pensament s'insereix plenament en el corrent del iusnaturalisme imperant a l'Europa occidental del moment.

Hi trobem clares coincidències amb els plantejaments de Ciceró, el jurista romà més citat per Solanes, pel que fa al dret, públic i universal: l'estudi de les lleis civils només adquireix jerarquia quan està relacionat amb la constitució de l'Estat i amb els fonaments del dret; la llei natural com a inherent a la naturalesa moral de l'home i conforme a l'estructura racional de l'univers; i la república com una comunitat basada en l'acceptació d'un mateix dret i en una mateixa concepció de l'interès general, i on el vincle cívic consisteix en la possessió de les mateixes obligacions i dels mateixos drets, que impliquen sempre una llei ètica superior, el dret natural.⁷⁰⁰

⁶⁹⁷ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 97

⁶⁹⁸ En el text de Solanes, Erasme hi és citat una trentena de vegades.

⁶⁹⁹ A. TRUYOL Y SERRA, *Historia de la Filosofía del Derecho y del Estado, 2. Del Renacimiento a Kant*, Madrid, Aluanza Editorial, 1995, 4a ed. (1a ed., 1975), pàg. 27 i 41

⁷⁰⁰ CICERÓ, *La república y las Leyes*, Madrid, Akal, 1989, ed. J. M. Núñez González, *passim*. Sobre l'evolució de la justícia i el dret en els segles moderns i la repercussió dels principis del dret romà, vegeu DE BENEDICTIS, *Política, governo...*, pàg. 251-295

D'altra banda, és interessant observar que, amb totes les distàncies i prevencions que cal mantenir, sobretot pel que fa al punt de vista confessional, i sense que cap d'ells aparegui en les autoritats citades al *Emperador polític*, hi ha clares similituds amb alguns dels autors republicans anglesos que, com ell, defensaven el model polític romà matisat pel dret natural. En aquest sentit, coincideix amb els plantejaments de Harrington que, en *La República de Oceana*, distingia entre tres tipus de raó:

En primer lugar existe la razón privada, que es el interés de un hombre privado.

En segundo lugar, viene la razón de Estado, que es el interés (o el error, como Salomón dijo) del gobernante o los gobernantes, es decir, del príncipe, de la nobleza o del pueblo.

En tercer lugar está la razón, que es el interés de la humanidad o del conjunto (...). Hay un derecho común, ley de naturaleza o interés del conjunto, más excelente, y como tal reconocido por los agentes mismos, que el derecho o interés tan sólo de las partes.⁷⁰¹

En l'obra de Solanes, aquesta raó correspondria al tercer tipus, en el qual l'objectiu de tot bon governant ha de ser l'interès del conjunt de la comunitat, regida per un dret i unes lleis que afecten tothom per igual.

En aquest mateix sentit, trobem coincidències amb el pensament de Parker que, en les *Observations* de 1642, acceptant l'explicació de Sal·lusti i de Tàcit, diu que

algunos Príncipes cometen el grave y vano error de afamarse en engrandecerse más por encima de su pueblo que en él (...). El más grande y glorioso será siempre aquél que cuente con el mayor

⁷⁰¹ J. HARRINGTON, *La República de Oceana*, pàg. 62. Sobre la participació ciutadana en el funcionament de l'ordre polític, vegeu P. LURBE, "La conception de la république dans *Oceana* de James Harrington", a ZARKA, *Monarchie et république...*, pàg. 73-102; P. CARRIVE, "La tyrannie, le diable, la monarchie, la république dans les *Court Maxims* d'Algernon Sidney", id. ant., p. 103-125

*número de súbditos y los más firmes, y no aquél que pisotee a los más despreciables vasallos.*⁷⁰²

Solanes, per la seva banda, afirma que

*... ha de anteponer el célebre varón la utilidad pública de la patria a todas sus privadas utilidades... Arquitectura política es la república; la patria es la cabeza, los miembros son los ciudadanos: si al peligro de aquella no acuden éstos, será difunto cadáver toda la vida política... Y finalmente si el monarca, si el príncipe tomase por báculo a la caridad de la patria, asistiría con más deseo y vigilancia a las ocupaciones de su gobierno.*⁷⁰³

De la política romana, Milton destacà que tant Trajà com Teodosi el Jove van promulgar com a regla innegable que un príncep està subjecte a les lleis, que la seva autoritat depenia de l'autoritat de la llei i que s'hi havia de sotmetre, edicte conservat al codi de Justinià com una constitució que havien de complir tots els emperadors.⁷⁰⁴

És clara l'opinió de Solanes al respecte:

El mejor medio para que observen los vasallos las leyes es que el príncipe sea el primero que rinda vasallaje a la obediencia...

El monarca que no observa las constituciones de su reino dispensa con su ejemplo la obediencia del vasallo... El príncipe no es superior a la ley, las leyes sí son superiores al príncipe. El más verdadero rey

⁷⁰² Q. Skinner a J. MILTON, *El título de reyes...*, pàg. 23-24

⁷⁰³ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 13-27

⁷⁰⁴ MILTON, *El título de reyes...*, pàg. 81

*es aquel que se sujeta el primero a los estatutos y leyes de su patria.*⁷⁰⁵

Es tracta d'un argument també defensat per un dels *Levelers*, John Wildman, que, seguint Aristòtil, apuntava que els reis, prínceps o magistrats han de governar d'acord amb les lleis, no poden disposar el que les lleis no disposen.⁷⁰⁶

Aquests autors anglesos defensaven la idea que tot sistema polític neix d'un pacte constituent que cal que sigui respectat per totes les parts i que, en cap cas, s'han de mantenir la fidelitat i l'obediència si el monarca l'incompleix.⁷⁰⁷ Des d'una evident llunyania confessional, la base del plantejament és molt similar a la que troben en la doctrina de l'Estat dels jesuïtes, plantejada per alguns autors contractualistes castellans del segle XVII – Abarca, Azpicueta i, sobretot, Suárez, Molina i Mariana –, tot i que, com he assenyalat en el capítol 1, en el cas de Castella fou una doctrina que romangué en el camp de la teoria abstracta. Les propostes d'aquests autors ampliaren l'àmbit del dret natural, dotaren de major relleu el concepte de prudència política (Molina), proposaren un poder reial limitat, el titular darrer del qual era la societat civil, fins al punt de justificar el tiranicidi (Mariana), i establiren diferències entre llei natural i dret natural, atorgant un paper prevalent a la virtut de la justícia (Suárez).⁷⁰⁸

Un dels autors més destacats pel que fa a la defensa de la monarquia composta pròpia dels regnes de la Corona d'Aragó va ser un partidari de Felip V, el comte de Robres, tal com ha destacat, en el magnífic treball introductori a *las Memorias para la historia de las guerras civiles...*, J. M. Iñurritegui. El mateix autor assenjala la coincidència entre el substrat de comprensió política que fonamentava l'obra del comte de Robres i els de l'obra de Francisco Solanes,

⁷⁰⁵ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 26-27

⁷⁰⁶ LEWELLERS, *Los debates...*, pàg. 49-50

⁷⁰⁷ El mateix raonament el trobem a DE BENEDICTIS, *Tumulti...*

⁷⁰⁸ TRUYOL, *Historia de la Filosofía...*, pàg. 165-190

tot i que aquest va més enllà i assumeix «*la semántica patriótica propia del republicanismo clásico... una declinación patriótica de la política que asume la forma y los contenidos de la ética y así concibe una educación moral como preludio de otra propiamente política.*» Es tracta de

*... la vía política de comprensión de la república del reino, una concepción constitucional propiamente política entendida como mediación y comunicación reglada entre el príncipe y los estamentos, fundada en la presencia cívica y sustancia política del reino, que consagra la propia modalidad constitutiva de la comunidad.*⁷⁰⁹

Tot al llarg de la seva extensa obra, de fet, Solanes només parla obertament del sistema polític de la Corona d'Aragó en la dedicatòria a l'arxiduc Carles III de l'inici del tercer tom. Això no obstant, s'hi refereix, de manera indirecta, en alguns dels exemples de comportaments o accions de monarques passats, Tanmateix, mitjançant algunes de les seves afirmacions, s'hi troben al·lusions a l'ordenament jurídic propi: “*costumbres y leyes de la patria*”, “*muchas dificultades que encierra el introducir alguna constitución contra la costumbre*”, o “*los muchos tumultos que suele causar en una república la mutación de sus leyes patrias*”.⁷¹⁰ Com provaré de demostrar en l'apartat següent, és sobretot en el tercer volum, on s'hi troba l'esperit de l'ordenament jurídic vigent al Principat.

J. M. Iñurritegui va plantejar una visió molt interessant del conjunt de l'obra de Solanes, destacant la significació de l'*Emperador político* com un text novedós en la literatura política, que desgranava, tot al llarg de les seves pàgines, “*los argumentos tradicionales del pactismo catalán*”, identificant de forma clara els

⁷⁰⁹ LÓPEZ DE MENDOZA, *Memorias para la historia...*, pàg. LXVIII

⁷¹⁰ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 16-22. Conceptes assenyalats per Iñurritegui a Estudi introductori a LÓPEZ DE MENDOZA, *Memorias para la historia...*, pàg. IXC-XC

conceptes de pàtria i llibertat, sotmetent els interessos privats a la “*salud pública de la patria*” i situant la virtut dels ciutadans com a base de la república:

En realidad, todo el programa patriótico del jurista Solanes gravitaba y se articulaba sobre la figura del príncipe. Pero esa centralidad de la imagen del príncipe optimo, y ese interés por las virtudes que le imprimen su muesca distintiva y diferencial, justamente eran las que a su vez también cerraban el paso a cualquier esbozo de rey patriota. Antes de coronar con la defensa de la libertad y la constitución política el recorrido por las virtudes y las obligaciones del soberano, Solanes ya había encumbrado la figura del héroe a los altares cívicos y patrióticos.⁷¹¹

D'aquesta manera, darrere la intenció d'educar el príncep òptim, aparent fil conductor del conjunt de l'obra, s'hi troba una idea política que estableix un vincle molt sòlid entre la defensa de la pàtria com a responsabilitat de qualsevol heroi (tom I), el virtuosisme en tots els aspectes del comportament social i polític (tom II) i la persecució del bé comú mitjançant l'aplicació del dret i de la justícia (tom III). La culminació exitosa de tot aquest procés, tanmateix, no depenia únicament de les capacitats i virtuts del príncep, sinó que era obligació de tots i cadascun dels membres de la comunitat, responsables de la conducció al benestar de la república, a una societat política de construcció col·lectiva que havia de cohesionar tots els seus membres entorn de la defensa de la pàtria, en la qual cadascun d'ells esdevenia una peça fonamental de l'engranatge col·lectiu:

Lejos de la identificación esencial entre el príncipe y la virtud, o del mero predicado de la condición virtuosa del soberano al estilo de la política española, el verdadero y más supremo atributo de la virtud que vislumbra el Emperador político era al fin y al cabo su capacidad de incidir en el volátil universo de las pasiones y activar en los

⁷¹¹ IÑURRITIGUI, *Gobernar la ocasión...*, pàg. 109

*ciudadanos la transformación del amor propio y los intereses faccionales en un noble amor a la patria. La virtud por tanto no trazaba ninguna frontera entre el príncipe y los ciudadanos.*⁷¹²

1.2. El tercer volum del *Emperador político* i les Corts de 1705-1706

Tot i que la publicació d'aquest tercer tom ja l'anunciava l'autor en les paraules adreçades "*Al lector*", quan veieren la llum els dos volums anteriors, no sembla que sigui per coincidència o per casualitat que, precisament, la part dedicada a exposar la seva teoria sobre la justícia, aparegués tot just concloses les Corts de 1705-1706, unes Corts que reforçaren el paper preeminent de la llei i del dret vigent al Principat, blindaren el dret català i superaren els buits de les de 1701-1702, després de l'experiència política del primer govern de Felip V. En efecte, s'hi aprovaren diverses constitucions amb les quals es pretenia posar fre a les possibles veleïtats arbitràries de la monarquia, enfortien les garanties individuals, volien assegurar una administració de justícia que oferís garanties als processats i pretenien acabar amb els abusos de determinats col·lectius (notaris, jutges, oficials reials, per exemple). Constitucions que, per tant, refermaven la importància del paper del dret i de la justícia en la vida col·lectiva, i obligaven al monarca, com a darrer responsable de l'actuació de tot l'entramat institucional, a seguir la prudència en les seves actuacions. L'anàlisi d'aquests tres aspectes – control de les actuacions arbitràries per part dels agents reials, eradicació dels abusos d'oficials i d'altres col·lectius de l'àmbit de la justícia, garanties processals dels condemnats – en relació amb els postulats defensats per Solanes en el darrer tom de la seva obra, és en el que se centra aquest apartat.

⁷¹² IÑURRITIGUI, *Gobernar la ocasión...*, pàg. 109

Superat l'escull que va representar l'aprovació de la primera constitució d'aquestes Corts, la *Llei d'exclusió dels Borbons*, que va significar una aposta política molt arriscada per part dels braços, i que va retardar – fins al punt de gairebé fer perillar – la conclusió de les Corts, Francisco Solanes, un dels responsables de la seva redacció juntament amb Miquel Calderó, enviava a la impremta el tercer volum del seu tractat. És en aquest tercer volum on el seu compromís polític es fa més evident, on defensa la necessitat del respecte i de l'acompliment de les lleis, en primer lloc per part del sobirà, i on, precisament després d'assumir aquest risc, recorda al rei que *“la majestad real no exime al monarca del cumplimiento de su palabra: lo soberano del cetro no dispensa al príncipe la igualdad de la conmutación”*.⁷¹³

En la dedicatòria del tercer tom, adreçada a Carles III l'arxiduc, Solanes relaciona algunes de les resolucions preses a les Corts de 1705-1706 amb els preceptes que tracta en aquest darrer volum, justícia i fortalesa:

*Luego que el Principado de Cataluña logró la dicha de la Real presencia de V. Mag., en ejecución de la justicia legal, procuro V. R. Mag. con la convocación de las Cortes el establecimiento de las leyes más útiles y convenientes al público gobierno de la provincia. En la distribución de los puestos, ha pesado V. R. Mag. con el fiel de la justicia distributiva los méritos. En el castigo de los delitos, ha encargado V. R. Mag. la rectitud de la pena de los culpables. En la Fortaleza, es invencible el real corazón de V. Mag., pues ni le amedrentan los riesgos, ni le perturban los peligros. En la magnanimidad está tan practicado el real ánimo de V. Mag. que ni las felicidades lo elevan, ni las adversidades lo entristecen. Testigo indisputable de la real munificencia de V. Mag. es esa piramide,*⁷¹⁴

⁷¹³ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 60

⁷¹⁴ Es tracta de la Piràmide de la Immacudala, que s'erigí al final del passeig del Born, davant del carrer Montcada. Sobre aquesta construcció, vegeu C. MOLLFULLEDA, *“In futuri operis signum. La piràmide de la Immaculada i el setge de Barcelona de 1706”*, a *Actes del congrés L'aposta catalana a la guerra de Successió (1705-1707)*, pàg.109-120

*que nuestros ojos ven erigir y, en ella, el Mundo tendrá tanto que admirar. Reluce la real paciencia de V. Mag. en las audiencias y despachos, pues cualquier vasallo, que a los reales pies de V. R. Mag. se ha puesto afligido, ha hallado siempre la puerta abierta para ser consolado.*⁷¹⁵

Atesa la seva extensió, es fa difícil pensar que Solanes pogués reflectir en aquest tercer tom el resultat d'aquestes Corts i dur-lo a la impremta, però és evident que algunes de les resolucions fonamentals que s'hi prengueren es troben reflectides en les seves pàgines.⁷¹⁶

És el cas, per exemple, de la constitució de l'observança que, tot i ser vigent des del 1481, es veié reforçada amb la creació, en les Corts de 1701-1702 (capítols 26, 27 i 28),⁷¹⁷ sota Felip V, del Tribunal de Contrafaccions,⁷¹⁸ la missió del qual era vigilar atentament l'estricta compliment de la legislació per part dels oficials reials i baronials. Després del primer govern de Felip V, i fruit de l'experiència de funcionament dels primers anys, en les Corts de 1705-1706 (capítols 83, 84 i 85)⁷¹⁹ s'hi introduïren alguns canvis, adreçats en dos sentits: d'una banda, es posà més èmfasi en la seva potestat i poder, establint la dotació material i de personal necessària i millorant els mecanismes de

⁷¹⁵ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, Dedicatòria, s.p.

⁷¹⁶ L'única referència explícita a aquestes Corts que hi ha en el tercer volum és sobre el capítol 31, que prohibia el luxe i les despeses excessives en els funerals. A la pàg. 249, Solanes escriu: "*Con esa misma política, los estamentos de Cataluña en las Cortes del año 1706, ordenaron la reforma de los lutos de coches, familia y criados.*"

⁷¹⁷ *Constitucions, capítols i actes de Cort 1701-1702, 1705-1706*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, "Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums", II/10, s.p.

⁷¹⁸ FERRO, *El dret públic...*, pàg. 412: "L'observança, a més del seu sentit general de manera com s'aplica una norma, en tenia un altre d'específic i distintiu, el de degut compliment, per part del Rei i dels seus oficials: corresponia al que avui anomenem principi de legalitat. Per això fou dita tot seguit "de l'observança" la constitució que instituí un procediment eficaç per a obligar, donat el cas, l'autoritat a respectar les lleis de la terra." SERRA, "El sistema constitucional..." assenyala que "... no es pot dubtar que el Tribunal de Contrafaccions és, també, un intent de buscar una entitat o organisme de neutralització de la política reial per mitjà d'una instància professional d'objectivació en l'aplicació de la llei, tot reconeixent, en certa manera, una mena de separació entre rei i justícia, o entre executiu i judicial."

⁷¹⁹ *Constitucions, capítols...*, s.p.

funcionament; de l'altra, es polí el procediment judicial del tribunal, concretant fases, terminis, i drets i obligacions de tots els que hi intervenien, a fi d'agilitar la resolució de les causes.⁷²⁰

D'acord amb aquesta idea, Solanes ja escrivia al segon volum que:

La única ley de un buen imperio es la ley; la más fundamental columna de una corona es hacer leyes y hacerlas observar. La ley es un rey muerto; el rey es una ley viva. Aquel que las ordena buenas, sabe bien reinar; aquel que las hace observar, sabe bien regir.

*La prudencia política... es aquella con que los ministros reales, observando las leyes, gobiernan acertadamente una provincia. Poco importaría que el monarca se desvelase en hacer leyes si se dormían sus ministros en observarlas.*⁷²¹

Argument, aquest, que reprèn amb més força en el tercer tom, en un llarg fragment que denota clares simil·lituds amb els objectius del Tribunal de Contrafaccions:

⁷²⁰ CAPDEFERRO I PLA; SERRA I PUIG, *El Tribunal de Contrafaccions*, pàg. 64. Aquestes millores es concretaren en "realçament de rang dels jutges de la part del rei; consolidació de tot el Tribunal de Contrafaccions a nivell de dignitat i d'infraestructura material i personal, pel que fa a espai privatiu, arxiu i segell propis —no ens ha d'escapar la transcendència del segell d'una jurisdicció suprema—, secretari i oficials auxiliars; explicitació que el lloctinent general i altres alts dignataris regis podien ser imputats i citats i haurien de respondre davant la justícia; neutralització de mecanismes capciosos que els oficials regis havien practicat per defugir les seves obligacions davant del Tribunal de Contrafaccions, com evitar citacions o requerir una habilitació prèvia de diligències per part de la Reial Audiència; possibilitat de recórrer a les Corts següents actuacions i provisions del Tribunal per via de greuge; més pautes en la fixació de terminis i dilacions; afermament de la via executiva; subjecció al Tribunal de provisions militars tocants l'àmbit civil; menció reivindicativa dels comtats de Rosselló i Cerdanya; eliminació del dret dels jutges a consultar l'Audiència o el braç respectiu; garantia d'independència per al Tribunal, per exemple assignant-li la facultat d'autonormació; nova forma de desfer paritats de vots, que suposaria donar veu a un setè jutge; enfortiment del procés informatiu previ davant la Diputació del General."

⁷²¹ SOLANES, *El emperador...*, vol. II, pàg. 324-325.

Mas [¿] qué monarca quiere ser aquel que se juzga exento de la fuerza de las constituciones [?]... Tanto ha de pelear el príncipe por la conservación de sus estados como por la observancia de sus leyes. Enemigo público es el que se les atreve a perder el respeto; perturbador de la pública paz es el que intenta poner estorbos a tan provechosa ejecución.

El mejor medio para que observen los vasallos las leyes es que el príncipe sea el primero que rinda el vasallaje a la obediencia. Cuestión fue disputada en todas las ciencias, si el monarca estaba obligado a observar las leyes, ya promulgadas por él o ya ordenadas por sus antecesores. Aunque el príncipe, por la fuerza coactiva del precepto no esté obligado a la obediencia, lo está por la razón directiva, que es el espíritu de la ley. La luz de la conciencia obliga así al monarca como al vasallo; con el mismo género de pecado delinquen en la transgresión el príncipe y el súbdito. (...) Aquel hombre que juzga a otro y no hace lo que persuade se condena a si mismo.

El monarca que no observa las constituciones de su reino dispensa con su ejemplo a la obediencia del vasallo. Lo que ordena el legislador para los otros lo promulga también para sí mismo; ningunas leyes con más razón publica el monarca que aquéllas que venera con su obediencia. El príncipe no es superior a la ley, las leyes sí son superiores al príncipe. El más verdadero rey es aquél que se sujeta el primero a los estatutos y leyes de la patria. La más evidente señal de la ruina de una república es cuando el magistrado preside a la ley y no la ley al magistrado. El que manda a una provincia, si quiere que sus decretos tengan ejecución, sea el primero que los observe. Cuando el vulgo ve que el autor de la ley la obedece, no se excusa a la suavidad del yugo. A ejemplo del príncipe compone sus acciones todo el reino. Ningún edicto atrae

más la voluntad de los hombres que la vida ejemplar del que los rige.

722

Un altre aspecte que trobem reflectit en les constitucions és el control de l'actuació dels diversos oficials judicials ordinaris, tant reials com baronials, i notaris, a fi de garantir el compliment de les disposicions legals i evitar els abusos en l'exigència de dietes i salaris que no els pertocaven. Així es recull a la constitució 42 i al capítol 32 de les Corts de 1705-1706,⁷²³ i així ho reflecteix també Solanes:

*En ninguna cosa quisiera yo más indignados a los reyes que al saber que sus ministros son cómplices de injusticias e iniquidades: aquel que está elevado al trono de la justicia para ejecutar el derecho no debe torcer la senda de tan justificado ejercicio: el juez que no administra justicia no es juez. El ministro que no sigue las reglas de esa virtud vende la carne de los súbditos, de quienes se le fio la dirección.*⁷²⁴

No menys importància tenen les disposicions que persegueixen l'escurçament dels processos judicials, i que ens les Corts de 1705-1706 trobaren reflex en les constitucions 44 i 47 i en el capítol 49.⁷²⁵ Solanes, en les pàgines del *Emperador político* escrigué:

⁷²² SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 26-27

⁷²³ *Constitucions, capítols...*, s.p. La constitució 42 "Qual salari poden exigir per dieta, en los casos de visura, y altres semblants, los Doctores de la Real Aud. Assessor del Portant-veus de Governador, Assessors de la Batllia Gen., Veguers, Sotsveguers, Batlles, y sos Assessors», i el Capítol 32 "Que los notaris, i oficials, que van a execucions, fentne moltes en un dia, sols pugan exigir una dieta, cobradora entre tots los executats".

⁷²⁴ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 116.

⁷²⁵ *Constitucions, capítols...*, s.p. La Constitució 44 perseguia les detencions i empresonaments per temps abusiu sense procés; la 47, escurçar els temps per a la declaració dels testimonis i dels acusats empresonats; el capítol 49, estimulava els terminis màxims per a la instrucció dels casos.

Debe el monarca procurar que sus reinos no estén muy molestados de pleitos. Debe procurar el príncipe que se abrevien los términos, dilacions y cursos de las causas... ¿Qué consigue un pobre litigante después que con tanta dilación de tiempo ha consumido sus bienes, hacienda y paciencia? ¿Qué logra un mísero pleiteante cuando todo lo dulce de una favorable sentencia se le ha vuelto amargo con la pesada dilación del tiempo?

Nace muchas veces la prolijidad de un pleito de las confusiones que inventan los abogados y procuradores; suelen a veces estos torcer el sentido de las leyes, oscurecer la justicia de las partes y enredar un nudo más difícil de desatar que el Gordiano (...). El abogado verboso y elocuente sin sabiduría no es otra cosa que un enemigo de la justicia (...). Estos son los que compran las causas, venden los favores, eligen los arbitrios, dictan lo que se ha de juzgar, borran lo dictado, atraen a los litigantes, dilatan a los que han de ser oídos y distraen a los que quieren concordarse.⁷²⁶

Un tercer element important foren les garanties processals aprovades en aquestes Corts: en el capítol 40,⁷²⁷ es preveia el dret a una defensa justa dels acusats de delinquir, unes garanties que E. Serra qualifica d'una «sensibilitat propera a l'eclosió d'un sistema d'habeas corpus i defensa del dret de les persones».⁷²⁸ En aquesta mateixa línia, el capítol 7 garantia “que los naturals, y habitants en lo present Principat, y altres personas estrangeras, que no tingan Plaça assentada de Soldats, no pugan esser condemnadas, ni castigadas *lure Belli*, encara que se troben en Plaças, ò Presidis sitiats”.⁷²⁹ La darrera sentència del Tribunal de Contrafaccions es referix, precisament, a la

⁷²⁶ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 65-68

⁷²⁷ *Constitucions, capítols...*, pàg. 95-96

⁷²⁸ SERRA, “El sistema constitucional...”

⁷²⁹ *Constitucions, capítols...*, Introducció, pàg. 63-64

vulneració d'aquest capítol de cort per part d'un jutge militar.⁷³⁰ Novament, la coincidència entre aquestes resolucions aprovades en les Corts i el text de Solanes és clara:

No debe el príncipe condenar a ninguno sin oírle; nunca se ha de negar a los delincuentes la defensa. Ésta se incluye en la esfera del derecho natural, al cual el monarca en manera alguna es superior...

*Ni aun en el derecho de la guerra (donde no se atiende la escrupulosidad de las solemnidades) se puede negar la defensa al delincuente. El rey y el capitán general no son dueños de la vida del soldado. No la pueden quitar sin que proceda la probanza legítima y el descargo; la utilidad del escarmiento no es bastante para que se rompan los términos de la justicia.*⁷³¹

Finalment, en les Corts de 1705-1706 s'abordà un dels problemes que més havien colpit el Principat des de la meitat del segle XVII: els abusos dels allotjaments militars i del proveïment, molt sovint abusiú, de les tropes a càrrec dels habitants del país. Els capítols 26 i 107 perseguien tallar d'arrel aquests abusos històrics.⁷³² El parer de Solanes sobre aquest argument no el trobem en el tercer tom, sinó que ja l'apuntava en el primer, quan tractava el tema de l'exèrcit i la guerra:

Ninguno robe gallina, ninguno toque oveja, ninguno quite una uva, ninguno pida contribución de aceite, sal, ni leña, contento esté de su

⁷³⁰ CAPDEFERRO; SERRA, *Casos davant del Tribunal...*, pàg. 605-669: "Cas 19: Anton Sacadés, jutge militar que condemna dos civils (febrer-juny 1713)"

⁷³¹ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 52-53

⁷³² *Constitucions, capítols...*, s.p. El capítol 26 deia: "Que los habitantes en lo present Principat, no pujan essere compellits à haver de aportar pallas, llenyas, vitualles, ni altres coses en los Presidis, y Plaças, sens que primer sels pague son just valor, y que la conexasa del que se haurà de pagar per lo transport de ditas cosas, toque als Jurats de las Universitats". D'altra banda, en el capítol 107 s'acordava "Que las Constitucions antigua, y disposicio del dret comu, sobre aposentaments dels Soldats, Officials, y altra gent de guerra sien observadas".

*ración, de los despojos del enemigo, y no de las lágrimas de los paisanos lo gane.*⁷³³

Les resolucions d'aquestes Corts posaren al dia i blindaren l'ordenament jurídic del Principat, adaptant-lo a les necessitats de la societat catalana del moment, enfortiren garanties individuals i col·lectives en els àmbits econòmic, jurídic i polític, i corregiren els entrebancs i les deficiències de les anteriors de 1701-1702. Ara bé, com apunta J. Albareda,

sabem que els procediments polítics de Carles III l'arxiduc van transgredir les directrius de les Corts. Efectivament, l'inici de la guerra, agreujat per la falta de recursos del rei per mantenir els exèrcits imperials i per la manca de coordinació entre els aliats, van vulnerar, a la pràctica, algunes de les principals consecucions legislatives relacionades amb els allotjaments i les contribucions per a la guerra... la implacable lògica de la guerra va impedir que uns antics i anhelats objectius polítics esdevinguessin realitat, malgrat el seu reconeixement constitucional.⁷³⁴

Podem, tanmateix, deduir d'aquestes circumstàncies que el regnat de Carles III l'arxiduc fou de caire absolutista? Sembla evident que les circumstàncies de la guerra obligaren el govern a prendre decisions que, sovint, anaven més enllà dels acords presos en Corts i que, en alguns casos, fins i tot els vulneraren clarament, com succeí amb les exigències i abusos de les tropes sobre la població a partir de 1707, com ha exposat J. M. Torras i Ribé.⁷³⁵ Anant un pas més enllà, J. Arrieta considera que el govern de l'arxiduc va executar una política que recorregué sovint a l'ús de les regalies, no essent gaire diferent de

⁷³³ SOLANES, *El emperador...*, vol. I, pàg. 426-427

⁷³⁴ *Constitucions, capítols...*, pàg. XLIV

⁷³⁵ J. M. TORRAS I RIBÉ, *La guerra de Successió i els setges de Barcelona 1697-1714* ^{Barcelona,} Rafael Dalmau, 2007, p. 237-244

la practicada en altres estats europeus.⁷³⁶ D'altra banda, llevat dels casos britànic i holandès, que havien garantit la preeminència del parlament per sobre de la voluntat del rei, la tendència era anar cap a sistemes que enfortissin l'autoritat reial. Això no obstant, en el cas català, s'havien establert legalment unes garanties que impedièren l'arbitrarietat reial, en situacions que no fossin condicionades per elements excepcionals. Però, com veurem en l'apartat dedicat a la pràctica política de Francisco Solanes a Nàpols, ni tan sols en casos en els quals les eines que frenaven les possibilitats de l'exercici de l'autoritarisme no estaven fixades amb tanta força, els mecanismes de pressió centralitzadora tampoc no acabaren de funcionar perquè els "contrapesos" locals actuaven en defensa d'un ordre establert, d'uns drets adquirits, que impedièren qualsevol vel·leïtat autoritària que pretengués anar més enllà d'un *status quo* ben establert i arrelat en les diverses institucions territorials.

1.3. El *Emperador político* i el *Teatro Monárquico* de Pedro de Portocarrero

Per entendre la significació de l'aportació de Solanes interessa, també, veure les diferències existents amb altres propostes que presenten uns plantejaments, un desenvolupament i uns objectius diferents. És per això que he cregut interessant fer la comparació entre dos textos que, de manera gairebé simultània sortiren de la impremta entre la primavera i la tardor de 1700: els dos primers toms de l'obra de Solanes, i el *Teatro Monárquico de España*, de Pedro Portocarrero y Guzmán, en ambdós casos amb la finalitat d'orientar el comportament ideal d'un príncep cristià. Ambdós eren dedicats a Carles II, en una conjuntura que permetia albirar, encara, un desenllaç obert en la seva successió. Mentre Solanes no deixa entreveure cap inclinació per un o altre candidat a ocupar el tron, Portocarrero pertanyia a un grup de poder que

⁷³⁶ J. ARRIETA, "Una recapitulación de la *Nueva Planta* a través del austriacista Juan Amor de Soria", a M. Torres Arce; S. Truchuelo García (ed.), *Europa en torno a Utrecht*, Santander, Editorial de la Universidad de Cantabria, 2014, pàg. 353-387

era clarament partidari de Felip V.⁷³⁷

Entre tots dos textos, hi ha altres coincidències, més enllà del moment de publicació, de la dedicatòria i del tipus de text, com la concepció catòlica de la monarquia. Es manifesta la importància de la religió cristiana i que el príncep la segueixi i la promogui; s'apunta a les virtuts morals com a base d'una bona política, es recorre als exemples de la història com a pilar que fonamenta els consells que s'ofereixen al príncep, es rebutja la raó d'Estat de Maquiavel i seguidors, i es combina la utilització de fonts tant cristianes com profanes.

Més importants que les coincidències, gran part de les quals, d'altra banda, eren comunes a la majoria de tractats del període, em sembla interessant de posar en relleu les principals diferències de fons entre els dos textos. En primer lloc, el model clarament divers d'exemple polític triat per ambdós autors evidencia uns plantejaments polítics diferents que, molt probablement, justifiquen les altres grans divergències. Els referents del *Teatro* són Ferran II i Carles V, que representen l'inici de les tendències de la monarquia hispànica cap a una unificació política i institucional, cap a una marginació progressiva dels organismes representatius territorials i la substitució del funcionament basat en les Corts pel mecanisme, menys compromès per a la monarquia i, potser, més àgil, dels Consells; elements, tots ells, derivats de la dinàmica imperial. Contràriament, el referent de Solanes, Trajà personalitza una actitud política ben diversa, sotmetent-se a la llei i al Senat.⁷³⁸ És a dir, ens trobem davant de dos models diferents que, però, acaben confluint en una mateixa finalitat, la de construir i mantenir un imperi. Però si, en un cas, l'augment del poder monàrquic representava una simplificació institucional a fi de potenciar les prerrogatives reials, en l'altre cas calia que les bases de l'imperi es

⁷³⁷ P. PORTOCARRERO Y GUZMÁN, *Teatro Monárquico de España*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1999, ed. de C. Sanz Ayán. Estudi preliminar de C. Sanz Ayán, pàg. XVIII-XIX

⁷³⁸ IÑURRITEGUI, *Gobernar la ocasión...*, pàg. 98, assenyala que el *Panegíric* de Plini «*encerraba probablemente la visión quizás más depurada de la posible fórmula aristocrática de conciliación y conjunción entre el orden monárquico y ciertos modos republicanos de gobierno.*»

fonamentessin en el respecte de les lleis. El Senat, al qual s'havia sotmès Trajà, equivaldria al govern del rei en Corts, mentre que el sistema de Consells permetia que el rei pogués governar comptant, només, amb la voluntat dels integrants d'aquests Consells i que, essent de nominació reial, podien fàcilment esdevenir més favorables a la voluntat règia.

Una diferència important la trobem en les fonts principals que inspiren tots dos textos. Portocarrero, malgrat la utilització de moltes altres fonts, té com a clars referents tres religiosos castellans: Rivadeneyra, Mariana i Saavedra Fajardo. Hi predomina clarament Rivadeneyra que, en la seva obra *Tratado de la Religión y virtudes que debe tener el príncipe cristiano* (1595), rebutia les teories de Maquiavel.⁷³⁹ També en Solanes hi trobem aquest posicionament contrari a les tesis de Maquiavel que, d'altra banda, era un fet comú i normal entre els autors del període (i així es desprèn de les poques vegades que és citat per Solanes i, només, en sentit negatiu i com a exemple d'una política que tot príncep que aspiri a governar correctament ha de defugir, tal com he assenyalat anteriorment). Tot i que en ambdós textos hi predominen les referències eclesiàstiques, ja siguin de la Bíblia o d'interpretacions posteriors, sobretot de Sant Tomàs i dels jesuïtes de l'Escola de Salamanca, en els moments més “compromesos” del discurs d'ambdós autors – sobretot en la relació entre el monarca i la llei –, Solanes opta, clarament, pels referents romans – Ciceró i Sèneca, principalment – que permetien ancorar les seves tesis de conciliació entre la institució monàrquica i unes lleis civils de caire republicà, enfront de la preferència de Portocarrero per referents més “catòlics”.

En la primera part d'aquest capítol, he assenyalat la importància fonamental que Solanes atorga a la justícia com a base del sosteniment de la república, aspecte que no és menys rellevant en el tractat de Portocarrero:

⁷³⁹ Estudi preliminar de Carmen Sanz Ayán a PORTOCARRERO Y GUZMÁN, *Teatro monárquico...*, pàg. XLI; J. M. IÑURRITEGUI, *La gracia y la república. El lenguaje político de la teología católica y el 'Príncipe Cristiano'* de Pedro de Ribadeneyra, Madrid, UNED, 1998

... La justicia es el alma de las repúblicas. Con ella viven, se ilustran, aumentan y conservan... la república sin justicia, es un horroroso caos y desconcertado abismo de confusión, por hallarse dislocadas las leyes de la naturaleza, avasallada la razón y dominante el apetito.

La justicia es el origen de dónde dimanen todas las ciencias, y especialmente la que diferencia lo bueno de lo malo, lo injusto de lo justo, la que distribuye a cada individuo lo que le toca.

Es una virtud universal de dónde provienen las demás...⁷⁴⁰

Tanmateix, l'actitud dels autors davant del sotmetiment del propi monarca a la llei presenta una visió clarament diferenciada. Al *Teatro*, el compliment de les lleis civils per part del príncep es deixa a la seva discreció, de manera que, seguint Bodin, concep la sobirania per sobre de les lleis:

... nada da más firmeza a las leyes, como que sea el príncipe el primero que a ellas se arregle. Porque a su ejemplo, los vasallos hacen lo mismo... porque si el príncipe no cuida de las leyes, ¿Cómo cuidarán sus ministros? Si no la guarda ¿Cómo podrá mandar ejecutarlas que no sean precisamente despreciadas de los súbditos?... Unas leyes hay que debe observar el legislador y otras que debe mandar se guarden, las que debe guardar, y a que está obligado, son las leyes naturales y de las gentes, que en estas no se diferencia el príncipe del vasallo, porque es una misma naturaleza que las impuso y esta no diferencia de personas; y las de las gentes, de la misma suerte. En la primera elección de rey y en las demás, no transfirieron las gentes el derecho, porque no tenían. Nunca les fue lícito violarlas y así no pudieron tranferir este derecho a los príncipes, sino que quisieron estuviere siempre inmutable. Y así a

⁷⁴⁰ PORTOCARRERO Y GUZMÁN, *Teatro Monárquico...*, pàg. 92

unas como a otras está obligado el príncipe, y siempre que el poder le apartare de ellas, dejará de ser justo y pasará a ser tirano.

*Las que debe mandar guardar con todo cuidado, son las leyes civiles a que no está sujeto, por ser quien tiene la suma potestad de promulgarlas o derogarlas. Pero aunque esto es cierto, no obstante será de suma alabanza al príncipe, que de su voluntad se sujetare a ellas...*⁷⁴¹

Això és, deixa a la discrecionalitat del príncep el sotmetiment a aquest tipus de lleis, mentre que *El Emperador político* no posa límits al respecte a la llei per part del monarca:

*El monarca que no observa las constituciones de su reino dispensa con su ejemplo a la obediencia del vasallo. Lo que ordena el legislador para los otros lo promulga también para sí mismo; ningunas leyes con más razón publica el monarca que aquellas que venera con su obediencia. El príncipe no es superior a la ley, las leyes sí son superiores al príncipe. El más verdadero rey es aquel que se sujeta el primero a los estatutos y leyes de la patria. El más evidente señal de la ruina de una república es cuando el magistrado preside a la ley y no la ley al magistrado. El que manda a una provincia, si quiere que sus decretos tengan ejecución, sea el primero que los observe. Cuando el vulgo ve que el autor de la ley la obedece, no se excusa a la suavidad del yugo. A ejemplo del príncipe compone sus acciones todo el reino. Ningún edicto atrae más la voluntad de los hombres que la vida ejemplar del que los rige: mudable mar es el Pueblo, que se transforma según los vientos del exemplo del Monarca. Las mismas leyes civiles ordenaron que el Príncipe estuviese sugeto a la razón natural de la ley.*⁷⁴²

⁷⁴¹ PORTOCARRERO Y GUZMÁN, *Teatro Monárquico...*, pàg. 212-213

⁷⁴² SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 27-28

És a dir, no s'observen les lleis i privilegis com a mesura, podríem dir, preventiva a fi d'evitar conflictes i a l'arbitri del monarca, sinó com a una de les bases fonamentals del que ha de ser el comportament del príncep i el fonament de la república. Enfront del tacitisme que planteja Portocarrero, hi trobem el respecte al valor superior de la llei que defensa Solanes.

Ara bé, què succeeix quan els súbdits falten a l'obediència? Portocarrero és molt clar en aquest sentit:

*Mas si las provincias o reinos han faltado a la obediencia de sus naturales señores, tomando las armas con pretexto de haberles quebrantado sus libertades, y se viere el príncipe obligado a desenvainar la espada para reducirlos a su antigua obediencia, mal hará cuando lo consiga en dejarlos con sus privilegios, porque por derecho han decaído de ellos y no tiene el príncipe obligación a reintegrarlos.*⁷⁴³

Contràriament, Solanes, descartant completament la venjança, recorre a un argument més paternal i a les virtuts cristianes del príncep que havia desglossat al segon tom de la seva obra:

*Dos máximas me parecen más suaves para el monarca y el vasallo. El príncipe, tratando con sus hijos, no ha de valerse de la licencia de la ley, sí sólo de la ley de su benignidad. Ejemplo sea el más divino monarca, que siempre perdona las rebeldías del pecador. El vasallo que faltó a su príncipe, tenga por máxima el no capitular, sí sólo merecer la clemencia con su humildad. No hay cosa que más agravie a lo rnagestuoso que el querer el vasallo entrar en pactos con su señor. Irrita la igualdad a lo soberano. Lo humilde ya trae consigo afianzado el perdón.*⁷⁴⁴

⁷⁴³ PORTOCARRERO Y GUZMÁN, *Teatro Monárquico...*, pàg. 219-220

⁷⁴⁴ SOLANES, *El emperador...*, vol. III, pàg. 104

Malgrat que la intenció de tots dos tractats és la mateixa – educar un príncep cristià – hi ha altres diferències importants entre ambdós textos. En l'estudi preliminar de l'obra de Portocarrero, Carmen Sanz destaca que la intenció de l'autor era

«la supervivencia de la Monarquía como un todo, afrontando las realidades urgentes, sin perder la vinculación con los supuestos tradicionales, en aquel complicado contexto político, y además dejar oír la voz del grupo de poder al que pertenecía, que se mostraba favorable en esos momentos al advenimiento de Felipe de Anjou. Ése es el objeto de su empresa y lo que hace a la obra excepcional, ya que Portocarrero se nos revela como un espectador, interviniente, e intérprete privilegiado del esfuerzo de praxis política, en la conjuntura de cambio de siglo y de dinastía.»⁷⁴⁵

En canvi, i potser en un clar exercici de prudència política, sembla, inicialment, que els dos primers toms de *El emperador político*, no prenen un sentit de posicionament clar per cap dels dos candidats a la successió de la monarquia hispànica i es dedicaven a un rei que havia mort molt recentment, sense que, aparentment, es pugui veure una clara presa de posició de Solanes envers cap dels dos pretendents a succeir-lo, però sí a favor d'un determinat estil de govern que respectés les Constitucions. I, de fet, malgrat tots els problemes del seu regnat, Carles II havia estat un rei ben valorat pels catalans.⁷⁴⁶ En tot cas, i malgrat aquesta calculada distància, i a una referència vaga al seu darrer testament,⁷⁴⁷ llegint entre línies resulta clar el posicionament de Solanes: pràcticament cap dels atributs que planteja com a necessaris per al bon govern del príncep ideal eren compatibles amb la figura de Felip V. La major part de les

⁷⁴⁵ Estudi preliminar de Carmen Sanz Ayán a P. PORTOCARRERO Y GUZMÁN, *Teatro Monárquico de España*, Madrid, 1998, pàg.XVIII-XIX

⁷⁴⁶ FELIU DE LA PENYA,.....

⁷⁴⁷ SOLANES, *El Emperador...*, tom I, Dedicatòra a Carles II, s.p.: "Singular abono es de V.R.M. el último Testamento, donde se encuentra un epílogo de todo lo virtuoso: allí se admira lo indefectible de la Fe encargada a Vuestros Vassallos, y glorioso Sucesor..."

virtuts que Solanes desitja per al príncep òptim – format en la guerra, però instruït, capaç de moderar els impulsos, equànime, just, prudent, que respecta els pactes i la llei, que persegueix el bé públic i la felicitat dels súbdits..., en definitiva, un bon exemple de comportament general basat en el respecte de les lleis pactades – semblen del tot alienes al nét de Lluís XIV,⁷⁴⁸ sobretot tenint en compte que la majoria dels consells que l'avi, en un exercici de prudència, provà de transmetre al nét,⁷⁴⁹ foren ben poc escoltats.

L'extensió dels dos textos també és diversa – molt més llarg el de Solanes – i en els quadres que he inclòs en els annexos es pot comprovar, no solament la preminència d'uns autors sobre els altres, sinó l'enorme diferència de quantitat de cites entre un i altre autor.

Un altre element a tenir en compte és l'entorn familiar, o social, dels autors. Mentre Portocarrero provenia d'una família clarament inserida en l'entorn cortesà del monarca i, per tant, en el joc de clienteleles de la cort, on ell mateix havia gaudit de càrrecs diversos – *Capellán Mayor*, *Limosnero Mayor*, *Patriarca de las Indias* – en els darrers anys del regnat de Carles II, Solanes era, en el tombant de segle, un jove professor de lleis a la universitat de Barcelona. Aquesta circumstància, no gens menor, derivà en un clar compromís en l'acceptació entusiasta del testament de Carles II, d'una banda, o per un posicionament – aparentment – amatent de l'altra.

Finalment, també l'estructura de l'obra és diversa. Mentre l'obra de Portocarrero s'ocupa de "*la creación y el aumento de las monarquías, ... su conservación y... evitar las causas de su ruina*",⁷⁵⁰ els tres toms de l'obra de

⁷⁴⁸ H. KAMEN, *El rey loco y otros misterios de la España imperial*, Madrid, La esfera de los libros, 2012; J. FAYARD, "La Guerra de Sucesión (1700-1714)", a J.P. Le Flem *et al.*, *La frustración de un imperio*, vol. V de la *Historia de España*, dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Labor, 1982, pàg. 425-457

⁷⁴⁹ F. J. GUILLAMON ÁLVAREZ; J. D. MUÑOZ RODRÍGUEZ, *Educando al Príncipe. Correspondència privada de Luis XIV a Felipe V durante la Guerra de Sucesión*, Risario, Prohistoria Ediciones, 2008

⁷⁵⁰ Estudi preliminar de Carmen Sanz Ayán a PORTOCARREROY GUZMÁN, *Teatro monárquico...*, pàg. LVII. En l'obra de Solanes també hi és reflectit aquest aspecte; al vol. II,

Solanes, com ja he dit anteriorment, responen a la clàssica divisió aristotèlica de l'ètica, l'economia i la política. I el pes major, en el cas de l'obra de Solanes, recau, clarament, en el tercer tom. Però no solament es tracta d'això, sinó d'una actitud diderent enfront del present i del futur de la monarquia, el pessimisme d'un envers l'optimisme de l'altre. El *Teatro* descriu un passat gloriós enfront d'un present en clar declivi; l'*Emperador político* dona les pistes, i les eines, per tal d'aconseguir una política que resolgui els problemes presents i aconseguir que la república pugui progressar.

És clar que en alguns punts, tanmateix, ambdós autors coincideixen: la reivindicació de la història com a mestra de governants, a partir, sobretot, de Juan de Mariana, el respecte a la religió catòlica i un comportament adequat a aquesta, i en algunes de les causes que ambdós autors assenyalen com a elements clau en el declivi de l'una monarquia. Aquestes són: la mala gestió econòmica; la insuficient, o deficient, aplicació de la justícia i una mala elecció dels seus ministres; el mal exemple del monarca; i la manca d'educació i de preparació del príncep. Em sembla interessant destacar una d'aquestes causes que, en certa manera, és conseqüència d'una mala gestió en tots els àmbits suara apuntats i que, a finals del segle XVII, havia esdevingut un problema greu i de grans dimensions per a la monarquia hispànica. Es tracta del que Portocarrero defineix com el senyal més clar de ruïna d'una monarquia: la venda de càrrecs,⁷⁵¹ sobretot d'aquells que impliquen administració de la justícia. En aquest sentit, el text del *Teatro* és prou contundent:

Esto es punto crítico en que consiste la conservación o ruina de un imperio. Introdúcese este género de gobierno por una de dos razones; o por la suma ambición de los príncipes..., o por la suma

pàg. 65-69, però tan sols per contraposar la longevitat de la monarquia respecte a la poca consistència que atribueix a la república.

⁷⁵¹ Sobre la venalitat, no hi ha cap referència explícita a aquesta pràctica, que s'anava estenent en algunes institucions catalanes, si bé amb molt menor grau que no pas a Castella. CAPDEFERRO, *Joan Pere Fontanella (1575-1649)...*, pàg. 221, 235 o 541, a tall d'exemple. En parlar de Domènec Aguirre, hem vist com el fet que el sogre pogués deixar en dot l'ofici que exercia significa que aquest fenomen de patrimonialització es donava.

necesidad y ahogos que padecen los erarios públicos... El primero no tiene lugar en monarquías católicas; en el segundo está el riesgo, porque la pública necesidad, es un pretexto que motiva irremediabiles daños y el mayor de todos, es el poner en pública almoneda los oficios de justicia.

... el beneficiar los oficios, abre la puerta a la ambición e ignorancia. A la ambición porque no faltando en los hombres el apetito de verse condecorados con grandes oficios, este natural deseo ciega al indigno que compra con la ambición al que vende; la ignorancia, porque rara vez se halla hombre literato con caudal, y así es preciso que el que compra sea ignorante y que su caudal supla el defecto de su ignorancia. Por esta razón, aunque no hubiera otras, no se había de vender oficio alguno...

No puede haber medio más indecoroso a la majestad, que tener ministros indignos. Porque siendo éstos los conductos por dónde se le participan las noticias y los que le alivian el trabajo y le proponen los medios más seguros para el acierto en sus resoluciones, si éstos fueren indignos, precisamente ha de padecer el crédito de la majestad que los elige, como sumo desprecio de su persona y más cuando la común inteligencia de los vasallos, hace concepto de que el dinero es el poderoso para el logro de las pretensiones...⁷⁵²

En el text del *Emperador político*, a més de diverses referències a proveir els càrrecs per les persones que preparades,⁷⁵³ un aspecte que ja és contrari a la venalitat, molt més breument que al *Teatro*, també s'hi fa referència:

No es muy útil en las monarquías el uso de futuras sucesiones en

⁷⁵² PORTOCARRERO Y GUZMÁN, *Teatro Monárquico...*, els diversos paràgrafs es troben a les pàg. 450, 454-455 i 458, respectivament.

⁷⁵³ SOLANES, *El Emperador...*, tom I, pàg. 241-242 i 296, tom III, pàg. 37

*los cargos y gobiernos. Desisten de servir los demás cuando ven ya la gracia hecha en persona de uno sólo.*⁷⁵⁴

En síntesi, ens trobem davant de dues obres publicades de manera gairebé simultània, a les acaballes del regnat de Carles II que, partint d'un substrat comú (monarquia catòlica), reflecteixen dues visions diferents de la política. En el cas del *Teatro Monárquico*, el seu autor defensa el posicionament favorable a un dels candidats a la successió al tron hispànic, fonamenta la seva teoria política en els models de Ferran el Catòlic i Carles V, autors d'una progressiva política uniformadora de tots els territoris de la monarquia i d'eliminació del paper nuclear de les Corts de Castella, i admet la superioritat del príncep respecte de la llei. Solanes, en canvi, es distancia dels models de monarques més recents i fonamenta les arrels del seu pensament en la Roma imperial, pren com a model un príncep que depenia del senat romà, i planteja, no tant un nítid equilibri entre rei i regne, però sí la supeditació del poder reial a la llei, un cos legal que, d'altra banda, i en el cas català, s'establia en Corts, després de la negociació i l'acord entre els representants del rei i els de la terra.

És en aquest punt que m'interessa reprendre el debat sobre la potestat del monarca, que havia deixat en suspens en l'apartat dedicat a Domènec Aguirre.

T. de Montagut ens ha ofert una resumida però clara síntesi del pensament d'Aguirre, destacant la seva convicció doctrinal, tant pel que fa al pactisme com a les característiques de la Corona d'Aragó com a unió *aeque principaliter*, i al funcionament de la Generalitat de Catalunya, i ha subratllat l'interès del jurista a difondre el dret català amb la publicació i reedició a l'exili dels seus treballs:

En general, a tot príncep, recorda Aguirre, li competien ambdues potestats públiques: l'absoluta i l'ordinària. Tot i amb tot, els prínceps

⁷⁵⁴ SOLANES, *El Emperador...*, tom II, pàg., 40, 296, tom II, pàg. 121-122; tom III, pàg. 37, 69, 118, 128, 175-176

catòlics no utilitzen mai la potestat absoluta perquè entenen (com així ho han d'entendre) que només es pot fer allò que es pot fer justament i mai allò que, sense ser just, és, tanmateix, vàlid de fer.⁷⁵⁵

Aquesta convicció era compartida per Solanes, quan afirmava que *“aunque el Príncipe, por la fuerza coactiva del precepto no esté obligado a la obediencia, lo está sí por la razón directiva, que es el espíritu de la ley.”*⁷⁵⁶ Arrieta veu, en l'obra d'Aguirre i de Solanes, uns plantejaments propers als de Vilosa, en el sentit de reconèixer al príncep una potestat de la que no en fa ús: *«poder pero no querer»*.⁷⁵⁷ Però podem objectar que, tant Aguirre com Solanes defensaven la supremacia absoluta de la llei, i l'ordenament jurídic vigent al Principat a començaments del segle XVIII – que era, per tant, la llei – no permetia que el príncep exercís la potestat absoluta sinó era en Corts i amb les Corts,⁷⁵⁸ de les quals n'emanava un ordenament jurídic d'obligat compliment per part de tothom, inclòs el monarca. Si bé el mateix Arrieta, assenyala com el legalisme, el garantisme i el pactisme eren en la base del funcionament polític català, considera que, d'altra banda, aquests principis eren presents en tots els ordenaments europeus i que, malgrat els acords presos en les Corts de 1705-1706, la política aplicada posteriorment era clarament regalista.⁷⁵⁹

De forma vehement, tant Aguirre com Solanes reiteren que, per damunt de qualsevol pretesa individual, àdhuc del príncep, hi ha el sostre del respecte a la llei que obligava de la mateixa manera el rei i els súbdits, en el sentit manifestat per McIlwain: *“Si la jurisdicción es esencial para la libertad y la jurisdicción se refiere al derecho, el derecho debe preservarse frente a la voluntad arbitraria.”*⁷⁶⁰

⁷⁵⁵ MONTAGUT, “El jurista...”

⁷⁵⁶ SOLANES, *El Emperador...*, tom. III, pàg. 26

⁷⁵⁷ ARRIETA, “Austriacismo, ¿qué hay detrás...”

⁷⁵⁸ MONTAGUT, “El jurista...”

⁷⁵⁹ J. ARRIETA, “Una recapitulación de la Nueva Planta...”

⁷⁶⁰ C. H. McILWAIN, *Constitucionalismo antiguo y moderno*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1991, pàg. 174

I, precisament, en les dues darreres convocatòries de Corts de començaments del segle XVIII, sota Felip V el 1702 i sota Carles III l'arxiduc el 1706, el que s'acordaren foren mesures que limitaven l'extrapoder i els abusos que es podien derivar de determinades actuacions unilaterals de la monarquia o dels seus agents. Per tant, cal convenir amb E. Serra que, tant la normativa de la vicerègia com la del Tribunal de Contrafaccions – proposades aprovades en les Corts de 1702 i 1706 – impedièn, encara més, la possibilitat d'extralimitació del poder reial. La vicerègia contemplava, fins i tot, la suspensió de l'activitat de l'Audiència fins al jurament del nou monarca, entenent que, fins a aquest jurament, el rei no tenia jurisdicció contenciosa; el Tribunal de Contrafaccions significava la “separació entre rei i justícia”, en un intent de neutralitzar la política reial.⁷⁶¹ La institució i reglamentació d'aquests dos mecanismes – vicerègia i Tribunal de Contrafaccions – significà donar oficialitat al control institucional de les actuacions reials, un control que fins llavors, i des del segle XVII, davant la manca de convocatòria de Corts, exercí la Conferència dels Tres Comuns, suplint la tasca que havia d'haver fet la moderada Diputació del General.⁷⁶²

Fet i fet, l'ordenament jurídic català, les mesures acordades de limitació del poder reial a l'estricta compliment de la llei, i una pràctica política limitada per l'estricta observança del dret, impossibilitaven, a primers del segle XVIII, l'exercici de la potestat absoluta per part del monarca. Almenys, en una situació, diguem-ne, de normal funcionament institucional, perquè ja hem vist com el conflicte bèl·lic va condicionar clarament el govern de l'arxiduc. A partir dels resultats de les dues darreres convocatòries de Corts, i pel que fa a l'ordenament jurídic, es pot afirmar que no es tractava, només, d'una qüestió de legalitat; l'element cabdal que sustentava el sistema català era la legitimitat: es conformava a la llei i als principis acordats, dels quals n'era garant el conjunt de

⁷⁶¹ E. SERRA, “El sistema constitucional català i el dret de les persones entre 1702 i 1706”, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, Núm. XXVI (2015), p. 47-63

⁷⁶² MARTÍ, *La classe dirigent...*

la comunitat. En aquestes circumstàncies, doncs, potser caldria canviar l'ordre de les paraules: no es tracta que “el rei pot, però no vol”, sinó que potser “el rei vol, però no pot”.

2. Pràctica de govern

Solanes es traslladà a Nàpols, no pas com a exiliat al final de la guerra, com he dit anteriorment, sinó l'agost de 1707, aproximadament un mes després que les tropes austríaques conquerissin el Regne i, des del primer moment, se li van confiar càrrecs importants, càrrecs que continuà desenvolupant, sempre amb la màxima confiança de Ramon de Vilana Perlas, fins a la caiguda del Regne a mans borbòniques el 1734.

A la seva arribada, va coincidir amb una generació de juristes que, al voltant de Gaetano Argento, i en els inicis del virregnat austríac, representava el jurisdiccionalisme napolità, hereu de les teories de Francesco D'Andrea i de Giuseppe Valletta, que es volien alliberats de qualsevol influència i ingerència del'Església en els afers d'Estat. Era una orientació jurídica i civil

che tendeva a ridurre la sovranità della Chiesa nel Regno a vantaggio di quella dello Stato e a collocare il diritto civile in posizione di preminenza nei confronti di quello canonico. Argento fu prosecutore di quella tradizione del Diritto romano che nel Vicerego dava una valida spinta alla lotta anticuriale in quanto: da un lato rafforzava il potere regio (a deo rex, a rege lex) riducendo la barbarie dello jus feudale, dall'altro affermava la preminenza della salus publica e degli jura civitatis sulle prerogative personali e despotiche del Sovrano che dovevano piuttosto esser volte al bene pubblico.⁷⁶³

Una orientació que, sobretot en la persecució del bé comú, Solanes havia defensat en el seu *Emperador político* i que, com veurem, continuà defensant des de tots els càrrecs que va ocupar durant el virregnat napolità.

⁷⁶³ G. De Martino, "Introducció" a P. GIANNONE, *Vita...*, vol. I, pàg. 9

Quan va ser nomenat conseller del *Sacro Regio Consiglio*, el 20 de setembre de 1707, va sol·licitar que se li concedís privilegi de noblesa,⁷⁶⁴ tot i que no se li atorgà fins alguns anys més tard, concretament quan, després de ser consultor a Sicília, ocupà la plaça de regent per Nàpols al Consell d'Espanya de Viena.⁷⁶⁵ El sou que cobrava per aquest càrrec al *Sacro Regio Consiglio* era de 600 escuts anuals, que es pagaven bimestralment.⁷⁶⁶ Sobre aquesta quantitat, Solanes es queixà al marquès d'Erendazu:

*... represento a V. S^a como el sueldo ordinario de ella son seiscientos escudos que paga la Camara (y de estos oy dia se retiene ciento y aun se dise que se nos suspenderan siete mesadas al año) y quatrocientos del jus sententiae, que oy dia no llega tampoco a tanta summa; esse sueldo no es bastante para comer, carrossa, y lacayos, y los gastos de mi viaje me han imposibilitado de poder sin empeñarme acomodar una casa con la mas minima decencia, el alivio de los Consejeros es la ayuda de Costa de las Delegaciones, que dan los S^{res} Virreyes, por ahora creo que se me daran pocas (...) y los Napolitanos lo consiguen todo: oy se hallan vacantes dos delegaciones que S. Mag^d las provee en propiedad (...); estas podrian servirme de alivio, y especialm[en]te el gobierno de Capua, que segun me disen todos por unico Español me toca; espero que V. S^a me favorecera con estas delegaciones (...).*⁷⁶⁷

Amb tot, aquest sou es veia complementat, com el mateix Solanes indica en aquesta carta, amb pagaments extraordinaris per determinats serveis. Així,

⁷⁶⁴ ASNa, CC, Segreteria, Risoluzioni e proposte, llig. 133, f. 63v

⁷⁶⁵ Privilegi del 26 de juliol de 1727, concedint-li el títol de comte sobre feu o terra que adquirís al regne de Nàpols i, en *interim*, sobre el cognom. ASNa, CS, Dispacci lettere ed ordini reali, llig., 230, f.52r; ASNa, CC, Notamenti, tom 7, f. 9, 9 de gener de 1728. En aquesta mateixa data, s'informa en sessió del Collaterale d'aquesta concessió: ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 230, f. 52r

⁷⁶⁶ ASNa, RCS, Cedole di tesoreria, llig. 533, f. 33r, 7 octubre 1709. L'any 1725, el sou de conseller era de 1.000 ducats anuals (ASNa, RCS, Cedole di tesoreria, llig. 566).

⁷⁶⁷ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 17 de gener de 1708

entre novembre i desembre de 1723, va cobrar 73.1 ducats en concepte de “socorro d’un carcerato secreto che d’orde di S. E. Si trova in un castello di questa Città, da gennaio 1720”⁷⁶⁸ i, el 1726, uns altres 300 ducats, a compte dels 540 que se li devien encara d’un total de 949.4, “per la cattura di Roggiero Cimorelli per l’omicidio di Giuseppe Vitale soldato di campagna”.⁷⁶⁹

Des de bon començament, es va posar en evidència l’interès de Viena, i del mateix Solanes, pel bon funcionament dels tribunals. Així, en els *Libri delle consulte* del *Sacro Regio Consiglio*, s’hi anotà que

*S. Mag^d (...) se ha servido con su R^l Despacho de 21 de junio pros[im]^o pas[ad]^o volver a encargar a S. Em[inenci]^a haga memoria al çelo de todos los Ministros que componen el Sacro Cons[igli]^o el cuydado que deven poner en la recta admin[istracio]ⁿ de la Justicia, y estudioso desueto en el Despacho y conclusion de las causas y preytos, sin que las eternizen las dilaciones legales, ni padezcan vejacion las Partes con estos estorvos (...).*⁷⁷⁰

Un any més tard, es reiterà la intenció de fer funcionar correctament la justícia, en una carta de Carles III adreçada al virrei:

Considerando que el origen, o motivo principal de dilatarse por largo tiempo la expedición de las causas en los tribunales de essa Ciudad proviene del abuso establecido de difundirse los Abogados tan excessivamente en defender las razones de sus principales, habiendo llegado a tales terminos que aunque es cierto que aquellos tribunales por lo pasado han tenido la gloria de los mas celebres oradores, modernamente ha crezido tanto el desorden de querer

⁷⁶⁸ ASNa, RCS, Cedole di tesoreria, llig. 563, f. 95r,

⁷⁶⁹ ASNa, RCS, Cedole di tesoreria, llig. 568, f. 26v-27r, 25 de juny de 1716. Aquest fons no té continuïtat i hi manquen molts anys, de manera que no es pot saber quan i de quina quantitat foren els anteriors pagaments.

⁷⁷⁰ ASNa, SRC, Libri delle consulte, llig. 776, f. 127r-v, 8 d’octubre de 1708

*obstentar la facundia los Abogados, que ha havido causas en que por el espazio de catorze dias, y aun màs no ha dejado de ablarse en grave perjuicio de la Justizia; y queriendo (como es justo) que quede precavido, y remediado semejante desorden y abuso; He resuelto que en esta materia se tome un temperamento combeniente (...).*⁷⁷¹

Arran de la petició feta al marquès d'Erendazu, el 1708, se li va concedir la delegació del *Banco e Monte della Pietà*⁷⁷² que va ocupar part de la seva feina durant molts anys.⁷⁷³ D'altra banda, un any més tard, el 1709, notificà al mateix marquès que el virrei cardenal Grimani li havia confiat el govern de la ciutat de Càpua, en els anys més complicats en la relació amb Roma. Aquesta institució va ser creada el segle XVI per controlar acuradament el territori fronterer més important del Regne – *la porta del Sud* – en els confins amb l'Estat eclesiàstic. El 1711, rebé diversos encàrrecs del virrei per investigar suposades infidelitats, sobretot de membres de la noblesa napolitana,⁷⁷⁴ però, cometé la imprudència, probablement pels seus desitjos de complir fefaentment els encàrrecs que se li confiaven, d'enviar directament al govern de Barcelona una llista de “desafectes”, en la qual incloïa algunes de les grans famílies del regne, i saltant, per tant, el preceptiu pas d'informar-ne el virrei, tal i com se li havia ordenat. En aquest document, a més de la llista de nobles afectes i desafectes, hi inclogué els *presidi* de les diverses províncies del regne i acusà els diversos virreis que havien exercit fins al moment (Martinitz, Daun, Grimani i Borromeo)

⁷⁷¹ ASNa, SRC, Libri delle consulte, llig. 776, f. 227r-228r, 10 de juliol de 1709

⁷⁷² ASNa, CS, Dispacci lettere ed ordini reali, llig. 219, f. 221v-222r, 12 d'abril de 1708; ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 134, f. 64v. El Banco della Pietà fou el precursor del futur Banco di Napoli.

⁷⁷³ Concretament, fins el 6 de febrer de 1726, quan fou substituït per Giuseppe Lucini. ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 217, f. 67r

⁷⁷⁴ ASNa, AV, Segreteria del Viceré, Registro dei viglietti, llig. 1835, s.f., 9 de juny de 1711

de no haver prestat prou atenció als possibles elements nobiliaris que no es manifestaren clarament a favor del nou govern.⁷⁷⁵

De fet, un mes després de la conquesta austríaca del regne, tota la noblesa fou obligada a prestar jurament a l'arxiduc, sota pena de la confiscació dels seus béns i de suspensió de la jurisdicció, segons es desprèn de l'anotació del secretari del *Collaterale*, de data 28 de juliol de 1707.⁷⁷⁶ En diverses relacions del *Collaterale* del mes d'agost del mateix any,⁷⁷⁷ hi ha les llistes de tots els nobles, com també universitats, que feren aquest jurament. Si es comparen els llistats de nobles desafectes enviats per Solanes amb les relacions dels que prestaren jurament a Carles III l'arxiduc, es pot comprovar que pràcticament tots, entre el 3 i el 30 d'agost, ja fos personalment o mitjançant un procurador, s'acostaren al palau reial de Nàpols a fi de jurar aquesta preceptiva fidelitat al nou monarca i salvar, d'aquesta manera, llur patrimoni. Aquest jurament, fet sota l'amenaça de pèrdua dels béns i de les jurisdiccions, no devia impedir, amb tota probabilitat, que una part d'aquesta noblesa fos desconfiada, i àdhuc contrària, al nou govern austríac quatre anys més tard, que és la data de la relació de Solanes. Respecte al precedent virregnat espanyol, les primeres passes que féu el nou govern apuntaven en una direcció que, certament no semblava afavorir els dos més grans poders existents al regne: la noblesa i l'Església.

És interessant remarcar que, entre els que no van fer aquest jurament, hi havia el duc de Parma, probablement el més gran feudatari del regne i que, posteriorment, va al·legar que havia rebut la notificació amb retard; aquest fet, tanmateix, va activar la seva xarxa diplomàtica, fins al punt que, per tal de

⁷⁷⁵ QUIRÓS, *Constantia...*, pàg. 452; HHStA, NK, llig. 192, s.f., 27 de juliol de 1711. Sobre l'acusació als virreis esmentats, Solanes escriu: "*ninguno de los virreyes que han sido han hecho caso del hablar licenciosamente contra la Real Corona, ni han invigilado en poner freno a esse desorden.*"

⁷⁷⁶ ASNa, CC, Affari diversi I, llig. 25, f. 76: "... Don Fran^{co} Massamormile suppl[i]ca a S.E. sirva declarar que el juramento que han de dar los barones de fidelidad a Su Mag^d los reciba el suppl[ican]te como comisario gen[era]l en nombre del Rey..."

⁷⁷⁷ ASNa, CC, Affari diversi I, llig. 25, f. 356r-405r

recuperar les propietats que posseïa al regne de Nàpols, va enviar un ambaixador – Gherardo Giandemaria – a la cort de l'Arxiduc a Barcelona a fi de resoldre la situació, una ambaixada que va durar dos anys, des de setembre de 1709 fins a setembre de 1711.⁷⁷⁸

R. Quirós, a partir de diversos documents conservats a l'arxiu personal del que fou virrei de Nàpols, el caldenal Grimani, situa Solanes entre les poques persones d'alt rang que exercien en els tribunals napolitans de les quals no es podia dubtar de la seva fidelitat, perquè la resta, o bé depenien de Moles, o bé “eran “*tropo*” o “*perfido*” felipistas”.⁷⁷⁹

Un dels primers encàrrecs importants que se li confiaren fou la investigació de la fidelitat del duc de Lauria, un jurista d'origen hispànic que havia servit en els tribunals napolitans en temps de Felip V i que, com d'altres, va continuar amb el canvi de govern, però que s'havia oposat a la nova fiscalitat impulsada pel govern austríac. Sense que mai no hi hagués cap dubte sobre la seva fidelitat política, en aquesta investigació, que Solanes va seguir entre 1709 i 1710, sembla que hi hagué diversos defectes formals i, en la Junta d'Itàlia, es considerà que havia actuat amb manca de pràctica i resulta significatiu el decret del rei derivat de la consulta de l'esmentada junta: “*bien està y se puede ver consolar a Solanes en otra cosa*”.⁷⁸⁰ Són diverses les cartes que, des de la Junta d'Itàlia, es remeteren a Solanes per aquest afer, tant per recordar-li el procediment que havia de seguir, com per demanar-li que conclogués ràpidament el cas, però resulta significativa l'enviada el 18 de juliol del 1711, per tant quan ja s'havia tancat el cas, perquè revela que, malgrat això, sembla que Solanes continuava investigant-lo:

⁷⁷⁸ BALLBÉ, “Gherardo Giandemaria...”. La documentació referida a aquesta ambaixada es troba a ASNa, Farnesiano, llig. 53.

⁷⁷⁹ QUIRÓS ROSADO, *Constantia...*, pàg. 443

⁷⁸⁰ QUIRÓS ROSADO, *Constantia...*, pàg. 449. Data de la consulta de la junta: 31 de maig de 1711

*me manda dezir a V.S. que alze totalment la mano en executar las diligencias que dize V.S. que dava haziendo pues por las representacions que V.S. ha hecho se halla ya S.M. bastantemente enterado de todo lo que conviene en esta materia.*⁷⁸¹

Sabem que, durant la guerra de Successió, es va ocupar de fer arribat blat a Barcelona. El 1709 va escriure als consellers de la ciutat informant de la compra de forment⁷⁸² i, entre març i agost de 1714, notificà a Ramon de Vilana Perlas d'haver rebut nombroses cartes de Barcelona, informant sobre la situació del setge, i que havia realitzat diverses gestions per a la tramesa de blat a través de Mallorca. Entre aquestes cartes, li envia un Informe de *Novedades que han venido de Barcelona por cartas a 8 abril 1714*,⁷⁸³ on li feia saber quines eren les provisions amb què comptava la ciutat (amb manca de blat i de carn fresca), com poder fer arribar blat per la via de Mallorca, els constants bombardejos de la ciutat, i com evolucionava la guerra la zona del Maresme i a Vic, on el general Bracamonte es trobava assetjat “*de los paysanos y voluntarios en mucho número*”.

Castellví confirmà aquesta preocupació de Solanes per ajudar els seus compatriotes; així, l'any 1713, entre les mesures que varen prendre els catalans després de decidir resistir sols,

escribieron también a Nápoles a don Francisco Solanes (...) que como catalán y nativo de la ciudad de Barcelona procurase alivios a su patria. Estos pliegos fueron remitidos por la vía de Génova, Don Francisco Solanes ha asegurado al autor que no recibió tales pliegos (...), pero de motu proprio contribuyó don Francisco con toda eficacia

⁷⁸¹ HHStA, NK, llig. 192, s.f. El 29 d'agost del mateix any, se li reitera l'ordre de no continuar en el cas: “*como repetidamente tiene S.M. ordenado a V.S. levante totalmente la mano de este negocio y no pase en manera alguna a hazer mas información ni diligencias sobre él.*”

⁷⁸² HHStA, NK, llig. 192, s.f., 3 de setembre de 1709

⁷⁸³ HHStA, NK, llig. 192, s.f.

*a fin que a las embarcaciones que llegaban de Barcelona se les permitiese cargar los géneros que quisiesen comprar (...).*⁷⁸⁴

El mes de juny de 1714, mitjançant una petita embarcació, va arribar correu des de Mallorca, amb la petició del virrei de l'illa al de Nàpols perquè els vaixells i galeres que es trobaven a la ciutat anessin a socórrer Barcelona. Mentre el virrei va al·legar que sense una ordre de l'emperador no podia disposar res en aquest sentit, Solanes va escriure al marquès de Rialp, insistint en la necessitat d'enviar-hi ajuda:

*... ahora es tiempo amigo y señor de que V. Illma haga todos los esfuerzos para implorar a favor de nuestros Paysanos la Clemencia de Nuestro Aug^{mo} Monarca; El tratado de la evacuacion no la impide, pues ya con sus Reales Cartas les prometio el socorro; ni el armisticio de Italia puede retardarla pues no se mueve guerra en ella. Y en todo caso podria la expedicion hacerse con pretexto de proveer Mallorca y estando en ella dichos navios y galeras a ordenes del Virrey, de Mallorca, este como de su capricho podria mandarles socorrer Barcelona unidos con la flota de esta. Si V. Illma me juzga habil para essa conducta y expedicion en algo, me sacrificare gustoso a ir con ella en tiempo como este en que no se hace falta a los Tribunales (...). Si se hace presto aun con el favor de Dios abra tiempo de socorrer Barcelona (...).*⁷⁸⁵

Aquesta no fou l'única mostra de preocupació per la situació de Barcelona que arribà al marquès de Rialp. J. Albareda recull com, repetidament, el príncep Eugeni recorda l'obligació que tenia l'emperador de socórrer els catalans resistents i la necessitat de valorar com se'ls podia auxiliar.⁷⁸⁶

⁷⁸⁴ CASTELLVÍ, *Narraciones históricas...*, vol. III, pàg. 612

⁷⁸⁵ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 25 de juny de 1714

⁷⁸⁶ ALBAREDA, *La Guerra de Sucesión...*, pàg. 372

Sabem també que, entre novembre de 1710 y abril de 1712, en tres ocasions, demanà poder tornar a Barcelona, la primera vegada per atendre obligacions familiars i, en les dues següents, pel mateix motiu i per poder ocupar la plaça espanyola de regent per Nàpols al Consell d'Itàlia. La primera petició l'adreçà a aquest Consell:

... Y finalmente recurriendo a la real benignidad de V. Mag^d me atrevo a poner en la alta comprehension de V. Mag^d que tres años ha parti de Barcelona para venir a servir a V. Mag^d en este reyno de Napoles con el emple de Consejero del Consejo de Sta Clara: quando parti de Barcelona dexe una hermana mia casada, que al cabo de un año se sirvio la divina Mag^d llevarsela a su Sta gloria haviendome quedado en Barcelona otra hermana muda y simple que por hallarse oy sin la otra hermana, y yo ausente, se halla destituída de persona que pueda asistirle como necessita y puede el affecto de un hermano. Esse motivo me precisa buscar a los reales pies de V. Mag^d el consuelo suplicando a V. Mag^d se digne si es de su real agrado ocuparme a servir a V. Mag^d en España en aquel mas minimo empleo que V. Mag^d gustase para poder tener cerca de mi a mi hermana que de otra suerte es imposible poderla transportar aca. Y en caso que V. Mag^d no se digne occuparme en empleo alguno en España suplico rendidamente a los pies de V. Mag^d que las Reales y Paternales entrañas de V. Mag^d se compadescan de esse su mas infimo Vassallo dignandose concederme licencia para poder bolverme a Barcelona mi Patria (...).⁷⁸⁷

Uns dies més tard, des del Consell d'Itàlia, es respon a la seva petició d'ocupar una plaça en aquell Consell:

⁷⁸⁷ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 18 de novembre de 1710. Les altres dues, adreçades a Alvarado (9 d'octubre de 1711) i a l'arquebisbe de València (5 d'aril de 1712), reiteren la mateixa petició de poder ocupar un lloc al Consell d'Itàlia per motius familiars.

respondiendo a las dos cartas de V. S. (...) devo decir a V. S. que en el caso de admitirsele la excusa al Reg^{te} Dⁿ Andres Guerrero, y resolver la Reyna (...) proveher su Plaza de Reg[en]^{te} de este Supremo Consejo de Italia, hare presentes al Consejo los meritos, y servicios de V.S.⁷⁸⁸

No obstant la insistència de Solanes per poder retornar a Barcelona i atendre la seva germana, el fet és que mai més no va poder tornar-hi.

Immediatament acabada la guerra, quan una allau d'exiliats arribà a la ciutat, es queixava a Ramon de Vilana Perlas que

se han repartido acá algunos millares de ducados para catalanes y españoles venidos de Cataluña después de la evacuación pero con poca justicia a los que lo merecían. Lo digo a V. Illma porque si segunda vez se manda alguna reparacion de ayuda de costa se procure que sea segun la Cesarea intencion.⁷⁸⁹

Novament, pocs mesos després, reiterava aquesta queixa al mateix marquès de Rialp:

... por aqui (...) se oiran los lamentos de la distribucion de la nueva ayuda de costa que se ha dado a los Catalanes y Españoles venidos de Barcelona despues de la evacuacion (...),⁷⁹⁰

mostrant la seva preocupació pels exiliats i per la justícia. Una preocupació per aquesta allau de refugiats que no fou l'única. Efectivament, hi havia precedents. A. Alcoberro recull un informe, datat a Viena el 9 de gener de 1714 i, per tant, molt abans de la caiguda de Barcelona, en el qual l'arquebisbe de València i el

⁷⁸⁸ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 21 de novembre de 1711

⁷⁸⁹ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 4 de desembre de 1714

⁷⁹⁰ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 28 de maig de 1715

comte de la Corzana s'adrecen a l'emperador per transmetre-li la preocupació per l'excessiva despesa que pot suposar mantenir la gran quantitat de persones que fugien de la Península ibèrica.⁷⁹¹

Més enllà de la relació personal que l'unia amb Ramon de Vilana Perlas, i sobretot a partir de l'establiment definitiu d'aquest a Viena, pel contingut d'algunes de les cartes que Solanes li tramet i de les informacions que esmenta que li havia demanat el marquès de Rialp, és clar que actuava com el seu agent i confident. Vegem-ne alguns exemples. El juny de 1714, trameté dues cartes on l'informava de diversos juristes que ocupaven, o que optaven per ocupar, diversos i importants càrrecs en les institucions del regne. En la primera, exposava la seva opinió sobre Andrea Giovene, proposat per ocupar la plaça de lloctinent de la Sommaria:

*Este es totalmente dependiente del virrey su antiguo amigo (...), es hombre sin fee, ni ley, sin doctrina, rico, avaro, codicioso (...); es la segunda persona de Ravaschieri entre cuyos dos no hay secreto ni pan partido, con el dinero del qual que es mucho sabra Ravaschieri labrarse como ha hecho su fortuna y uno, o otro sera Lugarten[ien]^{te} Camera (...).*⁷⁹²

Una setmana més tard, feia el mateix sobre el duc de Lauria, que havia estat objecte de la primera investigació que s'havia confiat a Solanes després de la seva arribada a la ciutat i que, en aquest moment, havia estat nomenat per ocupar diversos càrrecs al regne:

... digo que el Personaje de quien V. Illma me pide individuales noticias es hijo de un hombre que segun voz comun lo fue muy de bien, que passó por los empleos de Secretario del Reyno, Presidente de Camera, y Consejero: su hijo pero muy dissimil del

⁷⁹¹ ALCOBERRO, *L'exili austriacista...*, vol. II, pàg. 25-27

⁷⁹² HHStA, NK, llig. 192, s.f., el 12 de juny de 1714

*Padre no aplico nada a los tribunales y Abogacia, pues aunque salia a ellos, no era nada habil, ni suficiente para la Abogacia, dado solo a divertimentos y a juventudes (...): En tiempo del gobierno Anguyno no era muy affecto frances y hablava con mucha diverguenza de la Persona del Sr Emperador y Rey n^o (...): Essos servicios le movieron a passar a Madrid, desde donde bolvio Abogado de pobres de la Vicaria. Entraron las armas Cesareas en este Reyno y quedo en el mismo empleo passo a Cataluña y bolvio Secretario de Justicia y fue hecho despues del Consexo y finalmente Secretario de Guerra. Su habilidad no es mucha, su limpieza de manos no la se; pero tiene mala voz en la Ciudad.*⁷⁹³

D'altra banda, m'interessa destacar els comentaris que envià al marquès de Rialp relacionats amb alguns dels altres juristes tractats en aquesta tesi. En aquest sentit, denuncià irregularitats en la revocació d'un decret de justícia fet pel *Collaterale* per part del secretari d'Estat i guerra, que en aquells moments era Lleó Peyrí, i el nomenament, igualment irregular, de Ferdinando Porcinari com a responsable de resoldre un plet per l'elecció de síndic i regidors de la ciutat de Pozzuoli, "*futuro cuñado del Secretario de guerra y circunstancia que haze al Caso.*"⁷⁹⁴ Tanmateix, uns anys més tard, en vacar la plaça siciliana al Consell d'Espanya, el marquès de Rialp li demanà l'opinió sobre la persona més idònia per ocupar-la; Solanes ressaltà les qualitats de Josep Rifós,⁷⁹⁵ coneixedor de persones i negocis de l'illa, però trobava un inconvenient que fos un eclesiàstic qui ocupés aquesta plaça. L'altra persona que proposà era, precisament, Lleó Peyrí, l'únic espanyol del regne a qui considerava preparat per poder exercir el càrrec, i que, malgrat el fet de no haver estat a Sicília i no conèixer bé el funcionament del regne, això no hauria de ser motiu

⁷⁹³ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 19 de juny de 1714

⁷⁹⁴ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 2 de març de 1725

⁷⁹⁵ Canonge i vicari general de Barcelona durant el setge i un dels eclesiàstics que animaren a la resistència amb l'esperança d'un miracle (S. SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nación catalana*, Barcelona, pàg. 275-276. Expulsat de Catalunya per ordre del duc de Berwick el 2 d'octubre de 1714, marxà a l'exili. Amb l'arribada dels austríacs a Sicília, ocupà la plaça de jutge del tribunal de la Regia Corte.

d'objeccions, atès que ja hi havia el precedent del regent Esmandia,⁷⁹⁶ que era provincial per Nàpols sense haver-hi estat mai.⁷⁹⁷

Sens dubte, un període particularment complicat del període de govern austríac al regne de Nàpols fou el virregnat del cardenal Althann (1722-1728). Althann va arribar a Nàpols amb la clara intenció de superar la situació de parasitisme burocràtic existent al Regne i de

*rafforzare il potere di Carlo VI, creare un diverso regime di più rigida legalità e combattere non solo le conserterie locali, ma lo stretto collegamento che essi avevano con la corte di Vienna. Il problema che emerse presto (...) riguardò il modo d'interpretare quella "legalità".*⁷⁹⁸

Empresa no gens fàcil, tenint en compte, a més, que una de les dificultats que va trobar per tal de poder canviar el funcionament burocràtic napolità van ser els estrets lligams existents entre l'entorn immediat de l'emperador a Viena, sobretot el marquès de Rialp, i alguns ministres napolitans, de manera que aquesta relació, sovint, ignorava la figura del virrei i hi passava pel damunt. Entre aquestes persones que mantenien correspondència directa amb Ramon de Vilana Perlas, enviant-li informacions que obviaven els canals de comunicació oficials, hi havia Francisco Solanes, "*amico del Rialp*",⁷⁹⁹ i Lleó Peyrí, que hi mantenia correspondència xifrada.⁸⁰⁰

⁷⁹⁶ Miquel Esmandia, jurista català, catedràtic a la universitat de Barcelona, consultor de la Generalitat (1701), auditor general de l'exèrcit (1707) i regent de l'Audiència de Mallorca (1710). A l'exili, ocupà una plaça al Senat de Milà i, posteriorment, fou regent del Suprem Consell d'Espanya a Viena (1729-1733) (P. MOLAS, "Magistrats catalans a la Itàlia espanyola", *Pedralbes*, 18-II, 1998, pàg. 213-220)

⁷⁹⁷ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 4 de maig de 1731

⁷⁹⁸ AJELLO, "Il Viceré..."

⁷⁹⁹ ANÒNIM, *Memoria per eccell.mo sig.r Conde d. Giulio Visconti*

⁸⁰⁰ AJELLO, "Il viceré..."

Els esforços realitzats per controlar el *Collaterale*, l'únic intent real dut a terme per un virrei per contrastar el fort poder del ministeri togat, van rebre una resposta contundent des de Viena, del mateix emperador, confirmant que “*erano i reggenti, e non il viceré, le autorità giuridiche del cui voto collegiale bisognava tener conto in caso di contrasti e di difformità.*”⁸⁰¹

Fins a l'arribada a Nàpols d'un virrei com Althann, convençut només de les seves raons i, en conseqüència, intransigent, i que desconeixia absolutament el funcionament dels engranatges – polítics, però també econòmics – existents al regne, s'havia mantingut una relació d'equilibri entre el *Collaterale* i el virrei, en la qual es procurà que cap de les parts trepitgés les competències de l'altra. Amb un govern central sempre llunyà, la lògica institucional havia conduït a una situació en la qual, tant el màxim representant del govern com els principals tribunals napolitans, procuraven mantenir una situació “comfortable”, en el sentit de no crear situacions d'enfrontament directe entre ambdues esferes, d'una banda, ni amb els organismes centrals, de l'altra, de manera que aquesta distància, moltes vegades, afavoria que les ordres que arribaven es diluïssin enmig d'un sistema de teranyines d'interessos, d'un entramat judicial i institucional complicat i lent, que, sovint, permetia que els projectes morissin per ells sols. En són exemples, com he esmentat abans, les juntes creades per a resoldre alguns dels principals problemes econòmics del regne que, a més de les resistències locals, tampoc no van comptar amb la necessària col·laboració institucional. El govern distant de Viena no tenia força per imposar una política que, si hagués estat possible, potser hauria anat en la direcció d'exercir un control més estricte en el compliment de les seves ordres; a Nàpols, la inèrcia d'anys de funcionament en certa manera autònom havia traspassat els límits dels tribunals i atenyia els interessos de bona part de la població meridional. En Althann, el govern del qual va ser qualificat fins i tot d'extravagant en una memòria coetània,⁸⁰² conflüen dues característiques insuportables per als *togati* napolitans: era una persona autoritària i, a més, defensora de la

⁸⁰¹ ASCIONE, “I «Notamenti»...”

⁸⁰² ANÒNIM, *Racconto di varie notizie...*, pàg. 38

preeminència del'Església per damunt de l'Estat. En aquestes condicions, el que sorprèn realment és, no solament que superés el seu primer trienni de mandat, sinó que se'l renovés per un de consecutiu,⁸⁰³ sobretot quan ja hi havia coneixement a Viena del perjudici de les seves actuacions. Ja uns mesos abans del final del seu segon trienni com a màxim representant de l'emperador al regne de Nàpols, un informe de l'auditor Sebastiani informava sobre els excessos del virrei i dels perjudicis que se'n derivaven per a la Reial Jurisdicció, presentant tres consultes sobre tres casos "*en q el Virrey no se ha uniformado à sus apuntamientos en perjuicio de la R^l Jurisdiccion*".⁸⁰⁴ El que ja no sobta tant és que l'acabés amb un procés en contra obert pel mateix *Collaterale*, tan aviat com el cardenal va marxar de la ciutat, que va comportar l'anul·lació d'algunes de les disposicions que aquest havia pres durant el seu virregnat. Amb el títol contundent títol de "*Abolizione generale de' pregiudicj fatti dal cardinal Althann alla real Giurisdizione*", des de Viena s'enviaren clares instruccions al nou virrei Harrach de recuperar l'ordre constitucional que Althann havia alterat. Es tractava, d'una banda, d'impedir que

*gli Ecclesiastici non si potessero avvalere per lo avvenire di questi esempi [fruit de la turbació de l'equilibri institucional que va suposar el govern del cardenal] contro la giurisdizione del Re, en in dilatazione della loro", esautorare le segreterie vicereali, che all'epoca Althann si erano arrogate un potere sempre crescente; smantelare un'impalcatura fatta di consuetudini pericolose, lesive del potere del Collaterale, cancellando e distruggendo ordini vicereali spediti senza il consenso, e addirittura all'insaputa del Consiglio stesso.*⁸⁰⁵

⁸⁰³ ASNa, CS, Officialium, llig. 138, f. 6r-12v, Laxemburg, 2 de juny de 1725

⁸⁰⁴ ASNa, CS, Consulte di uffici e parti, llig. 174, f. 107v-108r, Viena, 23 de febrer de 1728

⁸⁰⁵ ASCIONE, "I "Notamenti" ..."

Fruit d'aquest procés, es van anul·lar diverses de les ordres que havia donat com a virrei, recuperant la legalitat perduda.⁸⁰⁶

Les complicades relacions del virrei amb el ministeri togat van tenir un moment de molta tensió pel nomenament de secretari del regne, que el virrei pretenia imposar sense tenir en compte el parer del *Collaterale*. Sobre aquest afer, Solanes va escriure al marquès de Rialp, criticant l'actuació del virrei i enumerant els aspectes negatius del candidat que volia imposar. En el revers de la carta hi ha la resposta de Vilana Perlas, que concordava amb l'opinió de Solanes, però també li deia que, essent un càrrec que es nomenava a Nàpols, era responsabilitat de *Collaterale* impedir-ho, si considerava incorrecta l'actuació del virrei.⁸⁰⁷ Les tenses relacions entre el virrei i el tribunal, anaren en augment, sobretot després que els regents haguessin perdut en una altra important discussió del període: la derivada de la publicació de la *Storia Civile* de Pietro Giannone.

Els enfrontaments foren continus durant els dos triennis de virregnat del cardenal, derivats, d'una banda, del seu caràcter autoritari i, de l'altra, del "blindatge" dels regents del *Collaterale* davant tot intent d'imposició dels projectes del virrei. Aquestes topades van aconseguir que les dues tendències existents entre els membres del tribunal – conservadors i moderns –⁸⁰⁸ s'aliessin contra Althann amb l'objectiu de defensar aquelles temàtiques que els eren comunes: "*la difesa ad oltranza delle "regalie" sovrane, la convizione della praestantia del Collaterale, l'opposizione ad ogni tentativo d'intromissione da parte delle segreterie vicereali.*"⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ ASCIONE, *Seminarium...*, pàg. 181; ASCIONE, "I Notamenti..."

⁸⁰⁷ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 15 de desembre de 1724

⁸⁰⁸ Conservadors eren aquells que defensaven el manteniment del *stato quo*; moderns, els que pensaven que els progressos en filosofia, política i pensament que recorrien Europa podien afavorir la millora de les condicions, sobretot econòmiques, del regne.

⁸⁰⁹ ASCIONE, "I «Notamenti»..."

El nomenament del cardenal Althann com a virrei ha estat qualificat per Ajello com una operació de risc, atès el caràcter intransigent del cardenal: significava posar al capdavant dels afers polítics del Mezzogiorno una persona que, tot i ser un eclesiàstic, no era considerada gens pacífica per part de Roma, i que tampoc no agradava als partits laïcs del regne que, a més del fort anticurialisme, s'havien oposat de forma contundent al reconeixement del vincle feudal implícit en la investidura de l'emperador, de la qual s'havia ocupat Althann el 1709.⁸¹⁰

Quan aquest arribà a Nàpols, el juny de 1722, amb l'encàrrec de redimensionar el ministeri togat, va decidir desenvolupar aquesta funció de la manera més àmplia possible, i el seu govern es caracteritzà pels greus enfrontaments que va tenir amb els membres del *Collaterale* i finalitzà amb el procés que el mateix tribunal va obrir contra ell tan aviat com va deixar el càrrec.⁸¹¹ Es tracta d'un cas emblemàtic en un període de consolidació de l'absolutisme: Althann pretenia portar el govern del regne cap un absolutisme efectiu, però va topar amb un grup de juristes que defensaven les regalies, sí, però des del constitucionalisme napolità. En aquest cas, trobem similituds amb l'escenari que he descrit anteriorment sobre la situació política catalana sorgida de les Corts de 1705-1706 i reflectida en el tercer volum del *Emperador polític* de Solanes: es plantejava un reconeixement de les atribucions d'un monarca que havia de ser fort, però, alhora, limitat per la llei.

Des del punt de vista polític, el seu govern va fer evidents les contradiccions pròpies d'un govern virregnal: si d'una banda la seva elecció va respondre a la intenció de recuperar el poder de l'emperador en el regne, des del primer moment va rebre els advertiments i consells d'un dels personatges més influents de la cort de Viena, el marquès de Rialp. A cada desencontre amb els tribunals napolitans, o amb el *Capellano Maggiore*, va rebre una resposta de Viena que sempre era favorable als seus adversaris. A cada proposta de canvi

⁸¹⁰ AJELLO, "Il Viceré..."

⁸¹¹ ASCIONE, "I «Notamenti»..."

efectiu de les condicions del *Mezzogiorno*, foren els tribunals que s'havien d'ocupar de les millores els que en van evidenciar les dificultats i van ralentir-ne el funcionament.⁸¹²

S'oposaven a Althann, però també al secretari d'Estat i de guerra – Lleó Peyrí – que

*si era accaparrato l'intera "spedizione degli affari" del Collaterale e tutto finiva in quel "mar grande" (...). Più di una volta era intervenuto il Consiglio di Spagna a contraddire provvedimenti già presi dalla Segreteria di Stato.*⁸¹³

Efectivament, els constants conflictes entre el *Collaterale* i el virrei van propiciar que, a través de la secretaria d'Estat i de guerra, que ocupava Peyrí, l'aparell virregnal pretengués passar per damunt del tribunal. Un nou cas d'ingerència de la secretaria d'Estat es va produir quan es va retirar d'una causa criminal un jutge de la Vicaria, atorgant-se una potestat que corresponia al regent del tribunal, i del qual Solanes n'informà Vilana Perlas que, com feia sovint, hi estava d'acord:

*No me parece bien que la Secret^a de Guerra ponga la mano en lo que toca a los tribunales y a sus Cabos, pero tal vez avra avido causa tan secreta p^a desconfiar del farina [és el nom del jutge, Nicolas Farina] en la causa (...), que pueda disculpar el que pareze exceso, y si V. S. reconoce que no conviene disimular semexantes passos, no le faltará ocasion de representarlo al Sr Virrey en el Collateral o fuera.*⁸¹⁴

⁸¹² AJELLO, "Il Viceré..."

⁸¹³ AJELLO, "Il Viceré..."

⁸¹⁴ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 25 de maig de 1725

En el revers de la carta hi ha la resposta del marquès de Rialp que, com feia habitualment, manifesta el seu desacord amb els fets però insta Solanes a plantejar el problema al *Collaterale*.

En aquest punt, faig un parèntesi per abordar, de manera molt sumària, la figura de Ramon de Vilana Perlas. Si bé durant el govern de l'arxiduc a Barcelona i, com he dit anteriorment, i segurament forçat per les circumstàncies de la guerra, va ser el braç executor directe d'una política de marcat signe regalista, moltes vegades contravenint les Constitucions aprovades en Corts, una vegada instal·lat a Viena, fa la impressió que aquest caràcter més "absolutista" es va atemperar. D'una banda, de la correspondència que mantingué amb Pau Ignasi de Dalmases, ambaixador de la ciutat de Barcelona a Londres durant les diverses converses de pau, se'n desprèn un interès del marquès de Rialp per Catalunya, i dóna a Dalmases certes esperances en les converses de Rastadt.⁸¹⁵ El mateix Dalmases, en una carta adreçada a Felip Ferran Sacirera, ambaixador català a La Haia, escriu: "Tinch per cert que lo marquès de Rialp à fet quant ha pogut, però en nostre assumpto crec que no pot lo que vol."⁸¹⁶

De les – quasi sempre breus – respostes a les cartes enviades per Solanes se'n desprèn una actitud de respecte pel normal funcionament institucional del regne, en el sentit que les seves recomanacions són sempre en la direcció de resoldre els afers en els tribunals corresponents més que no pas amb directrius directes des del govern de Viena, i traspuen, en certa manera, la manera de fer política de la Corona d'Aragó, tot respectant els funcionaments institucionals particulars de cadascun dels regnes. Aquesta actitud contrasta, en bona manera, amb la que prengué un dels seus més estrets col·laboradors a Barcelona, Juan Amor de Soria, que, de Viena estant, va escriure un tractat per a la reorganització del govern de la Llombardia, Màntua, Parma i Plasència, on

⁸¹⁵ SERRA (coord.), *La Junta de Braços...*, pàg. 377-457, diverses cartes datades entre gener i finals de març de 1714

⁸¹⁶ SERRA (coord.), *La Junta de Braços...*, pàg. 545-546, Londres, 21 d'agost de 1714

proposava una Nova Planta en la qual, malgrat que es mantenia la jurisdicció pròpia a nivell municipal, es proposava un règim de govern general unificat, que prenia com a model el vigent als regnes de Castella, clarament uniformitzador i de caràcter absolutista.⁸¹⁷

Retornem, ara, al discurs que ens ocupava.

A la fi, Althann va aconseguir unir les dues tendències que conviuen en el tribunal en contra de la seva política:

Lo scontro tra Althann e il Collaterale si sviluppò su più fronti perché, se da un lato il Viceré si trovò in contrasto con la corrente conservatrice per ragioni legate ad una tradizione che da tempo andava sottraendo al rappresentante del sovrano compitè prerogative, dall'altro dovette anche affrontare l'agguerrita opposizione di chi, portavoce di idee nuove e ormai molto apprezzate da Carlo VI, poteva contaré su un appoggio diretto alla corte di Vienna (...).⁸¹⁸

Ara bé, els anys del govern d'Althann, malgrat totes les controvèrsies que la seva figura va despertar, són, en opinió de Galasso,

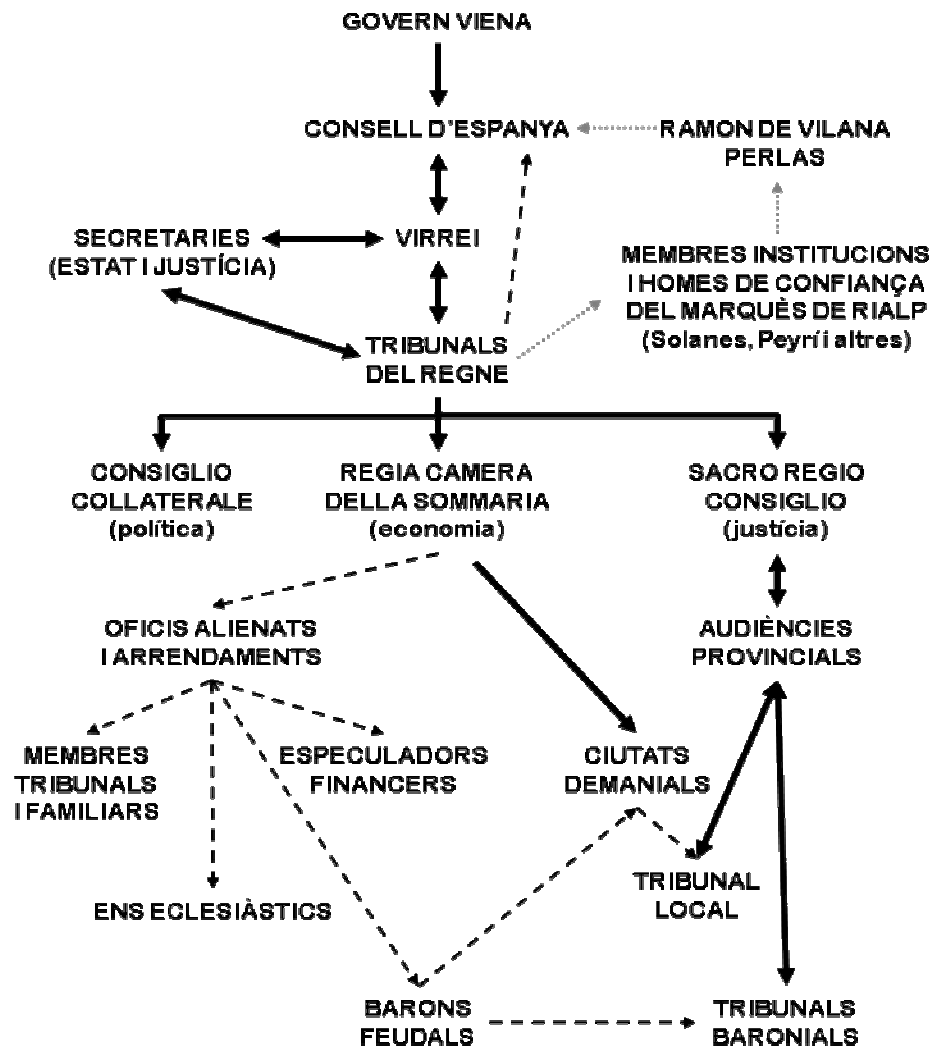
un momento centrale nella storia del dominio austriaco (...): la ripresa economica, il relativo allentarsi della pressione fiscale, la volontà di riallacciare da parte di Vienna un dialogo politico con le forze locali più aperte (...).⁸¹⁹

⁸¹⁷ ARRIETA, "Una recopilación de la Nueva Planta...". el manuscrit d'Amor de Soria porta per títol "Onservaciones sobre el Regimen y Gobierno de Milan, de Mantua, de Parma y de Placenzia".

⁸¹⁸ ASCIONE, "I "Notamenti"..."

⁸¹⁹ GALASSO, "Napoli nel vicereame spagnolo 1696-1707", a DD.AA., *Storia di Napoli*, Nàpols, Società Editrice Storia di Napoli, 1974, XI vol., vol. VII, pàg.394

I aquí faig, novament, un altre parèntesi per tal d'exposar el funcionament del sistema de govern vigent a Nàpols durant la dominació austríaca, un funcionament aparentment clar, simple i en aparença vertical que, tanmateix esdevenia feixuc, en ésser alterat fins a fer-lo esdevenir molt complex, per uns circuits que tenien les seves arrels en el llarg virregnat espanyol i que, malgrat els intents de reforma, es mantingué pràcticament intacte en aquest període que ens ocupa. De forma gràfica, aquest seria el funcionament:

Llegenda:

- Circuit oficial
- Circuit alterat
- Circuit d'informació complementari

A partir d'aquest gràfic, veiem com les ordres de Viena, a través del Consell d'Espanya, arribaven al virrei que, al seu torn i mitjançant les secretaries d'Estat i de guerra i de justícia, les havia de transmetre al tribunal corresponent (ja fos econòmic, polític o de judicial), a partir del qual, i seguint un clar ordre jeràrquic, havien d'arribar fins al darrer graó de l'escala institucional, això és, a les diverses universitats, d'una banda, i a les audiències provincials i als tribunals baronials, de l'altra. I així hauri d'haver funcionat, també, en sentit invers. Ara bé, ¿com funcionava, en la pràctica, aquest sistema?

El primer entrebanc podia produir-se ja en el primer o segon graó de la cadena: si el virrei no combregava amb la proposta que arribava des de Viena, o si el tribunal (normalment, el *Collaterale* o la *Sommaria*) no la veia clara en funció dels seus interessos, s'iniciaven tot un seguit de circuits paral·lels. En primer lloc, una protesta o rèplica formal al govern vienès, ja fos del mateix virrei o del tribunal corresponent, que, ben sovint, era contestada amb una reiteració formal de l'ordre inicial. En aquest punt, i molt freqüentment, l'actitud dels tribunals era la de "*laissez faire, laissez passer*", és a dir, de dilatar tant com fos possible la posada en pràctica dels mecanismes que conduïssin a una bona execució de les ordres i que comportaven, per tant, el conseqüent endarreriment en la constitució de la junta, comissió, o el que correspongués, i, de retruc, també una dilació en la transmissió de les directrius a les institucions inferiors que eren les que, en els diversos territoris, havien d'executar aquestes ordres.

Si continuem baixant en aquest ordre jeràrquic, ens trobem amb dos escenaris diferents que tenen, també i ambdós, un funcionament que respon a interessos particularistes. D'una banda, i en l'àmbit més oficial, les ordres es transmetien, des dels tribunals centrals, als diversos ens locals (universitats) i provincials (audiències) que, aquests darrers, al seu torn, havien de fer el mateix amb els tribunals de les ciutats i terres demaniales i amb els nombrosos tribunals baronials, que eren els que constituïen la xarxa judicial capil·lar que abastava tot el territori del regne. Aquests, però, estaven sotmesos clarament als

interessos del baró corresponent que, exercint totes les mesures coercitives possibles, impedia que qualsevol dels seus súbdits tingués la possibilitat de recórrer a tribunals superiors, alterant, d'aquesta manera, tot el circuit de pujada que, des dels tribunals baronials, podia arribar, teòricament, fins als tribunals superiors de la capital. He exposat anteriorment com, després de la revolució de 1647-48, el nou pacte de l'Estat amb la feudalitat (senyors feudals, i també Església) havia estat clarament favorable a aquesta darrera, en detriment dels drets dels vassalls, i en aquest cas en tenim un exemple patent, una situació que esdevenia, d'aquesta manera, un carreró sense sortida, sotmès a l'única voluntat – o interessos – del baró territorial. Això explica, per exemple, les enormes dificultats que va tenir un dels projectes més ambiciosos del període estudiat: la junta per al bon govern de les universitats, adreçada a sanejar i fer més clars tots els comptes dels municipis del *Mezzogiorno*, però on, moltes de d'aquestes universitats arribaren a oferir un donatiu substancial a canvi d'aturar les feines de la junta, gràcies, principalment, a les pressions que els diversos senyors feudals exerciren en els territoris sota la seva jurisdicció.⁸²⁰

D'altra banda, bona part dels recursos del regne, les entrades dels quals corresponien, inicialment, a l'Estat i que eren gestionats des de la *Sommària*, havien estat venuts, especialment i quasi completament durant el virregnat espanyol, tot i que els inicis d'aquesta pràctica es remunten al període normand, a canvi d'uns ingressos ràpids i imprescindibles per a les necessitats econòmiques de l'imperi. Això significà, doncs, que una part d'aquestes entrades directes que hauria hagut de tenir l'Estat, estaven a mans, principalment, de tres grups: els especuladors financers, principalment banquers genovesos; els ens eclesiàstics que invertiren part de les seves rendes en la compra d'arrendaments estatals, i de familiars de membres dels diversos tribunals napolitans que, beneficiant-se d'informació privilegiada, treien rèdit d'aquests recursos, i que exercien una forta pressió per evitar un canvi en aquesta situació de privilegi de la qual gaudien. Com apunta J. Mazzoleni,

⁸²⁰ BALLBÉ, "Les juntes..."

L'oggetto dell'arrendamento poteva essere:

*a) La dogana che era il diritto più antico quale dazio per l'introduzione delle merci; b) lo ius fondaci; c) le gabelle; d) le imposizioni, rappresentate da tutto ciò che veniva aumentato su di un dazio o una gabella; e) lo ius prohibendi cioè la facoltà che il sovrano concedeva ad uno solo dei cittadini di vendere una determinata merce introdotta o prodotta nel Regno...*⁸²¹

Les principals “perversions” del model es produïen, bàsicament, en dos àmbits: per un costat, a través de la *Sommària*, tribunal econòmic del regne, que controlava tota la seva gestió econòmica i, per l'altre, en l'administració de la justícia, tant per la venalitat de molts dels seus càrrecs com, sobretot, per les pressions que els barons feudals exercien en el nivell més local d'aquesta administració i que impedièren que el circuit de retorn, és a dir, els processos d'apel·lació, funcionessin correctament. A tall d'exemple, per mostrar com les teranyines de poder i d'interessos podien afectar el correcte funcionament del sistema, esmento dos casos: el d'Antonio Ferrante, germà de Mateo Ferrante, president de la *Sommària*, que tenia l'administració del ferro i de la sal d'Otranto, a més de la doana de Puglia;⁸²² o el de la muller de Lleó Peyrí, Clemencia Aguirre, gestora del protomedicat del regne.⁸²³

Tanmateix, i de forma paral·lela a aquest circuit oficial, i malgrat totes les seves alteracions (en línies discontinües al gràfic), ens trobem amb un trajecte col·lateral alternatiu de retorn, que és el que apareix a la part dreta de l'esquema, amb línies puntejades, constituït pel recorregut que, de forma

⁸²¹ MAZZOLENI, *Le fonti documentarie...*, pàg. 147. La llista dels diversos arrendaments és a les pàg. 148-156. Per a una més àmplia informació, vegeu L. CASTALDO MANFREDONIA, *Gli arrendamenti. Fonti documentarie conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli*, Nàpols, L'Arte Tipografica, 1986.

⁸²² ANÒNIM, *Racconto di varie notizie...*, pàg. 214. Segons consta a ASNa, CC, Notamenti, tom XII, f. 127, amb data de l'11 d'agost de 1731, el dia 26 de juliol, se suïcidà Antonio Ferrante, acusat de contraband de sal, a causa de la “*disperazione per i continui rimproveri che sentiva dal fiscale suo fratello, che si lagnava aver perduto le sue fortune per cagion di questi contrabandi.*”

⁸²³ ASNa, CS, llig. 89, f. 1r-48v, Con sulta de la Sommària a S. M. Sobre els feus de Presicci i Spicciano

extraoficial, anava directament des de Nàpols fins a Viena. Em refereixo a la informació directa que, partint de l'estreta relació amb alguns destacats membres dels tribunals napolitans de màxima confiança de Ramon de Vilana Perlas, arribava directament a Viena. Aquest era un canal unidireccional, en el sentit que proveïa d'informació de primera mà el govern vienès però que, en canvi, no tenia una resposta executiva directa en sentit invers. La correspondència, entre d'altres, de Solanes i Peyrí amb el marquès de Rialp, aniria clarament en aquest sentit, és a dir, el de proporcionar al govern de Viena informació rellevant i fidedigna de la situació del regne a fi que, retornant als canals oficials, s'hi pogués donar resposta; constituïa una informació de primera mà que, tanmateix, calia reconduir a través dels mecanismes establerts, però que esdevenia una font directa per al coneixement real de la situació dels afers del regne, sobretot perquè arribava directament a través de persones amb altes responsabilitats institucionals a Nàpols al secretari del Despatx Universal.

Fet aquest segon parèntesi, que em semblava necessari i que en bona part explica la periodicitat regular de les informacions contingudes en les cartes que Solanes adreçà a Vilana, retornem, doncs i definitivament, al relat inicial.

Un nou pas en la carrera de Solanes es produí l'any 1723, quan va escriure al marquès de Rialp per saber com es pensava proveir la plaça supernumerària espanyola en el *Collaterale*, per mort del regent Mauleon, per poder-s'hi presentar.⁸²⁴ El seu nomenament va arribar el 2 de maig de l'any següent,⁸²⁵ tot i que el reial privilegi duia data del 29 d'abril.⁸²⁶ En l'acte de jurament i presa de possessió d'aquesta plaça davant del *Collaterale*, es diu que

Ha declarado que no pensava perjudicar a la prezedenzia del Sor Reg[en]t^e Dⁿ Lorenzo Thomas y Costa a quien la cedia aun en

⁸²⁴ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 3 d'octubre de 1723

⁸²⁵ ASNa, CC, Cancelleria, Officiorum, llig. 66, f. 35r-38v

⁸²⁶ ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 207, f. 155r

coherenzia de lo apuntado con Su Em[inen]cia^a y comprehendido en otro villete q[ue] se me dirigio por essa via con data 22 del narrado mes de Abril sobre los motivos de que dho Sor Reg[en]te^e Costa havia sido elegido Reg[en]te^e antes q[ue] el q[ue] se detenia en Roma en ord[e]n de S. M. A q[ue] se añadia el haver prescripto Su Em[inen]cia^a se dicesse la mencionada possession al expresdo Sr Reg^{te} Solanes con el establecimiento de q le precediesse el ref[er]ido Sr Reg[en]te^e Costa al qual havia tocado el tomar antes possession, y para tomarla el menz[iona]do Sr Reg[en]te^e Solanes dio el Consenso de q[ue] aq[ue] le precediesse Juzgando q[ue] esto fuesse muy raonable lo q[ue] participo a V. S. p[ar]a q[ue] se sirva ponerlo en la comprehenz[i]oⁿ de Su Em[inen]cia^a afin q[ue] no carezca de esta not[icia]^a⁸²⁷

Pocs dies més tard, el 18 de maig, el mateix Solanes va actuar com a procurador de Llorenç Tomàs i Costa en la presa de possessió del sacerdot com a regent del tribunal.⁸²⁸ Solanes va ocupar la plaça entre el 2 de maig de 1724 i el desembre de 1725, mentre que Tomàs i Costa va participar a les sessions del *Collaterale* entre el juny de 1726 i el maig de 1729.⁸²⁹

Si des de bon començament la preocupació de Solanes va ser la correcta administració de la justícia, poc després d'ocupar la plaça en el *Collaterale*, i probablement perquè, a més de la seva experiència precedent des d'aquest tribunal podia tenir una visió més global i completa de les diferents institucions napolitanes, informava novament al marquès de Rialp sobre els problemes que havia detectat, formulant interessants reflexions:

Por punto general lo que mas importa al bien publico es la administracion de la justicia en los delitos, la qual conserva el amor de los vassallos a su soberano. El tribunal de la gran Corte de la

⁸²⁷ ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 207, f. 80r-v

⁸²⁸ ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 207, f. 132r-v

⁸²⁹ ASCIONE, "I "Notamenti"...", pàg. 164-165

*Vicaria en Napoles està en poco concepto componiendose en la Criminal de sugetos algunos de poca edad, y otros de poca suficiencia. Este Tribunal tanto en lo Criminal como en lo Civil se debria componer, y dar sus Plazas a los Abogados mas acreditados de Napoles (como se hazia en tiempos passados) con la indispensable regla, que estos fuessen promovidos despues de algunos años de servizio, y prueba de su buen proceder a las Plazas del Consejo de Santa Clara, y de la Regia Camara, y de esta suerte la gran Corte de la Vicaria estaria en credito, y se administraria con rectitud la justicia.*⁸³⁰

Dues setmanes més tard, continuava, ahora que reiterava les queixes pels procediments emprats pel virrei a través de la secretaria d'Estat:

*... si tambien las Audiencias del Reyno necessitan de mucha reforma, pues sus Auditores son o muy juvenes, o de poca sufficiencia, y se necessita quando se provean hallar sugetos muy capaces porque en las Provincias, o por los negocios ordinarios, o por los delegados por el Virrey y Collateral se tratan negocios que son de mucha importancia al bien publico a la administracion y curso de la Justicia y al servicio del amo. A Este tambien conviene que las causas de Justicia procedan por los Canales ordinarios de los Tribunales, a quien competen: la Secretaria de estado y guerra se toma a vezes algunas licencias de entrometerse en dichas Causas de Justicia o ordenando el pagamento de algunas quantidades deducidas en juicio o suspendiendo el pagamento de ellas lo que es contra los ordenes reales; y a vezes lo que mas es se entromete en suspender los Decretos de Justicia del Real Consejo Collateral (...).*⁸³¹

⁸³⁰ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 27 d'octubre de 1724

⁸³¹ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 10 de novembre de 1724

Tractant-se d'un home que, com hem vist, tenia una clara visió de la necessària separació entre govern i justícia, la seva relació amb el virrei Althann, en els mesos que ocupà la plaça de regent del *Collaterale*, va ser força complicada pels freqüents intents de control i d'injerència per part del virrei en alguns dels assumptes de justícia del quals s'ocupava;

*Yo estoy en poca gracia de dicho señor virrey desde que su Mag^d C. y C. me nombró cabo de la junta de la visita del juez de Vicaría Dⁿ Miguel Cito por causa que ya por obligación he tenido de defender la jurisdicción de la junta porque creo que su Em[*inenci*]^a hubiera querido que yo con confianza le hubiera participado los secretos de la junta, lo que hubiera sido faltar a la Cesárea y Real confianza. Y assí V. Illm^a me defienda en ese particular.*⁸³²

A més, es lamentava que el virrei li hagués tret dues delegacions que presidia (la del *Banco della Pietà* i la del peix),⁸³³ que significaven uns ingressos addicionals de cinc-cents ducats anuals, i que, després de més d'un any, li hagués donat la de la farina que era només de 133 ducats anuals, motiu pel qual diu al marquès de Rialp que no pot mantenir-se amb la dignitat necessària al càrrec.⁸³⁴

Abans de ser-ne apartat, Solanes hagué d'ocupar-se d'un cas d'apropiació indeguda de diners del *Banco della Pietà* per part d'alguns dels seus administradors, cas que, a més de la gravetat del propi delicte, va significar un destacat conflicte jurisdiccional perquè els acusats s'havien refugiat a l'església de S. Giovanni a Carbonara. Amb un clar to regalista, ell mateix n'informà per carta al marquès de Rialp:

⁸³² HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 15 de desembre de 1724

⁸³³ En l'àmbit de la gestió econòmica a la ciutat de Nàpols, totes aquelles responsabilitats que depenien de les institucions estatals eren controlades per un delegat, un jurista que havia de vetllar pel correcte funcionament i que, a canvi, rebia un complement al seu sou de magistrat.

⁸³⁴ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 9 d'agost de 1725

En el Banco de la Piedad de esta Ciudad de Napoles (del qual yo soy delegado de justicia, sin entrar en voto ni session sobre el gobierno economico del Banco) Carlos Farina (...) assistido del Libro Mayor ya muerto y de otro official dicho el revisor por el espacio de veinte años que durava se ha tomado con firmas falsas y otras falsedades en los libros la suma de quarenta seis mil ducados segun lo que el refugiado en la Iglesia ha confessado: caso muy escandaloso, y que a no ser el Banco de la Piedad un banco muy fuerte podía causar su fallimento: y el revisor complice en muchos de los casos tambien se ha puesto en la Iglesia mientras el gobierno estava para ver si se tomaria alguna resolucioexemplar como en otros semejantes casos, el Sor Cardenal Arçobispo de Napoles que es gran protector de dicho Farina se lo ha tomado de la Iglesia y lo ha puesto, segun se dice, en las carceles del Arçobispado para tenerle mas bien guardado: del que puede inferir V. Illma quanto en este Reyno de Napoles los Ecclesiasticos son los protectores de los delinquentes y estorban el castigo exemplar de los delitos (...).⁸³⁵

Una setmana més tard, escrivia a Viena per rectificar la informació que els acusats eren a les presons de l'arquebisbat, i demanava que, per mitjà de l'ambaixador a la cort de Roma, es provés d'aconseguir un breu del Papa per a poder-los treure de l'església o, almenys, una butlla en la qual es declarés que, en casos semblants, aquests delinqüents no poguessin gaudir de la immunitat eclesiàstica.

Aquest afer va significar un nou episodi de confrontació entre la justícia civil i l'eclesiàstica que, òbviament es tractà en sessió del *Collaterale*:

riferisce falsità e frodi di ducati 45 mila commese da Carlantonio Farina pandettario del Banco della Pietà, ritirato in chiesa di S. Giovanni a Carbonara.

⁸³⁵ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 16 de febrer de 1725

*Il signor Reggente Solanes disse il delitto essere gravissimo perché contenea frode, falsità, furto, peculato età ed essere per conseguenza capace della pena di morte (...).*⁸³⁶

El mes de maig del mateix any, Solanes informà en sessió del *Collaterale* que havia avisat al cardenal Cienfuegos per tal d'aixecar la immunitat del refugi en l'església de S. Giovanni a Carbonara dels acusats.⁸³⁷

La gravetat dels delictes va requerir la intervenció del govern de Viena, amb un reial despatx emès arran de la butlla papal, una butlla que, tot i que exclouïa de la immunitat eclesiàstica els delictes d'apropiació i falsificació de bitllets de banc, pretenia “*radicar en el Juez Ecclesiastico el conozimiento, y Juicio de la Qualidad exclusiva*”, fet que creà un nou conflicte jurisdiccional perquè

*interferiria contra el derecho, jurisdizion, y posesion en que los tribunales seculares han estado de conozer de ella i, per això, he resuelto encargar y mandaros, muy seria y absolutamente (...) que en manera alguna no permitais la publicazion, y observanzia de la nueva Bulla expedida por Su Santidad, antes bien prevengais a los Tribunales de esse Reyno la resistan con todo vigor, y constancia.*⁸³⁸

Fou en aquests mateixos termes que s'expressava Solanes per carta al marquès de Rialp:

El Collateral resolvió q[ue] la Bulla de su Santidad tocante a la Inmunidad Ecc[lesiastic]^a es perjudisial a la R^l Jurisdision por muchos motivos, y especialmente por la cognision y processo del Juez Ecc[lesiastic]^o, y se hara a S. M. C. y C. (...) una larga relacion de los perjuhisos; verdad es q el temperamento de practicar en el

⁸³⁶ ASNa, CC, Notamenti, tom I, f. 174-193, 19 de febrer de 1725

⁸³⁷ ASNa, CC, Notamenti, tom II, f. 72-73, 14 de maig de 1725

⁸³⁸ ASNa, SRC, Libri delle consulte, llig. 780, f. 46r, 15 de setembre de 1725

Reyno de Napoles lo q se acostumbra en la Corona de Aragon segun la concordia de la Reyna Eleonor y Cardenal de Comenja seria un temperamento muy rasonable; pero en tiempo de la Embaxada del Marq[ue] de Astorga se propuso a la Corte Romana esse expediente (...) y los Ministros Ecc[lesiastic]os nunca han querido ceder (...).»⁸³⁹

És en aquest període i, probablement agreujat per la intransigència i les pretensions del virrei Althann de controlar absolutament la feina dels tribunals, que Solanes s'oposà de forma constant i vehement a les ingerències jurisdiccionals, tant de l'Església, en general, com del cardenal, en particular, i que va adoptar un clar to regalista, tant en els judicis expressats en les sessions del *Collaterale*, com en la correspondència amb el marquès de Rialp, el capteniment regalista del qual havia manifestat Ernest Lluch.⁸⁴⁰ Després de l'afer dels acusats del *Banco della Pietà*, ho manifestà en una altra sessió del tribunal quan el virrei proposà que no es pogués imprimir cap publicació sense la seva llicència o la de l'arquebisbe.⁸⁴¹

Durant l'estiu i la tardor de 1725, Solanes va tenir diversos problemes de salut, que van derivar en les seves absències de les sessions del tribunal, com així consta en els *Notamenti*.⁸⁴² En diverses ocasions trobem, en la seva correspondència, referències al seu estat de salut i a la necessitat de traslladar-se, sobretot, a Ischia per a prendre els banys.⁸⁴³

⁸³⁹ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 23 d'agost de 1725

⁸⁴⁰ E. LLUCH, *L'alternativa catalana 1700-1714-1740. Ramon de VilanaPerlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Vic, Eumo, 2001

⁸⁴¹ ASNa, CC, Notamenti, tom II, f. 111-115, 24 de maig de 1725. Solanes opinava que, ni en virtut de la butlla de Lió, ni del Concili de Trento, el bisbe tenia aquesta facultat i demanà de trametre el cas al delegat de la Reial Jurisdicció (en aquell temps, Gaetano Argento) perquè emetés la seva opinió.

⁸⁴² ASNa, CC, Notamenti, tom II, f.179, 8 de juny; f. 341, 26 de juny; f. 348; 27 de juny; f. 363, 30 de juny; f. 364, 27 d'agost; f. 570, 30 de juny; 31 d'agost; tom 2, f. 594, 12 de setembre; f. 700, 17 d'octubre

⁸⁴³ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta a Bermúdez de la Torre el 10 d'agost de 1725, i al marquès de Rialp, en nombroses ocasions, entre maig i finals de l'estiu de 1725.

Durant els primers anys de la dècada de 1720, va ser delegat de la capella dels Catalans a l'església de *S. Giacomo degli Spagnoli*.⁸⁴⁴ Arran de diversos conflictes anteriors – i que van continuar encara després per molts decennis, i fins al període napoleònic (1805 i 1815) – entre les comunitats catalana i espanyola que convivia a l'església de S. Giacomo, els catalans van demanar que es reglamentés el seu *status* diferenciat i la capacitat de gestió dels recursos propis de la *Cappella e Monti dei Catalani*.⁸⁴⁵ En la sessió del *Collaterale* del 25 de juny de 1725, es va tractar el tema a proposta del virrei:

Propuse en el Colat[era] de esta mañana un R[ea] Desp[ach]º expedido en Laxemburg a 30 de Maio prox[im]º cahido, con q[ue] sobre inst[anci]ª del Consul de la Nazione Cathalana, los Gov[ernado]res de la R[ea] Capilla de ella erezida en la R[ea] Iglesia de S[a]º tiago de los Españoles, de esta Ciu[da]º y los demas Individuos de d[ic]ha Nazione, en que piden que las ordenaznes hechas, p[ar]ª el Gov[er]º de la cit[ad]ª Capilla, y Conservaz[i]º de sus Rentas, con la Eleccion de Deleg[ac]º recaida en Pers[on]ª del S[er]ñor Reg[en]ºe D[o]º Franco Solanes (entonzes Cons[er]eº) tengan su puntual complim[en]º, y Exe[cuci]ºn y que se le conzedan p[or] via de ayuda de costa tres Priv[ilegi]ºs uno de Prin[cip]º otro de Duque, y otro de Maq[ue]º con lo demas q[ue] Expresa; se digna encargar S.M.C.C. encargar a Su Em[inenci]ª q[ue] con el Colat[era] le informe seg[un] lo tiene prescripto, con Desp[ach]ºs de 18 de Abril de 1722 y 24 de Abril 1723 en quanto a las Deleg[ac]ºes de lugares Pios que podran continuarse, y lo q[ue] pareciere a cerca de esta sup[li]ªca p[ar]ª resolver sobre todo lo mas conv[enien]ºe.

Ha parez[i]º que se Exe[cu]ºe y reg[ist]ºe y q[ue] se remita al S[er]ñor

⁸⁴⁴ ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 213, f. 155r-v

⁸⁴⁵ Per al seguiment del llarg procés de conflicte: G. DAMIANO, "Enfrontaments a l'exili: controvèrsies sobre el *Monte dei Catalani* de Nàpols (1808-1809)", a J. Dantí, X. Gil, I. Mauro (coord.), *Actes del VIIè Congrès d'Història Moderna de Catalunya. "Catalunya, entre la guerra i la pau, 1713, 1813"*, 17-20 desembre 2013, Barcelona. Universitat de Barcelona, Departament d'Història Moderna 2013, pàg. 228-237

*Reg[en]^{te} D[o]ⁿ Fran[cis]^{co} Solanes. Pa[aci]^o a 25 de Junio de 1725.*⁸⁴⁶

Pel que es pot deduir de la seva correspondència amb el marquès de Rialp, sembla que el seu nom era proposat a Viena per ocupar la plaça de consultor del virrei de Sicília. Solanes s'hi referí en diverses ocasions. En la primera, esmentava els noms d'algunes persones que podrien pretendre el càrrec: Francesco Ventura, Lleó Peyrí, Costantino Grimaldi, "y otros". En la segona, fa referència a la possibilitat de ser nomenat ell mateix per al càrrec:

*Si acaso los Regentes del Sup[re]^{mo} de España sucitassen alguna Idea (lo que no pienso) de proponerme a mi para Consultor de Sicilia, suplico a V. Illma se sirva desvanecer esse assumpto; porque el Pais de Sicilia es de muy mal ayre, y no a proposito para el temperamento de mi salud y estoy cierto que V. Illma no permitira enviarme en parte, donde peligrasse mi vida.*⁸⁴⁷

Novament, la seva salut fou la raó que el portà a reiterar la petició de no ser enviat a Sicília i demanà al marquès de Rialp:

*impedir qualquier pensamiento huviesse por lo de Sicilia, y asseguro a V. S. I. q[ue] las muchas ocupaciones q he tenido por el espasio de dos años en tantas juntas q[ue] he intervenido, y ahun continuan han quebrado mucho mi salud, de suerte q[ue] por el espasio de un mes he de ir a tomar los baños a Ischia sin pensar a otra ocupacion de negocios para ver si me podre rehazer.*⁸⁴⁸

⁸⁴⁶ ASNa, CC, Segreteria, Risoluzioni e proposte, llig. 213, f. 155r-v. Uns dies més tard, Solanes escrivia al marquès de Rialp sobre aquest afer: "Doy las gracias a V. S. I. del orden ha venido a favor de la Capilla de los Catalanes; el primer punto de tener un Delegado, y Protector Catalan ya dias ha se executó con nombramiento de mi Persona, en quanto al segundo de la concession de un titulo Beneficiable, quando el Collateral enviara el Informe, espero que V. S. I. favorecera la Capilla de la Nazione Catalana." HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 28 de juny de 1725.

⁸⁴⁷ HHStA, NK, llig. 192, s.f., cartes del 6 d'abril i l'11 de maig de 1725, respectivament

⁸⁴⁸ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 22 de juny de 1725

Malgrat les reticències expressades per Solanes, el marquès de Rialp l'informà per carta del seu imminent nomenament com a consultor de Sicília, amb aquestes paraules: “*haziendose cargo el Amo de la neces[idad] q[ue] tiene en aquel Reyno de Min[ist]ros capazes, activos, de zelo y de confianza, se ha servido conferir a V. S. esse empleo (...).*”⁸⁴⁹ L'1 de novembre de 1725 fou nomenat oficialment per al càrrec, amb el grau de regent del Suprem Consell d'Espanya, responsabilitat que va ocupar fins al juliol de 1726.⁸⁵⁰

Solanes, tanmateix, tenia certs coneixements previs del funcionament institucional sicilià, atès que, el 19 d'abril de 1721, se li donà ordre de passar a Sicília com a consultor del general Carafa,⁸⁵¹ destinat com a governador general *in interim* del regne, i se li conferí facultat d'actuar en causes civils, criminals i mixtes,⁸⁵² motiu pel qual, el juny del mateix any, se li atorgaren 800 ducats, pagats de la caixa militar, en concepte de despeses ordinàries i extraordinàries derivades d'aquesta estada.⁸⁵³

La conquesta de Sicília, el 1720, va significar, per als austríacs, el control d'una part importantíssima del Mediterrani que, juntament amb el regne de Nàpols, comportava integrar en el conjunt de l'Imperi un territori estratègic des del punt de vista comercial però, també, defensiu. Significava “*costruire una vasta area, politicamente controllata dal centro ed economicamente autosufficiente che, dai Paesi Bassi e quindi dal Mare del Nord, giungesse in maniera pressochè ininterrotta fino alle estreme propaggini del Mediterraneo.*”⁸⁵⁴

⁸⁴⁹ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 15 d'agost de 1725

⁸⁵⁰ ASNa, CS, Privilegi e provvedimenti concernenti la Sicilia, llig. 127, f. 238-239; ASNa, CS, Privilegi e provvedimenti concernenti la Sicilia, llig. 127, f. 238

⁸⁵¹ SNSP, ms. XXVII.B13 bis

⁸⁵² ASNa, RCS, Carte reali, pandeta 50, pàg. 662-664

⁸⁵³ ASNa, CC, Risoluzioni e proposte, llig. 191, f. 147v; ASNa, Carte reali, vol. XXVIII, p. 662-664. El pagament d'aquesta quantitat, tanmateix, es realitzà el 25 de juny de 1726, segons consta a ASNa, RCS, Cedole di tesorerie, llig. 568, f. 257r

⁸⁵⁴ F. GALLO, *Sicilia austriaca: le istruzioni ai viceré, 1719-1734*, Nàpols: Jovene, 1994, pàg. XXI. Per a una visió més àmplia del període, vegeu G. BELLA, *Sicilia asburgica. Un'isola al centro dei conflitti europei*, Roma, Bonnano, 2014

En les instruccions enviades als diversos virreis, tal com havia succeït en el cas del regne de Nàpols, els aspectes econòmics eren prioritaris, sobretot pels avantatges que els recursos naturals i la situació estratègica de l'illa comportaven, tot i que el llarg virregnat espanyol havia deixat uns llasts importants en tots els àmbits (principalment en l'econòmic i en el social).⁸⁵⁵ L'aspecte de relançament econòmic, més enllà dels simples impostos, va significar la reorganització del patrimoni regi, de manera

*più agile, moderna ed efficiente; revisione del sistema di appalti e arrendamenti di prodotti commerciabili e di gabelle, regie e cittadine, affinché ne fosse più trasparente e meno fraudulenta la gestione; e soprattutto, potenziamento e avvio dei progetti economici volti al rilancio economico, commerciale e manifatturiero dell'Isola.*⁸⁵⁶

Al capdavant de la reorganització administrativa de Sicília, des de Viena es nomenaren tres ministres catalans: Domenico Almarza, que havia d'ocupar-se dels aspectes polítics; Nicola Blanco i Blasco, per la part econòmica i militar; i monsenyor Josep Rifós, jutge en el tribunal de la Regia Corte.

D'altra banda, es va reforçar la Junta dels Presidents i del Consultor, càrrec, aquest darrer, per al qual va ser nomenat Solanes. El consultor era un oficial enviat pel govern central amb la missió de governar, quasi de manera col·legiada, amb el virrei i, en les instruccions enviades a aquest des de Viena, se li demanava de servir-se d'aquest ministre per a totes les decisions que hagués de prendre. Així es manifestava en les instruccions secretes enviades al virrei des de Viena:

Con el consultor emperó deveréis con especialidad consultaros y caminar de acuerdo, haciendo en público y en secreto particular estimación de su persona, por que es la que singularmente deve

⁸⁵⁵ GALLO, *Sicília...*, pàg.XXIV

⁸⁵⁶ GALLO, *Sicília...*, pàg. XXIX

*interesarse en el acierto de vuestro gobierno por averse instituido a este solo fin un empleo de tanta confianza, pudiendo hacerlo más sincera y libremente que otro algún ministro respecto de ser forastero.*⁸⁵⁷

En el càrrec de virrei, entre 1722 i 1728, hi havia Joaquín Fernández de Portocarrero,⁸⁵⁸ que va aconseguir reorganitzar l'aparell administratiu de l'illa i es va ocupar dels diversos problemes d'ordre públic (pirateria, corrupció dels oficials públics, protecció dels barons a alguns delinqüents, control dels esclaus...). Com va succeir en els altres territoris governats pels austríacs, i així es posa de manifest en el primer punt de les instruccions enviades a Portocarrero, es fa palès l'interès per una correcta aplicació de la justícia:

*Lo que principalmente os encargo y mando es la mayor aplicación y diligencia a la recta administración de la justicia, como base principal, en la que se funda toda la armonía del gobierno, siendo este el medio más eficaz para la quietud y consuelo de los pueblos, a cuyo fin havéis de velar mucho sobre las operaciones de los ministros, procurando que la negociación y el interés no tenga entrada.*⁸⁵⁹

Tot llegint la instrucció secreta enviada al virrei Portocarrero des del Consell d'Espanya, és interessant constatar les similituds que alguns dels apartats del text presenten amb l'*Emperador político* de Solanes. El text és llarg, però em sembla interessant reproduir-ne la part inicial perquè, abans d'entrar en el que són les instruccions pràctiques per al bon govern de l'illa, hi ha uns apartats teòrics que semblen inspirats en el text de Solanes. En aquest sentit, en les primeres instruccions podem llegir:

⁸⁵⁷ GALLO, *Sicília...*, pàg. 84, document redactat a Laxemburg el 21 de maig de 1722

⁸⁵⁸ Era membre d'una altra branca de l'extensa família Portocarrero, la mateixa de l'autor del *Teatro Monárquico de España*.

⁸⁵⁹ GALLO, *Sicília...*, pàg. 40, document redactat a Laxemburg el 21 de maig de 1722

Lo primero havéis de presuponer que, como el pueblo no fue hecho por causa del príncipe, mas el príncipe instituido a instancia del pueblo y vos havéis de representar mi persona y hacer lo que yo si allá estuviera presente: vuestro principal intento y fin ha de ser trabajar para el pueblo que tenéis a cargo y que viva y descanse en mucha paz, quietud, justicia y sosiego, velar para que pueda dormir sin cuidado y finalmente hacer quenta de no tomar este cargo para olgar ni para vivir a vuestro placer, ni para provecho alguno vuestro, sino (como dicho es) para el reposo, descanso y útil de dicho Reyno.

Entre otras cosas que ha de procurar de tener un buen Príncipe y por el consiguiente el que estubiere en su lugar, son dos principales, sin las qualesno se puede bien gobernar: ser temido y amado de los buenos, por que, assí como con el temor pondréis freno a los delitos, desobediencias y desacatos, assí con el amor alcanzaréis que cada uno procure de seguiros y obedeceros, (...)

El amor alcanzaréis, procurando que ni en vos sean, ni de vos procedan si no obras virtuosas, y que vuestra intención y fin no se enderece sino a guardar y a provechar en general y en particular a todos. Más, por que ninguno puede enteramente amar a quien no conoce (ni es posible que vos seáis amado de todos) havéis de hacer dos cosas. La primera hacer tantas y tan buenas obras en beneficio del Reyno que amen las obras los que no conocen la persona. La segunda, que todos los criados que tubiéredes en vuestra casa y todas las personas con quien tubiéredes más estrecha amistad y familiaridad, sean las más escogidas y virtuosas que pudiéredes hallar (...)

El temor (siendo los vuestros y vos amadores de la virtud) lo alcanzaréis, por que cada uno os tendrá grandíssimo respecto y temerá de ofenderos con sus vicios: mostrándoos, en todo tiempo,

*riguroso en la ejecución de la justicia, a lo menos en estos principios para que sea entendido de los malos.*⁸⁶⁰

L'estada a Sicília va ser molt breu. Solanes va ser l'únic membre no sicilià de la junta per al *Tribunale della Monarchia Sicula*.⁸⁶¹ Aquest tribunal, denominat oficialment *Tribunale della regia monarchia ed apostolica legazia*, va ser instituït el 1098 per Urbà II com un privilegi concedit a Ruggiero I per l'alliberament de Sicília dels àrabs. Ben aviat van sorgir fortes controvèrsies sobre la interpretació de la butlla papal, i els reis de Sicília l'entengueren en el sentit que tota la matèria eclesiàstica de l'illa fos de la seva exclusiva competència. Els reis aragonesos i, posteriorment els castellans, van disposar, a més, que cap acte de la Santa Seu pogués tenir vigència sense estar proveït de les cartes executòries del virrei. El conflicte va culminar quan Climent XI va abolir el tribunal el 1715. L'emperador Carles VI, però, va obtenir de Benet XIII, el 1728, la seva recuperació que, en la pràctica, suposava la plena satisfacció de les regalies sobiranes.⁸⁶²

Tot i que el reconeixement oficial per part de Roma és posterior al període en què Solanes va ser a Sicília, la creació d'una junta significava la clara intenció de la monarquia habsbúrgica de tornar-lo a posar en funcionament. Així es desprèn de la carta que Solanes envià al marquès de Rialp poc abans d'emprendre el viatge des de Nàpols cap a Sicília:

En quanto a lo del Tribunal de la Monarquia, Yo no dudo que en Sicilia se executaran los ordenes enviados, y el pronostico regular es q[ue] era un contraste de destierros, ocupasion de temporalidades por la parte Regia, y de interdictos, y excomunicaciones por parte

⁸⁶⁰ GALLO, *Sicilia...*, pàg. 66-67. Aquestes instruccions es repeteixen exactament idèntiques, l'any 1728, en la instrucció secreta enviada al virrei Cristóbal de Córdoba y Alagón, comte de Sástago, pàg. 128-129

⁸⁶¹ F. GALLO, "La Sicilia di Carlo VI: riforma amministrativa e ricerca del consenso (1719-1734)", *Cheiron*, 21, 1994, pàg. 187-226

⁸⁶² *Enciclopedia Italiana* [recurs en línia] [http://www.treccani.it/enciclopedia/legazia-apostolica_\(Enciclopedia-Italiana\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/legazia-apostolica_(Enciclopedia-Italiana)/)

*de los Ecclesiasticos, y echos estos passos no se passará mas como en los disturbios passados, pero la fuerza de sustentar esta legasia a latere concedida a los Reyes de Sicilia, se ha de practicar en Roma, parte por via de Clamores, y parte por via de negociasion. El hodierno S[an]t^o Pontifice es algo obstinado, pero tambien es timido, y no se aparta del sentimiento de los Cardenales, y si estos le representan los inconvenientes se pueden originar de estos disturbios el Papa cederá. En esto consiste todo el punto del negociado.*⁸⁶³

D'altra banda, seguint sempre la línia de millorar el funcionament de les institucions i segons es desprèn d'una carta del marquès de Rialp adreçada a Solanes, sembla que aquest va fer una proposta per a la recuperació d'impostos alienats:

*... sobre la idea de reunir al Real Patrimonio los Cassales de la Ciudad de Mezina, que en tiempos del gobierno del Conde de Santisteban se enagenaron por la summa de 135 mil escudos (...), espero que con el mayor secreto, y sigilo me informe, si esta premeditada reunion se podrá intentar en virtud del Pacto de Retro comprar, ò en algun otro modo, que assegure el efecto; y en caso de llegarse a plantear este prospecto, deseo me diga V. S. asimismo si podriamos encontrar la expresada suma, negociandola con esos Banqueros, Mercantes, o hombres adinerados por via de anticipacion, o prestamo (...); encargo a V. S. proceda en materia de tanta confianza (...).*⁸⁶⁴

⁸⁶³ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 18 de gener de 1726. Ja anteriorment, el 17 d'agost de 1725, havia escrit sobre aquest afer: "Dos son las novedades q oy en dia dan que discurrir en Napoles: la una es la Bulla Pontificia tocante a la Monarquia de Sicilia (...), donde se seguiran interdictos, y destierros de Personas Ecclesiasticas, como susedio la otra vez en tiempos del Duque de Saboya. En la libreria del Sor Arçobispo de Valencia se ha de hallar un libro de Autor Anonimo (el qual fue un Español llamado Guevara) q trata de los derechos de la Monarquia en Sicilia, y es muy raro y del caso (...)."

⁸⁶⁴ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 8 de maig de 1726

Però pocs mesos després d'arribar a Sicília, Ramon de Vilana Perlas li anunciava que

*S. M. atendiendo a la zelosa aplicacion con [ue]q V. S. se ha servido por espacio de diez y ocho años en el R^l Consejo de Sta Clara de Nap[ole]s y en el Consejo Colateral de aquel Reyno, y a la puntualidad con q[ue] V. S. se ha desempeñado en las muchas importantes comisiones, que durante el mismo tpo se le confiaron, se ha dignado nombrar a V. S. Reg[en]t^e en este Supremo Consejo en la Plaza de Regente Provincial por el d[ic]ho Reyno de Nap[ole]s que vacò por muerte del Sr Reg[en]t^e Conde Aguirre (...).*⁸⁶⁵

Això no obstant, el viatge cap a Viena no va ser immediat, i així consta en la decisió que prengué el Consell d'Espanya en el seu nomenament:

*... el qual [Solanes] se mantendra en Sicilia hasta q[ue] terminadas las importantes dependencias q[ue] se le tienen confiadas yo sea servido mandar su venida à esta Corte.*⁸⁶⁶

També es manifestà en aquest sentit el marquès de Rialp:

que luego que el S[eñ]or Virrey aya partido de ay para restituirse a Palermo, podrá emprender su viage la vuelta a esta Corte, en la inteligencia de que se expediran las ordenes necessarias à Napoles, para que alli se entregue à V. S. la solita ayuda de costa (...).

I així ho comunicà ell mateix a Pablo Bermúdez de la Torre des de Messina:

... preveniendome la Ces^a y R^l Voluntad, de que me mantenga en este Reyno hasta que terminadas las dependencias que se me han

⁸⁶⁵ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 4 de juny de 1726

⁸⁶⁶ ASNa, CS, Consulte di uffici e parti, llig. 174, f. 83r, 25 de juny de 1726

*cometido, tenga por bien se Ces^a Catt^a y R^l Mag^d que yo venga a essa Corte (...).*⁸⁶⁷

Acabada la missió a Sicília, Solanes es traslladà a Viena. Mentrestant, a Nàpols continuaren els enfrontaments entre els ministres de les diverses institucions i el cardenal Althan. Important va ser el conflicte entre el virrei i el *Cappellano Maggiore*, Diego de Vidania,⁸⁶⁸ pels intents d'ingerència virregnal en els procediments d'examen de la universitat. Vidania va escriure a la cort de Viena queixant-se dels constants problemes que derivaven de les prestensions autoritàries del cardenal. Amb el mateix correu, escrigué a Solanes, de qui era amic: "*Estamos en campaña con una nueva pretensión del señor Virrey.*"⁸⁶⁹

El caràcter de Vidania no era, segurament, massa fàcil, segons es desprèn de tot el procés de reforma dels estudis de Nàpols, que he tractat en el capítol segon. Amb un tarannà força conservador, probablement condicionat també per la seva condició d'eclesiàstic i per la seva ja avançada edat, i sovint oposat a totes les novetats, el *Capellano Maggiore* vetllava, tanmateix, per la feina que tenia encomanada com a prefecte dels estudis. Althann, per la seva banda, i com es desprèn dels nombrosos conflictes que va protagonitzar durant els anys del seu virregnat, era una persona autoritària i que no mirava prim en les formes que utilitzava per provar d'aconseguir el seu propòsit d'exercir un control global de totes les institucions del regne.

Pel que fa al Consell d'Espanya, del qual en aquells moments formava part Francisco Solanes, Giannone apuntava que s'havia reduït a una mera aparença i que tots els temes importants es resolien a la Secretaria d'Estat, on el marquès de Rialp era

arbitro e dispositore (...)

Per la sua segreteria, reggeva le divine ed umane cose (...) e tutto

⁸⁶⁷ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 23 d'octubre de 1726 i 3 d'agost de 1726, respectivament

⁸⁶⁸ Sobre Vidania, vegeu IÑURRITEGUI, "Reescribiendo a Grocio..."

⁸⁶⁹ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 160

*per le sue mani si dispensavano. E la norma che si teneva in dispensargli si vide esser questa: se concorrevano al posto Spagnoli e nazionali, questi erano esclusi, e preferiti i primi; sicome se conteneva fra' Spagnoli, eran preferiti i Catalani. E ciò avveniva quando la carica soleva darsi o per merito o per favore, senza bozo di denari. Ma quando occorrevan bisogni di denaro (...), allora le toghe, le cariche, ed altri magistrati ed impieghi si davano a quelli che offerivano più denaro (...).*⁸⁷⁰

Un pas més en la seva carrera fou el nomenament com a president del *Sacro Regio Consiglio*. El 6 de desembre de 1730, el secretari del virrei ho notificà al tribunal,⁸⁷¹ ordenant que prenguéssim possessió del càrrec.⁸⁷² El nomenament oficial, tanmateix, era molt anterior perquè, l'1 d'agost d'aquell any, «*Al Regente Solanes: Con decreto de 29 de julio se sirve S. M. nombrarlo Pres[siden]^{te} del Cons[ej]^o de Sta Clara de Napoles apoyando en su Persona la Delegaz[i]^{on} de la R^l Jurisdiz[i]^{on}*».⁸⁷³ En la notificació al virrei Harrach, es justificava la decisió «*por las circunstancias de acreditada literatura, Summa integridad, prudencia y Zelo que concurren en el Regente Conde Dⁿ fran[cis]^{co} Solanes.*»⁸⁷⁴

Solanes féu el seu jurament el dia 11 de desembre.⁸⁷⁵ El dia 15 del mateix mes s'informà en *Collaterale* que «*Sua Maestà Cesarea Cattolica avea conceduta al signor Reggente conte d. Francesco Solanes Presidente del sacro regio Consiglio (...) la delegazione della real Giurisdizione (...).*»⁸⁷⁶

⁸⁷⁰ S. BERTELLI; G. RICUPERATI, *Opere di Pietro Giannone*, Milà / Nàpols, Ricciardi, 1971, pàg. 191-194

⁸⁷¹ ASNa, SRC, Notamenti, llig. 782, f. 231r

⁸⁷² ASNa, SRC, Libri delle consulte, llig. 782, f. 231r, 6 de desembre de 1725

⁸⁷³ ASNa, CS, Memoriali ed accordi, llig. 284, f. 55r

⁸⁷⁴ ASNa, CS, Diversorum Neapolis, llig. 77, f. 151r-v, Viena, 30 de setembre de 1730

⁸⁷⁵ ASNa, CC, Notamenti, tom XII, f. 579, 11 de desembre de 1730

⁸⁷⁶ ASNa, CC, Notamenti, tom XII, f. 393

Quan va ser nomenat president del Sacro Regio Consiglio, Pietro Giannone, que destacava per tenir una animadversió notable pel marquès de Rialp i el seu entorn espanyol i, particularment, català, escrivia paraules ambivalents sobre Solanes:

*Il Solanes, per essere stato cattedratico in Barcellona, e poi, per più anni, consigliere dello stesso Consiglio, avea acquistato quale pratica del medesimo, né era cotanto nudo di scienza legale; ma il suo naturale un poco rustico e ributtante, ancorché incorrotto ed amante della giustizia, lo rendeva poco grato ed accetto a' Napoletani. Si aggiungeva, che l'avanzata età e l'esser sottoposto ad insulti apoplettici l'avean reso quasi stupido ed illetargito.*⁸⁷⁷

Tot i això, en la carta que va escriure al seu germà Carlo, que era a Nàpols, deia:

*Il nuovo presidente, si come mi disse, partirà verso la fine di settembre, o metà di ottobre; gli raccomandai caldamente la sua persona, dicendomi conoscervi molto bene, e che io stassi pur sicuro che vi distinguerà sopra gli altri e ne avrà particolare protezione. Sappiatevene dunque profittare, perché gli Spagnoli non sogliono riuscire cotanto infruttuosi come i nostri nazionali.*⁸⁷⁸

La importància que Solanes donava a la recta administració de la justícia es posà de manifest clarament en aquesta nova etapa a Nàpols. Com a president del *Sacro Regio Consiglio* va intentar introduir reformes que en milloressin el funcionament i que, sobretot, no eternitzessin els processos que s'hi duïen a terme,

⁸⁷⁷ GIANNONE, *Vita...*, vol. II, pàg. 43

⁸⁷⁸ BERTELLI; RICUPERATI, *Opere di Pietro Giannone...*, pàg. 1138, carta del 5 d'agost de 1730

El día doce del corriente tomé la posesión de mi plaza de presidente del S. C. de Santa Clara de que doy noticia a V.E. He renovado la antigua planta de las horas, que se ha de entrar en Consejo según los despachos de los SS. Virreyes y práctica del presidente Ulloa, con la cual acaba en todos los tiempos el Consejo una hora antes del mediodía. Puede ser que tal vez llegue aquí alguna lamentación (contraria de la que antes llegaba de entrarse tarde) porque dirán que los tiempos ahora se han mudado, y que saliéndose tarde de las conversaciones es un poco muy de mañana. A poco a poco procuraré reformar todos los abusos que conviniere, y siempre con el deseo de acertar y de merecer los frecuentes órdenes del mayor agrado de V.E. los quales deseo con toda solicitud⁸⁷⁹

i va provar de d'abolir la pràctica freqüent, entre els consellers, de continuar exercint com a advocats

en nuestro Sacro Consejo hay un abuso de que aquellos consejeros que han sido abogados continúan aun a tomar la provisión de abogados... y con esto consultan y escriben alegaciones por las causas y en nombre ajeno: este inconveniente quan grande sea para la buena administracion de la Justicia, de si mismo notoriamente se manifiesta, pues siempre seran apassionados a aquellas Causas de quien perziven el lucro.⁸⁸⁰

Els resultats de la seva gestió són tangibles: el 9 de gener de 1731, arribà l'ordre de l'emperador amb instruccions per a la reforma del funcionament del Consell a fi d'evitar abusos, endarreriments i manca de claredat en la redacció de les sentències i que recull les propostes fetes per Solanes.⁸⁸¹ Ja anteriorment, el 21 de juny de 1728, s'havia publicat una pragmàtica per regular

⁸⁷⁹ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta al marquès de Rialp, 15 de desembre de 1730

⁸⁸⁰ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta al marquès de Rialp, 5 de gener de 1731:

⁸⁸¹ ASNa, SRC, Notamenti, llig. 783, s.f.

el funcionament dels tribunals del regne i per agilitzar el despatx de les causes,⁸⁸² i se'n publicaren dues més l'any 1731.⁸⁸³ Del que es desprèn d'una carta enviada al marquès de Rialp, datada deu dies després de l'ordre imperial, sembla que Solanes introduí ràpidament les modificacions per tal de fer més efectiu el funcionament del tribunal,

*Incluyo a V. Exª: la renovacion que he hecho publicar de muchos expedientes en orden al buen sistema del Consejo, y brevedad de la expedicion de las Causas; no son nuevos ni idea mia, si antiguos de mis Predecessores, que se havian puesto en desuso; Yo los harè observar inviolablemente en las Causas que intervenga a votàr, y se hallen delante de mi: si los demas Cabos de Rueda hazen lo mismo, no hay duda que seràn mas presto despachadas las Causas. En los Capítulos que tocan a mis Subalternos como Maestros de Autos, Notarios, y Escrivanos procurarè que no se metan en desuso; los pongo en la consideracion de V. Exª para que me illumine sobre ellos si los juzga convenientes.*⁸⁸⁴

malgrat que en cartes posteriors encara continuava denunciant males pràctiques dels consellers:

Con otra mia ya havrà V. Ex^a visto los Ordenes que he dado para desarraygar los abusos del Sacro Consejo, que eran perjudiciales al bien publico, y a la administracion de la Justicia. Yo por mi parte aplicarè toda la Vigilancia, y Cuydado en que se observen; Pero crea V. Exª que se necessitarà toda la Fuerza, y Zelo, y si de aqui no me sustentan, y especialmente V. Exª, no podrè salir bien en el intento

⁸⁸² BC, Toda 16-III-12, document núm.32

⁸⁸³ ASNa, SRC, Libri delle consulte, llig. 783, f. 45r-v, 21 de juliol de 1731, i f. 70r, 30 d'abril de 1731

⁸⁸⁴ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 19 de gener de 1731. El 9 de gener havia presentat al Consell un document sobre la correcció dels abusos que es produïen en el tribunal: ASNa, SRC, Notamenti, llig. 783, s.f.

(...). *Los Ordenes que Yo me acuerdo quando estava en esse Consejo [de España] se despacharon eran, que se hiziesse todo el gasto con la inteligencia de la Camara (...). Però acà, segun dizen, se ha gastado a ojo de cubero, y assi no se como saldrà la Escritura de las Cuentas y Cautelas, pues como el Lugarteniente se ha hecho servilmente un Ministro Subalterno del Secretario; se haze todo por Secretaria, y seria razon que el Colateral estuviesse informado de todo, del que creo no lo està.*⁸⁸⁵

Sempre en la línia de millorar el funcionament dels tribunals de justícia del regne, Solanes havia proposat l'abolició de les places supernumeràries de porter del *Sacro Regio Consiglio*, una proposta que rebé l'aprovació del govern vienès que, en carta al virrei Harrach, deia:

*Ha sido de mi R^l aprobacion lo q[ue] por v[uest]r^a parte, y de la Camera se ha executado en esta materia, encargandoos hagais entender al Pres[iden]t^e Conde Solanes, q[ue] se ha estimado su puntualidad en la providencia tomada, y q[ue] no se duda, q[ue] contra lo aora dispuesto no permita se introduzca nov[eda]d^d alguna; y para q[ue] esto no se permita en adelante encargareis al trib[una]l de la Cam[ar]a q[ue] registre quanto aora se hà dispuesto, y se tenga todo cuidado p[ar]a que no se altere el numero fijo de los Officios de Portero.*⁸⁸⁶

Aquesta determinació en la supressió de les places supernumeràries en els diversos organismes del regne s'extengué, un mes després, als oficials supernumeraris de les secretaries de guerra i de justícia, indicant-se que, a mesura que s'anessin ocupant les places numeràries, les altres desapareixessin, “*para q[ue] assi se vayan estinguendo las Plazas*

⁸⁸⁵ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 16 de febrer de 1731. El lloctinent de la *Sommaria* era Josep Aguirre i el secretari d'Estat, Tomás de Peralta.

⁸⁸⁶ ASNa, CS, Dispacci di uffici, llig. 271, f. 75v-76r, Laxemburg, juny de 1731

*Supernumerarias concedidas, y mi Real Patrimonio logre el ahorro de sus sueldos”.*⁸⁸⁷

He parlat anteriorment dels dos corrents que hi havia en l'estament jurídic napolità, les diferències entre els quals s'anaren intensificant durant el període del virregnat austríac, i que, en els anys finals, es posaren clarament de manifest en una forta desunió en el si del *Collaterale*. Àdhuc durant el virregnat del cardenal Althann, període en el qual tot el tribunal s'oposava al virrei, aquestes divergències entre els regents es mantingueren: els conservadors s'hi oposaven perquè defensaven unes prerrogatives que, al llarg dels anys, havien anat prenent al virrei; els “moderns”, per la poca predisposició del cardenal cap a les idees innovadores, per la seva política curialista i, molt probablement, també per la seguretat que a alguns d'ells els donava tenir lligams estrets amb el govern de Viena. Després de la partença d'Althann, i desaparegut, per tant, l'enemic comú, aquestes divergències van aflorar novament amb més intensitat.⁸⁸⁸ La imatge de desunió entre els membres del *Collaterale* i d'alguna dels altres membres de l'aparell governamental, que reflecteix una nova carta que Solanes envià a Vilana Perlas, és ben eloqüent:

El Regente Mazzaccara està descontento por aquel manejo que hizo el Sr Virrey de querer suspenderle del ejercicio; Y aunque hablandome de ello le dije, que el Consejo de España havia admirado que el Colateral no huviesse hecho representacion a S. M., me dijo que entre ellos havia poca union y todos miravan a su negocio. El Regente Duque de Lauria no es bien visto del Sr Virrey, y como siempre se saben las cosas, no està contento. El Regente Giovene por motivos que V. Exª sabra no està satisfecho. El Regente Peyri no es bien visto del Secretario, y aquel lo atribuye todo a su Cuñado el Lugarteniente, el qual es como un Ministro Subalterno del Secretario. El Regente Pisacane (Hombre de quien

⁸⁸⁷ ASNa, CS, Dispacci di uffici, llig. 271, f. 90v-91r, Viena, 24 de juliol de 1731

⁸⁸⁸ ASCIONE, *Seminarium doctrinarum...*, pàg. 171

*son sabidas las qualidades) es el que mas se maneja en negocios de la Secretaria. Quien quiera V. Exª que pueda unir esos Animos? Yo por mi parte procurarè lo possible, aunque tambien padesco la comun dolencia de no ser bien visto del Secretario.*⁸⁸⁹

Tal i com anunciava al marquès de Rialp, va fer indagacions a fi de conèixer i, així, poder transmetre a Viena, la situació del tribunal a partir de les converses que va mantenir amb alguns dels seus membres:

Yo he hablado confidencialmente con quatro Regentes del Colateral Mazzaccara, Lauria, Giovene, y Peyri, y persuadido una perfecta armonia, y union de las importancias del RI Servicio del Aug[ustissi]^{mo} Amo (...); y de sus discursos puedo dezir a V. Ex^a lo siguiente: Del Regente Pisacane no confian, por que a Este lo tienen por una copia del Secretario de Guerra a quien refiere la mas minima palabra que dizen en Colateral. Al Regente Ventura lo tienen por un Hombre malicioso, y haora con la aura del Gobierno quiere hazer el Maestro de aquellos Regentes viejos, que le han visto muchacho. Los Regentes Mazzaccara, Lauria, y Giovene me aseguran que por ningun respecto, ni temòr dexaràn de votar, y esforzar todo lo que sea importante al Real Servicio. El Regente Peyri me dize lo mismo (...). El Regente Castelli segun en algunos Colaterales he experimentado difiere mucho a lo que los S^{res} Mazzaccara, Lauria, y Giovene consideran conveniente al servicio de S. M.»⁸⁹⁰

Solanes, com bona part dels juristes que actuaven en els tribunals napolitans, defensava sense tebiors la separació i la no injerència entre les jurisdiccions civil i eclesiàstica. Ja hem vist com aquesta convicció es reflectí en els casos en els quals va intervenir i que topaven amb l'Església. Però s'intensificà

⁸⁸⁹ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 2 de febrer de 1731

⁸⁹⁰ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 27 d'abril de 1731

encara més quan, pel càrrec de president del *Sacro Regio Consiglio*, li correspongué la delegació de la Reial jurisdicció.

Així queda reflectit en una carta adreçada al marquès de Rialp, en la qual Solanes fa referència a una audiència que havia tingut amb el Papa:

*Me habló de muchas cosas de jurisdicción, y Yo le respondí que mi Aug[ustissi]m^o Amo tanto por el carácter que tiene de defensor y abogado de la Iglesia, como por la innata piedad le asiste, no quiere otro que lo que es de Dios sea de Dios, y lo que es del César sea del César, y que cuando cada jurisdicción se contiene en los límites de su esfera, es fácil unir el Sacerdocio con el Imperio.*⁸⁹¹

Aquesta fermesa, segurament, es fa més palesa si es compara amb la que, en els darrers anys de la seva vida, havia tingut el seu antecessor. Efectivament, Gaetano Argento, que havia arribat al món jurídic com un dels més grans defensors de les regalies, va acabar els seus dies, com a president del Consell de Santa Clara, mostrant una clara indeterminació i manca de capacitat de defensa dels interessos reials. Ho hem vist, en les pàgines precedents, en els casos de la *Istoria civile* de Giannone o de la publicació de les actes del sínode de 1725.⁸⁹²

Tanmateix, malgrat que quedava enrere la primera etapa de Solanes a Nàpols en la que - bé per un excés de zel, bé per un desconeixement de les institucions napolitanes - havia comès alguns errors, i que la seva carrera judicial s'havia desenvolupat sense alts i baixos i seguint sempre una línia nítida de respecte per l'ordenament jurídic i pels interessos de la monarquia, malgrat que tenia un perfecte coneixement dels tribunals, a finals de 1732, gairebé a l'acabament del període virregnal, va protagonitzar un conflicte amb

⁸⁹¹ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 29 de desembre de 1730. Es tracta del Papa Climent XII, elegit aquell mateix any.

⁸⁹² NICOLINI, *Uomini di spada...*, pàg. ????

el virrei Harrach i el *Collaterale*. En una causa per un delict de contraban, l'acusat havia recusat el conseller que se n'ocupava i, per tal d'evitar que el reu pogués recórrer al *Collaterale* per defensar aquesta recusació, Solanes va fer decretar “*dal Consiglio a ruote congiunte la commessa della causa in persona del consiglier Infante, per rendere inappellabile il suo provvedimento.*”⁸⁹³

Tant el virrei com el *Collaterale* van demanar a Solanes la presentació d'un informe sobre el cas, davant del procediment, gens freqüent, utilitzat pel president, als quals va respondre dient que només el *Sacro Consiglio* era competent en la matèria i, davant la insistència, respongué que el Consell enviaria una relació a l'emperador. En un extens document, els membres del *Sacro Regio Consiglio* manifestaren, i argumentaren en base a diversos precedents, la seva decisió d'actuar de manera col·legiada, és a dir, no es podia recusar un membre individual del tribunal per conveniència de l'acusat i, per tant, tot el tribunal s'erigia en responsable d'ocupar-se del cas.⁸⁹⁴ En la resposta que arribà des de Viena es disculpava el *Sacro Consiglio*, atribuint el conflicte a una interpretació diversa dels fets per part d'ambdós tribunals i només es demanava a Solanes que mantingués les formes i es presentés al virrei per tal d'explicar-li la seva actuació. I així consta que ho va fer en els *Notamenti del Collaterale*:

*soggiunse il signor Viceré che subito venerdì 23 (...) fu da lui il signor Presidente a discaricarsi ed a chiedergli non solamente scuse, ma anzi perdono, perché egli avea stimato la contesa essere non già colla Eccellenza Sua ma tra'l Collaterale ed il Consiglio (...).*⁸⁹⁵

Fou el mateix Solanes qui comunicà per carta a Bermúdez de la Torre, en aquell moment secretari personal de Carles VI, que s'havia excusat amb el virrei:

⁸⁹³ ASCIONE, “I “Notamenti”...”

⁸⁹⁴ ASNa, SRC, Libri di consulte, llig. 629, f. 101r-109r, 18 de setembre de 1732

⁸⁹⁵ ASNa, CC, Notamenti, tom XVII, f. 52-55, 26 de gener de 1733

*falté en la atencion devida de representar al Sr Virrey de persona, o con la diputacion de dos consejeros los motivos que me ocurrían para rehusar la relacion que me prescribio el Collateral; ha mandado S. M. (...) que me advierta V. S. haga con el Sr Virrey las excusas correspondientes a tal falta, y que en adelante evite quejas sobre ello; Y en execucion de los venerados ordenes de S. M.: esta misma tarde he ido a besar las manos al Sr Virrey y le he dado la satisfacion que S. M. me ordena, el qual la ha recivida con su acostumbrada benignidad (...).*⁸⁹⁶

En aquest cas, tant els membres del *Sacro Regio Consiglio*, en conjunt, com Solanes, en particular, defensaren les competències del tribunal davant l'intent d'un acusat que, recusant el conseller designat, hauria alterat el funcionament correcte del sistema judicial. El que es demanà que Solanes corregís no era pas el procediment seguit pel *Sacro Regio Consiglio*, sinó el fet de no haver emprès els passos protocol·laris establerts per informar-ne el virrei, sense seguir les indicacions que li havia donat el *Collaterale*. El conflicte per haver omès les formalitats per part de Solanes es resolgué, doncs, amb la presentació de les pertinents disculpes.

Entre el 28 de desembre de 1731 i el 28 de maig de 1734 no hi ha correspondència conservada entre Solanes i el marquès de Rialp. Per al conjunt del regne, aquests foren uns anys complicats. La represa econòmica que havia començat a mitjans de la dècada anterior amb alguns projectes nous i que es preveien efectius, com la creació del *Banco di S. Carlo* o la proposta de nova numeració dels focs del regne, es veié sobtadament frenada pels preparatius per a la guerra i per una nova onada de pressió fiscal que tenia com a finalitat aconseguir fons per al finançament de l'exèrcit.⁸⁹⁷ Per part del govern vienès, la preparació d'un cos d'efectius militars que defensés el regne

⁸⁹⁶ HHStA, NK, llig. 192, s.f., 23 de gener de 1733

⁸⁹⁷ DI VITTORIO, "La mancata numerazione dei fuochi del 1732 nel Viceregno austriaco di Napoli", *Temi e problemi di economia asburgica tra Vienna e Napoli secolo XVIII*, Innsbruck-Bozen, 2009, p. 41-67

de l'avenç de les tropes borbòniques cap al Sud, fou extremadament lenta i insuficient. Viena va preferir concentrar les forces de defensa al Nord.⁸⁹⁸ Els antics regnes de Nàpols i Sicília, continuaven en situació amatent, tot esperant l'arribada de les tropes de l'exèrcit austríac. Al regne hi havia un contingent insuficient d'homes, i cap comandament destacat; a l'altra banda, el comte de Montemar i el duc de Liria esperaven a la Toscana,⁸⁹⁹ i Montemar coneixia al detall les defenses de les què disposava Nàpols, gràcies a una extensa xarxa de confidents.⁹⁰⁰ Les esperances eren, probablement, del tot inútils. Un cop més, premé amb força la necessitat de manteniment de l'equilibri entre les potències europees que situaven el govern de Viena en la posició d'haver de triar entre el Nord i el Sud.⁹⁰¹

Mentrestant, en aquesta difícil conjuntura, entre els esforços per trobar fonts de finançament per a la guerra i l'espera de l'arribada de reforços des de l'imperi, el 1733 s'estrenava a Nàpols l'òpera *Il zelo animato*, amb llibre d'Andrea Perrucci i música de Francesco Mancini, dedicada a Francisco Solanes.⁹⁰² Un

⁸⁹⁸ GIANNONE, *Vita...*, vol. II, pàg. 100-101: "*Intanto in Vienna s'eran fatti e tuttavia si proseguivano gli apparati di guerra, e s'erano incamminati gli attrezzi militari e le truppe per Mantova, e tutti gli sforzi erano drizzati in Lombardia, per combattere i Francesi e Piemontesi, e discacciarli dallo Stato di Milano. Ed il Consiglio di Guerra e tutti i Tedeschi, che si curavano poco del regno di Napoli, e molto meno di Sicilia, avean persuaso l'Imperatore che tutto lo sforzo dovea farsi in Lombardia; poichè chi era padrone dello Stato di Milano, con facilità potea riacquistar quanto si fosse perduto in Napoli (...).*"

⁸⁹⁹ T. CARAFA, "Relazione della guerra in Italia nel 1733-1734", *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 1882, núm. 7, pàg. 110-140: "*Intanto la Cesarea Corte pur tuttavia si lusingava che gli Spagnuoli non apporterebbero la guerra nel regno di Napoli. Sostenevano gli Spagnuoli Ministri (di Vienna) ancor dopo l'arrivo del conte di Montemar e del Duca de Liria nella Toscana che le condotte squadre non venivano se non per coprire gli Stati dell'Infante Reale, e che sarebbero sempre spettatrici nella guerra che si farebbe dagli altri. E quindi nacque ne' cesarei ministri in Vienna l'infatuamento; e con ciò la non curanza dell'opportunitamente provvedere a quanto occorreva per la difesa della città e regno di Napoli (...).*"

⁹⁰⁰ ASNa, Carte Montemar, llig, 16, febrer 1734; id., llig. 73 i 74, amb els planols de totes les fortalezes i castells del regne amb llurs defenses

⁹⁰¹ Per a una visió general del conflicte bèl·lic i les seves derivacions internacionals, vegeu N. SALLÉS VILASECA, *Giulio Alberoni y la direcció de la política exterior española después de los tratados de Utrecht (1715-1719)*, Tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Institut d'Història Jaume Vicens Vives / Departament d'Humanitats, 2016

⁹⁰² Autor de la segona meitat del segle XVII que va escriure també la *Cantata dei pastori*, una obra de teatre religiós de finals del segle XVII que es continua representant a Nàpols pels volts del Nadal. Francesco Mancini fou el primer mestre de la Capella Reial de Nàpols, després de Scarlatti. Agraieixo al professor D'Alessandro aquesta informació. El títol complet de l'obra és: *Il Zelo animato ovvero il gran profeta Elia drama tragisagro per musica da rappresentarsi nel Real*

parèntesi del tot napolità, que esdevé una mostra de la particular manera d'afrontar les tragèdies imminents.

Avançada la tardor d'aquest any, i en els primers mesos del 1734, arribaren al virrei Visconti diverses peticions de Viena que persequien la finalitat desesperada d'aconseguir diners per tal de pagar les tropes concentrades al ducat de Milà. L'octubre de 1733, s'escrivía al virrei:

os tengo ordenado la execucion del valimiento de todas las Rentas, y Bienes de forasteros, y Reynicolas no habitants en mis dominios por lo como la summa que de el puede sacarse es muy tènue a proporcion de la urgència, y de la precision, de embiar y mantener en Lombardia exercito superior, y suplir la falta que ha de padezese en las Rentas Camarales, y contribucion diaria de mi Estado de Milan hasta que los enemigos sean expelidos de el; he resuelto que tambien se Ponga el valimiento del quinto de todas las Mercedes sin excepcion alguna, y que se insinue a las Plazas de essa mi fil^{ma} Ciudad la precision de que el Reyno acuda en un subsidio extraordinario correspondiente a la urgencia, y a igualar las medidas deliberades para vindicar con fruto y brevedad la invasion que padezen mis dominios, y librarlos quanto antes del gravamen, y peligros de una Guerra defensiva, os encargo procureis, con los Governadores del Banco, y Monte de la Piedad, que comprehen por quenta de dho Monte, y Banco la anualidad que oy tiene libre el Banco de Sⁿ Carlos à razon del quatro, ò a lo mas el cinco por 100, (...) aunque siempre ha sido mi principio que no se enagenen las rentas objeto de mi R^l Patrimonio, antes bien que se fuessen desempeñando, y redimiendo para ocurrir con elles a las urgències publicas sin Nuevos gravamenes, y subsidios (...) no puedo excusar esta resolucion por las extraordinarias crecidas summes que se

Conservatorio degl'orfani di S. Maria di Loreto nel presente Anno 1733. ... Dedicato all'ill. sig. conte il sig. D. Francesco Solanes ...

*requieren por la calidad y tamaño de la presente publica necesidad...*⁹⁰³

Al llarg dels mesos de novembre y desembre, continuaren arribant ordres des de Viena a fi que s'executessin aquestes mesures, que sembla que no tingueren els efectes esperats perquè, el gener de 1734, es reiterava la petició:

*He resuelto que se publique en esse Reyno y en el de Sicilia en la forma solita la Guerra contra la francia, la España, y rodos sus Aliados, y que se expidan las regulares avocatorias. Para que se presenten en los mencionados Reynos, en el termino, que otras vezes se ha prescrito todos aquellos mis Vassallos, i feudatarios naturales, o estrangeros de los dhos Reynos que tengan Feudos, ù otros bienes en ellos, y se hallaren en Dominios de Franceses, Españoles, ò de sus Aliados baxo las penes de Confiscacion en semejantes casos practicades las quales seran executades con todos aquellos que en el espacio de tiempo que se prescriviere no se presentaren...*⁹⁰⁴

A finals del mateix mes, es delegà en Josep Aguirre, lloctinent de la *Sommaria*,

*La recaudacion, y buena quenta de dhas rentas, y demas efectos pertenecientes â los referidos mis Vassallos, y feudatarios de esse Reyno tanto naturales, quanto forasteros, los quales dexassen de presentarse en el termino que en las avocatorias les señalareis.*⁹⁰⁵

Davant la pressió de l'exèrcit borbònic, que forçava la marxa dels màxims representants institucionals del regne, el secretari del virrei, Enrique

⁹⁰³ ASNa, CS, Dispacci di uffii, llig. 272, f.116r-v, Viena, 26 d'octubre de 1733

⁹⁰⁴ ASNa, CS, Dispacci di uffici, llig. 272, f. 142v-143r, Viena, 13 de gener de 1734

⁹⁰⁵ ASNA, Dispacci di uffici, llig. 272, f. 198v-199v, Viena, 27 de gener de 1734

Crumpipen, escrigué a Solanes demanant-li la convocatòria del *Sacro Regio Consiglio*:

Como es eminente la partencia de V. S. para el efecto que le esta prevenido me manda el Conde mi S^r decir a V. S. convoque a los Ministros del S. Con[sej]o manifestandole su salida de esta Ciudad en assistència de S. E., y les encomiende que con su zelo, y aplicacion continuen en su Ministerio como hasta aquí lo han manifestado desempeñandole enteramente, y que interinamente por la ausencia de V. S. ha destinado S. E. el Sr Reg[en]t^e Dn Domingo Castel[li] para que exerza de Propresidente⁹⁰⁶

A mitjans del mes de maig de 1734, el virrei Visconti, el comte de Cervelló i diversos alts magistrats del regne, abandonaren la ciutat de Nàpols. Foren, concretament: Francisco Solanes, Lleó Peyrí, Josep Aguirre, el racional Francisco Orlando i el proracional Julio Palombo.⁹⁰⁷ Aleshores trobem la darrera carta que Solanes escrigué al marquès de Rialp abans de marxar cap al Nord del regne, en la qual detalla el llarg i complicat viatge que féu per arribar a Pescara.⁹⁰⁸

Després de la derrota de les tropes austríaques a la batalla de Bitonto, el virrei Visconti escrigué, el 3 de juny, una relació a l'emperador:

⁹⁰⁶ ASNa, SRC, Notamenti, llig. 784, f. 19r

⁹⁰⁷ SNSP, Manoscritti, Ms. XXI.A.6, Vicereame austriaco. Guerra di Successione, 1729-1734, vol. II, document 265

⁹⁰⁸ HHStA, NK, llig. 192, s.f., carta del 28 de maig de 1734. En aquesta darrera carta, l'informa del consell de guerra celebrat amb generals i amb el comte de Cervelló, quan la pèrdua del Regne semblava imminent, i en el qual decidiren marxar de Bari, embarcant el virrei, Giulio Visconti, cap a Pescara el dia 21. Pel que respecta a Solanes, «El día 22, cerca las 23 horas me embarqué junto al conde Peyrí en un bergantín que estaba destinado para el S^r conde de Cervellón, en el qual dho S^r nos acogió: navegamos toda la noche por las costas de Giovenazzo, Molfetta, Bisceglia y Barletta, y al amanecer... Llegamos a Pescara [el dia 26]».

...Este funesto suceso lo comunicué luego al Conde de Cervellon, y a los Reg^{tes} Conde Solanes, Conde Peyri, y Conde Aguirre... fueron de parecer que yo deviere salir del Reyno.⁹⁰⁹

El darrer consell de guerra del virregnat austríac fou el 6 de juny a Ancona, amb la participació del virrei Visconti, del comte de Cervelló,⁹¹⁰ de Francisco Solanes, de Lleó Peyrí i de Josep Aguirre.⁹¹¹ En aquest consell,

Il Sig^e Reg^{te} Peyri disse poi che li suoi interessi lo chiamavano a Roma, che con la mutazione dell'aria si avvicinava, e che qui non avrebbe più avuto che fare, domandava a S. E. il permesso di portarsi a Roma, da dove però sarebbe venuto ad ogni orde e chiamata di S. E.

Il conte Aguirre domandò l'istesso permesso, e in sostanza per li medemí motivi.

Il conte Solanes disse che starà con S. E.

En aquells moments, es constata que el regne estava perdut. La batalla de Bitonto,⁹¹² la darrera d'aquesta guerra, obria les portes del Sud a Carles de Borbó, i els tres destacats magistrats catalans que havien romàs a Nàpols fins al final, iniciaren un nou exili cap a terres del Sacre Imperi: Josep Aguirre i Lleó Peyrí cap a la Llombardia, i Solanes, molt probablement, cap a Viena,

⁹⁰⁹ SNSP, Manoscritti, Ms. XXI.A.6, Vicereame austriaco. Guerra di Successione, 1729-1734, vol. II, document 267

⁹¹⁰ El comte de Cervelló hi assistí perquè el 9 de març de 1734 havia estat nomenat virrei interí, per malaltia de Giulio Visconti: ASNa, CS, Dispacci di uffici, llig, 272, f. 217r-218r. Sobre la importància de Cervelló a l'exili, vegeu A. FELIPO (ed.), *El Conde de Cervelló y el Consejo de Italia. Escritos políticos en el exilio austriacista (1724-1746)*, València, 2006.

⁹¹¹ SNSP, Manoscritti, Ms. XXI.A.6, Vicereame austriaco. Guerra di Successione, 1729-1734, vol. II, document 280

⁹¹² GIANBATTISTA ABBATE DELLO JACOMO. *Fatti accaduti a me ed a Casa nostra in tempo della Battaglia di Bitonto l'anno 1734, colla narrativa di essa per ricordo da posterí*, BC, ms. 1182

juntament amb el virrei Visconti. Si bé Peyrí obtingué ràpidament una plaça al Senat de Milà, tant Solanes com Aguirre consten, en l'informe secret elaborat a Viena, com a "*Ministros del Gobierno de Nápoles que quedan sin empleo*" i, fins que no se'ls trobés una nova ocupació, passaven a cobrar la meitat del sou del qual gaudien en llurs responsabilitats darreres.⁹¹³

Del que no hi ha dubte – fent balanç de la seva gestió pública – és que Solanes deixà la seva empremta en el pas per les institucions napolitanes, tal com constaten diversos documents: "*È catalano, uscito da Napoli due giorni prima del Viceré. È buon Ministro bastantemente capace e puntuale, ma fugge la fatica ed ama il divertimento anche a riguardo della sua poca salute*".⁹¹⁴

En un altre es diu:

*Il presidente del Sacro Regio Consiglio Solanes, il quale suole spesso assistere in Collaterale per riferir gli affari della real giurisdizione e per altre congiunture per le quali vien chiamato ed invitato dal signor viceré, per essere stato Consigliere di Santa Chiara per lo spazio d'anni diciotto e poi Regente di Collaterale, consultore di Sicilia, ed alla fine Regente nel Consiglio di Vienna, è assai inteso non men del foro che della real giurisdizione, ma per la sua età ed infermità alla quale spesso soggiace, si è reso inabile alle fatiche, e piú colla presenza che colla mente ed eloquenza assiste nel tribunale del Sacro Consiglio, dove ha fatto un saggio e nuovo regolamento per lo disbrigo delle cause, alle quali bada con somma providenza e fabrica, essendo per altro uomo assai verace e puntuale ed osservante delle buone e sagrosante leggi dell'amicizia.*⁹¹⁵

⁹¹³ ALCOBERRO, *L'exili austriacista...*, vol. II, pàg. 248-249

⁹¹⁴ ASNa, SGG, Biografie dei Magistrati, llig. 1, f. 24r.

⁹¹⁵ ANÒNIM, *Memoria per l'eccell.mo sig.r Conde d. Giulio Visconti...*

I en un tercer:

In questa medesima settimana col corriere di Vienna si è intesa la provista del presidente del Consiglio nella persona di D. Francesco Solanes, che stava Regte in Vienna, il quale per più anni esercitò la carica di Cons[iglie]re in Napoli e ne fu compianta la di lui patenza per l'esperienza tenuta di ministro intiero, dotto, e netto di mano, e con sollecitudine attendeva al disbrigo delle cause. (...) Se ne spera ottima condotta nel Consiglio per essere il ministro di buona intenzione, ed inteso delli tribunali della città.⁹¹⁶

Finalment, en un memorial de 1741 és descrit com “*celui de tous les espagnols qui a été le mieux vu à Naples pour son grand désintéressement et sa probité.*”⁹¹⁷

⁹¹⁶ ANONIM, *Racconto di vari notizie...*

⁹¹⁷ E. GARMS CORNIDES, “Il Regno di Napoli e la monarchia austriaca”, a Kunsthistorisches Museum, Vienna; Kunstforum der Bank Austria, Vienna; Soprintendenza per i Beni Artistici e Storici, Napoli (ed.), *Settecento Napoletano. Sulle ali dell'aquila imperiale. 1707-1734*, Nàpols, 1994, pàg. 17-34

CONCLUSIONS

Regna non sunt paterna sed publica

Serafino Biscardi, 1703

El príncipe no es superior a la ley, las leyes sí son superiores al príncipe. El más verdadero rey es aquel que se sujeta el primero a los estatutos y leyes de la patria.

Francisco Solanes, 1706

Dues capitals diferents, situades en dues ribes diverses d'un mateix mar: Barcelona i Nàpols. Origen i destinació del principal protagonista d'aquesta tesi: Francisco Solanes. Entre les dues ciutats, entre l'origen i la destinació, el llegat de l'obra – teòrica i pràctica – d'un dels juristes catalans més destacats del pas del segle XVII al segle XVIII, espectador i actor privilegiat d'uns canvis polítics, socials i de pensament en el procés de constitució dels Estats.

La pretensió d'aquesta tesi ha estat l'estudi de la teoria política i de la pràctica de govern de Francisco Solanes, a partir de la convicció que les seves aportacions eren significatives en la política del període que va viure i que permetien, a més, poder establir una doble comparació. En primer lloc, i a partir de l'anàlisi de la seva obra *El emperador político*, calia contrastar les seves propostes i aportacions teòriques, comparant-les amb altres aportacions de l'època, amb la seva actuació política en els diversos tribunals napolitans. En segon lloc, la trajectòria del jurista permetia plantejar un panorama comparatiu del funcionament polític de dos territoris que, tot i formar part de la mateixa

monarquia, havien seguit camins institucionals diferents. D'aquesta doble comparació n'havia d'emergir el retrat aproximat d'un dels advocats catalans més importants del tombant de segle, alhora que un quadre comparatiu dels dos sistemes político-institucionals suara esmentats, i de l'evolució que, en cadascun dels espais estudiats, van seguir les relacions entre el govern de la monarquia i els governs territorials, tenint en compte que la dinàmica imperial – hispànica, primer, i austríaca, després – comportava l'adopció de polítiques cada vegada més uniformitzades i, àdhuc, autoritàries. Aquest ha estat el meu intent. Sóc conscient que tant el tema com les línies de recerca col·laterals que se'n deriven no han estat en absolut exhaurides, i que ofereixen noves possibilitats d'estudi i d'aprofundiment que voldria continuar en el futur, amb l'esperança, a més, que aquesta meua contribució pugui servir de punt de partida a d'altres noves investigacions.

Francisco Solanes provenia d'una societat, la catalana, amb un marc polític ben estructurat, que havia estat capaç d'anar-se adaptant, gràcies a l'ordenament jurídic propi i a les capacitats i al lloc privilegiat que tenia en la política catalana l'estament dels juristes, als importants canvis que l'evolució de la dinàmica imperial anà imposant al conjunt dels territoris que formaven part del vast imperi de la monarquia hispànica. L'arquitectura institucional catalana es mantingué pràcticament inalterada des de la seva configuració a finals del segle XIII, amb pocs canvis des del punt de vista estructural, i amb una solidesa i uns mecanismes de funcionament que permeteren superar els moments de dificultat en els quals el sistema va patir algun tipus de bloqueig. La manca de Corts concloses durant més de cent anys (les darreres, el 1599) va significar l'activació de tot un seguit de mètodes alternatius que facilitaren la continuïtat institucional malgrat la manca del seu principal activador: la posada al dia de tot el sistema constitucional que, de forma constant, s'havia anat actualitzant al llarg dels segles, mitjançant les reunions de Corts. La persistència del funcionament independent d'un organisme tributari com la Diputació del General, la intensa activitat política del Consell de Cent barceloní, l'important espai de debat i de pressió política a la monarquia que significà la

Conferència dels Tres Comuns davant la moderada Diputació del General, d'una banda, i el destacat protagonisme dels juristes, en tant que intèrprets i garants de l'aplicació del dret, de l'altra, demostren la vitalitat del sistema polític del Principat, malgrat tots els intents de bloqueig i d'ingerència per part de la monarquia, com va ser el control de la insaculació a la Diputació i al Consell de Cent.

La represa que les dues convocatòries consecutives de la més alta institució política del Principat, la Cort, en els primers anys del segle XVIII, el 1701-1702 sota Felip V i el 1705-1706 amb Carles III l'arxiduc – significaren la posada al dia de tot l'ordenament jurídic del país, en aspectes tan importants com la defensa de l'imperi de la llei, l'impuls a una economia emergent i els límits a una monarquia que, seguint la trajectòria continental del temps, havia derivat cap a una tendència patrimonial i autoritària. Les importants resolucions preses en les Corts de 1701-1702, millorades en les de 1705-1706, significaren la posada al dia d'un ordenament jurídic més ben adaptat i ajustat a la realitat política, econòmica i social dels primers anys del segle XVIII. La represa del funcionament del màxim organisme del sistema polític català va permetre ancorar en el dret i en unes lleis actualitzades tota aquesta evolució.

Aquestes característiques pròpies, tanmateix, calia emmarcar-les en el conjunt d'una Europa occidental que vivia situacions semblants de reforçament de les monarquies. D'una banda, perquè una bona part d'ells, eren territoris que formaven – o havien format part – de la mateixa monarquia hispànica. D'altra banda, perquè la circulació de les idees tot al llarg del territori era un fet evident i, per tant, tots els esdeveniments estaven, en certa manera, connectats. Catalunya no era un territori aïllat i, en conseqüència, les idees polítiques i econòmiques més avançades hi arribaven puntualment. D'altra banda, la represa econòmica del Principat de finals del segle XVII havia significat l'establiment de relacions amb els principals centres comercials europeus.

En contrast amb el dinamisme de la societat catalana, el regne de Nàpols vivia una etapa de declivi, des de tots els punts de vista. El vast edifici institucional bastit per les diverses monarquies, des del segle XIII fins a Alfons el Magnànim, havia anat canviant i davallant, lentament però inexorable, des de la recuperació del regne per part de la monarquia hispànica, en els primers anys del segle XVI. Nàpols havia passat de ser el centre de l'expansió mediterrània a esdevenir perifèria d'un imperi que tenia els ulls posats vers l'Atlàntic. Les necessitats urgents d'una monarquia que mantenia conflictes bèl·lics en bona part d'Europa, i a la qual ja no bastaven les reserves minerals americanes, l'abandonament de l'economia, el pes excessiu del règim senyorial (en el qual s'hi incloïa l'Església, també com a senyors feudals) i del veïnatge amb l'Estat eclesiàstic, les constants ràtzies corsàries provinents del Nord de l'Àfrica, d'un costat, i dels turcs, de l'altre, van situar el regne de Nàpols en unes condicions veritablement difícils.

Fou l'interès a resoldre aquestes circumstàncies generals desfavorables, juntament amb l'assimilació de les noves idees que arribaven de més enllà dels Alps, les que donaren a la intel·lectualitat napolitana la seva particular fisonomia, i una activitat intensa en el plantejament de projectes que permetessin un avançament econòmic, polític, social i moral del conjunt del Regne. Aquests intel·lectuals eren, fonamentalment, juristes, de manera que les seves idees van penetrar amb força, també, en els diversos tribunals del regne. Però no solament això. En absència clara d'una burgesia pròpia que liderés propostes de millora econòmica i comercial, el principal motor de la renovació de l'Estat, i la font d'on sorgien les idees per al desenvolupament de l'economia, va ser una part de l'estament togat, que s'oposava clarament als poders nobiliari, feudal i eclesiàstic, i que, seguint teories mercantilistes, pretenia dinamitzar les potencialitats del Regne a partir de la millora d'aquells sectors de producció ja existents (fonamentalment, l'agricultura i les manufactures tèxtils), mitjançant un procés de modernització de tècniques, tant de producció com de comercialització, tot aprofitant l'estratègica situació geogràfica del *Mezzogiorno*.

A Nàpols, i malgrat la tendència general de l'enfortiment del poder de les monarquies, l'Estat era encara ben lluny, a primers del segle XVIII, de controlar de manera exclusiva o mínimament solvent les principals parcel·les del poder. En els diversos nivells d'exercici de la justícia – civil i criminal –, la recaptació fiscal, la capacitat de coerció i de monopoli de la força..., molts d'aquests poders, bàsics per a la consolidació de l'Estat, es trobaven sota estructures que no eren estatals, ja fossin comunitats, baronatge feudal, institucions religioses o representants de diversos estaments. Per tant, els mecanismes de poder i de coerció no estaven controlats des de les estructures estatals, en un joc de forces que s'allargà durant tot el XVIII, i que intensificà el poder d'alguns agents que res tenien a veure amb l'organització de l'Estat, més enllà de la relació econòmica que significà la delegació de determinades funcions que eren pròpies d'aquest. Amb un altre aspecte afegit: la dependència de la monarquia hispànica, primer, i de l'imperi habsbúrgic, després, feia més complexa la cadena de comandament.

En una situació d'allunyament del poder central durant més de dos segles, els tribunals napolitans (principalment el *Collaterale*, que tenia una major càrrega política) van esdevenir els dipositaris i els defensors d'una manera de fer política basada en el dret i en la reclamació dels privilegis del Regne confirmats pels diversos reis, que servia de contrapès al sempre més fort intent d'incrementar el poder de la monarquia, i que van saber mantenir, en general, un nivell d'excel·lència, defensant amb vehemència les seves funcions, en tant que coneixedors i intèrprets de la situació político-institucional del Regne, malgrat els intents de control al llarg de tot aquest temps. Això feia que cada vegada que un virrei havia intentat canviar aquest equilibri de poders – i és molt significatiu el cas del cardenal Althann per al període que ens ocupa – des del govern de la monarquia s'emetia un decret que reforçava el poder de l'estament togat, en tant que únic intèrpret possible de la llei. I probablement no podia ser d'una altra manera, tractant-se de societats (tant la napolitana com les altres de l'Europa occidental) que, com he apuntat anteriorment, es regien, fonamentalment, pel dret.

Hem vist com els juristes van esdevenir, en aquests anys, el veritable contrapès d'altres poders que lluitaven, des de feia molt de temps, per ocupar parcel·les que pertanyien a l'Estat, principalment els barons feudals i l'Església. Per això van rebre sovint, en els anys que ens ocupen, el suport del govern de la monarquia; perquè, de fet, molt per sobre dels virreis, eren els únics capaços d'aplicar la justícia de forma socialment transversal i, en general, van complir amb aquesta funció, malgrat tots els entrebancs derivats del sistema vigent.

La seva força va créixer després de la revolta de 1647 i és, sobretot en els darrers anys del segle XVII, que pren tot un altre matís: més enllà de defensar el seu *status quo*, el col·lectiu dels grans magistrats del regne es va obrir als nous corrents de pensament, tant econòmics (mercantilisme) com filosòfics (principalment, el cartesianisme), que circulaven a l'Europa occidental, intercanviaven idees amb persones d'altres indrets, estaven perfectament informats del que succeïa als països del seu entorn més o menys proper, discutien les noves idees en les tertúlies de les acadèmies, i feien propostes per tal de poder-les aplicar a la situació napolitana.

L'arribada dels austríacs, el juliol de 1707, molt més permeables als nous corrents polítics i econòmics, amb clares intencions de millora en els aspectes comercials, amb la voluntat d'incorporar el territori en el marc ampli de l'imperi, conscients, sobretot, de la seva situació estratègica al centre del Mediterrani, va trobar, en alguns dels principals juristes dels tribunals del Regne, un substrat preparat per a acollir els nous projectes de desenvolupament.

És cert que hi havia llargs molts pesants que frenaven qualsevol proposta de canvi: des d'una estructura social i econòmica feudal, fins a un poder eclesiàstic que lluitava per ocupar i mantenir sempre més parcel·les de poder (inclòs l'econòmic), passant per un poble que vivia, en bona part, en la quasi misèria, una absència d'iniciatives comercials, i una noblesa dedicada a l'ociositat, a banda dels interessos econòmics que alguns dels membres dels tribunals, i d'altres col·lectius, mantenien, sobretot, en el camp de les rendes

estatals alienades. Fer de contrapès a tots aquests inconvenients no era, certament, una tasca gens fàcil. Igual com també cal tenir en compte la curta durada de la presència austríaca al *Mezzogiorno* que, difícilment, podia capgirar en pocs anys les polítiques aplicades anteriorment en tots els camps. Per això em sembla important valorar, potser no tant els resultats absoluts de les propostes austríaques, com els plantejaments de canvis profunds que pretenien dur a terme, i que van tenir una continuïtat posterior en els primers anys dels Borbons.

Efectivament, el bagatge polític, els intents de reforma econòmica, l'efervescència d'idees noves, que van néixer els darrers anys del segle XVII i que van créixer durant el breu període de virregnat austríac, van veure alguns dels seus fruits en els primers anys del nou regne independent instaurat per Carles III de Borbó que, gràcies als polítics Patiño i Montealegre, i a diferència dels fracassos que va recollir a Espanya, en el cas del regne de Nàpols va saber aprofitar l'experiència de molts dels intel·lectuals que havien desenvolupat la seva carrera en les institucions polítiques del període anterior (com ja havien fet els austríacs el 1707), afegint-hi figures de reconegut prestigi en els camps tant polític com econòmic i reeixint a fer el que els austríacs no van poder culminar: un govern del talent. Són significatius, en aquest sentit, alguns projectes duts a terme en els primers anys del nou regne independent: la reforma dels estudis que, en el 1736, va reprendre la proposta dissenyada anys abans per Celestino Galiani, a qui es va confiar la seva execució; la política de recuperació de rendes estatals alienades, que seguia les intencions del fracassat *Banco di San Carlo*; el nou cadastre, que es basava, en bona part, en el model de numeració dels focs proposat pels austríacs, com també l'intent d'establir una relació diferent entre barons, universitats i habitants rurals, que havia de passar d'una submissió dels dos darrers als primers a un plànol de relació i de negociació canviant i una mica menys desequilibrada. Tanmateix, quan Montealegre fou apartat del govern, aquestes tendències van tornar a prendre un sentit clarament "antic".

Pel que fa als altres territoris italians que formaren part de la monarquia catalano-aragonesa, no hi ha dubte que els regnes marítims italians esdevingueren, en la primera meitat del segle XVIII, moneda de canvi per a l'establiment de l'"equilibri" europeu. Malgrat que la seva possessió implicava el control de la Mediterrània i del seu comerç, sovint es consideraren territoris "marginals" dels principals imperis europeus i, per tant, fàcilment bescanviables. Els canvis i intercanvis de les illes de Sardenya i Sicília, entre els tractats d'Utrecht i els de la Quàdruple Aliança, en són un clar exemple, com també ho és el regne de Nàpols: el tractat de Sevilla reservava el *Mezzogiorno* a Carles de Borbó, i l'emperador Carles VI preferí concentrar les forces militars per preservar el domini dels territoris del nord d'Itàlia, més que no pas en la complicada i arriscada defensa – terrestre, però, sobretot, marítima – dels regnes meridionals, més encara quan els seus projectes d'inserir l'espai mediterrani en el conjunt imperial per tal d'afavorir el comerç des de Trieste fins a Ostenda, fracassà, uns anys abans, per la clara oposició de les potències marítimes i per les pretensions de recuperació d'aquest espai per part de Felip V.

En tractar els diversos juristes catalans que exerciren la seva professió, principalment, entre Barcelona, Nàpols i Viena, la intenció ha estat la d'oferir una visió actualitzada de la seva trajectòria política per mostrar, també, com, independentment dels mèrits propis que, en els casos que ens ocupen, són fora de dubte, els lligams familiars i/o les relacions amb destacats integrants de l'esfera més propera al monarca podien ser de gran importància en llurs carreres professionals. Tres d'aquests juristes són membres de la mateixa família. Es tracta de Domènec Aguirre, del seu fill Josep i del seu gendre Lleó Peyrí. El patriarca havia aconseguit un gran reconeixement institucional durant el regnat de Carles II, tant com a catedràtic de la Universitat de Barcelona, com en la defensa del manteniment de les constitucions, lleis i privilegis de Catalunya a la mort de Carles II. Amb l'arribada de Carles III l'arxiduc a la Península, i com a regent del Consell d'Aragó, va veure incrementada la seva capacitat d'influència política fins al punt que, quan el monarca marxà a Viena,

Domènec Aguirre fou un dels cinc ministres que formaren part de la Junta de Gabinet de la reina governadora, amb qui va marxar cap a Itàlia el mes de març de 1713, després de la signatura dels tractats d'Utrecht. Després d'un efímer pas per Nàpols, on fou nomenat president del *Sacro Regio Consiglio*, el Consell d'Itàlia el nomenà regent per Sardenya al recent instituït Consell d'Espanya de Viena, on va desenvolupar una tasca més aviat discreta, però que va suposar mantenir un vincle continuat amb el cercle més proper al marquès de Rialp, secretari del Despatx Universal. La meua hipòtesi és que aquesta estreta relació li permeté d'ampliar la seva xarxa familiar als tribunals napolitans: a més a més de poder vetllar per la progressió de la carrera en els tribunals del Regne del seu fill, posteriorment els marits de dues de les seves filles obtingueren en dot sengles places en els tribunals napolitans, i, probablement, degué influir en l'ascensió de Lleó Peyrí, l'altre gendre. En tot cas, aquesta política de concessió de favors i gràcies a connacionals no era gens estranya a l'època, i sabem perfectament que, des de la seva posició de responsabilitat política, el marquès de Rialp s'havia caracteritzat sempre per desenvolupar-la generosament. La trajectòria política que Domènec Aguirre va seguir a l'exili vienès no té res a veure amb la fervent activitat que desenvolupada a Catalunya, i fou probablement aquest un dels motius que el dugueren a publicar, de Viena estant, les seves importants obres polítiques, en les quals feia una aferrissada defensa del pactisme de la Corona d'Aragó, de la monarquia composta com a forma d'organització política, de les Constitucions del Principat i del valor de la justícia, uns postulats que adquireixen encara més importància en tant que representaven un sistema polític suprimit radicalment a la Corona d'Aragó i a Catalunya, però del qual volia difondre'n uns valors universals que beneficiaven el conjunt social.

En comparació amb la consistència doctrinal i l'elevat contingut polític de la carrera de Domènec Aguirre, sobretot en els anys barcelonins, les trajectòries del seu fill Josep i del seu gendre Lleó Peyrí se'ns presenten de manera ben diferent. Els seus inicis en la carrera judicial a Barcelona, que es desenvoluparen ja en ple conflicte bèl·lic perfilen, des dels inicis, dues

trajectòries que corren de forma paral·lela i que segueixen un cop arribats a l'exili italià, primer a Nàpols i, posteriorment, als territoris del Nord controlats des de Viena, amb l'única diferència que Aguirre ocupà càrrecs de responsabilitat en l'àmbit econòmic, mentre que Peyrí tingué un perfil més polític, però tots dos se'ns presenten com a casos paradigmàtics del que eren els membres del cos d'alts funcionaris al servei de la monarquia habsbúrgica.

La introducció d'aquesta tesi plantejava un seguit de preguntes relacionades amb Francisco Solanes i la seva trajectòria política que, a partir de la recerca i de l'estudi, tant de la seva obra teòrica com de la seva carrera institucional, ara estic en condicions de respondre.

L'anàlisi de la seva teoria política, desplegada àmpliament en les pàgines del *Emperador político y política de emperadores*, permet fer algunes reflexions sobre el posicionament del seu autor respecte a la política, en general, que resulten interessants, sobretot tenint en compte quan foren escrites. En uns moments de gran convulsió de la política europea per la mort sense successió del representant d'una de les monarquies més grans del continent, Carles II, Solanes publicà els dos primers volums del que sembla ser, aparentment, un mirall de prínceps a l'estil tradicional, amb la intenció, com ell mateix escriu en el pròleg al lector, de "*poder formar un príncipe perfecto*". La lectura del primer tom, sembla confirmar aquesta percepció; al llarg del text, l'autor dóna múltiples consells sobre la preparació del príncep, sobre el valor que ha de tenir per enfrontar-se als enemics, o sobre la seva educació en les diverses ciències necessàries per al bon govern..., totes, qüestions comunes en la majoria de tractats d'aquest tipus. Tanmateix, gairebé en les pàgines finals, ja ens situa en una de les línies destacades del seu pensament: el valor de les lleis per al bon govern, la importància del dret romà en la consecució de la seva correcta aplicació, i la importància d'una correcta disciplina militar que eviti els abusos de les tropes sobre la població civil. En el segon volum, on Solanes desgrana les virtuts que han d'acompanyar un bon príncep, hi descobrim nous indicis del seu pensament polític. Partint d'una clara concepció amorosa del poder,

característica de la política catòlica, en la qual el monarca ha de perseguir la lleial obediència dels seus súbdits per a la conservació del govern i la tranquil·litat de la pau, en el moment en el qual aborda els diversos sistemes de govern, fa una aposta clara per la monarquia davant la inestabilitat que representa un sistema republicà de govern, criticant durament, tant el parlamentarisme anglès del període de Cromwell, com la república holandesa, i atribueix a l'heretgia el fonament del caos que deriva del sistema de govern republicà. En les darreres pàgines d'aquest segon tom, Solanes planteja la necessitat que el príncep segueixi els principis de la virtut de la prudència en tres àmbits: el de la prudència pública, on afirma que "*la única ley de un buen imperio es la ley*"; el de la prudència política, com la necessitat d'un bon govern de les províncies per part d'uns ministres reials que observin les lleis; el de la prudència econòmica, que és la que separa el regne privat de la casa del príncep dels negocis de la república. Aquest sentit de *crescendo* en l'exposició de les tesis de Solanes, arriba al nivell més elevat en les pàgines del tercer volum, publicades la primavera de 1706, tot just concloses les darreres Corts del Principat, i on el seu compromís amb el valor de la justícia i el compliment de la llei assoleixen un grau d'importància extraordinari: és aquí que recorda al príncep que no és superior a la llei, la conveniència de repartir els premis en funció dels mèrits, la necessitat de garantir a tot acusat la celebració d'un judici just, la necessitat de compliment dels contractes establerts amb els seus inferiors i l'observança de les lleis.

L'anàlisi del tercer volum, ens posa de manifest, de forma evident, l'estreta relació entre els continguts expressats per l'autor i els resultats de les Corts de 1705-1706, en les quals hi tingué un paper destacat, i que significaren el blindatge de l'imperi del dret i del sistema polític català, sobretot després de l'experiència del primer govern de Felip V, i que situaren el corpus que n'emergí en la línia de salvaguarda de drets reconeguts a les Constitucions i en l'establiment de notables limitacions de les actuacions del monarca i dels seus agents, als quals s'exigia l'estricta compliment dels preceptes estipulats en benefici de la cosa pública.

A partir de la comparació entre el text del *Emperador polític* i el del *Teatro Monárquico de España*, de Pedro de Portocarrero, apareguts gairebé simultàniament, he pogut demostrar com, a partir d'una idea inicial comuna – l'escriptura d'un tractat per a prínceps –, i d'alguns elements que són inevitablement compartits, fruit de l'època en que foren redactats i d'uns preceptes que eren comuns (monarquia catòlica), es desvetlla tot un univers de procedències, conceptes i recomanacions diferents i noves, que palesen una concepció diferent de la política, de les línies que ha de seguir el bon govern d'un príncep, i dels beneficis que l'aplicació d'una bona política ha de procurar al conjunt de la comunitat. Les pàgines d'un i altre autor responen, també, a les necessitats, i a les capacitats, del monarca al quan van adreçades. La grandesa i el reforçament de la monarquia que significaren els regnats de Ferran el Catòlic i de Carles V, exemples paradigmàtics de bon governant que trobem en el *Teatro Monárquico*, eren apropiats com a model per a un monarca, Felip V, originari d'una monarquia que tendia cada cop més decididament cap a un model uniformitzador i autoritari, en el qual havia crescut havent tingut com a referent Lluís XIV. En canvi, el model triat per Solanes és l'emperador Trajà, respectuós amb la jurisprudència que l'autor considerava com un model encara no superat, i sotmès al control del Senat, al qual atribueix una sèrie de virtuts i comportaments que, tot i l'actitud prudent de Solanes de no optar de manera explícita per cap dels dos candidats a la successió al tron hispànic, sembla evident que no podien dirigir-se a Felip V.

El clar compromís que Solanes prengué en els primers anys del segle a favor de Carles III l'arxiduc, el seu bagatge en el camp del dret català i, molt probablement, l'estreta relació que l'unia a Ramon de Vilana Perlas, són alguns dels elements que devien pesar en el seu nomenament com a agent del nou govern a Nàpols, tot just conquerit el Regne l'estiu de 1707. L'enviament d'una persona que havia demostrat una ferma fidelitat a la nova monarquia, que no ocupava cap alt càrrec en els tribunals catalans, i que partia d'uns preceptes clars d'interpretació del dret i de l'aplicació de la llei, responia, també, a la necessitat de disposar d'informació imparcial i de primera mà de la situació i

dels esdeveniments del territori acabat de conquerir, confiant aquesta tasca, a més a més, a una persona que havia demostrat una col·laboració lleial i que estava absolutament allunyada de tots els cercles de poder napolitans controlats des de Barcelona pel duc de Moles. Tot al llarg dels anys que Solanes va residir a Nàpols va mantenir nombrosa correspondència amb els alts càrrecs que a Barcelona, primer, i a Viena després, s'ocupaven de la política meridional, mostrant-se sempre preocupat per oferir un bon servei i informació veraç sobre la situació que coneixia de primera mà. Si els seus inicis foren dificultosos, sobretot per la manca d'experiència en un sistema polític diferent del català i per un excés de zel, amb l'experiència dels anys es mostrà com un col·laborador fidel, preocupat, sovint, per les condicions generals en les quals es trobava el Regne, i oferint sempre, sobretot, propostes per a la millora del bon funcionament dels tribunals. La confiança, i alhora el respecte, que traspuen les cartes enviades al marquès de Rialp, posen de manifest una preocupació constant de col·laboració amb els òrgans de govern de la monarquia habsbúrgica.

Contràriament amb el que succeí alguns anys més tard amb alguns dels nomenaments d'exiliats catalans i espanyols per ocupar càrrecs en els tribunals del Regne, l'arribada de Solanes a Nàpols no va provocar cap queixa al Consell d'Itàlia. El curs de la guerra no era, el 1707, clarament favorable a cap dels dos bàndols, i, per tant, es podia haver interpretat com una situació d'*impasse*. Si bé les pèrdues de València i Aragó significaren un clar revés a les pretensions de l'Arxiduc, el conflicte era encara lluny de decidir-se a escala europea. El fet d'enviar Solanes a Nàpols, ben al contrari, podia interpretar-se com un interès per part de la nova monarquia pel futur del Regne en el conjunt dels territoris habsbúrgics, un interès manifestat a bastament des del temps de l'emperador Leopold.

Pot semblar, fins a un cert punt, que el paper de defensa de les regalies que va seguir a Nàpols sigui contradictori amb la defensa aferrissada de les Constitucions que havia fet a Catalunya, però la pròpia gènesi dels regnes de la

monarquia era diversa. Com ja havia destacat Juan Amor de Soria, mentre que en el cas català la unió va ser *aecque principaliter*, en el cas napolità es va tractar d'una agregació i, des del punt de vista jurídic, la diferència és essencial. Però no es tracta solament d'això. Si bé la direcció política de bona part dels Estats europeus s'encaminava, a començaments del segle XVIII, vers l'absolutisme, també en aquest cas cal precisar alguns matisos. Seguint aquesta tendència, s'observa la intencionalitat d'aplicar una política clarament dirigista des dels òrgans de govern central adreçada a un major control de tot l'espai territorial de l'imperi. En el cas meridional, la llunyania del centre de poder i el bagatge històric dels tribunals napolitàs, acostumats a treballar de manera força autònoma i sense el control ferri d'un govern fort i proper que, de cap manera, no aconseguiren posar en pràctica els diversos virreis, foren elements que frenaren la implantació de polítiques absolutistes. A banda, és clar, de la constant reivindicació dels privilegis del Regne que els diversos monarques, principalment des de Carles V, s'havien compromès a salvaguardar. I fou justament en aquesta direcció que la defensa de les regalies del sobirà, per part dels juristes napolitàs, s'adreçà, sobretot, en dues direccions: en el control del poder de la feudalitat, i en l'impediment dels abusos jurisdiccionals per part de l'Església, els dos únics poders que podien posar en crisi la monarquia i que sovint, actuaven per damunt de la llei. A les pàgines del seu *Emperador político*, Solanes reservava al rei un paper preeminent en l'execució política, un paper que estava limitat, únicament, pel respecte al dret i a les lleis. I això, en un temps de clar avenç de l'autoritarisme monàrquic, no és poc. Ans el contrari, significava posar per damunt dels interessos d'una sola persona i de la dinastia, per poderosa que fos, els interessos col·lectius, pactats i acordats, i, per tant, d'obligat compliment, segons el pactisme. En ambdós casos, tant a Catalunya com a Nàpols, allò destacable de l'actuació de Solanes és el seu sentit d'Estat, a partir del compliment de la legalitat, en primer lloc per part d'aquells que en són els seus màxims representants a tots els nivells, i el seu concepte de bé comú.

A Nàpols, va formar part de la baula entre la generació de juristes de finals del segle XVII, que defensaven les regalies per garantir els *iura civitatis*, que atenyien tots els súbdits en tant que partícips d'aquest dret públic universal, i que han de ser entesos en sentit moderat, temperats pel dret natural al qual el propi sobirà ha d'estar sotmès, i la generació dels primers anys del govern de Carles III de Borbó, que va reprendre nombroses idees del període anterior, situant a Nàpols – momentàniament i fins a la partença de Montealegre – en l'avantguarda del Segle de les Llums. A diferència de la majoria dels juristes que dissenyaren interessants projectes per a resoldre la situació d'endarreriment del regne, les propostes de Solanes s'adreçaven a la millora de l'àmbit que millor coneixia: el de l'administració de la justícia.

La seva arribada a Nàpols, no pas com a exiliat, sinó com a enviat des de l'entorn de Carles III l'arxiduc, el situava en una situació de partida favorable per haver-se pogut acomodar al sistema vigent als tribunals i entrar a formar part de la teranyina d'interessos i clientele del Regne. En canvi, des de bon començament, va fer propostes de millora, va denunciar abusos en el funcionament institucional, va informar permanentment al marquès de Rialp de les circumstàncies i problemes de tot tipus que observava, i va ser, àdhuc, crític amb algunes de les decisions que arribaven de Viena, i amb alguns dels magistrats que protagonitzaren conductes reprovables des del punt de vista jurídic i institucional. La seva pràctica política ressegueix força fidelment els postulats recollits en la seva obra teòrica, en el sentit que, des de les diverses responsabilitats que se li confiaren, mai no va perdre de vista l'objectiu d'actuar en la direcció de la defensa de la llei, el respecte al rei i el sentit de justícia. Al llarg dels anys que va ser a Nàpols, i per un breu període a Sicília i a Viena, va mantenir de manera inalterable la confiança de Ramon de Vilana Perlas, va esdevenir un element de pes en l'entramat institucional del Regne, i va preservar una fidelitat indubtable durant tot el virregnat. Es va mantenir fidel a la dinastia Habsbúrgica des de l'inici i fins al darrer dia, quan acompanyà l'últim virrei, Visconti, cap a un nou exili. És força significatiu que, llevat d'algun comentari sobre la seva edat i la seva salut, sigui l'únic ministre que, tant en els

informes oficials fets pels Borbons a l'arribada a Nàpols, com en els diferents memorials i reculls de notícies, mereix comentaris positius.

Els vint-i-set anys durant els quals Solanes va ser a Nàpols, llevat dels períodes breus a Sicília i a Viena, es presenten dividits en dues fases distintes. La primera, que aniria des de l'estiu de 1707 fins al final de la guerra de Successió, està marcada clarament per diversos fets importants: la indefinició sobre el curs de la guerra, amb els seus alts i baixos, i la política de futur que se'n derivava respecte al regne de Nàpols; el context general de les relacions internacionals i el destí futur dels territoris italians; i la política d'indefinició de la Santa Seu. Trobem, també, en aquesta primera fase, la vivència pròpia del jurista – política, però també personal –, marcada, tant pels seus desitjos de retornar a Catalunya, com pels seus esforços a fi de contribuir a socórrer Barcelona, i de “fer mèrits” per tal de merèixer la confiança del govern barceloní. Ho hem vist en el seu zel extrem per perseguir les dissidències al Regne, zel que, en diverses ocasions, el va dur a cometre alguns errors de forma que van merèixer algunes reprovacions del Consell d'Itàlia. A la segona fase, en la qual la situació del regne era de més estabilitat, Solanes es dedicà a la millora de la correcta administració de la justícia, amb propostes que pretenien eradicar els abusos i les dilacions dels processos en els diversos tribunals napolitans.

Com a conseqüència de les necessitats i de les actuacions del poder central, almenys des del segle anterior, l'estructura de poder a Nàpols presentava alguns elements significatius, alguns dels quals perduraren encara durant tot el període estudiat. Atesa l'amplitud i la complexitat de l'imperi habsbúrgic, la política que es referia, concretament, al *Mezzogiorno*, depenia del Suprem Consell d'Espanya, establert a Viena, que era el responsable de gestionar les directrius vieneses, d'enviar les ordres al virrei i d'analitzar els memorials que aquest trametia des del Regne, ja fossin propis o de les diverses institucions. El virrei, mitjançant les secretaries d'Estat i de guerra, i de justícia, era l'encarregat de derivar cap als diversos tribunals els afers que els atenyien,

mentre que aquests havien de fer el mateix amb aquells inferiors. Aquest model vertical havia de garantir, teòricament, que les ordres emanades des de Viena arribessin fins al darrer dels tribunals baronials. Tanmateix, en la pràctica, es constaten diverses, i importants, alteracions en el sistema. D'una banda, sovint, el virrei actuava de manera arbitrària, sense passar pel preceptiu canal d'aprovació del tribunal corresponent (normalment, el *Collaterale*). D'altra banda, els tribunals, moltes vegades, obviaven la figura del virrei (sobretot, si els era incòmode) i remetien les seves queixes o les seves propostes directament al Consell d'Espanya. Pel que fa als tribunals menors, els baronials estaven absolutament controlats pels senyors feudals que, àdhuc saltant-se la llei, actuaven al servei d'un feudatari que tenia els mitjans coercitius suficients per impedir processos d'apel·lació a tribunals superiors. En allò que es refereix a les competències del tribunal comptable del Regne – la *Sommaria* –, i com a conseqüència de la històrica política de venda d'impostos, d'arrendaments i d'oficis, els abusos i interessos en aquest àmbit involucraven, sobretot, els representants dels sectors de població que tenien capacitat econòmica per invertir-hi: especuladors financers, ens eclesiàstics i membres dels tribunals i llurs parents. Resulta clar, per tant, que el que hauria d'haver estat el normal funcionament de tot el sistema s'aturava, de vegades ja pervertit, al primer o al segon graó, és a dir, en el virrei o en els principals tribunals, de manera que el control del que seguia, amb una capil·laritat molt més extensa, esdevenia pràcticament impossible.

De forma paral·lela a tot aquest disseny "institucional", sobretot des de la secretaria vienesa de Ramon de Vilana Perlas, s'establí un circuit d'informació alternatiu que, format per homes de la seva màxima confiança, permetia, almenys, disposar d'informació fidedigna de la veritable situació del Regne i que, en alguns casos, probablement facilitava una presa de decisions més adequada a la realitat. Si es compara el contingut de la informació de les sessions dels tribunals – formal, freda i reduïda – amb el de les cartes que Solanes enviava setmanalment al marquès de Rialp, hom s'adona fàcilment de la importància que aquesta via alternativa tenia en la informació que arribava a

Viena. El que no significà, tanmateix, que les directrius del govern de la monarquia se saltessin el procediment establert, i van continuar seguint els canals oficials, tot i que amb una informació més ajustada a la realitat napolitana.

l és en aquest punt que cal situar el debat sobre si el govern austríac a Nàpols fou o no absolutista. En la via cap a la consolidació de l'Estat modern, no existia un diàleg entre la monarquia i les institucions territorials, en el sentit de valorar i proposar conjuntament les reformes necessàries, que es decidien, sempre, des de Viena. Això no vol dir que, en alguns casos, i diverses de les propostes fetes per Solanes per a la millora de la justícia en són un exemple, no es tingués en compte el parer encertat d'algunes persones, però, en tot cas, tot emanava des de dalt. En teoria, doncs, sembla que la tendència anava en la direcció de reforçar el paper central de la monarquia en el control i l'administració dels diversos territoris. Ara bé, en el cas dels tribunals napolitans, alguns membres dels quals defensaven de forma vehement les regalies sobiranes i un poder fort de la monarquia, sobretot enfront de l'Església i dels poders feudals, foren sovint aquests mateixos membres els que frenaren algunes de les importants iniciatives que arribaren des de Viena. Efectivament, i a tall d'exemple, l'extensa xarxa d'interessos que, estenent-se de manera capil·lar, baixava des de les altes magistratures fins als governs locals més petits, o els derivats de la compra-venda d'impostos i d'oficis, juntament amb la defensa del *status quo* per part d'alguns dels més rellevants magistrats del regne, impediren que dues de les més importants iniciatives d'aquest període (la numeració dels focs del Regne i la junta per al bon govern de les universitats) arribessin a bon port. D'altra banda, la dilació dels afers més espinosos, portats pel virrei, per ordre de Viena, al *Collaterale*, era una altra manera de no enfrontar-se directament amb el govern de la monarquia i, alhora, no complir unes disposicions que, tal vegada, podien perjudicar-los.

Tornant a Solanes, al llarg de tots els seus anys de servei als tribunals del *Mezzogiorno*, cal remarcar que no solament es va mantenir al marge de

qualsevol xarxa d'interessos econòmico-institucionals, sinó que hem vist com, sovint, mitjançant les seves intervencions en els tribunals o a través de les cartes que enviava al marquès de Rialp, denuncià aquestes males pràctiques, com també ho féu amb algunes actuacions virregnals que depassaven clarament els canals d'actuació establerts. No fou l'únic a prendre aquest posicionament, tal i com hem vist quan he analitzat les interessants propostes de millora general del Regne. Però la inèrcia d'un sistema de clientele ben consolidat i la llunyania d'una autoritat central que havia de gestionar un ampli imperi, no van ser elements que anessin a favor dels vents del canvi.

La integritat, la perseverança i la convicció en la superioritat de les lleis de juristes com Domènec Aguirre i Francisco Solanes i, segurament, d'altres, contribuïren, amb tota probabilitat, a compensar les tendències d'una monarquia – l'austríaca – que, com la majoria de l'Europa continental d'aquest període, s'encaminaven vers l'absolutisme, contraposant-hi sempre la força del dret i de la justícia.

Els seus escrits, que semblen – i són, en alguns aspectes – situats a anys llum de la literatura jurídic-política napolitana de la segona meitat del segle XVIII, traspuen, sens dubte, l'experiència de la forma de governar de la Corona d'Aragó, i de Catalunya, sobretot. Tot i que exemple del seu temps, aquest sistema de govern no deixava de ser propi d'un model polític basat en el privilegi que caracteritzava l'Antic Règim, mentre que els escrits de finals del segle XVIII (Filangeri i Pagano, per exemple) representaven la defensa, no pas de certs drets de les persones, sinó, de forma integral, dels drets de l'home, i esdevingueren una clara mostra de l'evolució general del pensament que, des de mitjan segle XVIII, es veié clarament reflectida en les dues grans revolucions de finals de segle: l'americana i la francesa, i que aconseguí penetrar en l'esperit de reforma dels més destacats pensadors d'arreu del continent europeu. També a Nàpols.

Conclouré dient que Solanes va mantenir, tot al llarg de la seva carrera i de la seva vida, una gran coherència, personal i política; mai no es va apartar de la direcció que havia dibuixat al seu *Emperador político*, alhora que conservà sempre, durant tots els anys que va ser lluny de Catalunya, una absoluta fidelitat a la casa d'Àustria, àdhuc per damunt dels seus interessos familiars, i a la defensa de l'imperi del dret. No he trobat, tot al llarg de l'anàlisi dels seus serveis, cap vacil·lació ni cap dubte respecte a la recta administració de la justícia i a la persecució del bé comú, i, tant a Catalunya, com a Nàpols, a Sicília o a Viena, la seva actuació es va ajustar sempre a la teoria que havia exposat, de ben jove, al llarg de la seva extensa obra, alhora que es mantingué tothora al marge d'interessos privats que poguessin allunyar-lo d'aquest objectiu. Un capteniment que no era la norma en una societat en què els seus responsables polítics tenien poc clara la diferència entre l'interès públic i el privat.

Però, a la fi de la primavera de 1734, es va escriure la darrera línia de la història del que hauria pogut ser i no fou: va ser derrotat el model polític que pretenia equilibrar els interessos dinàstics amb els interessos comuns del Regne, basat en la força d'una justícia que, tot i que sempre entesa en termes d'Antic Règim, perseguia beneficiar el conjunt de la col·lectivitat social i política. La vivència d'uns temps convulsos, de canvis i de configuració d'una Europa d'Estats forts i compactes, i cada cop més uniformitzats en tots els sentits, que es configuraren en funció d'equilibris internacionals i d'interessos dinàstico-patrimonials, anava en una direcció absolutament contrària. Foren uns temps en els quals el govern de les Dues Sicílies, finalment com a regne independent, que hauria pogut ser un referent de modernització a l'Europa occidental, va esdevenir tot al contrari: va continuar mirant més a enfortir els interessos dinàstics i patrimonials que no pas als interessos generals del Regne i dels seus habitants, malgrat les reformes empreses. La idea d'una monarquia que es fonamentava en el pacte entre rei i regne, basada en la força del dret, reflectida en els textos de Solanes i d'Aguirre, o d'una millora general de les condicions col·lectives, que trobem també en bona part dels escrits dels juristes

napolitans, passava a la història. L'absolutisme borbònic del segle XVIII, per damunt de tota raó, i de totes les raons, havia vençut, de moment, la partida.

CONCLUSIONI

Regna non sunt paterna sed publica

Serafino Biscardi, 1703

El príncipe no es superior a la ley, las leyes sí son superiores al príncipe. El más verdadero rey es aquel que se sujeta el primero a los estatutos y leyes de la patria.

Francisco Solanes, 1706

Due città diverse, situate su sponde diverse di uno stesso mare: Barcellona e Napoli. Origine e destinazione del protagonista principale di questa tesi: Francisco Solanes. Tra le due città, tra l'origine e la destinazione, l'eredità dell'opera - teorica e pratica – di uno dei giuristi catalani più importanti nel passaggio dal XVII secolo al XVIII secolo, spettatore e attore privilegiato dei cambiamenti politici, sociali e di pensiero nel processo di costituzione degli Stati.

Lo scopo di questa tesi è stato lo studio della teoria politica e della pratica di governo di Francisco Solanes, per la convinzione che detti contributi siano stati significativi nella politica del periodo da lui vissuto e che consentano anche di poter stabilire un doppio confronto. In primo luogo, e dall'analisi della sua opera *El emperador político*, occorre evidenziare le sue proposte e i suoi contributi teorici, messi a confronto con altri contributi dell'epoca, attraverso la loro attuazione politica nei diversi tribunali napoletani. In secondo luogo, la carriera dell'avvocato ha permesso di proporre un quadro comparativo di due territori

che, anche facendo parte della stessa monarchia, avevano seguito percorsi istituzionali diversi. Da questo doppio confronto ne doveva emergere il ritratto approssimativo di uno dei più importanti avvocati catalani tra i due secoli, oltre ad un quadro comparativo di entrambi i sistemi politici ed istituzionali di cui sopra, e l'evoluzione che, in ciascuna delle aree di studio, seguirono i rapporti tra il governo della monarchia e i governi territoriali, tenendo conto che la dinamica imperiale - ispanica prima e austriaca dopo – intendeva adottare politiche sempre più standardizzate come anche autoritarie. Questo è stato il mio tentativo. So che sia il soggetto e le linee di ricerca collaterali che ne derivano non sono state esaurite e offrono nuove opportunità di studio e di approfondimento che vorrei continuare in futuro con la speranza che questo mio contributo possa anche servire come punto di partenza per ulteriori nuove ricerche.

Francisco Solanes proveniva da una società, la catalana, provvista di un sistema politico ben strutturato, che era stato in grado di adattarsi continuamente, grazie al proprio ordinamento giuridico e alle competenze e la collocazione privilegiata che aveva nella politica catalana lo status dei giuristi, alle modifiche sostanziali che l'evoluzione della dinamica imperiale andò imponendo all'insieme di territori che facevano parte del vasto impero della monarchia ispanica. L'architettura istituzionale catalana rimase praticamente invariata dalla sua messa a punto alla fine del XIII secolo, con poche modifiche dal punto di vista strutturale, e con una forza e con dei meccanismi operativi che permisero di superare i momenti difficili in cui il sistema subì qualche tipo di blocco. La mancanza di *Corts* non convocate per più di un secolo (le ultime, nel 1599) significarono l'attivazione di un insieme di metodi alternativi che facilitarono la continuità istituzionale nonostante la mancanza del loro principale attivatore: l'aggiornamento di tutto il sistema costituzionale che, costantemente, era stato aggiornato nel corso dei secoli, attraverso le riunioni di *Corts*. La persistenza del funzionamento indipendente di un organismo fiscale come la *Diputació del General*, l'intensa attività politica del *Consell de Cent* barcellonese, l'importante spazio di dibattito e di pressione politica sulla

monarchia che significò la *Conferència dels Tres Comuns* di fronte alla moderata *Diputació del General* da un lato, e il ruolo di primo piano dei giuristi, come interpreti e garanti dell'applicazione del diritto, dall'altro, dimostrano la vitalità del sistema politico del Principato, nonostante tutti i tentativi di blocco e di interferenza da parte della monarchia, come è stato il monitoraggio del ballottaggio nella *Diputació* e nel *Consell de Cent*.

La ripresa - con due convocazioni consecutive - della massima istituzione politica del Principato, le *Corts*, nei primi anni del XVIII secolo, nel 1701-1702 sotto Filippo V e nel 1705-1706 con l'arciduca Carlo III - significarono l'aggiornamento di tutto l'ordinamento giuridico del paese, in settori chiave come la difesa dell'impero della legge, l'impulso ad un'economia emergente e i limiti di una monarchia che, seguendo il percorso continentale del momento, aveva virato verso una tendenza patrimoniale ed autoritaria. Le importanti decisioni prese nelle *Corts* del 1701-1702, migliorate nel 1705-1706, significarono l'aggiornamento di un ordinamento giuridico più adatto e adeguato alla realtà politica, economica e sociale del primo Settecento. La ripresa del funzionamento del massimo organismo del sistema politico catalano permise di ancorare al diritto e a leggi aggiornate tutta questa evoluzione.

Queste caratteristiche proprie, tuttavia, dovevano inquadrarsi nell'insieme dei paesi dell'Europa occidentale che vivevano situazioni simili di rafforzamento delle monarchie. In primo luogo, perché molti di loro consistevano in territori che facevano - o avevano fatto parte - della stessa monarchia. Inoltre, perché il flusso di idee lungo tutto il territorio era un fatto evidente e, quindi, tutti gli eventi erano in qualche modo collegati. La Catalogna non era un territorio isolato e, di conseguenza, le idee politiche ed economiche più avanzate arrivarono puntualmente. Inoltre, la ripresa economica del Principato di fine del XVII secolo aveva significato lo stabilimento di relazioni con i principali centri commerciali europei.

In contrasto con il dinamismo della società catalana, il regno di Napoli viveva un periodo di crisi sotto tutti i punti di vista. Il vasto edificio istituzionale costruito

dalle varie monarchie, dal XIII secolo fino ad Alfonso il Magnanimo era cambiato e in declino, lentamente ma inesorabilmente, dal recupero del regno dalla monarchia ispanica nei primi anni del XVI secolo. Napoli era passata dall'essere il centro dell'espansione mediterranea a diventare periferia di un impero che aveva lo sguardo verso l'Atlantico. Le necessità urgenti di una monarchia che manteneva conflitti armati in gran parte dell'Europa, e alla quale non bastavano le riserve minerali americane, l'abbandono dell'economia, il peso eccessivo del sistema feudale (nel quale si inseriva la Chiesa in veste di feudataria) e la vicinanza allo Stato della Chiesa, le incursioni continue di corsari dal Nord Africa da una parte e i turchi dall'altro, collocarono il regno di Napoli in condizioni veramente difficili.

E' stato l'interesse generale per affrontare queste circostanze sfavorevoli, insieme all'assimilazione di nuove idee che provenivano da oltr'alpe, che conferirono all'intellettualità napoletana il suo particolare volto, e un'intensa attività nell'approccio di progetti che consentessero un progresso economico, politico, sociale e morale dell'insieme del regno. Questi intellettuali erano principalmente giuristi, tanto che le loro idee penetrarono con forza anche nei vari tribunali del Regno. Ma non solo. In assenza di una chiara propria borghesia che formulasse proposte di miglioramento economico e commerciale, il motore principale del rinnovamento dello Stato, e la fonte da cui nacquero le idee per lo sviluppo dell'economia, fu una parte della classe togata, che si opponeva chiaramente ai poteri del patriziato, della feudalità e degli ecclesiastici, e che, a seguito di teorie mercantiliste, intese accrescere il potenziale del Regno con il miglioramento dei settori produttivi già esistenti (principalmente agricoltura e manifatture tessile), attraverso un processo di modernizzazione delle tecniche, sia della produzione che della commercializzazione, approfittando inoltre della posizione geografica strategica del Mezzogiorno.

A Napoli, nonostante la tendenza generale verso il rafforzamento del potere delle monarchie, lo Stato era ancora lontano, all'inizio del XVIII secolo, dal controllare in modo esclusivo o quanto meno sufficientemente le principali

componenti del potere. Nei diversi livelli di esercizio della giustizia - civile e penale - il gettito fiscale, la capacità di coercizione e monopolio della forza... molti di questi poteri, essenziali nel consolidarsi dello stato, si trovavano sotto strutture che non erano statali, ma appartenenti a comunità, al baronaggio feudale, ad istituzioni religiose o rappresentanti di vari ceti. Pertanto, i meccanismi di potere e di coercizione non erano controllati da strutture statali, in un gioco di forze durato tutto il XVIII, intensificando il potere di alcuni agenti che nulla avevano a che fare con l'organizzazione dello Stato, al di là delle relazioni economiche che significò la delega di alcune funzioni che erano proprie di esso. Con l'aggiunta di un altro aspetto: la dipendenza della monarchia ispanica, prima, e dell'impero asburgico, dopo, fece più complessa la catena di comando.

In una situazione di lontananza del potere centrale per oltre due secoli, i tribunali napoletani (principalmente il *Collaterale*, che aveva un maggiore carico politico) sono diventati i depositari e sostenitori di un modo per fare politica basato sul diritto e nel richiamo dei privilegi del Regno confermati dai diversi re, che serviva come contrappeso al sempre più forte tentativo ad aumentare il potere della monarchia, e che seppe mantenere, in generale, un livello di eccellenza, difendendo con veemenza le loro funzioni, come consapevoli ed interpreti della situazione politico-istituzionale del Regno, nonostante innumerevoli tentativi di controllo nel tempo. Ciò significa che ogni volta che un viceré aveva cercato di cambiare i rapporti di forza - ed è un caso molto significativo quello del cardinale Althann per il periodo in questione - da parte del governo della monarchia si emetteva un decreto che rafforzava il potere del ceto togato visto come unico interprete possibile della legge. E probabilmente non poteva essere altrimenti, trattandosi di società (sia la napoletana come le altre dell'Europa occidentale) che, come prima affermato, si reggevano principalmente sul diritto.

Abbiamo visto come i giuristi diventarono, in questi anni, il vero contrappeso ad altri poteri contro i quali da tempo combattevano, per occupare spazi che appartenevano allo Stato, principalmente i baroni feudali e la Chiesa. Per questo riceverono spesso, negli anni che trattiamo, il sostegno del governo

della monarchia; perché, in realtà, ben al di sopra i viceré erano gli unici in grado di applicare la giustizia in modo socialmente trasversale e, in genere, compiono questa funzione, nonostante tutti gli ostacoli derivanti dal sistema vigente.

La loro forza si era accresciuta dopo la rivolta del 1647 ed è, soprattutto negli ultimi anni del XVII secolo, che acquista una nuova tonalità: al di là del difendere il loro *status quo*, il collettivo dei grandi magistrati del regno si aprì alle nuove correnti di pensiero, sia economiche (il mercantilismo) che filosofiche (soprattutto il cartesianismo), che circolavano nell'Europa occidentale, scambiarono idee con persone di altri luoghi, erano perfettamente informati di quanto accadeva nei paesi più o meno vicini, discutevano le nuove idee nei circoli delle accademie, e facevano delle proposte al fine di applicarle alla situazione napoletana.

L'arrivo degli austriaci nel luglio del 1707, più ricettivi alle nuove tendenze politiche ed economiche, con intenzioni chiare per migliorare gli aspetti commerciali, con l'obiettivo di integrare il territorio nel quadro generale dell'impero, consapevoli, prima di tutto, della sua posizione strategica al centro del Mediterraneo, trovarono in alcuni dei principali giuristi dei tribunali del regno, un substrato preparato per accogliere i nuovi progetti di sviluppo.

È vero che c'erano ostacoli molto pesanti che fermavano qualsiasi progetto di modifica: da una struttura sociale ed economica feudale, a un potere ecclesiastico che lottava per occupare e conservare sempre più spazi di potere (anche economico), passando per un popolo che viveva in gran parte nella quasi miseria, la mancanza di iniziative commerciali e una nobiltà dedicata all'ozio, oltre agli interessi economici che alcuni membri dei tribunali e altri collettivi, mantenevano, soprattutto, nel campo delle entrate statali arrendate. Fare da contrappeso a tutti questi problemi non era certamente un compito facile. Così come dobbiamo anche tener conto della breve durata della presenza austriaca nel Mezzogiorno che difficilmente poteva capovolgere in

pochi anni le politiche precedentemente applicate in tutti gli ambiti. Quindi penso che è importante valutare, magari non tanto i risultati assoluti delle proposte austriache, ma le proposte dei profondi cambiamenti che volevano portare a compimento, e che ebbero una continuità posteriore nei primi anni dei Borboni.

In effetti, il bagaglio politico, i tentativi di riforma economica, l'effervescenza di nuove idee, che sono nate negli ultimi anni del XVII secolo e crebbero durante il breve periodo di viceregno austriaco, videro alcuni dei loro frutti nei primi anni del nuovo regno indipendente istituito da Carlo III di Borbone il quale, grazie ai politici Patiño e Montealegre, e a differenza dei fallimenti che raccolse in Spagna, nel caso del regno di Napoli seppe approfittare della esperienza di molti degli intellettuali che avevano sviluppato la loro carriera nelle istituzioni politiche del periodo precedente (come avevano già fatto gli austriaci nel 1707), con l'aggiunta di figure di fama riconosciuta nei settori politico ed economico e riuscendo a fare quello che gli austriaci non poterono portare a compimento: un governo del talento. Sono significativi a questo riguardo alcuni progetti realizzati nei primi anni del nuovo regno indipendente: la riforma degli studi che nel 1736 riprese la proposta formulata anni prima da Celestino Galiani, al quale ne fu affidata l'esecuzione; la politica di ripristino dei redditi statali alienati, che seguì le intenzioni del fallito Banco di San Carlo; il nuovo catasto, basato in gran parte sul modello austriaco della numerazione dei fuochi, così come il tentativo di stabilire un diverso rapporto tra baroni, università e abitanti delle zone rurali, che doveva passare dalla sottomissione dei due ultimi al primo ad un piano di rapporto e di negoziazione differente e meno squilibrata. Tuttavia, quando Montealegre fu allontanato dal governo, queste tendenze ripresero un senso chiaramente "antico".

Per quanto riguarda gli altri territori italiani che fecero parte della monarchia catalano-aragonese, non c'è dubbio che i regni marittimi italiani diventarono, nella prima metà del XVIII secolo moneta di scambio per lo stabilimento dell' "equilibrio" europeo. Nonostante il loro possesso implicasse il controllo del Mediterraneo e del suo commercio, spesso erano considerati "marginali" dai

maggiori imperi europei e, quindi, facilmente sostituibili. I cambi e gli scambi delle isole della Sardegna e della Sicilia, fra i trattati di Utrecht e quelli della *Quàdruple Aliança*, ne sono un chiaro esempio, come lo è anche il regno di Napoli: il trattato di Siviglia riservava il Mezzogiorno a Carlo di Borbone, e l'imperatore Carlo VI preferì concentrare le forze militari per mantenere il dominio dei territori del nord dell'Italia, più che nella difesa complessa e rischiosa –da terra, ma soprattutto da mare – dei regni meridionali, di più ancora dopo che i suoi progetti per includere lo spazio mediterraneo nell'insieme imperiale per favorire gli scambi da Trieste a Ostenda fallì, alcuni anni prima, per la netta opposizione delle potenze marittime e per le pretese di recupero di questa area da Filippo V.

Nel trattare i vari giuristi catalani che esercitarono la loro professione principalmente tra Barcellona, Napoli e Vienna, l'intenzione è stata quella di fornire una visione aggiornata della loro carriera politica per mostrare anche come, a prescindere dai meriti propri, che nel caso in esame è fuor di dubbio, i legami familiari e/o i rapporti con esponenti di primo piano della sfera più vicina al monarca potevano essere di grande importanza nella loro carriera professionale. Tre di questi giuristi sono membri della stessa famiglia. Si tratta di Domingo Aguirre, suo figlio Josep e suo genero Lleó Peyrí. Il patriarca aveva ottenuto grande riconoscimento istituzionale durante il regno di Carlo II, sia come professore presso l'Università di Barcellona, che in difesa del mantenimento delle costituzioni, leggi e privilegi della Catalogna alla morte dell'ultimo Asburgo di Spagna. Con l'arrivo dell'arciduca Carlo III sulla Penisola, e come reggente del Consiglio d'Aragona, vede aumentata la loro capacità di influenza politica al punto che, quando il re partì per Vienna, Domingo Aguirre fu uno dei cinque ministri che facevano parte del Consiglio di Gabinetto della regina governatrice, con la quale partì per l'Italia a marzo 1713, dopo la firma dei trattati di Utrecht. Dopo un fugace passaggio a Napoli, dove fu nominato presidente del Sacro Regio Consiglio, il Consiglio d'Italia lo nominò regente per la Sardegna nell'appena costituito Consiglio di Spagna a Vienna, dove sviluppò un compito piuttosto discreto, ma che gli permise di mantenere un legame

continuato con la cerchia più vicina al marchese de Rialp, segretario dell'Ufficio Universale. La mia ipotesi è che questa stretta relazione gli permise di ampliare la sua rete familiare nei tribunali napoletani: oltre ad essere in grado di vegliare sull'andamento della carriera, nei tribunali del regno, di suo figlio, posteriormente i mariti di due delle sue figlie riceverono in dote impieghi nei tribunali napoletani, e probabilmente ebbe occasione di esercitare influenze sulla carriera di Lleó Peyrí, l'altro genero. In ogni caso, questa politica di concessione di favori e grazie ai connazionali era assolutamente usuale all'epoca, e sappiamo che, dalla sua posizione di responsabilità politica, il marchese de Rialp sempre si era caratterizzato per svilupparla generosamente. Il percorso politico che Domingo Aguirre seguì nell'esilio viennese non ha nulla a che fare con la fervente attività sviluppata in Catalogna, e questo è stato probabilmente uno dei motivi che lo spinsero a pubblicare, da Vienna, le sue importanti opere politiche, in cui fece una feroce difesa del pattismo della corona d'Aragona, della monarchia composita come forma di organizzazione politica, delle Costituzioni del Principato e del valore della giustizia, argomenti che acquistano ancora più importanza per quanto rappresentavano un sistema politico radicalmente soppresso nella Corona d'Aragona e nella Catalogna, ma del quale voleva diffonderne valori universali che beneficiavano l'intera società.

Rispetto alla consistenza dottrinale ed all'alto contenuto politico della carriera di Domingo Aguirre, in particolare negli anni barcelonesi, i percorsi di suo figlio Josep e del genero Lleó Peyrí ci si presentano in modo molto diverso. I loro inizi nel sistema giudiziario a Barcellona, che si svilupparono già in pieno conflitto bellico, profilano fin dall'inizio due percorsi che corrono paralleli e che continuano una volta arrivati nell'esilio italiano, prima a Napoli e poi nei territori del Nord controllati da Vienna, con la sola differenza che Aguirre ricoprì cariche di responsabilità nella sfera economica, mentre Peyrí ebbe un profilo più politico, ma entrambi ci appaiono come casi paradigmatici di quello che erano i membri dell'alta burocrazia della monarchia asburgica.

L'introduzione di questa tesi ha posto una serie di interrogativi relativi a Francisco Solanes e alla sua carriera politica che, dalla ricerca e dallo studio sia della sua opera teorica che della sua carriera istituzionale, cercherò di risolvere.

L'analisi della sua teoria politica, ampiamente spiegata nelle pagine del *Emperador político* consente porre alcune riflessioni sulla collocazione del suo autore nei confronti della politica in generale che sono interessanti, soprattutto considerando il tempo della loro formulazione. In un momento di grande sconvolgimento nella politica europea per la morte senza successione del rappresentante di una delle più grandi monarchie del continente, Carlo II, Solanes pubblicò i primi due volumi di quello che sembra essere apparentemente uno specchio di principi allo stile tradizionale, con l'intenzione, come egli stesso scrive nella prefazione al lettore, di "*poder formar un príncipe perfecto*". La lettura del primo volume, sembra confermare questa percezione; in tutto il testo, l'autore dà molti consigli sulla preparazione del principe, sul valore che deve avere per affrontare i nemici, o sulla sua formazione in varie scienze necessarie per il buon governo..., tutte questioni comuni alla maggior parte dei trattati di questo tipo. Tuttavia, quasi alle pagine finali, inserisce una delle linee salienti del suo pensiero: il valore delle leggi per il buon governo, l'importanza del diritto romano nel perseguimento della sua corretta applicazione, e l'importanza di una corretta disciplina militare per evitare gli abusi delle truppe sulla popolazione civile. Nel secondo volume, dove Solanes enumera le virtù che devono accompagnare un buon principe, scopriamo nuovi indizi del suo pensiero politico. Sulla base di una chiara comprensione amorosa del potere, caratteristica della politica cattolica, in cui il monarca deve perseguire l'obbedienza fedele dei loro sudditi per la conservazione del governo e la tranquillità della pace, nel momento in cui affronta i diversi sistemi di governo, fa una chiara scommessa a favore della monarchia contro l'instabilità che rappresenta un sistema repubblicano di governo, criticando duramente sia il parlamentarismo inglese, come la Repubblica olandese, e attribuisce all'eresia il fondamento del caos che deriva dal sistema di governo repubblicano. Nelle ultime pagine di questo secondo volume Solanes pone la necessità che il

principe segua i principi della virtù della prudenza in tre aree: la prudenza pubblica, in cui si afferma che "*la única ley de un buen imperio es la ley*"; la prudenza politica, come la necessità di una buona governance nelle province di ministri reali che osservino le leggi; la prudenza economica, che è quella che separa la sfera privata della casa del príncipe degli affari della repubblica. Questo senso di *crecendo* nell'esposizione delle tesi di Solanes raggiunge il livello più alto nelle pagine del terzo volume, pubblicato nella primavera del 1706, appena concluse le ultime *Corts* del Principato, e dove il suo impegno per il valore della giustizia e il compimento della legge raggiungono un grado di straordinaria importanza: è qui che ricorda al príncipe che non è superiore alla legge, la convenienza di distribuire i premi in base al merito, la necessità di garantire a tutti gli inquisiti la celebrazione di un processo equo, e di ottemperare ai contratti stabiliti con i suoi inferiori e l'osservanza delle leggi.

L'analisi del terzo volume, ci mostra in modo evidente la stretta relazione tra i contenuti espressi dall'autore ed i risultati delle *Corts* del 1705-1706, in cui egli ebbe un ruolo importante, e che significarono il blindare lo impero del diritto e del sistema politico catalano, soprattutto dopo l'esperienza del primo governo di Filippo V, e che situarono il *corpus* che emerse nella linea della salvaguardia dei diritti sanciti dalle Costituzioni e nello stabilimento di significative limitazioni sulle azioni del monarca ed i suoi agenti, dai quali si esigeva il rigoroso rispetto dei precetti stipolati a beneficio della cosa pubblica.

Dal confronto tra il testo del *Esperador político* e quello del *Teatro Monárquico de España*, di Pedro de Portocarrero, pubblicato quasi contemporaneamente, ho potuto notare come, da un'idea iniziale comune - scrivere un trattato per principi - e di alcuni elementi che sono inevitabilmente comuni, risultato del periodo in cui sono state scritti e di precetti che erano altrettanto comuni (monarchia cattolica), si rivela un universo di provenienze, concetti e raccomandazioni differenti e nuove che palesano una diversa concezione della politica, le linee che deve seguire il buon governo di un principe, ed i benefici che l'attuazione di una buona politica deve garantire all'intera comunità. Le

pagine dell'uno e dell'altro autore rispondono anche alle esigenze e capacità del monarca al quale vanno indirizzate. La grandezza e il rafforzamento della monarchia che significarono i regni di Ferdinando il Cattolico e di Carlo V, esempi paradigmatici di buon governante inseriti nel *Teatro Monárquico*, erano appropriati come modello per un re, Filippo V, proveniva da una monarchia che tendeva sempre più verso un modello decisamente autoritario e uniforme, in cui era cresciuto avendo avuto come punto di riferimento Luigi XIV. Invece, il modello scelto da Solanes è l'imperatore Traiano, rispettoso con la giurisprudenza che l'autore considera come un modello non ancora superato, e soggetto al controllo del Senato, al quale attribuiva una serie di virtù e comportamenti che, nonostante l'atteggiamento prudente di Solanes di non optare esplicitamente per nessuno dei due candidati alla successione al trono iberico sembra evidente che non potevano indirizzarsi a Filippo V.

Il chiaro impegno che Solanes prese nei primi anni del secolo a favore dell'arciduca Carlos III, la sua esperienza nel campo del diritto catalano e, molto probabilmente, lo stretto rapporto che lo univa a Ramon de Vilana Perlas sono alcuni degli elementi che dovevano aver pesato nella sua nomina come agente del nuovo governo a Napoli, appena conquistato il regno nell'estate del 1707. L'invio di una persona che aveva dimostrato una ferma fedeltà alla nuova monarchia, che non occupava nessuna alta carica nei tribunali catalani, rispondeva alla sua corretta interpretazione del diritto e dell'applicazione della legge; e rispondeva anche alla necessità di disporre di informazioni imparziali e di prima mano sulla situazione e gli eventi del territorio appena conquistato, affidando questo compito, in aggiunta, ad una persona che aveva dimostrato una collaborazione leale e che era assolutamente lontana da tutti i circoli di potere napoletani controllati da Barcellona dal duca di Moles. Nel corso di tutti gli anni che Solanes visse a Napoli mantenne numerosa corrispondenza con persone di rilievo, prima a Barcellona, poi a Vienna, che si occupavano della politica meridionale, mostrandosi sempre preoccupato di fornire un buon servizio ed informazioni precise sulla situazione che conosceva in prima persona. Anche se i suoi inizi sono stati difficili, soprattutto per la mancanza di

esperienza in un sistema politico diverso del catalano e per un eccesso di zelo, con l'esperienza di anni si dimostrò fedele collaboratore, preoccupato spesso per le condizioni generali in cui si trovava il regno, e offrendo sempre proposte per il miglioramento del buon funzionamento dei tribunali. La fiducia, e anche il rispetto che risultano dalle lettere inviate al marchese de Rialp, dimostrano una preoccupazione costante di collaborazione con gli organi di governo della monarchia asburgica.

Contrariamente a quello che successe qualche anno più tardi con le nomine di alcuni degli esiliati catalani e spagnoli per occupare posti nei tribunali del regno, l'arrivo di Solanes a Napoli non causò alcuna lagnanza al Consiglio d'Italia. Il corso della guerra non era, nel 1707, chiaramente favorevole a nessuno dei partiti e, pertanto, potrebbe essere interpretato come una situazione d'*impasse*. Mentre le perdite di Valencia e Aragona rappresentarono un chiaro rovescio per le pretese dell'Arciduca, il conflitto era ancora lontano dall'essere deciso su scala europea. Inviando Solanes a Napoli, al contrario, potrebbe essere interpretato come un interesse da parte della nuova monarchia per il futuro del Regno nell'insieme dei territori asburgici, un interesse ampiamente espresso dal tempo dell'imperatore Leopoldo.

Il fatto è che Solanes, oltre essere agente del governo barcellonese, occupò posizioni di rilievo nel sistema istituzionale napoletano, in particolare nei due principali tribunali del Regno: il Sacro Regio Consiglio (in qualità di consigliere, prima, e come presidente, dopo) e il Consiglio *Collaterale*, come reggente, responsabilità che rivestì con altre minori (governatore di Capua, capo di alcune giunte e responsabile di diverse delegazioni). Dalla documentazione studiata ne emerge la constatazione che in tutte le sue azioni, antepose il rispetto scrupoloso della legge prima di qualsiasi interesse privato, accompagnandolo ad una chiara difesa delle regalie contro l'ingerenza della Chiesa, un aspetto, questo, che è evidenziato nella pretesa di recupero del Tribunale della Monarchia Sicula, nel quale anche partecipò. L'esperienza accumulata durante la lunga permanenza sul suolo italiano e la conoscenza del funzionamento dei suoi

tribunali lo portò, principalmente ricoprendo la carica di presidente del Sacro Regio Consiglio, a mostrare una ulteriore e ferma determinazione nell'introdurre importanti miglioramenti nell'amministrazione e nella razionalizzazione della giustizia, mostrandosi fortemente contrario agli abusi ed alle incurie dei membri dei tribunali napoletani.

Può sembrare, in qualche misura, che il principio della difesa delle regalie che seguì a Napoli è in contraddizione con la feroce difesa delle Costituzioni che aveva fatto in Catalogna, ma la genesi di ognuno dei regni della monarchia era diversa. Come già evidenziato da Juan Amor de Soria, mentre nel caso catalano l'unione fu *aecque principaliter*, nel caso napoletano si trattava di una aggregazione e, dal punto di vista giuridico, la differenza è fondamentale. Ma non è solo questo. Mentre la direzione politica della maggior parte degli Stati europei si indirizzava, nei primi anni del XVIII secolo, verso l'assolutismo, anche in questo caso dobbiamo notare alcune sfumature. A seguito di questa tendenza, vi è l'intenzione di applicare una politica chiaramente interventista da parte degli organi del governo centrale indirizzata ad un maggiore controllo dell'intero spazio territoriale dell'impero. Per il Mezzogiorno, la distanza dal centro del potere e il bagaglio storico dei tribunali napoletani, abituati a lavorare in modo abbastanza indipendente e senza lo stretto controllo di un governo forte e vicino che in nessun modo riuscirono ad implementare i vari viceré, erano elementi che fermarono l'attuazione della politica assolutista. Come inoltre, naturalmente, anche la costante affermazione dei privilegi del Regno che i vari monarchi, soprattutto da Carlo V, si erano impegnati a tutelare. Ed è proprio in questa ottica che la difesa dei diritti sovrani da parte dei giuristi napoletani fu indirizzata principalmente in due direzioni: nel controllare il potere del baronaggio feudale e nell'impedimento degli abusi giurisdizionali da parte della Chiesa, gli unici due poteri che potevano portare la monarchia in crisi e che spesso agivano al di sopra della legge. Nelle pagine del suo *Emperador político* Solanes riservava al re un ruolo di primo piano nell'attuazione politica, un ruolo che era limitato unicamente dal rispetto del diritto e delle leggi. E questo, in un momento di chiari progressi dell'autoritarismo monarchico, non è

poco. Al contrario, lo scopo era mettere al di sopra degli interessi di una persona e della dinastia, per potente che essa fosse, gli interessi collettivi, negoziati e concordati, e quindi di compimento obbligato secondo il pattismo. In entrambi i casi, sia in Catalogna che a Napoli, ciò che è notevole dell'attuazione di Solanes è il suo senso dello Stato, che deriva dal rispetto della legge, in primo luogo da coloro che sono i suoi principali rappresentanti a tutti i livelli, e il suo concetto di bene comune.

A Napoli, fece parte del collegamento tra la generazione di giuristi del tardo XVII secolo, che difendevano le regalie per garantire i *iura civitatis*, che coinvolgevano tutti i sudditi come partecipanti a questo diritto pubblico universale e che devono essere intesi in senso lato, temperato dal diritto naturale a cui lo stesso sovrano deve essere soggetto, e la generazione dei primi anni del governo di Carlo III di Borbone, che riprese molte idee del periodo precedente, situando Napoli – momentaneamente e fino alla partenza di Montealegre – all'avanguardia dell'Illuminismo. Diversamente dalla maggior parte dei giuristi che disegnarono interessanti progetti per risolvere la situazione di arretratezza del regno, le proposte Solanas erano volte a migliorare l'ambito che meglio conosceva: l'amministrazione della giustizia.

Il suo arrivo a Napoli, non come esiliato, ma come inviato dell'arciduca Carlo III, lo collocava in una posizione di partenza favorevole per essere stato in grado di adeguarsi al sistema vigente nei tribunali ed entrare a far parte della rete di clientele e interessi del regno. Tuttavia, fin dall'inizio, fece proposte di miglioramento, denunciò abusi nel funzionamento delle istituzioni, riferì in modo permanente al marchese di Rialp sulle circostanze e sui problemi da lui osservati, fu critico verso alcune decisioni arrivate da Vienna e alcuni magistrati protagonisti di comportamenti riprovevoli dal punto di vista giuridico ed istituzionale. La sua pratica politica segue abbastanza fedelmente i principi enunciati nella sua opera teorica, nel senso che nell'assunzione delle diverse responsabilità che gli furono affidate, non perse mai di vista l'obiettivo di agire nella direzione della difesa della legge, il rispetto per il re e il senso di giustizia.

Nel corso degli anni trascorsi a Napoli, e per un breve periodo in Sicilia e a Vienna, rimase invariata la fiducia da parte di Ramon de Vilana Perlas, diventò un elemento di peso nel quadro istituzionale del regno, e conservò una indiscussa fedeltà durante tutto il vicereame. Rimase fedele alla dinastia asburgica dall'inizio e fino all'ultimo giorno, quando accompagnò l'ultimo viceré, Visconti, in un nuovo esilio. E' abbastanza significativo il fatto che, ad eccezione di alcuni commenti circa l'età e la salute sia stato l'unico ministro che nei rapporti ufficiali rilasciate dai Borboni in arrivo a Napoli e nei diversi memoriali e raccolte di notizie meritò commenti positivi.

I ventisette anni durante i quali Solanes fu a Napoli (tranne che per brevi periodi in Sicilia e a Vienna) si presentano divisi in due fasi differenti. La prima, che andrebbe dall'estate del 1707 fino alla fine della guerra di successione, è chiaramente segnata da alcuni fatti importanti: l'incertezza sul corso della guerra, con i suoi alti e bassi, e la politica futura che ne derivava rispetto al regno di Napoli; il contesto generale delle relazioni internazionali e il destino futuro dei territori italiani; e la politica priva di scelte concrete della Santa Sede. Troviamo anche in questa prima fase l'esperienza propria del giurista - politica ma anche personale - segnata sia dal desiderio di tornare in Catalogna come dall'impegno a contribuire per gli aiuti a Barcellona, e "fare dei meriti" per conquistare la fiducia del governo di Barcellona. Lo abbiamo visto nel suo zelo estremo a perseguire le dissidenze nel regno, uno zelo che in diverse occasioni lo portò a commettere errori che meritavano rimproveri dalla Giunta d'Italia. Nella seconda fase, nella quale la situazione del regno era più stabile, Solanes si dedicò al miglioramento della corretta amministrazione della giustizia, con proposte destinate a eliminare abusi e dilazioni nei processi dei vari tribunali napoletani.

Come risultato delle esigenze e delle azioni del potere centrale, almeno dal secolo precedente, la struttura di potere a Napoli aveva alcuni elementi significativi, alcuni dei quali durarono ancora per tutto il periodo oggetto di questo studio. Data l'ampiezza e la complessità dell'impero asburgico la politica che si riferiva specificamente al Mezzogiorno dipendeva dal Supremo Consiglio

di Spagna, con sede a Vienna, incaricata di gestire gli ordini viennesi, l'invio di comandi per il viceré e di analizzare i memoriali che si ricevevano dal regno, fossero dallo stesso viceré come dai tribunali napoletani. Il viceré inviava istruzioni ai segretari di Stato e di guerra e di giustizia che erano i responsabili dell'invio ai vari tribunali degli affari che li riguardavano, mentre essi dovevano svolgere lo stesso procedimento con quelli inferiori. Questo modello verticale doveva garantire in teoria che gli ordini emessi da Vienna raggiungessero fin l'ultimo dei tribunali baronali. Tuttavia, in pratica, si confermano diverse ed importanti alterazioni nel sistema. Da un lato, spesso il viceré agiva in modo arbitrario, senza passare attraverso l'obbligato canale di approvazione del tribunale corrispondente (di solito il *Collaterale*). Inoltre, i tribunali spesso scavalcavano il viceré (soprattutto se era loro avverso) e inoltravano le loro lamentele e le loro proposte direttamente al Consiglio di Spagna. Per quanto riguarda i tribunali minori, quelli baronali erano assolutamente controllati dai feudatari e, anche aggirando la legge, agivano al servizio di un signore feudale che aveva sufficienti mezzi coercitivi per impedire processi di ricorso in giurisdizioni superiori. Per quanto riguarda le competenze del tribunale contabile del Regno - la Sommaria - e, come risultato della storica politica di vendita di tasse, arrendamenti ed uffici, gli abusi e gli interessi coinvolti in questo ambito riguardavano soprattutto i rappresentanti dei settori della popolazione che avevano la capacità finanziaria per investire: speculatori finanziari, enti ecclesiastici, membri dei tribunali e i loro parenti. È chiaro quindi che quello che doveva essere il normale funzionamento di tutto il sistema si fermava nel primo o secondo gradino, vale a dire il viceré o le corti principali, in modo che il controllo di quello che se ne seguiva diveniva praticamente impossibile.

In modo parallelo a tutto questo schema "istituzionale", in particolare dalla segreteria viennese di Ramon de Vilana Perlas, si stabilì un circuito di informazione alternativo che, composto da uomini della sua massima fiducia, permetteva almeno di disporre di informazioni affidabili sulla situazione reale del regno e che, in alcuni casi, probabilmente facilitava un processo decisionale più

adeguato alla realtà. Se si confronta il contenuto informativo delle sessioni dei tribunali – formale, freddo e spesso ridotto - con le lettere inviate settimanalmente da Solanes al marchese de Rialp, ci si accorge facilmente dell'importanza che questo percorso alternativo ha avuto nelle informazioni che arrivavano a Vienna. Ciò non significa, tuttavia, che le linee guida del governo della monarchia andassero oltre la procedura stabilita, e proseguirono seguendo i canali ufficiali, anche se con informazioni più aderenti alla realtà napoletana.

Ed è a questo punto che dobbiamo collocare il dibattito sulla possibilità che il governo austriaco a Napoli fosse stato assoluto o meno. Nel percorso del consolidamento dello Stato moderno, non esisteva un dialogo tra monarchia e istituzioni territoriali, in termini di valutare e proporre congiuntamente le riforme necessarie che sono state decise sempre da Vienna. Ciò non significa che, in alcuni casi – e molte delle proposte formulate dal Solanes per il miglioramento della giustizia ne sono un esempio – non si tenesse conto del competente parere di alcuni tecnici, ma in ogni caso, tutto proveniva dall'alto. In teoria, dunque, sembra che la tendenza andasse nella direzione di rafforzare il ruolo centrale della monarchia nel controllo e nell'amministrazione dei vari territori. Tuttavia, nel caso dei tribunali napoletani, alcuni membri della quale difendevano con veemenza le regalie sovrane ed un potere forte della monarchia, soprattutto contro la Chiesa e i poteri feudali, spesso questi stessi membri si opposero ad alcune delle importanti iniziative che provenivano da Vienna. In effetti, e come esempio, la vasta rete di interessi che si stendeva in modo capillare dalle alte magistrature agli enti locali più piccoli, o quelli derivati dalle transazioni di tasse e uffici, insieme con la difesa dello *status quo* da parte di alcuni dei più importanti magistrati del regno, impedirono che due delle più importanti iniziative di questo periodo (la numerazione dei fuochi e la giunta per il buon governo delle università) giungessero a buon fine. Inoltre, la dilazione degli affari più spinosi, portati dal vicerè per ordine di Vienna, nel *Collaterale* era un altro modo di non confrontarsi direttamente con il governo della monarchia e

allo stesso tempo non soddisfare alcune disposizioni che ritenevano potessero danneggiarli.

Tornando a Solanes, durante tutti i suoi anni di servizio nei tribunali del Mezzogiorno, si deve rilevare che non solo rimase fuori da qualsiasi rete di interessi economici e istituzionali, ma abbiamo visto spesso come, tramite i suoi interventi nei tribunali o attraverso le lettere inviate al marchese di Rialp, aveva denunciato queste cattive pratiche, come fece anche con alcuni atti vicereali che superavano nettamente i canali stabiliti di azione. Non era il solo a prendere questa posizione, come abbiamo visto quando ho analizzato le interessanti proposte di miglioramento generale del regno. Ma l'inerzia di un sistema di clientele consolidate e la distanza di un'autorità centrale che doveva gestire un grande impero, non furono elementi che potessero favorire alcun tipo di cambiamento.

L'integrità, la perseveranza e la fede nella superiorità delle leggi di giuristi come Domingo Aguirre e Francisco Solanes, e probabilmente altri, poterono contribuire con ogni probabilità a compensare la tendenze di una monarchia - l'austriaca - che, come la maggioranza dell'Europa continentale in questo periodo, s'incamminavano verso l'assolutismo, contrapponendo sempre la forza del diritto e della giustizia.

I suoi scritti, che sembrano - e sono, per certi aspetti – situati ad anni luce dalla letteratura giuridica e politica napoletana della seconda metà del XVIII secolo mostrano senza dubbio l'esperienza di governo della Corona d'Aragona, e della Catalogna in particolare. Sebbene esempio del suo tempo, questo sistema di governo era ancora proprio di un modello politico basato sul privilegio che caratterizzava l'Antico Regime, mentre gli scritti della fine del XVIII secolo (Filangeri e Pagano, per esempio) rappresentavano la difesa, non di alcuni diritti delle persone, ma in modo globale i diritti dell'uomo, ed diventarono una chiara indicazione della tendenza generale del pensiero a partire dalla metà del XVIII secolo, che si vide chiaramente riflessa nelle due grandi rivoluzioni della

fine del secolo: l'americana e la francese, e che fu in grado di penetrare nello spirito di riforma dei pensatori più importanti di tutto il continente europeo. Anche a Napoli.

Concluderò dicendo che Solanes mantenne lungo tutta la sua carriera e la sua vita una grande coerenza personale e politica; non si separò mai dai principi che aveva disegnato nel suo *Emperador político*, al tempo che conservò, durante tutti gli anni che fu lontano dalla Catalogna, una fedeltà assoluta alla casa d'Austria, anche al di sopra dei suoi interessi familiari, e la difesa del impero del diritto. Non ho trovato, nell'analisi dei suoi servizi, nessuna esitazione né dubbio per quanto riguarda la retta amministrazione della giustizia e la ricerca del bene comune, e nella Catalogna come a Napoli, in Sicilia o a Vienna, la sua azione fu sempre coerente con la teoria che aveva esposto, fin da giovane, nella sua vasta opera, tanto che rimase sempre distante dagli interessi privati che avrebbero potuto allontanarlo da questo obiettivo. Un comportamento non usuale in una società nella quale i suoi responsabili politici avevano poco chiara la differenza tra interesse pubblico e privato.

Ma alla fine della primavera 1734 fu detta l'ultima parola su quello che avrebbe potuto essere e non avvenne: fu sconfitto il modello politico che cercava di equilibrare gli interessi dinastici con gli interessi comuni del regno, sulla base della forza di una giustizia che, pure se sempre intesa in termini di Antico Regime, cercava di beneficiare l'intera collettività sociale e politica. L'esperienza di tempi turbolenti, di cambiamenti e di configurazione di una Europa di Stati forti e compatti, e sempre più tendenti all'uniformità a tutti gli effetti, che si venivano configurando in base a equilibri internazionali e interessi dinastici e patrimoniali, andava in una direzione completamente opposta. Erano tempi in cui il governo delle Due Sicilie, infine regno indipendente, che avrebbe potuto essere un punto di riferimento della modernizzazione nell'Europa occidentale, diventò piuttosto il contrario: prevalse la cura degli interessi dinastici e patrimoniali rispetto alla tutela degli interessi generali del regno e della sua gente, nonostante le riforme intraprese. L'idea di una monarchia basata

sull'accordo tra il re e il regno, in base alla forza del diritto, come si afferma nei testi di Solanes e di Aguirre, e un generale miglioramento delle condizioni collettive, come si trova anche nella maggior parte degli scritti dei giuristi napoletani, era definitivamente passato alla storia. L'assolutismo borbonico del XVIII secolo, al di sopra della ragione e di tutte le ragioni, aveva vinto per il momento, la partita.

FONTS I BIBLIOGRAFIA

FONTS ARXIVÍSTIQUES

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)

Arxiu del Veguer: XV

Estudi General: 18-XVIII-9

Manuscrits: A-21

Arxiu Històric de Protocols Notarials de Barcelona (AHPNB)

Capítols matrimonials: Isidre Famades, 813/36

Testaments: Pau Pi, 781/76; Lluís Cases, 828/13

Archivio di Stato di Napoli (ASNa)

Archivio dei Viceré:

 Registro dei Vigletti: 1835

Carte Montemar: 16, 73, 74

Carte reali: XXVIII

Casa Reale Antica:

 Segreteria di Casa Reale: 894

Collezione delle leggi e dei decreti originali: 1, 27

Consiglio Collaterale:

 Cancelleria:

 Officialium: 66, 138

 Officiorum suae Maiestatis: 61, 62

Consulte originali: 11

Segreteria:

Affari diversi I: 25, 32

Affari diversi II: 251

Notamenti: Iligalls: 122, 124 / toms: I, II, VII, XII, XV, XVI, XVII

Officiorum: 68

Risoluzioni e proposte: 27, 133, 134, 140, 157, 158, 160, 162, 191, 197, 207, 213, 217, 219, 227, 230, 249, 254

Consiglio di Spagna:

Consulte decreti memoriali: 146, 151, 153, 158, 165

Consulte di stato e di guerra: 176

Consulte di uffici e parti: 173, 174

Curiae: 112

Dispacci di uffici: 268, 271, 272

Dispacci lettere e ordini reali: 219, 230, 232, 235, 241, 243

Diversorum Hispaniae: 1

Diversorum Neapolis: 63, 65, 77, 89

Diversorum Officialium Hispaniae: 130

Diversorum Officialium Sardiniae: 135

Memoriali ed accordi: 282, 284, 285

Privilegi e provvedimenti concernenti la Sicilia: 127

Regia Camera della Sommaria:

Carte reali: pandete 47, 50

Cedole di Tesoreria: 533, 563, 568, 569, 580, 766

Segreteria di Grazia e Giustizia:

Biografia dei Magistrati: 1

Sacro Regio Consiglio:

Libri delle consulte: 629, 776, 780, 783

Notamenti: 778, 782, 783, 784

Biblioteca de Catalunya (fons de reserva) (BC):

Fons Eduard Toda: Toda 12-V-12, Toda 16-III,12, Toda 16/IV-14/70

Manuscrits: 251, 1182, 3613

Al·legacions jurídiques: Fullets Bonsoms 12719, 12018; BerRes. 43/18 Fol.

Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats de Catalunya (BICAB):

Al·legacions jurídiques: 339-8, 513-2, 507-10, 513-3

Biblioteca de la Universitat de Barcelona (fons de reserva) (BUB):

Al·legacions jurídiques: 07 C-239/1/7.11, 07 XVIII-6081-27, 07 B-38/1/1-5

Hauf-, Hof- und Staatsarchiv Wien (HHStA)

Neapel Korrispondenz: 190, 192

Società Napoletana di Storia Patria (SNSP)

Manoscritti: XXI.A.6 (doc. 265, 267, 280), XXI.A.7, XXVII.B.13 bis

BIBLIOGRAFIA: OBRES

AGUIRRE, D., *Tractatus de Tacita Onerum & Conditionum Repetitione, quo Tacita Repetitio, ad Aequivoco Conjecturalis Repetitionis vindicatur, & earum respective Substantiae, & Regulae discernuntur;... Discursus super Officiis Venalibus Generalitatis Cathaloniae: pro servanda quoque Rei Patriae Notitia*, Viena, Wolfgangi Schwendimann, 1721

-, *Tratado historico-legal del Real Palacio Antiguo y su quarto nuevo de la Excelentissima Ciudad de Barcelona y de los officios de sus alcaydes o conserjes*, Viena, Wosffgango Schwendimann, 1725

AGUIRRE, J., *Sol ardents et lucens panegyris omnium virtutum lampadi, haeticorum malleo, praeceptorum angelico D. T.A. sacra / cujus orator extitit Josephus Aguirre et Oms, quartae classis alumnes, inter solemnia ejusdem D. T. die 20 mensis Martij 1699*, Barcelona, Rafael Figueró, 1699

ALABRÚS, R. M. (ed.), *Escrips polítics del segle XVIII, Tom IV: Cròniques de la guerra de Successió*, Vic, Eumo, 2006, "Jaume Caresmar", 9

ALBAREDA, J. (ed.), *Escrips polítics del segle XVIII, Tom V: Escrits del moment republicà de 1713-1714*, Vic, Eumo, 2011, "Jaume Caresmar", 9

-, (ed.), *Escrips polítics del segle XVIII, Tom I: Despertador de Catalunya i altres textos*, Vic, Eumo, 1996, "Jaume Caresmar", 9

AMOR DE SORIA, J., *Aragonesismo austriacista (1734-1742)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2000, edició i estudi introductor E. Lluch

ANÒNIM, *Racconto di varie notizie (1700-1732)*, Nàpols, Società Napoletana di Storia Patria, 1997, edició de R. Ajello

ANÒNIM, *Storia di Mantova dalla sua origine fino all'anno 1860, compendiosamente narrata al popolo*, Mantova, Tipografia Benvenuti, 1865

ANÒNIM, *Vita della celebre matrona Maria Teresa Cavriani nata contessa de' Peyri*, Verona, Tipografia Libanti, 1841

ANÒNIM, *Memorie intorno alla vita e le virtù della nobilissima dama M. T. Cavriano, nata contessa Peyrí*, Màntua, Tipografia all'Apollò di F. Elmucci, 1837

ANÒNIM, *Memoria per eccell.mo sig.r Conde d. Giulio Visconti destinato da S.M.C.C. per viceré nel Regno di Napoli*, 1733

ANÒNIM, *Svegliarino di Catalogna per bando dell'ignoranza, antidoto contro la malizia, fomento della pazienza e rimedio alla pusillanimità in publico manifesto. Tradotto dall'Idioma Catalano nella Italiana favella*, Nàpols: Felice Mosca, 1714

ANÒNIM, *Distinta relazione del diario dell'assedio della Città, e Fortezza di Gaeta presa a forza dalle gloriosissime Armi di S. M. Cesarea il di 30 Settembre 1707. Sotto il Supremo Comando di S.E. il Sig. Generale Conte di Daun*, Nàpols, Dom. Ant. Parrino e Camillo Cavallo, 1707

ASNa, *Introducció a l'inventari del Tribunale dell'Annona*, s.d.

BACALLAR Y SANNA, V., *Comentarios de la guerra de España e historia de su rey Felipe V, el Animoso*, Madrid, Atlas, 1957, ed. C. Seco Serrano

BOTERO, G., *Diez libros de la razón de estado con tres libros de la grandeza y magnificèncìa de las ciudades*, Madrid, Dirección de Estudios y Documentación, Departamento de Publicaciones, Secretaría General del Senado, 2001 (edició original: Madrid, Luis Sánchez, 1593)

-, *Relationi universali*, Vincenza, 1595

CARAFÀ, T., *Memorie di Tiberio Carafa Proncipe di Chiusano*, Nàpols, Società Napoletana di Storia Patria / Archivio di Stato di Napoli, 2005, 3 vol., edició d'A. Pizzo

-, "Relazione della guerra in Italia nel 1733-1734", *Archivio Storico per le Provincie Napoletane*, 1882, núm. 7, pàg. 110-140 (fasc. I) i 293 i ss. (fasc. II)

CASANOVAS i CANUT, S., *El manuscrit de Palau-Saverdera. Memòries d'un pagès empordanès del segle XVIII*, Figueres, Carles Vallès editor, 1986, edició de J. Geli i M. A. Anglada

CASTALDO MANFREDONIA, L. *Gli arrendamenti. Fonti documentarie conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli*, Nàpols, L'Arte Tipografica, 1986

CASTELLVÍ, F. de, *Narraciones Históricas desde el año 1700 al 1725*, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo de Pércopo, 1997-2000, 4 vol., edició de J. M. Mundet i Gifré i J. M. Alsina Roca

CICERÓN, *La República y las leyes*, Madrid, Akal, 1989, edició de J. M. Núñez González

Constitucions, capítols i actes de Cort 1701-1702, 1705-1706, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, "Textos Jurídics Catalans. Lleis i Costums", II/10, estudi introductori de J. Albareda

CURA DE SAN ANDRÉS, *Aviso cristiano. Atalaya de la fee. Destierro de heréticas ignorancias contra el desengaño Cathólico del cura de S. Andrés* (ms. 6680 Biblioteca Nacional, Madrid)

DAMIANO, G., "Libro maggiore dell'introito, e esito de' fondi addetti per l'espurgo de regij lagni che si dispongono dalla Regia giunta eretta da Sua Maestà per attendere alle suddette opere (1785)", a A. Buccaro; F. De Mattia (ed.), *Scienziati-artisti. Formazione e ruolo degli ingegneri nelle fonti dell'Archivio di Stato di Napoli e della Facoltà d'Ingegneria di Napoli*, Nàpols, 2003, pàg. 136

DI BORBONE, C., *Lettere ai sovrani di Spagna*, Roma, Direzione Generale degli Archivi, Ministero per i beni e le attività culturali, 2001, 3 vol., edició d'I. Ascione

Dizionario biografico degli italiani [recurs en línia] <http://www.treccani.it/biografie/>

DOMÈNECH, F., *Treballs y desdixas que àn succeit en lo present Principat de Chatalunya y en particular a nostre bisbat de Gerona (1674-1700)*, Girona, CCG, 2001, edició de F. Domènech, X. Torres i Sans, P. Gifré i Ribas

EIXIMENIS, F., *Regiment de la cosa pública*, Barcelona, Barcino, 1980, edició de P. Daniel de Molins de Rei (edició original 1927)

Enciclopèdia Catalana [recurs en línia] <<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0067693.xml>>

Enciclopedia Italiana [recurs en línia], <http://www.treccani.it>

FELIU DE LA PENYA, N., *Fénix de Catalunya*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1983 (edició original, 1683)

FIADINO (ed.), *Mémoires sur le Royaume de Naples. Una relazione sul Regno di Napoli del diplomatico Labiche per Vittorio Amedeo II di Savoia (1718-1720) con quindici tavole delle piazzeforti del regno*, Pescara, Carsa Edizioni, 2014

FILANGIERI, G., *Scienza della legislazione*, Nàpols, Stamperia Raimondiana, 1783

FILANGERI, R., "Rapporto sulla distruzione degli Archivi di Napoli", a Commissione Alleata, Sottocommissione per i monumenti belle arti e archivi, *Rapporto sugli archivi*, Roma, Istituto poligrafico dello Stato, 1946, pàg. 54-57 i 76-83

FLETCHER, A., *Discorso delle cose di Spagna*, Napoli, s.n., 1698

GALIANI, F., *Dialogues sur le commerce des bleds*, Milà / Nàpols, Ricciardi, 1959, edició de F. Nicolini

GIANBATTISTA ABBATE DELLO JACOMO. *Fatti accaduti a me ed a Casa nostra in tempo della Battaglia di Bitonto l'anno 1734, colla narrativa di essa per ricordo da posterì*, BC, ms. 1182

GIANNONE, P., *Istoria civile del Regno di Napoli*, Milà, Marzorati Editore. 1971, 7 vol., edició d'A. Marongiu

-, *Vita scritta da lui medesimo*, Nàpols, Istituto Italiano per gli Studi Filosofici / Generoso Procaccini, 1998, 3 vol., edició de G. de Martino

GINEBRA i MOLINS, R., *Guerra, pau i vida quotidiana en primera persona*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs, 2005

GOETHE, *Viaggio in Italia*, Milà, Garzanti, 1997

GUILLAMON ÁLVAREZ, J.; MUÑOZ RODRÍGUEZ, J. D., *Educando al Príncipe. Correspondència privada de Luis XIV a Felipe V durante la Guerra de Sucesión*, Rosario, Prohistoria Ediciones, 2008

- HARRINGTON, J., *La república de Océana*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1987, traducció d'E. Diez-Canedo
- JANNUCCI, G. B. M., *Economia del comercio del regno di Napoli*, Nàpols, Giannini Editore, 1981, 7 vol., edició de F. Asante
- LASALA Y LOCERA, *Catecismo menor de la doctrina christiana*, Cervera, s.n., 1792
- LEIBNIZ, G. W., *Escritos de filosofía jurídica y política*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2001, edició de J. de Salas
- LEVELLERS, The, *Los debates de Tutney. En las raíces de la democracia moderna*, Madrid, Capitán Swing Libros, 2010, "Historia Profana", 4
- LIPSIO, J., *Políticas*, Madrid, Tecnos, 1997, traducció de B. de Mendoza
- LLUCH, E. (ed.), *Escritos políticos del siglo XVIII*, Tom III: *Via fora als adormits*, Vic, Eumo, 2005, "Jaume Caresmar", 9
- , *Aragonesismo austriacista (1734-1742). Escritos del Conde Juan Amor de Soria*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 2000
- LOCKE, *Assaig sobre el govern civil precedit de la Carta sobre la tolerància*, Barcelona, Laie, 1983, edició de J. Ramoneda
- LÓPEZ DE MENDOZA Y PONS, A. (conde de Robres), *Memorias para la historia de las guerras civiles de España*. Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006, edició de J. M. Iñurritegui
- LO SARDO, E., *Il mondo nuovo e le virtù civili. L'epistolario di Gaetano Filangeri 1772-1788*, Nàpols, Fridericana Editrice Universitaria, 1999, "Fridericana Historia. Scriptores Regni", 5
- MARIANA, J. de, *La dignidad real y la educación del rey (De Rege et regis Institutione)*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1981, edició de L. Sánchez Agesta
- MAZZOLENI, J., *Le fonti documentarie e bibliografiche dal sec. X al sec. XX conservate presso l'Archivio di Stato di Napoli*, Nàpols, L'Arte Tipografica, 1974-1978, 2 vol.

MILTON, J., *El título de reyes y magistrados*, Madrid, Escolar y Mayo, 2009, estudi introductor de Q. Skinner

PALLANTE, G. *Memoria per la riforma del Regno. «Stanfone» (1735-1737)*, Nàpols, Guida, 1996, "Fridericiana Storia", edició d'I. Ascione

PEGUERA, *Practica, forma, y estil, de celebrar Corts Generals en Cathalunya, y materias incidentes en aquellas*, Madrid, Centro de Estudios políticos y Constitucionales, 1998, estudi introductor de T. De Montagut Estragués

PERRUCCI, A.; MANCINI, F., *Il Zelo animato overo il gran profeta Elia drama tragisagro per musica da rappresentarsi nel Real Conservatorio degl'orfani di S. Maria di Loreto nel presente Anno 1733. ... Dedicato all'ill. sig. conte il sig. D. Francesco Solanes*, Nàpols, Gio. Francesco Paci, [1733]

PORTOCARRERO Y GUZMÁN, P., *Teatro Monárquico de España*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1999, edició de C. Sanz Ayán

Privilegii et capitoli con altre gratie concesse alla Fidelissima Città di Napoli, & Regno per li Serenissimi Rì di Casa de Aragona. Confermati, & di nuovo concessi per la Maestà Cesarea dell'Imperator Carlo V. Et Re Filippo Nostro Signore. Con tutte le altre Gratie concesse per tutto questo presente Anno MDLXXXVII. Con nuove addizioni, & la tavola delle cose notabili. E di nuovo ristampati con le nuove Gratie, e Privilegii conceduti e confirmati dalla Sacra Cesarea e Cattolica Maestà di Carlo VI Imperatore sinó all'anno 1720, Milà, s.n., 1720

SALA I BERART, *Proclamación católica a la magestad piadosa de Filipe el Grande Rey de las Españas y emperador de las Indias nuestro Senyor. Los Conselleres y Consejo de Ciento de la ciudad de Barcelona*, Barcelona, Base, 2003, estudi introductor de A. Simon Tarrés i Karsten Neumann

SANPERE I MIQUEL, S., *Fin de la nación catalana*, Barcelona, Base, 2001, estudi introductor de J. Albareda

SCADUTO, F., *Stato e Chiesa nelle due Sicilie dai Normanni ai nostri giorni (sec. XI-XIX)*, Palerm, A. Amenta, 1887

SCHIPA, M., "Il Regno di Napoli descritto nel 1713 da P. M. Doria", *Archivio Storico per le Province Napoletane*, XXIV, 1899, pàg. 25-84 i 329-350

SERRA, E. (ccord.), *La Junta General de Braços de 1713. L'ambaixada Dalmases i altra documentació (1713-1714)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2008, "Textos Jurídics Catalans, Lleis i Costums", II/11

SERRA I PUIG, E., (ed.), *Escrits polítics del segle XVII*, Tom II: *Secrets Públics, de Gaspar Sala, i altres textos*, Vic, Eumo, 1995, "Jaume Caresmar", 8

SIMON I TARRÉS, A., *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Barcelona, Curial, 1993

SOLANES, F., *El emperador político y política de emperadores. Vida del emperador Ulpio Trajano, sacada del panegyrico de Plinio Menor, y otros autores. Ilustrada con varias maximas políticas y Morales*, Barcelona: Josep Llopis, 1700-1706, 3 vol.

-, *Selectae iuris dissertationes circa edicta praetorum*, Viena, Typis Mariae Theresiae Voigtin Viduae, 1730

SOLER I SIMON, S., *Memòries d'una família pagesa: els Anglada de Fonteta*, La Bisbal d'Empordà, Ajuntament de La Bisbal d'Empordà, 1994

SPINOZA, B., *Tratado político*, Madrid, Alianza, 2004, edició de A. Domínguez

SPRETI, V. et al., *Enciclopedia storico-nobiliare italiana*, Bolonya, Formi ed., 1969, 6 vol.

TORRAS i RIBÉ, J. M. (ed.), *Escrits polítics del segle XVIII*, Tom II: *Documents de la Catalunya sotmesa*, Vic, Eumo, 1996, "Jaume Caresmar", 9

TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, [recurs en línea] <<http://www.lluivives.com/servlet/SirveObras/jlv/80294985101696386754491/ima0048.htm>> [data de consulta: agost 2013]

TORRES, X. (ed.) *Escrits polítics del segle XVII*, Tom I: *Notícia Universal de Catalunya*, de Francesc Martí Viladamor, Vic, Eumo, 1995, “Jaume Caresmar”,
8

TRINCHERA, F., *Degli archivi napoletani*, Nàpols, Stamperia del Fibreno, 1872
(edició anastàtica, Nàpols, Archivio di Stato di Napoli, 1995)

BIBLIOGRAFIA: LITERATURA CRÍTICA

AJELLO, R., "Carlo di Borbone, re delle Due Sicilie", a I. Ascione (ed.), *Carlo di Borbone. Lettere ai sovrani di Spagna*, Roma, Ministero per i beni e le attività culturali, Direzione generale per gli archivi, 2001, 3 vol., pàg. 13-64

-, "Gli «afrancesados» a Napoli nella prima metà del Settecento. Idee e progetti di sviluppo", a M. Di Pinto (ed.), *I Borboni di Napoli e i Borboni di Spagna. Un bilancio storiografico*, Nàpols, Guida, 1985, vol. I, pàg. 115-192

-, "La tradizione giuridica meridionale nel quadro europeo", *Frontiera d'Europa*, anno XIV, 2008, 1-2, pàg. 1-112

-, "Potere ministeriale e società al tempo di Giannone. Il modello napoletano nella storia del pubblico funzionario", a R. Ajello (ed.), *Pietro Giannone e i suo tempo. Atti del convegno di studi nel tricentenario della nascita*, Nàpols, Jovene, 1980, "Storia e diritto, Storia", 2 vol., vol. 2, pàg. 449-511

-, "Lo Stato e la società degli Austriaci e dei Borboni. La transizione dalla repubblica dei togati all'assolutismo", a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 189-237

-, "Riformatori all'alba dell'Illuminismo. Il pragmatismo di una teoresi debole", *Frontiera d'Europa*, anno VII, 2001, núm. 1-2, pàg. 23-150

-, "Stato moderno e critica dell'ontologismo a proposito di un testo classico del libertinismo", *Frontiera d'Europa*, 1995, 2, pàg. 5-36

-, *Una società anomala. Il programma e la sconfitta della nobiltà napoletana in due memoriali cinquecenteschi*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1996

-, "Il vicerè dimezzato. Parassitismo economico e costituzionalismo di antico regime nelle lettere di M. F. von Althann", *Frontiera d'Europa*, 1995, núm. 1, pàg. 121-220

ALABRÚS, R. M., “Les relacions informatives i l'opinió política a la guerra de Successió”, a C. Mollfulleda; N. Sallés (ed.), *Els tractats d'Utrecht. Clarors i foscors de la pau. La resistència dels catalans*, Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya / Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives, Universitat Pompeu Fabra, 2015, pàg. 307-316

-, “La publicística de la guerra”, *L'Avenç*, 206, 1996, pàg. 40-45

ALATRI, P., “Un convegno su illuministi e giacobini a Napoli”, *Studi Storici*, 23, 1982, pàg. 444 i ss

ALBAREDA, J., “Política, economia i guerra”, a J. Albareda (coord.), *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2012, pàg. 43-95

-, *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2012

-, “Por la Patria y sus Libertades. El discurso del austriacismo catalán del final de la guerra de Sucesión (1713-1714)”, a A. De Benedictis; Mangoni, C., (ed.), *Teatri di guerra: rappresentazioni e discorsi tra età moderna ed età contemporanea*, Bologna, Bononia University Press, 2010, pàg. 239-264

-, *La Guerra de Sucesión de España (1700-1714)*, Barcelona, Crítica, 2010, “Serie Mayor”

-, “Proyectos políticos enfrentados en una guerra más que civil”, a A. Álvarez-Ossorio et al., *La pérdida de Europa. La guerra de Sucesión por la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2007, pàg. 271-292

-, “Centelles contra el mal govern. L'inici de la revolta dels Barretines (1687)”, a J. M. Delgado et al. (ed.), *Antoni Saumell i Soler. Miscel·lània in memoriam*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, 2007, pàg. 313-327

-, “Les Corts de 1701-1702 i 1705-1706. La represa del constitucionalisme”, a: *Constitucions, capítols i actes de cort 1701-1702 i 1705-1706*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2006, “Textos jurídics catalans. Lleis i costums”, II/10, pàg. XVII-XLV

-, *El "Cas dels Catalans". La conducta dels aliats arran de la guerra de Successió (1705-1742)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, "Estudis", 32

-, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, 1993

ALCOBERRO, A., "Memòria, història i pensament polític a l'exili austriacista. La crònica de la guerra de Successió de Josep Plantí", *Pedralbes*, 23, 2003, pàg. 325-344

-, *L'exili austriacista (1713-1742)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2002, 2 vol.

ÁLVAREZ-OSSORIO ALBARIÑO, A., "La venta de magistraturas en el Reino de Nápoles durante los reinados de Carlos II y Felipe V", *Chronica Nova*, 33, 2007, pàg. 57-94

-, "De la conservación a la desmembración. Las provincias italianas y la monarquía de España (1665-1713)", *Studia Historia. Historia Moderna*, 26 (2004), pp. 191-223

ÁLVAREZ-OSSORIO, A.; GARCÍA, B. J. (ed.), *La monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2004,

AMELANG, «*Gent de la Ribera*» i altres assaigs sobre la Barcelona moderna, Vic, Eumo / Universitat de Vic, 2008, "Referències", 49

-, *La formación de una clase dirigente: Barcelona 1490-1714*, Barcelona, Ariel, 1986

ANATRA, B., "Istituzioni e società nella Sardegna spagnola", a A. Musi (dir.), *Nel sistema imperiale. L'Italia spagnola*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1994, pàg. 165-172

ANDREATTA, A.; BALDINI, A. E., *Il pensiero politico dell'età moderna. De Machiavelli a Kant*, Torí, UTET, 2008

ANTÓN PELAYO, J; JIMÉNEZ SUREDA, M., "Francisco Martí i Viladamor: un pro-francés durante la Guerra dels Segadors", *Manuscrits*, 9, 1991, pàg. 289-304

ANTONELLI, A., (ed.). *Cerimoniale del vicereame austriaco di Napoli 1707-1734*, Nàpols, Prismi editrice politecnica Nàpols, 2014

-, *Cerimoniale del vicereame spagnolo e austriaco di Napoli 1650-1717*, Soveria Mannelli, Rubbettino, 2012

ARRIETA ALBERDI, J., “Una recapitulaci3n de la *Nueva Planta* a trav3s del austriacista Juan Amor de Soria”, a M. Torres Arce; S. Truchuelo Garc3a (ed.), *Europa en torno a Utrecht*, Santander, Editorial de la Universidad de Cantabria, 2014, pàg. 353-387

-, “Forms of Union: Britain and Spain, a Comparative Analysis”, *RIEV Cuadernos*, 5, 2009, pàg. 23-52

-, “Crist3bal Cresp3 y su generaci3n ante los fueros y las cortes”, a R. Ferrero i L. Guia, *Corts i parlaments de la Corona d’Arag3. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pàg. 43-67

-, “Conversaciones con Ernest Lluch acerca del austriacismo”, a E. Serrano, *Felipe V y su tiempo. Congreso Internacional*, Saragossa, Instituci3n Fernando el Cat3lico, 2005, 2 vol., vol. II, pàg. 235-256

-, “Las formas de vinculaci3n a la Monarquia y de relaci3n entre sus reinos en la Espa1a de los Austrias. Perspectivas de anàlisis”, a B. J. Garc3a Garc3a; A. Àlvarez-Ossorio Alvari1o (ed.), *La monarquia de las naciones: patria, naci3n y naturaleza en la monarquia de Espa1a*, Madrid, Fundaci3n Carlos de Amberes, 2004, pàg. 303-326

-. “Austriacismo, ¿qu3 hay detràs de ese nombre?”, a P. Fernàndez Albaladejo, [*Los Borbones : dinast3a y memoria de naci3n en la Espa1a del siglo XVIII*](#), Madrid, Marcial Pons / Casa de Velàzquez, 2002, pàg. 177-216

-, “Austriacistas y borb3nicos entre los altos magistrados de la Corona de Arag3n (1700-1707)”, *Pedralbes*, 18, 1998, pàg. 275-297

-, “La idea de Espa1a entre los vascos de la Edad Moderna”, a E. Belenguer Cebrià *et al.*, *Idea de Espa1a en la Edad Moderna*, València, Real Sociedad de Amigos del Pa3s, 1998, pàg. 37-61

- , “La disputa en torno a la jurisdicción real en Cataluña (1585-1640): de la acumulación de la tensión a la explosión bélica”, *Pedralbes*, 15, 1995, pàg. 33-94
- , *El Consejo Supremo de la Corona de Aragón (1494-1707)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1994
- , “Derecho e historia en ambiente postbélico: las “Dissertationes” de Rafael Vilosa (1674)”, *Pedralbes*, 13-I, 1993, pàg. 183-196
- ASCH, R. G.; DUCHHARDT, H. (ed.), *El absolutismo (1500-1700), ¿un mito?*, Barcelona, Idea Books, 2000
- ASCIONE, I. “I «Notamenti» del Collaterale redatti da Niccolò Fraggianni (1725-1733)”, *Frontiera d'Europa*, 1-2. 2008, pàg. 113-305
- , *Seminarium doctrinarum. L'Università di Napoli nei documenti del '700. 1690-1734*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997
- , “«Le virtù e i pregi dell'imperator Federico». F. D'Andrea e la nascita del partito austriaco a Napoli (1692-1698)”, *Archivio Storico per le Province Napolitane*, CXI, 1993, pàg. 131-172
- , “La Francia di Luigi XIV nella coscienza politica napoletana”, a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio, *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 103-138
- ASSANTE, F., Giovan Battista Maria Jannucci. L'uomo e l'opera, a G. B. M. Jannucci, *Economia del comercio del regno di Napoli*, Nàpols, Giannini Editore, 1981, 7 vol., Nàpols, 1981, vol. I
- AVILÉS, M., “La sublevación de Madrid de 1676”, a W. Thomas i B. de GROOF, *Rebelión y Resistencia en el Mundo Hispánico del siglo XVII*, Leuven, Leuven University Press, 1992, pàg. 135-143
- AYMARD, M., “Palermo e Messina”, a M. GANCI; R. RUGGIERO (ed.), *Governare il mondo. L'impero spagnolo dal XV al XIX secolo*, Palerm, Società Storia Patria, 1991, pàg. 143-164

BALLBÉ, N., “Entre l’Església i l’exili: el paper polític de Llorenç Tomàs i Costa (1664-1738)”, a C. Boada; J. Brugués (ed.), *L’Església a Catalunya durant la guerra de Successió*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2015, pàg. 43-52

-, “Les Junes: institucions representatives a Nàpols durant el virregnat austríac (1707-1734)”, a M. B. Castellà i Pujols (coord.), *Poders a l’ombra: les comissions de les institucions parlamentàries i representatives (segles XV-XX)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Universitat Pompeu Fabra, “Testimonis parlamentaris”, 36, 2014, pàg. 229-239

-, “Gherardo Giandemaria, inviato di Sua Altezza Francesco Farnese, duca di Parma, presso la corte dell’arciduca Carlo III d’Austria a Barcellona”. *Aurea Parma*, año XCVII, fascicle III, setembre-desembre 2013, pàg.. 385-404

-, “Pau Ignasi de Dalmases Ros”, a J. Albareda (coord.), *Política, economia i guerra: Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2012, pàg. 199-219

.- “Les ecclésiastiques *autriacistes* pendant la guerre de Succession d’Espagne: le cas de Llorenç Tomàs i Costa, chancelier de la Principauté de Catalogne (1705-1714)”, en: Gracia Dorel-Ferré (coord.), *Comme une étoffe déchirée. Les Catalognes avant et après le Traité des Pyrénées*, Canet: Editions Trabucaire, 2012, pàg. 37-53

BALLBÉ, N.; DAMIANO, G., “La guerra de Successió vista amb ulls napolitans. Les *Memorie* de Tiberio Carafa”, a O. Jané; E. Miralles; I. Fernández (cur.), *Memòria personal. Una altra manera de llegir la història*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona, 2013, “Monografies Manuscrites”, núm. 8, pàg. 111-121 [recurs en línea] <<http://ddd.uab.cat>>

BARÓ QUERALT, X., *La historiografia catalana en el segle del Barroc (1585-1709)*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 2009, “Textos i Estudis de Cultura Catalana”, 150

BEDESCHI, G., “Locke e le origini del costituzionalismo”, a A. Andreatta i A. E. Baldini, *Il pensiero politico nell’età moderna. De Machiavelli a Kant*, Torí, UTET,

2008, pàg. 257-287

BELLA, G. *Sicilia asburgica. Un'isola al centro dei conflitti europei*, Roma, Bonnano, 2014

BENIGNO, F., *Specchi della rivoluzione. Conflitto e identità politica nell'Europa moderna*, Roma, Donzelli editore, 1999

-, "La questione della capitale: lotta politica e rappresentanza degli interessi nella Sicilia del '600", *Società e storia*, XLVII, 1990, pàg. 27-59

BERCÉ, Y. M. *et al.*, *Les monarchies espagnole et française du milieu du XVIe siècle à 1714*, Paris, CNED-SEDES/HER, 2000

BERMEJO CABRERO, J. L., "Un decreto más de Nueva Planta", *Revista del Departamento de Historia Política, UNED*, 5, 1979-1980, pàg. 129-144

BERTELLI, S.; RICUPERATI, G. (ed.), *Opere di Pietro Giannone*, Milà-Nàpols, Ricciardi, 1971

BIANCHINI, L., *Storia delle finanze del Regno delle due Sicilie*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1971

BOBBIO, N., "Il giusnaturalismo moderno", a A. Andreatta i A. E. Baldini, *Il pensiero politico nell'età moderna, Da Machiavelli a Kant*, Torí, UTET, 2008, pàg. 169-196

BORRELLI, A., *D'Andrea atomista. L'«Apologia» e altri inediti nella polemica filosofica della Napoli di fine Seicento*, Nàpols, Liguori, 1995

CALABRESE, O., *Mantova nel Settecento: un ducato ai confini dell'impero*, Màntua, Electa, 1983

CAMMISA, F., "Nobili e togati nel Consiglio Collaterale napoletano: il dibattito costituzionale nell'interregno del 1710", *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 1984, pàg. 235-262

CANCILLA, R., *Autorità sovrana e potere feudale nella Sicilia moderna*, Palerm, Mediterranea-Ricerche storiche, 2013, "Quaderni" 24

-, "Per la retta amministrazione della giustizia. La giustizia dei baroni nella Sicilia moderna", Palerm, *Mediterranea-Ricerche storiche*, anno VI, agost 2009, pàg. 315-352

-, "Merum e mixtum imperium nella Sicilia feudale", Palerm, *Mediterranea-Ricerche storiche*, anno V, desembre 2004, pàg. 469-504

CAPDEFERRO, J., *Joan Pere Fontanella (1575-1649), un advocat de luxe per a la ciutat de Girona*, [recurs en línia], Universitat Pompeu Fabra, Departament de Dret, 2010, <http://www.tdx.cat/handle/10803/7324>

-, "Aggiornamento biogràfic de Joan Pere Fontanella (1575-1649)", a J. Valsalobre i G. Sansano, *Fontanellana. Estudis sobre l'època i l'obra de Francesc Fontanella (1622-1683/85)*, Girona, Documenta Universitaria, 2009, pàg. 125-162

-, "Práctica y desarrollo del derecho en la Cataluña moderna: a propósito de la jurisprudencia judicial y la doctrina", a S. de Dios *et al.*, *Separata Juristas de Salamanca, siglos XV-XX*, Salamanca, 2009

-, *Francesc Martí Viladamor (1616-1689): un catalan (trop) fidèle au roi de France*, Roma, École Française de Rome, 2007

-, "Joan Pere Fontanella (1575-1649?). el dret al servei de la pàtria", a J. Albareda, *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, "Referències", 32, pàg. 51-70

-, *Els assessors ordinaris de la Diputació del General de Catalunya als anys previs a la revolució de 1640*, Treball d'iniciació a la recerca inèdit, IUHJV-UPF, 1999

CAPDEFERRO PLA, J.; SERRA I PUIG, E., *El Tribunal de Contrafaccions de Catalunya i la seva activitat (1702-1713)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2015, "Textos Jurídics Catalans. Sentències", 2

-, *Casos davant del Tribunal de Contrafaccions de Catalunya (1702-1713)*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2015, "Textos Jurídics Catalans. Sentències", 3

CARRIVE, P., "La tyrannie, le diable, la monarchie, la république dans les *Court Maxims* d'Algernon Sidney", a Y. C. Zarka (dir.), *Monarchie et république au XVIIe siècle*, Paris, Presses Universitaires de France, p. 103-125

CIRILLO, G., *Virtù caballescica e antichità di linaggio. La Real Camera di Santa Chiara e la nobiltà del Regno di Napoli nell'età moderna*, Roma, Pubblicazioni degli Archivi di Stato, 2012

-, "Il rapporto città-contado negli stati italiani nei secoli XVI-XVII. Il recente dibattito storiografico", a C. Cremonini; E. Riva (ed.), *Il Seicento allo specchio. Le forme del potere nell'Italia spagnola: uomini, libri, strutture*, Roma, Bulzoni, 2011, pàg. 35-65

CLAVERO, B. , *Temas de Historia del Derecho: Derechos de los Reinos*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad de Sevilla, 1999

COLÁS, G., "El pactismo en Aragón. Propuestas para un estudio", a E. Sarasa i E. Serrano, *La Corona de Aragón y el Mediterráneo siglos XV-XVI*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, 1997, pàg. 269-293

COLAS LATORRE, G.; J. A. SALAS AUSENS, *Aragón bajo los Austrias*, Zaragoza, Librería General, 1977

COMPARATO, V. I., "Il pensiero politico della Controriforma e la ragion di Stato", a A. Andreatta i A.E. Baldini, *Il pensiero politico dell'età moderna. Da Machiavelli a Kant*, Torí, UTET, 2008, pàg. 127-168

-, "Barcelona y Nápoles en la búsqueda de un modelo político: analogías, diferencias, contactos", *Pedralbes*, 18-II, 1998, pàg. 439-452

CONTI, V., "Vita civile e governo civile", a *Paolo Mattia Doria fra rinnovamento e tradizione*, Lecce, Università degli Studi di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filosofia, 1985, "Testi e Saggi", 7, pàg. 213-226

CORNETTE, J., *La monarchie entre Renaissance et Révolution 1515-1792*, Paris, Seuil, 2000

-, *Le roi de guerre. Essai sur la souveraineté dans la France du Grand Siècle*, Paris, Payot & Rivages, 2000

-, *Histoire de la France. Absolutisme et lumières 1652-1783*, París, Hachette, 1993

CORONA, G., "La lotta per la terra: un sondaggio ed alcune ipotesi", a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, Edizione Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 27-45

CORTEGUERA, L. R., *Per al bé comú. La política popular a Barcelona, 1580-1640*, Vic, Eumo, 2005, "Referències",

CRUICKHANDKS, E., "La unión con Escocia y el problema de la identidad nacional escocesa", a C. Russell i J. A. Gallego, *Las monarquías del Antiguo Régimen, ¿monarquías compuestas?*, Madrid, Editorial Complutense, 1996, pàg. 57-64

D'AGOSTINO, G., *Parlamento e società nel Regno di Napoli secoli XV-XVII*, Nàpols, Guida, 1979

DA MOLIN, "Evoluzione della popolazione e meccanismi demografici", a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1560-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 7-36

DAMIANO, G., "Enfrontaments a l'exili: controvèrsies sobre el *Monte dei Catalani* de Nàpols (1808-1809)", *Actes del VII Congrés d'Història Moderna de Catalunya «Catalunya entre la guerra i la pau, 1713, 1813»*, Barcelona, Universitat de Barcelona, Departament d'Història Moderna, 2013, pàg. 228-237

DD.AA., *Paolo Mattia Doria fra rinnovamento e tradizione*, Lecce, Università degli Studi di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filosofia, 1985, "Testi e Saggi", 7

DE BENEDICTIS, A., *Tumulti. Multitudini ribelle in età moderna*, Bolonya, Il Mulino, 2013

-, "Guerra, tirannide e resistenza negli scritti politici catalani", a Actes del congrés *L'aposta catalana a la guerra de Successió (1705-1707)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, Centre d'Història

Contemporània de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, 2007, pàg. 65-71

-, *Política, governo e istituzioni nell'Europa moderna*, Bolonya, Il Mulino, 2001

DE ROSA, L., "L'azienda e le finanze", a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 127-148

DE ROSA, L.; ENCISO RECIO, L. M. (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997

-, DEROSA, L.; ENCISO RECIO, L. M. (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997

DELILLE, G., *Famille et propriété dans le Royaume de Naples (XVe-XIXe siècle)*, Roma-Paris, École Française de Rome / Éditions de l'École de Hautes Études en Sciences Sociales, 1985

DI DONATO, F., "La Segreteria del Regno e Niccolò Fraggianni (1725-1733)", *Archivio Storico per le Province Napoletane*, 59, 1989, pàg. 247-309

DI FALCO, A., *Il governo del feudo nel Mezzogiorno moderno (secc. XVI-XVIII)*, Avellino, Terebinto Edizioni, 2012

DI MATTEO, S., *Storia dell'antico Parlamento di Sicilia (1130-1849) con un inédito del Machese di Villabianca* I Parlamenti più clamorosi del Regno (1189-1798), Palerm, Mediterranea Ricerche Storiche, 2012

DI VITTORIO, A., "Economia e finanza pubblica nel Mezzogiorno austriaco", a S. Russo; N. Guasti, *Il Viceregno austriaco (1707-1734). Tra capitale e provincia*, Roma, Carocci, 2010, pàg. 53-76

-, *Gli austriaci e il Regno di Napoli 1707-1734. Le finanze pubbliche*, Nàpols, Giannini, 1969

-, "La mancata numerazione dei fuochi del 1732 nel vicereame austriaco di Napoli", a *Ricerche storiche ed economiche in memoria di Corrado Pappagallo*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1969, 2 vol., vol II, pàg. 466-491

ELLIOTT, J. H., *La rebelión de los catalanes (1598-1649). Un estudio sobre la decadencia de España*, Barcelona, Siglo XXI de España Editores, 1999

-, "Catalunya dins d'una Europa de monarquies compostes", *Pedralbes*, 13, 1993, pàg. 11-23

-, *España y su mundo 1500-1700*, Madrid, Alianza Editorial, 1990

FAYARD, J., "La Guerra de Sucesión (1700-1714)", a J. P. Le Flem *et al.*, *La frustración de un imperio*, vol. V de la *Historia de España*, dir. Manuel Tuñón de Lara, Barcelona, Labor, 1982, pàg. 425-457

FELIPO, A., (ed.), *El Conde de Cervelló y el Consejo de Italia. Escritos políticos en el exilio austriacista (1724-1746)*, València, Diputació de València, Institució Alfons el Magnànim, 2007

FERNÁNDEZ ALBALADEJO, P., *El siglo del Barroco*, a J. Fontana; R. Villares (dir.), *Historia de España*, Barcelona, Crítica, 2009, 12 vol., vol V

-, *Los Borbones, dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, Marcial Pons / Casa de Velázquez, 2002

-, *Fragmentos de monarquía: trabajos de historia política*, Madrid, Alianza Editorial, 1992

FERRERO, R.; GUIA, L. (ed.), *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008,

FERRO, V., *El dret públic català. Les institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987

FERRONE, V., *La società giusta ed equa. Republicanesimo e diritti dell'uomo in Gaetano Filangeri*, Roma-Bari, Gius. Laterza & Figli, 2003

FONTANA, J., *La formació d'una identitat, Una història de Catalunya*, Vic, Eumo, 2014, 2a. ed.

-, "La guerra de Successió: causes i motius" a *Actes del Congrés Internacional L'aposta catalana en la guerra de Successió (1705-1707)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, Centre d'Història Contemporània de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, 2007, pàg. 17-21

-, "Representativitat política i progrés social. Una proposta interpretativa", a J. Sobrequés, *Actes del 53è Congrés de la Comissió per a l'Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Museu d'Història de Catalunya, 2005, pàg. 85-96

-, "En els inicis de la Catalunya contemporània: l'economia a la segona meitat del segle XVII", *Barcelona Quaderns d'Història*, 7, 2002, pàg. 13-21

-, "La guerra de Successió i les Constitucions de Catalunya: una proposta interpretativa", a J. Albareda (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat y política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, "Referències", 32, pàg. 13-29

GALASSO, G., *Storia del Regno di Napoli*, vol. I "Il Mezzogiorno angioino-aragonese, 1266-1494", vol. II "Il Mezzogiorno spagnolo, 1494-1622", vol. III "Il Mezzogiorno spagnolo e austriaco, 1622-1734", Torí, UTET, 1992-2006

-. "La nobiltà e la sua evoluzione", a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1560-1760)*, Napoli, 1997, pàg. 37-56

-, *Alla periferia dell'impero*, Torí, Einaudi, 1994

-, *La filosofia in soccorso de' governi. La cultura napoletana del Settecento*, Nàpols, Guida, 1989

-, "P.M. Doria: cultura e filosofia del riformismo", a *Paolo Mattia Doria fra rinnovamento e tradizione*, Lecce, Università degli Studi di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filosofia, 1985, "Testi e Saggi", 7, pàg. 289-309

-, "L'ultimo feudalesimo meridionale nell'analisi di Giuseppe Maria Galanti", *Rivista storica italiana*, XCV, 1983, pàg. 283 i ss

- , *Napoli spagnola dopo Masaniello. Politica, cultura, società*, Florència, Sansoni Editore, 1982
- , "Napoli nel vicereame spagnolo 1696-1707", a DD.AA., *Storia di Napoli*, Nàpols, Società Editrice Storia di Napoli, 1974, XI vol., vol. VII
- GALLO, F., *Sicilia austriaca: le istruzioni ai viceré, 1719-1734*, Nàpols, Jovene, 1994
- GARCÍA CÁRCEL, R., "La revolución catalana: problemas historiográficos", a W. Thomas i W. de Goof, *Rebelión y resistencia en el Mundo Hispánico del siglo XVII*, Leuven, 1992, pàg. 122-134
- GARCIA ESPUCHE, A., "A tall d'introducció", a J. Albareda (coord.), *Política, economia i guerra. Barcelona 1700*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2012, pàg. 12-39
- , *Barcelona entre dues guerres. Economia i vida quotidiana (1652-1714)*, Vic, Eumo, 2004, "Referències", 44
- GARMS CORNIDES, E., "Il Regno di Napoli e la monarchia austriaca", a Kunsthistorisches Museum, Vienna; Kunstforum der Bank Austria, Vienna; Soprintendenza per i Beni Artistici e Storici, Napoli (ed.), *Settecento Napoletano. Sulle ali dell'aquila imperiale. 1707-1734*, Nàpols, Electa Napoli, 1994, pàg. 17-34
- GATTI, A., *Inglese a Napoli nel vicereame austriaco. Joseph Addison, Lord Shaftesbury, George Berkeley*, Nàpols, Vivarium, 2000
- GENTILCORE, D., "Il Regio Promedicato nella Napoli Spagnola", *Dynamis : Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque. Historiam Illustrandam*, 16 (1996), p. 219-236
- GIARRIZZO, G., "Un regno governato in provincia", a *Paolo Mattia Doria fra rinnovamento e tradizione*, Lecce, Università degli Studi di Lecce, Facoltà di Lettere e Filosofia, Istituto di Filosofia, 1985, "Testi e Saggi", 7, pàg. 311-325
- GIL, X., *Tiempo de política. Perspectivas historiográficas sobre la Europa moderna*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2006

-, "Un rey, una fe, muchas naciones. Patria y nación en la España de los siglos XVI y XVII", a A. Álvarez-Ossorio i B. J. García (ed.), *La monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2004, pàg. 765-776

-, "La Corona de Aragón a finales del siglo XVII: a vueltas con el neoforalismo", a P. Fernández Albaladejo, *Los Borbones, dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, Marcial Pons / Casa de Velázquez, 2002, pàg. 97-115

-, "El discurs reialista a la Catalunya dels Àustries fins al 1652, en el seu context europeu", *Pedralbes*, 18-II, 1998, pàg. 475-487

GIUFFRIDA, A., "*Sangue del povero e trabaglio dei cittadini. La Deputazione del Regno e le scelte di política fiscale nella Sicilia di Filippo IV*", a A. GIUFFRIDA; F. D'AVERNIA; D. PALERMO, *La Sicilia nel '600. Nuove linee di ricerca*, Palerm, Mediterranea-Ricerche storiche, 2012, pàg. 8-54

GIUFFRIDA, A.; F. D'AVERNIA; D. PALERMO, *La Sicilia nel '600. Nuove linee di ricerca*, Palerm, Mediterranea-Ricerche storiche, 2012

GIURATO, S., *La Sicilia di Ferdinando il Cattolico. Tradizioni politiche e conflitto tra Quattrocento e Cinquecento (1468-1523)*, Soveria Mannelli, Rubbettino Editore, 2003

GONZÁLEZ MEZQUITA, M. L., *Oposición y disidencia en la Guerra de Sucesión española. El Almirante de Castilla*, Valladolid, Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Comercio, 2007

GUIA, L., *Sardenya, una historia próxima. El regne sard a l'època moderna*, Catarroja-Barcelona, Afers, 2012

-, "El "Regent la Reial Tresoreria" al regne de Sardenya. Un ofici emblemàtic de la Corona d'Aragó en la crui"lla deis canvis dinàstics del segle XVIII", *Saitabi*, 2010-2011, núm. 60-61, pàg. 395-419

- "Les rendes de Sardenya i l'exili valencià a la Guerra de Successió", *Saitabi*, 2008, núm. 58, pàg. 251-275

HESPANHA, A. M., *Cultura jurídica europea. Síntesis de un milenio*, Madrid, Tecnos, 2002

-, "La senda amorosa del Derecho. *Amor y iustitia* en el discurso jurídico moderno", a C. Petit (ed.), *Pasiones del jurista. Amor, memòria, melancolia, imaginación*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1997, pàg. 23-73

., *Vísperas del Leviatán. Instituciones y poder político (Portugal, siglo XVII)*, Madrid, Altea / Taurus / Alfaguara, 1989

-, *História das instituições. Épocas medieval e moderna*, Coimbra, Livraria Almedina, 1982

HILL, C., *Los orígenes intelectuales de la revolución inglesa*, Barcelona, Crítica, 1980

IGLESIA FERREIRÓS, A., "Sobre el concepto de Estado", a A. Iglesia i S. Sánchez-Lauro, *Centralismo y autonomismo en los siglos XVI-XVII. Homenaje al profesor Jesús Lalinde Abadia*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1990, pàg. 213-240

IÑURRITEGUI, J. M., "Reescribiendo a Grocio. El *Derecho natural innato* de Diego Vincenzo Vidania", *Hispania*, 2015, vol. LXXV nº 249, enero-abril, pàg. 95-122

-, *Gobernar la ocasión. Preludio político de la Nueva Planta de 1707*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008

-, "Las virtudes y el jurista: el *Emperador político* de Francisco Solanes y el amor a la patria", *Pedralbes*, 24, 2004, pàg. 285-310

-, "1707: la fidelidad y los derechos", a P. Fernández Albadalejo, *Los Borbones. Dinastía y memòria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, Marcial Pons / Casa Velázquez, 2001 pàg. 245-302

-, *La gracia y la república. El lenguaje político de la teología católica y el 'Príncipe Cristiano' de Pedro de Ribadeneyra*, Madrid, UNED, 1998

IOVINE, R., "Il collasso funzionale della giustizia. Niccolò Fraggianni dalla difesa della tradizione al libero pensiero", *Frontiera d'Europa*, anno XIV, 2008, n. 1-2, pàg. 308-387

JANÉ, O., "El Rosselló i França. L'altra via catalana de 1640-1660", *Afers*, 48, 2004, pàg. 419-439

JOUANNA, A., *Le devoir de révolte. La noblesse française et la gestation de l'État moderne, 1559-1661*, París, Fayard, 1989

KAMEN, H., *El rey loco y otros misterios de la España imperial*, Madrid, La esfera de los libros, 2012

KEARNEY, H., *Las Islas Británicas. Historia de cuatro naciones*, Madrid, Cambridge University Press, 1999

LALINDE ABADÍA, J., "Los ordenamientos jurídicos de la Corona de Aragón", a *Foralismo, derechos históricos y democracia*, Madrid, Fundación BBV, 1998, pàg. 21-47

-, "El pactismo en los reinos de Aragón y Valencia", a *El pactismo en la historia de España*, Madrid, Instituto de España, 1980, pàg. 113-139

LEÓN SANZ, V., *Carlos VI El emperador que no pudo ser rey de España*, Madrid, Aguilar, 2003

-, *Entre Austrias y Borbones. El Archiduque Carlos y la monarquía de España (1700-1714)*, Madrid, Sigilo, 1993

LEPRE, A., *Storia del Mezzogiorno d'Italia*, Nàpols, Liguori, 1986, 2 vol.

LIGRESTI, D., "La Sicilia di Filippo II" a J. Martínez Millán (dir.), *Felipe II (1527-1598): Europa y la monarquía católica*, Madrid, Parteluz, 1998, 4 vol., vol. I, tom I, pàg. 473-484

LLOBERA, J. R., *El Dios de la modernidad. El desarrollo del nacionalismo en la Europa occidental*, Barcelona, Anagrama, 1996

LLUCH, E. "El programa polític de la Catalunya austruacista", a J. Albareda, *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, "Referències", 32, pàg. 129-167

-. *L'alternativa catalana 1700-1714-1740. Ramon de VilanaPerlas i Juan Amor de Soria: teoria i acció austriacistes*, Vic, Eumo, 2001

-, *La Catalunya vençuda del segle XVIII. Foscors i clarors de la Il·lustració*, Barcelona, Edicions 62, 1996

LO FASO DI SERRADIFALCO, A., *Ordine con cui intervennero li tre bracci nel Parlamento celebrato in Messina nel mese di marzo di 1639*, Milà, Società di Studi Araldici, 2005

LUONGO, D., "Il dibattito sulla riforma dell'Università di Napoli (1714-1733)", a D. Luongo (ed.), *All'alba dell'Illuminismo. Cultura e pubblico studio nella Napoli austriaca*, Nàpols, Fridericiana Editrice Universitaria, 1997, pàg. 9-75

LURBE, P., "La conception de la république dans *Oceana* de James Harrington", a ZARKA, *Monarchie et république au XVIIIe siècle*, París, Presses Universitaires de France, 2007, pàg. 73-102

MACKAY, R., *Los límites de la autoridad real. Resistencia y obediencia en la Castilla del siglo XVII*, Salamanca, Junta de Castilla y León, Consejería de Cultura y Turismo, 2007

MAGONI, C., *Fueros e libertà. Il mito della costituzione aragonese nell'Europa moderna*, Roma, Carocci, 2007, "Saggi e monografie del Dipartimento di Discipline Storiche dell'Università di Bologna", 8

MARAVALL, J. A., "Las tendencias de reforma política en el siglo XVIII español", a J.A. Maravall, *Estudios de historia del pensamiento español (siglo XVIII)*, Madrid, Ediciones de Cultura Hispánica, 1983-1984

MARTÍ, E., *La Conferència dels Tres Comuns (1697-1714). Una institució decisiva en la política catalana*, Lleida, Pagès, 2008

-, *La classe dirigent catalana. Els membres de la Conferència dels Tres Comuns i del Braç Militar (1697-1714)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2009, "Estudis", 51

MARTÍN MARCOS, D., *El Papado y la Guerra de Sucesión española*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2011

MASTELLONE, S., *Francesco D'Andrea. Politico e giurista (1648-1698). L'ascesa del ceto civile*, Florència, Leo S. Olschki, 1969

MATTONE, A., "Centralismo monarchico e resistenze stamentarie. I Parlamenti sardi del XVI e del XVII secolo", *Acta Curiarum Regni Sardiniae*, Sassari, s.n., 1986, pàg. 128-179

McILWAIN, C. H., *Constitucionalismo antiguo y moderno*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1991

MÉCHOULAN, H., "République et monarchie chez Mariana", a Y. C. Zarka, *Monarchie et république au XVIIe siècle*, París, Presses Universitaires de France, 2007, pàg. 261-276

MOLAS RIBALTA, P., "Magistrats catalans a la Itàlia espanyola", *Pedralbes*, 18-II, 1998, pàg. 213-220

MOLLFULLEDA, C., "*In futuri operis signum*. La piràmide de la Immaculada i el setge de Barcelona de 1706", a Actes del congrés *L'aposta catalana a la guerra de Successió (1705-1707)*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, Centre d'Història Contemporània de Catalunya / Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació, Museu d'Història de Catalunya, 2007, pàg.109-120

MONTAGUT, T. de, "El principi de l'imperi del dret i el control de la seva observança a la Catalunya medieval i moderna", a R. Ferrero Micó; L. Guia Marín, *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó: unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pàg. 559-568

-, "El jurista Domènec Aguirre i la memoria del dret públic català", *Ivs Fvgit*, 13-14 (2004-2006), pàg. 231-249

MORI, S., *Il ducato di Mantova nell'età delle riforme (1736-1784): governo, amministrazione, finanze*, Florència, La Nuova Italia, 1998, "Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università degli Studi di Milano", 178

MUSI, A., "Feudalesimo mediterraneo e Europa moderna: un problema di storia sociale del potere", *Mediterranea.- ricerche storiche*, Anno IX, 24, 2012, pàg. 9-22

-, *La rivolta di Masaniello nella scena politica barocca*, Nàpols, Guida, 2002, 2a. edició

-, *Il feudalesimo nell'Europa moderna*, Bolonya, Il Mulino, 2007

-, *L'Europa moderna fra imperi e stati*, Milà, Guerini, 2006

-, "Intégration et résistance dans l'Italie espagnole aux XVIIe et XVIIIe siècles", a P. Blicke (dir.), *Résistance, représentation et communauté*, París, Presses Universitaires de France, 1998, pàg. 400-418

-, "Classi inferiori, conflitti, assistenza sociale", a L. De Rosa e L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Classi sociali e fermenti culturali (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 69-71

MUSI, A. (ed.), *Nel sistema imperiale. L'Italia spagnola*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1994

MUTO, "Alla vigilia della rivoluzione: istituzioni di governo, congiuntura economica, ceti sociali", a R. Ferrero Micó; L. Guia Marín (ed.), *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, 2008, pàg. 413-427

-, "Il patriziato napoletano e il governo della città capitale", a G. Muto, G.; E. Capasso Torre Delle Pastene; P. Sanfelice Di Bagnoli (ed.), *Patriziato napoletano e governo della città*, Nàpols, Cappella del Tesoro, 2005, pàg. 17-23

NARDELLA, M. C., "La tentata riforma della Dogana nel Vicereame austriaco", a S. Russo; N. Guasti, *Il Vicereame austriaco (1707-1734) Tra capitale e province*, Roma, Carocci, 2010, pàg. 108-124

NICOLINI, F., *Uomini di spada di chiesa di toga di Studio ai tempi di Giambattista Vico*, Milà, Hoepli, 1942

OLIVA I RICÓS B., *La generació de Feliu de la Penya. Burgesia mercantil i guerra de Successió entre el Maresme i Barcelona*, Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, 2001

ORLANDI, G., "Il Regno di Napoli nel Settecento. Il mondo di S. Alfonso Maria de Liguori", *SHCSR*, 44, 1 (1996), pàg. 5-389

OSBAT, L., *L'Inquisizione a Napoli. Il processo agli ateisti (1688-1697)*, Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1974, "Politica e storia"

PACIA, O., *Giulio Niccolò Torno. Un teologo e giurista del Settecento napoletano*, Nàpols, Liguori, 1999

PALERMO, D., "Sicilia in rivolta", a A. GIUFFRIDA; F. D'AVERNIA; D. PALERMO, *La Sicilia nel '600. Nuove linee di ricerca*, Palerm, Mediterranea-Ricerche storiche, 2012, pàg. 115-168

PALOS, J. L., "Sala i Berart, Gaspar, *Proclamación católica a la magestad piadosa de Filipe el Grande*" [ressenya sobre l'edició d'A. Simon i K. Neumann], *Pedralbes*, 22, 2002, pàg. 181-185

-, *Els juristes i la defensa de les Constitucions. Joan Pere Fontanella (1575-1649)*, Vic, Eumo, 1997, "Referències", ?

-, "Quin va ser el paper dels juristes catalans en el debat entre absolutisme i constitucionalisme?", *Manuscrits*, 15, 1997, pàg. 53-57

PANICCIA, E., *Francesco Imperato. Napoli e la rivoluzione di Masaniello*, Nàpols, Archigrafica, 2010

PARKER, G., "La crisis de la Monarquía Hispánica en la época de Olivares. ¿Un problema de los Austrias o un problema mundial?", a A. Álvarez-Ossorio i B. J. García, *La Monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2004, pàg. 777-810

PEPE, G., *Il Mezzogiorno d'Italia sotto gli Spagnoli. La tradizione storiografica*, Florència, G. C. Sansoni, 1952

PÉREZ APARICIO, C., *Canvi dinàstic i guerra de Successió. La fi del regne de València*, València, Tres i Quatre, 2008, 2 vol.

PINCUS, S., *1688 The First Modern Revolution*, New Haven-Londres, Yale University Press, 2009

PONS ALÓS, V., “Aportación a la historia familiar de tres juristas valencianos: Cristóbal Crespí de Valldaura, Llorenç Mateu y Sanz y Josep Llop”, a R. Ferrero i L. Guia, *Corts i parlaments de la Corona d’Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, pàg. 19-42

QUAGLIONI, D., “Il pensiero politico dell'assolutismo”, a A. Andreatta i A. E. Baldini, *Il pensiero politico dell'età moderna. De Machiavelli a Kant*, Torí, UTET, 2008, pàg. 99-125

-, *I limiti della sovranità. Il pensiero di Jean Bodin nella cultura politica e giuridica dell'età moderna*, Pàdua, CEDAM, 1992

QUIRÓS ROSADO, R., *Constantia et fortitudine. La Corte de Carlos III y el gobierno de Italia, 1706-1714*, Tesi doctoral inèdita, Madrid, UAM, Facultad de Filosofía y Letras, Departamento de Historia Moderna, 2015

RAMIS BARCELÓ, R., “La Facultad de Leyes y Cánones de la Universidad de Barcelona a principios del siglo XVIII”, *AHDE*, tom LXXXVI, 2016, pàg. 385-408

RIBOT GARCÍA, L., *El arte de gobernar. Estudios sobre la España de los Austrias*, Madrid, Alianza Editorial, 2006

-, *La Monarquía de España y la guerra de Mesina (1674-1678)*, Madrid, Editorial Actas, 2002

-, “Las provincias italianas y la defensa de la Monarquía”, a A. Musi (ed.), *Nel sistema imperiale. L'Italia spagnola*, Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 1994, pàg. 67-92

ROBERTSON, J., “The Conceptual Framework of Anglo-Scottish Union”, *RIEV Cuadernos*, 5, 2009, pàg. 125-137

-, *The Case for the Enlightenment. Scotland and Naples 1680-1790*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005

ROSSI, R., "Il mercato laniero nel Regno di Napoli durante il Vicereame austriaco. Persistenze e mutamenti", a S. Russo; N. Guasti, *Il Vicereame austriaco (1707-1734). Tra capitale e provincia*, Roma, Carocci, 2010, pàg. 137-153

ROURA AULINAS, L., "Fidelidad y voluntad particularista catalanas: la sana política de este siglo ilustrado", a *El mundo hispánico en el Siglo de las Luces*, Madrid, Editorial Complutense, 1996, 2 vol., Vol II, pàg. 1149-1161

ROVITO, P. L., *Il vicereame spagnolo di Napoli. Ordinamento, istituzioni, culture di governo*, Nàpols, Arte Tipografica Editrice, 2003

-, "Funzione pubbliche e capitalismo signorile nel feudo napoletano del Seicento", *Bollettino del Centro di Studi Vichiani*, vol. XVI, 1986, pàg. 95-156

-, *Respubblica dei togati: giuristi e società nella Napoli del Seicento*, Nàpols, Jovene, 1981

RUBIÉS, J. P., "El constitucionalisme català en una perspectiva europea: conceptes i trajectòries, segles XV-XVIII", *Pedralbes*, 18-1, 1998, pàg. 453-474

RUIZ IBÁÑEZ, J. J., "Tiempo de guerra, tiempo de cambio. Resistencias, realidades y representaciones en los comienzos de la transición al pleno absolutismo en el reino de Murcia (1642-1669)", a Mario Rizzo *et al.*, *Le forze del principe. Recursos, instrumentos y límites de la práctica del poder soberano en los territorios de la Monarquía hispánica*, Múrcia, Universidad de Murcia, 2003, 2 vol., vol. II, pàg. 633-695

RUIZ TORRES, P., *Reformismo e Ilustración*, a J. Fontana; R. Villares (dir.), *Historia de España*, Barcelona, Crítica, 2008, 12 vol., vol V

RUSSELL, C., "Gran Bretaña a comienzos del siglo XVII: monarquía compuesta y reino múltiple", a C. Russell i J. A. Gallego (dir.), *Las monarquías del Antiguo Régimen, ¿monarquies compuestas?*, Madrid, Editorial Complutense, 1996, pàg. 31-43

RUSSO, S., "Il terremoto di Foggia del 1731", a S. Russo; N. Guasti, *Il Vicereame austriaco (1707-1734). Tra capitale e provincia*, Roma, Carocci, 2010, pàg. 125-136

RUSSO, S.; N. GUASTI, *Il Vicereame austriaco (1707-1734). Tra capitale e provincia*, Roma, Carocci, 2010

SALES, N., *Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII)*, a P. Vilar (dir.), *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1989, 8 vol., vol IV

SALLÉS VILASECA, N., *Giulio Alberoni y la dirección de la política exterior española después de los tratados de Utrecht (1715-1719)*, Tesi doctoral inèdita, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Institut d'Història Jaume Vicens Vives, 2016

SAN MIGUEL PÉREZ, E., *La instauración de la monarquía borbónica en España*, Madrid, Comunidad Autónoma de Madrid, Servicio de Documentación y Publicaciones, 2001

SCHENA, O., "Il regno di Sardegna e Corsica", a I. Lazzarini; A. Gamberini (ed.), *Lo Stato del Rinascimento in Italia 1350-1520*, Roma, Viella, "La Storia. Saggi", 5, pàg. 53-68

SCHIERA, P. (ed.), *Ragion di stato e ragioni dello Stato (secoli XV-XVII)*, Nàpols, L'Officina Tipografica, 1996

SCHIPA, M., "Il Regno di Napoli descritto nel 1713 da P. M. Doria", *Archivio Storico per le Province Napoletane*, XXIV, 1899, pàg. 25-84 i 329-350

SCIUTI RUSSI, V., "Stabilità ed autonomia del ministero siciliano in un dibattito del secolo XVIII", *Rivista Storica Italiana*, 1975, pàg. 47-86

SENATORE, F., "Parlamento e luogotenenza generale. Il regno di Napoli nella Corona d'Aragona", a J. A. Sesma Muñoz (coord.), *La Corona de Aragón en el centro de su historia (1208-1458). La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*, Saragossa, Gobierno de Aragón / Grupo CEMA, 2010, p. 435-478

SERRA I PUIG, E., "Naixement de la concepció de la ciutadania: el marc històric", a A. Garcia Espuche (dir.), *Dret, conflictes i justícia*, Barcelona 1700,

Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, El Born Centre Cultural, 2015, pàg. 53-93

-, "El sistema constitucional català i el dret de les persones entre 1702 i 1706", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, Núm. XXVI (2015), p. 47-63

-, "La informació diplomàtica sobre el sistema polític català entre 1559 i 1713", a R. Ferrero Micó; L. Guia Marín, *Corts i parlaments de la Corona d'Aragó. Unes institucions emblemàtiques en una monarquia composta*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008, pàg. 363-384

-, "La vida parlamentària a la Corona d'Aragó: segles XVI i XVII: una aproximació comparativa", a J. Sobrequés (coord.) *Actes del 53è Congrés de la Comissió per a l'Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Museu d'Història de Catalunya, 2005, pàg. 501-536

-, "El pas de rosca en el camí de l'austriacisme", a J. Albareda (ed.), *Del patriotisme al catalanisme. Societat i política (segles XVI-XIX)*, Vic, Eumo, 2001, "Referències", 32, pàg. 71-103

-, *Les Corts catalanes, una bona font d'informació històrica, Discurs de recepció com a membre numerària de la Secció Històrico-Arqueològica*, llegit el dia 27 de novembre de 2003, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003

-, "Entre la ruptura i la continuïtat. Algunes consideracions a propòsit de la capacitat institucional de Catalunya durant la Guerra dels Segadors", a *Les Corts a Catalunya. Actes del Congrés d'Història Institucional*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, 1991, pàg. 160-167

SICILIA, R., *Un Consiglio di spada e di toga. Il Collaterale napoletano dal 1443 al 1542*, Nàpols, Guida, 2010, "Passaggi e percorsi", 16

SIMON I TARRÉS, A., "Catalunya en el procés de construcció de l'Estat modern espanyol (segles XVI-XVIII). Una aproximació interpretativa", *Catalan Historical Review*, 7, 2014, pàg. 141-157

-, *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2005

SIRAGO, M., "La ricostruzione della flotta napoletana e il suo apporto alla difesa dei mari nel primo periodo del vicereame austriaco (1707 – 1720) Il Mediterraneo in fiamme tra fine '600 e inizi '700: la prima "guerra di Morea"" (en premsa)

SKINNER, Q., *Los fundamentos del pensamiento político moderno*, Mèxic: Fondo de Cultura Económica, 1985-1986

SOBREQUÉS, J., *Actes del 53è Congrés de la Comissió per a l'Estudi de la Història de les Institucions Representatives i Parlamentàries*, Barcelona, Parlament de Catalunya / Museu d'Història de Catalunya, 2005

SODANO, G., *Il miracolo nel Mezzogiorno d'Italia dell'età moderna. Tra Santi, Madonne, guaritrici e medici*, Nàpols, Guida, 2010

SOLER I SIMON, S., *Memòries d'una família pagesa: els Anglada de Fonteta*, La Bisbal d'Empordà, Curbet Edicions, 1994

SPAGNOLETTI, A., "La frontiera armata. La proiezione mediterranea di Napoli e della Sicilia tra XV e XVI secolo", a B. Anatra; G. Murgia (ed.), *Sardegna, Spagna e Mediterraneo. Dai Re Cattolici al Secolo d'Oro*, Roma, Carocci, 2004, pàg. 17-31

STONE, L., "La Revolución inglesa", a R. Forster i J. P. Greene (recop.), *Revoluciones y rebeliones en la Europa Moderna*, Madrid, Altaya, pàg. 67-121

STRAZZULLO, F., *Edilizia e urbanística a Napoli dal '500 al '700*, Nàpols, Arturo Berisio Editore, 1968

TENENTI, A., *Dalle rivolte alle rivoluzioni*, Bolonya, Il Mulino, 1997

TORRAS I RIBÉ, J. M., *La guerra de Successió i els setges de Barcelona 1697-1714*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2007

TORRES, X., "Guerra justa y guerra santa: la apologética católica en la revuelta catalana de 1640", a A. De Benedictis; C. Magoni, *Teatri di guerra:*

rappresentazioni e discorsi tra età moderna ed età contemporanea, Bolonya, Bononia University Press, 2010, pàg. 173-190

-, *Naciones sin nacionalismo. Cataluña en la Monarquía hispánica (siglos XVI-XVII)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2008

-, "A vueltas con el patriotismo. La revuelta catalana contra la Monarquía Hispánica (1640-1659)", a A. Álvarez-Ossorio i B. J. García, *La monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2004, pàg. 811-844

-, "Identitat i vocabulari: nació, terra i pàtria a la Catalunya dels Àustria",)

TRUYOL Y SERRA, A., *Historia de la Filosofía del Derecho y del Estado, 2. Del Renacimiento a Kant*, Madrid, Alianza Editorial, 1995, 4a ed. (1a ed., 1975)

TULARD, J., *Napoléon et la noblesse d'Empire*, París, Editions Tallandier, 2001

VAN GELDEREN, M., "Hugo Grocio sobre la monarquía. Del rechazo republicano a una tolerancia con reservas", a A. Álvarez-Ossorio i B. J. García, *La monarquía de las naciones. Patria, nación y naturaleza en la Monarquía de España*, Madrid, Fundación Carlos de Amberes, 2004, pàg. 765-776

VERGA, M., "«*Finis saeculi nova rerum faciem aperuit*» (Leibniz). Guerre di Successioni, Stati, popoli e culture della rappresentazione nell'Italia del XVIII secolo", *Studia Borromaica*, 24, 2010, pàg. 7-17

-, "Il «Bruderzwist», la Spagna, l'Italia dalle lettere del duca di Moles", *Cheiron*, 21, 1994, pàg. 13-53

-, "Il «sogno spagnolo» di Carlo VI. Alcune considerazioni sulla monarchia asburgica e i domini italiani nella prima metà del Settecento", a C. Mozzarelli; G. Olmi, *Il Trentino nel Settecento fra Sacro Romano Impero e antichi stati italiani. Annali dell'Istituto storico italo-germanico*, Quaderno 17, Bolonya, 1985, pàg. 203-261

VICENS i VIVES, J., *Notícia de Catalunya*, Barcelona, Editorial Àncora, 1960

VICENT LÓPEZ, I. M., "La cultura política castellana durante la Guerra de Sucesión: el discurso de la fidelidad", a P. Fernández Albaladejo, *Los*

Borbones. Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII, Marcial Pons / Casa de Velázquez, 2001, pàg. 217-243

VIEJO YHARRASSARRY, J., “Domingo de Aguirre: la defensa de una constitución de libertades”, a *El mundo hispánico en el siglo de las Luces*, Madrid, Editorial Complutense, 2 vol., vol. II, pàg. 1343-1348

VILAR, P., *Maual de la Companyia Nova de Gibraltar*, Reus, Edicions del Centre de Lectura de Reus, 1990

-, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Crítica, 1987 (3a. ed.), 4 vol.

VILLANUEVA LÓPEZ, J., *Política y discurso histórico en la España del siglo XVII. Las polémicas sobre los orígenes medievales de Cataluña*, Alacant, Universitat d'Alacant, Servei de Publicacions, 2004

VILLARI, P., “L'agricoltura”, a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 9-25

VILLARI, R., *Elogio della dissimulazione. La lotta politica nel Seicento*, Roma-Bari, Giuseppe Laterza & Figli, 1987

-, *Rebeldes y reformadores del siglo XVI al XVIII*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 1981

-, *La rivolta antispagnola a Napoli. Le origini (1585-1647)*, Roma, Laterza, 1967

-, *La feudalità e lo Stato napoletano nel secolo XVII*, Roma, Tipografia Ambrosini, 1965

VIROLI, M., *Per amore della patria. Patriotismo e nazionalismo nella storia*, Roma, Laterza, 2001

VISCEGLIA, M. A., “Commercio estero e commercio peninsulare”, a L. De Rosa; L. M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 73-125

VOLTES BOU, P., *Barcelona durante el gobierno del Archiduque Carlos de Austria*, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1963, 2 vol.

WALLNIG, P., "I viceré austriaci", a A. Antonelli (ed.), *Cerimoniale del vicereame austriaco di Napoli 1707-1734*, Nàpols, Prismi editrice politecnica Napoli, 2014, pàg. 21-35

ZARKA, Y. C., "John Milton: la république contre la monarchie", a Y. C. Zarka (dir.), *Monarchie et république au XVIIe siècle*, París, Presses Universitaires de France, 2007, pàg. 31-46

ZARKA, Y. C. (ed.), *Monarchie et république au XVIIe siècle*, París, Presses Universitaires de France, 2007

ZILLI, I., "L'industria e il suo rinnovamento", a L. De Rosa; L.M. Enciso Recio (ed.), *Spagna e Mezzogiorno d'Italia nell'età della transizione. Stato, finanza ed economia (1650-1760)*, Nàpols, Edizioni Scientifiche Italiane, 1997, pàg. 47-72

APÈNDIX DOCUMENTAL

ANNEX 1: Màximes de *El Emperador polític*

Vol. I

Text I: Fue Ulpio Trajano de nación español, natural de Itálica, Ciudad cerca de Sevilla en España, a quien añadió la gloria de ser patria de héroe tan insigne.

Màxima I: ¿Quién consigue más gloria, la patria del héroe o el héroe de la patria?

La primera causa de la gloria de una Ciudad es el blasón de los varones insignes. Calle, pues, la patria, que ella no es felicidad del héroe, sí el héroe de la patria. (pàg. 5)

Màxima II: Si el héroe para ser insigne ha menester como propiedad el haber nacido en insigne patria.

Ennoblece el célebre varón a su patria, pero la patria no puede comunicarle o su humildad o su nobleza [Petrarca]. (pàg. 6)

La sola alabanza de la patria es la sola virtud de sus hijos [Petrarca]. (pàg. 10)

Muy poco al insigne varón le minora sus méritos la humildad de la patria; tanto a esta la ilustra con elogios el nacimiento de un héroe generoso. (pàg. 12)

Màxima III: Si está obligado el héroe a dar la vida por defensa de su patria.

Es la patria el primero y más principal principio del héroe (...) [Hièrocles]; es la fuente de donde dimanar todas las utilidades al héroe (...) [Ciceró]. Por esta razón ha de anteponer el célebre varón la utilidad pública de la patria a todas sus privadas utilidades (...) [Plató]. (pàg. 13)

Fúndase esta máxima en lo más acendrado de la política: todos los intereses de los particulares están vinculados en la utilidad e interés de la patria como en su origen: todo lo que tiene resabios de provecho de la patria, esto mismo es utilidad particular de sus ciudadanos [Guicciardini]. ¿Quién no procura

resguardar el origen de donde provienen todos sus bienes? ¿Quién no atenderá a conservar la matriz de donde nacen todos sus provechos? ¿Quién no mirará a defender el manantial de donde dimanen todas sus utilidades? Cuando a la cabeza del hombre, corte del alma racional, trono de las potencias y príncipe de toda la arquitectura humana le amenaza algún peligro, todos los miembros, y principalmente las manos a impulsos de leales vasallos acuden a la defensa de su capital monarca: consideran que de ella depende todo el interés de su vida: atienden que de ella se origina todo el manantial de sus espíritus vitales. Arquitectura política es la república; la patria es la cabeza, los miembros son los ciudadanos: si al peligro de aquélla no acuden éstos, será difunto cadáver toda la vida política: si al riesgo de aquélla no se exponen éstos, se trastornará toda la máquina de la razón de estado. (pàg. 14-15)

Este amor, este cariño, esta caridad a la patria, igual en el humilde y en el noble, en el pobre y en el rico, en el vasallo y en el monarca [Horaci], proviene, nace y dimana de las muchas utilidades, beneficios y favores que recibe el héroe de su patria. Todo lo que hace el célebre varón ha de dirigirlo al blanco de la utilidad pública, y no al interés de sus privadas utilidades (...) [Ciceró]. Ésta es la mayor máxima para hacer una república durable. No ha de dudar un varón ilustre el padecer cualquier riesgo por la dignidad y libertad de su patria. No ha de escasear un insigne héroe el entregarse a la muerte para conseguir la vida de su patricia cuna. Acreedora es la patria al héroe en muchos beneficios; a aquél, que tantos provechos ha recibido de la patria no le ha de parecer grande cualquier daño que por ella padeciére [Ciceró]. A quien todo lo debemos, todo debemos pagarlo. La vida que ha prestado la patria al héroe, está obligado este, cuando la pidiere, a sacrificarla [Luci Emili Paul-le Macedònic]. (pàg. 19-21)

Máxima IV: Si al héroe le incumbe la obligación de dar la vida por la patria, aunque esta sea ingrata.

El que defiende a su patria es digno de lauro; el que no, es merecedor de desprecio [Sèneca]. El que se arroja a los riesgos por la patria granjea blasones de inmortalidad; el que se niega a ellos merece tiznes de ignominia.

La defensa de la patria incumbe al héroe más que por la salud de ella por las glorias de empleo tan soberano. (pàg. 35)

Avivemos más la razón del discurso. No es la patria la que es ingrata, no caben en ella como cosa inanimada manchas de ingratitudes. Ingratos son los patricios, que a muchas de las glorias de un héroe quieren ofuscarle los triunfos. ¿Ha de merecer acaso la patria la pena de la culpa que no ha cometido? ¿Ha de ser acaso castigada la que no es cómplice de los delitos ajenos? No: luego el célebre varón no puede fulminar quejas de ingratitud contra su patria, si venerarla por el más dulce blanco de sus cariñosos afectos. (pàg. 36)

Text II: Diole el cielo padres de antigua aunque no clara familia. Llamose Trajano su padre, y su madre Plotina. Fue aquel (aunque no falta quien lo niegue) patricio y cónsul romano, varón que logró muchos aplausos en la república.

Màxima I: ¿Cuál sea mayor nobleza, la adquirida o la heredada?

Nada vale la nobleza o bondad de loa antepasados si nosotros no imitamos sus virtudes. El hombre malo no puede ser noble [Eurípides]. El varón bueno no puede dejar de estar adornado de nobleza generosa [Menandre]. ¿Qué aprovecha la claridad del linaje a aquél a quien le oscurecen las sombras de sus costumbres? ¿Qué importa la vanidad de la sangre si de una misma masa se forjó la fragilidad de nuestra naturaleza? [Sant Gregori Nazianzè] Máxima fue del cordobés Séneca que no había monarca que no descendiese de esclavos, ni esclavo alguno que no derivase de reyes [Sèneca]. No hay linaje alguno que, si atendemos a su origen, no esté ilustrado de alguna ignorada nobleza: miserable elogio es zanjar su aplauso en ajenas alabanzas (...) [Juvenal]. Más garboso es florecer con propias hazañas que gloriarse de heredados abolorios [Ciceró]. (pàg. 40-41)

Mejor es que los padres se gloríen del héroe que el que un héroe se gloríe de sus padres [Sant Joan Crisòstom]. Lauro es de los padres la virtud del hijo [Plini el Jove]; pero no es lauro de los hijos la virtud del padre [Ovidi]. La nobleza de

ánimo es propia, la nobleza heredada es ajena (...) Es la nobleza un esplendor que no nace de otras luces que de las de la virtud [Platina]: no se hereda naciendo, sólo viviendo se alcanza [Petrarca]. Poco le aprovecharán al noble los timbres, trofeos y hazañas de sus antepasados si no le adornan los blasones de la noble virtud y de la nobleza virtuosa [Ovidi, Juvenal]. (pàg. 46-47)

Pregunto, pues, ¿cuál es más noble, aquél humilde que con sus virtudes comunicó la nobleza a sus descendientes, o éstos que deben a su predecesor tan ilustre gloria? No hay duda que en buena filosofía [axiomes filosòfics] es más noble aquél por quien éstos se glorían de la nobleza: luego el humilde, que con sus méritos se adquirió la nobleza, es más noble que los que la heredaron de sus mayores: luego aquél, y no éstos, merece los preeminentes lauros de la nobleza más heroica. (pàg. 47-48)

Dese a la nobleza el honor que se le debe [Ciceró]. Más no es sufrible que algunos nobles sin méritos hagan escarnio de los humildes que con sus virtudes se adquirieron la nobleza: júzganse que son nada en comparación de su sangre, y su vanidad los engaña: debieran considerar que el nacer es don de Dios, y el hacerse insigne parto de los trabajos de un hombre. Puede el rey hacer nobles a muchos; pero a ninguno docto y valeroso: debieran advertir que si los hombres pudieran elegir su nacimiento ninguno sería humilde, todos eligieran el nacer nobles [Sèneca]. Estimen, pues, y veneren los nobles a los humildes que con sus virtudes adquirieron la nobleza; y verán con esta advertencia como son ellos más venerados por los virtuosos. (pàg. 49)

Máxima II: Si es necesario para que uno sea héroe el haber nacido de padres nobles.

Más garboso es el hacerse noble con la virtud que el nacer insigne [Juvenal]. Dicha es nacer noble; pero más dicha es saber serlo: el que nace noble tiene escalón en su nobleza para ser ilustre; el que nace humilde no tiene incentivo alguno para sus medras: aquél, vence una dificultad; este, supera dos dificultades; aquel, tiene alas para remontar su vuelo; este, se las fabrica con

sus virtudes; aquel, tiene una virtud ajena [Sèneca]; este, se inmortaliza con un bien propio; aquel, sin virtudes es el fin de su linaje; este, con sus méritos es el principio de su familia; en el uno, la emulación de sus mayores es la espuela de sus hazañas; en el otro, la humildad de la sangre es la rémora de sus triunfos. Aquel, a quien un águila le remonta al Olimpo, poco se debe a sus alientos; a aquel, a quien un peñasco es el estorbo de sus vuelos, le cuesta más el labrarse la fortuna [Alciat]. (pàg. 49-50)

El noble, que con sus virtudes emula las hazañas de sus antepasados, nada hace; el humilde, que con sus méritos ilustra el origen, hace mucho: aquél, hace lo que debe; éste, no debe lo que hace: en aquél es obligación su buen proceder; en éste es galantería su virtuoso obrar; aquél, procede por quien es; éste, es porque procede: máxima es de la naturaleza que sea bueno el que deriva de buenos [Aristòtil] Que sea bueno el que nace humilde, es máxima del entendimiento. Más hace el príncipe que con sus virtudes se adquiere un reino que el que por su sangre hereda una corona; hereda el noble la corona de su nobleza; se adquiere el virtuoso la monarquía de su fama. (pàg. 57-58)

Text III: No sólo imitó Trajano las proezas de sus predecesores, sí también con su virtud excedió la nobleza de su linaje.

Màxima I: Si debe el héroe o el príncipe tener a los ojos las hazañas y acciones de sus antecesores.

Debe, pues, por estas razones el príncipe o el héroe (que es monarca de sus afectos) reglar las acciones, los intentos y los consejos con el nivel de las hazañas de sus predecesores. Siga las acciones buenas por ejemplar; huya las malas por escarmiento [Sant Ambrosi]. Política es de los más reinos (y política muy acertada) escribir en las crónicas los hechos de los pasados. Con esta memoria los reyes y héroes tienen que seguir y que imitar en sus acciones. (pàg. 59-60)

Política es esta que deben observar los monarcas que tienen hijos: hacer que los príncipes vean el modo con que gobiernan y despachan los negocios, procurar que adviertan las hazañas y célebres acciones que emprenden;

porque después los hijos, cuando estén entronizados en el mando, logren la memoria de ellas, con la memoria emulación, con la emulación empresa, con la empresa gloria, y con la gloria el próspero gobierno de sus reinos. (pàg. 66-67)

Máxima II: Si debe el príncipe o el héroe excederlas virtudes y hazañas de sus antepasados.

No sólo el héroe, el príncipe o el monarca debe imitar las gloriosas hazañas de sus antecesores, si también debe procurar con su actitud excederlas: aquél que hace lo que otro hizo, poco hace; mucho obra aquél que hace más que los otros hicieron: no está la gloria en ser mayor que todos; sólo consiste en ser mayor que aquéllos que fueron grandes [Plini el Jove]. Máxima es ésta, que observaba nuestro político emperador Trajano: aquél que tan solamente imita sus pasados sólo merece aplausos comunes; aquél que los excede en hazañas merece particulares elogios: el imitar nace de un corazón bueno; el procurar exceder es impulso de un ánimo generoso: lo primero es contentarse de poco; es aspirar a mucho lo segundo: sólo aquél que no se contenta con vulgares timbres merece el nombre de héroe generoso. (pàg. 67-68)

El monarca que no procura exceder a sus antecesores parece que está mal hallado con la corona: exceder a todos es no ceder a alguno: el que cede a otro desmerece el nombre de generoso... Dos miras ha de tener el héroe, dos líneas ha de seguir el monarca: la una. Igualar las hazañas de sus pasados; la otra, el procurar exceder a todos... El príncipe que no se funda en estos dos polos poco calificará a su corazón de generoso. (pàg. 72-73)

Text IV: Fue Trajano dotado de hermosura, de afable rostro y de briosa disposición de cuerpo.

Màxima I: Si el príncipe o el héroe ha de estar dotado de rostro hermoso.

No quiero tampoco dar tanto realce a la hermosura, que no se pueda llegar al Olimpo de la heroicidad sin ella. La más perfecta es la del alma: no se ha de adornar la belleza del alma con la del cuerpo, sí la del cuerpo con la hermosura del alma [Saavedra]. (pàg. 85)

Pero cuando la hermosura y la virtud se enlazan en dichoso maridaje, cuando lo bello y lo virtuoso tejen en el príncipe una divina guirnalda, entonces sí que es afortunada la monarquía [Càntics]. (pàg. 87)

Màxima II: Que el príncipe o el héroe ha de ser afable y humano

No solamente debe el héroe o el monarca estar dotado de la afabilidad por ser virtud, si también por las políticas conveniencias que de ella dimanar. Es la humanidad en el príncipe el mejor ejército que le guarda [Lipsi]. No hay cosa más disforme [*sic*] que añadir al imperio la aspereza [Ciceró]. Es el imperio de si duro y se ha de temperar con la afabilidad del que gobierna: pesada es la obediencia del vasallo, no le ha de añadir el príncipe otro peso con su aspereza. El rostro afable del príncipe es un dulce imperio en el corazón de sus vasallos [Saavedra], es una píldora dorada del señorío. Que políticamente nos aconsejó aquel que dijo que cuanto más poderosos somos tanto más conviene que seamos humildes y afables [Ciceró]. No consiste lo poderoso en lo severo; muchas veces lo severo disminuye a lo poderoso [Erasme]. La mucha severidad engendra envidia (...) la apacible afabilidad granjea amistades. Poca cordura fuera en un héroe malquistar voluntades pudiendo hacer conquista de albedríos. (pàg. 91-92)

Mas no concedamos tanto a lo severo que se desluzca lo afable; ni concedamos tanto a lo afable que se baldone lo severo: es la severidad virtud, es virtud la afabilidad: practique el príncipe esta, sin que por ello pierda de aquélla la senda: hay casos en que el príncipe se ha de mostrar afable; y hay casos en que se ha de ostentar severo: en unos y en otros, mezcle lo dulce de lo humano con lo amargo de lo majestuoso (...) [Marcial]. Con esta política logrará un rey los lauros de monarca, los timbres de príncipe y los aplausos de héroe generoso. (pàg. 101-103)

Màxima III: Que el príncipe o el héroe ha de ser de briosa y alta estatura.

No es defecto varonil entre los discretos la pequeñez de la estatura. Pero siempre al soldado, al héroe o al príncipe le hermosea la estatura y le adorna la briosa proporción del cuerpo, y le hace ser respetado la gallardía.

Text V: En su juventud fue bien educado en costumbres y doctrinado en las letras. Aunque no fue práctico en la elocuencia, fue experimentado en filosofía y en las morales; tuvo en ellas por maestro al gran filósofo Plutarco.

Màxima I: Que el príncipe o el héroe debe ser educado con la leche de su madre.

Pensaron (y pensaron mal) algunos que deslustra a la señora noble el tributar a sus hijos el cándido sustento [Sant Agustí, Saavedra] (...). ¿Quién dará leche noble mejor que una noble? ¿Quién dará leche real mejor que una reina? (pàg. 121)

Màxima II: Que el príncipe o el héroe debe ser bien educado en costumbres.

Es la educación buena la centinela de la esperanza, el presidio de la fe, la guía del camino de la salvación, el pasto de una buena inclinación, y la maestra de la virtud [Sant Cebrià]. (pàg. 125)

¿Cómo ha de gobernar bien el cetro, cómo ha de regir dichosamente la monarquía aquel príncipe que, desde las reales fajas, se cría entre damas, vive entre dueñas, estudia entre bufones y aprende entre truhanes: qué ha de escuchar? ¿Qué ha de oír? ¿Qué ha de saber? [Erasmè] Sino delicias, fastos, tiranías y vanidades: ¿Es útil a una corona que desde esta escuela se transfiera el príncipe al cetro, que desde esta educación se traslade el monarca al universal despacho? Es semi-Dios el rey [Egidi]. Como tal, debe exceder a todos los demás en costumbres, vida y entendimiento: no es rey el que por sí no es capaz de aventajar a todos [Aristòtil]. El trono que le ensalce ha de ser el trono de sus virtudes: no se sube a éste sin los escalones de la enseñanza. (pàg. 135-136)

Los preceptos que se infundieron en la niñez son mármoles que se fijaron en el palacio de la razón. No son los vicios originales manchas del nacer; con el discurso del tiempo tiranizan nuestra voluntad [Sèneca]. El poder de la enseñanza ha de ir cortando el paso a tan tirano imperio: si se dejan engrosar con el ejército de las pasiones, quedan la voluntad, entendimiento y memoria

desbaratados en la campaña: en los principios se resiste fácilmente a una pasión, al mal envejecido es difícil de aplicarle el remedio [Ovidi]. Es la educación medicamento preservativo para bien obrar; aplíquese antes de que crezca la calentura de una pasión: de esta suerte, el entendimiento reinará más libre de tiranías; de este modo, no se rendirá la voluntad a tan pestíferos accidentes. (pàg. 136-137)

No confiéis en sola la nobleza sin educación; más seguridad hay en la educación sin la nobleza [Plutarco, Valeri Màxim, Suïdes, Rhodiginus, Erasme, Sant Basili: a Solórzano, Causino]. (pàg. 138)

Màxima III: Que el príncipe o el héroe debe ser educado por el cuidado de su mismo padre.

Quien educa reyes instruye a muchas personas: enseña al monarca para el acertar, y a todos los vasallos para la imitación [Scribanus]. (pàg. 146)

¿Quién sabrá mejor educar al príncipe que aquel que es su mismo padre?
¿Quién sabrá mejor adiestrarle para el manejo de los negocios y conservación de los estados que aquel que tiene la ciencia práctica del gobierno? [Saavedra] (pàg. 148-149)

¿Puede acaso haber negocio de más importancia para una corona que la educación del príncipe? ¿Puede haber dependencia de más peso que esa tan útil enseñanza? De ella pende el buen gobierno de los vasallos, la conservación de la corona y el aumento de la monarquía. No fie, pues, el rey la educación de sus hijos a los cuidados de un hayo; no los encargue a documentos de sus ministros; edúquelos con su trabajo, instrúyalos con sus preceptos, llévelos consigo a las batallas, hágalos asistir a las audiencias públicas, cuide que lean las consultas, introdúzcalos en las juntas de estado, corríjales los defectos, tempérelas las pasiones; para que de este modo quede buen sucesor a la corona, buen general en las campañas, buen padre a los vasallos y buen príncipe a toda la monarquía. (pàg. 150-151)

Màxima IV: Cuáles deben ser los ayos del príncipe y lo que han de observar en su educación.

Sea, pues, el ayo del príncipe (ya que no pueda de sangre real) a lo menos de buen linaje y de sangre noble [Alfons el Savi]. (pàg. 157)

Debe también atenderse que el ayo del príncipe sea persona de buena vida y costumbres [Plutarc]. (pàg. 159)

Que sea sano, de buen entendimiento, sin mala saña y, sobretodo, que sea celoso del bien del rey y del reino [*Digesto*, L. 4]. (pàg. 161)

Màxima V: Que el príncipe debe ser sabio y doctrinado en las ciencias.

No puede la república tener mayor provecho que el de las ciencias: no hay murallas más fuertes, no hay baluartes más inexpugnables, que los consejos de los que profesan las letras [Langius]. Florecen en tanto las repúblicas en cuanto en ellas los doctos florecen [Anònim]. La muerte de un sabio es la más crítica enfermedad de una corona. Sólo floreció Grecia en aquel tiempo en que siete sabios la ilustraron con sus escritos (...) [Petrarca]. Por eso las repúblicas, los monarcas, han de procurar que los doctos habiten en sus reinos; han de venerar los sabios y ladearse con ellos (...) (pàg. 185)

Si a un particular, pues, es tan útil la sabiduría; si a una república son tan necesarias las letras, cuanto más a un príncipe, a un rey, a un monarca, que ha de gobernar tantos vasallos, que ha de regir tantos reinos: a ninguno es más conveniente la sabiduría que al príncipe; éste deba aprovechar a todos con su doctrina (...) [Vegeci a Saavedra] Decía el divino Platón que entonces son dichosas las repúblicas [Boeci] cuando los filósofos reinan o los reyes filosofan. Que agudamente dijo el rey Don Alfonso de Nápoles que el monarca sin letras no era más que un asno coronado, y que era voz de buey, y no de hombre, la que pregonaba la sentencia contraria [Piccolomini]. No hay azote, no hay castigo, no hay desgracia mayor con que Dios pueda afligir un pueblo que darle un príncipe indocto e imperito: ¿Qué pluma podrá referir los daños que de tal gobierno se ofrecen? Es el príncipe esclavo de sus ministros, no goza la

libertad del mando, nacen bandos y facciones, divídese el pueblo, el senado y los grandes; sale de ahí la guerra, y de ésta trabajos, calamidades y miserias [Cominaeus]. (pàg. 186-187)

Los mejores consejeros son los libros, decía el rey Alfonso de Nápoles: en éstos sin temor ni adulación se hallan las más acertadas resoluciones [Piccolomini]. Importa pues que para la paz y la guerra sea el príncipe dotado de las soberanas prendas de la ciencia. (pàg. 193)

Máxima VI: De las ciencias que se han de enseñar al príncipe.

Teatro literario de la sabiduría

Gramática

Es la lengua latina la que está más extendida por todo el Orbe, aquélla en la cual hay más libros escritos, y la que es más perfecta de todas: no se niegue pues al príncipe esta gracia, de la que puede redundar gran beneficio. Sepa, pues, el monarca la lengua latina, no con variedad de preceptos, no para enseñarla, ni escribirla; si sólo para leerla y entenderla [Causino].

La variedad de lenguas es parte de esa arte liberal de la gramática; el conocimiento de ellas es parte muy esencial del héroe perfecto: don de Dios es la agilidad en saber hablarlas (...) [Sant Pau]. Debe el héroe para ser perfecto, debe el príncipe para ser grande, ensayarse en estudiar muchas lenguas. (pàg. 203)

Si atendemos a los dos tiempos de una monarquía, paz y guerra, en ambos es conveniente al príncipe el conocimiento de varias lenguas: en la guerra es muy necesario el entender la lengua del enemigo, ya por los peligros, y ya por entender los desertores y espías: ¿A cuántos generales el saber la lengua enemiga ha librado del riesgo de una batalla? ¿A cuántos capitanes esta habilidad ha dado la vida? Si miramos el político gobierno de la paz, aunque es verdad que los monarcas suelen tener secretarios de estado de todas las lenguas, pero es más conveniente que el príncipe por sí mismo las entienda: el oír por intérprete está sujeto a muchos engaños: el leer traducciones padece el

mismo peligro. Tiene cada lengua sus propias frases; la traducción hace a veces que la verdad pierda su fuerza y energía. Gran consuelo es para el que habla con un monarca el saber que éste le entiende; gran desconsuelo es para un vasallo el ver que no le entiende el que le ha de dar el premio. Sucédele a veces a un príncipe el tener correspondencias con príncipes extranjeros: si no sabe las lenguas, ha de valerse de secretarios. Muchas cosas hay que se fían al sello de una carta y no a lo secreto de los corazones. Sepa, pues, el príncipe muchas lenguas. El modo de enseñarle no ha de ser con preceptos, que le causarían fastidio; si teniendo a su lado meninos y pajes de varias naciones; con esta comunicación conseguirá descansado lo que tal vez no lograra estudioso [Saavedra]. (pàg. 204-206)

Poesía

Conviene, pues, a la política de una monarquía que el príncipe sea algún poco aplicado al estudio de los poemas [Saavedra]. Este es entretenimiento tan familiar en las cortes y palacios que parecería ignorancia en el monarca el no saber tal vez usar de su dulzura. La agudeza de la poesía hará discreto al príncipe y le abrirá el ánimo para discursos mayores.(...) No se le niegue al príncipe la lectura e inteligencia de las fábulas: bajo el sentido fabuloso está rebosado el natural y el alegórico (...). De las más impías y torpes fábulas se pueden sacar panales de saludables documentos [Plutarc]. Razón de Estado es a veces que el príncipe tenga un lícito entretenimiento en que ocupar su discurso: en tanto que piensa en él, no discurre en agravar a sus súbditos [Saavedra]. (pàg. 211-212)

Historia

Es la historia el testigo de los tiempos, luz de la verdad, vida de la memoria, maestra de la vida y enviada de la antigüedad [Ciceró]. Es un transparente espejo donde se ve la verdad sin engaños [Vives]. Es sustituta del tiempo, es un incesable torno que vuelve los tiempos pasados al instante de presentes [Vives]. Es el archivo de la fama, es un riquísimo erario de las hazañas

varoniles. Y, finalmente, es la aurora que, en el gran teatro del Orbe, representa los hechos heroicos o infamias de los mortales. (pàg. 213)

Es la ciencia que más aprovecha para la virtud y gobierno político de una república [Filó]. Donde ella sobra, es la juventud vejez; donde ella falta, es la vejez juventud [Vives]. La lección de la historia compone la vida de un héroe de los errores ajenos [Diodor Sícul]. Feliz ciencia la de aprender propios escarmientos en ajenas desgracias [Terenci]. La historia da a los mozos la prudencia que logran sólo las canas, hace a los particulares dignos del imperio, incita a los emperadores para gloriosas hazañas, anima a los soldados para perder la vida, y con el temor aparta la voluntad de las infamias [Diodor Sícul]. En ella se ven las plazas sitiadas, las batallas dispuestas, las victorias conseguidas, las paces ajustadas, los tumultos sosegados, los premios repartidos, los delitos castigados, la religión exaltada y, finalmente, todas las máximas importantes a la conservación de una corona. (pàg. 213-214)

No hay, pues, estudio, no hay lectura, no hay empleo que sea más importante al príncipe que el de la historia. Es la práctica y maestra de la política [Polibi]. Todas cuantas máximas puede discurrir la política las hallará el príncipe practicadas en las historias; consejero de Estado es que le tendrá con él a todas horas [Saavedra, Claudià]. (pàg. 214)

No sólo, pues, el príncipe ha de procurar ser práctico en las historias, si también ser cuidadoso que en sus reinos se escriban con toda verdad las crónicas de su tiempo. (...) El mayor cronista de un príncipe es el mismo príncipe; si el monarca puede historiar sus hechos, esa será la mejor historia. (...) De este modo logrará el monarca que sus sucesos tengan las crónicas por norte, guía y luz de sus acciones. (pàg. 218-220)

Retórica

Es la retórica la emperatriz de las ciencias, la reina de las artes liberales y la gobernadora de las repúblicas [Langius]. Es la elocuencia un hechizo de los corazones, un atractivo imán de las voluntades y una dulce tiranía de los sentidos. Es una dorada cadena que aprisiona los más robustos corazones

[Alciat], y una apacible cárcel donde están encarceladas las potencias del hombre. (pàg. 220-221)

¿Qué rey, pues, a vista de tantos héroes, se negará a la apacible empresa de la elocuencia? ¿Qué monarca, con tales ejemplos, no procurará estar dotado de tan facunda gracia? Si el príncipe ha de corregir a algún súbdito, si el príncipe ha de consolar al vasallo que no premia, si el príncipe ha de responder a las embajadas de sus reinos, ¿de qué necesitará más que de una elocuencia retórica? El monarca que ha menester que otro por él hable, más parece estatua con corona [Saavedra] y pintura de la majestad que príncipe con alma. Si lo ven los extranjeros, si lo oyen los vasallos, servirá a los unos de risa y a los otros de menosprecio (...). Sepa, pues, el príncipe hablar; no se valga de la lengua de sus consejeros u ministros: la voz, en la distancia del aire, pierde su fuerza; tal vez la perdería la del monarca si pasaba por acueductos ajenos. (pàg. 226-227)

Después que el príncipe será dorado con los esmaltes de la elocuencia, observe otra máxima política acerca de ese intento: cuando haya de elegir embajadores, busque sujetos retóricos y elocuentes [Scribanus]. Es la elocuencia el manantial de los triunfos de una embajada. Requisito esencial entre otros es en un enviado la elegante facundia de la lengua [Pascalis]. (...) Pero esa elocuencia no ha de ser sólo fundada en la verbosidad del estilo, si en la solidez de las sentencias. Casi pocas veces se eslabonan en un sujeto la facundia de palabras y la madurez de la prudencia. De ordinario es pobre de juicio el que es rico de lengua. Más vale la prudencia no elocuente que la imprudente elocuencia. Tenga, pues, el príncipe cuidado con esta máxima, que es una de las más importantes para la conservación de sus reinos [Scribanus]. (pàg. 227-229)

Filosofía

(...) ella es la capitana de la vida, la senda de la virtud, y la perseguidora de los vicios [Ciceró] (...). Dádiva de la naturaleza es el vivir, pero el vivir bien es dádiva de esa ciencia [Sèneca]. El propio oficio del filósofo es ser médico de

los vicios humanos, el de la filosofía ser ley y regla de la vida del hombre [Erasme]. (pàg. 229-230)

Es tan importante a un príncipe la filosofía que el que no ha gustado sus raudales no es hábil para la corona [Erasme]. (pàg. 232)

Estudie, pues, el príncipe la filosofía para guía de todas sus acciones. Ninguna ciencia sin su luz se puede perfectamente conseguir. (pàg. 233)

Filosofía moral

Tres son los ríos que nacen del océano de la filosofía moral: la ética, la económica y la política: la primera, regla de las costumbres; la segunda, guía de la familia; y la tercera, norte de la república. De todos tres raudales ha de estar bañado el entendimiento del monarca. La ética es la más principal ciencia, la más importante sabiduría de un héroe: no puede el entendimiento a veces sujetar los impulsos del ciego apetito, asáltanle de ordinario formadas huestes de desordenadas pasiones, y necesita de auxiliares preceptos para la victoria. La mayor de un héroe es el saber vencerse a sí mismo: no puede ser grande el que se hace esclavo de sus afectos [Ciceró]. Rey es el que no sirve a alguno; ¿cómo podrá ser rey el que se sujeta a la esclavitud de sus pasiones? Lo que hace el héroe por sí propio ha de hacer el monarca por sus vasallos. Es el rey el espejo donde se miran todos sus súbditos [Claudià]. (...) Si el rey es bueno, son buenos los súbditos; si es malo, se vuelven los vasallos peores [Vives]. Por eso, peca más el príncipe en sus deslices que el particular en sus tropiezos. (...) Conviene, pues, que el monarca sea sol sin nubes, que guíe sus vasallos al perfecto oriente de sus virtudes. (pàg. 234-235)

La majestad real no exime al monarca del cuidado económico. El manejo de su casa le dará luz para los negocios de su corona. Si le ven descuidado en el peso de su casa, le considerarán omiso en los trabajos de su cetro. (...) Cuide, pues, el monarca de su real hacienda, procure conservar su real patrimonio, mire quien come de las raciones de su palacio. A veces, lo que superficialmente se gasta en ellos suele faltar a los soldados en la campaña. (...) Las superfluas opulencias del príncipe suelen ser la pobreza de sus

súbditos [Alciat]. Lo que se desperdicia sin dirección en el palacio se ha de sacar de las trabajosas fatigas del pobre. (...) Observe, pues, esas máximas el príncipe, estudie los principios de la economía el monarca: con esta ciencia será rico su erario, serán abundantes sus pueblos, y serán sus súbditos opulentos. (pàg. 240-241)

La última parte de la filosofía moral es la política: ciencia civil la llamó el príncipe de la elocuencia [Ciceró]. Su fin es la felicidad de la vida [Sant Tomàs]. Sin ella no pueden sustentarse los reinos, sin ella se destruyen las coronas, y sin ella no pueden vivir en quietud los mortales [Proverbis]. Con ella floreció tanto la Grecia; con ella Roma extendió su imperio desde el uno al otro polo. De todas las ciencias, ésta es la más conveniente a un monarca: máxima es, que no la negará el más versado en materias de estado político. Todo lo que los reyes hacen, todo lo que los príncipes obran, se dice que es por razón de Estado y política. Éstas, a veces, suelen ser políticas de Maquiavelo. No las siga el monarca, si sólo las que se fundan en razón natural y en la verdadera religión católica. (...) Si el monarca no es experimentado en política, procure tener los ministros o consejeros que sean doctos en esa ciencia: sola, la política de un gran ministro ha aumentado muchas veces a una corona. Si muchos reyes hubieran tenido a su lado esa guía, tal vez hubieran sido más felices en su gobierno. ¡Oh, felicidad grande la de los monarcas! Que por sí o por otros pueden conseguir el político acierto de su monarquía. (pàg. 241-242)

Matemática

La ciencia más real, la sabiduría más majestuosa, la doctrina más notable es el estudio de las matemáticas. Su ejercicio es preludio para la consideración de las cosas divinas [Alciat a Langius]. (...) Es tan conveniente a un príncipe la matemática que, o ha de dejar de ser rey, o ha de entregarse a su estudio. (pàg. 242-243)

Aritmética

En cuatro partes se divide el científico globo de la matemática: aritmética, música, geometría y astronomía [Langius]. Entre todas cuatro la primera, y la

que precede a todas las otras [Aristòtil], es la aritmética. Por blanco mira a la cantidad discontinua o numérica. Es muy útil y conveniente su conocimiento al estado político de una república [Plató]. Prenda sustancial es, sin la cual el héroe no puede ser perfectamente ilustre [Rhodiginus]. (...) Quien quita su ejercicio destierra las demás artes de la república. Sin ella todas se pierden, sin ella todas se destruyen [Plató]. Faltando ella faltaría el comercio, la negociación y el trato. (pàg. 243-244)

Aunque es verdad que no es totalmente necesario al príncipe el perfecto conocimiento de la aritmética, pero le es importante que sepa algunos principios y sea algo práctico en ella. Muchas razones hay que persuaden lo verdadero de esta máxima. Si el príncipe no sabe los preceptos de la aritmética, no podrá alcanzar lo sólido de las otras ciencias. Faltárale la geometría, que es la más esencial para un perfecto gobierno. Si el monarca no entiende los guarismos de esa arte, causará irrisión a los que le verán ignorar una habilidad que sabe el vasallo más mínimo. Mal sabrá el rey sin esa ciencia tirar la resta de su patrimonio, y de lo que se gasta de su real hacienda. Mal entenderá el número de sus pueblos, de sus ciudades y de sus ejércitos. (pàg. 244-245)

Música

No será, pues, indecente a la majestad más heroica que en los ratos de diversión se entretenga el monarca con las acordes consonancias de la música. (...) No ha de estar siempre el monarca entre las fatigas del mando; conviene a su salud y a la de todos su reposo. En ningún divertimento le hallará mejor que en las suavidades de la música. Razón de estado es a veces que el príncipe tenga los pensamientos divertidos; no los ha de tener siempre fijos en las ideas del mando. Pero estos ejercicios de la música no los ha de ostentar el príncipe a las publicidades de un vulgo; ejercítelos en los más apartados retretes de su palacio. (pàg. 248-249)

Geometría

Es la geometría una medida de la Tierra [Langius], no en cuanto distingue sus lugares, provincias y situaciones (que esto pertenece a la cosmografía), si en cuanto forma líneas, ángulos, triángulos, círculos y figuras. Ningún hombre se puede llamar perfectamente docto si le falta el agudo conocimiento de esta ciencia [Boa. Cand. in *calumniat. Plato*⁹¹⁸]. (pàg. 250-251)

De todas las matemáticas, la que es más conveniente a un monarca, a un príncipe, a un capitán general, es la geometría [Patricius]. Toda la razón de estado es ciega sin el conocimiento de esta ciencia. Todas las líneas del reinar se han de tirar al centro de la utilidad común. Geómetra es el monarca, que ha de saber medir la distancia que hay del mandar al obedecer; ángulos son las acciones del rey, que componen la fortaleza regular de su razón de estado. Ejercítese, pues, en esta ciencia, midiendo con instrumentos geométricos las distancias, las alturas y las profundidades [Saavedra]. Verdad es que en la paz da poco fruto la geometría a un monarca, pero entre los estruendos de Marte no puede ser gran general si le falta de ella el conocimiento. (pàg. 251-252)

Astrología

En dos clases se divide esa ciencia: la una es la astronomía, o astrología natural; la otra la astrología judiciaria o divinitoria. Aquella, indubitable ciencia que especula el movimiento de los astros y planetas; esta. Incierta opinión que sin evidencia quiere adivinar las contingencias de lo futuro. Verdad es que la astronomía puede servir algunas veces de utilidad o provecho al monarca; para la navegación, para el arte militar, es muy importante su conocimiento [Plató, Valturius]. Pero esa conveniencia es muy rara, y de más daño serviría al príncipe que de provecho. (pàg. 255-256)

Menos (...) es importante al príncipe o al héroe la astrología judiciaria o divinitoria (...). (pàg. 257)

⁹¹⁸ Autor sense identificar

No se entremeta, pues, el monarca en los pronósticos de la astrología judiciaria [Saavedra]. Más dañoso le suele ser a un príncipe que a un particular este estudio. (...) Tampoco es conveniente a la política de un monarca el permitir que en su reino se impriman almanaques o pronósticos que vaticinen lo futuro. El vulgo ciego da crédito a tales locuras y piensa que han de suceder las cosas como las pronostican; (...). Prohíbanse, pues, tales mentiras de los astrólogos que a veces pueden ser muy perjudiciales a la razón de estado y política de una corona. (pàg. 258-259)

Magia

Magia, en nativo idioma de los persas, era la sabiduría y perfecta cognición de las cosas naturales [Langius]. Magos se decían los sabios que profesaban la verdadera escuela de las letras. (...) Dos especies, pues, hay de magia; la una es la magia natural y la otra la magia incantatoria o supersticiosa. La magia natural es la sabiduría, que contempla el curso de las cosas naturales. Esta, si no excede los límites de la naturaleza, es permisible y digna del humano entendimiento [Pico della Mirandola]. Pero no por esto es importante al príncipe esa ciencia. No es conveniente que el monarca se aplique a su especulación y estudio. Para la noticia de las cosas naturales le bastará un poco de la física. No ha de perder el tiempo en escudriñar los secretos de la naturaleza aquel que lo ha de menester harto para registrar los de su corona. (pàg. 260)

La magia supersticiosa o incantatoria, que con la invocación de los espíritus impuros transtorna el curso natural del Orbe, no es permisible a aquel que profesa la luz de la religión católica. (pàg. 260-261)

No solamente el monarca ha de abstenerse de la profesión de la magia incantatoria, sí también no ha de consultar los magos y adivinos en las materias de su corona. (pàg. 262)

También ha de procurar el príncipe que en sus reinos no se impriman, ni vayan impresos, libros de supersticiones mágicas; son veneno que inficiona los ánimos más católicos. El vulgo ciego aprehende con ellos mil errores. Esos le hacen prevaricar a veces en la verdadera religión católica. Obligación es

política y cristiana de un monarca hacer que sus vasallos no se desvíen un paso de la ley que Cristo nos dejó rubricada con los purpúreos esmaltes de su sangre preciosa. (pàg. 265)

Medicina

La ciencia más importante, la facultad más útil, la sabiduría más conveniente a la naturaleza humana es la medicina. Creó la Providencia Divina a la medicina para que la humana nave de la naturaleza no naufragase entre huracanes de enfermedades [Eclesiastès]. (265-266)

Pero no es necesario al príncipe el estudio de la medicina. Poco importa para el político gobierno de su corona el que sea práctico en los dogmas de esa ciencia. La doctrina que el príncipe ha de saber en metáfora de esa arte sea: que él es el médico de sus vasallos [Ammià Marcel·lí]; que ha de tener siempre en la mano el pulso de todos sus reinos. Observe el monarca que primero se han de aplicar los remedios más suaves y después los violentos, según la diferencia de los males: a grave mal, remedio grave; a leve enfermedad, medicina leve [Comes]. Muy dañoso es aplicar la medicina más violenta del que puede soportar la enfermedad o las fuerzas del enfermo [Guicciardini]. Tenga por principal máxima de estado que en un gran mal nunca es más cierta la muerte que cuando se aplican poco a poco y sin tiempo los remedios [Estrada]. (268-269)

Jurisprudencia

Para la sociedad humana, para el político gobierno de una monarquía y para la filosofía moral, no hay ciencia más importante, no hay sabiduría más útil que la jurisprudencia [Langius]. Su objeto es la justicia, virtud tan grande que logra el lugar entre los atributos de la Divina Esencia; virtud que es la reina, la fuente y manantial de todas las demás virtudes [Aristòtil]. Sin la jurisprudencia no podrían conservarse los reinos, mantenerse las ciudades, ni vivir los hombres en sociedad política. (274)

Pasemos a lo político: máxima es del gran Cornelio Tácito [Tàcit]: que ninguna cosa debe desear el príncipe tanto como el entendimiento capaz del derecho divino y humano para hacer justicia a sus vasallos. ¡Oh, qué poco se observa en estos tiempos el enseñar esta ciencia a los príncipes! De todas, es la más importante para el feliz gobierno de una monarquía. (...) El rey ha de mirar como a primer fundamento de su monarquía que se establezcan las leyes necesarias para el buen gobierno. (...) ¿Cómo podrá el príncipe ordenar en las Cortes las leyes de su reino si no ha gustado los raudales de la jurisprudencia? Debe también el monarca, en las audiencias públicas, administrar justicia a sus vasallos: conviene mucho al afligido que el rey por sus manos le despache sin remitirle al tribunal de sus ministros. Para este fin no hay ciencia que le importe más que la de las leyes. Ninguno niega que al príncipe le es totalmente necesaria la política; en ninguna ciencia la hallará más clara que en la antigua jurisprudencia de los romanos: con ella dilataron los límites de su imperio desde el uno al otro polo, con ella fueron pasmo y terror de todo el universo. (275-277)

No quiero yo con esta máxima que el monarca estudie tanto en esa ciencia que sepa todas las circunstancias de la abogacía (...) [Virgili]. Sólo el monarca ha de tomar de la jurisprudencia aquella parte que pertenece al gobierno, a la razón de estado, a las leyes y constituciones de su reino [Saavedra]. Sin ésta, no puede perfectamente gobernar la nave de su corona. Si el rey no ha salido docto en esa materia, procure tener a su lado personas sabias en la jurisprudencia; éstas le guiarán en las leyes y pragmáticas de su reino. (p. 277-278)

Teología

La última ciencia, y primera por su excelencia, es la teología. Ninguno le niega esa debida preeminencia. La divinidad de su objeto le participa tantos reflejos de divina. A más de las ciencias naturales, es necesaria la luz a la humana naturaleza [Sant Tomàs]. Sin ella se conocería poco a Dios, se ofuscarían las virtudes, y reinarían los vicios. (278)

Aunque el rey Don Al[f]onso de Aragón y Nápoles fue pasmo de su siglo en la noticia de las cosas divinas, no es conveniente de manera alguna a un monarca el estudio de la teología. No se entremeta en esa ciencia que suele ser peligrosa muchas veces al príncipe (...) [Saavedra]. Bástale al príncipe una fe constante y una religión verdadera: con esa florecerá la doctrina de Cristo en su corona. Procure que en su reino haya teólogos doctos y sabios, para que en las ocasiones de lances de religión pueda consultar sus divinos oráculos. (279)

No permita tampoco el príncipe que en sus reinos anden los teólogos en controversias en materias de fe y religión. Entre esas contiendas suele peligrar mucho el vulgo y son la sentina de donde nacen los errores, sectas y religiones [Pachymeres]. (pàg. 280)

Texto VI: Desde sus tiernos años ya fue tribuno, y se crio entre los bélicos rumores de la guerra.

Máxima I: Que el héroe o el príncipe ha de enseñar el valor desde su tierna infancia.

Lo que no conceden benignos los astros, lo logra pródiga la humana inteligencia [Poeta]. Si el príncipe no está dotado de un valor nativo, ha de procurar la industria de sus maestros doctrinarle en el esfuerzo. Las inclinaciones de los hombres más se labran por el cuidado de los domésticos que les asisten que por el influjo de las estrellas que los gobiernan [Estrada]. (...) han de procurar los ayos del príncipe presentarle a sus ojos armas en lugar de otros dices; al verlas les irá poco a poco cobrando inclinación y afecto. Enséñenle imágenes y pinturas de batallas, para que con la vista entre en el corazón el valeroso aliento. (...) Refiéranle hazañas y triunfos de sus antepasados. Adviértanle el deshonor y la infamia que se logra con las acciones medrosas. (...) Con esa máxima se educará un príncipe guerrero, se volverá un rey valiente y se conseguirá un monarca magnánimo. (pàg. 286-287)

Màxima II: Si se han de dar los cargos y los puestos a los viejos, excluyendo de ellos a los mozos.

Duda es muy disputada si se ha de preferir en los puestos la juventud o la vejez. Es su decisión de las razones de estado más importantes al feliz gobierno de una corona. (...) Grandes errores se cometen en las repúblicas cuando los mozos ignorantes se prefieren a los viejos, o cuando los viejos decrépitos se eligen para los magistrados [Langius]. (pàg. 288)

En tres columnas se funda toda la política máquina del mando: en la sabiduría, autoridad y experiencia. La sabiduría y prudencia reside como en su centro en la anciana vejez [Job]. (...) Cuando se van envejeciendo los miembros, se va remozando la racional potencia [Livi, Simancas]. Es al contrario de la juventud y edad florida propia la temeridad. La autoridad es la más importante prenda de un magistrado; esta reluce más en las canas que en el bozo tierno. En el aspecto de un viejo reverbera la madurez. Con esta se gana en el pueblo mucha autoridad [Plutarc]. La experiencia y continuo uso de muchas cosas es la última basis del magistrado. En ella los viejos tienen un tercer ojo, con que fácilmente mira los futuros sucesos [Plató]. (...) Con la experiencia de las canas se logra un feliz consejo, la mocedad sólo trae consigo a la imprudencia, al desprecio de los avisos, a la elección de los peores, a las pasiones, a los odios, a las envidias y a la soberbia; todos capitales enemigos del dichoso desempeño de un gobierno. (pàg. 290-291)

Pero no toda la vejez es a propósito para el imperio; sólo merece ese lauro aquella que está nevada, no con canas, sí con méritos: la vejez del alma resplandece en las obras y consejos viejos [Sant Ambrosi]. Hay a veces viejos que son dos veces niños, niños en la razón y en el consejo [Plató]. Por eso el mismo Platón, que en su política no admitía a los mozos en el gobierno, rehusaba a los que pasaban de 70 años de la dignidad de los puestos. Muchas prendas se descubren en los jóvenes que los hacen dignos para cualquier político empleo: son animosos, fuertes, deseosos de gloria y alabanza. En los negocios no atienden a su utilidad, sí sólo al provecho común. Al contrario, los viejos son mal pensados, de corazón angosto, tímidos, quejosos, y que más

que a la común miran a su utilidad particular [Aristòtil]. (...) El mozo, si sale bueno, puede servir mucho tiempo en utilidad de su rey y monarca. El viejo es tardo para obrar; el mozo es pronto en el obedecer. Aquel, cansado con la carga de su vejez para otra carga; este, en lo florido de su edad, animoso para el peso. Aquel ya en la esfera del descanso; y este en el primer trabajo de su carrera. (pàg. 292-293)

Pero lo que ha de observar la política en ese dudoso problema es hallar un medio, que ni del todo favorezca a la vejes, ni del todo desprecie a la juventud. No han de ser los atlantes de la república ni tan viejos que flaqueen al peso, ni tan mozos que no puedan poner sobre sus hombros la carga. (...) No se atienda, pues, a sola la juventud, no se tenga la mira a sola la vejez. Lo que se ha de atender es a la virtud; lo que se ha de mirar es la sinceridad, prudencia y sabiduría, que son las más principales prendas para aquel que ha de gobernar en lo sublime de un imperio. (pàg. 295-296)

Dos especies hay de puestos: militares unos, y otros literarios. A entrambos dio la salida aquel antiguo proverbio que dijo: no hay cosa mejor que la espada del mozo y el consejo del viejo [Plutarco]. En los puestos militares donde sólo se requiere el valor y el obedecer, elíjanse los mozos, en cuyas venas arde briosa la actividad de la sangre. Es la fortuna amiga de los mozos [Estrada] y, a veces propicia, les concede triunfos y lauros. Pero en los puestos militares donde se necesita del consejo y del mando propónganse personas que, con la anciana experiencia, sepan prevenir los siniestros acasos (...). En los puestos literarios de administración de justicia, en las plazas de los consejos de estado, guerra y otros, se ha de buscar la vejez: la experiencia de ella dará al blanco de una acertada resolución. Célebre fue la política de Plutarco, que para la firme erección de un consejo quería que fuesen mezclados los viejos con los mozos [Plutarco]. La fortaleza del licor del vino se mezcla con los cristales del agua para que se tempere su demasiado fuego. Así mismo, la tardanza de la vejez se ha de mezclar con el ardor juvenil. De ese modo se logrará el despacho en las consultas, la sinceridad en los votos, y el feliz acierto en todas las políticas resoluciones. (pàg. 296-298)

Máxima III: Si es útil a la razón de Estado que el héroe suba luego a los puestos eminentes o poco a poco y por sus grados.

Observe, pues, el monarca de no dar de golpe los puestos mayores a los que nunca se han visto en el manejo de algún cargo. Procure siempre que los puestos se den de grado en grado, promoviendo desde los menores empleos a los mayores magistrados [Langius]. (pàg. 301)

En dos utilidades se funda la sincera solidez de esta máxima: la una es la utilidad de la república, la otra la del héroe generoso. Gran daño es para el político gobierno que el que no ha pasado por los puestos menores luego sea encumbrado en los mayores magistrados. En aquellos se ejercitan, se practican los héroes para salir después capaces del manejo de los otros. El que de un vuelo sube a la cumbre de un puesto, sin haber peregrinado por las sendas, valles y collados de los cargos menores, suele perderse en su altura; en ella se ensoberbece, en ella comete mil errores. Si los que están sudando en los menores cargos ven que suben rápidamente los otros, se desalientan para sus ascensos y se excusan de los puestos menores. Estos son los escalones por donde se sube a aquellos. Ninguno tomaría los ínfimos si no fuesen alas para remontarse a los mayores. (pàg. 306-307)

No permita, pues, el príncipe esos extraviados vuelos; emplee a los héroes que empiezan a lucir en los cargos menores; promueva los que ya han ocupado los menores a los más remontados. Con esta máxima será el príncipe más bien servido, el magistrado más bien visto, la república más bien gobernada, y el héroe más apartado del precipicio. (pàg. 308-309)

Máxima IV: Que el príncipe no debe ser criado entre delicias, sí entre los rumores de la guerra.

Con mayor razón en las niñeces del príncipe se ha de procurar que no se crie entre las delicadeces ordinarias de un palacio. Inútil para el gobierno se volverán los arrullos de tanta seda y brocado [Saavedra]. El que con sus hombros ha de sustentar el político orbe de una monarquía es necesario que los tenga robustos. No hubiera Hércules subsistido las fatigas de Atlante si no

se hubiera criado entre trabajos y asperezas [Ovidi]. No ha de menester la corona a un rey que se deleite en las ufanidades del cetro, sí a un príncipe que sea forjado a golpes de fatigas. Esclavo de todos sus vasallos es el monarca; por ellos suda, por ellos trabaja, y por ellos anima. Conveniente es que desde sus tiernos años sea educado entre trabajos y no entre delicias. La mayor desgracia de un pueblo es que su príncipe se crie entre afeminados regalos. (pàg. 310-311)

Para lograr ese efecto no hay mejor política que el educar a los príncipes entre los belicosos estruendos de la guerra. Luego que el príncipe pase su pueril infancia, no ha de saborear otra cosa más que los militares rumores. Su palacio ha de ser la tienda de campaña, sus dijes las armas, sus arrullos los clarines, y sus juguetes las batallas. (pàg. 313)

Texto VII: Peregrino por muchas tierras, conoció las costumbres de las gentes, los sitios de las provincias, la oportunidad de los lugares, y la temperie de las aguas y los cielos.

Máxima I: Que el héroe para ser insigne debe ser trasplantado de su patria a tierra ajena.

No debe el varón insigne, no debe el héroe generoso, estar atado a las estrecheces de su patria (...) [Ovidi]. La tierra que alimenta a un hombre es la que merece el nombre de su patria [Eurípides, Sèneca]. No da el lugar la felicidad o fortuna a un varón insigne; cada cual en cualquier lugar se labra su patria venturosa [Dionís d'Halicarnàs]. (pàg. 322-323)

Luego el héroe, para ser árbol fecundo, rio caudaloso, sol reluciente, oro acrisolado, y diamante lúcido no ha de estrechar su magnánimo pecho, no ha de encarcelar su corazón generoso en los pequeños límites de su patria. (pàg. 329)

Pero aunque sea verdadera la razón de esta máxima, no intento persuadir con ella que todos los héroes dejen desvalida a la patria donde nacieron. Mucha ingratitud fuera dejar de corresponder un héroe a las obligaciones que debe a

su patricio albergue. Suele a veces un varón solo dar la libertad al lugar donde ha nacido, y fuera gran desconsuelo privar a la patria de sus héroes generosos. (...) Pero si conviene a la utilidad pública, no ha de excusarse el héroe a un voluntario destierro. (pàg. 329-330)

Máxima II: Si los puestos se han de dar a los forasteros o a los patricios.

Más útil es al buen gobierno de una corona que los puestos se den a los patricios. (pàg. 332)

La principal regla de un magistrado consiste en conocer los genios, costumbres y afectos de los naturales. Con más experiencia los fondeará un patricio nacido en una misma tierra que un forastero venido de extrañas provincias [Aristòtil]. (...) el patricio sabrá las leyes de su patria; el forastero ignorará sus pragmáticas y estatutos. Aquel con tal ciencia administrará bien la justicia; este con su ignorancia agravará a los súbditos. Aquel con tal práctica refrenará mejor los vicios; este con su poca noticia abrirá la entrada a las pasiones. Aquel con su amistad podrá tal vez sosegar un tumulto; este con su extrañez podrá ser causa de muchos alborotos. ¿Quién, pues, elegirá la ignorancia pudiendo gobernar bien con el acierto de la sabiduría? (pàg. 334-335)

Es la obediencia el primer móvil de una república, es el origen de todas las felicidades. (...) Esta es más fácil en los súbditos cuando los patricios ocupan los puestos. Con más facilidad obedecerán los ciudadanos a un patricio que a un extranjero [Patricius]. De aquel la menor insinuación será mandato; de este el más fuerte precepto parecerá ruego. Es también la fidelidad y amor otro realce que eleva a un magistrado. Sin ese, cualquier sabiduría será desacierto. El amor y diligencia de un patricio no admite parangón con la de un extranjero. Mejor atenderá aquel a la utilidad de su patria que este a la conveniencia de una extraña tierra. Es el amor a la patria tan innato en sus hijos que no permite aun su daño más pequeño. Arde en los corazones tan encendido que no se desvela en otra cosa más que en procurar sus mayores aciertos. En el extranjero, todo el cuidado será sólo lograr sus particulares intereses. (pàg. 335-336)

Pero según la distinción de puestos admite su distinción esa máxima. Los puestos de milicia y generalatos de guerra no es forzoso que se den a los patricios. En estos no se mira la patria, sí sólo el valor y la pericia del arte de la guerra. En los cargos políticos y de administración de justicia es útil acierto que se prefieran los patricios a los extranjeros. Agravio se les hiciera si, siendo capaces del mando, se buscaran gobiernos advenedizos. (pàg. 336-337)

Máxima fue de algún político [Maquiavel] que cuando un príncipe nuevo se siente inferior para conservar la corona ha de procurar el dar los cargos y puestos a personas forasteras. Pensaba que con tal medio podría el príncipe asegurarse en su monarquía. Pero se engañó el autor de esa impía y detestable política. Ese consejo, en lugar de levantar al príncipe, sería el que le despeñase más presto a la ruina. (pàg. 340-341)

Siempre los príncipes han de procurar que los puestos se provean en los patricios y no en los extranjeros. En concurso de iguales prendas, a aquellos, y no a estos, ha de favorecer el monarca, si quiere que sus reinos florezcan en justicia, luzcan en rectitud y sean gobernados con el político acierto. (pàg. 342)

Máxima III: Que el príncipe debe ser práctico, doctrinado en la cosmografía.

Entre las ciencias más importantes al humano entendimiento es una la universal noticia de la cosmografía. (...) Sin ella, el más sabio es ignorante. Sin ella, el héroe no puede llegar a la eminencia de lo perfecto. Sin ella, es ciega la más aguda razón de estado [Saavedra]. Sin ella es desacierto el más acertado gobierno. Ciencia, en fin, que con su universal noticia hace que el héroe nacido en un lugar solo sea tan noticioso como si hubiera nacido en todas las partes del mundo. (pàg. 342-343)

No hay, pues, razón de estado que prive al príncipe del provechoso estudio de la cosmografía. No hay política que dicte que el entendimiento del monarca no se deba ilustrar con tan plausible noticia [Saavedra]. Es esta la ciencia que menos profesan los reyes, pero la más necesaria para gobernar bien una corona. ¿Cómo sabrá el príncipe la fuerza de sus estados y la resistencia de los ajenos si no sabe las universales noticias de la cosmografía? ¿Cómo

entenderá el poder de sus enemigos si no tiene individual inteligencia de las provincias y estados? ¿Cómo discurrirá los viajes de sus tropas, los auxilios de sus aliados, la navegación de sus flotas, si no ha medido con el compás las distancias de todo el Orbe? ¿Cómo hará juicio de las consultas de sus consejeros (que le mencionarán varias provincias y reinos) si no sabe la situación y ámbito de aquellas? (pàg. 344-345)

No sólo, pues, al príncipe le es conveniente la universal noticia de la cosmografía, sí también que sepa y conozca las costumbres de las naciones. Más se vence a veces con las costumbres que con las fuerzas [Quintilià]. Nación hay que se vence con la resistencia, otra con la tardanza, y otra con la presteza. Conviénele al monarca el saber esas costumbres, o para ofender, o para defenderse. (pàg. 348)

Todas estas reglas hallará el monarca en la aplicación de esa ciencia. Para este efecto, observe el ayo del príncipe que en el retrete real estén todos los mapas de las cuatro partes del mundo. No sea con la confusión de todos los lugares, sí con la explicación de los ríos, montes y algunas ciudades más principales [Saavedra]. Con este callado estudio de la vista saldrá el príncipe experto, sabio y noticiosos de todas las cuatro partes del Orbe. (pàg. 350)

Texto VIII: En sus tiernos años, venció a los partos, y después lo llamó Domiciano de España para sujetar una rebelión de Alemania, por lo que le quedó de Germánico el apellido.

Máxima I: Que el héroe ilustre se ha de adquirir algún sobrenombre por sus hazañas.

Nada fuera el hombre si su nombre no se divulgara por todo el ámbito del mundo. Estrechada estuviera su virtud en el confuso caos del desconocimiento si su propio apellido no le sacara a luz el inmenso catálogo de sus obras. (pàg. 350-351)

Propiedad, pues, ha de ser de un héroe generoso el que con sus hazañas se alcance un sobrenombre o apellido. (...) Señal de grandeza es que a un hombre se le imponga por sus hechos un apellido. (pàg. 352)

La misma razón del generoso renombre que enciende al héroe para heroicas hazañas le detiene la rienda de los vicios para que el mundo no le imponga un sobrenombre malo. (...) Procure, pues, el príncipe resplandecer con sus hazañas para adquirirse gloriosos renombres. Apártese de las pasiones y vicios para que el vulgo no le atribuya ignominiosos apellidos. Con lo primero será glorioso timbre de sus estados; con lo segundo sería ridículo desprecio de todo el mundo. (pàg. 357-358)

Texto IX: En estos ejercicios militares sudó muchas veces en el campo, comió silvestres frutas y durmió entre peñas. Cuando apresuraba sus tropas no iba a caballo, ni con litera, sí a pie y en compañía de los demás soldados.

Máxima I: Que el príncipe debe ser sufrido en las fatigas y trabajos de la guerra

Cuatro son las virtudes que como ruedas componen la triunfante carroza de la fortaleza. La primera es la tolerancia, igual sufrimiento de los trabajos y molestias. La segunda es la dureza desterradora de toda delicadez y flaqueza. Ocupa el tercer lugar la paciencia, que es un sufrimiento de lo duro, áspero, difícil, grave y trabajoso. El último ocupa la firmeza, resistencia que no cede a los trabajos y peligros [Pontano]. Camina esta majestuosa reina por las más ásperas sendas y caminos; allí trepa los más oscuros bosques de dificultades, aquí asalta las más empinadas montañas de estorbos; allí penetra profundos valles de desgracias, aquí desguaza de trabajos los más caudalosos ríos. Hasta que vencedora de tantas penas, para dichoso logro de su viaje, llega a coronarse con la diadema de la heroicidad en el supremo palacio del Olimpo. (pàg. 359-360)

Estrecha religión es la milicia; arte es tan pesada que en sí sólo contiene trabajos y fatigas [L. I, *de testamento militis*]⁹¹⁹. En ningún ejercicio más que en

⁹¹⁹ Dret romà clàssic

éste se ha de menester la dureza. En ninguna ocupación se ha menester más que en ella la tolerancia. (...) El cuerpo acostumbrado a la blanca holanda⁹²⁰ sufrirá mal la pesada malla; la cabeza cubierta de telas se acostumbrará mal a la celada [Sant Jeroni]. (...) Por eso es política grande el escoger los soldados de las partes más ásperas: el soldado más fuerte es aquél que en lo más fragoso nace [Sèneca]. Inútil es para la milicia aquél que está criado entre delicias y brocados. Muchas delicias y trabajos ha de despreciar aquel que sigue la escuela de Marte. No ha de temer los rigores del sol, no ha de buscar baños ni sombras, no ha de huir las escarchas del hielo, ni los ardores del estío. Ha de acostumbrarse al hambre y, finalmente, no ha de desdeñar llevar sobre sus hombros tierra para trincheras, leña para cortaduras y piedra para baluartes (...) [Petr. Bles.⁹²¹] El empleo militar no es para descansos, si sólo para penas, trabajos y fatigas. (pàg. 360-361)

Máxima II: Que el príncipe ha de ser el primero que asista a las funciones militares para dar ejemplo y calor a sus soldados.

Es el príncipe un espejo donde se miran todos sus súbditos; es un nivel por quien todos los vasallos miden sus acciones; es una lúcida antorcha a cuyos reflejos se rigen todos sus colaterales [Honorí]. Es el ejemplo del monarca una ley viva, que manda; es un mudo precepto al cual todos obedecen. Más puede a veces el ejemplo del príncipe que el más riguroso mandato de su imperio. (pàg. 370)

Aunque el ejemplo del príncipe es necesario en todas las cosas para el buen proceder de sus súbditos, en ninguna es más conveniente a la política razón de estado que en las funciones militares. Es tan pesada la fatiga de la guerra que ha de menester el ejemplo de un monarca para que no recusen sus asperezas los soldados. (pàg. 371)

Es la fatiga de la guerra la que a veces suele ocasionar una victoria. Es el trabajo de la milicia el que a veces suele amedrentar los corazones más

⁹²⁰ Tela fina de lli que serveix per a fer llençols, robes d'ús interior, etc. (DIEC, pàg. 1013)

⁹²¹ Autor sense identificar

alentados. En estos es donde ha de obrar más el ejemplo del príncipe. En estos es donde ha de procurar el general dar más calor a sus soldados. (pàg. 376-377)

Pero no ha de ser tanto el arrojo del príncipe que en todas las ocasiones sea el primero que se sacrifique al peligro. Política fuera esa muy dañosa a la utilidad de una monarquía. En la pérdida de un soldado consiste sólo el peligro de uno; en la del príncipe, la desgracia de muchos. Aquel, daño con remedio; esta, infelicidad irremediable. (...) Mas cuando es tan grande la dolencia de la monarquía que no se encuentra remedio, cuando se halla en el último riesgo la corona, cuando con una batalla se pierde la soberanía del imperio, entonces no ha de regatearse el príncipe a los riesgos, entonces no ha de dispensarse el monarca a los peligros. (pàg. 379-381)

Máxima III: Que el cuerpo del príncipe se ha de fortalecer con ejercicios varoniles y militares.

Es la fortaleza una virtud que modera al temor y atrevimiento, dirigida a la salud común de una república [Sant Tomàs]. En ella está, no sólo la salud de un particular, sí también la más segura de un común (...). (pàg. 381)

Quien cuidare, pues, del príncipe sepa dividir el tiempo de sus empleos; parte sean sabiduría del cuerpo, parte sean fortaleza del entendimiento, parte la tranquilidad de la paz, parte para el ardor de la guerra; para que con este cuidado se logre un príncipe sabio en la justicia y valeroso en las armas; un rey docto en sus consejos y diestro en las campañas; un monarca entendido en las consultas y constante de la guerra en los ásperos trabajos. (pàg. 397-398)

Máxima IV: Que es útil a la razón de Estado que el príncipe se emplee en el ejercicio de la caza.

Dos géneros de caza distinguió la moderna agudeza de los autores [Amaya, Tertulià, Casiodor, Sant Agustí]: el uno, la caza pública, el otro la privada. La caza pública era aquel bárbaro espectáculo en que los hombres batallaban con

las fieras en el circo del romano anfiteatro. Reprobado fue ese cruel ejercicio por la pluma de todos los antiguos escritores. (...) (pàg. 398)

El otro género de caza es la privada: aquel deleitable ejercicio con que se entretiene el hombre persiguiendo las fieras en la soledad de las selvas, aquel permitido empleo que a los hombres pròvida concedió la naturaleza, (...) [Amaya, Sant Tomàs]. A ésta no la prohíbe sin necesidad pública ley alguna; a ésta no la abominan los Santos Padres ni los clásicos autores; a ésta, en fin, no sólo la ha de permitir a los jóvenes la más rígida razón de estado, si también debe procurar que la juventud se emplee en tan provechoso ejercicio. (pàg. 399-400)

Los príncipes más valerosos, los monarcas más guerreros del orbe, no desdeñaron ese empleo, verdadera imagen de la militar destreza (...). (pàg. 403)

Útil es a la majestad real la ocupación de la caza. No niega su política utilidad la más severa censura. Sólo en las circunstancias es donde se puede perder un monarca. No sea, pues, tan continuo en el príncipe ese empleo que le embarace los otros negocios de su corona [*Digesto*, L 20]. La continua ocupación de la caza es origen de crueldad, atrevimiento, temeridad, peregrinación, pérdida de tiempo y desprecio de otros más provechosos negocios [Amaya]. (...). Sólo, pues, el príncipe se entretenga en la caza los ratos que le dan lugar los precisos cuidados de su monarquía, úsela para destierro del ocio, tómela para recreo y divertimento de sus cuidados y, sobre todo, piense que ese ejercicio no ha de servir para distraerle de su real tarea, si para aliviarle las potencias cuando volviera a la trabajosa fatiga de su corona. (pàg. 407-408)

Otra circunstancia puede hacer dañosa esta ocupación en el monarca: esa es el demasiado gasto que haría en el ejercicio de perseguir a las fieras. Las rentas reales, los tributos de los pueblos, han de servir para la utilidad pública. Halos de distribuir el rey para la defensa, quietud y justicia de sus vasallos, no consumirlos entre los montes y selvas [*Digesto*, L 20]. Si el monarca gastaba

demasiado en perros, halcones y monteros, fuera quitar a sus pobres vasallos mucha parte del alimento. (408-409)

Texto X: Reconocía las tiendas de sus soldados, daba ayuda a los enfermos y consuelo a los tristes, en tanto que de sus mismos vestidos hacía lienzos para curar a los heridos.

Máxima I: Que el príncipe o el general debe procurar que en sus ejércitos se observe una rígida disciplina.

En cualquier arte la más segura senda es la observancia de una severa disciplina. En cualquier ciencia, el más seguro logro es el continuo ejercicio (...) [Ovidi]. Es el arte de la guerra la reina de todas las artes; es el arte de la guerra la ciencia más provechosa a una república. Por ella se conserva la libertad, se dilata el imperio y se defienden las provincias [Vegeci]. Sin ella, todo son desgracias, desolaciones, incendios, muertes y ruinas. No hay, pues, arte que necesite más de la severa disciplina que la guerra; no hay arte que necesite más que ella del estudio. No enseñan sus preceptos ni la edad, ni los años, si sólo el continuado ejercicio [Vegeci]. (pàg. 411-412)

Por eso el príncipe político, el general valeroso, que quiere ser coronado con triunfos y victorias, ha de procurar que en sus ejércitos se observe severamente la militar disciplina. (pàg. 414)

Gran cuidado ha de tener el capitán general en reformar la libertad de la soldadesca [Márquez]. Debe estorbar los desórdenes, reprimir los deleites y castigar los desacatos. (...) La vida relajada debilita las fuerzas y valor del ánimo; el soldado a quien le roe el gusano de la conciencia siempre entrará con cobardía en la batalla. (pàg. 423-424)

Tres consejos daba a los soldados el primer predicador de la ley de Gracia el Bautista: que a ninguno hiriesen, no impusiesen calumnias y estuviesen contentos de sus pagas [Sant Lluç]. El mayor modo de evitar muchos desórdenes en los ejércitos es que el príncipe dé las pagas puntuales a sus

soldados. El pobre soldado que no tiene de qué comer, por fuerza ha de buscarse el sustento [Cominaeus]. (pàg. 425)

Y finalmente, para epílogo de la militar disciplina, desempeñe nuestro intento aquella carta del emperador Aureliano, en la cual, como gran general en la guerra, escribía así a un capitán de soldados: si quieres ser capitán (o por mejor decir), si quieres guardar la vida, refrena las manos de tus soldados. Ninguno robe gallina ajena, ninguno toque oveja, ninguno quite una uva, ninguno pida contribución de aceite, sal, ni leña, contento esté de su ración, de los despojos del enemigo y no de las lágrimas de los paisanos lo gane (...). En los alojamientos se porten castamente; el que moviese pendencia sea con azotes castigado [Flavius Vopiscus]. (pàg. 426-427)

Máxima II: ¿De qué se ha de valer más el general en la militar disciplina, de la severidad o de la magnanimidad?

¿Qué provecho saca un general de su demasiada severa disciplina? ¿Qué fruto coge un príncipe de tratar áspera y cruelmente a sus soldados? Consigue su desgracia, su derrota y su desdicha. Aquel rigor con que piensa hacerse grande es el primer paso que le acompaña a su ruina. No se adquiere la autoridad con el demasiado rigor. El temor es mala guarda de la perpetuidad; más fiel y segura es la del amor (...) [Ciceró]. Aquel que se teme, se aborrece; a aquel que se aborrece, se le desea la ruina [Enni]. Si el general, pues, trata con demasiado rigor a sus ejércitos, si el capitán enseña desusada severidad a sus soldados, al paso que se pensará ser venerado, se encontrará más aborrecido, ocasionará tumultos y alborotos en sus tropas: muchas veces en el más fuerte de una batalla le desamparán sus soldados, y alguna vez hallará entre sus propias armas la desgraciada muerte. (pàg. 433)

Sea, pues, benigno el príncipe en la militar disciplina de sus soldados; sea el general mansueto [mansino] y humano en las funciones de la guerra. Y, si fondamos [ahondamos] la verdadera política, no sólo es útil a la razón de estado el serlo con sus soldados, si también el procurarlo ser con los mismos enemigos. ¿Cuántas provincias enemigas se hubieran conquistado, cuántos

reinos extranjeros se hubieran domado, si los generales hubieran procurado ser humanos y corteses con los naturales de las provincias? (pàg. 436-437)

Pero no ha de ser tanta la benignidad del príncipe, no ha de ser tanta la mansuetud del general, que por ella pierda de su autoridad y, con esa falta, dé osadía a sus soldados para envilecerse en la militar disciplina (...). Donde falta la severidad, todo se hace con tumulto, la disciplina militar se disminuye, y se aumenta el coraje del enemigo [Langius]. Ni ha de ser tanta la benignidad que cause vilipendio, ni tanta la severidad que ocasione odio. (pàg. 438)

Vol. II

Texto XI: Supo Trajano en las funciones militares mandar cuando era general, porque supo cuando era soldado obedecer.

Máxima I: Que la primera base de un república o monarquía consiste en que los súbditos obedezcan a aquéllos que mandan.

En cualquier gobierno es totalmente necesaria la obediencia, pero más que en todos en el político gobierno de una república o monarquía. Es la política un orden de ciudadanos fundado en la sujeción y el imperio [Aristòtil]. Quien no asegura como a primera base la obediencia, no tiene que cansarse en fundar una verdadera política. Atendiendo a esa razón de estado, la política divina nos advierte por boca del apóstol [Sant Pau]: que todo humano esté sujeto a la potestad de su superior, porque ésta desciende de Dios, a la cual es inobediente el que se resiste a aquella. (pàg. 3)

Que para lograr felicidades y dichas no hay mayor seguridad del que manda que la fidelidad del que obedece. (pàg. 5)

Es tan necesaria al político gobierno la obediencia que, si registramos desde lo más alto a lo más bajo, desde lo más divino a lo más profano, desde lo más racional a lo más insensible, encontraremos que la obediencia conserva todo el natural gobierno. Según el orden natural, conoce el entendimiento más gentil a un Dios, confiesa a una causa primera a quien deben estar obedientes y subordinadas todas las causas segundas. (pàg. 7-8)

Procuren, pues, los monarcas, si quieren gobernar dichosos en sus coronas, el fundar en el corazón de sus vasallos una leal obediencia. Procuren los magistrados, si desean gobernar con quietud las provincias, el fijar una fiel obediencia en el corazón de sus súbditos. Aún hasta los ruegos del Superior parece que van disfrazados con la máscara de preceptos [Peirinis]. Indiscreto fuera el súbdito que se resistiese a los ruegos del que gobierna. Procure también el vasallo sacrificarse con la obediencia a los mandatos de su monarca. Procure el súbdito resignarse a los preceptos del magistrado. Para conservar a un príncipe en su solio no hay más valeroso ejército que la amante obediencia de sus vasallos. ¿Qué aprovechan los mandatos de un monarca si falta la prontitud del vasallo en ejecutarlos? ¿Qué aprovechan los preceptos de un príncipe si falta la ejecución del súbdito en obedecerle? La grandeza de la república de Venecia en boca de un político consiste en que el que fue superior para el mando se vuelve después gustoso a la inferioridad para la obediencia [Boccalini]. Por eso florece tanto, por eso se conserva tanto, por eso dilata y dilatará tanto su glorioso imperio. ¡Oh, ejemplo de política! ¡Oh, ejemplar de repúblicas! De ti pueden aprender todas las demás repúblicas y monarquías del universo. (pàg. 9-10)

Máxima II: Que el soldado debe obedecer a las órdenes militares sin réplica ni contradicción alguna.

Pero en ninguna arte se necesita más de esa virtud que en la milicia. Si en ella se quita la obediencia no será milicia, sino malicia. Tres cosas deseaba Tucídices en los soldados: querer, temer, y obedecer a los generales [Langius]. Mejor se hace la guerra obedeciendo que preguntando lo que mandan los capitanes [Tàcit]. El soldado no ha de dar consejo, sí sólo obedecer cuando se le manda [Erasmé]. Menor peligro hay en la injusta muerte de un hombre que no que los soldados manden a sus capitanes y pongan en sus manos el derecho de las leyes [Dionís]. En lo primero hay sólo el riesgo de uno; en lo segundo, está amenazado el peligro de todos. Si el imperio en poco se desprecia, en todo se mira violado [Cassiodor]. (pàg. 13)

Obsérvese, pero, en todo lance la fidelidad de la obediencia, sin la cual no podrá un ejército coronarse de triunfos, no podrá un soldado ennoblecerse con glorias, ni podrá un general llegar a ser venerado en el gran anfiteatro del Orbe. (pàg. 19-20)

Máxima III: Que sólo puede ser buen general aquel que, siendo súbdito, supo obedecer.

Máxima fue del gran político príncipe de la filosofía Aristóteles que ninguno podía bien mandar si no había estado algún tiempo bajo la sujeción del obedecer [Aristòtil]. Es el mando ciencia la más difícil para el entendimiento humano; es arte en quien más que en todas se necesita el estudio. Ninguno puede ser maestro sin pasar antes por las niñeces de discípulo [Boeci]. Quien no supo aprender cuando súbdito mal sabrá después enseñar cuando maestro [Aristòtil]. (pàg. 20)

Aquel que no supo sujetar su voluntad para la obediencia, mal sabrá sujetar la de los otros con el mando [Cassiodor]. El superior ha de mandar como si hubiera de obedecer; el inferior ha de obedecer como si fuera el que había de mandar. (pàg. 22)

Observe, pues, el príncipe esta máxima de dar solamente los puestos a aquellos que supieron bien obedecer como soldados. Verá cuan mejor gobernada y cuan mejor regida será su monarquía. Si ha de elegir capitanes, vea quien fueron aquéllos que supieron mejor obedecer cuando soldados; si ha de elegir a alguno para su general, escudriñe como se portó en los puestos subalternos, infórmese como obedeció los órdenes de sus superiores. Si ha de proveer los puestos de ministros, mire que aquéllos que elige hayan sabido obedecer cuando eran inferiores. Justicia es que la obediencia merezca premios, y la inobediencia castigos. Política es que los súbditos vean mandar a aquéllos que, cuando inferiores, les dieron ejemplo con el obedecer. Con ese cuidado estará más seguro el mando, la obediencia más fina, los ministros más atentos y los vasallos más bien gobernados. (pàg. 28-29)

Texto XII: Con la fama de su nombre atemorizaba a los enemigos; en tanto que al nombre de sus hazañas le llegó a temer el emperador Domiciano.

Máxima I: Que el príncipe ha de procurar con su fama infundir temor a sus enemigos.

La primera máxima que ha de observar un monarca, luego que esté entronizado en el solio de su corona, es que a la fama de su nombre le tiemblen todos sus contrarios. Pórtense con tal valor y acierto que aun los más remotos le quieran por confederado y amigo. (pàg. 30)

Digno es que sus hazañas se vinculen en el inmortal archivo de la fama, para que a su imitación los monarcas católicos, para que a su ejemplo los príncipes cristianos, gobiernen con quietud a sus reinos, rijan con tranquilidad a sus vasallos, amedrenten con su nombre a los enemigos de la Iglesia, y ensalcen con sus hazañas a la indefectible verdad de la religión cristiana. (pàg. 37)

Máxima II: Que el héroe debe a veces oscurecer los demasiados lucimientos de su fama.

Diversas son las máximas del reinar de las políticas del saberse mantener. La fama del héroe sea buena, pero no es bueno que el héroe sea ambicioso de fama. Tan peligrosa es la mala fama como la buena [Tàcit]. (pàg. 38)

Sea, pues, el príncipe hipócrita de su fama; procure el monarca no dar todas las velas al vano viento de su glorioso nombre; sea su fama tan mañosa que sirva más para amedrentar a sus enemigos que para prevenirlos para la ofensa. Con ello asegurará su corona, con ello no incitará la envidia de sus contrarios, y con eso coronará sus sienes de triunfos muy gloriosos. (pàg. 50-51)

Texto XIII: No afectó el imperio cuando era soldado. Pero muerto el emperador Nerva, su padre adoptivo, le sucedió en la corona.

Máxima I: ¿Cuál gobierno es más útil a la política, el de una república o el de una monarquía?

Tres son las especies del gobierno político; tres son las líneas que miran al centro de la política sociedad: monarquía, aristocracia y democracia [Aristòtil, Plató, Sant Tomàs, Contzen, Peirinis]. Es la monarquía el imperio de uno sólo sin igual y compañero en el mando; es la aristocracia o república un gobierno de muchos. Es la democracia, o gobierno popular, un mando común sin distinción de personas. Todos son buenos para la utilidad pública; todos son aptos para la conservación de un estado, si según las leyes de cada cual son dirigidos [Peirinis, Márquez, Causino]. (...) Sólo la duda recae cuál de estos gobiernos es el más útil para la política humana. Poca dificultad contiene la democracia: ésta, como popular imperio, es un monstruo disforme [deforme] compuesto de muchas cabezas. Dígalo Inglaterra en sus mudables parlamentos. Entre la monarquía y la república es la lid por quien se ha de levantar con la corona. Ya casi el común aplauso de los autores a la monarquía le ha concedido el imperio [Aristòtil, Plutarc, Ciceró, Sant Tomàs, Sèneca, Gregoire, Langius, Peirinis, Márquez, Causino]. (pàg. 51-52)

En ninguna parte más que en Grecia floreció el aristocrático gobierno. En ella fue donde más se cebó la ciega ambición del mando. Pero sus principales ciudades, primero que repúblicas fueron monarquías: Atenas tuvo reyes desde Cecrope hasta Codro; Lacedemonia, desde Lelege hasta Cleomenes; Tebas, desde Ogyges hasta Xantho; Corinto, desde Ephyro hasta Talestes. Aún las más mínimas repúblicas, en quienes se idolatra la libertad, tienen un solo magistrado, de quien como a primer manantial se origina todo el imperio. Los romanos tenían un solo dictador [Pausànies a Langius]. Aún los cónsules, que gobernaron la república, no mandaban juntos, si sólo alternando en el gobierno [Saavedra]. La república de Cartago daba la jurisdicción a un solo juez. En Venecia y Génova, entre tantos senadores, sólo el Duca es el presidente. El gobierno, pues, de estas repúblicas no es meramente aristocrático; participa mucho de la naturaleza de la monarquía, y esta pequeña porción de la más verdadera política es bastante para conservarlas en la perenne felicidad de su estado pacífico. (pàg. 60-61)

¿Quién, pues, a vista de tantos ejemplos, quién, pues, a la luz de tantas historias, no confesará la verdad de nuestra máxima, no adherirá su razón a nuestro discurso? Y, si no bastan tantos ejemplares, vamos a la razón, que es el arma de la política. El mayor bien de un reino, la mayor felicidad de una corona, consiste en la tranquilidad de la paz, en la caridad y amigable trato de sus ciudadanos. Éste se logra mejor en el apacible mando de un solo monarca [Tàcit]. Es el príncipe un vínculo de amor, que une lo separado, congutina lo cortado y consolida lo rompido [Peirinis]. (pàg. 61-62)

La virtud unida es la más fuerte. La autoridad del mando dividida en muchos se debilita [Plató, Patricius]. El rayo de sol pasado por un cristal, abrasa, porque une su virtud el cristalino espejo. El agua despedida por muchos caños piérdelas cualidades de río, para castigar delitos, para satisfacer injurias, será más fuerte la autoridad de un monarca, será más temida la potestad de un príncipe. (pàg. 63-64)

El gobierno monárquico es el más libre y el más apacible de todos. Más libertad hay en las monarquías que en las repúblicas [Hug de Sant Víctor, Molina]. En aquéllas, los súbditos tienen un solo rey y señor; en éstas, cuantos superiores hay, hay tantos reyes y señores. En aquéllas, una sola apacible cadena; en éstas, muchas tiranas esclavitudes. Más fácil es obedecer a uno que a muchos. Más mandan muchos que uno solo [Isòcrates]. Engáñase aquél que piensa que hay cautiverio bajo el gobierno de un ilustre príncipe. Nunca es más agradable la libertad que cuando está bajo el mando de un monarca piadoso [Claudià]. Vuelvan los ojos las alborotadas provincias de Holanda al dichoso gobierno que antes tenían. Cotejen la libertad que ahora tienen con la libertad que antes gozaban. Antes obedecían a un solo señor, ahora rinden adoración a muchos señores; antes la demasiada libertad les dio impulso para sus tumultos [Estrada], ahora la envejecida esclavitud les da aliento para tanta carga. ¡Oh, ciega república! ¡Oh, bárbara política! Cuáles pueden ser tus estabilidades si ha sido tu primer fundamento la herejía. (pàg. 64-65)

Las tres edades de una monarquía o república son principio, conservación y decremento. En todas tres florece más el monárquico gobierno. El origen de la

monarquía es más antiguo que el de las otras políticas [Gregoire]. Al primer instante que fue creado Adán luego fue coronado por monarca de todo lo viviente [Gènesi] (...). Ya hubo coronas cuando aún no se había pensado en repúblicas. El origen de la monarquía se fundó en la utilidad común y en la razón de la equidad. No podían las gentes vivir en compañía común sin gobierno. Razón natural es que todos obedezcan al que entre todos es más sublime [Aristòtil]. Si miramos ahora el origen de las repúblicas, confesarán todas deberle a inhumanidades y desdichas: la violencia de Tarquino fue el origen de la república romana; la desolación de Italia fue la causa de la fundación de Venecia; la incuria de los emperadores de Oriente fue el motivo de tantas repúblicas como ha habido en Italia; una rebelión dio principio a la república de Holanda. Si la nobleza, pues, del efecto se conoce por la dignidad de su causa, ¿quién negará mayores lauros en el imperio, mayor antigüedad en la corona y mayor nobleza en la monarquía? (pàg. 65-66)

Poco fuera fundar un político gobierno si a éste no se supiera conservarle. Más vale conservar lo adquirido que saber adquirir de nuevo. La conservación de un estado está más afianzada en el mando de uno sólo que en el gobierno de muchos. No ha habido república alguna que durase más que una monarquía (...) [Lipsi, Contzen]. El estado de una república está más sujeto a mudanzas y sediciones: mandan muchos y con esto incitan los odios de sus compañeros; cada cual anhela al soberano mando, y después de muertes y alborotos se llega al imperio de uno sólo (...) [Heròdot, Bodin]. En la monarquía manda uno siempre; en la república muchos acaban a su tiempo su mando. Al que manda siempre, el mismo uso y experiencia le vuelve noticioso del manejo; el que gobierna por tiempo definido, cuando llega a acabar, es el instante en que empezaba a saber [Isòcrates, Pontano]. Las repúblicas como a más divididas están más expuestas a las invasiones de sus contrarios; a las monarquías se les suelen atrever menos los enemigos. A éstas temen por su unión; a aquéllas desprecian por sus disensiones. Y, finalmente, en la justicia y en el premio, en la paz y en la guerra, se conserva mejor una corona, se aumenta mejor una monarquía. (pàg. 66-68)

El fin de un imperio es el punto más crítico de la política. Pocos son los médicos de estado que sepan aplicar el remedio a enfermedades tan urgentes. Muchas coronas hay que aún no han visto la eclíptica de su ocaso; pocas repúblicas se encuentran que se hayan siempre mantenido en su gobierno nativo. El mando dividido se aniquila [Sant Lluç, Sant Mateu]; la potencia unida se conserva. Roma fue república, pero el ocaso de su aristocracia fue el oriente de su imperio. Cuantas repúblicas tuvo Grecia, tantas vieron el fin de su gobierno. Las repúblicas de Italia ya acabaron su carrera, y han pasado muchas a ser principados de uno sólo. Sola Venecia es la que más entre todas se ha conservado y florecido, pero agradézcalo más a lo inexpugnable de su sitio que a lo bien dispuesto de su política. (...) Que bien pintó el que pintó a la corona en forma de círculo: lo infinito de la figura circular simboliza lo perenne de una monarquía. En ésta, pues, es más noble el origen, en ésta es más seguro el aumento, y en ésta está más perpetuada la política. (pàg. 68-69)

Es la unidad más útil y provechosa para cualquier gobierno; es más apta y proporcionada para cualquier político empeño. Un solo piloto rige mejor el timón de la nave que con compañía. La gracia de uno solo se adquiere más fácilmente que la de muchos. Uno premia mejor las virtudes. Uno castiga más eficazmente los vicios. A uno solo es más fácil obedecer que a muchos. Uno despacha más fácilmente los negocios. Uno solo está más atento a las necesidades públicas [Peirinis]. Más fácil es hallar a uno que no sea malo que a muchos que sean buenos [Sant Tomàs Moro]. (pàg. 69)

Màxima II: Si el reino debe ser hereditario o electivo.

Opinión fue de un antiguo político que era más conveniente a una corona el ser electiva que hereditaria. Dar el cetro por elección lo juzgó más útil que el concederle por herencia. Nacer uno rey es gran dignidad, pero es mayor el hacerse digno de la corona (...) [Piccolomini]. Pero más útil es a la monarquía, más conveniente es al gobierno político, la elección hereditaria que la herencia electiva: aquélla propia dádiva de Dios, ésta bachiller capricho de los hombres; aquélla seguridad constante de un imperio, ésta mudable destrucción de una monarquía. (pàg. 70-71)

Desentrañemos la razón de esta política. La más firme columna de un imperio, la más segura guarda de un monarca, es el amor de sus súbditos. Más vale el afecto de los vasallos que los más numerosos y formidables ejércitos [Claudià]. El príncipe con la multitud armada tiene casi dividido el imperio [Estrada]; con el amor de sus súbditos goza del todo al poder unido (...) [de la Mota]. El monarca hereditario es más amado de sus vasallos que el electivo. Aquél, con la memoria de sus pasados progenitores, atrae los cariñosos respetos; éste ha de empezar a lograr lo que los otros no le han conseguido. Especie es de libertad el que los pueblos sean gobernados por sus nativos dueños [Estrada]. Siempre sufren mal los estados que los rijan extranjeros señores. El amor que un vasallo ha tenido a un monarca, por respeto de éste se continúa en el hijo. El beneficio que un súbdito recibió del príncipe, produce en el hijo sucesor el agradecimiento. (pàg. 75-76)

En los reinos electivos está ocultado el áspid más nocivo a la política humana, el tosigo más dañoso a la sociedad común de los mortales. Éste es aquel insaciable monstruo, aquella horrible hidra, aquella devorada parca de las vidas la ambición del mando. Aquella ciudad en que los ciudadanos no son ambiciosos de los puestos vive segura entre tranquilidades. Aquel reino donde reina la ambición siempre está sujeto a sediciones y tumultos [Plató]. La ambición de reinar pocas veces logra felices sucesos [Tucídides]. Incita esa pestífera sed a las más nefandas atrocidades [Guicciardini]. Si el reino se da por elección se abre la puerta a ese monstruoso peligro. Si la corona se consigue por votos, no hay ninguno que por ambicioso no procure ceñírsela en las sienes. Maquina el ambicioso traiciones, cosecha parciales, inventa trazas, hasta que sea coronado en el solio. En el reino hereditario no es tan fácil la traición del ambicioso contra su monarca: el ver que no es de real sangre le mitiga los ardores de la suya, el considerar que hay sucesor hereditario para castigarle le refrena los impulsos de su malicia. (pàg. 77-78)

Epiluguemos los inconvenientes que se originan de una electiva corona. (...) La ambición humana aspira más fácilmente al imperio, los votos de los electores se dejan más ligeramente corromper del oro, los inflexibles vacilan dudosos en

el acierto [Causino]. La plebe novelera elige casi siempre al más indigno; al mismo paso que le entroniza le depone. El monarca electo tiene su autoridad enfrenada con el recelo de su adversa fortuna, siempre ha de vivir con perpetuos cuidados y temores. (...) Muerto el monarca, empiezan los mismos trabajos que sintieron antes: nacen disensiones, divídese a veces la plebe de la nobleza y se originan muchos civiles tumultos. (pàg. 84-85)

No se ha de fiar la nave al hijo del piloto sólo por ser su hijo; no se ha de encargar la salud al hijo del médico por ser su heredero [Causino]. Pero cuando el hijo del piloto y del médico se han doctrinado bajo la experimentada disciplina del padre, se afianzan en éste los renuevos de la paternal sabiduría. Mejor sabrá manejar la corona el príncipe hereditario practicado en las experiencias de su padre, que el monarca electivo engolfado en un nuevo piélagos de negocios. (...) Sigán, pues, las provincias esa máxima; observen, pues, los reinos esa política, que con tal gobierno hereditario se regirán con mejor tranquilidad, florecerán con mejor quietud, y se conservarán con mejor acierto. (pàg. 87-88)

Máxima III: Que el héroe ilustre no ha de aspirar a la corona.

El mandar bien un reino es la más difícil acción de todas las humanas. El reinar bien es el arte más dificultoso [Patricius]. Pocos son los monarcas que han conseguido esa gloria; muchos los que se han perdido en esa tarea. El título de rey es glorioso, pero es pesado el oficio [Petarca]. De cargo a carga no puso la gramática vulgar más que una letra de diferencia. Frágiles son las humanas fuerzas para sustentar el peso de una corona; hombros de un Hércules piden tan desmedidas columnas. ¿Qué héroe, pues, tan confiado de si mismo se atreverá a tan difícil empresa? ¿Qué hombre, pues, presumirá saber hallar la senda de tan intrincado laberinto? Al que vemos rey más habemos [debemos] de acompañarle con la compasión que ojearle con la envidia [Petarca]. (pàg. 95)

Máxima IV: Que los puestos se han de dar a aquellos que no los apetecen.

La práctica de esa política en los despachos de un monarca consiste en que atienda a quién, cómo y por qué medios concede las gracias. No admita valimientos, admire méritos; no dé oídos a favores, abra los ojos a las prendas personales; no dé sólo los puestos a aquellos que están sirviendo en las cortes, atienda a los que sirven ausentes de su palacio. En estos es más seguro el mérito; en aquellos, la ambición más sospechosa [Saavedra]. (...) Infórmese el monarca; aunque no lleguen los memoriales a sus ojos, llegue a sus oídos la fama. Notíciase de los sujetos que en unas y otras batallas florecen. Dé a estos, aunque no se los pidan, los cargos. Infórmense también de esta circunstancia los primeros ministros, participen la noticia verdadera a sus monarcas. Que de ese modo se alentarán los ingenios, se avivarán los esfuerzos, se desterrarán los valimientos, se premiarán los méritos, y serán las monarquías más bien gobernadas. (pàg. 121-122)

Texto XIV: Luego que Trajano se encumbró al imperio, se mostró clemente, amante de la justicia, liberal, abstinentes, justo, casto, y adornado de muchas virtudes morales.

Máxima I: Que el príncipe y el héroe debe ser adornado de todas las virtudes.

Es la virtud el más firme escudo de los mortales [Menandre]. Es la nave que nos lleva seguros entre las turbulentas olas de la vida [Pau Silenciari]. Es el águila que nos remonta a las celestes esferas [Maffei]. Es el más rico tesoro de la naturaleza humana [Valeri Màxim]. Está tan eslabonada la cadena de las virtudes que faltando una todas sobran [Sant Jeroni]. En ningún héroe más que en el príncipe se requiere que sea el ánimo un florido jardín de virtudes, un estrellado cielo de prendas morales. El rey vicioso es la pérdida de su monarquía; el virtuoso es la exaltación de su corona [Proverbis]. (pàg. 123-124)

Es el rey un cristalino espejo de sus vasallos, es un reglado nivel de sus súbditos [Claudià]. Si está manchado con vicios, no se corregirán a su luna los defectos de quien le mira; si no está compasado con las virtudes, no se reglarán los hierros de los que le atienden. Sea, pues, el príncipe virtuoso,

destierre de su voluntad el monarca las bandidas pasiones de los vicios. (pàg. 125)

Filosofía política moral de las virtudes

Fe

El primer manancial, el fecundo océano, la primera raíz de todas las virtudes, ya teologales, ya morales, es la fe [Sant Pere]. Es el más rico tesoro, la más vigorosa fuerza, y la más saludable medicina [Sant Ambrosi]. Es una radiante antorcha del alma, puerta de la vida, y segura basis de la salud divina [Sant Joan Crisòstom, Causino]. Entre todas las virtudes, las más relucientes son aquellas que de más cerca miran a la divinidad, y entre estas la fe la valerosa capitana [Causino]. ¿Quién no admirará lo soberano de esa virtud? ¿Quién no venerará lo cristalino de esa divina luz? Ciega es, porque cree lo que no ve [Sant Agustí]. (pàg. 125-126)

Máxima católica para tener así segura la verdad de la religión cristiana: no dé lugar, pues, el príncipe de que en sus estados se alimenten tales fieras [moros, judíos y herejes]. No permita el monarca que en sus reinos habiten tales tiranos. No falta teología, y verdadera, que por causa de utilidad o necesidad le es lícito al príncipe permitir que en sus provincias habiten judíos, moros y otros de otras sectas [Sant Tomàs]. Metrópolis hay en el Orbe cristiano donde se permite libre esa licencia a los judíos. Pero lo más seguro a la política católica, lo más conveniente a la razón de estado cristiana es no consentir que tales monstruos habiten entre católicos, que tales serpientes vomiten su veneno en aquellos lugares donde se cultiva la verdadera doctrina de la fe cristiana. (pàg. 144)

Religión

Es la religión una virtud que es el principio, fuente y manantial de todas las morales. Es tan compañera de la fe que no se puede hallar religión sin fe, ni fe sin religión. (...) Es la religión aquella virtud que da el culto debido a Dios [Sant Agustí, Corella, Sant Tomàs]. (pàg. 145)

La más principal base de una república, la más firme columna de una monarquía es la religión. La seguridad de un imperio consiste en la observancia de esa virtud [Lipsi]. (...) Ninguna república, ninguna monarquía se ha podido mantener sin alguna especie de culto religioso. Turbada ella, se turba la política. Moviada su áncora, peligra de ir a pique la nave de una monarquía [Lipsi]. (pàg. 145-146)

La religión del príncipe ha de ser una y constante. No se ha de mudar según las razones de estado. No se ha de valer de su piedad para pretextar las empresas políticas. No ha de ser simulada y fingida, sí sólo verdadera, firme y constante [Saavedra]. No ha de introducir el rey especies de religión según el libre antojo de su albedrío. Ningún peligro amenaza más a una corona que el de una nueva y simulada religión [Lipsi]. (...) Toda novedad es dañosa a la utilidad común [Solórzano]. En materia de religión mucho más por el peligro de supersticiones. No faltó política del impío Maquiavelo, que persuadía al príncipe fingir la religión según su razón de estado. Con su propia muerte nos dio el desengaño de su máxima desvanecida [Causino]. (pàg. 153-154)

Es el príncipe patrón de la religión, y no juez; es el monarca defensor del culto religioso, y no ministro [Causino]. Confórmese con los estatutos de sus mayores en el sentir y venerar las cosas sagradas. No sea perezoso su cuidado, pero ni tampoco su piedad demasiadamente curiosa. La curiosidad en la religión es mala [Lipsi]. (pàg. 157)

Esperanza

A cualquier héroe católico, a cualquier varón cristiano le conviene estar adornado de esa virtud, le importa estar dotado de esa prenda sobrenatural. Los mismos fabulosos gentiles conocían en sus fingidos dioses a la esperanza [Ovidi]. (pàg. 203)

Consiste la virtud en el medio [Anònim]. A vicio se pasa cualquier extremo a ella opuesto. Dos son los que se atreven a la virtud de la esperanza. Por exceso el uno, y es la presunción; el otro, la desesperación, y es por defecto [Corella, Sant Tomàs]. Es la presunción un vicio que, fiando demasiadamente

de la misericordia de Dios, no cuida de las operaciones de la penitencia [Sant Tomàs]. (...) Ajeno a la majestad real es ese vicio; impropia en el corazón de un monarca es la presunción. (pàg. 209-210)

Opónese por defecto la desesperación a la esperanza. (...) Tratémosla en cuanto puede ser perjudicial a lo político. Por más que el monarca se vea rodeado de peligros, por más que el príncipe se vea cercado de trabajos, no caiga en el precipicio de la desesperación, confíe que Dios le librarà de todos los males. (pàg. 212-213)

Es muy dañosa la desesperación a la república y razón de estado [Ciceró]; de su desenfrenado arrojio se le pueden originar muchos males. Considere también el príncipe que no es útil dar manejo en negocios de guerra ni política a hombres de ese vicioso error inficionados. (pàg. 214)

Caridad

Es un acto de la voluntad, con que se ama a Dios per ser Dios y, por razón de Dios, al prójimo [Corella]. Es la caridad principio, fin, raíz, fundamento y colmo de todas las demás virtudes [Sant Joan Crisòstom]. Es una plenitud de ciencia, un saludable vínculo del entendimiento, un tesoro del pobre, y una felicidad de las riquezas del potentado [Sant Agustí]. (pàg. 214-215)

Por muchas causas debe el monarca amar con todo afecto a sus vasallos. Por hombre, le obliga el precepto natural de la ley. Por rey, le precisa la majestad real. Por padre, le impele el paterno amor. Y por pastor, le incita el cuidado de su oficio. Hágale esa obligación castigador de los inicuos, defensor de los inocentes y protector de los oprimidos. Procure la conveniencia de sus ciudadanos, deséeles los provechos y mire por sus utilidades comunes [Causino]. (...) Ese cuidado ha de ser la piedra fundamental de su reino, y la conservación de la monarquía. Donde falta el amor de los hombres entre sí todo es muertes, ruinas y sediciones. Donde sobra ese afecto, todo es quietudes, felicidades y triunfos [Sèneca]. (pàg. 220)

Amor sin obras es amor muy tibio. Caridad sin efectos es afecto muy recatado. Tres son los efectos interiores de la caridad: el gozo, la paz y la misericordia [Langius, Peirinis, Sant Tomàs]. El gozo tiene dos clases: el gozo del bien de Dios y el del bien del prójimo [Langius]. (...) Gócese el príncipe cuando ve que sus súbditos observan los mandatos del Señor. Gócese el rey cuando sabe que sus vasallos aman, esperan y rinden gracias a Dios [Peirinis]. Alégrese también el príncipe del bien de sus próximos vasallos. Cuando los vea ricos, gloriosos y poderosos, entonces ha de dar de alegría evidentes señales [Peirinis]. (pàg. 223)

Déjese el príncipe envidiar, mas no permita que los otros sean envidiados. Lo que en él es realce, podría ser en los otros precipicio. Es la envidia una peste común de los reinos, una dañosa mancha de las repúblicas [Faccius]. Es una gran comunera de tumultos [Ammià Marcel·lí] y la fuente de todas las sediciones [Demòcrit]. (pàg. 235)

El segundo afecto interior de la caridad es la paz; unión de muchas voluntades en la posesión de un bien, vínculo estrecho de muchos corazones con propósito de resistir al mal [Peirinis, Sant Tomàs]. (...) Es la paz de tres maneras: en la boca, en el corazón y en las obras [Langius]. En todas esas tres clases ha de ser pacífico el monarca, pacífico en el obrar, pacífico en el pensar y pacífico en el responder. (pàg. 238-239)

Es la misericordia el último acto interior de la caridad. Es una compasión de la desdicha ajena en el corazón con el deseo de poderla socorrer [Sant Tomàs, Sant Agustí]. Es su contrario la inhumanidad. Quisieron los filósofos que la misericordia no fuese virtud [Tesauro]. No es clemencia, porque esta supone la ofensa contra la ley. No es mansedumbre, porque esta modera las pasiones con la razón. La misericordia es una debilidad que por natural simpatía, aprehendiendo la miseria ajena, se compadece del prójimo. Pero si la misericordia se compadece de lo que se debe compadecer es virtud reducible a la mansuetud [Sant Tomàs]. Los males que suceden voluntariamente no son dignos de misericordia. Sólo los que casualmente se ofrecen son el primer objeto de esa compasión [Aristòtil]. (pàg. 240)

Tres son los actos exteriores de esa virtud caritativa: la beneficencia, la corrección fraterna y la limosna. Es la beneficencia (...) más general que la liberalidad. Toda liberalidad es beneficencia, mas no toda beneficencia es liberalidad [Tesauro]. Esta se estrecha a solas las dádivas; aquella se dilata a cualquier género de beneficios. El beneficio ha de ser sin mérito en el que lo recibe, y en el que lo hace sin esperanza de provecho. Dar al que merece es justicia, y no beneficio [Anònim a Langius]. Dar con esperanza de utilidad o gusto, más que beneficio parece mercancía [Sèneca]. (pàg. 243-244)

El segundo afecto exterior de la caridad es la corrección; acto muy parecido al beneficio. Aquel que aconseja, ayuda [Plaute]. Socorros da aquel que corrige. La corrección del prójimo es cosa muy dificultosa. Saberle bien es corregir es empeño de muchas dificultades [Ovidi]. Mejor es ser corregido por un sabio que adulado por un necio [Eclesiastés]. Más vale la corrección de un corazón prudente que cien castigos en un ánimo tonto [Proverbis]. (...) Cualquier hombre está obligado a corregir al prójimo por razón del precepto de la caridad. El monarca y las personas públicas están obligados por razón de la caridad y de la justicia [Peirinis, Sant Tomàs]. Cuide el príncipe de corregir los defectos de sus súbditos. Esté con atención que la mocedad siga las veredas del bien obrar. (pàg. 253-254)

La corona de los actos exteriores de la caridad es la limosna; ejercicio tan soberano que no puede haber otro de mayor en todas las demás virtudes.(...) El mejor remedio para librarse de la culpa es la limosna [Job]. El mejor camino para hacerse rico es el socorrer a los pobres [Tobies]. (pàg. 257)

La primera máxima, pues, del príncipe en la práctica de la caridad es socorrer con prontitud a sus vasallos necesitados. (pàg. 265)

El mayor contrario que se atreve a la virtud de la caridad es el escándalo [Sant Tomàs, Langius, Corella]. (...) El mejor gozo, la mejor paz y la mejor misericordia con el prójimo es el buen ejemplo. La más liberal beneficencia, la más saludable corrección y la más provechosa limosna es evitar la ocasión del escándalo. Con el ejemplo se aprende la enseñanza [Proverbis]. (...) Dos son

las cosas que más mueven a la voluntad humana: la semejanza y el ejemplo [Ciceró]. Los ingenios plebeyos más presto se convencen con el ejemplo que con la elocuencia [Macrobi]. (...) En todos los mortales es necesario el buen ejemplo. En el monarca, más, porque es el espejo de todos. Cuál es el gobernador de un reino, tales son los vasallos de su dominio [Eclesiastés]. La integridad de los presidentes es la salud de los súbditos [Concilio de Trento]. Con las malas costumbres del príncipe se corrompen las costumbres de los vasallos. (...) Pecar el príncipe por sí es malo; pero más malo es porque hay muchos que imitan sus acciones [Ciceró]. Cuanto mayor es el autor del mal, tanto más presto halla secuaces en la imitación [Juvenal]. Desde el gabinete del superior dimanan los ejemplos en el vulgo [Claudià]. A ejemplo del monarca componen las acciones todo el orbe de su imperio [Claudià]. El monarca que quiere que los vasallos obren bien, empieza a enseñarles con su buen obrar. Si el príncipe se distrae en sus acciones, luego experimentará a sus súbditos distraídos. (pàg. 269-271)

Practique, pues, el monarca esa virtud de la caridad. Ame a Dios y al prójimo. Alégrese en sí mismo del bien divino y humano. Solicite las ocasiones de paz y concordia. Muéstrese misericordioso de las desgracias ajenas. Enriquezca sus vasallos con beneficios. Corrija los defectos de sus súbditos. Socorra las miserias de los necesitados. Evite los malos ejemplos, destierre los escándalos, y logrará con esa ardiente caridad la quietud de sus súbditos, el acierto del gobierno y la felicidad de su corona. (pàg. 274-275)

Penitencia

No exime la majestad del monarca de la penitencia de sus culpas. No le dispensa lo majestuoso al príncipe lo dolorido de sus defectos. Hombre es, que ha de arrepentirse, mortal es, que ha de lastimarse de sus desaciertos. Quien ha de dar más cuenta a Dios, ha menester más dolor de lo mal cometido. Quien más gobierna, más arrepentimiento ha de tener de sus arrojos. (pàg. 276)

En la práctica de la virtud de la penitencia tiene su lugar la elección del confesor del príncipe. Es el confesor el piloto que ha de regir la nave de la conciencia del rey entre tantas tempestuosas olas de negocios. Es la radiante luz que ha de alumbrar el alma del monarca entre tantas tinieblas de dificultades. Elíjase, pues, (si se puede) un confesor que sea con la santidad docto y con la doctrina santo. En caso de uno u otro, más importa a lo político que sea sabio que santo. (...) En ese primer ministro del alma se ha de menester discreción para considerar la calidad del delito, del lugar, del tiempo, de la perseverancia, de la edad, sabiduría y dignidad de la persona [Sant Agustí]. Algunos conocen los pecados que cometen los reyes como hombres, pero no los que cometen como monarcas. Más graves son los delitos de oficio que los de persona. (pàg. 278-279)

El confesor, pues, del monarca con su ciencia ha de desengañar al monarca de sus errores, ha de enseñarle las verdaderas sendas del bien gobernar. No le ha de adular lisonjero, severo ha de reprehenderle. No le atemorice lo majestuoso. Mayor majestad es la del confesor presidiendo en su tribunal que la del monarca. Aunque sepa el confesor que ha de perder la gracia del rey, no deje de representarle los peligros del reino y las desgracias de sus vasallos [Saavedra]. (pàg. 280-281)

Púlpito y confesionario son el crisol donde se purifica el oro de la conciencia del príncipe. En uno y otro aprende el monarca como se ha de portar en lo justificado de sus negocios. No hay teólogo ni político católico que no desee al rey devoto y de conciencia sana. Pero esta ha de ser en la majestad ni tan libre que todo lo tenga lícito, ni tan atada con escrúpulos que todo le parezca pecado [Albornoz]. Esa escrupulosidad es indecente en el príncipe y muy perjudicial al manejo público. Con ella titubea el monarca, se embaraza y naufraga en un piélago de irresoluciones. Así como el desprecio de la religión es nocivo al príncipe, el continuo empleo en ella es perjudicial a la razón de estado [Osori]. (pàg. 285-286)

La más gloriosa santidad de un monarca es cumplir bien a las cargas de su cargo. Ofreciendo a Dios los trabajos de su oficio se podrá coronar con perpetuidades de bienaventuranza. (pàg. 287)

Prudencia

Cuatro son las virtudes cardinales: prudencia, justicia, fortaleza y templanza [Corella, Peirinis, Sant Tomàs]. Lograron ese nombre porque son la base y fundamento donde se zanján las demás virtudes [Corella]. Entre ellas, todas confiesan la primacía, rinden el vasallaje, postran el rendimiento a la prudencia. (pàg. 288)

Es la prudencia virtud más perfecta que las otras morales y cardinales, [en] cuanto el entendimiento es más noble que [en] las demás potencias [Tesauro]. Es la madre, reina y guía de las demás virtudes [Sant Joan Crisòstom]. Es la medida y regla de lo virtuoso [Saavedra]. Con ella, las virtudes morales hacen alarde de su rectitud; sin ella, se transforman de virtudes en defectos [Sant Gregori]. Por eso fue opinión del sabio Platón que todas las virtudes morales se reducían a la prudencia [Plató]. (...) Exáltase tanto su vuelo que, no contentándose con dirigir las morales, se realza muchas veces a la dirección de las teologales [Sant Tomàs, Peirinis]. Es la recta razón de las cosas que se deben obrar [Aristòtil]. Es una ciencia de lo que se ha de huir y apetecer [Sant Agustí]. Es la prudencia la cabeza de todas las virtudes; son estas los miembros que se gobiernan por esa cabeza. Puede un hombre ser prudente sin ser moralmente virtuoso, mas no puede ser virtuoso si no es en la teoría prudente [Tesauro]. (pàg. 289-290)

Todas las virtudes morales son propias del hombre, pero la prudencia es virtud propia de los monarcas. Es la virtud de los reyes y la reina de las virtudes. La aguja de marear del príncipe, el áncora de la razón de estado, el fiel de la política es esa virtud majestuosa [Saavedra]. Son ella, todo consejo de estado es sin consejo. Son ella todo imperio es cautiverio enfadoso. De las virtudes más importantes al monarca, como monarca, es la presidente la prudencia. De

ningún realce necesita más el príncipe que del acierto de prudente [Saavedra, Causino, Peirinis]. (pàg. 291)

Ocho son las partes integrales que compone a ese virtuoso heterogéneo de la prudencia: memoria, inteligencia, providencia, docilidad, solercia, razón, circunspección y caución [Sant Tomàs, Egidi, Langius]. Necesarias todas para un político monarca; indispensables todas en un príncipe perfecto. Tres son los espejos en que se ha de mirar el monarca: el tiempo pasado, el presente y el venidero [Virgili, Saavedra]. De esos tres cristales ha de forjar la indefectible luna de su corona. Es la memoria un recuerdo de lo que se ha leído, visto o escuchado [Peirinis]. La prudencia tiene su imperio en las acciones humanas contingentes [Peirinis, Tesauro]. En estas, las pasadas se asemejan casi siempre a las venideras. Ninguna cosa bajo el Zodíaco del sol es nueva. Lo que fue, será; lo que se hizo, se ha de volver a hacer [Eclesiastés]. De lo pasado, astrólogo el entendimiento conjetura lo venidero [Aristòril]. El que se acuerda de lo pasado resuelve acertadamente en lo futuro [Isòcrates]. El consejo de lo que ha de suceder se origina en aquello que ha sucedido [Sèneca, Dionís d'Halicarnàs]. Las acciones antecedentes son la doctrina mejor para enseñarnos las que de presente h[ab]emos de obrar [Polibi]. (pàg. 297-298)

Coteje, pues, prudente el príncipe lo pasado con lo presente. Averigüe, pues, discreto de lo uno y lo otro las circunstancias. Mucho le importará para el feliz acierto la experiencia de sus acciones propias. Es la experiencia madre de la prudencia. De los actos de aquella se engendró el hábito de estas. El uso produce al arte. La impericia es manantial de casualidades y fortunas [Aristòril]. El experimentado piloto adivina la tempestad que amenaza; el soldado, con las heridas pasadas, tiene temor de las venideras [Properci]. (pàg. 300-301)

La memoria más provechosa al monarca para el prudente gobierno de su corona es acordarse de las acciones de su antecesor. Saber lo que este hizo malo, y lo que obró con acierto: imitarlo en lo segundo y corregirlo en lo primero [Peirinis]. (pàg. 306)

El segundo espejo de la prudencia del príncipe es la inteligencia. Consiste esta en la noticia de las cosas presente [Peirinis]. Fúndase esta en la averiguación de lo que está actualmente pasando. Necesita el príncipe de esa virtud. Importa mucho al monarca esa parte prudencial [Peirinis, Causino]. (...) Debe el monarca estar noticioso de todo lo que sucede en el dilatado ámbito de sus provincias. Ha de informarse del natural, fuerzas y poder de sus moradores. Ha de instruirse de qué modo los gobiernan sus lugartenientes y ministros. (...) No sólo el príncipe ha de ser inteligente de todo lo que sucede en su palacio, en su corte y en sus reinos; sí también ha de tener una suficiente inteligencia de lo que pasa en el ámbito del Orbe [Saavedra]. (pàg. 308-309)

Síguese la providencia tercer espejo, cuyo cristal es el tiempo venidero. Es esta virtud una consideración de los sucesos futuros que pueden seguirse de un hecho, con la aplicación de los medios para conseguir el intento [Peirinis]. El prudente sospecha del mal y se guarece; el inocente no lo previene y se precipita en el peligro [Proverbis]. (...) Forzoso es, pues, que el príncipe componga sus acciones en el cristalino espejo del tiempo venidero. Necesario es que el monarca discurra sobre los sucesos venideros. Cuando el príncipe haya de emprender alguna función, premedite lo que de ella puede resultar. Cuando el héroe haya de intentar alguna hazaña, piense bien lo que acerca de ella puede suceder [Causino]. (pàg. 309-310)

Prudencia monástica o privada

La prudencia privada es aquella con que el héroe se gobierna a sí mismo. La poliárquica es el acierto con que se gobierna la multitud de un pueblo [Corella]. Aquella es felicidad del individuo racional; esta es gobierno del político individuo. Es el hombre racional república, es la república humana arquitectura. Para entrambos se necesita de prudente razón. Para todos se requiere un acertado gobernar. (...) Es el príncipe un monstruo político compuesto de dos personas: una pública y una privada. Ni el ser rey le quita el ser hombre, ni el ser de hombre le disminuye el ser de rey. Si como hombre no sabe regirse, mal sabrá como monarca gobernarse. (...) La prudencia privada es índice indefectible de la pública. La poliárquica es político parto de la monástica. No

es tampoco bueno para ministro y consejero del príncipe aquel que no es prudente en sus negocios. Cuando el monarca haya de tomar consejo de alguno, atienda como el tal se porta en sus privadas acciones [Isòcrates]. No es bueno para el gobierno público aquel que no es bueno para regirse a sí mismo. (pàg. 322-324)

Prudencia pública o poliàrquica

Cuatro son las partes de que se compone ese prudente Orbe de la poliàrquica; cuatro son los políticos elementos que forman esa esfera de la prudencia pública: prudencia regnativa, política, militar y económica [Langius, Peirinis, Tesauro, Sant Tomàs]. La prudencia regnativa, o legispositiva, es aquélla con que el monarca funda las leyes para la utilidad pública de su corona; en esta se fijan todas las reglas del reinar; en esta se zanján todas las máximas del regir. La única ley de un buen imperio es la ley; la más fundamental columna de una corona es el hacer leyes y hacerlas observar. La ley es un rey muerto; el rey es una ley viva. Aquel que las ordena buenas, sabe bien reinar; aquel que las hace observar, sabe bien regir. (pàg. 324)

La prudencia política (...) es aquélla con que los ministros reales, observando las leyes, gobiernan acertadamente una provincia [Peirinis]. Poco importaría que el monarca se desvelase en hacer leyes si se dormían sus ministros en hacer observarlas. La ley, de si es pesada, por lo que trae consigo anexo de obediencia [Tesauro]. Para dorarle las amarguras es necesario el oro de la política; para suavizarle el peso es importante del ministro la prudencia. (...) no ha de ser tampoco la prudencia del ministro tan de ministro que quiera hacer observar las leyes con medios no debidos ni proporcionados. Con la suavidad conseguirá más que con la aspereza. Con la blandura negociará mejor que con el rigor. No porque la ley sea del monarca ha de procurar que se observe el ministro. Sólo la ha de hacer cumplir, porque encierra en sí utilidad y razón. Si considera el ministro que la ley no se conforma con la razón, puede advertirlo a su príncipe. Si el gusto del monarca no se parangona con la ley, debe desengañarle de su opinión. (pàg. 325-326)

Es la prudencia militar aquella que usa un general en el gobierno de la milicia [Peirinis]. Es la luz de la razón con que el capitán hace observar las leyes de la guerra. (...) Todas las fuerzas militares sin la prudencia son cobardes [Pachymeres]. Esta aprovecha mucho para las batallas y consejos de guerra [Vegeci]. Las hazañas de un general con prudencia son más plausibles que las casuales con fortuna [Tàcit]. El valeroso capitán más ha de ver por las espaldas que por la cara [Plutarc]. (pàg. 327-328)

La prudencia económica es aquella con que un héroe gobierna la monarquía de su familia [Peirinis]. Es la casa del héroe un reino privado; es el reino del príncipe una casa pública: quien no administra bien sus cosas no puede dar buen consejo en las ajenas [Isòcrates]; quien no gobierna bien su casa (...) mal sabrá manejar los negocios de la república [Laerci]. El mismo cuidado que ha de tener el rey en su corona como monarca le incumbe en su palacio como padre de familias. Aquel es economía real, este es humana política. (pàg. 329-330)

En su patrimonio real ha de mirar el monarca como gasta, enajena y conserva las riquezas. La pobreza del rey es causa de vilipendio en los vasallos y de poco temor en los enemigos; la riqueza del príncipe, un no sé qué de autoridad entre todos le añade. (...) El príncipe ha de juntar riquezas para el provecho y no para la pompa; no han de ser para la vanidad de los fastos, sí sólo para la firmeza de sus estados. (pàg. 330-331)

Opinión fue del Bodino no ser conveniente a la razón de estado que el príncipe tenga erario donde amontonar sus tesoros [Bodin]. Fundaba su máxima en que las riquezas de los reyes son cebo para mover la codicia de muchos contrarios. (...) Tres inconvenientes se pueden originar del tener erario los monarcas: agravar con tributos a los súbditos, mover guerras sin propósito y apagarse la caridad con los pobres. Pero en la mejor política no sólo es lícito, sí preciso al monarca tener un erario abastecido de muchas riquezas [Sant Tomàs, Márquez]. Cuanto más rico sea el príncipe tanto menos pensará en pechar a sus vasallos. Los enemigos de su corona no se atreverán, si le ven muy

abundante en tesoros. Podrá emprender las guerras defensivas, pagar los soldados, socorrer las viudas y aliviar a los necesitados. (pàg. 333-334)

Tres son los mandos que autorizan al héroe en su familia: potestad en los hijos, mando en su esposa, y en los criados dominio. (...) No disminuye la púrpura al amor paterno del monarca. No le dispensa el cuidado público la crianza de sus hijos. Hijos y vasallos son los infantes. Como padre y como rey debe procurarles las conveniencias. El primer cuidado del monarca ha de ser la buena educación de sus hijos. (...) Ya que el rey no puede heredar a todos sus hijos en riquezas de estados, procure enriquecerles con estados de virtudes. (pàg. 336-337)

En las hijas es más difícil que en los hijos la educación y el cuidado. El recato del sexo amontona más pensamientos a las seguridades [Tesauro]. (...) Procure, pues, el monarca casar decentemente a sus hijas cuando lleguen a tal estado. No sea que ellas, con el descuido de los padres, pongan en la real púrpura alguna mancha. (...) Con los casamientos de las hijas pueden los reyes ganar muchas alianzas para su corona. (...) Por eso el monarca ha de mirar en el casamiento de sus hijas el ganar algún príncipe aliado para sus provincias. Las personas reales más que por gusto se han de casar por política de estado. Pero no por eso se les ha de impedir la libertad honesta necesaria para el matrimonio. (pàg. 341-342)

La potestad conyugal es la segunda parte de la económica. Es el matrimonio un lazo que ha de estar bien unido para la buena dirección de una familia. La esposa buena es la corona, y gloria del marido [Proverbis]. (...) Gran desgracia es de un monarca que su esposa no esté adornada de virtudes. Gran infelicidad es de un príncipe que su mujer sea poco educada en costumbres. Ha de tener atención el rey en que la reina no dé ocasión de murmuraciones a los vasallos. Debe reprimirla en sus mal andados deseos. Una mujer mala, y con el poder real, es dos veces mala mujer. (pàg. 344-345)

El dominio de los criados es el último cuidado de la economía. Prodigiosa dádiva de la fortuna es el que un gran monarca tenga buenos y fieles criados

[Enni]. En opinión de algunos, no hubo menor dificultad en gobernar la casa que en regir bien una provincia [Tàcit]. (...) Tenga cuenta, pues, el monarca que su familia sea decente según su majestad. No sea demasiado abundante, ni con fausto de muchos áulicos. (...) Mire el príncipe la poquedad y la utilidad en los criados. Despida los entonados y astutos. Con los menos, aunque incultos, se gobierna mejor su casa [Petarca]. (...) Después de ser pocos los criados, procure el príncipe que sean buenos y virtuosos. (...) El mal criado más sirve de confusión que de alivio en una casa. El bueno puede muchas veces ser de gran utilidad para su amo. (pàg. 348-349)

Cuide, pues, el monarca, como padre de familias, el dirigir los criados y criadas de su palacio a los ejercicios de la piedad y a los ordinarios de la casa. Asístalos con el alimento, salario, conservación justa y premios honestos [Langius]. (...) No ha de oprimirlos con preceptos, sí tratarlos con toda suavidad y blandura [Eclesiastés]. Siempre ha de tener fijos los ojos a las acciones de los domésticos [Langius]. Cuando estos ven a su señor desvelado, se esmeran más en sus operaciones. (...) Muchas bendiciones ha de merecer de Dios el monarca que sabrá dirigir el peso económico de su palacio. La mutación de criados siempre es dañosa a las familias. Cuando son buenos, se les ha de permitir la continuación en su cargo. El criado viejo es la guía de los demás criados; el criado anciano será más fiel con la voluntad y práctico con la experiencia en los negocios del señor. (...) La más principal máxima económica del monarca es que gobierne los áulicos, mas no permita ser gobernado por ellos. Insolente se vuelve el criado que se considera amo de su señor; confusiones hay siempre en los palacios donde los criados son monarcas de los reyes. (pàg. 351-352)

Partes potenciales de la prudencia

Eubolia, synesis y gnome son las tres partes potenciales de la prudencia [Sant Tomàs]. Necesarias todas para la dirección de un héroe insigne; forzosas todas para el gobierno de un político monarca. Es la eubolia una facultad para consultar y hallar el expediente en los negocios arduos y perplejos [Peirinis]. Esta se requiere en el príncipe; esta le importa mucho a un monarca

majestuoso. Compónese de la docilidad y la solercia (...). En los consejeros y ministros se requiere también esa virtud. (...) La synesis es un hábito de juzgar bien de lo consultado según los principios prácticos de las leyes naturales y positivas [Peirinis]. (...) Por ciencia y por prudencia conviene que el monarca haya saboreado algunos raudales de sus principios. La gnome es un hábito de juzgar bien según unos principios más altos contra el tenor de la ley, y según la mente del legislador [Peirinis]. Esa la querría yo que siempre asistiese en el entendimiento del monarca. (...) Son tan arduas a veces las dificultades; son tan intrincados los negocios que llegan en las audiencias de los príncipes, que es necesario que el Cielo les asista con ese conocimiento. (pàg. 353-355)

Imprudencia

Dos monstruos se atreven oponerse a la virtud de la prudencia: uno por defecto, cual es la imprudencia; otro por exceso, cual es la astucia y sus secuaces [Sant Tomàs, Peirinis, Langius, Tesauuro]. En el batallón de la imprudencia se alistan precipitación, inconsideración, inconstancia y negligencia. (pàg. 357)

Seis son los vicios que, por exceso, batallan con la prudencia. De su exceso nació atrevimiento tan excesivo. La prudencia de la carne, solicitud de los bienes temporales, solicitud de los bienes venideros, astucia, dolo y fraude, son esos monstruosos vestiglos. (pàg. 377)

En todos es torpe el engaño; mas en aquéllos que ocupan mayor puesto es más culpable la astucia que la violencia. En aquél que rige un imperio está más mal visto el engañoso encono que el declarado aborrecimiento [Tucídices]. Políticos ha habido, en la escuela de Maquiavelo, que pusieron toda la razón de estado en el engaño, que fundaron todo el arte de reinar en los recatos de la astucia. Poco segura es esa máxima, poco católico es ese documento [Causino]. A la majestad real la amancillan los engaños, al corazón de un monarca le desdoran las cavilaciones. Quien discurre astucias enseña flaquezas, quien maquina engaños descubre cobardías. Propio es de los tiranos el valerse de stratagemas para sustentar sus usurpadas coronas. El

monarca natural no ha de menester más guardas que el afecto de sus súbditos.
(p. 381-382)

Máxima muy importante para los reyes es a veces el disimulo. No siempre el monarca lo ha de obrar todo con sencillez. Conviénele muchas ocasiones la disimulación [Saavedra, Causino]. (...) Según las personas con quien el príncipe trata, se ha de valer de la disimulación o de la sencillez. (...) Si el monarca conoce que los príncipes con quien confiere son astutos y fraudulentos, puede usar de palabras equívocas e indiferentes. No se han de dirigir estas al logro de algún engaño, sí para la mayor cautela del intento [Saavedra, Causino]. Con los sencillos, se ha de proceder con sencillez; contra los engañosos se puede el corazón humano armar de engaños [Causino]. Véncese la fuerza con fuerza; con astucias se desvanecen las astucias [Ovidi].
(pàg. 388-389)

La disimulación, que es buena en los monarcas, es muy perjudicial en los ministros. Nunca deben estos disimular lo que conocen que es dañoso a la razón de estado. Nunca han de dejar de advertir al rey lo que ven que es conveniente a su monarquía. (...) No hay cosa que engañe más a los hombres como decir lo que no se piensa y pensar lo que no se dice. Mucha distancia hay del ser monarca al ser consejero. Mucha diferencia hay de ser rey al ser ministro. Es estos, la disimulación causa muchos daños; en aquellos, el saber disimular es una gran política. (pàg. 389)

Válgase el monarca, pues, de la prudencia. Componga sus acciones con el espejo de esa virtud. Evite los vicios que se le oponen. No funde su razón de estado en lo engañoso de las astucias. Governe su corona con sencillez y verdad. Máximas con que logrará el ser dichoso en sus consejos, aplaudido en sus resoluciones y venturoso en el político gobierno de su imperio. (pàg. 397)

Vol. III

Justicia

Es esa virtud, en pluma del jurisperito, una perpetua e inflexible voluntad de dar a cada uno lo que es suyo [de Soto]. es esa prenda, en boca del filósofo, un hábito con que se desean y obran las cosas justas [Aristòtil]. La base y fundamento de todas las demás virtudes es la justicia [Guicciardini]. (pàg. 3)

Todo lo que es ajeno a la justicia no es honesto [Ciceró]; todo lo que es honesto se forma con los preceptos de la justicia. (...) La causa eficiente de la justicia humana, después de la causa de las causas, es la voluntad perfeccionada de los actos, la material objetiva es el derecho, y la final el dar a cada uno lo que es suyo [Langius, Sant Tomàs]. Las otras virtudes miran sólo a veces al provecho de aquel que las posee; la justicia, al interés del extraño y del sujeto en quien reside. Aquellas componen las costumbres propias, esta castiga también los vicios ajenos. Aquellas sirven para la utilidad particular; esta importa mucho para la política utilidad común [Aristòtil]. (pàg. 4)

Los reinos se transfieren de unas gentes a otras por la injusticia [Eclesiastés]. Las repúblicas, con la justicia, se exaltan a la mayor superioridad [Proverbis]. Ninguna república, ningún reino, puede sustentarse sin la justicia [Sant Agustí]. Los reinos, sin ella, no son más que un caos de latrocinios [Sant Gregori]. El monarca que no estará dotado de esa virtud cumplirá mal con su cargo; el príncipe que no logrará esa prenda no se portará bien en su oficio. (pàg. 5)

Justicia legal

Es la justicia legal aquella que a la común utilidad le da lo que se le debe [Corella]. No hay cosa más debida a una república que las leyes; no hay cosa más provechosa para una monarquía que las constituciones. Por eso la justicia legal mira por fin a ese político empleo; por eso es justo que sin leyes no se gobierne una corona. La ley (dicha así o porque se leye o porque ata) [Sant Isidor] es una justa razón que manda lo honesto y prohíbe lo contrario [Ciceró]. (p. 11)

La común opinión política es que son necesarias las leyes escritas para la conservación de una corona [Arnisaeus, Aristòtil]. Más héroes se hallan aptos para legisladores que para magistrados; la ley escrita se premedita con madurez, las sentencias se suelen a veces hacer con apresuración. La república sin leyes no es república [Orosi]. Las armas, leyes de la guerra, y las leyes, armas de la paz, son los dos inmuebles polos de una monarquía [Faccius]. El cuerpo humano sin el racional espíritu es cadáver; la ciudad sin leyes sería un difunto esqueleto de la política [Valeri Màxim]. La salud de un reino consiste en las leyes [Aristòtil]. Ellas son el alma, espíritu y medicina de la república [Ficinus]. Si se quitase tan favorable consuelo, ¿qué diferencia habría entre la vida de los hombres y los brutos? [Demòstenes] Si se desterrase tan provechoso remedio, ¿qué guerras, qué sediciones, se originarían en las repúblicas? [Dionís d'Halicarnàs] (p.12-13)

Debe esta ser honesta, justa, posible, según la naturaleza y costumbres de la patria, conveniente al lugar y tiempo, necesaria, útil, clara y sin resabios de utilidad privada [preceptes de dret canònic] (...) La ley que no se conforma con lo justo y honesto no es ley sino tiranía [Anònim a Langius]. La razón es el espíritu de la ley. A lo injusto y deshonesto no hay razón natural que lo facilite. Las costumbres del pueblo influyen mucho para la observancia de las leyes; muchas dificultades encierra introducir alguna constitución contra las antiguas costumbres [Anònim]. (...) Las costumbres son unas leyes aprobadas por la república sin papel ni tinta [Dionís d'Halicarnàs]. Son más eficaces casi siempre las costumbres que las leyes. Aquéllas se introducen a fuerzas del temor; éstas persuaden el ánimo con suavidad; aquéllas se formaron a consentimiento de uno solo o de pocos, éstas se introdujeron con el conforme parecer de todo un vulgo; aquéllas parece que incluyen en si algún resabio de forzoso cautiverio, éstas nacieron de un rendimiento voluntario (...) [Márquez]. Por eso ha de tener el príncipe igual o mayor cuidado en que su reino florezca así en buenas costumbres como en leyes. Procure desterrar las costumbres malas y supersticiosas. Un mal uso, con la duración del tiempo se hace ley, y puede ocasionar muchos disgustos a una corona. (...) Confórmese también la ley a las oportunidades del lugar y tiempo; algunas son útiles para un lugar y tiempo

que para otro son perjudiciales y dañosas. (...) Necesidad y utilidad son el mayor espíritu de la ley: hacerla sin utilidad es poca cordura, promulgarla sin necesidad es precipitación. (p. 16-17)

Mas [¿] qué monarca quiere ser aquel que se juzga exento de la fuerza de las constituciones [?] Qué bien lo conoció el rey D. Alonso el V de Aragón y Nápoles, cuando dijo: que nada fuera el promulgar leyes, si no se procuraba con todo cuidado su observancia [Piccolomini]. Tanto ha de pelear el príncipe por la conservación de sus estados como por la observancia de sus leyes. Enemigo público es el que se les atreve a perder el respeto; perturbador de la pública paz es el que intenta poner estorbos a tan provechosa ejecución.

El mejor medio para que observen los vasallos las leyes es que el príncipe sea el primero que rinda el vasallaje a la obediencia. Cuestión fue disputada en todas las ciencias, si el monarca estaba obligado a observar las leyes, ya promulgadas por él o ya ordenadas por sus antecesores [Gregoire, Chokier, Tesauro, Amaya]. Aunque el príncipe, por la fuerza coactiva del precepto no esté obligado a la obediencia, lo está por la razón directiva, que es el espíritu de la ley [Sant Tomàs, Suárez, Vázquez, Márquez]. La luz de la conciencia obliga así al monarca como al vasallo; con el mismo género de pecado delinquen en la transgresión el príncipe y el súbdito. (...) Aquel hombre que juzga a otro y no hace lo que persuade se condena a si mismo [Anònim]. (p. 26)

El monarca que no observa las constituciones de su reino dispensa con su ejemplo a la obediencia del vasallo. Lo que ordena el legislador para los otros lo promulga también para sí mismo; ningunas leyes con más razón publica el monarca que aquéllas que venera con su obediencia [Sant Ambrosi]. El príncipe no es superior a la ley, las leyes sí son superiores al príncipe [Plini el Jove]. El más verdadero rey es aquél que se sujeta el primero a los estatutos y leyes de la patria [Rhodiginus]. El más evidente señal de la ruina de una república es cuando el magistrado preside a la ley y no la ley al magistrado [Plató]. El que manda a una provincia, si quiere que sus decretos tengan ejecución, sea el primero que los observe. Cuando el vulgo ve que el autor de

la ley la obedece, no se excusa a la suavidad del yugo. A ejemplo del príncipe compone sus acciones todo el reino. Ningún edicto atrae más la voluntad de los hombres que la vida ejemplar del que los rige [Claudià]. (p. 27)

Justicia distributiva

Debe, pues, el príncipe, si quiere fijar bien en sus sienes la corona, distribuir premios a los que le han servido. Debe el monarca, si quiere conservar con seguridad su imperio, no dejar sin remuneración a los que se han expuesto por la utilidad común a los peligros [Saavedra, Causino]. (...) Cuando los vasallos ven que el príncipe premia los servicios, cuando los súbditos miran que el monarca ensalza a los méritos, todos procuran adelantarse en servir, todos se esmeran en la carrera del bien obrar. (pàg. 34-35)

Más le conviene al príncipe la remuneración de la virtud que la pena del delito [Scribanus]. Aquella obra con suavidad; esta con temor. Aquella es suave hechizo de los ánimos; esta, horroroso tártago de los corazones. Aquella produce el amor del príncipe; esta ocasiona el respeto del monarca. Más vale un príncipe amado que un monarca temido; más importa un rey a quien asiste el cariño que un superior guardado sólo de los centinelas del respeto. (pàg. 36-37)

(...) el monarca ha de repartir los premios según los méritos; en las remuneraciones, ha de tener la mira sólo en las virtudes [Scribanus]. Glorioso es a un príncipe el estar siempre repartiendo honores, pero más lo es el darlos a quien los merece: lo que se concede a estos se reparte más por el común que por el provecho particular [Cassiodor] (p. 37)

Debe el monarca la fidelidad a la monarquía, de quien aceptó el gobierno; con la aceptación se obligó a gobernar el reino con la más posible satisfacción. Esta consiste en que elija los más hábiles ministros [Márquez]. (...) esa máxima católica ha de atender mucho el príncipe en los puestos de gobierno y jurisdicción. En los otros cargos y oficios simples puede el monarca dispensarse algo a ese cotejo de méritos. Siempre, pero, es más conforme a la política que se gradúen los más beneméritos. A mayor virtud, mayor premio:

nace emulación de obrar mejor cuando se ven premiados los que obran más bien. Quien ve que con menos méritos se consiga en las gracias, se contentará con poco lastre de méritos. (pàg. 43-44)

No es plausible a la vista del pueblo que el príncipe sea remiso en reprimir las culpas de los facinerosos. El que perdona a un delincuente aumenta las alas a los delitos. Cuando flaquea el rigor de la justicia se transforma el estado de la disciplina. (pàg. 48)

Pero no ha de ser tanto el rigor de la justicia que no le deje algo a las suavidades de la clemencia. Piadoso ha de ser el príncipe para ser justiciero, y justiciero para ser piadoso. (pàg. 49)

En los castigos no debe el príncipe dejarse arrebatarse de la cólera; en las penas no es útil que el monarca proceda con precipitación. Debe templarse en la ira, informarse de los cargos y asegurarse de la verdad de los delitos. Con tardo paso camina la divina justicia a la venganza; con la gravedad de la pena compensa la tardanza del castigo [Valeri Màxim]. (pàg. 51)

No debe el príncipe condenar a ninguno sin oírle; nunca se ha de negar a los delincuentes la defensa. Ésta se incluye en la esfera del derecho natural, al cual el monarca en manera alguna es superior [Peguera]. (...) Ni aun en el derecho de la guerra (dónde no se atiende la escrupulosidad de las solemnidades) se puede negar la defensa al delincuente. El rey y el capitán general no son dueños de la vida del soldado. No la pueden quitar sin que preceda la probanza legítima y el descargo; la utilidad del escarmiento no es bastante para que se rompan los términos de la justicia [Márquez]. (pàg. 52-53)

Justicia conmutativa

Tres máximas quisiera yo observarse el príncipe en la justicia conmutativa; tres reglas desearía que el monarca practicase en los contratos y comercios de su monarquía. Es la primera: que guardase inviolablemente la fe en los pactos y promesas que acordó con sus vasallos: la majestad real no exime al monarca del cumplimiento de su palabra; lo soberano del cetro no dispensa al príncipe la

igualdad de la conmutación; civil y naturalmente, está obligado el rey a cumplir los contratos que él o sus antecesores han celebrado con sus inferiores [Egidi, Peirinis, Guzmán, Castillo, Amaya]. (...) No es el príncipe señor despótico de las haciendas de sus vasallos. (pàg. 60-61)

Más útil es al público gobierno la segunda máxima de esta justicia: Debe procurar el monarca que en sus reinos no se permitan, en orden a los contratos, engaños, injusticias ni violencias; debe cuidar el príncipe que en los pleitos y causas de sus súbditos se ministre con todo cuidado la justa rectitud. (pàg. 61)

Para dar remedio a ese mal entra la tercera máxima de la justicia conmutativa: no puede esta observarse si faltan en las ciudades ministros que la ejecuten. En todas ha de tener el monarca jueces y tribunales donde se ministre su rectitud. Cuestión fue disputada entre los políticos si es preciso que el príncipe juzgue por sí mismo las causas de sus vasallos [Bodin, Márquez]. Unos intentaron que lo juzgase todo, otros quisieron que no decidiese nada. Ni las otras ocupaciones del príncipe, ni el excesivo gasto de los pleiteantes, ni la reverencia de la majestad, ni la multiplicidad de procesos, ni la clemencia real, ni la poca noticia del derecho, ni la demasiada familiaridad [Bodin] son bastantes para que el monarca se abstenga de juzgar las causas de sus súbditos. La obligación recíproca entre vasallo y señor, el oficio del monarca, el logro de mayor afecto, la autorización de la justicia, el desacato de las partes, y la luz de la experiencia no convencen que el príncipe haya de juzgarlo todo [Márquez]. Cuando la monarquía es muy dilatada, en las causas de más peso puede el rey hacer el oficio de juez; las de menor importancia se pueden fiar a la rectitud de los ministros [Albornoz]. (pàg. 62)

Debe el monarca procurar que sus reinos no estén muy molestados de pleitos. Debe cuidar el príncipe que se abrevien los términos, dilaciones y cursos de las causas [Saavedra]. Más vale la breve condenación que la prolija favorable sentencia. ¿Qué consigue un pobre litigante después que con tanta dilación de tiempo ha consumido sus bienes, hacienda y paciencia? ¿Qué logra un mísero

pleiteante cuando todo lo dulce de una favorable sentencia se le ha vuelto amargo con la pesada dilación del tiempo? (pàg. 65)

Nace muchas veces la prolijidad de un pleito de las confusiones que inventan los abogados y procuradores; suelen a veces estos torcer el sentido de las leyes, oscurecer la justicia de las partes y enredar un nudo más difícil de desatar que el Gordiano [Márquez] (...). El abogado verboso y elocuente sin sabiduría no es otra cosa que un enemigo de la justicia [Sant Bernat] (...). Estos son los que compran las causas, venden los favores, eligen los arbitrios, dictan lo que se ha de juzgar, borran lo dictado, atraen a los litigantes, dilatan a los que han de ser oídos y distraen a los que quieren concordarse [Cassiodor]. (pàg. 66-68)

Sólo a tres fines mira la referida advertencia: el uno a corregir los abogados malos, la otra a conservar los buenos, y la última a instruir al príncipe en la práctica de la justicia. Debe, pues, procurar con cuidado el monarca que en las cancillerías de sus reinos haya buenos abogados y procuradores; reprima a los malos en sus mañas y confusiones; sepa algunas veces cómo y a quienes se dan los doctorados en las universidades [Alexandre Sever] (...). Dé también forma el príncipe a que los alegatos de los abogados no sean en demasía prolijos: la brevedad ahorra muchos gastos y no confunde a la justicia con razones. (pàg. 69)

Observancia

Es la observancia una virtud, a cuyo impulso miramos con culto y veneración a los que nos exceden en los cargos [Ciceró, Peirinis, Sant Tomàs]. La dignidad no es otra cosa que un honor o respeto debido a una persona por ocasión de sus merecimientos [Langius]. (...) Es la observancia la senda por donde se camina a la obediencia; el inferior que, respetuoso, no venera al superior mal le obedecerá reverente los preceptos. Tan útil es al gobierno de una república la obediencia como la observancia. (pàg. 74-75)

Bástele por ahora al monarca para la práctica de esta virtud el saber que ha de tratar con mucha veneración a sus ministros; son partes del cuerpo del

monarca, a quienes ha de favorecer para ejemplo de los otros [Antunes]. El ministro poco venerado del príncipe será mucho menos respetado de los vasallos. Las funciones que hace un magistrado cumpliendo a la obligación de su oficio no deben ocasionar enojo en el ánimo de los reyes. (pàg. 76-77)

Verdad

Es la verdad una virtud a cuya luz un héroe, con palabras o hechos, se muestra tal cual es en sí mismo [Sant Tomàs]. (pàg. 78)

Conveniente es al héroe insigne esta virtud, pero en el monarca es más que en todos precisa la verdad. Aquel que ha de gobernar vasallos, aquel que ha de remunerar méritos, aquel que ha de aliarse con auxiliares, ¿cómo se sustentará bien en su trono si le falta en su boca la rectitud de lo verdadero? (pàg. 81)

Fe humana

Pretender fundar la fidelidad del vasallo en orden a su señor es escusado asunto en el que conoce qué cosa es la máquina del reinar. La primera perla de una corona es de los súbditos la fidelidad: quien voluntariamente se entregó a tan apacible esclavitud no puede pues morder el freno de la sujeción. Por eso introdujo la política la jura de los reyes, porque con ella los vasallos hacen el sacrificio de su voluntad (...). Política fue del pérfido Maquiavelo que el príncipe no debía guardar ni la palabra que ofrece, ni el juramento con que se obliga [Maquiavel]. Veleta le quería, que supiese mudarse según los vientos de su propia utilidad. (p. 96-97)

Sea el príncipe tardo en prometer, pero no sea mudable en el observar [Scribanus]. Lo que prometió con sus labios debe cumplirlo con sus obras; no apartarse de lo pactado es rasgo de razón infuso por el derecho natural. El ser hombre le precisa a cumplir; el ser monarca no le exime de pecar. Oféndese la divina justicia de aquel que no cumple lo que con juramento prometió [Sant Tomàs, Peguera, Eclesiastés, Jeremies, Zacaries, Sant Pau, Sant Jaume, Codi Teodosià]. (p. 97)

Cuestión muy disputada fue entre los autores si se ha de guardar la palabra a los enemigos. Si puede el monarca romper lo que capituló con sus contrarios. No falta letrado que negó esa observancia [Bartolo] (...). Pero no hay ninguna duda que debe el príncipe cumplir lo que capituló con sus enemigos; no hay dificultad que está obligado a la observancia del pacto [Ayala, Vinnius, Márquez]. (pàg. 100-101)

Pero esa fe que ha de guardar inviolablemente el príncipe con sus enemigos se ha de regular con los límites de la justicia; nunca se ha de apartar de la verdadera rectitud. La palabra dada al enemigo no se debe observar si encierra en sí algún resquicio de maldad [Ayala]. En las cosas malas no es conveniente afianzar seguridades a la fe [dret canònic] (pàg. 103)

Si el enemigo rompe primero la palabra, bien merece que no se le guarde lo inviolable de la fe [Codi Teodosià, Ayala, Causino]: el que engaña merece otro engaño; el que es infiel granjea otra infidelidad [Anònim]. Por esa razón quisieron algunos que las capitulaciones firmadas entre el monarca y sus vasallos rebeldes no deben guardar una invio[la]ble seguridad [Ayala]: aquel que tumultuoso conspira contra su príncipe ya ha roto los indispensables fueros de la fe. Máxima fue del Bodino [sense referència] que ninguna capitulación ha de menester más fiadores que la firma entre el súbdito y el señor; consejo político da a los rebeldes, que se valgan de la autoridad de otro príncipe comarcano para la capitulación [Ayala]. Dos máximas me parecen más suaves para el monarca y el vasallo. El príncipe, tratando con sus hijos, no ha de valerse de la licencia de la ley, sí sólo de la ley de su benignidad. Ejemplo sea el más divino monarca que siempre perdona las rebeldías del pecador [Psalms]. El vasallo que faltó a su príncipe tenga por máxima no capitular, sí sólo merecer la clemencia con su humildad. No hay cosa que más agravie a lo majestuoso que el querer el vasallo entrar en pactos con su señor: irrita la igualdad a lo soberano; lo humilde ya trae consigo afianzado el perdón. (pàg. 103-104)

Venganza judicial

Redúcese la venganza judicial a la indignación; la ira y la iracundia son vicios defectuosos. Aquella se origina de alguna causa; esta nace de los inadvertidos impulsos de una destemplanza [Albornoz]. Aquella se contraría a la prudencia; esta con la mansedumbre traba campal batalla. La indignación, ni es ira ni es iracundia, sí virtud reducida a la venganza judicial (...). La indignación contra un delito es muy provechosa para la corrección del que delinque: quien ve su vicio entre ajenas iras solicitará en su mismo obrar enmiendas propias (...). Dos utilidades, pues, distribuye la indignación: una, la enmienda del que delinque; otra, la discreción del indignado. Sin la una no se desarraigarán los vicios; sin la otra conseguirán desprecio los magistrados. (pàg. 112-113)

Útil política es que el príncipe muestre su indignación cuando viere delitos cometidos; máxima de razón de estado es que el monarca se manifieste airado cuando oyere maldades delatadas. (p. 113)

En ninguna cosa quisiera yo más indignados a los reyes que al saber que sus ministros son cómplices de injusticias e iniquidades. Aquél que está elevado al trono de la justicia para ejecutar el derecho no debe torcer la senda de tan justificado ejercicio. El juez que no administra justicia no es juez: correlativos son, que el uno sin el otro no puede subsistir [Can. justum]⁹²². El ministro que no sigue las reglas de esa virtud vende la carne de los súbditos, de quienes se le fio la dirección [Sant Isidor]. Ejemplares castigos merece para ejemplo de los otros que ejercen el oficio de juzgar [Peguera]. (p. 116)

El mejor remedio es que el príncipe se valga de personas fidefignas, para que con secreto se vayan informando del proceder de todos los ministros de su reino [Dolce]. (pàg. 118)

Liberalidad

Si alguna virtud hay que merezca el nombre de majestuosa es, sin contradicción alguna, la liberalidad [Scribanus, Causino, Solórzano]. El

⁹²² Cànon basat en Sant Tomàs.

monarca que quiere gobernar pacíficamente su corona procure ser amado de sus súbditos. Ese amor lo conseguirá con las demostraciones de liberalidad: la más fuerte cadena es una dádiva [Scribanus]. La memoria de los beneficios es la mayor tiranía de los afectos. Más se vence un enemigo con lo dadivoso que con lo fuerte. (...) No hay tesoro que sea más propio del erario del príncipe que aquel que repartió entre sus vasallos [Pacatus]. (pàg. 122-123)

Toda la dificultad consiste en el modo con que los reyes se han de ejercitar en la liberalidad, el qué, el cómo, el cuándo y a quién son los cuatro elementos de esa virtud [Causino]. Dádivas hay de justicia, y dones de gracia voluntaria. En aquellas se ha de dar lo que se debe; en estas se ha de distribuir lo que se puede [Albornoz]. (pàg. 127)

La grandeza de la dádiva se ha de proporcionar con el estado del que recibe. Dar a todos con igualdad no es virtud. En la proporción de la justicia se funda lo virtuoso de la liberalidad [Scribanus]. (...) En los gastos superfluos ha de ser avara la liberalidad; en los provechos públicos se ha de ostentar liberal la avaricia (...) [Causino]. (pàg. 128)

Parto de la avaricia es la usura: concíbese por pluma del Nazianzeno en el seno de lo codicioso y nace en los brazos de lo inhumano [Sant Gregori Nazianzè a González Téllez]. (pàg. 141)

En todo derecho natural, divino y humano está prohibido de las usuras lo dañoso. El natural (aunque algunos lo contradigan [Fernández de Madrigal, Molina *de contr.*, Groci *de jure belli*]) conoció tan impía perversidad y la juzgó contraria al natural estado de la razón [Ciceró, Sant Agustí, Connanus, Covarrubias, Molina *de just. & jure*, Lesius, Leotardus, Gibalinus, González Téllez, Sant Tomàs, Aristòril]. El divino, en uno y otro testamento impuso precepto a los mortales para que no se despeñasen en el precipicio de logreros [Èxode, Deuteronomi, Esdres, Psalms, Proverbis, Jeremies, Ezequiel, Sant Lluç, Sant Mateu] (...). En infinitos sagrados cánones y concilios se leyen prohibidos tan perjudiciales abusos (...). (pàg. 142-143)

Si el príncipe no procura que se repriman tan nocivos daños, presto experimentará la total ruina de sus reinos. Poco importa al monarca que pocos sean ricos si la mayor parte de sus vasallos llegan a ser pobres. Por eso en ambos derechos se fulminan tantas penas contra los usureros [reculls de jurisprudencia, González Téllez, Calderó]; por eso nuestras catalanas leyes procuraron cerrar la puerta a los usureros tratos [Const. 1&2 tit. de usuras li. 4 general. Const. vol. I⁹²³]. (p. 145)

Opónese de lo avaro a la escasez lo derramado de la prodigalidad (...). (pàg. 152)

Dañoso es que el monarca, que tiene tantas necesidades que socorrer, se vea pródigamente sus tesoros desperdiciar. Todo el real patrimonio se amontona de los sudores del vasallo; el príncipe que gasta con pródigos excesos, por fuerza ha de agravar a sus vasallos con tributos. (pàg. 153)

No sólo el príncipe ha de procurar no desperdiciar pródigamente su patrimonio, sí también no fiar a los hombres pródigos el político manejo de su imperio. Quien no sabe conservar sus propias riquezas mal sabrá mirar por los ajenos tesoros [Alciat, Eufró]. (pàg. 157)

Epiqueya o equidad

En la mejor filosofía ya es cierta regla que la equidad es virtud y parte potencial de la justicia [Sant Tomàs, Aristòtil]. Como la ley se promulga para regular los actos humanos contingentes, no puede zanjarse una ley universal que comprenda en su rectitud todos los futuros. Hay casos, a veces, en que fuera iniquidad observarse puntualmente de la ley el tenor. La mejor justicia es aquélla que, no cuidando de las palabras de la ley, ejecuta lo que dictan la ley natural y la pública utilidad; volver la espada encomendada al furioso o a aquél que ha de esgrimirla contra la inocencia fuera más presto iniquidad que justicia [Sant Tomàs]. En los casos, pues, en que la razón natural o la conveniencia pública dicta que no se ejecute de la ley el rigor, es donde campea la justa dirección de la equidad. (p. 158-159)

⁹²³ Recull de constitucions catalanes

Si el derecho es claro, y entre las palabras y [la] mente de la ley no se reconoce lo discordes, su tenor, aunque áspero y duro, se ha de seguir, y sólo el príncipe como a legislador puede con la equidad interpretar [codi *De legibus*]. (...) En los casos, especialmente, donde delinquen muchos, la equidad dicta se mitigue lo severo con el castigo de pocos [diversos preceptes de dret canònic, Sèneca, Tiraqueau, Clarus, Villalobos, Gregoire, Acuña, Solórzano, González Téllez]. Así el juez ha de portarse en la esfera de la equidad; así el ministro ha de temperar de las leyes el rigor. (pàg. 159-160)

El monarca no ha de obrar con el sumo derecho de su poder, sí dispensarle según el provecho de cada uno para conseguir una pacífica felicidad [Plató, Causino] (...); en los negocios donde el derecho no es expreso, se ha de obrar con equidad, y según las circunstancias de las personas, causas, lugares y tiempos se ha de temperar el rigor [Honorii]. (pàg. 161-162)

Fortaleza

El mayor juez de la tierra es el monarca, en quien está zanjado todo el alivio de sus súbditos (...). (pàg. 169)

El monarca, para tener pacíficos sus estados, ha de procurar desarraigar de ellos a la cizaña de los vicios. Para conseguir tan importante fin es precisa la inflexible constancia de esa virtud. (pàg. 173)

Después que el príncipe habrá solicitado lograr la fortaleza del espíritu, ha de procurar también valerse de ministros y consejeros que estén dotados de ese virtuoso hábito. Muy asegurado está lo pacífico en los que obedecen cuando reluce lo valeroso en aquellos que mandan. (pàg. 175-176)

Tres son los vicios que batallan contra la virtud de la fortaleza; temor, intimidad y audacia [Sant Tomàs, Peirinis]. Dos por exceso, en el temblar y atrever, y uno por defecto, en el no llegarse a espantar. (...) Es el temor un vicio excesivo en temer cuando no se debe, lo que no se debe, y más de lo que se debe [Peirinis]. (...) En quien considera lo eterno hace pocas imprecisiones lo tímido;

el que considera la inmortalidad no se deja vencer por las acechanzas del temor (pàg. 188-189)

En ninguno está tan mal visto el temor como en aquel que se mira reinar, defecto parece de la real autoridad el que un monarca sea sobresaltado del temor. El príncipe que es tímido no podrá vencer ejército alguno contrario. El monarca que es temeroso no tendrá aliento para oponerse a las inobediencias de sus vasallos. (pàg. 189)

Con contrario viento al temor, navega lo altanero de la intimidad, aquel, espantándose de todo; esta, sin haber impresión de nada [Sant Tomàs]. Es ese monstruo un vicio defectivo en no temer lo que se debe, cuando se debe y como se debe [Peirinis]. (...) De tres manantiales se origina lo intímido: del defecto de amor, del defecto de razón, y de la soberbia del ánimo [Sant Tomàs]. (pàg. 192)

El último contrario a la fortaleza es la audacia. Muchas veces se disfraza lo atrevido con la máscara de lo valeroso. (...) La virtud ha de ser entera y atrevida [Ammià Marcel·lí]. Si la audacia entre en la esfera de la temeridad, pasa con su exceso a ser defecto mortal [Sant Tomàs]. (...) Es ese monstruo un vicio dañoso al propio sujeto, y al que se ladea con su temerario arrojo. (...) El atrevido bravatea antes del riesgo, y en la ejecución desiste de la confianza [Aristòtil]. (pàg. 194)

No hay cosa que pueda ser más dañosa a un príncipe que el atrevimiento. No hay defecto más impropio de la majestad real que la audacia. Si el ser defecto no basta para el desengaño, las desgracias que ha ocasionado sobran para el escarmiento. (pàg. 195)

Partes potenciales de la fortaleza

Magnanimidad

Es la magnanimidad una virtud que inclina a grandes y heroicas obras en todo género virtuoso [Peirinis]. Es un deseo moderado de honores grandes, fundado en la grandeza de todas las virtudes entre sí unidas [Tesauro]. Su forma es el

deseo moderado; su materia, el honor grande [Tesauro, Sant Tomàs]. No es el honor premio suficiente de la virtud [Aristòtil, Sant Tomàs]; pero como no hay cosa más apreciable que la submisión reverente, se da por premio de una rectitud virtuosa. Para ser el honor objeto de la magnanimidad, es preciso que sea grande y excelso [Sant Tomàs]. (pàg. 200-201)

Si es esa virtud tan provechosa en cualquier héroe, mucho más indispensable es en las acciones reales de un monarca. Sin ella no podrá el príncipe gobernar bien los negocios de su corona; sin ella no podrá un rey asegurar la pacífica tranquilidad de sus estados [Patricius]. (pàg. 203)

Ladéase con la magnanimidad otra virtud parte suya, que es la propia confianza. En ninguna cosa reluce más lo magnánimo que en las empresas de lo dificultoso. (...) Como la propia confianza incluye en sí una esperanza que hace vehemente la opinión de conseguir lo bueno, por esa razón es fiel compalera de lo magnánimo [Sant Tomàs, Ciceró]. Suele a veces ser de gran daño la confianza demasiada [Probus], pero aquella que se pesa con el fiel de la razón es la que merece eternas alabanzas [Valeri Màxim]. (pàg. 204-205)

Olvídase el magnánimo de los beneficios que hace, pero se alegra, cuando los recuerda, aquel que los recibe. (pàg. 209)

Tres vicios por exceso y uno por defecto se oponen a lo magnánimo: aquellos son presunción, vanagloria y ambición; este es sola la pusilanimidad [Sant Tomàs]. Quiso una moderna pluma que lo soberbio fuese contrario de lo magnánimo [Tesauro]. Pero según la mejor filosofía, lo soberbio lidia en batalla campal con lo humilde [Sant Tomàs]. (...) A dos virtudes, según su materia, se opone la presunción: cuando esta desprecia a la Divina Justicia con desordenada confianza en la Divina misericordia, es vicio opuesto a la caridad; mas cuando emprende lo difícil excediendo la proporción de las propias fuerzas, se contraria a la magnánima virtud [Sant Tomàs]. (pàg. 210)

No puede suceder a una monarquía mayor calamidad que el ser su príncipe poseído de ese vicio de la presunción; quien ha de gobernar en paz y en guerra tantos vasallos, preciso es que atienda siempre a la posibilidad de sus talentos.

El monarca que emprende acciones no equivalentes a sus fuerzas, casi siempre, escarmentado, lamenta trágicas ruinas. (pàg. 212)

Es la ambición un desordenado apetito de honra [Peirinis]. Y por su precipitado afecto incurre en las fealdades de culpa [Sant Tomàs]. De tres modos se desboca el apetito en la carrera del honor: el primero, cuando se apetece la honra que no se debe apeteecer; el segundo, cuando se apetece del modo que no se debe, y el último, cuando se apetece fin ajena o propia utilidad [Sant Tomàs]. (pàg. 215)

No es mucho, pues, que la política romana, considerando lo ridículo, odioso y miserable de la ambición, promulgase tantas leyes para desterrarla de la humana voluntad. (pàg. 222)

El tercer monstruo que se opone a la magnanimidad por exceso es la vanagloria [Sant Tomàs]. Es esta un desordenado apetito de la gloria vana e infructuosa [Peirinis]. Es la gloria humana un esclarecido renombre mezclado con la alabanza [Sant Ambrosi, Sant Tomàs]; pero de tres infectos raudales dimana la vanidad de la gloria en los humanos corazones: el uno, de la fragilidad del objeto en quien se busca; el otro, de la incapacidad del sujeto de quien se procura, y el último del no debido fin a quien se dirige [Sant Tomàs]. (pàg. 224)

Viciosa mancha es lo vanaglorioso, pero también es defectuosa culpa lo pusilánime. Es la pusilanimidad un vicio, con el cual uno, desconfiando de sus propias fuerzas, desprecia los puestos de que es digno, o deja de hacer obras buenas por ver lo dificultoso [Peirinis]. Es la pusilanimidad, en pluma del filósofo, un defecto con que alguno se juzga digno de menos de lo que merece [Aristòtil]. (pàg. 235)

De un príncipe ambicioso de dominios sólo se lamentan los extraños; las flaquezas de un monarca pusilánime ocasionan desgracias a los súbditos. El uno es fuego que se ceba en casa ajena; el otro es incendio que destruye el estado propio. A aquel, algunos le llegan a temer; a este no hay alguno que le llegue a respetar. (pàg. 240)

Magnificencia

Tres grandezas se requieren para la seguridad de lo magnífico. Estas son: la grandeza de la obra, la del operante y la del fin, y juntas todas tres dan el decoro su estabilidad [Tesauro]. Estas tres han de asistir al príncipe para que logre el apellido de magnífico; estas tres han de ser la idea para que se conozca la causa material, eficiente y final de la magnificencia. (pàg. 243-244)

El palacio de un monarca es también objeto de la magnificencia. Poco puede lucir el respeto de la majestad donde no se admira el decoro de la habitación. (pàg. 253)

Máxima, pues, ha de ser propia de la magnificencia de un monarca el edificar ciudades en sus provincias para la mayor seguridad y población de sus reinos. (pàg. 258)

Sea epílogo de las suntuosas fábricas de la magnificencia la consideración de los fines dirigidos al público beneficio. Si atiende a estos el monarca no malbaratará lo suntuoso. Si por estos se rige el príncipe, podrá hacer ostentoso alarde de lo magnífico. Para alimentar sus vasallos pobres, huérfanos y estropeados, ha de tener cuidado que sus reinos estén provistos de hospitales [Solanes, Tom II], para acomodar las hijas de caballeros pobres que le han hecho singulares servicios, ha de gastar de sus tesoros para la fábrica de monasterios [Solanes, Tom II]. Para las sillas episcopales, togas y consejos, ha de procurar que en sus provincias se edifiquen universidades. (pàg. 261-262)

Dañosa es a un monarca la parvidecencia, pero la ultra decencia le es mucho más dañosa. Aquella, con sus miserias, sólo puede mover a risa; esta, con sus vejaciones, puede ocasionar el lamento. El erario que se agotó con ambiciones, por fuerza se ha de llenar con tributos. Las piedras que se encajan en la fábrica ultradecente, a veces son destrozo de la casa del vasallo miserable. (pàg. 268)

Paciencia

Es la raíz y centro de las demás virtudes [Sant Gregori]. Es una firmeza, valor y tranquilidad del ánimo en despreciar las adversidades [Pascalís]. Definiéronla la

romana y africana elocuencia por un voluntario y continuo sufrimiento de lo difícil y arduo, motivado de los impulsos de lo útil y honesto [Cicerò, Sant Agustí]. En lo continuo se ve la longanimidad, en lo arduo reluce la constancia, y en lo difícil tiene su propio acento la paciencia [Sant Tomàs]. (pàg. 270)

Es la paciencia la fortaleza de un reino y el firmamento de la más principal soberanía. Quien está adornado de esa virtud entre las faenas del mando es artífice de su propia felicidad y de la del súbdito. Con ella no hay acción precipitada, y con ella no hay acción que sea lenta. (pàg. 278)

La vida de un monarca está más expuesta a los juguetes de la fortuna; su estado está más sujeto a la casualidad de las desdichas, y su tarea es una continua carrera de trabajos. Por eso es muy precisa en los monarcas la virtud de la paciencia; por eso en los reyes es tan forzosa la tolerancia. (pàg. 280)

En todo lo que fuere conveniencia del bien público, se ha de armar el príncipe con el escudo de la paciencia. En el despacho, en las audiencias, en las consultas, y en todo lo que es beneficio de sus vasallos, ha de ostentar el monarca la tranquila paciencia de todos sus sentidos. (pàg. 287)

No ha de descaecer, pues, el ánimo del monarca aunque se vea cercado de tribulaciones; no ha de enflaquecerse la virtud de un príncipe aunque experimente el rigor de las adversidades. Reconozca que vienen de la mano de Dios para ensalzarle a una más alta felicidad. (pàg. 299)

Perseverancia o constancia

Es el fomento del mérito, la medicina del premio, hermana de la paciencia, hija de la constancia, amiga de la paz, nudo de la amistad, vínculo de la uniformidad, y defensa de la santidad [Sant Bernat]. (pàg. 302)

El monarca especialmente ha de tener perseverancia en los trabajos que acarrea el despacho de la monarquía; como es tan pesada esa política ocupación por eso es precisa la asistencia de esa virtud. (p. 303-304)

Annex II: Estadístiques d'autoritats del *Emperador polític* i del *Teatro Monárquico*

Autor	Tom 1		Tom 2		Tom 3		Total	
	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%
Abarca, Pedro	38	1,94%	123	5,97%	43	1,63%	204	3,09%
Abbas, Gilbertus	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Acevedo, Alonso de Fonseca y	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Acunya	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Aegidius Romanus	-	-	1	0,05%	1	0,04%	2	0,03%
Aelianus	4	0,20%	-	-	-	-	4	0,06%
Albornoz, Diego de	4	0,20%	19	0,92%	13	0,49%	36	0,55%
Alciato, Andrea	7	0,36%	3	0,15%	3	0,11%	13	0,20%
Alexandre Sever	-	-	3	0,15%	9	0,34%	12	0,18%
Alfons el Magnànim	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Alfons el Savi	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Álvarez Albornoz, Gil de	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Álvarez, Baltasar	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Álvarez, Cristóbal	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Amaya, Francisco de	7	0,36%	1	0,05%	5	0,19%	13	0,20%
Amescua, Antonio Mira de	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Ammià Marcel·lí	2	0,10%	2	0,10%	1	0,04%	5	0,08%
Amós	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Anònim	-	-	6	0,29%	9	0,34%	15	0,23%
Antunes, Dominicus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Apià	4	0,20%	-	-	2	0,08%	6	0,09%
Apocalipsi	2	0,10%	1	0,05%	10	0,38%	13	0,20%
Apol·lodor	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Apuleu	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Aquites de Tàrent	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Arellanus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Aristeas	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Arístides	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Aristòtil	30	1,53%	17	0,82%	56	2,12%	103	1,56%
Arnisaesus, Henning	-	-	5	0,24%	1	0,04%	6	0,09%
Aule Gel·li	7	0,36%	2	0,10%	1	0,04%	10	0,15%
Aule Persi Flac	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Ausoni	-	-	1	0,05%	1	0,04%	2	0,03%
Authen.de Ecclesiastic.	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Axiom. Philosoph.	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Ayala, Baltasar	6	0,31%	1	0,05%	8	0,30%	15	0,23%

Azor	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Azpilcueta, Martín de	-	-	-	-	3	0,11%	3	0,05%
Baren de Soto, Basilio	1	0,05%	3	0,15%	-	-	4	0,06%
Baronius, Bonaventura	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Baronius, Cesar	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Bartolo de Sassoferrato	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Baruc	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Basilus	1	0,05%	1	0,05%	-	-	2	0,03%
Basilus Imperator	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Baudius, Athaeneo	5	0,26%	-	-	-	-	5	0,08%
Beccarelli, Antonio (el Panormita)	6	0,31%	1	0,05%	6	0,23%	13	0,20%
Bercorius, Petrus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Birago, Giovanni Battista	-	-	2	0,10%	-	-	2	0,03%
Boccacio, Giovanni	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Boccalini, Trajà	6	0,31%	2	0,10%	1	0,04%	9	0,14%
Boccius	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Bocerus, Johann	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Bodin, Jean	3	0,15%	2	0,10%	3	0,11%	8	0,12%
Boeci	2	0,10%	2	0,10%	-	-	4	0,06%
Bohemun, Martin	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Bonfinius, Antonius	4	0,20%	1	0,05%	-	-	5	0,08%
Borrellus, Camillus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Boscajus, Stephanus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Brancati, Lorenzo	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Breviari romà	-	-	1	0,05%	1	0,04%	2	0,03%
Bruno, Conrado	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Buccannus, Testaynus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Buchet	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Budé, Guillaume [Budaeus]	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Bussières, Jean de	1	0,05%	-	-	1	0,04%	2	0,03%
Cabrera de Córdoba, Luis	-	-	2	0,10%	-	-	2	0,03%
Cal·lístrat	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Calderó, Miguel de	-	-	2	0,10%	5	0,19%	7	0,11%
Càntic dels Càntics	4	0,20%	-	-	1	0,04%	5	0,08%
Capitolinus, Julius	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Carbonell, Pere Miquel	1	0,05%	6	0,29%	-	-	7	0,11%
Carranza, Alfonso de	1	0,05%	1	0,05%	-	-	2	0,03%
Cartanís, Acuña & al	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Cartusius, Dionisius	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Cassaneus, Barthélemy de	-	-	18	0,87%	5	0,19%	23	0,35%
Cassiodor	8	0,41%	3	0,15%	10	0,38%	21	0,32%
Castillo	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Caterino Davila, Enrico	6	0,31%	4	0,19%	3	0,11%	13	0,20%
Cató	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Causino, Nicolás	40	2,04%	106	5,14%	35	1,32%	181	2,74%

Cedreno, Giorgio	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Chacon	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Chalcondyles, Demetrio	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Chokier, Jean	-	-	3	0,15%	1	0,04%	4	0,06%
Ciceró	45	2,30%	12	0,58%	39	1,47%	96	1,45%
Clarus, Idacius	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Claudi Elià	-	-	5	0,24%	4	0,15%	9	0,14%
Claudià	4	0,20%	5	0,24%	5	0,19%	14	0,21%
Comes, Natalis	3	0,15%	-	-	1	0,04%	4	0,06%
Cominaeus, Philippus	3	0,15%	1	0,05%	2	0,08%	6	0,09%
Concili Agarense	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Concili Cartaginensis	1	0,05%	1	0,05%	-	-	2	0,03%
Concili de Basilea	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Concili de Toledo	1	0,05%	2	0,10%	-	-	3	0,05%
Concili de Trento	1	0,05%	1	0,05%	1	0,04%	3	0,05%
Concili Nisen.	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Concilior. Hispaniae	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Constancio, Angelo	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Contra Sorum	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Contzen, Adam	-	-	1	0,05%	2	0,08%	3	0,05%
Corella, Jaime de	-	-	17	0,82%	4	0,15%	21	0,32%
Corneli Nepot	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Cotzen	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Covarrubias, Sebastián de	-	-	1	0,05%	4	0,15%	5	0,08%
Cragius, Tilemann	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Cranzius, Johannes Albertus	3	0,15%	2	0,10%	-	-	5	0,08%
Crespetio, Petro	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Cuiacius, Jacobus	-	-	-	-	3	0,11%	3	0,05%
Curtius, Valentin	9	0,46%	3	0,15%	1	0,04%	13	0,20%
Cuspinianus, Johannes	1	0,05%	2	0,10%	-	-	3	0,05%
Daniel	4	0,20%	5	0,24%	15	0,57%	24	0,36%
Davalus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Delrio, Martín	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Demòcrit	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Demòstenes	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Deuteronomi	10	0,51%	20	0,97%	20	0,76%	50	0,76%
Dioclecià & Maxim	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Diodor Sícul	8	0,41%	3	0,15%	1	0,04%	12	0,18%
Diògenes Laerci	18	0,92%	5	0,24%	10	0,38%	33	0,50%
Dionís Càsius	3	0,15%	-	-	-	-	3	0,05%
Dionís d'Halicarnàs	2	0,10%	4	0,19%	7	0,26%	13	0,20%
Dionís II	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Dolce, Ludovicus	17	0,87%	70	3,40%	18	0,68%	105	1,59%
Domicià	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Dreux, Pere de [Maucler]	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%

Eclesiastés	26	1,33%	22	1,07%	60	2,27%	108	1,64%
Egidi	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Eli Donat	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Eli Lampridi	2	0,10%	5	0,24%	1	0,04%	8	0,12%
Enni	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Erasme de Rotterdam	14	0,72%	4	0,19%	12	0,45%	30	0,45%
Esaù	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Esdrae	-	-	2	0,10%	6	0,23%	8	0,12%
Ester	3	0,15%	5	0,24%	10	0,38%	18	0,27%
Estobeu	10	0,51%	10	0,49%	12	0,45%	32	0,48%
Estrabó	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Estrada, Farminio	52	2,66%	25	1,21%	9	0,34%	86	1,30%
Eufró de Sició	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Eurípides	3	0,15%	-	-	-	-	3	0,05%
Eutropi	4	0,20%	2	0,10%	2	0,08%	8	0,12%
Evagrius Ponticus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Èxode	16	0,82%	20	0,97%	39	1,47%	75	1,14%
Ezequiel	-	-	3	0,15%	4	0,15%	7	0,11%
Faber	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Faccius, Bartholomeus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Fauctus Angelinus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Favre, Pierre	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Ferrer de Valdecebro, Andrés	-	-	2	0,10%	13	0,49%	15	0,23%
Ferroni, Alnoldi	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Fets dels apòstols	3	0,15%	5	0,24%	18	0,68%	26	0,39%
Ficinus, Marsilius	3	0,15%	-	-	1	0,04%	4	0,06%
Filó	2	0,10%	2	0,10%	-	-	4	0,06%
Filó Carpasi	-	-	-	-	3	0,11%	3	0,05%
Filòstrat d'Atenes	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Filucius	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Fiorentinus, Poggius	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Flavi Josep	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Flavius Vopiscus	1	0,05%	-	-	3	0,11%	4	0,06%
Florus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Fraquetta, Geronimo	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Frontinus, Sextus Julius	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Fulgosio, Raffaele	1	0,05%	-	-	2	0,08%	3	0,05%
Gai Corneli Gal	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Gai Hostili Mancí	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Gai Vel·lei Patercle	2	0,10%	1	0,05%	-	-	3	0,05%
Gaius Valerius Flaccus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Garcia	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Garcia de Capensis	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Garcia Mastrillo	9	0,46%	9	0,44%	-	-	18	0,27%
Garcia, Joan	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%

Gènesi	38	1,94%	38	1,84%	62	2,34%	138	2,09%
Germonius, Anastasius	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Gibalinus, Josephus	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Giovio, Paolo	-	-	1	0,05%	1	0,04%	2	0,03%
Godofred	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
González Téllez, Manuel	3	0,15%	-	-	22	0,83%	25	0,38%
Gracián, Baltasar	4	0,20%	11	0,53%	-	-	15	0,23%
Gregoire, Pierre	2	0,10%	3	0,15%	3	0,11%	8	0,12%
Gregoràs, Nicèfor	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Gregori IX	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Grimalius, Laurentius	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Grotius, Hugo	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Grouchy, Nicolas de	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Guicciardini, Francesco	3	0,15%	1	0,05%	5	0,19%	9	0,14%
Guzman	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Herodius	1	0,05%	-	-	1	0,04%	2	0,03%
Heròdot	1	0,05%	5	0,24%	4	0,15%	10	0,15%
Hesiodor	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Hevia Bolaños, Juan de	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Hièrocles	3	0,15%	-	-	-	-	3	0,05%
Homer	4	0,20%	5	0,24%	1	0,04%	10	0,15%
Honori	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Horaci	9	0,46%	4	0,19%	5	0,19%	18	0,27%
Hymnus Ecclesiast. S. Joan	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Isaïes	4	0,20%	15	0,73%	21	0,79%	40	0,61%
Isòcrates	1	0,05%	5	0,24%	1	0,04%	7	0,11%
Jacob	-	-	-	-	4	0,15%	4	0,06%
Jeremies	3	0,15%	5	0,24%	12	0,45%	20	0,30%
Job	2	0,10%	7	0,34%	18	0,68%	27	0,41%
Joël	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Jonàs	-	-	2	0,10%	-	-	2	0,03%
Josué	13	0,66%	9	0,44%	19	0,72%	41	0,62%
Judit	4	0,20%	5	0,24%	3	0,11%	12	0,18%
Juli II Papa	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Julius Capitolinus	1	0,05%	1	0,05%	-	-	2	0,03%
Justinià	-	-	-	-	3	0,11%	3	0,05%
Jutges	11	0,56%	9	0,44%	27	1,02%	47	0,71%
Juvenal	7	0,36%	1	0,05%	6	0,23%	14	0,21%
Kromer, Marcin [Cromerus]	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Labaeu	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Lactanci	-	-	1	0,05%	5	0,19%	6	0,09%
Lamormainus, Guilielmus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Lampridius Cervinus, Aelius	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Langius, Joseph	77	3,94%	42	2,04%	35	1,32%	154	2,33%
Lara, Barbosa & al	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%

Lavinus de Moravia, Wenceslao	1	0,05%	1	0,05%	-	-	2	0,03%
Leotardus	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Levític	3	0,15%	10	0,49%	8	0,30%	21	0,32%
Libi Sever	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Lipsi, Just	7	0,36%	18	0,87%	-	-	25	0,38%
Lleó Papa	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Locrius Verinus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Lopez de Tovar, Gregorio	4	0,20%	-	-	1	0,04%	5	0,08%
Lozano, Cristóbal	-	-	5	0,24%	-	-	5	0,08%
Lucà	3	0,15%	2	0,10%	2	0,08%	7	0,11%
Lucius Aemilius Paullus Macedonicus	4	0,20%	4	0,19%	-	-	8	0,12%
Lucius Marineus Siculus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Macabeus	8	0,41%	15	0,73%	17	0,64%	40	0,61%
Macrobi	1	0,05%	2	0,10%	-	-	3	0,05%
Maffei, Raphael (Volterranus)	3	0,15%	2	0,10%	-	-	5	0,08%
Maimbourg, Louis	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Malaquies	1	0,05%	1	0,05%	-	-	2	0,03%
Manassès, Constantí	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Manuzio, Aldo	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Maquiavel, Nicolau	2	0,10%	2	0,10%	1	0,04%	5	0,08%
Marc Terenci Varró	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Marc Vitruvi Pol·lió	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Marchantius, Jacobus	-	-	-	-	3	0,11%	3	0,05%
Marcial	1	0,05%	-	-	8	0,30%	9	0,14%
Mariana, Juan de	7	0,36%	39	1,89%	16	0,60%	62	0,94%
Marinis	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Márquez, Juan	16	0,82%	13	0,63%	32	1,21%	61	0,92%
Marulus, Marcus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Menandre	3	0,15%	6	0,29%	-	-	9	0,14%
Mendoza y Bobadilla, Francisco de	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Messia, Petrus	24	1,23%	1	0,05%	1	0,04%	26	0,39%
Meyer	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Miquees	-	-	-	-	3	0,11%	3	0,05%
Molina, Juan de	-	-	3	0,15%	-	-	3	0,05%
Molina, Luis de	-	-	-	-	3	0,11%	3	0,05%
Moncada, Francisco	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Monti, Giacomo	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Moréri, Louis	3	0,15%	-	-	4	0,15%	7	0,11%
Moro, Tomàs	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Munsterus, Sebastianus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Muntaner, Ramon	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Nahum	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Narbona	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Nathen, Stephano	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Nicèfor I de Constantinoble	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%

Nieremberg, Juan Eusebio	1	0,05%	-	-	9	0,34%	10	0,15%
Nombres	2	0,10%	6	0,29%	17	0,64%	25	0,38%
Novarinus, Aloysius	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Olaus Magnus	3	0,15%	1	0,05%	-	-	4	0,06%
Oliverius	1	0,05%	-	-	1	0,04%	2	0,03%
Orígenes	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Orosi	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Orozco, Alonso de	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Osees	-	-	1	0,05%	1	0,04%	2	0,03%
Ossori	1	0,05%	1	0,05%	-	-	2	0,03%
Ovidi	57	2,91%	23	1,12%	34	1,29%	114	1,73%
Pacatus Depranius	3	0,15%	-	-	1	0,04%	4	0,06%
Pachymeres, George	1	0,05%	2	0,10%	-	-	3	0,05%
Padre Diago	-	-	2	0,10%	1	0,04%	3	0,05%
Padre Lastra	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Paralipòmens	7	0,36%	31	1,50%	25	0,95%	63	0,95%
Paris de Puteo	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Pascalius, Carolus	7	0,36%	7	0,34%	28	1,06%	42	0,64%
Patricius, Franciscus	8	0,41%	2	0,10%	3	0,11%	13	0,20%
Paulus Aemilius	3	0,15%	-	-	1	0,04%	4	0,06%
Paulus, J.C.	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Pausànies	1	0,05%	2	0,10%	-	-	3	0,05%
Peguera, Lluís de	-	-	1	0,05%	10	0,38%	11	0,17%
Peirinis, Lorenzo	-	-	66	3,20%	38	1,44%	104	1,58%
Pellicer, Josep	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Perlander	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Petirus, Samuel	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Petra Sancta, Silvestro	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Petrarca, Francesco	20	1,02%	17	0,82%	9	0,34%	46	0,70%
Philon Hebraeus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Phocilides	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Piccolomini, Eneas Silvio [Pius II]	4	0,20%	5	0,24%	2	0,08%	11	0,17%
Pichardo Vinuesa, Antonio	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Picinelli, Filippo	28	1,43%	-	-	37	1,40%	65	0,98%
Pico della Mirandola, Giovanni	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Pintareus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Pitàgores	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Platina, Bartolomeo	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Plató	25	1,28%	9	0,44%	12	0,45%	46	0,70%
Plaute	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Plini	5	0,26%	1	0,05%	1	0,04%	7	0,11%
Plini el Jove	13	0,66%	-	-	5	0,19%	18	0,27%
Plini el Vell	5	0,26%	-	-	5	0,19%	10	0,15%
Plures	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Plutarc	70	3,58%	26	1,26%	54	2,04%	150	2,27%

Poeta	-	-	2	0,10%	-	-	2	0,03%
Poliandre	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Polibi	5	0,26%	4	0,19%	1	0,04%	10	0,15%
Polidor	3	0,15%	2	0,10%	-	-	5	0,08%
Poliorcetes, Demetri	-	-	-	-	4	0,15%	4	0,06%
Pomponi	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Pontano, Giovanni	1	0,05%	7	0,34%	2	0,08%	10	0,15%
Probus	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Procopi	3	0,15%	-	-	-	-	3	0,05%
Properci	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Proverbis	10	0,51%	44	2,13%	65	2,46%	119	1,80%
Psalms	12	0,61%	19	0,92%	48	1,81%	79	1,20%
Publi	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Publio Annio Floro	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Quevedo, Francisco de	-	-	3	0,15%	1	0,04%	4	0,06%
Quintilià	9	0,46%	-	-	1	0,04%	10	0,15%
Ravenna, Pietro di	1	0,05%	2	0,10%	1	0,04%	4	0,06%
Raynal, Odericus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Reis	95	4,86%	142	6,89%	165	6,24%	402	6,09%
Retes, Josephus Fernández de	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Reusneus, Nicolaus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Rhodiginus, Caelius	4	0,20%	1	0,05%	4	0,15%	9	0,14%
Ribadeneyra, Pedro de	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Rodius, Hieronym. Philosophus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Rut	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Saavedra Fajardo, Diego	74	3,78%	73	3,54%	26	0,98%	173	2,62%
Sabèlius	1	0,05%	3	0,15%	1	0,04%	5	0,08%
Sainte-Marthe, Scevole i Louis	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Sal·lusti	1	0,05%	3	0,15%	4	0,15%	8	0,12%
Samaniego, José Ximénez de	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sancta Marta	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Sant Agustí d'Hipona	13	0,66%	15	0,73%	38	1,44%	66	1,00%
Sant Albert Magne	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sant Ambrosi de Milà	9	0,46%	4	0,19%	16	0,60%	29	0,44%
Sant Anselm	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Sant Basili de Cesarea	2	0,10%	-	-	5	0,19%	7	0,11%
Sant Beda el Venerable	2	0,10%	-	-	1	0,04%	3	0,05%
Sant Bernat de Claravall	5	0,26%	5	0,24%	13	0,49%	23	0,35%
Sant Boeci	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sant Cebrià de Cartago	1	0,05%	3	0,15%	3	0,11%	7	0,11%
Sant Ciril d'Alexandria	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Sant Cristòfor	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sant Damas	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sant Dionís	1	0,05%	-	-	3	0,11%	4	0,06%
Sant Eusebi	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%

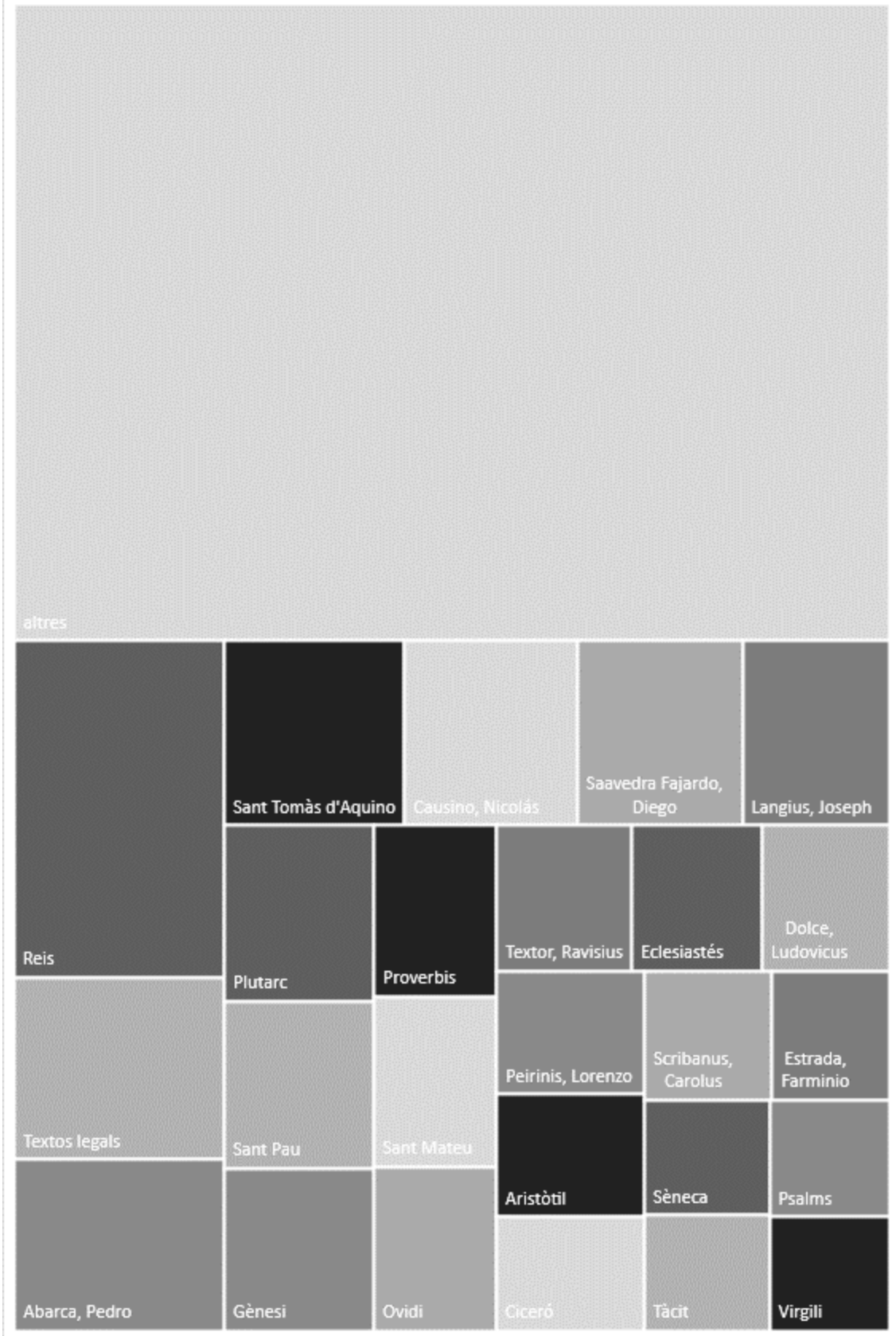
Sant Gregori	-	-	15	0,73%	16	0,60%	31	0,47%
Sant Gregori Nazianzè	4	0,20%	3	0,15%	2	0,08%	9	0,14%
Sant Hilari	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sant Isidor de Sevilla	-	-	2	0,10%	4	0,15%	6	0,09%
Sant Jaume	-	-	-	-	9	0,34%	9	0,14%
Sant Jeroni	11	0,56%	5	0,24%	5	0,19%	21	0,32%
Sant Joan	6	0,31%	-	-	37	1,40%	43	0,65%
Sant Joan Clímac	-	-	2	0,10%	-	-	2	0,03%
Sant Joan Crisòstom	12	0,61%	16	0,78%	16	0,60%	44	0,67%
Sant Justinià Màrtir	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Sant Lleó el Gran	1	0,05%	-	-	1	0,04%	2	0,03%
Sant Llorenç Justinià	1	0,05%	3	0,15%	-	-	4	0,06%
Sant Lluc	10	0,51%	12	0,58%	-	-	22	0,33%
Sant Marc	10	0,51%	-	-	19	0,72%	29	0,44%
Sant Mateu	19	0,97%	45	2,18%	55	2,08%	119	1,80%
Sant Nicèfor de Constantinoble	-	-	2	0,10%	-	-	2	0,03%
Sant Pau	17	0,87%	41	1,99%	84	3,18%	142	2,15%
Sant Pere	-	-	6	0,29%	14	0,53%	20	0,30%
Sant Pere Cranisi (Petrus Cranisius)	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Sant Pere Damià	-	-	3	0,15%	-	-	3	0,05%
Sant Pius V	3	0,15%	-	-	-	-	3	0,05%
Sant Pròsper d'Aquitània	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Sant Roberto Bellarmino	-	-	1	0,05%	1	0,04%	2	0,03%
Sant Tomàs d'Aquino	9	0,46%	54	2,62%	126	4,76%	189	2,86%
Sant Víctor, Hug de	5	0,26%	1	0,05%	1	0,04%	7	0,11%
Savarus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Saviesa	13	0,66%	4	0,19%	5	0,19%	22	0,33%
Scaliger, Julius Caesar	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Scooncho	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Scribanus, Carolus	36	1,84%	15	0,73%	43	1,63%	94	1,42%
Sèneca	30	1,53%	27	1,31%	25	0,95%	82	1,24%
Sense identificar	47	2,40%	73	3,54%	65	2,46%	185	2,80%
Sext Aureli Victor	1	0,05%	2	0,10%	1	0,04%	4	0,06%
Seyner, Antonio	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Sigiberrus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Sigonius, Carolus	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Silus Itàlic	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Simancas, Diego de	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Sintag	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Sleidanus, Johannes	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Sòfocles	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Sofonies	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Solanes, Francisco	1	0,05%	15	0,73%	7	0,26%	23	0,35%
Solís y Rivadeneyra, Antonio	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Solórzano Pereira, Juan	12	0,61%	3	0,15%	7	0,26%	22	0,33%

Soto	-	-	-	-	2	0,08%	2	0,03%
Sozomen, Hèrmies	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Suarez, Francisco	-	-	1	0,05%	2	0,08%	3	0,05%
Sueroaius	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Suetoni	6	0,31%	5	0,24%	11	0,42%	22	0,33%
Suïdes	1	0,05%	-	-	2	0,08%	3	0,05%
Sulpici Sever	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Summenhart, Conradus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sylva	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Sylveira, Joao da	-	-	-	-	5	0,19%	5	0,08%
Tàcit	34	1,74%	33	1,60%	15	0,57%	82	1,24%
Taimot	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Tapia	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Tarafa, Franciscus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Terenci	1	0,05%	-	-	1	0,04%	2	0,03%
Tertul·lià	1	0,05%	-	-	4	0,15%	5	0,08%
Tesauro, Manuel	-	-	32	1,55%	44	1,66%	76	1,15%
Textor, Ravisius	72	3,68%	12	0,58%	28	1,06%	112	1,70%
Textos legals	73	3,73%	46	2,23%	98	3,71%	217	3,29%
theatt. Zulog	5	0,26%	1	0,05%	-	-	6	0,09%
Timoteu	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Tiraqueau, André	4	0,20%	-	-	1	0,04%	5	0,08%
Titus Livi	12	0,61%	9	0,44%	13	0,49%	34	0,52%
Tobies	3	0,15%	3	0,15%	3	0,11%	9	0,14%
Trapezuntius, George	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Trebel·li Pol·lió	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Triverus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Tucídices	2	0,10%	3	0,15%	2	0,08%	7	0,11%
Turnebus, Hadrianus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Turselinus, Horatius	18	0,92%	-	-	19	0,72%	37	0,56%
Valens, Franciscus	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Valentia	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Valeri Màxim	35	1,79%	10	0,49%	29	1,10%	74	1,12%
Valerianus, Ioannes Pierius	4	0,20%	10	0,49%	2	0,08%	16	0,24%
Valturius, Roberto	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Varce, Christoph.	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Vázquez de Menchaca, Fernando	-	-	1	0,05%	2	0,08%	3	0,05%
Vegeci	11	0,56%	1	0,05%	-	-	12	0,18%
Venetus, Paulus	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Villagut, Alfonso	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Villalobos, Miguel Colodrero de	1	0,05%	-	-	1	0,04%	2	0,03%
Vinnius, Arnold	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Virgili	37	1,89%	23	1,12%	17	0,64%	77	1,17%
Vives, Joan Lluís	2	0,10%	-	-	-	-	2	0,03%
Vulcatius Gallicanus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%

Xenofont	8	0,41%	6	0,29%	4	0,15%	18	0,27%
Zacaries	-	-	1	0,05%	4	0,15%	5	0,08%
Zapata y Sandoval, Juan	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Zavaleta, Juan de	-	-	1	0,05%	-	-	1	0,02%
Zonara, Giovanni	-	-	-	-	1	0,04%	1	0,02%
Zòzim Papa	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Zuerius van Boshorn, Marcus	1	0,05%	-	-	-	-	1	0,02%
Zurita, Jerónimo	1	0,05%	17	0,82%	4	0,15%	22	0,33%

Total	1951	100%	2058	100%	2593	100%	6602	100%
-------	------	------	------	------	------	------	------	------

25 autors més citats dels tres toms

Dades en les que s'ha basat el gràfic dels 25 autors més rellevants dels tres toms de Solanes.

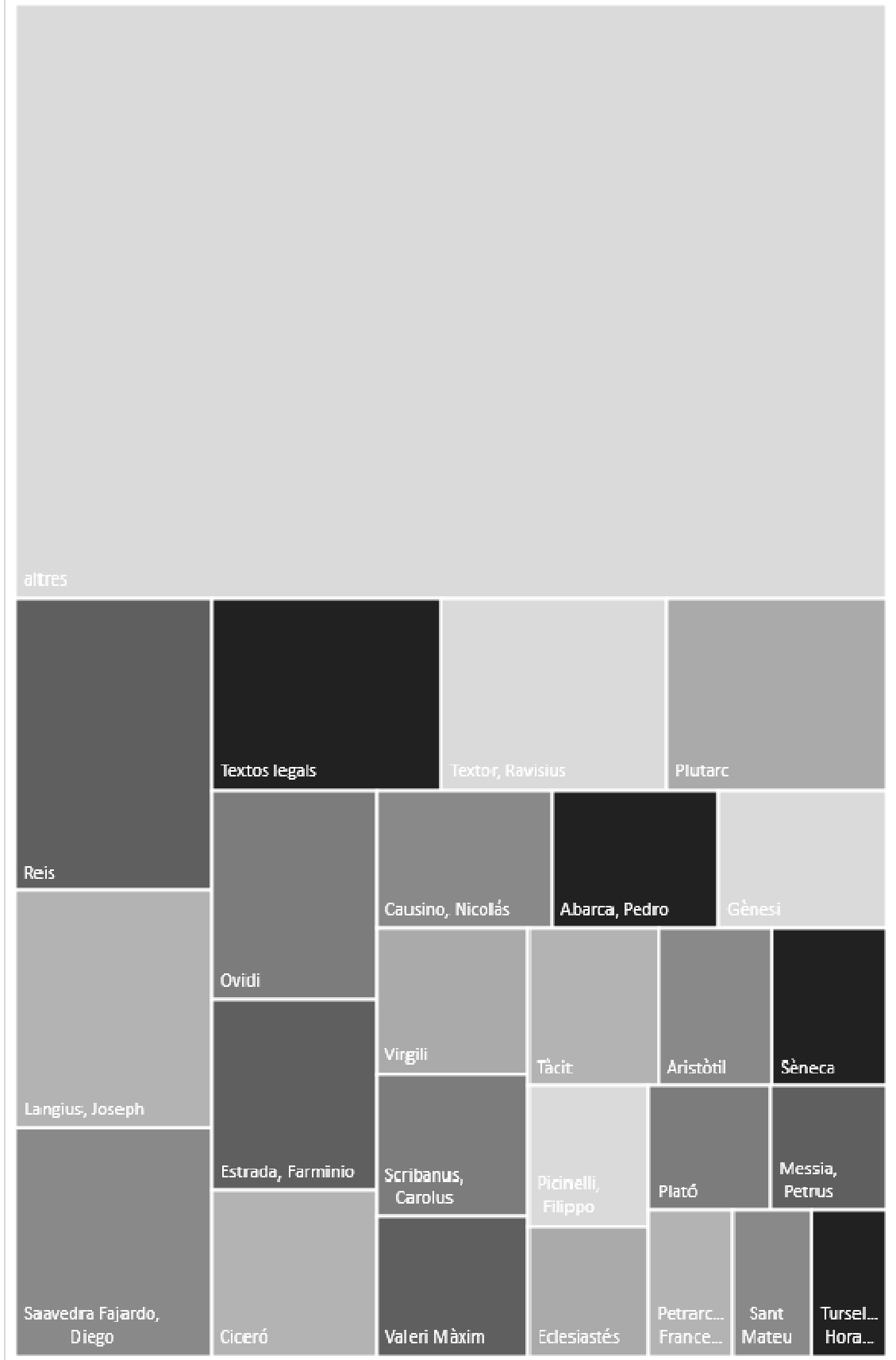
Autor	Tom 1		Tom 2		Tom 3		Total	
	nº	%	nº	%	nº	%	nº	%
Reis	95	4,86%	142	6,89%	165	6,24%	402	6,09%
Textos legals	73	3,73%	46	2,23%	98	3,71%	217	3,29%
Abarca, Pedro	38	1,94%	123	5,97%	43	1,63%	204	3,09%
Sant Tomàs d'Aquino	9	0,46%	54	2,62%	126	4,76%	189	2,86%
Causino, Nicolás	40	2,04%	106	5,14%	35	1,32%	181	2,74%
Saavedra Fajardo, Diego	74	3,78%	73	3,54%	26	0,98%	173	2,62%
Langius, Joseph	77	3,94%	42	2,04%	35	1,32%	154	2,33%
Plutarc	70	3,58%	26	1,26%	54	2,04%	150	2,27%
Sant Pau	17	0,87%	41	1,99%	84	3,18%	142	2,15%
Gènesi	38	1,94%	38	1,84%	62	2,34%	138	2,09%
Proverbis	10	0,51%	44	2,13%	65	2,46%	119	1,80%
Sant Mateu	19	0,97%	45	2,18%	55	2,08%	119	1,80%
Ovidi	57	2,91%	23	1,12%	34	1,29%	114	1,73%
Textor, Ravisius	72	3,68%	12	0,58%	28	1,06%	112	1,70%
Eclesiastés	26	1,33%	22	1,07%	60	2,27%	108	1,64%
Dolce, Ludovicus	17	0,87%	70	3,40%	18	0,68%	105	1,59%
Peirinis, Lorenzo	-	-	66	3,20%	38	1,44%	104	1,58%
Aristòtil	30	1,53%	17	0,82%	56	2,12%	103	1,56%
Ciceró	45	2,30%	12	0,58%	39	1,47%	96	1,45%
Scribanus, Carolus	36	1,84%	15	0,73%	43	1,63%	94	1,42%
Estrada, Farminio	52	2,66%	25	1,21%	9	0,34%	86	1,30%
Sèneca	30	1,53%	27	1,31%	25	0,95%	82	1,24%
Tàcit	34	1,74%	33	1,60%	15	0,57%	82	1,24%
Psalms	12	0,61%	19	0,92%	48	1,81%	79	1,20%
Virgili	37	1,89%	23	1,12%	17	0,64%	77	1,17%
altres							3172	48,04%

Els 25 autors més citats ocupen el 51,98% del total de les cites dels tres toms

3430	51,98%
------	--------

6602	100%
------	------

25 autors més citats del primer tom

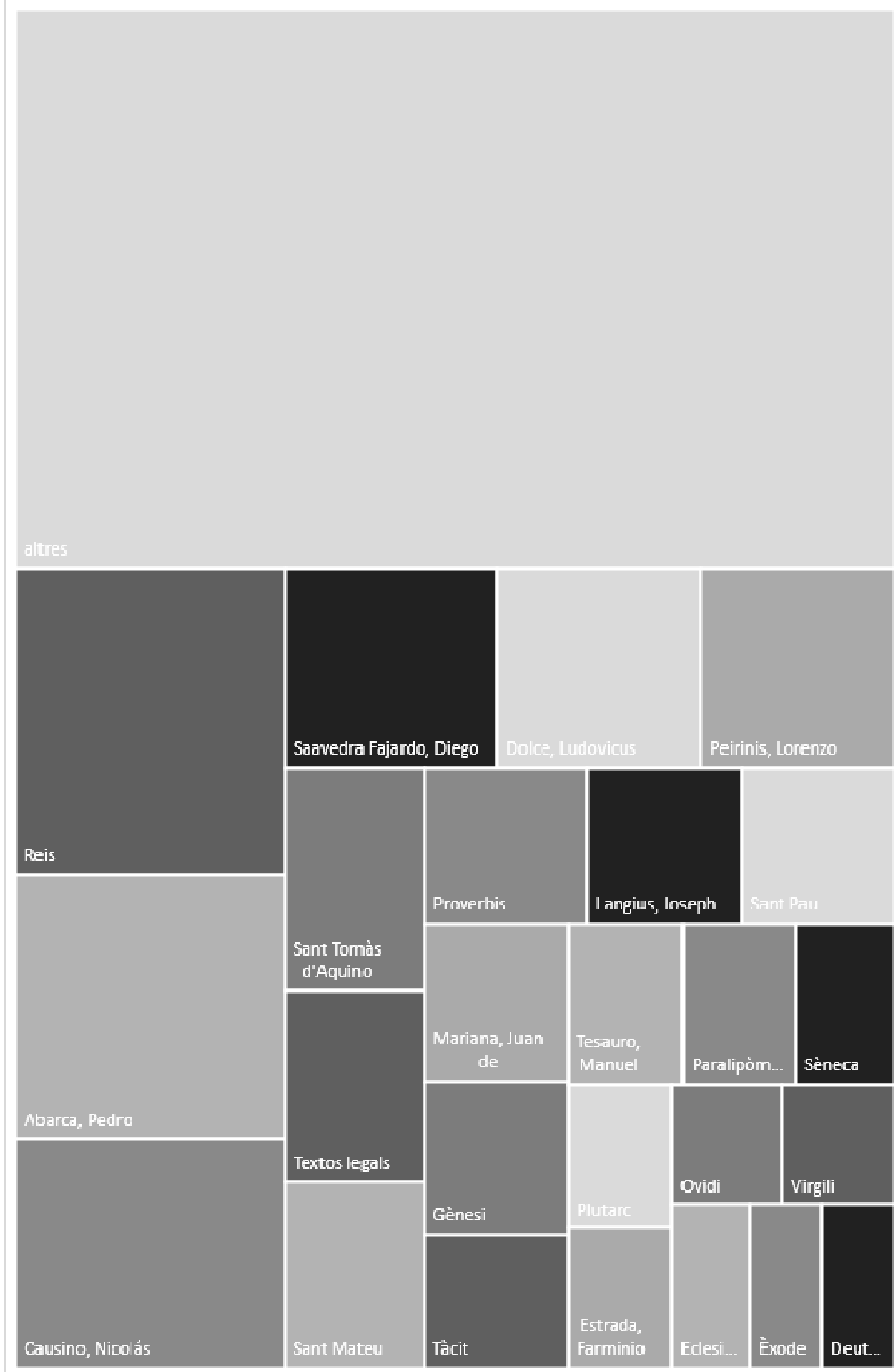

Dades en les que s'ha basat el gràfic dels 25 autors més citats del primer tom de Solanes.

Reis	95	4,86%
Langius, Joseph	77	3,94%
Saavedra Fajardo, Diego	74	3,78%
Textos legals	73	3,73%
Textor, Ravisius	72	3,68%
Plutarc	70	3,58%
Ovidi	57	2,91%
Estrada, Farminio	52	2,66%
Ciceró	45	2,30%
Causino, Nicolás	40	2,04%
Abarca, Pedro	38	1,94%
Gènesi	38	1,94%
Virgili	37	1,89%
Scribanus, Carolus	36	1,84%
Valeri Màxim	35	1,79%
Tàcit	34	1,74%
Aristòtil	30	1,53%
Sèneca	30	1,53%
Picinelli, Filippo	28	1,43%
Eclesiastés	26	1,33%
Plató	25	1,28%
Messia, Petrus	24	1,23%
Petrarca, Francesco	20	1,02%
Sant Mateu	19	0,97%
Turselinus, Horatius	18	0,92%
altres	857	43,95%

Els 25 autors més citats ocupen el 56,05% del total de les cites del primer tom.

25 autors més citats del segon tom

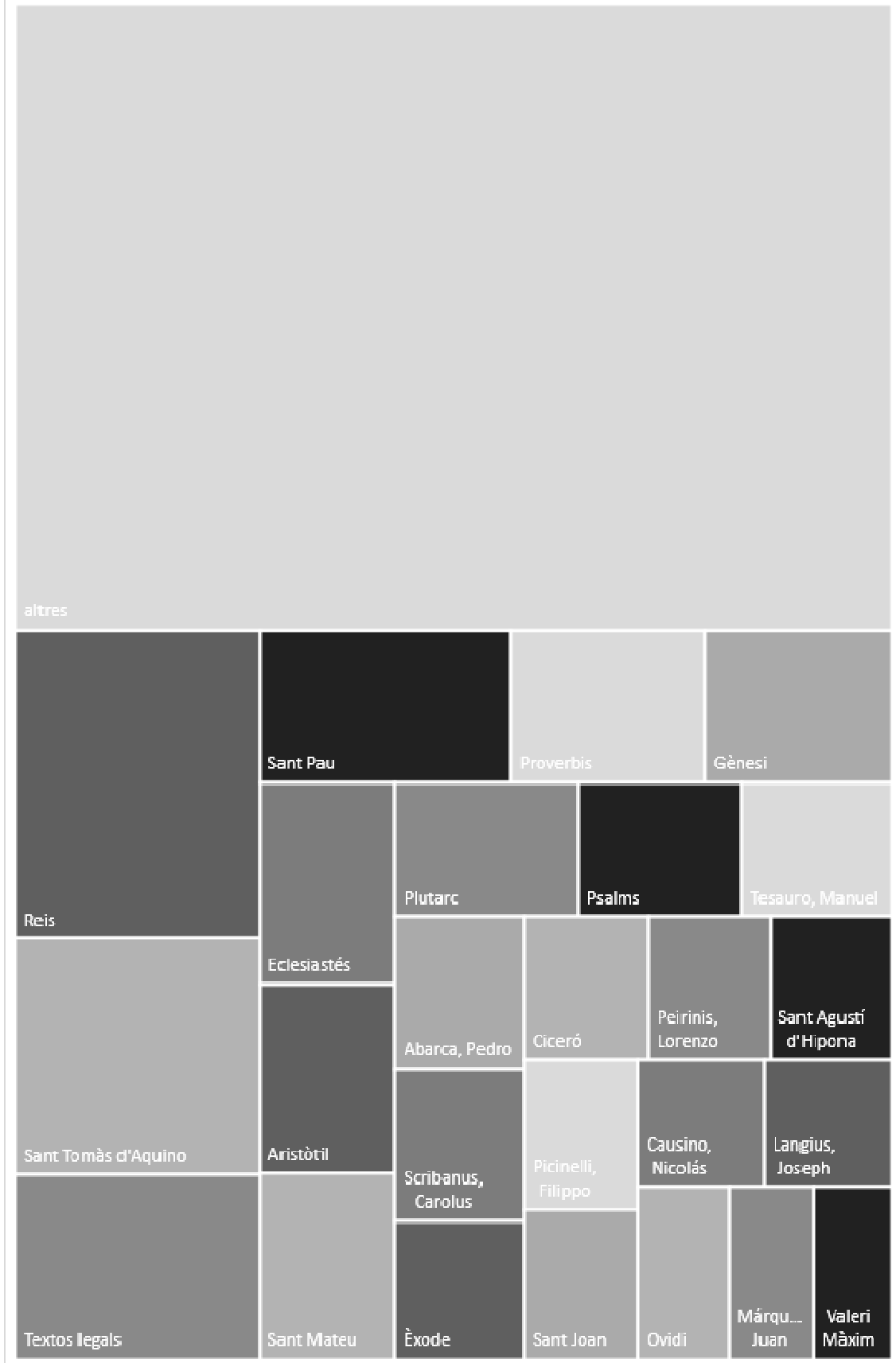

Dades en les que s'ha basat el gràfic dels 25 autors més citats del segon tom de Solanes.

Reis	95	4,86%	142	6,89%
Abarca, Pedro	38	1,94%	123	5,97%
Causino, Nicolás	40	2,04%	106	5,14%
Saavedra Fajardo, Diego	74	3,78%	73	3,54%
Dolce, Ludovicus	17	0,87%	70	3,40%
Peirinis, Lorenzo	-	-	66	3,20%
Sant Tomàs d'Aquino	9	0,46%	54	2,62%
Textos legals	73	3,73%	46	2,23%
Sant Mateu	19	0,97%	45	2,18%
Proverbis	10	0,51%	44	2,13%
Langius, Joseph	77	3,94%	42	2,04%
Sant Pau	17	0,87%	41	1,99%
Mariana, Juan de	7	0,36%	39	1,89%
Gènesi	38	1,94%	38	1,84%
Tàcit	34	1,74%	33	1,60%
Tesauro, Manuel	-	-	32	1,55%
Paralipòmens	7	0,36%	31	1,50%
Sèneca	30	1,53%	27	1,31%
Plutarc	70	3,58%	26	1,26%
Estrada, Farminio	52	2,66%	25	1,21%
Ovidi	57	2,91%	23	1,12%
Virgili	37	1,89%	23	1,12%
Eclesiastés	26	1,33%	22	1,07%
Èxode	16	0,82%	20	0,97%
Deuteronomi	10	0,51%	20	0,97%
altres			846	41,13%

Els 25 autors més citats ocupen el 58,87% del total de les cites del segon tom.

25 autors més citats del tercer tom

Dades en les que s'ha basat el gràfic dels 25 autors més citats del tercer tom de Solanes.

Reis	95	4,86%	142	6,89%	165	6,24%
Sant Tomàs d'Aquino	9	0,46%	54	2,62%	126	4,76%
Textos legals	73	3,73%	46	2,23%	98	3,71%
Sant Pau	17	0,87%	41	1,99%	84	3,18%
Proverbis	10	0,51%	44	2,13%	65	2,46%
Gènesi	38	1,94%	38	1,84%	62	2,34%
Eclesiastés	26	1,33%	22	1,07%	60	2,27%
Aristòtil	30	1,53%	17	0,82%	56	2,12%
Sant Mateu	19	0,97%	45	2,18%	55	2,08%
Plutarc	70	3,58%	26	1,26%	54	2,04%
Psalms	12	0,61%	19	0,92%	48	1,81%
Tesauro, Manuel	-	-	32	1,55%	44	1,66%
Abarca, Pedro	38	1,94%	123	5,97%	43	1,63%
Scribanus, Carolus	36	1,84%	15	0,73%	43	1,63%
Èxode	16	0,82%	20	0,97%	39	1,47%
Ciceró	45	2,30%	12	0,58%	39	1,47%
Peirinis, Lorenzo	-	-	66	3,20%	38	1,44%
Sant Agustí d'Hipona	13	0,66%	15	0,73%	38	1,44%
Picinelli, Filippo	28	1,43%	-	-	37	1,40%
Sant Joan	6	0,31%	-	-	37	1,40%
Causino, Nicolás	40	2,04%	106	5,14%	35	1,32%
Langius, Joseph	77	3,94%	42	2,04%	35	1,32%
Ovidi	57	2,91%	23	1,12%	34	1,29%
Márquez, Juan	16	0,82%	13	0,63%	32	1,21%
Valeri Màxim	35	1,79%	10	0,49%	29	1,10%
altres					1197	46,16%

Els 25 autors més citats ocupen el 53,84% del total de les cites del tercer tom.

Llegenda		
P - Polític	H - Historiador	E - Escriptor
J - Jurista	T - Teòleg	F - Filòsof
C - Científic	Pa - Papa	M - Militar
R/E - Rei/Emperador	Hu - Humanista	PE - Pare de l'Església
DE - Doctor de l'Església	AT - Antic Testament	NT - Nou Testament
Co - Concilis	L - Legislació	

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	P a	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Abarca, Pedro					X												
Abbas, Gilbertus					X												
Acevedo, Alonso de Fonseca y					X												
Acuña, Juan Adarve de					X												
Aegidius Romanus			X		X	X											
Aelianus			X														
Albornoz, Diego de					X												
Alciato, Andrea			X	X							X						
Alexandre Sever										X							
Alfons el Magnànim										X							
Alfons el Savi										X							
Álvarez Albornoz, Gil de	X				X				X								
Álvarez, Cristóbal					X												
Amaya, Francisco de				X													
Amescua, Antonio Mira de			X		X												
Ammià Marcel·lí		X	X														
Amós														X			
Antunes, Dominicus					X												
Apià		X															
Apocalipsi															X		
Apol·lodor			X														
Apuleu			X			X											
Arquites de Tàrent	X					X	X			X							
Arellanus			X														
Aristeas			X														
Arístides							X			X							
Aristòtil						X											
Arnisaeus, Henning						X	X										
Aule Gel·li			X	X													

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	Pa	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Aule Persi Flac			X														
Ausoni, Dècim Màxim	X		X														
Ayala, Baltasar				X													
Azpilcueta, Martín de					X	X	X										
Baren de Soto, Basilio		X			X												
Baronius, Bonaventura			X		X												
Baronius, Cesar		X			X												
Bartolo de Sassoferrato				X													
Baruc															X		
Basili de Trebisonda									X								
Baudius, Athaeneo		X	X														
Beccarelli, Antonio (el Panormita)			X	X							X						
Bercorius, Petrus			X		X						X						
Birago, Giovanni Battista		X															
Boccacio, Giovanni			X								X						
Boccalini, Trajano	X		X	X													
Boccius			X														
Bocerus, Johann		X	X														
Bodin, Jean	X			X													
Sant Boeci	X		X		X	X											
Bohemun, Martin	X																
Bonfinius, Antonius			X								X						
Bonifacius	X									X							
Borrellus, Camillus				X													
Boscajus, Stephanus	X																
Brancati, Lorenzo					X	X											
Bruno, Conrado				X													
Buccannus, Testaynus	X																
Buchet		X															
Budé, Guillaume			X	X	X		X				X						
Bussières, Jean de		X			X												
Cabrera de Córdoba, Luis		X															
Cal·lístrat	X					X											
Calderó, Miguel de				X													
Càntic dels Càntics															X		
Julius Capitolinus		X															
Carbonell, Pere Miquel		X									X						
Carranza, Alfonso de				X													
Cartusius, Dionisius			X		X												
Cassiodor	X	X			X		X										
Cassaneus, Barthélemy				X							X						

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	P a	M	R/ E	H u	P E	D E	A T	N T	C o	L
Caterino Dávila, Enrico	X		X							X							
Cató						X											
Causino, Nicolás		X			X												
Cedreno, Giorgio		X															
Chalcondyles, Demetrio											X						
Chokier, Jean		X		X													
Ciceró	X		X														
Clarus, Idacius					X												
Claudi Elià			X														
Claudià			X														
Clementina vnica de vsur.																	X
Comes, Natalis		X	X								X						
Cominaeus, Philippus	X	X	X														
Concili Agarense																	X
Concili Cartaginense																	X
Concili de Basilea																	X
Concili de Toledo																	X
Concili de Trento																	X
Concili Nicea																	X
Concilior. Hispaniae																	X
Costanzo, Angelo di			X														
Constantí									X								
Contzen, Adam					X	X											
Corella, Jaime de			X	X							X						
Corneli Nepot			X														
Covarrubias, Sebastián de			X														
Cragius, Tilemann					X												
Cranzius, Johannes Albertus				X													
Crespetio, Petro					X												
Cuiacius, Jacobus				X							X						
Curtius, Valentin					X												
Cuspinianus, Johannes	X	X					X				X						
Daniel															X		
Delrio, Martín					X												
Demòcrit						X	X										
Demòstenes					X												
Deuteronomi															X		
Diodor Sícul		X															
Diògenes Laerci		X				X											
Dionís Càsius		X															
Dionís d'Halicarnàs		X															

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	P a	M	R/ E	H u	P E	D E	A T	N T	C o	L
Dionís II (tirà Siracusa)	X								X								
Dolce, Ludovicus			X														
Domicià									X								
Dreux, Pere de (Maucl.)	X									X							
Eclesiastés														X			
Egidi										X							
Solanes, Francisco				X													
Eli Donat			X														
Eli Lampridi																	
Enni			X														
Erasme de Rotterdam			X		X	X					X						
Esaú															X		
Esdres															X		
Ester															X		
Estobeu			X														
Estrabó						X											
Estrada, Farminio		X			X												
Eufró de Sició	X																
Eumeni			X														
Eurípides			X														
Eutropi		X															
Evagrius Ponticus			X		X												
Èxode															X		
Ezequiel															X		
Faccius, Bartholomeus		X									X						
Sant Pierre Favre					X												
Ferrer de Valdecebro, Andrés			X		X	X											
Ferroni, Alnoldi		X															
Fets dels apòstols																X	
Ficinus, Marsilius			X			X	X				X						
Filó Carpasi					X												
Filòstrat d'Atenes			X														
Felicius, Hector				X													
Florentinus, Poggius	X																
Flavi Claudi Julià						X			X								
Flavi Josep		X															
Flavius Vopiscus		X															
Florus		X	X														
Fraquetta, Geronimo				X													
Sextus Julius Frontinus	X									X							

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	P a	M	R/ E	H u	P E	D E	A T	N T	C o	L
Fulgosio, Raffaele				X													
Gai Corneli Gal			X							X							
Gai Hostili Mancí	X																
Gai Vel·lei Patercle		X															
Gaius Valerius Flaccus		X															
Garcia Mastrillo				X													
Gènesi															X		
Germonius, Anastasius	X			X	X												
Gibalinus, Josephus				X	X		X										
Giovio, Paolo		X			X		X				X						
Godofred				X													
González Téllez, Manuel				X	X												
Gracián, Baltasar			X														
Gregoire, Pierre				X		X											
Gregoràs, Nicèfor		X															
Gregori IX								X									
Grimalius, Laurentius				X	X												
Grotius, Hugo			X	X		X											
Grouchy, Nicolas de			X														
Guaguinus, Robertus		X			X												
Guicciardini, Francesco	X	X				X											
Heràclit						X											
Herodià		X															
Heròdot		X				X											
Hesiodor			X														
Hevia Bolaños, Juan de				X													
Hièrocles							X										
Homer			X														
Flavi Honori									X								
Horaci			X														
Isaïes															X		
Isòcrates d'Atenes			X														
Jacob															X		
Jeremies															X		
Job															X		
Joël															X		
Jonàs															X		
Josué															X		
Judit															X		
Juli II Papa								X									
Julius Capitolinus		X															

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	Pa	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Justinià	X								X								
Juvenal			X														
Kromer, M. (Cromerus)	X	X			X						X						
Sant Judes Tadeu															X		
Lactanci			X		X												
Lamormainus, Guilielmus					X												
Langius, Joseph							X				X						
Lavinius de Moravia, W.							X										
Levític														X			
Liber Iudicum																	X
Libi Sever	X								X								
Lipsi, Just			X								X						
Locrius Verinus	X									X							
Lopez de Tovar, Gregorio	X			X							X						
Lozano, Cristóbal			X		X						X						
Lucà			X														
Luci Emili P. Macedònic	X			X						X							
Lucius Marineus Siculus		X	X								X						
Macabeus														X			
Macrobi			X			X											
Maffei, Raffaele (Volaterranus)			X		X						X						
Maimbourg, Louis		X			X												
Malaquies														X			
Manassès, Constantí		X															
Manuzio, Aldo											X						
Maquiavel, Nicolau	X		X			X											
Marc Terenci Varró			X	X						X							
Marc Vitruvi Pol·lió		X					X										
Marchant, Jacques	X	X		X	X												
Marcial			X														
Mariana, Juan de	X	X			X												
Ignibus, Marinis							X										
Márquez, Juan					X												
Marulus, Marcus			X														
Menandre			X														
Mendoza y Bobadilla, F.				X	X						X						
Messia, Petrus		X	X								X						
Miquees														X			
Molina, Luis de				X	X												
Moncada, Francisco	X	X															

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	Pa	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Monti, Giacomo			X														
Moréri, Louis		X	X														
Sant Tomàs Moro	X		X	X	X						X						
Munsterus, Sebastianus					X		X										
Muntaner, Ramon			X														
Nahum															X		
Nathen, Stephano				X	X												
Nicèfor I (Emperador)									X								
Sant Nicèfor de Constantinoble		X			X												
Nieremberg, J. Eusebio			X	X	X		X				X						
Nombres															X		
Novarinus, Aloysius					X		X										
Olaus Magnus		X	X		X												
Oliverius Arzignanensis			X														
Origenes Adamantius			X		X							X					
Orosi (Paulo Orosio)		X			X												
Orozco, Alonso de			X		X												
Osees															X		
Sant Osori Gutiérrez					X												
Ovidi			X														
Pacatus Depranius			X														
Pachymeres, George		X	X			X	X										
Padre Diago		X			X												
Palmerio, Joannes [Horomanus]				X													
Paralipòmens															X		
Paris de Puteo			X														
Pascalis, Carolus				X													
Patricius, Franciscus						X	X										
Paulus Aemilius		X			X												
Pausànies		X					X										
Peguera, Lluís de				X													
Peirinis, Lorenzo					X												
Pellicer, José		X	X														
Periandre de Corint	X																
Petirus, Samuel						X											
Petra Sancta, Silvestro		X			X												
Petrarca, Francesco			X								X						
Philon Hebraeus		X															
Phocilides						X											
Piccolomini, Eneas Silvio [Pius II]								X									

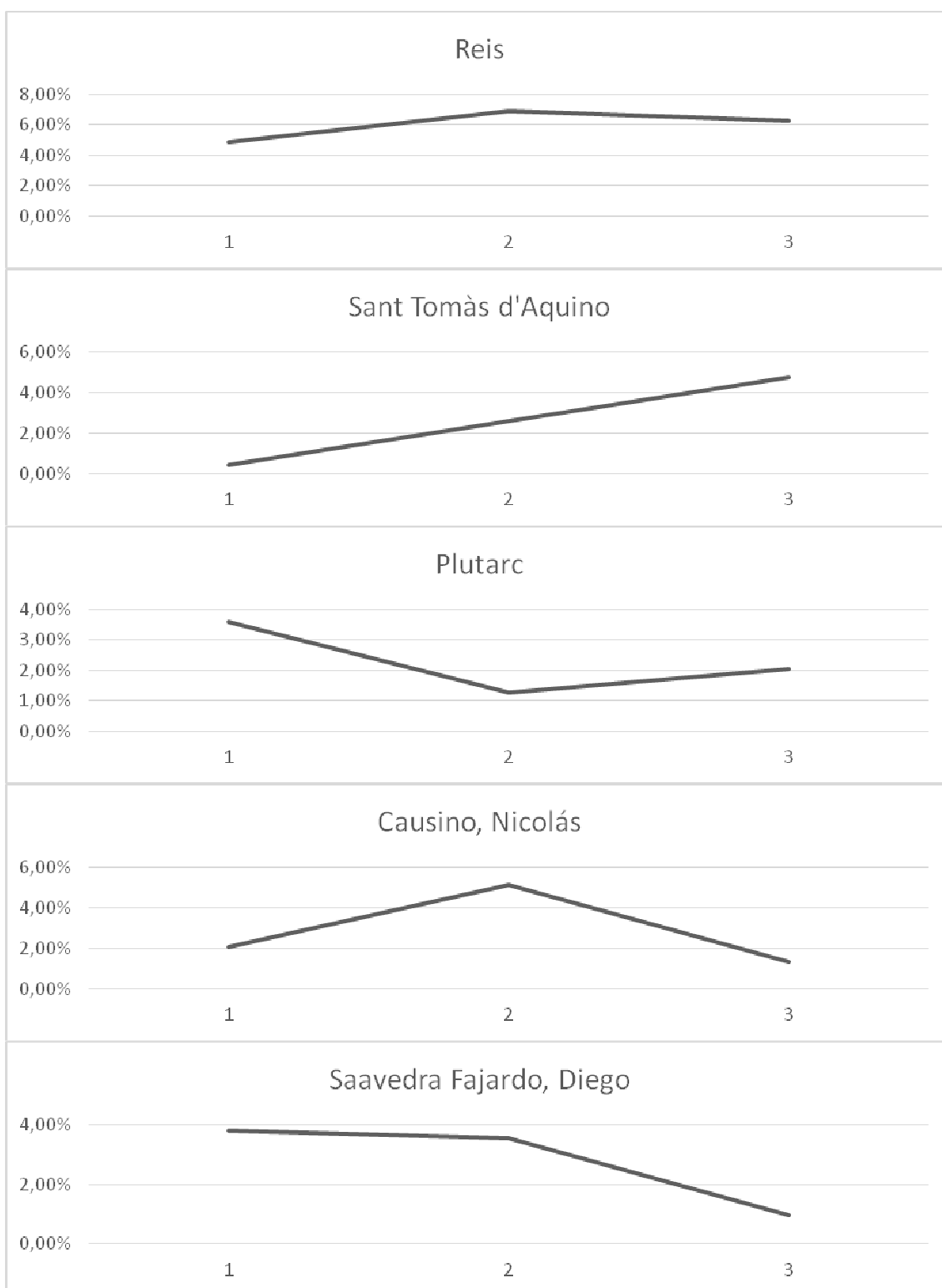
AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	Pa	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Pichardo Vinuesa, A.				X	X												
Picinelli, Filippo					X												
Pico della Mirandola, Giovanni			X		X	X					X						
Pitàgores						X	X										
Platina, Bartolomeo			X								X						
Plató						X											
Plaute			X														
Plini el Jove	X		X				X										
Plini el Vell		X	X				X			X							
Plutarc		X	X														
Polibi		X															
Polidor Virgili			X		X						X						
Poliocetes, Demetri									X								
Pomponi				X													
Pontano, Giovanni	X	X	X								X						
Probus, Aemilius			X														
Procopi		X															
Properci			X														
Proverbis															X		
Psalms															X		
Publio Annio Floro		X	X														
Quevedo, Francisco de			X														
Quintilià			X														
Ravenna, Pietro di				X	X		X										
Raynal, Odericus					X												
Regius, Raphael			X								X						
Reis															X		
Retes, Josephus Fdez.				X													
Reusneus, Nicolaus		X															
Rhodiginus, Caelius			X														
Ribadeneyra, Pedro de	X	X	X														
Saavedra Fajardo, D.	X		X														
Sabellicus, Marcus Antonio Coccius		X															
Saincte-Marthe, Scevole i Louis		X		X	X												
Sal-lusti		X															
Samaniego, J. Ximénez			X		X												
Sant Agustí d'Hipona			X		X	X						X	X				
Sant Albert Magne					X	X							X				
Sant Ambròs de Milà	X				X							X	X				
Sant Anselm					X	X							X				

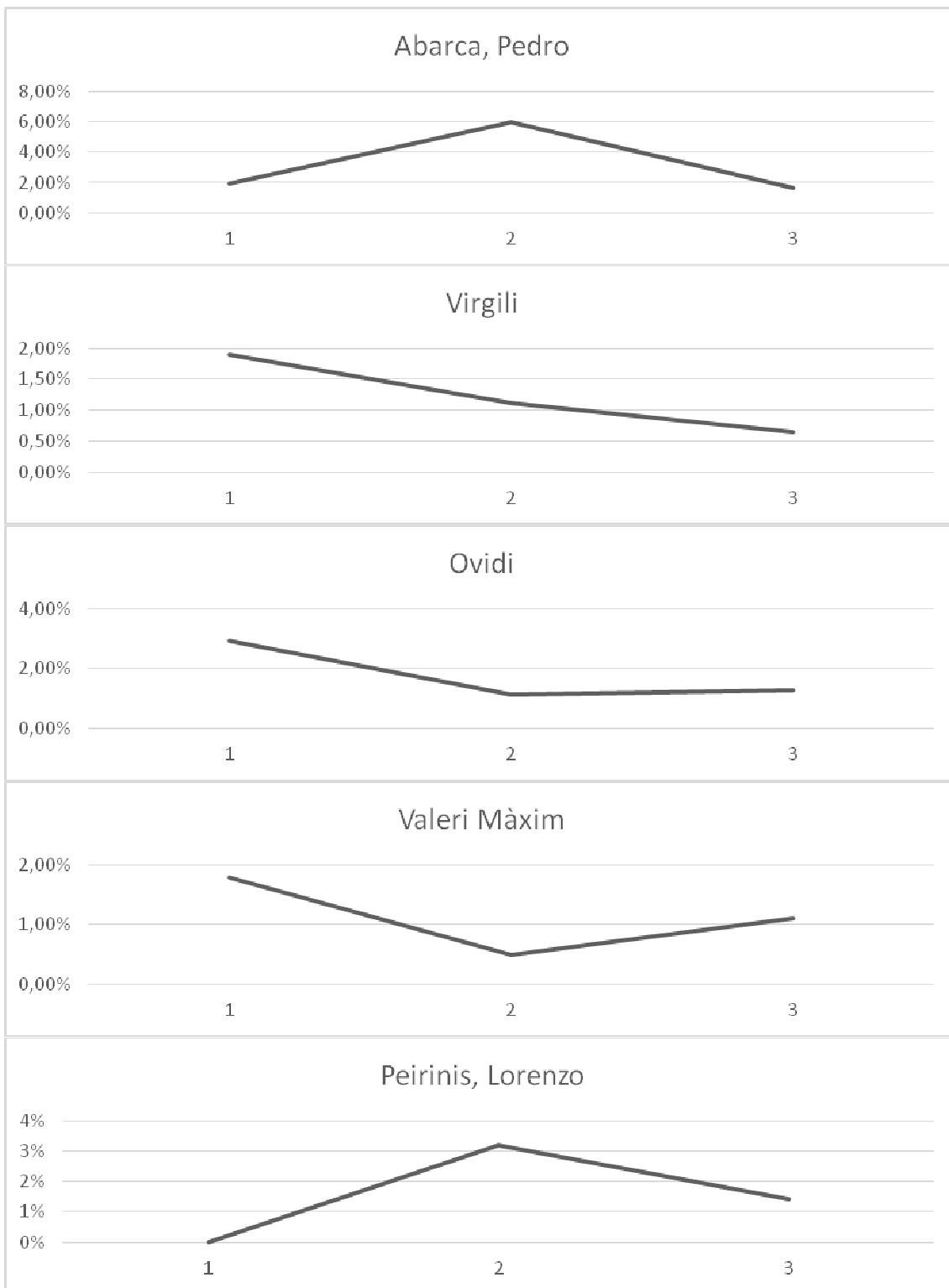
AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	Pa	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Sant Basili de Cesarea					X							X	X				
Sant Beda el Venerable			X		X							X	X				
Sant Bernat de Claravall					X								X				
Sant Cebrià de Cartago			X		X							X					
Sant Ciril d'Alexandria					X							X	X				
Sant Cristòfor					X												
Sant Damas					X			X				X					
Sant Dionís					X			X				X					
Sant Eusebi		X	X		X							X					
Sant Gregori			X		X			X				X	X				
Sant Gregori Nazianzè			X		X							X	X				
Sant Hilari			X		X							X	X				
Sant Isidor de Sevilla			X		X							X	X				
Sant Jaume																X	
Sant Jeroni		X	X		X							X	X				
Sant Joan																X	
Sant Joan Clímac			X		X												
Sant Joan Crisòstom			X		X							X					
Sant Justinià màrt.			X		X							X					
Sant Lleó Papa			X		X			X				X	X				
Sant Llorenç Justinià	X		X		X												
Sant Lluc																	X
Sant Marc																	X
Sant Mateu																	X
Sant Nicèfor de Constantinoble			X		X												
Sant Pau																	X
Sant Pere																	X
Sant Pere Canisi					X								X				
Sant Pere Damia			X		X								X				
Sant Pius V					X			X									
Sant Pròsper Aquitània			X		X												
Sant Robert Bellarmino			X		X	X							X				
Sant Tomàs d'Aquino			X	X	X	X							X				
Sant Víctor, Hug de			X		X	X											
Saviesa																X	
Scaliger, Julius Caesar						X	X				X						
Scribanus, Carolus			X		X												
Sèneca			X														
Sext Aureli Victor		X															
Seyner, Antonio		X															
Sigiberrus		X															

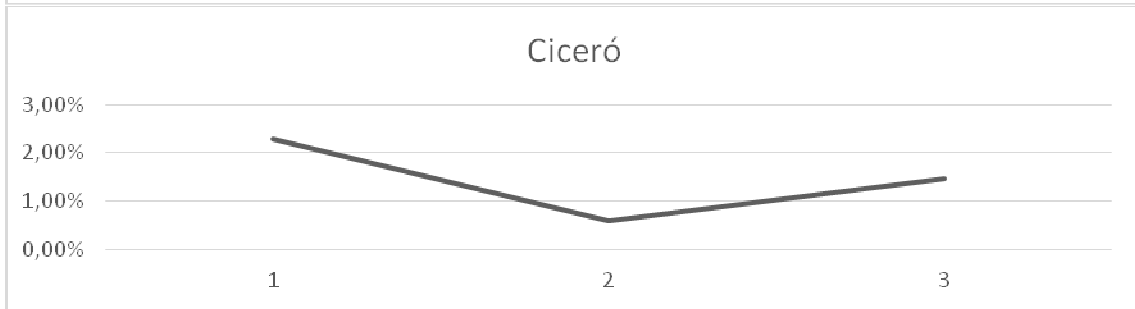
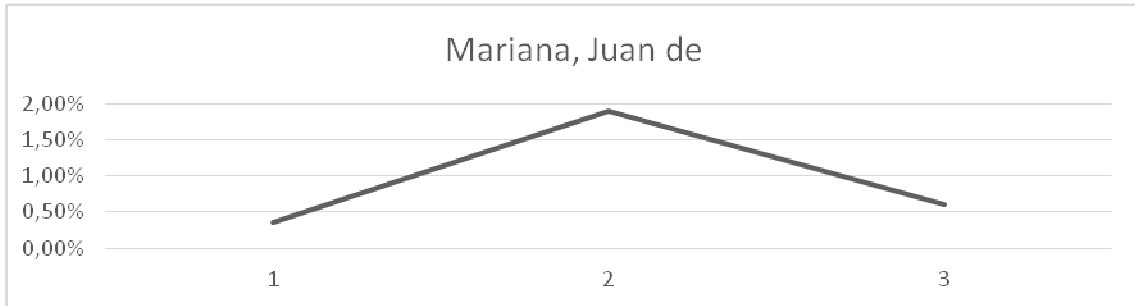
AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	Pa	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Sigonius, Carolus			X								X						
Silus Itàlic			X														
Simancas, Diego de					X												
Sleidanus, Johannes	X	X	X		X						X						
Sòfocles			X														
Sofonies														X			
Solís y Rivadeneyra, A.			X														
Solórzano Pereira, Juan	X		X	X													
Sozomen, Hèrmies		X		X													
Suárez, Francisco				X	X	X											
Suetoni			X														
Suïdes			X														
Sulpici Sever		X			X												
Summenhart, Conradus					X	X											
Sylveira, Joao da	X									X							
Tàcit	X	X	X														
Tarafa, Franciscus		X			X												
Terenci			X														
Tertul·lià				X		X											
Tesauro, Manuel		X	X			X											
Textor, Ravisius			X								X						
Tiraqueau, André	X			X							X						
Titus Livi		X															
Tobies															X		
Trapezuntius, George						X					X						
Trebel·li Pol·lió		X															
Tucídides						X											
Turnebus, Hadrianus			X								X						
Tursellinus, Horatius			X		X						X						
Valens, Franciscus				X	X												
Valeri Màxim		X															
Valerianus, Ioannes Pierus			X		X						X						
Valturius, Roberto			X				X										
Vázquez de Menchaca, Fernando				X							X						
Vegeci			X														
Venetus, Paulus					X	X	X										
Villagut, Alfonso				X	X												
Villalobos, Miguel Colodrero de			X	X	X												
Vinnius, Arnold				X													
Virgili			X														

AUTORITATS / ÀMBIT CONEIXEMENT	P	H	E	J	T	F	C	Pa	M	R/E	Hu	PE	DE	AT	NT	Co	L
Vives, Joan Lluís			X			X					X						
Vulcatius Gallicanus		X															
Xenofont			X														
Zacaries														X			
Zapata y Sandoval, Juan					X												
Zabaleta, Juan de		X	X														
Zonara, Giovanni		X			X												
Sant Zòzim Papa								X									
Zuerius van Boshorn, Marcus			X														
Zurita, Jerónimo	X	X															

Evolució del percentatge de citacions respecte les totals d'autors destacats d'El Emperador Político, al llarg dels tres toms.

Autoritats del *Teatro monárquico de España*

Autor	nº	%
Adonotator	1	0,12%
Aelius Lampridius	3	0,35%
Alessandro Alessandri	5	0,58%
Alexandre Magne	1	0,12%
Alexandre Sever	2	0,23%
Álvar Gómez de Castro	1	0,12%
Antúnez y Portugal, Domingo	2	0,23%
Appià d'Alexandria	1	0,12%
Aringhi, Paolo	2	0,23%
Aristòtil	4	0,46%
Arnisaesus, Henning	3	0,35%
Arzobispo Don Rodrigo	1	0,12%
Baronius, Cesar	2	0,23%
Bautista Palacio, Juan	1	0,12%
Beaucaire de Péguillon, François de	1	0,12%
Besoldus, Christopher	5	0,58%
Beyerlinck, Lawrence	2	0,23%
Blois, Pere de	1	0,12%
Bodin, Jean	1	0,12%
Brancalasso, Giulio Antonio	7	0,81%
Brisson ¿?	1	0,12%
Bussières, Jean de	9	1,04%
Bzovius	7	0,81%
Caelius Rhodiginus	2	0,23%
Camerarius the Younger, Joachim	4	0,46%
Camerarius, Philipp	9	1,04%
Canonieri, Pietro Andrea	3	0,35%
Cassiodor	12	1,39%
Chasseneux, Alexandre de	3	0,35%
Chasseneuz, Barthélemy de	4	0,46%
Chokier, Jean de	14	1,62%
Choniates, Nicetas	4	0,46%
Ciceró	8	0,93%
Climent d'Alexandria	16	1,85%
Contzen, Adam	39	4,51%
Corintis	1	0,12%
Cranzius, Johannes Albertus	1	0,12%
Cremona, Liutprand de	2	0,23%
Daneau, Lambert	1	0,12%
Daniel	4	0,46%
Demòstenes	1	0,12%
Deuteronomi	3	0,35%

Diodor Sícul	1	0,12%
Dionís Càsius	1	0,12%
Dionís d'Halicarnàs	2	0,23%
Drexel, Jeremias	2	0,23%
Dubravius, Jan	1	0,12%
Eclesiastés	11	1,27%
Efferen, Wilhelm Ferdinand von	1	0,12%
Egidi	1	0,12%
Ester	2	0,23%
Estrabó	6	0,69%
Èxode	4	0,46%
Ezequiel	1	0,12%
Fabricio de Vagad, Gualberto	1	0,12%
Faria e Sousa, Manuel de	2	0,23%
Ferron, Arnold	1	0,12%
Filó d'Alexandria	2	0,23%
Flavi Josep	4	0,46%
Flavius Vopiscus	2	0,23%
Forney, Enric	1	0,12%
Francesco Patrizi of Siena	4	0,46%
Gai Vel·lei Patercle	1	0,12%
Garibay, Esteban de	2	0,23%
Gènesi	5	0,58%
Giovio, Paolo	1	0,12%
González Dávila, Gil	1	0,12%
Goślicki, Wawrzyniec Grzymała (Laurentius Grimaldus Goslicius)	2	0,23%
Gregoire, Pierre	57	6,60%
Guicciardini, Francesco	2	0,23%
Heràclit	2	0,23%
Heròdot	1	0,12%
Herrera y Tordesillas, Antonio de	1	0,12%
Horaci	1	0,12%
Iodocus Clitoveus	1	0,12%
Isaïes	6	0,69%
Isòcrates	1	0,12%
Jiménez de Rada, Rodrigo	1	0,12%
Joan VI Cantacuzè	1	0,12%
Job	2	0,23%
Juan Magno	1	0,12%
Juli Capitolí	1	0,12%
Juli Cèsar	1	0,12%
Justí	3	0,35%
Justinià	4	0,46%
Jutges	1	0,12%
Lactanci	3	0,35%

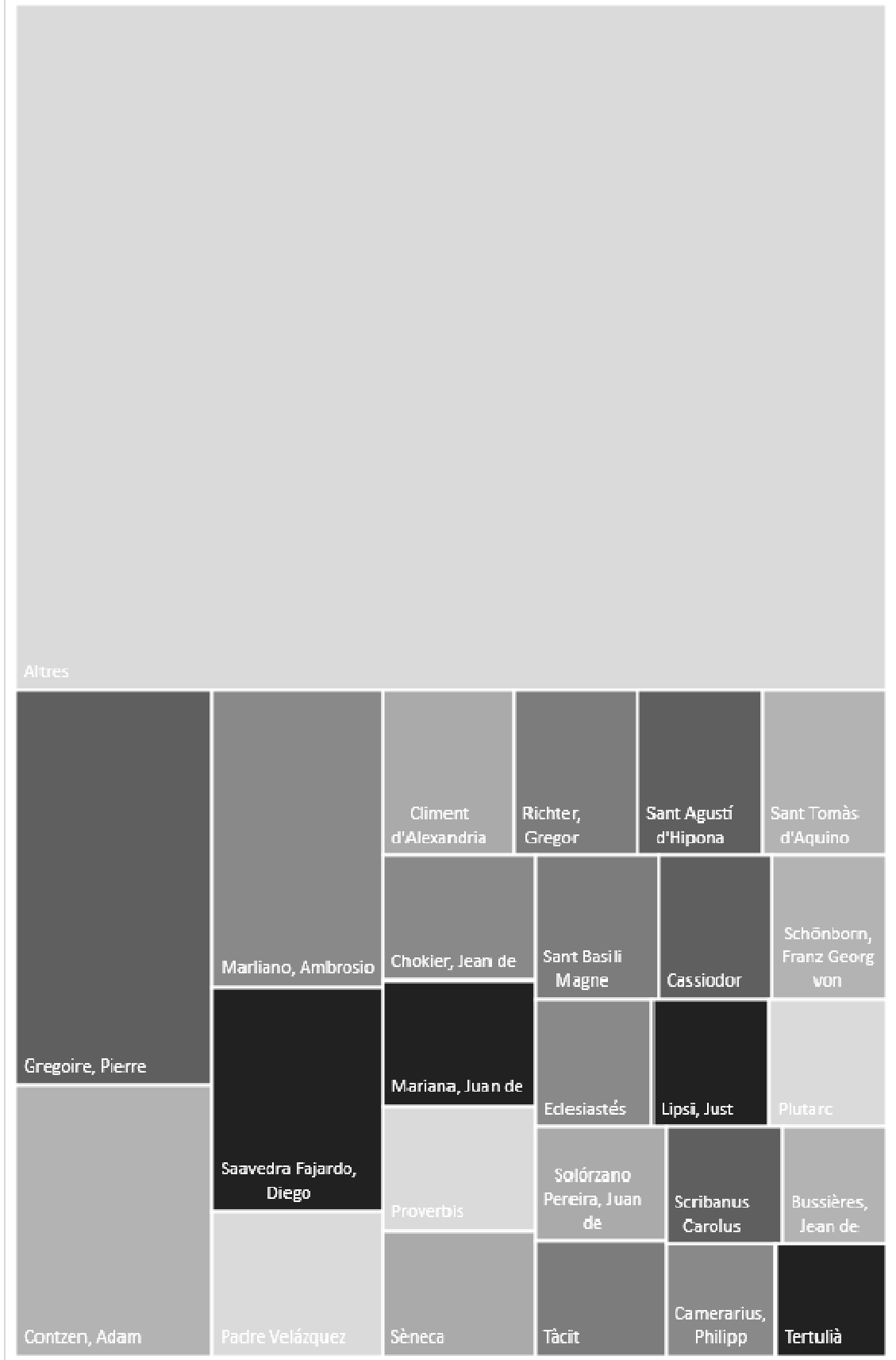
Lentulus, Cyriacus	1	0,12%
Levític	1	0,12%
Lippomano, Luigi	1	0,12%
Lipsi, Just	11	1,27%
Lluc	1	0,12%
Llucià de Samòsata	1	0,12%
Loccenius, Johannes	2	0,23%
Macabeus	2	0,23%
Macrobi	2	0,23%
Manuzio, Paolo	3	0,35%
Mariana, Juan de	14	1,62%
Marliano, Ambrosio	37	4,28%
Márquez, Juan	5	0,58%
Marselaer, Frederic de	2	0,23%
Mateu	2	0,23%
Meneses	3	0,35%
Morales, Ambrosio de	1	0,12%
Naaman	1	0,12%
Nauclerus, Johannes	3	0,35%
Nebrija, Antonio de	3	0,35%
Nuñez	1	0,12%
Onosandre	1	0,12%
Orosi (Paulo Orosio)	1	0,12%
Orozco y Covarrubias, Juan de	1	0,12%
Osori	2	0,23%
Ovidi	1	0,12%
Padre Suárez	1	0,12%
Padre Velázquez	18	2,08%
Palafox y Mendoza, Juan de	2	0,23%
Paralipòmens	1	0,12%
Paulus Aemilius	2	0,23%
Piccolomini, Aeneas Sylvio (Panormita)	4	0,46%
Pighius, Albert	1	0,12%
Plató	3	0,35%
Plini el Jove	2	0,23%
Plini el Vell	2	0,23%
Plutarc	11	1,27%
Polidor Virgili	1	0,12%
Probus Aemilius	5	0,58%
Proverbis	14	1,62%
Psalms	4	0,46%
Publi Aneu Florus	4	0,46%
Quevedo, Francisco de	1	0,12%
Quint Curci Ruf	4	0,46%
Reis	6	0,69%

Ribadeneyra, Pedro de	1	0,12%
Richter, Gregor	15	1,74%
Romans, Humbert de	1	0,12%
Rosinus, Johannes	1	0,12%
Saavedra Fajardo, Diego	28	3,24%
Sacchi, Bartolomeo (Platina)	1	0,12%
Salcedo	4	0,46%
Salustí	6	0,69%
Salvià de Marsella	1	0,12%
San Pacasio sobre Sant Mateu	1	0,12%
Sánchez de Arévalo, Rodrigo	3	0,35%
Sandoval, Fray Prudencio de	3	0,35%
Sant Agustí d'Hipona	15	1,74%
Sant Ambrosi	7	0,81%
Sant Basili Magne	13	1,50%
Sant Beda el Venerable	1	0,12%
Sant Bernat de Claravall	6	0,69%
Sant Ciprià	3	0,35%
Sant Cirili	2	0,23%
Sant Gregori	2	0,23%
Sant Gregori el Gran	5	0,58%
Sant Gregori Nazianzè	2	0,23%
Sant Gregori Turonense	1	0,12%
Sant Ignasi d'Antioquia	2	0,23%
Sant Isidre	6	0,69%
Sant Jaume	1	0,12%
Sant Jeroni	8	0,93%
Sant Joan	1	0,12%
Sant Joan Crisòstom	3	0,35%
Sant Lleó papa	4	0,46%
Sant Nil	1	0,12%
Sant Pau	7	0,81%
Sant Pere Damià	5	0,58%
Sant Tomàs d'Aquino	15	1,74%
Sant Venanci Fortunat	1	0,12%
Saviesa	2	0,23%
Schönborn, Franz Georg von	12	1,39%
Scribanus Carolus	10	1,16%
Sèneca	14	1,62%
Sense Identificar	29	3,36%
Sigonius, Carolus	1	0,12%
Simancas, Diego de	6	0,69%
Sòcrates	1	0,12%
Sofonies	1	0,12%
Solórzano Pereira, Juan de	11	1,27%

Spartianus, Aelenius	2	0,23%
Spondamo, Enrique	3	0,35%
Suetoni	4	0,46%
Sueyro, Emanuel	1	0,12%
Tàcit	11	1,27%
Tarafa, Francesc	3	0,35%
Teodor el Lector	1	0,12%
Tertulià	9	1,04%
Textos legals	4	0,46%
Thuanus, Jacobus Augustus	1	0,12%
Titus Livi	8	0,93%
Tucídices	1	0,12%
Tuldemus	1	0,12%
Tursellinus, Horatius	1	0,12%
Turtureto, Vincenzo	1	0,12%
Ubaldis, Baldus de	1	0,12%
Valeriano Bolzani, Piero	1	0,12%
Xenofont	6	0,69%
Zenocarus, Guillaume	1	0,12%
Zurita y Castro, Jerónimo	4	0,46%

Total	864	100,00%
-------	-----	---------

25 autors més citats de "Teatro Monárquico de España"

Dades en les que s'ha basat el gràfic dels 23 autors més citats del Teatro Monárquico de España

Gregoire, Pierre	57	6,60%
Contzen, Adam	39	4,51%
Marliano, Ambrosio	37	4,28%
Saavedra Fajardo, Diego	28	3,24%
Padre Velázquez	18	2,08%
Climent d'Alexandria	16	1,85%
Richter, Gregor	15	1,74%
Sant Agustí d'Hipona	15	1,74%
Sant Tomàs d'Aquino	15	1,74%
Chokier, Jean de	14	1,62%
Mariana, Juan de	14	1,62%
Proverbis	14	1,62%
Sèneca	14	1,62%
Sant Basili Magne	13	1,50%
Cassiodor	12	1,39%
Schönborn, Franz Georg von	12	1,39%
Eclesiastés	11	1,27%
Lipsi, Just	11	1,27%
Plutarc	11	1,27%
Solórzano Pereira, Juan de	11	1,27%
Tàcit	11	1,27%
Scribanus Carolus	10	1,16%
Bussières, Jean de	9	1,04%
Camerarius, Philipp	9	1,04%
Tertulià	9	1,04%
Altres	439	50,81%

Total de cites	864
----------------	-----

Els 23 autors més citats ocupen el 49,19% del total.